

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE ASKERÎ DARBELERİN EĞİTİM VE
KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (27
MAYIS 1960-12 MART 1971-12 EYLÜL 1980)**

Aziz KILIÇ

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
ARALIK - 2019**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE ASKERÎ DARBELERİN EĞİTİM VE
KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (27
MAYIS 1960-12 MART 1971-12 EYLÜL 1980)**

DANIŞMAN: Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ
JÜRİ : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
JÜRİ : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Celal PEKDOĞAN
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ARSLANYÜREK

Aziz KILIÇ

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
ARALIK – 2019**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELERİN EĞİTİM VE
KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (27
MAYIS 1960-12 MART 1971-12 EYLÜL 1980)**

DOKTORA TEZİ

Kod No :

Bu Tez 27/12/2019 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çoğunluğu ile Kabul Edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
BAŞKAN

Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Celal PEKDOĞAN
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ARSLANYÜREK
Unvanı, Adı Soyadı, İmzası
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....
Unvan, Adı Soyadı, İmzası
Enstitü Müdürü

Bu çalışma.....tarafından desteklenmiştir.
Proje No:.....

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’DE ASKERİ DARBELERİN EĞİTİM VE
KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (27 MAYIS
1960-12 MART 1971-12 EYLÜL 1980)**

Aziz KILIÇ

Danışman: Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ

Yıl : 2019, Sayfa: 287+X

Jüri : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Başkan)
: Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ (Üye)
: Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Celal PEKDOĞAN (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ARSLANYÜREK (Üye)

Bu çalışmada temel olarak, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askerî darbeleri sonucunda ortaya çıkan askerî rejimlerin eylemleriyle, oluşturdukları politikalarla ve yasal düzenlemeleriyle eğitim ve kültür hayatını ne şekilde etkiledikleri araştırılmıştır. Bu amaçla, bahsi geçen askerî darbe dönemlerinde eğitim ve kültür hayatına yönelik yasal düzenlemeler incelenmiş; bu askeri rejimlerin oluşturdukları temel politikalar, gerçekleştirdikleri uygulamalar, tercih ettikleri ideolojiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca 1960-1983 yılları arasındaki siyasal gelişmelerle bağlantılı olarak konu irdelenmeye çalışılmıştır. Böylece askerî rejimlerin sivil hükümetlerden farklı olarak eğitim sisteminde ve kültürel yaşam pratiklerinde meydana getirdikleri değişim ve dönüşümler konusunda bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerini gerçekleştiren kadroların ilk müdahale ettikleri ve denetim altına almaya çalıştıkları alanlardan birinin eğitim sistemi ve aynı zamanda ülkenin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumları olduğu söylenebilir. Söz konusu askerî rejimler, eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen ve sisteme yön veren yasa, ilke ve değerler üzerinde belirleyici olmuşlardır. Eğitim müfredatlarının yeniden düzenlenmesi, ders kitaplarının hem biçim hem de içerik bakımından değiştirilmesi

de askerî rejimlerin eğitim alanı üzerindeki etkisine işaret eder. Bunun yanı sıra söz konusu darbe dönemlerinde kültürel plan ve programlardan, kültür politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında doğrudan yetkili olan kurumlara yönelik düzenlemeler; askerî rejime muhalif kültür-sanat ürünlerinin suç unsuru sayılması, sanatçının, aydınının suçlu gösterilmesi gibi kısır darbeci eylemler sosyal ve kültürel fonksiyonların yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca söz konusu askerî darbe dönemlerinde, özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemi sıkıyönetim uygulamaları toplumsal travmalara yol açmış ve bu uygulamalar kültürel hayat pratikleri üzerinde son derece olumsuz etkiler yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askerî darbeler, askeri müdahaleler, eğitim, kültür, 27 Mayıs darbesi, 12 Mart muhtırası, 12 Eylül darbesi.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

PhD THESIS

**THE EFFECTS OF MILITARY COUPS ON EDUCATION
AND CULTURAL LIFE IN TURKEY (THE MAY 27,
1960, THE MARCH 12, 1971 AND THE SEPTEMBER 12,
1980)**

Aziz KILIÇ

Supervisor : Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ

Year : 2019, Pages: 287+X

**Jury : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Chairperson)
: Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ (Member)
: Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Member)
: Assist. Prof. Dr. Celal PEKDOĞAN (Member)
: Assist. Prof. Dr. Yaşar ARSLANYÜREK (Member)**

The purpose of this study is to examine the effects of military regimes that was established after the military coups; namely, in the May 27, 1960, the March 12, 1971 and the September 12, 1980 in Turkey, on the education and culture through the legal arrangements and policies which were implied. For this purpose, the legal arrangements associated with the education system and culture in the periods of military coups were analyzed; the basic educational and cultural policies were formed by these military regimes, their education practices, and their preferred ideologies that related the education system were tried to be put forward. In addition, the subject was tried to be examined in the light of the political developments between 1960-1983. Thus, some conclusions have been reached about the changes and transformations that the military regimes had made in the education system and cultural life practices, unlike civilian governments.

According to the findings of the study, it can be said that the education system and cultural institutions that competent to determine cultural policies are one of the areas which the military regimes first intervened and tried to take a control. The military regimes had a deterministic effect on the laws, principles and values that shape the structure, ideology and direction of the education system. In the course of

the coups, the reorganization of educational curriculums and the modification of textbooks in terms of both format and content also points to the effect of military regimes on the education system. In addition, the legal arrangements and practices of these military regimes associated with institutions which officially carry out cultural policies, and unproductive activities of the military regimes such as criminalization of opposing cultural-art products, criminalizing the artist and the intellectuals in the periods of the military regimes had been instrumental in reshaping social and cultural functions. However, martial law practices and actions of the military coups, especially in the course of the coups of the March 12th and the September 12th, caused social traumas. These practices also had negative impacts on cultural life.

Keywords: Military coups, interventions, education, culture, the May 27, 1960 military coup, the military memorandum of March 12, 1971, the September 12, 1980 military coup.

ÖNSÖZ

1960-1980 yılları arası dönemde, 27 Mayıs ile başlayan ve ara bir durak niteliğinde olan 12 Mart muhtırası ile devam ederek 12 Eylül darbesine ulaşan askerî darbe ve muhtıralar, Türk siyasi hayatının önemli bir gerçeğidir. Neredeyse her on yılda bir tekrarlanan askerî darbeler sonucunda ülke yönetimi 1960-1983 yılları arasında belirli aralıklarla toplamda yedi yılı aşkın bir süre askerlerin kontrolü altında kalmıştır. Sık sık sivil rejimi kesintiye uğratan söz konusu darbeler, Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin önündeki en önemli engeli teşkil etmiş, toplumu normal gelişim sürecinden uzaklaştırmış ve birey, toplum, kurumlar ve devlet bazında ciddi maliyetlere yol açmışlardır.

Toplumsal düzeni maddi ve manevi yönleriyle temelliden sarsan söz konusu askerî darbeler, eğitim sistemini ve kültürel yaşamı da derinden etkilemişlerdir. Her üç dönemde de iktidarda olan askerî rejimler gerçekleştirdikleri darbeye özgü gerekçelerle bağlantılı olarak geliştirdikleri politikalarla ve yasal düzenlemelerle her seferinde eğitim sistemini yeniden şekillendirmeye çalışmış ve kültürel yaşamı derinden etkileyen faaliyetler yürütmüşlerdir. Dolayısıyla görünür veya görünmez etkileri günümüze kadar devam eden bu askerî darbelerin tüm boyutlarıyla ele alınması oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmamızda bahsi geçen askerî darbelerin etkisiyle yeniden şekil alan toplumsal, siyasal, ekonomik yapı ve anlayışların eğitim ve kültür hayatı üzerindeki çeşitli etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Şüphesiz eğitim ve kültür konusu çok geniş bir yelpazeye sahiptir ve aynı zamanda askerî darbelerin bu alanlara etkileri de çok boyutludur. Birçok eksikliği olmakla birlikte bu sınırlı çalışmamızla konu çeşitli açılardan ele alınmış, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül olmak üzere konu bütünlüğü sağlanarak her üç dönemde gerçekleşen askerî darbenin etkisiyle eğitim ve kültür alanında yaşanan gelişmeler kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçlandırılmasında değerli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışman hocam Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ'e teşekkür borçluyum. Değerli hocamın çalışmayı doğru bir çerçeveye oturtan yol göstericiliği olmasaydı herhalde bu çalışma gerçekleşemezdi. Ayrıca çalışmanın gerçekleşmesinde her türlü yardımını ve yakın ilgisini gördüğüm Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ'e, Dr. Öğr. Üyesi Celal PEKDOĞAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Özer ÖZBOZDAĞLI'ya teşekkürlerimi borç bilirim. Çalışmayı dil ve gramer açısından kontrol eden değerli dostum Celal ÖZEL'e ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen aileme de teşekkür borçluyum. Çalışmanın tüm ilgililere faydalı olmasını dilerim.

Aziz KILIÇ
Kahramanmaraş-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	5
1.2. Araştırmanın Problematiği, Kapsamı ve Sınırlılıkları	5
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	9
3. 27 MAYIS REJİMİNİN KARAR VE TUTUMLARININ EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ.....	13
3.1. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kurumsallaşma Süreci	13
3.1.1 Milli Birlik Komitesinin (MBK) Oluşumu.....	16
3.1.2. Milli Birlik Komitesinin Yapısı.....	18
3.1.3. Milli Birlik Komitesinde Fikir Ayrılıkları ve Bölünme	20
3.1.4. Hürriyet ve Demokrasi Hareketi Olarak 27 Mayıs Propagandaları	21
3.2. 27 Mayıs Döneminde Eğitim ve Kültür Politikaları	26
3.2.1. Cemal Gürsel Hükümeti Programında Eğitim ve Kültür	28
3.2.2. MBK'nin Hükümete Verdiği Talimat ve Temel Görüşleri	29
3.3. 1960'ta Eğitim Sisteminin Genel Durumu ve 27 Mayıs Rejiminin Eğitim İle İlgili Temel Sorunlara Yaklaşımı.....	31
3.4. 27 Mayıs Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler	34
3.4.1. Eğitim Sisteminin Yeniden Planlanmasına Yönelik İlk Adımlar.....	36
3.4.2. Yedek Subay Öğretmen Uygulaması	38
3.4.3. Emekli Subayların Öğretmen Olarak Atanması	40
3.4.4. İlköğretim ve Eğitim Kanunu.....	42
3.4.5. Devlet Planlama Teşkilatı.....	43
3.5. Milli Birlik Komitesinin Türkiye'deki Dini Uygulamalara Müdahalesi	45
3.6. Eğitim Kurumları Aracılığıyla 27 Mayıs'ın Meşrulaştırılması.....	50
3.7. Ders Kitaplarında 27 Mayıs	52
3.8. Köylerde 27 Mayıs	54
3.9. Türk Kültür Dernekleri	59
3.10. Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Tasarısı.....	61
3.11. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası.....	64
3.11.1. 1961 Anayasası'nda Eğitim ve Kültür	67
3.12. 27 Mayıs Darbesinin 1960'lar Sinemasına Etkileri	71
4. 12 MART REJİMİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ	84
4.1. 12 Mart Öncesi Genel Durum	84
4.2. 12 Mart Muhtırası	86
4.3. 12 Mart Dönemi Hükümet Programlarında Eğitim ve Kültür	90
4.3.1. I. Erim Hükümeti.....	90
4.3.2. II. Erim Hükümeti	93
4.3.3. Ferit Melen Hükümeti	95
4.3.4. Naim Talu Hükümeti.....	97
4.4. 12 Mart Döneminde Eğitimde Reform Çabaları	97
4.4.1. Milli Eğitim Reformu Stratejisinin Hazırlanması ve Askerlerin Sürece Müdahalesi	99

4.4.2. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu	102
4.4.3. 12 Mart ve Dini Eğitim.....	105
4.4.4. Kısa Ömürlü Bir Kültür Bakanlığı	107
4.5. 12 Mart Atatürkçülüğü ve Atatürk Akademisi.....	108
4.6. 12 Mart Dönemi Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkisi.110	
4.6.1. Sıkıyönetim ve Aydınlar.....	113
4.6.2. Sıkıyönetim ve Yasak Yayınlar.....	116
4.6.3. Eğitim Kurumlarında ve Günlük Yaşamda Sıkıyönetim Uygulamaları.....	119
4.7. 12 Mart Edebiyatı.....	123
5. 12 EYLÜL DARBESİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	
.....	130
5.1. 12 Mart'tan 12 Eylül'e 1970'ler Türkiye'si.....	130
5.2. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Kurumsallaşma Süreci.....	131
5.3. Bülend Ulusu Hükümetinin Kuruluşu ve Hükümet Programında Eğitim ve Kültür.....	134
5.4. 12 Eylül Rejiminin Mevcut Eğitim Sistemini Algılayış Şekli	137
5.5. Eğitim Sisteminin Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çabalar	139
5.6. 12 Eylül Rejiminin Yasal Düzenlemeleriyle Eğitim Hayatı	141
5.6.1. Eğitim Sistemine Yönelik Yasal Düzenlemeler	142
5.6.2. Eğitim Kurumlarına Yönelik Geliştirilen Yeni Yönetmelikler ve Direktifler ..	144
5.6.3. Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat Yapısının Yeniden Düzenlenmesi.....	146
5.7. Eğitim Programları ve Ders Kitapları	147
5.7.1. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi.....	149
5.7.2. İnkılâp Tarihi Ders Konularının Diğer Ders Programlarına Yayılması	152
5.7.3. Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi	153
5.7.4. Genel Tarih Dersi	155
5.7.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi.....	158
5.8. Okuma Yazma Seferberliği.....	163
5.9. 100. Yıl Etkinlikleri	166
5.9.1. Atatürk Heykelleri	168
5.10. Bayram ve Resmi Tatiller	169
5.11. Türk Tarih ve Dil Kurumlarının Kapatılması	170
5.11.1. 27 Mayıs Dönemi Dil Politikaları	173
5.11.2. 12 Eylül Dönemi Dil Politikaları.....	176
5.12. 12 Eylül Döneminde Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkileri.....	179
5.12.1. Eğitim Kurumları ve Sıkıyönetim	181
5.12.2. Yasak Yayınlar ve Yayın Hayatı	183
5.13. Türk Sinemasında 12 Eylül'ün İzleri	185
5.14. 12 Eylül ve Türk-İslam Sentezi.....	189
6. ASKERÎ DARBELER VE ÜNİVERSİTE	203
6.1. İstanbul Darülfünunundan 27 Mayıs'a Kadar Üniversite-İktidar İlişkisi ve Özerklik Prensibi.....	203
6.1.1. Üniversitenin Yeniden Özerkliğine Kavuşması: 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu	204
6.1.2. Demokrat Parti ve Üniversiteler.....	205
6.1.3. 27 Mayıs'a Giden Süreçte Darbe Öncesi Koşulların Oluşmasında Öğrenci Gençliğin Rolü.....	207
6.2. 27 Mayıs Rejiminin Üniversiteleri Etkileyen Karar ve Tutumları.....	210
6.2.1. Üniversitelerin 27 Mayıs Rejiminden Reform Talepleri.....	211
6.2.2. 27 Mayıs Rejiminin Yükseköğretim Sistemine Yönelik Reform Çabaları	213
6.2.3. 147'lerin Tasfiyesine Gösterilen Tepkiler.....	215
6.2.4. Tasfiyenin Yükseköğretime Etkileri.....	220

6.2.5. 27 Mayıs Sonrası Üniversitenin Yaşadığı Bunalım	222
6.3. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Toplumsal, İdeolojik, Psikolojik Zeminin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri ve Yükseköğretime Yansımaları.....	226
6.3.1. 27 Mayıs Darbesinin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri	226
6.3.2. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Yeni Siyasal ve Düşünsel Ortamın Öğrencilerin Siyasal Yönelimlerine Etkileri	228
6.3.3. Öğrenci Hareketlerinde Radikalleşme: Türkiye’de 1968.....	231
6.4. 12 Mart ve Üniversite.....	234
6.4.1. 1973 Üniversite Reformu	235
6.4.2. 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu	237
6.4.3. 12 Mart’tan 12 Eylül’e Yükseköğretim.....	239
6.5. 12 Eylül ve Üniversiteler	245
6.5.1. Yükseköğretim Kanunu Tasarısının Hazırlanması.....	247
6.5.2. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu	249
6.5.3. Yükseköğretim Kanununa Tepkiler	252
6.5.4. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun Uygulanması	254
6.5.5. Üniversitelerden Tasfiyeler	255
6.5.6. YÖK ve Üniversiteler.....	260
7. SONUÇ VE TARTIŞMA	266
KAYNAKLAR	272
ÖZ GEÇMİŞ	288

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ATÜT	: Asya Tipi Üretim Tarzı
B:	: Birleşim
bk.	: Bakınız
BP	: Birlik Partisi
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Dev-Genç	: Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Dz. Kuv. K.	: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Komutanı
EMİNSU	: Emekli Subaylar Derneği
Gen.	: General
Gnkur.	: Genelkurmay
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Hv. Kuv. K.	: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Komutanı
Korg.	: Korgeneral
Kur. Alb.	: Kurmay Albay
MBK	: Milli Birlik Komitesi
Md.	: Madde
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MGP	: Milli Güven Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
Org.	: Orgeneral
Ora.	: Oramiral
s.	: Sayfa
S:	: Sayı
SEKA	: Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDTC	: Türk Dili Tetkik Cemiyeti
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Örgütü
THKP-C	: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TÖS	: Türkiye Öğretmenler Sendikası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTTC	: Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TSK	: Türk Silahlık Kuvvetleri

vd. : Ve diğerleri
Yay. : Yayını, yayınları
Yb. : Yarbay
YÖK : Yükseköğretim Kurulu
YTP : Yeni Türkiye Partisi
Yzb. : Yüzbaşı

1. GİRİŞ

Sivil rejimleri ve çoğu zaman demokrasileri kesintiye uğratan askerî darbe ve müdahaleler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında, dünyanın birçok ülkesinde görüldü. Eric Hobsbawm'ın “görülmemiş biçimde küresel askerî hükümetler modası”¹ olarak adlandırdığı bu süreçte, demokrasilerden küresel boyuttaki uzaklaşma çarpıcı niteliktedir.² Sadece 1946-1967 yılları arasında Asya, Afrika, Avrupa, Ortadoğu, Latin Amerika ve Uzakdoğu ülkelerinde gerçekleşen başarılı hükümet darbelerinin sayısı 42'dir.³ Bu süreçte çok sayıda başarısız askerî isyan ve başkaldırı da görülmüştür.⁴ Bu süreçte askerî darbe ve müdahalelerin sık sık görüldüğü ülkelerden biri de Türkiye'dir. Gerçek anlamıyla 1950'de çok partili yaşama geçiş yapıldıktan on yıl sonra, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askerî darbeye Demokrat Parti Hükümeti iktidardan uzaklaştırıldı. Bu darbeye kurulan askerî rejim, 1 yıl 4.5 ayı geçkin bir süre yönetimde kaldı ve ekim 1961'de yapılan seçimlerle iktidarı sivillere geri verdi. Ordu, 12 Mart 1971'de bir muhtıra ile yönetime yeniden müdahale etti. 12 Mart muhtırasıyla kurulan sivil-askerî rejim 2 yıl 7 ayı geçkin bir süre iktidarda kaldıktan sonra, ekim 1973'te yapılan seçimlerle sivil yönetime tekrar geçiş yapıldı. Daha kapsamlı ve sistemli olarak 12 Eylül 1980'de ordu, üçüncü kez sahneye çıktı ve ülke yönetimine tümenden el koydu. 12 Eylül askerî rejimi 3 yıl 2 ayı aşkın bir süre ülkeyi yönettikten sonra kasım 1983'te sivil yönetime geçişe izin verdi. Bu süreçte neredeyse her on yılda bir tekrarlanan askerî darbeler sonucunda ülke yönetimi belirli aralıklarla toplamda yedi yılı aşkın bir süre askerlerin kontrolü altında kaldı. Bunun yanı sıra çeşitli darbe teşebbüslerine (Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimleri) ve müdahale tasarılarına da tanık olundu. 1960-1980 yılları arası dönemde böylesine ilginç bir grafik çizen Türkiye'deki rejim, Huntington'un da ifade ettiği gibi demokratik ve otoriter sistemler arasında gidiş gelişler yaşamakta⁵ ve yönetimde sürekli ne siviller ne de askerler kalabilmektedir.

Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde, Osmanlı döneminde darbe ve isyanların tarihi 15. yüzyıla kadar gerilere gider ve 1913 Babiâli baskını ile sona erer. Osmanlı padişahlarından on ikisi isyan ve darbe ile tahtını kaybetmiştir.⁶ Osmanlı tecrübesini göz önünde bulunduran Cumhuriyetin kurucu kadroları, orduyu siyasetin dışında tutmak için çeşitli önlemler almış ve ordunun sivil siyasi kuruma sadık kalması gerektiği ilkesini uzun süre korumaya çalışmışlardır. Cumhuriyetin ilanından beri, en bunalımlı dönemlerde dahi titizlikle korunmaya çalışılan bu ilke, 27 Mayıs darbesiyle ağır bir yara almış ve bu darbeye ortaya çıkan ordunun sivil yönetime müdahale alışkanlığı, 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesi ile de sürdürülmüştür. 27 Mayıs'ın başlattığı darbe geleneği ve kültürüyle birlikte Türkiye'nin siyasi hayatında askerî darbe ve müdahaleler, daima sivil rejime bir tehdit olarak varlığını korumuş, ülkede derin siyasal ve toplumsal bunalımların yaşandığı her dönemde, ordunun ülke yönetimine müdahale edip etmeyeceği olasılıklarının gündeme gelmesi bir alışkanlık haline gelmiştir.

1960-1980 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen söz konusu askerî darbeler, daima bozulan siyasi, ekonomik ve toplumsal düzenin yeniden tesis edilmesi iddiasına dayanmışlardır. Darbe öncesinde baş gösteren siyasal şiddet ve terör, siyasal karışıklıklar, rejimin temel ilkelerine yönelik tehditler, giderek hızlanan toplumsal çözülme ve iktisadi

¹ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, s. 296, 402-403.

² Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara, 1992, s. 18.

³ “World-Wide Pattern of Soldiers Taking Over Power”, *The Times* (London, England), February 25, 1966, pg. 10; Edward Luttwak, *Bir Uzmanın Gözüyle Darbe*, Yaba Yay., Ankara, 1996, ss. 193-196.

⁴ Luttwak, age., ss. 193-196.

⁵ Huntington, *Üçüncü Dalga...*, s. 40.

⁶ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Mustafa Karagüllüoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyenlar ve Darbeler*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2016, s. 7.

sorunlar gibi nedenler, bu askerî darbelerin temel gerekçesini oluşturmuştur. Bununla birlikte, söz konusu askerî darbeler, nitelik bakımından demokrasi karşıtı olmalarına rağmen, demokratik kurum ve değerlerin mevcut iktidar tarafından zayıflatıldığı, bu yüzden söz konusu değerlerin yeniden ve daha güçlü bir şekilde tesis edilmesi için demokrasi dışı yöntemlerin de kullanılabilmesi yönünde temel argümanlar da öne sürmüşlerdir.

1960-1980 yılları arası dönemde neredeyse her on yılda bir periyodik olarak gerçekleşen bu askerî darbelerin yasal dayanağı ise 1935 tarihli Ordu Dâhili Hizmet Kanununun 34. maddesi ve sonrasında 1961 tarihli TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesidir. 1935 tarihli söz konusu kanunun 34. maddesinde, “Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır” şeklinde tanımlanmıştır.⁷ Silahlı Kuvvetlere, Türkiye Cumhuriyeti’ni hem iç hem de dış tehditlere karşı koruma ve Cumhuriyet rejiminin kazanımlarını güvence altına alma işlevini yükleyen bu madde, yasal dayanak gösterilerek askerî darbeler kutsal ve yasal bir görev olarak meşrulaştırılmıştır. 27 Mayıs askerî cuntası, söz konusu maddeye dayanarak darbeyi “mukaddes ve kanuni” bir görev olarak nitelendirmiştir.⁸ 1961’de TSK İç Hizmet Kanununu yeniden düzenleyen 27 Mayıs rejimi, ordunun “kollama ve koruma” görevini bu kez 35. maddede tekrarlar. Söz konusu maddeye göre, “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tâyin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.”⁹ Böylece 27 Mayıs’tan sonra da İç Hizmet Kanunu askerî darbelerle yasal dayanak olmaya devam etmiştir. Söz konusu madde 12 Mart muhtırasına “...Türk Silahlı Kuvvetleri Kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.” ifadeleriyle yansımıştır. Yine 12 Eylül darbesinde de Silahlı Kuvvetlerin “kollama ve koruma” görevine atıfta bulunulmuştur. 13 Temmuz 2013’te darbelerle yasal dayanak oluşturduğu gerekçesiyle söz konusu madde Meclis tarafından değiştirilmiştir.¹⁰

Askerî darbe ve müdahaleler genel olarak mevcut demokratik kurum ve değerlere karşı yapıldığından çoğu kez meşruiyet sorunu ile karşılaşılır. Söz konusu askerî darbeler yukarıda bahsedilen kanunun hükmüyle yasal bir dayanak oluşturmuştur. Ancak bu yasal dayanak, darbe karşıtı muhalefete potansiyel bir kaynak teşkil edebilecek gruplara karşı geniş bir toplumsal desteğin sağlanması için gerekli meşruiyet zemini sağlamakta zayıf kalmaktaydı. Bu nedenle söz konusu askerî darbelerin meşruiyet sorununu aşmak için başvurdukları yegâne referans, Atatürkçülük olmuştur. Dolayısıyla söz konusu askerî rejimlerin iktidarda olduğu dönemlerde Atatürk, Atatürkçülük ve Atatürk ile ilgili semboller yoğun bir şekilde yürütülen propagandaların merkezinde yer almıştır. 27 Mayıs döneminde Demokrat Parti liderlerinin “Atatürk inkılaplarına karşı düşman duruma düşmüş” olduğu, Atatürk inkılaplarına ihanet ettiği ve 27 Mayıs darbesinin ise Atatürk’ün başlattığı devrimlere, onun bıraktığı yerden devam etmek amacıyla yapıldığı tezleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 12 Mart muhtırasında, “...Anayasa’nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin...” kurulması, aksi halde ülke yönetimine doğrudan el konulacağı

⁷ “Ordu dahili hizmet kanunu”, Kanun No: 2771, *Resmi Gazete*, Sayı: 3031, 18.06.1935.

⁸ *Resmi Gazete*, Sayı: 10525, 14.06.1960, Kanun No: 1, 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun. Genel Hükümler: “...Ordu Dahilî Hizmet Kanununun 34 üncü maddesi ile ‘Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak’ vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşları birbirine düşürmek suretiyle Türk Vatanını ve millî varlığını tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Millî Birlik Komitesine emanet etmiştir.”

⁹ “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu”, Kanun No: 211, *Resmi Gazete*, Sayı: 10702, 09.01.1961.

¹⁰ *Resmi Gazete*, Sayı: 28724, 31.07.2013.

vurgulanmıştır. 12 Eylül rejimi ise neredeyse bütün eylemlerini Atatürkçülük ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır.

1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye’de askerî darbeler sonucunda kurulan askerî rejimlerin ortak özelliği, görece uzun süreli olmamaları, askerî bir diktatörlüğe dönüşme eğilimi göstermemeleri, sivil rejimin niteliğini değiştirmeye yönelmemeleridir. Asıl görevi savunma olan ordunun siyasetle uğraşarak uzun süre iktidarda kalması, hem iç hem de dış güvenlik açısından büyük bir risk taşıırken aynı zamanda askerî liderlikteki olası bir bölünmenin orduya sıçraması riski de her zaman varlığını korumuştur. Nitekim 27 Mayıs döneminde MBK içerisindeki bölünme ve ardından Komite üyelerinin kendilerine yönelik bir komploya karşılık askerî birliklerde destek arama çabaları, orduyu bölünmeyle karşı karşıya getirmiştir. Hem 27 Mayıs hem de 12 Mart tecrübelerini yaşamış Kenan Evren, beş kişilik bir emir-komuta kademesiyle işleri yürütmüş ve alt kademelerin politikayla uğraşmamalarını, sadece askerî görevlerini yürütmelerini sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Evren, sürekli Konsey üyeleriyle birlikte hareket ederek, askerî rejim adına sadece kendisi beyanat vererek cunta üyeleri arasında olası bir bölünmenin önüne geçmeye çalışmıştır.

Hem ordunun uzun süre politikayla uğraşmasının beraberinde getirdiği riskler hem de çeşitli toplumsal ve siyasal dinamiklerden dolayı her seferinde askerler zamanı geldiğinde görece kısa süreler içerisinde serbest seçimlerle iktidarı sivillere yeniden devretmişlerdir. Fakat askerler bunu yaparken, sivil rejime geçiş sürecini de kontrolleri ve denetimleri altına almaya da çalışmıştır. Askerî rejimler bu kontrol ve denetimi, daha çok seçimleri kazanmasını istedikleri adayları veya partileri destekleyerek ortaya koymuştur. Her seferinde de askerî rejimler, destekledikleri adayların veya partilerin seçimleri kazanacağı yolundaki yanlış beklentiyle düzenledikleri seçimlerle sona ermiştir. Askerî rejimler, Cemal Gürsel, Kenan Evren gibi darbe liderlerini gerek Meclise gerekse halka baskı yaparak cumhurbaşkanı seçtirmekte başarı gösterebilirler de aynı başarıyı serbest ve genel seçimlerle kurulabilen sivil hükümetler konusunda gösterememişlerdir. Örneğin 27 Mayıs döneminde DP, iktidardan düşürülmüş, parti ve örgütleri kapatılmış, yöneticileri çok ağır cezalara çarptırılmış ve yürütülen propagandalarla itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştı. Ne var ki askerî rejimin sona erdirilmesi için yapılan 15 Ekim 1961 seçimlerinde DP’nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) % 48,5 oy aldı ve bir nevi DP yeni isimler altında da olsa Türkiye’nin en büyük partisi olarak yeniden ortaya çıkmış oldu. Millet Meclisinde, darbe karşıtı veya DP sempaticisi olduğu düşünülen grupların sahip olduğu sandalye sayısı 223’tü; seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanması beklenen ve ordunun da desteklediği CHP ise 173 sandalyeyle azınlıktaydı.¹¹ DP mirasçısı partilerin Mecliste elde ettiği bu güç askerlerin hoşuna gitmedi. Bunun üzerine MBK dışında gelişen bir başka askerî cuntanın üyesi olan bir grup subay, Meclis toplanmadan müdahale ederek “devrimi milletin gerçek ve liyakat sahibi temsilcilerine” vermeyi, siyasi partileri ve seçim sonuçlarını feshetmeyi 21 Ekim 1961’de kararlaştırdıysa da bunu uygulayamadılar.¹² Sancılı da olsa sonunda askerler ve sivillerin uzlaşmasıyla sivil rejime geçiş yapıldı. 12 Eylül rejimi ise yönetimi sivillere devretmek için 6 Kasım 1983’te seçimlerin yapılmasına karar verdi ve hem yeni kurulan partileri hem de adayları sıkı denetim altına aldı. 12 Eylül öncesi politikacıların yanı sıra, kurulan çok sayıda yeni partinin de seçime girmesine izin vermeyen askerî yönetim, yalnızca üç partinin seçimlere katılmasına onay verdi. Bu üç parti arasında askerî rejimin açıkça desteklediği ve seçimleri kazanmasını umduğu ise Milliyetçi Demokrasi Partisiydi (MDP). Ne var ki seçimleri ordudan en bağımsız sayılan Turgut Özal’ın başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi (ANAP) % 45,2 oy alarak kazandı. Ordunun açık desteğine sahip MDP ise ancak % 23,3 oy ile üçüncü sırada yer alabildi.

¹¹ Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamaları, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 103.

¹² Kamil Karavelioğlu, Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Güner Yay., 2007, s. 125-126.

Türkiye'deki sivil rejimi, demokrasiyi sık sık kesintiye uğratan 1960-1980 yılları arası dönemde kurulan askerî rejimlerin hiç biri kalıcı askerî yönetime dönüşmeyi düşünmemekle birlikte, bu askerî rejimler siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer birçok alanda yaptıkları düzenlemelerle toplumsal değişim ve dönüşümün yönü üzerinde belirleyici olmaya çalışmışlardır. 27 Mayıs rejiminin lideri Org. Cemal Gürsel darbenin birinci yılı biterken yabancı bir televizyona verdiği röportajda “bu abdest bu memlekete elli sene namaz kıldırabilir” diyerek askerî rejimin uzun vadeli düzenlemelerine işaret etmekteydi. Üç yılı aşkın bir süre ülkeyi yöneten 12 Eylül askerî rejiminin çıkardığı toplam yasa sayısı 669'dur.¹³ Bu yoğun yasama faaliyeti tesadüf olmasa gerekir. Bu durum söz konusu askerî darbelerin amaçlarının sadece ülke yönetiminde başarısız olan sivilleri yönetimden uzaklaştırmak, kanun ve düzeni yeniden sağlamak ve yönetimi tekrar sivillere devretmek olmadığını; bunun aksine toplumsal ve siyasal hedeflere sahip olduklarını ve aynı zamanda anayasal bir demokraside normal sayılamayacak iktidar ve ayrıcalıkları, sivil rejime geçiş sonrası dönemde de sürdürmeye teşebbüs ettiklerini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu askerî darbeler sonucunda kurulan askerî rejimler, başta anayasalar olmak üzere devlet ve toplum yaşamını, siyasal hayatı yeniden dizayn eden temel yasaları yaptıktan sonra sivil rejime yeniden geçişe izin vermişlerdir. Siyasal durum normalleştiğinde ise darbe ihtimalleri ağır aksak ilerleyen demokrasiye karşı sürekli bir tehdit olarak varlığını korurken, devlet sistemi içerisine yerleştirilen yeni kurumlarla (Milli Güvenlik Kurulu gibi) da askerî vesayet varlığını hep hissettirmiştir. Bununla birlikte, askerî rejimler dönemin olağanüstü koşullarını olağan dönem için de öngörüp düzenlemeler yaptıklarından, olağan döneme geçildiğinde kültürel, kurumsal, ideolojik ve ekonomik boyutlar taşıyan militarizm sivil yaşama eşlik etmiş ve bu alanı da şekillendirmeye başlamıştır.

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde iktidardaki askerî rejimler ürettikleri politika ve eylemlerle eğitim ve kültür hayatını da derinden etkilemişlerdir. Söz konusu askerî rejimlerin özellikle ilk müdahale ettikleri alanlardan biri eğitim sistemi olmuştur. Bu müdahaleleriyle söz konusu askerî rejimler eğitim sisteminin yapısına ve ideolojisine yönelik uzun vadeli ve kalıcı bir dizi düzenlemeler yapmış ve gelecek sivil hükümetlerin de bu politikaları sürdürmelerini varsaymışlardır. Bu durumun nedeni ise eğitimin araçsal niteliğiyle açıklanabilir. Eğitim sistemi ve insan yetiştirme düzeni, ait olduğu toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel özellikleri, yapısı ve birikimiyle oldukça yakın ve birbirini etkileyen karmaşık ilişkiler içinde biçimlenir. Bununla birlikte siyasal ve ekonomik açıdan karar verme süreçlerine, konularına hâkim olan güçler ve ülke yönetiminde söz sahibi kesimler kendi ideolojileri ve çıkarları yönünde eğitim düzenini şekillendirmeye de çalışırlar. Dolayısıyla eğitim sistemi, toplumsal değişimin yönü üzerinde belirleyici olmaya çalışan, ideolojik açıdan bir değişim ve dönüşüm isteğinde bulunan kesimlerin ilk müdahale ettikleri bir alandır. Bir başka ifadeyle, gelecek nesilleri kendi ideolojileri yönünde yetiştirmeyi amaçlayan kesimler için eğitim sistemi önemli bir araç niteliğindedir.

Söz konusu darbelerin eğitim ve kültür hayatı üzerindeki etkilerinin doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yönü olduğu söylenebilir. Doğrudan etki, daha çok askerî rejimlerin tercihlerinin biçimlendirdiği ve belirli bir politikaya göre dizayn edilen yasal düzenlemelerde kendisini gösterir. Söz konusu darbe dönemlerinde, eğitim sistemine yön veren temel yasaların hazırlanması, eğitim müfredatları ve ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi, Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlara yönelik düzenlemelerin yapılması askerî rejimlerin eğitim sisteminde ve kültürel yaşamdaki doğrudan belirleyici etkisine işaret eder. Diğer taraftan askerî darbelerin etkisiyle süregelen toplumsal düzenin maddi ve manevi yönleriyle temelden sarsılması, sosyal düzende

¹³ M. Semih Gemalmaz “12 Eylül Rejimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 14, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 975.

öngörülebilir değişimin dışına çıkılması, sosyal ve kültürel fonksiyonların yeniden şekillenmesi sonucunda, eğitim ve kültür alanında kendiliğinden ya da dolaylı etkilenmeler de olabilmektedir. Bu durum askeri darbelerin uzun vadede dolaylı veya görünmeyen etkilerine işaret etmektedir. Söz konusu askerî darbelerin etkisiyle kendiliğinden doğan etkilenmeler ve sonuçlar, askerî rejimlerin gerçekleştirdikleri uygulamalar ve ürettikleri politikalarla ve aynı zamanda darbelerin yarattığı yeni koşul ve imkânlarla bağlantı kurularak açıklanabilir.

Toplumun kültürel ve sosyal hayatı, kendi doğal mecrasında ve iç dinamiklerin de etkisiyle dönüşüme uğrarken, askerî darbeler de değişim güçlerine eklenerek bu süreci başka bir yöne doğru kaydırabilmişlerdir. Askerî darbelerin etkisiyle yaşanan toplumsal dönüşüm ve gelişmelerin yönü, iktidarı ele geçiren askerî cuntanın ideolojisine göre yeniden şekil almıştır. 27 Mayıs döneminde, toplumun eğitim ve kültürde geri kalmışlığı, ordunun modernleşmenin öncüsü olduğu teziyle birleşince, askerler kendi bakış açılarıyla bu konudaki geri kalmışlıkla mücadele etmeyi ana hedefleri arasına koymuşlardır. Darbenin ardından, toplumu yeniden “çağdaşlaşma” yoluna sokmak temel hedef olarak görülmüştür. 12 Eylül askerî rejimi ise ortaöğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün asıl kaynaklarından biri olarak algılamış ve eğitim sistemine yönelik neredeyse yapılan bütün düzenlemeleri bu çerçevede ele almıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın genel amacı, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde egemen olan toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıların ve bunlara yönelik anlayışların eğitim ve kültür hayatı üzerindeki çeşitli etkilerini irdelemeye çalışmaktır. 1960-1980 yılları arasında periyodik olarak gerçekleşen söz konusu askerî darbeler sonucunda ortaya çıkan askerî rejimlerin eğitim sistemine ve kültürel yaşama yönelik politika ve uygulamalarını, her üç dönemi kapsayacak, konu bütünlüğünü sağlayacak şekilde ele almak çalışmamızın bir diğer amacıdır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, söz konusu askerî darbelerin eğitim ve kültür hayatı üzerindeki etkileri; daha çok askeri rejimlerin ülkedeki eğitim ve kültür sorunlarına yaklaşımları, bu alanlara yönelik düzenlemeleri, eylemleri, gerçekleştirdikleri uygulamaları ve ürettikleri politikaları incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca askeri darbelerin kültürel yaşama etkilerini çeşitli kültür-sanat ürünleri üzerinden somut bir şekilde izlemek de mümkün olabilmektedir.

Türk siyasi hayatının önemli bir gerçeği olan askerî darbeler birey, toplum, kurumlar ve devlet bazında ciddi maliyetlere yol açarak toplumu normal gelişim sürecinden uzaklaştırmışlardır. Toplumun her kesiminin maruz kaldığı ve etkileri günümüze kadar devam eden bu askerî darbelerin tüm boyutlarıyla ele alınması oldukça önemlidir. Söz konusu askerî darbeler çok sayıda araştırmanın konusu olmakla birlikte bu araştırmalar daha çok asker-sivil ilişkilerine, askerî darbelerin siyasi sebep ve sonuçlarına odaklanmışlardır. Dolayısıyla askerî darbelerin eğitim ve kültür hayatı üzerindeki etkilerine kapsamlı bir şekilde değinen bir araştırmanın olmayışı, bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde en temel sebep olmuştur.

1.2. Araştırmanın Problematiği, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Askerî rejimlerin eğitim ve kültür hayatına ne derece nüfuz ettiği temel problematikleriyle kapsamı çizilen bu çalışmada, yanıtı aranmaya çalışılan bazı temel sorular şunlardır: Askerî darbelerin etkisiyle hangi yönde toplumsal değişim ve gelişmeler yaşanmıştır? Askerlerin ülke yönetimini doğrudan ele aldığı dönemlerde, eğitim ve kültür alanındaki politikaların belirlenmesi sürecine de dahil olan askerler bu politikalar üzerinde ne derece belirleyici olmuşlardır? Kültürel yaşam pratiklerinde askerî darbelerin yansımaları nelerdir? Topluma yeni bir kültürel kimlik kazandırmaya çalışan askerî rejimler

ne gibi düzenlemeler yapmışlardır? Eğitim müfredatları üzerinde askerî darbelerin etkisi ne şekilde olmuştur?

Çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak 1960-1980 arası dönemin siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeleri değerlendirilmeye çalışılmış, bu süreçte eğitim ve kültür alanındaki gelişmeler ele alınmış fakat çalışmanın esasını askerî rejimlerin eğitim ve kültür alanında ürettiği politikalar ve uygulamalar teşkil etmiştir. Askerî rejimler sonrası kurulan sivil hükümetler döneminde eğitim ve kültür hayatında yaşanan gelişmeler, konunun sınırlandırılması zorunluluğundan ve çalışmanın hacmini aşacağından çoğunlukla kapsam dışında bırakılmıştır. Ayrıca askerî darbelerin siyasi sebep ve sonuçları da çok sayıda çalışmaya konu olduğundan çoğunlukla bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Bu çalışma kaynak açısından döneminde üretilen birincil derecedeki resmi belge ve dokümanlara, gazetelere, dergilere, dönemin aktörlerinin söylev ve demeçlerine, hatıratlarına ve konuyla ilgili araştırma ve inceleme eserlere dayanmaktadır. Çalışma zengin kaynak imkânlarına sahip olmakla birlikte bu konuda bazı eksiklikleri olduğunu da burada belirtmek gerekir. Çalışmanın kaynak açısından sınırlılıklara sahip olmasının ise çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle yapısı gereği otoriter olan askerî rejimlerin şeffaf bir yönetim anlayışı sergilememeleridir. Bu durumun sonucunda askerî yönetimlerin eylemleri resmi dokümanlara bazen gereği gibi yansımamış veya bazı sınırlandırmalara tabi tutulduktan sonra yansımıştır. Bunun dışında askerî yönetimler döneminde sıkıyönetim rejimleri tarafından basına uygulanan sansür sonucunda dönemin basınının olayları gereği gibi aktaramaması da kaynak açısından önemli bir eksiklik doğurmuştur. Bu durum gazete ve dergilerin sık sık kapatıldığı, muhalif gazetecilerin tutuklandığı, basın özgürlüğünün son derece kısıtlandığı 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde oldukça belirgindir. Diğer taraftan hem darbeyi yapan kadroların hem de darbeye maruz kalanların yayımladıkları hatıratlardan da faydalanılmıştır. Ancak hatıratların doğası gereği subjektif olmaları, olgunun anlaşılmasını zaman zaman zorlaştırmıştır.

Çalışma, esas olarak dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu doğrultuda birinci ana bölümde, 27 Mayıs 1960 darbesi dönemi eğitim ve kültür politikaları ele alınmıştır. Söz konusu bölümde öncelikle askerî yönetimin kurumsallaşma sürecine değinilmiştir. Bununla bağlantılı olarak askerî cuntanın Milli Birlik Komitesi adı altında ortaya çıkması, Komitenin yapısı ve yasal statüsü, darbenin meşruiyetinin sağlanmasına yönelik propaganda faaliyetleri, sivil hükümetin kurulması konularına değinilmiştir. Darbenin etkisiyle toplumsal, siyasal ve kültürel ortamın nasıl şekil alacağı, darbeyi gerçekleştiren kadrolara hâkim olan zihinsel ve kültürel kodlarla yakından ilgilidir. Bu nedenle MBK'yi oluşturan subaylara hâkim olan düşünceler ele alınmaya çalışılmış ve onların özellikle mevcut eğitim ve kültür sorunlarını algılayış şekli, ülke sorunlarına yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun ardından Cemal Gürsel başkanlığında kurulan sivil hükümet programında yer alan eğitim ve kültür politikalarına ve MBK'nin bu yöndeki resmi açıklamalarına değinilmiştir. Askerî yönetimin eğitim ve kültürle ilgili izleyeceği temel politikalar ortaya konulduktan sonra, 1960'taki eğitim sisteminin mevcut durumu incelenmiştir. Ardından askerî yönetimin eğitim ve kültür hayatına yönelik çeşitli yasal düzenlemeleri ve uygulamaları etraflıca ele alınmaya çalışılmış, darbenin toplumsal, siyasal ve kültürel alandaki görünür-görünmez etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin 1960'lı ve 70'li yıllarının toplumsal, siyasal ve kültürel ortamını şekillendirmesi bakımından, 27 Mayıs'ın uzun dönemli en önemli mirası 1961 Anayasası olmuştur. Bu bağlamda Anayasanın inanç, düşünce, ifade ve yayın konularında tanıdığı özgürlüklere ve eğitim, öğretim ve bilim konusundaki yaklaşımlarına da değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci ana bölümünde, 12 Mart rejiminin eğitim ve kültür hayatına ne derece nüfuz ettiği incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde öncelikle, 27 Mayıs askerî yönetiminin 15 Ekim 1961 seçimleriyle sona ermesinden sonraki süreç ana hatlarıyla ele alınmış ve böylece 12 Mart 1971 öncesi genel durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından ordunun, 12 Mart muhtırası ile ülke yönetimine müdahale etmesi, mevcut seçilmiş hükümeti istifaya zorlaması ve ordunun muhtıradan belirttiği doğrultuda “partiler

üstü” olarak adlandırılan hükümetlerin kurulması süreçleri ele alınmıştır. Bu süreçte ordunun desteğiyle kurulan 12 Mart hükümetlerinin eğitim ve kültür politikalarına, gerçekleştirmeye çalıştıkları eğitim reformuna değinilmiştir. 12 Mart askerî-sivil rejiminin eğitim sistemine yönelik en önemli düzenlemelerinden olan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu incelenmiş ve söz konusu Kanuna, dönemin siyasal kaygılarının ne derece yansıtıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. 12 Mart rejiminin amacı, kamu düzenini sağlayarak ülkedeki kargaşaya son vermek ve bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamaktır. Fakat yaklaşık üç yıl süren askerî-sivil rejim, sosyal ve ekonomik reformlarla değil daha çok sıkıyönetim uygulamalarıyla ön plana çıkmıştır. Bu nedenle sıkıyönetim rejiminin kültürel yaşam üzerindeki etkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 12 Mart sıkıyönetim rejiminin ülke aydınlarına yönelik baskılarına, yasak yayın genel tabiriyle kitapları yasaklama ve toplatma uygulamalarına değinilmiş ve bu uygulamaların yarattığı sonuçlar tartışılmıştır. Ayrıca sıkıyönetim rejiminin yarattığı toplumsal travmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve 12 Mart romanları olarak adlandırılan edebiyat türü de ele alınmıştır. Darbenin toplum ve bireyler üzerindeki etkilerini yansıtan, dönemine tanıklık eden bu romanların bir kısmı incelenmiştir.

Gerek 27 Mayıs’tan gerekse 12 Marttan daha kapsamlı ve sistemli olan 12 Eylül askerî darbesi, çalışmanın üçüncü ana bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölümde öncelikle 12 Mart’tan 12 Eylül’e 1970’ler Türkiye’sindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeler genei hatlarıyla ele alındıktan sonra, 12 Eylül askerî darbesinin gerçekleşme sürecine ve askerî yönetimin kurumsallaşma sürecine değinilmiştir. Ardından 12 Eylül rejiminin eğitim ve kültür politikalarındaki ideolojik konumlanışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda askerî yönetimin mevcut eğitim sistemini algılayış şekli ve konuyla ilgili bildiri ve açıklamaları incelenmiştir. 12 Eylül rejimi sosyal ve kültürel alanı düzenlemek için hemen hemen o güne kadar var olan bütün yasaları değiştirmiş ve yeni amaçlar doğrultusunda söz konusu yasal düzenlemeleri yeniden hazırlamıştır. Bu nedenle yine çalışmanın bu bölümünde askerî yönetimin eğitim sistemine yönelik yaptığı yasal düzenlemeler tespit edilmeye çalışılmış ve bu düzenlemelerin etkileri tartışılmıştır. 12 Eylül rejimi eğitim programları ve ders kitapları üzerinde de belirleyici bir etkide bulunmuştur. Bu bağlamda askerî yönetimin yeniden düzenlediği eğitim programları ve ders kitapları incelenmiştir. Yine bu bölümde mevcut Türk Tarih ve Dil Kurumlarının yeni bir yapıya kavuşturulması, dil politikaları, Atatürk imgesinin yeniden üretim sürecine girmesi konuları incelenmiş ve tartışılmıştır.

Ayrıca 12 Eylül sıkıyönetim rejiminin eğitim ve kültür hayatına etkileri de bu bölümde ele alınmıştır. 12 Eylül’e gelindiğinde 22 ilde sıkıyönetim uygulanmaktaydı fakat darbeye birlikte tüm ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu sıkıyönetim rejimi 1984 yılında başlamak üzere çeşitli tarihlerde bölge bölge kaldırılarak ancak 1987’de tamamen son bulmuştur. Bu bağlamda sıkıyönetim rejimiyle baskı altına alınan eğitim kurumlarına ve öğretmen kitlesine yönelik sıkıyönetim komutanlarının uygulamalarına ve düzenlemelerine değinilmiştir. Bununla birlikte kültürel yaşamı temelinden sarsan kitapların yasaklanması, toplatılması ve imha edilmesi uygulamalarına ve aynı zamanda genel olarak yayın hayatına yönelik anlayış ve tutumlara da değinilmiştir. Yine bu bölümde Aydınlar Ocağı’nın ve onun geliştirdiği Türk-İslam Sentezi görüşünün 12 Eylül dönemindeki eğitim ve kültür politikalarının belirlenmesinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle Aydınlar Ocağı’nın 1960’lardan itibaren ülkenin siyasal ve toplumsal sorunlarıyla ilgili öne sürdüğü görüşlerinin ele alınması gerekli görülmüştür.

Çalışmanın dördüncü ana bölümünde askerî darbelerin yükseköğretime etkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Konu bütünlüğünün sağlanması açısından 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemleri birlikte değerlendirilmiştir. Söz konusu bölümde öncelikle Cumhuriyet döneminde yükseköğretimin gelişim seyri ele alınmış, 1933 ve 1946 üniversite reformlarına, üniversite-iktidar ilişkilerine değinilmiştir. Ardından üniversitelerin 27 Mayıs rejimiyle ilişkilerine ve askerî yönetimin üniversiteye yönelik yasal düzenlemelerine ve çeşitli uygulamalarına, üniversitede yapılan tasfiyeye değinilmiştir. Ayrıca 27 Mayıs

darbesiyle oluşan toplumsal, ideolojik ve psikolojik zeminin öğrenci gençlik üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmış ve bu bağlamda 1960'lardaki radikal öğrenci hareketlerine değinilmiştir. Ardından 12 Mart dönemindeki 1973 Üniversite Reformuna değinilmiş ve bu bağlamda 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ele alınmıştır. Yine bu bölümde 12 Mart'tan 12 Eylül'e yükseköğretimdeki gelişmelere ana hatlarıyla değinilmiş ve 12 Eylül dönemindeki gelişmeler ele alınmıştır. Bu bağlamda 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, YÖK'ün kuruluşu, üniversitelerde yaşanan tasfiyeler ele alınmış, 12 Eylül askerî yönetiminin yükseköğretime yönelik düzenlemelerinin sonuçları tartışılmıştır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

“Türkiye’de Askeri Darbelerin Eğitim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri (27 Mayıs 1960- 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980)” başlıklı tez çalışması, hem ele aldığı dönem aralığının uzun olması hem de konu yelpazesi bakımından oldukça geniş kapsamlı olmasından dolayı çok yönlü, disiplinler arası bir arşiv ve literatür araştırması gerekli kılmıştır. Tezin konusuyla ilgili olarak doğrudan kapsamlı bir çalışma olmamakla birlikte askerî darbeler olgusunu çeşitli açılardan inceleyen çok sayıda araştırma mevcuttur. Dolayısıyla burada çalışmanın konusu ve amacı ile ilgili önemli çalışmalardan bir kısmına değinmekte fayda görülmektedir. Tez konusu çok boyutlu olduğundan öncelikle askerî darbelerin siyasi sebep ve sonuçları, sivil-asker ilişkileri, ordunun Türk modernleşmesindeki rolü gibi konuları inceleyen araştırmalara değinildikten sonra çalışmanın doğrudan konusuyla ilgili yani eğitim ve kültür boyutunu inceleyen araştırmalara değinilecektir.

Türkiye’nin yakın geçmişini incelerken askerî darbelere, ordunun siyasi yaşamdaki rolüne değinmeden siyasi olayları, toplumsal ve ekonomik tarihi tam olarak ele almak oldukça zordur. Bu nedenle Türkiye’nin siyasi yaşamının önemli bir gerçeği olan askerî darbeler çok sayıda araştırmanın konusu olmuş ve bu konuda hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. Burada askerî darbeleri farklı açılardan inceleyen çok sayıda araştırmaya değinmek mümkün olmamakla birlikte, çalışmamızın konusuyla bağlantılı olan ve istifade ettiğimiz bazı araştırmalar şöyledir: 27 Mayıs 1960 darbesini yakından izlemiş Walter F. Weiker’ın *1960 Türk İhtilali* adlı eseri, söz konusu darbenin zemininin ne şekilde oluştuğu, iktidara gelen askerlerin DP iktidarını yargulamaları, üniversitelerin akademik özgürlüğü ve yükseköğretimin sorunları, 1961 Anayasası’nın yapım süreci, darbeyle birlikte yeniden şekil alan siyasi yaşam, MBK’nin faaliyetleri gibi temel konuları analiz etmektedir. Ergun Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics* adlı eseriyle ordunun Türk siyasal yaşamındaki rolünü 27 Mayıs örneğinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar tarafından hazırlanan *İhtilalin İç Yüzü* adlı çalışma, 27 Mayıs darbesine giden süreci, darbenin gerçekleşmesini ve darbeden sonra kurulan MBK’yi incelemektedir. Dönemin önde gelen iki gazetecisi İpekçi ve Coşar tarafından ve darbeyi takip eden günlerden itibaren hazırlanmaya başlanan söz konusu eser, 27 Mayıs darbesiyle ilgili oldukça önemli belgeler içermektedir. Cemil Koçak’ın hazırladığı *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları* adlı kitap, 27 Mayıs darbesiyle ilgili diğer önemli bir çalışmadır. İki cilt halinde yayımlanan kitapta, 2 Haziran 1960-16 Kasım 1961 tarihleri arasındaki 123 bakanlar kurulu tutanağı yer almaktadır. Söz konusu 123 tutanaktan 111’i kısaltılmadan ve hiçbir sansüre uğratmadan yayımlanmıştır. Bu belgeler bir dönemin zihniyetini açığa çıkarmak bakımından önemlidir. Kemal H. Karpat çeşitli makalelerini topladığı *Asker ve Siyaset* adlı çalışmasında 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’ü analiz etmektedir. Karpat söz konusu eserinde, asker-siyaset ilişkisi, modernleşmenin taşıyıcısı olarak ordunun toplumu şekillendirmedeki ve siyasal yapının oluşmasındaki rolleri üzerinde durmaktadır. Türkiye’de ordu ve siyaset ilişkisini ele alan bir başka eser William Hale’nin *Türkiye’de Ordu ve Siyaset* adlı çalışmasıdır. Hale söz konusu eserinde, Türk ordusunun Osmanlı’dan devraldığı tarihsel mirastan yola çıkarak ordunun Türk siyasi yaşamında oynadığı rolü ele almakta ve bu bağlamda Türkiye’deki askerî darbeleri analiz etmektedir. Feroz Ahmad’ın Türkiye’nin modernleşme sürecine toplu bir bakış sunan *Modern Türkiye’nin Oluşumu ve Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* adlı çalışmaları belgelerle desteklenmiş olup çalışmaların yakın tarihle ilgili kısımlarında, dönemin Türk basınından ve ilgili kişilerle yapılmış mülakatlardan yararlanılmıştır. Ahmad bu çalışmalarında Türkiye’nin toplumsal, ideolojik ve siyasal dönüşümü üzerine değerlendirmelerde bulunmakta ve askerî müdahalelerin sebep ve sonuçları üzerinde durmaktadır. Bunlara benzer bir diğer çalışma Erik Jan Zürcher’in *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* adlı çalışmasıdır. Zürcher bu çalışmada son iki yüzyıldaki Türk tarihinin toplu manzarasını sunma girişiminde bulunmakta, siyasal ve ideolojik gelişmeler

kadar sosyo-ekonomik gelişmelere de ağırlık vermektedir. Kitabın “Huzursuz Bir Demokrasi” başlıklı üçüncü bölümü, 1950’den sonraki dönemi ve (1960, 1971 ve 1980’deki) üç askerî darbeye kesintiye uğramış dönemleri ele almaktadır. Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet* adlı eserinde sivil-asker ilişkilerini incelemektedir. Huntigton söz konusu eserinde, modern bir devlette profesyonel askerliğin anlamını, sivillerin emrinde olan ordunun konumunu, silahlı kuvvetlerin denetimi konusunda ideal modelleri ve uygulamadaki durumları incelemektedir. Bu çalışmaların yanı sıra Türkiye’deki 1960-1980 yılları arası askerî darbeleri ele alan çok sayıda belgesel niteliğinde kitap mevcuttur. Bu kitaplara şu örnekler verilebilir: Davut Dursun’un *27 Mayıs Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*; *12 Mart Darbesi*; *12 Eylül Darbesi*¹⁴ adlı eserleri. Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı’nın hazırladığı *Demirkırat, 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi* adlı eserler. M. Ali Birand, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar tarafından hazırlanan *12 Eylül Türkiye’nin Miladı* adlı eser. Türkiye’deki darbeleri etraflıca inceleyen bu eserlerde darbelere varan siyasi gelişmeler ele alınırken, olayların içinde bir aktör olarak yer alan, gözleyen veya konu üzerinde düşünen kişilerle yapılan röportajlara yer verilmiştir. Bu türde daha çok sayıda çalışma söz konusudur.

Çalışmanın asıl konusunu teşkil eden askerî darbelerin eğitim ve kültür hayatına etkileri ile ilgili kapsamlı bir araştırma olmamakla birlikte eğitim ve kültür tarihi ile ilgili bazı çalışmalar, sınırlı da olsa darbe dönemlerinde oluşturulan eğitim ve kültür politikalarına değinmişlerdir. Çalışma sırasında istifade edilen bazı araştırmalar şöyledir: Editörlüğünü Fatma Gök’ün yaptığı *75 Yılda Eğitim* adlı çalışma Türkiye’de eğitimin tarihsel temellerini ele almaktadır. Söz konusu çalışma Osmanlı’nın son dönemlerinden günümüze kadarki eğitim politika ve uygulamalarını çeşitli yönleriyle ele alan makalelerden oluşmaktadır. Yine Türkiye’de eğitim ve eğitim tarihine ilişkin kapsamlı bir çalışma Necdet Sakağlı’nun *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi* adlı çalışmasıdır. Söz konusu çalışma Türklerde ve İslamiyet’te eğitime yönelik ilk adımlardan başlayarak günümüze kadarki süreci ele almaya çalışmaktadır. Yahya Akyüz’ün *Türk Eğitim Tarihi*, Cavit Binbaşoğlu’nun *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, İsmail Güven’in *Türk Eğitim Tarihi* adlı eserleri Türk eğitim tarihi ile ilgili temel bilgileri ele alan çalışmalardan birkaçıdır.

Türkiye’de yükseköğretimin tarihi ile ilgili olarak İlhan Tekeli’nin *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretim ve YÖK’ün Tarihi* adlı eser bu alandaki önemli çalışmalardan biridir. Söz konusu çalışmada Osmanlı döneminde ilk yüksekokulların ortaya çıkışından günümüze kadar uzanan bir yükseköğretim tarihi sunularak bir bütünlük kurulurken, ayrıntılı bir biçimde YÖK’ün tarihi de ele alınmaktadır. Tezin yükseköğretim bahsi kısmında istifade edilen bir başka çalışma Tarık Çelik ve İlhan Tekeli’nin editörlüğünü yaptığı *Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007)* adlı eserdir. Söz konusu çalışmada kronolojik olarak 1961-2007 yılları arasında yükseköğretim sisteminin geçirdiği aşamalar ele alınmıştır. Özer Ozankaya’nın *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri* adlı araştırması yine tezin yükseköğretim bahsi kısmında çokça istifade edilen bir başka çalışmadır. Ozankaya söz konusu araştırması ile 27 Mayıs sonrası oluşan siyasal ortamın üniversite öğrencilerinin siyasal yönelimlerini ele almaktadır. Jacob M. Landau’nun *Türkiye’de Aşırı Akımlar: 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler* başlıklı incelemesi tezde çokça istifade edilen bir başka önemli eserlerdendir. Söz konusu çalışmada 1960 darbesi, darbe sonrası Türk gençliği ve radikal eylemleri, basının radikalleşmesi, 12 Mart gibi konular ele alınmaktadır.

Türkiye’de eğitim müfredatlarını ve ders kitaplarını konu alan ve her biri farklı açılardan inceleme yapan çalışmalardan da çokça faydalanılmıştır. Bu çalışmalar daha çok tarih, yurttaşlık bilgisi derslerinin müfredatları ve ders kitapları üzerine yoğunlaşmışlardır.

¹⁴ Dursun, Davut, *27 Mayıs Darbesi, Hatıralar Gözlemler, Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001; *12 Mart Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2003; *12 Eylül Darbesi*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.

Sınırlı da olsa askerî yönetimlerin ders kitapları ve müfredatları üzerindeki etkilerine doğrudan değinen bazı araştırmalar da söz konusudur. Salih Özbaran tarafından yayına hazırlanan *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* başlıklı çalışma Tarih Vakfı'nın 29 Eylül-1 Ekim 1994'te Buca'da düzenlediği "Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları" sempozyumunda sunulan bildirileri içermektedir. Bu çalışmada özellikle Erdal Aslan'ın "Devrim Tarihi Ders Kitapları" başlıklı incelemesi çalışmamız açısından oldukça faydalı olmuştur. Etienne Copeaux *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* adlı çalışmasında, tarihin, ulus-devletler çağında milli duyguları kontrol altında tutmak, eğitimi biçimlendirmek, kuşakları yetiştirmek konusunda nasıl bir işlev gördüğü konusunu ele almaktadır. Copeaux söz konusu çalışmasında, Türkiye'de 1931-1993 yılları arasında kullanılan tarih ders kitaplarındaki güzergâhı takip ederek milli eğitimdeki tarih tezlerine eğilip; Türk Tarih Tezinin inşa edilışinden başlayarak siyasi dönem ve iktidarları, oralarda hâkim zihniyetleri, eğitim sistemini milli güvenlik siyasetlerinin uzantısı olarak kurgulayan eğilimleri analiz etmeye çalışmaktadır. Müfredat ve ders kitaplarını çeşitli açılardan inceleyen bir başka çalışma Kemal İnal'ın *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler* başlıklı çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada 27 Mayıs ve 12 Eylül askerî yönetimlerinin eğitim sistemine yönelik politika ve uygulamalarının eğitim ve ders kitapları üzerindeki yansımaları incelenmektedir. Bu yöndeki bir başka çalışma editörlüğünü Ahmet Şimşek'in yaptığı *Türkiye'de Tarih Eğitimi* adlı çalışmadır. Söz konusu çalışmada Tanzimat Döneminden başlayarak günümüze kadar olan süreçte Türkiye'deki tarih eğitiminin çeşitli bileşenleri farklı yazarlar tarafından incelenmektedir. Elif Aktaş'ın "12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri", (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011) başlıklı çalışması yine tarih öğretimini ve müfredatını inceleyen bir başka çalışmadır.

Tez konusunun kültür boyutunu ele alırken de edebiyat, sinema, din, eğitim gibi farklı alanlarda gerçekleştirilen araştırmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmaların bazıları askerî rejimlerin kültürel yaşama etkileriyle ilgili doğrudan inceleme yapmakla birlikte bunlar daha çok sinema, edebiyat, müzik, tiyatro, ders kitapları, gençlik, basın gibi kapsamı dar tutulmuş spesifik konuları ele almışlardır. Aslı Daldal *1960 Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik* başlıklı çalışması ile 27 Mayıs sonrası ortaya çıkan toplumcu-ilerici atmosferin Türk sinemasında toplumsal gerçekçilik akımının doğmasındaki etkisini ele almaktadır. Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi* adlı eseriyle 12 Eylül'ün ardından yeniden oluşmaya başlayan kültürel ortamı çözümlenmeye çalışmaktadır. Aylin Tekiner *Atatürk Heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset* başlıklı çalışması ile Atatürk'ün siyasal yaşamdaki imgesinin askerî yönetimler tarafından nasıl yeniden üretildiğini Atatürk heykelleri üzerinden okumaya çalışıyor. Halit Refiğ *Ulusal Sinema Kavgası* adlı eseriyle 27 Mayıs darbesi sonrası fikir ve sanat hayatında oluşan yeni atmosferin etrafında devlet ve kurumları, halk ve aydınlar arasındaki çatışmayı, Türk sinemasının sorunlarını ele almaktadır. Berna Moran *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 3 başlıklı çalışmasında 12 Mart roman kuşağını ve 12 Eylül romanlarını incelemektedir. A. Ömer Türkeş'in, "Romanda 12 Mart Suretleri ve '68 Kuşağı", Murat Belge'nin "12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış" başlıklı makaleleri yine 12 Mart roman kuşağını ele alan diğer incelemelerdir. Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli ve Şerafettin Turan tarafından hazırlanan *Türk İslam Sentezi* başlıklı çalışmada ise Aydınlar Ocağı tarafından formüle edilen Türk İslam Sentezi görüşünün 12 Eylül dönemi ve sonrası eğitim ve kültür politikalarını ne şekilde etkilediği ele alınmaya çalışılmaktadır. Zafer Üskül *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Sıkıyönetimi ve Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi* adlı çalışmalarında adı geçen iki askerî darbe döneminde ilan edilen sıkıyönetim rejimlerinin bildirilerini, tebliğlerini ve basın açıklamalarını yerel ve ulusal basından derleyerek ele almaktadır. Söz konusu çalışmalarda sıkıyönetim kararlarıyla birlikte gelen yasaklar, kapatılan gazete ve dernekler, eğitim kurumlarına, aydınlara, yayın hayatına yönelik baskı politikaları başlıklar halinde irdelenmektedir.

Askerî darbelerin kültür hayatına etkilerine doğrudan değinmemekle birlikte konuya satır aralarında veya dolaylı olarak değinen bazı çalışmalar ise şöyledir: Şerafettin Turan'ın *Türk Kültür Tarihi*, 17-21 Aralık 2002 tarihleri arasında yapılan V. Türk Kültürü Kongresi'nde sunulan bildirileri kapsayan *V. Türk Kültürü Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği* adlı sempozyum kitabı, Murat Katoğlu'nun, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat", (Türkiye Tarihi, C. 4, Yay. Yön. Sina Akşin) başlıklı kitap bölümü, Nazife Güngör'ün derlediği *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim* başlıklı çalışma istifade edilen eserlerden bazılarıdır.

Askerî darbeleri konu alan yüksek lisans ve doktora çalışmalarına baktığımızda ise yapılan çalışmaların daha çok askeri darbeleri siyaset bilimi açısından ele aldıkları ve olguyu incelerken Türk siyasal hayatına olan etkileri üzerine odaklandıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra askeri darbeler konusu, gençlik, edebiyat, sinema, tarih eğitimi, demokrasi eğitimi, basının askeri darbelere karşı tutumu, medya özgürlüğü gibi çeşitli açılardan da ele alınmıştır. Dolayısıyla 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül olmak üzere konu bütünlüğünü sağlayarak her üç dönemi eğitim ve kültür açısından kapsamlı bir şekilde ele alan bir araştırmanın olmaması bu konunun belirlenmesinde temel teşkil etmiştir. Şüphesiz eğitim ve kültür konusu çok geniş bir yelpazeye sahiptir ve aynı zamanda askeri darbelerin bu alanlara etkileri de çok boyutludur. Birçok eksikliği olmakla birlikte bu sınırlı çalışmamızla konu çeşitli açılardan ele alınmıştır. Ancak eğitim ve kültür bağlamında askeri darbelerin ele alınması açısından daha başka araştırmalara da ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekir.

3. 27 MAYIS REJİMİNİN KARAR VE TUTUMLARININ EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ

3.1. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kurumsallaşma Süreci

Ordu, Atatürk'ün temel prensiplerinden birine uygun olarak kırk yıl boyunca siyasetin dışında kaldıktan sonra, 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti (DP) iktidarını devirerek sahneye yeniden adımını attı ve Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatında yeni bir sayfa açtı.¹⁵ Darbe, herhangi ciddi bir direnişle karşılaşmadan Ankara ve İstanbul'da saatler içerisinde gerçekleştirildi. Sokağa çıkma yasağı, uyulması gereken bazı emirler, bildirimler ve açıklamalar birbiri ardına radyodan ülkeye yayıldı. 27 Mayıs sabahı erken saatlerde radyoda okunan bildiri, askerî cuntanın eylem amaçlarını vurguluyordu. Darbeciler bildirimlerinde, demokrasinin içine düştüğü "buhran ve son müessif olaylar dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek" için ülkenin yönetimine el koyduklarını; "en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak" idarenin kazanan partiye devredileceğini; hareketlerinin hiçbir şahıs veya gruba yönelik olmadığını; ilkelerinin yurttan sulh, cihanda sulh olduğunu; NATO'ya, CENTO'ya ve Türkiye'nin dâhil bulunduğu diğer bütün antlaşmalara bağlı kalacaklarını bildirdiler.¹⁶

Kimi önemli konularda belirsizlikler taşıyan ilk radyo bildirisini, ordunun parti mücadelesinin dışında kalacağı ve bir tür hakem rolü üstleneceği şeklinde anlaşılmışsa da darbenin niteliği süreç içerisinde belirginleşecektir.¹⁷ Başlangıçta darbeyi gerçekleştiren subaylar da hareketlerinin nereye varacağını henüz kestiremiyordu. Çünkü 1954'ten itibaren hücreler şeklinde gizlice örgütlenmeye başlayan cuntaların, darbe sonrası için belirgin plan ve programlarının olmadığı¹⁸, gizlilik ve güvenlik unsurlarını da göz önünde bulundurarak sadece darbenin hazırlık ve oluş aşamalarıyla ilgili yazılı olmayan bir takım hareket planlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Darbenin hazırlık aşamasında cuntanın öncelikli amacı, darbeyi yapıp mevcut iktidarı yıkmak, darbenin güvenliğini sağlamak ve yıkılan iktidarı tasfiye edip bu süre zarfında askerî yönetimin ayrıntılı planını ve kadrosunu tamamlamaktır.¹⁹ Bu nedenle askerler ülke yönetimini ele aldıklarında, askerî yönetimin ekonomik, siyasal ve toplumsal konulara hangi yönden yaklaşacağı, hangi köklü reformları yapacağı, ülke sorunlarını nasıl ele alacağı belirsizliğini koruyordu. Bununla birlikte 27 Mayıs'ın planlayıcılarından biri olan Orhan Erkanlı kendi aralarında bazı prensip ve fikirler üzerinde anlaştıklarını ifade etmektedir. Erkanlı'nın ifadelerine göre, 27 Mayıs öncesinde gizli cuntaların üzerinde birleştikleri prensip ve düşünsel tercihler genel olarak şöyledir: Darbe kansız olacak, suçlular özel bir mahkemede yargılanacak, Meclis dağıtılacak, bütün partiler kapatılacak ve askerî bir yönetim kurulacak, dinin siyasete alet edilmesi önleneyecek ve dinde reform imkânları araştırılacak, aşırı akımlar önleneyecek ve Kemalizm devletin hâkim görüşü haline getirilecek, bir planlama teşkilatı kurularak sosyal, ekonomik ve kültürel konular plan dâhilinde yürütülecek; Silahlı Kuvvetler başta olmak üzere, tüm devlet teşkilatı reorganizasyona tabi tutulacak, idari reform yapılacaktır, devletçiliğe öncelik veren bir ekonomik sistem uygulanacak, sosyal adalet sağlanacak, ağalığa son verilecek.²⁰ Gizli örgütün üyelerinden olan Dündar Seyhan da anılarında bunlara benzer fikir ve

¹⁵ 1920 ile 1960 arası dönemde Türk siyasetinin ordu müdahalesinden görece kurtulmuş olması Atatürk ve diğer sivilleşmiş generallerin, muvazzaf subayların siyasetin dışında kalmaları gerektiği ilkesini benimsemiş olmaları ile yakından ilgilidir.

¹⁶ *Milli Birliğe Doğru*, C. 1, haz. Sabahat Erdemir, Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yay., Ankara, 1961, s. 293.

¹⁷ Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi (Türkiye'de Parti Kavgalarının 2. Cildi)*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 16-17.

¹⁸ Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 42-45.

¹⁹ Orhan Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...Sorumlular...*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 18.

²⁰ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 17-18.

düşüncelere yer vermektedir.²¹ Her iki subayın aktardıklarına göre, ana hareket noktaları dışında, iktidarın yeni sahiplerinin ülkenin siyasal ve toplumsal sorunları karşısında gerçekçi ve ayrıntılı bir programlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, 27 Mayıs darbesine gelinen süreçte gizli cuntaların kendi aralarında tam olarak örgütlenememesi, fikrîsel planda aynı görüşte olmamaları, Milli Birlik Komitesinin (MBK) iktidarda kaldığı süre boyunca sert tartışmaların yaşanmasına, Komite'nin çeşitli hiziplere bölünmesine yol açacaktır.

Askerî darbe, 1950'lerin başından itibaren CHP ile DP arasında tırmanan kutuplaşmaya, DP hükümetinin son yıllarındaki baskıcı politikalarına²² son verdiği için başlangıçta bir kurtuluş sağlar gibi görüldü. Bu nedenle darbenin ilk günlerinde ülkede bir rahatlama havası oluştu.²³ Askerî cuntanın da teşvikiyle Ankara ve İstanbul ve diğer birçok ilde bir aya yakın devam eden büyük kutlamalar yapıldı.²⁴ Darbe esnasında veya darbeyle ilgili olaylar sırasında hayatlarını kaybetmiş beş kişi, "Hürriyet Şehidi" ilan edildiler ve 11 Haziran günü neredeyse tüm devlet erkânının katıldığı çok büyük bir törenle Anıtkabir'e gömüldüler.²⁵ Ülkenin geri kalan kısmında Ankara ve İstanbul'da görüldüğü gibi bir heyecan söz konusu değildi. Bunun yerine daha çok sadece pasif bir kabulleniş hâkimdi. Bunun nedenlerinden biri darbe öncesinde meydana gelen karışıklıkların daha çok Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde yoğunlaşmış olmasıydı. Bir diğeri ise halkın çoğunluğunun askerî rejimin tutumunun ne olacağı konusunda bir fikre sahip olmamasıydı.²⁶

Yönetimi ele geçiren askerlerin halletmek zorunda oldukları ilk görev, ülkenin kimin tarafından yönetileceği ve yeni rejimin hukuki statüsünün ne olacağına karar vermektir. 27 Mayıs günü İzmir'de bulunan Cemal Gürsel Ankara'ya getirildi ve MBK'nin lideri ilan edildi.²⁷ Darbenin lideri Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan, Başkumandan ve MBK Başkanı gibi olağanüstü yetkilerle donatıldı. Gürsel, bazı üst düzey asker ve sivil teknokratlarla işbirliği içinde ülkeyi geçici olarak yönetmeyi, darbe başarıldığına göre artık subayların görevlerine dönmelerini önerdiyse de kabul ettiremedi.²⁸ Çünkü bir kısım subaylar darbeden sonra uzun süre iktidarda kalıp hiçbir siyasi partinin başaramayacağına inandıkları reformları gerçekleştirmeyi umuyorlardı. Diğer bir kısmı ise iktidarı Gürsel'e bıraktıkları takdirde bir dikta rejiminin kurulmasından kaygı duyuyorlardı.²⁹ Askerî cuntayı oluşturan subayların Gürsel'in teklifini reddetmeleri üzerine, hükümetin kurulması için hemen çalışmalara başlandı. Gürsel'in başkanlığında toplanan MBK, öncelikle hükümetin askerî olup olmamasını tartıştı. Toplantıda, Komite üyelerinin büyük bir çoğunluğu, tasarladıkları reformları gerçekleştirmek için askerlerden oluşan bir hükümetin kurulması fikrini benimsediler. Fakat Komite, son anda bu fikirden vazgeçti ve kabinenin sadece üç bakanının askerlerden oluşmasını kararlaştırdı.³⁰ Bakanlar ciddi bir araştırma yapılmadan alalecele belirlendi ve Gürsel'in başkanlığında yeni hükümet kuruldu ve 28 Mayıs'ta Komite'nin 27 numaralı bildirisıyla ilan edildi.³¹ Yeni hükümette 3 asker 14 sivil üye yer

²¹ Seyhan, age., s. 45.

²² bk. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

²³ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, *Demirkırat*, Can Yay., İstanbul, 2016, s. 225-226.

²⁴ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1960; "Yurtta Bayram Sevinci ve Şenlikler Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1960.

²⁵ *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1960.

²⁶ Walter F. Weiker, *1960 Türk İhtilali*, çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s., 32.

²⁷ *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960.

²⁸ Sıtkı Ulay, *27 Mayıs 1960, Harbiye Silah Başına*, Kitapçılık Yay., İstanbul, 1968, s. 130.

²⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar...*, s. 18-21; Seyhan, age., s. 81; Abdi İpekçi ve Ö. Sami Coşar, *İhtilalin İç Yüzü*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2012, s. 226.

³⁰ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 199-201.

³¹ *Resmî Gazete*, Sayı: 10515, 30 Mayıs 1960.

almaktaydı.³² Hükümet nitelik olarak bürokratlardan, teknokratlardan, akademisyenlerden ve subaylardan oluşuyordu ve geleneksel asker-sivil-aydın ittifakı görünümündeydi. Hükümet üyelerinin seçiminde herhangi bir siyasal partiye bağlı olmama şartı aranmıştı. Gürsel MBK'nin 27 nolu tebliği ile hükümet listesini açıklarken özellikle bu noktayı belirtmeyi gerekli görmüştü: "...Bu hükümetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikrimüdir memleket ve dünya çapında şöhret yapmış, herhangi bir siyasal partiye resmen mensup olmayan personelden ibaret olmasıdır."³³ Burada belirtmek gerekir ki Gürsel'in başkanlığında oluşturulan sivil hükümetin tamamen asker veya asker kökenli üyelerden oluşmaması, sivil üyelerin ağırlıkta olması bu hükümetin niteliğinin askerî olmadığı anlamına gelmez. Asıl iktidar sahibinin MBK olması ve hükümetin de Komitenin yönlendirmesi ve etkisine açık olmasından dolayı hükümet fiili olarak askerî bir özellik göstermektedir.

Daha önce değinildiği üzere hazırlık aşamasında askerî cuntanın darbe sonrası için ayrıntılı bir planı yoktu. Bu açığı İstanbul'dan getirilen hukuk profesörleri doldurdu. MBK, darbe sabahı yeni anayasayı ve seçim kanununu hazırlamak üzere, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden yedi öğretim üyesini Ankara'ya getirip bir Komisyon kurdu.³⁴ Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan Anayasa Komisyonu, 28 Mayıs'ta ilk raporunu sundu. Raporunda tespit edilen esaslar, darbenin hukuki yönden meşruiyetini sağlamakla birlikte³⁵ darbenin niteliğini de değiştirdi. 27 Mayıs günü askerî müdahale, sosyal bir boyut ve siyasal bir düşünce derinliğinden yoksun, basit bir hükümet darbesi³⁶ görünümündeyken, söz konusu Anayasa Komisyonunun 28 Mayıs'ta hazırladığı raporla darbe, teorikte "devrime" dönüştürülecektir.³⁷

Anayasa Komisyonunun raporu, içinde bulunan durumu "âdi ve siyasal bir hükümet darbesi" olarak değerlendirmenin doğru olmadığını belirttikten sonra, DP iktidarının günahlarını sayıp döker. Rapora göre, DP iktidarı anayasa ve hukuk dışı faaliyetlerinden dolayı aylar hatta yıllar önce meşruiyetini kaybetmiş ve kişisel iktidar hevesini ve sınıf çıkarlarını temsil eden maddi bir güç haline gelmişti. Yine rapora göre, DP hükümeti, Atatürk inkılâplarına karşı düşman duruma düşmüş, Anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bu kanunlara dayanarak Anayasayı ihlâl etmiş, devlet düzenini bozmuş, halkı siyasal açıdan kutuplaştırıp birbirine düşürerek toplumsal kargaşaya yol açmış, devleti ve sosyal kurumları işleyemez duruma getirmiş ve bu kurumların dayandığı ahlak temellerini yok etmeye çalışmıştır. Tüm ulusu temsil etmesi gereken TBMM, hakiki bir temsil organı olmaktan çıkarılmış, kişisel ve sınıf çıkarına hizmet eden bir parti grubu haline dönüştürülmüştür. Raporunda ileri sürülen bu düşüncelerden sonra, 27 Mayıs darbesinin tüm

³² Hükümet listesi şöyledir: Başvekil ve Millî Müdafaa Vekili Org. Cemal Gürsel, Devlet Vekili Âmil Artus, Devlet Vekili Şefik İnan, Adliye Vekili Abdullah Gözübüyük, Dahiliye Vekili Tüm. Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili Selim Sarper, Maliye Vekili Ekrem Alican, Maarif Vekili Prof. Fehmi Yavuz, Nafia Vekili Daniş Koper, Ticaret Vekili Cihat İren, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Prof. Nusret Karasu, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Fethi Aşkın, Ziraat Vekili Feridun Üstün, Münakalât (Ulaştırma) Vekili Tuğ. Sıtkı Ulay, Çalışma Vekili Prof. Cahit Talas, Sanayi Vekili Muhtar Uluer, Basın - Yayın ve Turizm Vekili Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Vekili Orhan Kubat. *Resmî Gazete*, Sayı: 10515, 30 Mayıs 1960; *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1960.

³³ Erdemir, *Millî Birliğe Doğru*, 27 Numaralı Tebliğ, s. 303-304; *Resmî Gazete*, Sayı: 10515, 30 Mayıs 1960.

³⁴ Bu akademisyenler şunlardır: Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, bk. *Resmî Gazete*, Sayı: 10540, 1 Temmuz 1960; *Resmî Gazete*, Sayı: 10541, 2 Temmuz 1960.

³⁵ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 217.

³⁶ Birand, vd., *Demirkırat*, s. 227.

³⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yay., İstanbul, 2010, s., 209.

bu fiili durumları önleme, meşru ve sosyal düzeni yeniden kurma ihtiyacının bir sonucu olduğu ifade edilir ve darbenin meşruiyeti pekiştirilir.³⁸

Anayasa Komisyonu söz konusu raporun devamında, Türkiye’de devletin ve toplumsal kurumların yeniden yapılandırılması, siyasal otorite ve yasal hükümet kavramlarının yeniden formüle edilmesi önerisinde bulunur. Bunların şu şekilde hareket edilerek yapılması tavsiye edilir: Birincisi, “amme hizmetlerini, gerçekleşmesi istenilen ve milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun olarak yürütecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyacak, fiilî ve geçici bir hükümet kurarak idareyi devam ettirmek.” İkincisi, “Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş Anayasası yerine bir Hukuk Devletinın gerçekleşmesini sağlayacak, Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir” anayasa hazırlamak ve “...milletin gerçek iradesinin izharına imkân verecek, bir çoğunluk istibdadına mani olarak siyasi kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dâhilinde bir seçim kanunu meydana getirmek.”³⁹

Anayasa Komisyonu söz konusu raporuyla bir taraftan darbeye yasal bir meşruiyet sağlarken diğer taraftan, 1950’nin “karşı devrim” olduğu tezini de ileri sürmekteydi. Anayasa Komisyonu söz konusu raporunda, DP’nin, “Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye’nin dünya devletler camiasında medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna” düştüğü ifadelerine yer vermektedir. Komisyonun bu ifadeleri çok kısa bir süre içinde, askeri rejim tarafından da tekrar edilecektir.⁴⁰ Böylece Atatürkçülüğün askeri darbeler için bir meşruiyet referansı olarak kullanılmasının ilk örneği ortaya çıktı ve 27 Mayıs dönemi boyunca sürdürülen propagandalarla 1950’nin “karşı devrim olduğu tezi, 27 Mayıs darbesinin meşrulaştırıcı bir argümanı olarak geliştirildi.”⁴¹

3.1.1 Millî Birlik Komitesinin (MBK) Oluşumu

27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesiyle birlikte darbeyi hazırlayan subayların Millî Birlik Komitesi adı altında, seçimler yapıncaya kadar iktidarda kalmaları kararlaştırılmış,⁴² 28 Mayıs 1960’ta kurulan sivil hükümet de Gürsel’in başkanı olduğu MBK adına atanmıştı. Sivil hükümet ilan edilmesine rağmen darbenin ilk on beş günü, iktidarı asıl elinde tutan MBK’nin kimlerden oluştuğu, kaç kişi olduğu belirsizliğini korumaktaydı. Bu durumun nedeni ise darbeci subayların kendi aralarında anlaşamamasıydı. Darbenin ikinci gününden itibaren darbeye katılan subaylar, Başbakanlıkta MBK adı altında toplanıp dağınıklık ve kargaşa içerisinde her türlü kararları almaya başlamış, Komitenin kimlerden oluşacağı tespit edilmediğinden her önüne geleninin toplantılara katılmak istediği gibi bir durum da oluşmuştu. Cuntanın İstanbul grubuna mensup Orhan Erkanlı, 29 Mayıs akşamı Ankara’ya ulaştığında karşılaştığı manzarayı şöyle ifade etmektedir: “50-60 kişilik bir kalabalık kabine toplantısı yapılan masanın etrafında oturmuş, kısmen ayakta, her kafadan bir ses çıkıyor...çok kısa zamanda duruma hâkim olamaz ve kendisine Komite ismini veren bu grubu düzene sokamazsak, devleti de kendimizi de batıracağımızı idrak ettim.”⁴³ Dahası Komitenin hangi sorunları ne

³⁸ “Anayasa ön Projesi Hazırlama Komisyonunun tesbit ettiği esaslar”, *Resmî Gazete*, Sayı: 10540, 1 Temmuz 1960, s. 1636 ve *Resmî Gazete*, Sayı: 10541, 2 Temmuz 1960, s. 1644.

³⁹ “Anayasa ön Projesi Hazırlama Komisyonunun tesbit ettiği esaslar” *Resmî Gazete*, Sayı: 10540, 1 Temmuz 1960 ve *Resmî Gazete*, Sayı: 10541, 2 Temmuz 1960.

⁴⁰ Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, C. 9, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 420.

⁴¹ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 28

⁴² İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 226.

⁴³ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 20-21.

şekilde görüşeceği ile ilgili bir düzenleme de henüz olmadığından, Lübnan'a gidecek güzellik kraliçesinin yurt dışına çıkabilmek için yaptığı başvuruya kadar her türlü iş MBK'nin gündemine geliyor ve uzun uzun müzakere ediliyordu.⁴⁴

MBK, bu ilk on beş gün herhangi bir hukuki temele dayanmadan fiili olarak varlığını sürdürdükten sonra, Komiteyi oluşturacak isimler bir komisyon tarafından tespit edildi ve 12 Haziran 1960'ta resmen açıklandı. Gürsel'in başkanlığındaki Komite, darbeci gizli örgütün en önemli isimlerinin de aralarında olduğu 38 subaydan oluşmaktaydı.⁴⁵ Gizli örgütün önemli üyelerinden Talat Aydemir, Dünder Seyhan gibi subaylar yurt dışı görevinde olduklarından liste dışı bırakılmıştı. Bununla birlikte gizli örgüte hiç katılmamış veya önemsiz konumlarda yer almış birçok subay, Silahlı Kuvvetlerin tamamının temsil edilmesi amacıyla MBK'ye alınmıştı.⁴⁶ Bu durum sonraki süreçte önemli sonuçlar doğuracaktır.

MBK üyelerinin açıklanmasıyla birlikte Komitenin yasal statüsünü ve yetkilerini tanımlayan 1 nolu Geçici Kanun da 12 Haziran'da açıklandı ve 27 Mayıs 1960'tan itibaren yürürlüğe girmiş olduğu ifade edildi. Anayasa Komisyonunun hazırladığı bu belgeye göre, yeni anayasa ve seçim kanunu kabul edilip ve bunlara göre yapılacak genel seçimlerle oluşturulacak olan TBMM'ye iktidar devredilene kadar, 1924 Anayasası'nın TBMM'ye tanıdığı bütün hak ve yetkiler MBK'ye ait olacaktı. Komite, millet adına egemenlik hakkını kullanacaktı. MBK, yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise Devlet Başkanının atadığı ve Komitenin onayladığı bakanlar kurulu aracılığıyla kullanacaktı. Söz konusu Kanuna göre, MBK bakanları denetleyebilecek ve görevden alabilecekti ancak bakanları yalnızca Devlet Başkanı atayabilecekti. Yargı yetkisi ise MBK'den bağımsız olacaktı. Komitenin müzakereleri gizli yapılacak ve bu kayıtlar yayımlanamayacaktı.⁴⁷

Geçici Anayasa ile MBK'nin görev ve yetkileri belirlenmiş ve böylece Komite anayasal bir çerçeveye oturtulmuş oluyordu. Komite üyelerinin 24 Haziran'daki yemin törenlerinin ardından Meclis binasında çalışmalarını sürdüren MBK, gerçek bir meclis gibi çalışmayı sağlayabilmek için ihtisas komisyonları kurmayı da kararlaştırdı.⁴⁸ Beş ayrı konuda kurulan komisyonlar şunlardır: Güvenlik, İktisat, Sosyal İşler, İnceleme, Bayındırlık ve İmar komisyonları.⁴⁹ Her biri alanında uzman yüzlerce kişinin görev aldığı bu komisyonların amacı, kanun tekliflerini ve tasarılarını ele almak, girişilecek reformları tespit etmek ve MBK'ye danışmanlık yapmaktır. MBK'nin Meclis Genel Kurulu gibi ihtisas komisyonlarına bölünme kararı, Komite içerisinde özellikle iktidarda uzun süre kalmayı planlayan üyelerin yönlendirmesiyle alınmış görünmektedir. Bu üyeler, sivil hükümetler tarafından hiçbir zaman başarılamayacağını düşündükleri reformları hayata geçirmek için öngörülenden daha uzun bir süre askerî yönetimin sürdürülmesini istemekteydiler.⁵⁰

Basın-Yayın ve Turizm, Sağlık ve Sosyal Yardım, Çalışma ve Adalet Bakanlıklarının yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili tasarıları Sosyal İşler Komisyonu ele alacaktı. Bu Komisyonunda; Komite üyelerinden Mehmet Özgüneş, Numan Esin, İrfan Şolmaz, Suphi Gürsoytrak, Mustafa Kaplan, Sami Küçük, Muzaffer Karan, Muzaffer Özdağ, Ahmet Yıldız ve Alparslan Türkeş bulunmaktaydı.⁵¹ Bu Komite üyelerinden bazıları, Ülkü Kültür Birliği tasarısının hazırlanması ve üniversitelerden 147 öğretim

⁴⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 227.

⁴⁵ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, 22-23; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 233-237; *Resmi Gazete*, Sayı: 10525, 14 Haziran 1960.

⁴⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul, 2005, s. 333-334.

⁴⁷ "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 10525, 14 Haziran 1960.

⁴⁸ *Resmi Gazete*, Sayı: 10548, 11 Temmuz 1960; Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 28-29.

⁴⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 437-441.

⁵⁰ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 256-257.

⁵¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 275.

üyesinin tasfiye edilmesi gibi çok tartışmalı kararların alınmasında önemli rol oynadılar. Nitekim bu Komisyonda yer alan MBK üyelerinden altısı, 13 Kasım 1960'ta radikal eğilimleri olduğu gerekçesiyle Komiteden tasfiye edileceklerdir.⁵²

3.1.2. Milli Birlik Komitesinin Yapısı

27 Mayıs darbesinin gerekçeleri kadar, müdahaleyi yapan kadrolara hâkim olan düşünceler, müdahale sonrası toplumsal, siyasal ve kültürel ortamın nasıl şekil alacağı konusunda ipuçlarını da barındırmaktaydı. MBK'yi oluşturan otuz sekiz subayın biyografileri darbe sonrasında ortaya çıktı.⁵³ Komitede neredeyse her rütbeden ve sınıftan subay vardı: Beş general, yedi albay, beş yarbay, on üç binbaşı ve sekiz yüzbaşı. Bu subaylardan 31'i kurmay subaydır.⁵⁴ MBK üyelerinin çoğunluğu 35-46 yaşları arasındadır ve yaş ortalaması kırktır.⁵⁵ En yaşlısı ve kıdemlisi Org. Cemal Gürsel (1898 doğumlu), en genci ise 1934 doğumlu Yzb. Muzaffer Özdağ'dı. Komite homojen değildi, rütbe, yaş farkı ve özellikle generallerin sayı bakımından azlığı göze çarpıyordu. Komitenin kuruluşunda, darbenin hazırlık aşamasına katkı dikkate alınmış ve rütbe farkları göz ardı edilmiştir.⁵⁶ Subayların yaşlarına ve Harp Okulundan mezuniyet tarihlerine bakıldığında, çoğu Komite üyesi subay mesleki kariyerinin ilk yıllarını ve zorlu acemilik dönemlerini çok partili hayata geçişin çalkantılı yıllarında geçirmiş görünmektedir.

Komite üyesi subayların çoğu alt-orta sınıf veya maaşlı orta-sınıf ailelerden gelmektedir. Yirmi kadarının ailesi devlet memurudur, üçü köklü Osmanlı ailelerinden gelmektedir, üçü çiftçi veya köylü ailelerden gelmektedir ve köy kökenli olduğunu belirten beş subay ise köy yaşantısı ve değerleriyle alakasız, köye sonradan yerleşmiş memur ve aydın çocuklarıdır. Geriye kalanların aileleri ise küçük esnaf ve tüccardır. Dört subay yurt dışında, on biri Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde doğmuştur. En az on beş MBK üyesi, iş nedeniyle sürekli yer değiştiren ailelerin çocuklarıydılar. Geriye kalanlar ise küçük kasabalarda dünyaya gelmişti. Komite üyesi subaylardan yaklaşık olarak otuzu, bir ya da iki yabancı dili okuyabiliyor veya konuşabiliyordu ve en az otuz altısı, okul dönemi veya görev amaçlı yurt dışında bulunmuştu. Dış etkilere maruz kalmaları, subaylarda Türkiye'nin iktisadi geri kalmışlığına dair bir farkındalık yaratmıştı.⁵⁷

MBK üyesi Haydar Tunç Kanat Komiteyi oluşturan 38 subayın eğitim ve kişiliklerini şöyle değerlendirir:

27 Mayıs'tan sonra MBK'ya seçilen arkadaşların tahsillerine, kişiliklerine bir bakınız, örneğin ben İngiltere'de bulundum. Tahsilimi orada yaptım. Kanada'da

⁵² *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1960.

⁵³ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", Yazı dizisi, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960, *Cumhuriyet*.

⁵⁴ MBK Üyeleri: Başkan Cemal Gürsel, üyeler; Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rıfat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Suphi Karaman, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Kamil Karavelioğlu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Mehmet Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıktı Ulay, Ahmet Yıldız ve Muzaffer Yurdakuler, "Milli Birlik Komitesi Üyeleri Kimlerdir", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1960, s. 5; *Milliyet*, 16 Haziran 1960, s. 3.

⁵⁵ *Milliyet*, 16 Haziran 1960, s. 3.

⁵⁶ Karavelioğlu, age., s. 127.

⁵⁷ Karpat, *Asker ve Siyaset*, s. 325; Weiker, age., s. 137-38; "Milli Birlik Komitesi Üyeleri Kimlerdir", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1960; Ergun Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Center For International Affairs, Harvard University, 1966, s. 28-29; "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", Yazı dizisi, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960, *Cumhuriyet*; *TBMM Albümü 1960-1983*, C.4, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara, 2010, s. 1625.

ataşelik yaptım. Sn. Esin, Harp Akademisi birincisi, diğer arkadaşlarımızı da sıralarsak hepsi sınıfının temayüz etmiş kimselerdir. Aynı zamanda biz DP zamanında politika ile ilgilenmeye başladık. Yani Türkiye’de 1946’dan sonra Silahlı Kuvvetler yavaş yavaş politika ile ilgilenmeye başladı ve biz de bunların içerisindeydik. Nereye gidiyoruz? Ne yapalım? Demokrasi istiyoruz ama, nasıl bir demokrasi? Yani biz, daha doğrusu memleket meseleleriyle yakından ilgilenenler, hepimiz orta halli aile çocuklarıyız. Zengin ailelerden gelmiş insanlar değiliz. Devlet parası ile okumuş insanlarız biz...bizim kuşağımız, orta halli ailelerden gelmiş, fakat kendini yetiştirmiş insanlardır.⁵⁸

MBK üyelerinin toplumsal ve sınıfsal geçmişleri, onların orduya geleneksel yollardan katıldığını göstermektedir. MBK üyelerinin rütbeleri, toplumsal geçmişleri, doğum yeri ve tarihleriyle Harp Okulundan mezun oldukları tarih hakkında bilinen ayrıntılar, onların Silahlı Kuvvetlerin geri kalan üyelerinden farklı olduklarını gösteren hiçbir şey ortaya koymamaktadır.⁵⁹ Diğer taraftan Türkiye’de subayların siyasal davranışları üzerinde etki eden en önemli unsur, onların toplumsal geçmişlerinden daha çok askerî okullarda aldıkları eğitimidir. Askerî okullarda verilen eğitim, subayın devletle kurduğu ilişkiyi, sivil topluma bakış açısını, ideolojik yönelimini, entelektüel düzeyini ve ülke sorunlarıyla ilgili düşüncelerini önemli ölçüde şekillendirir. Askerî bilgi, genel kültür, sosyal yön, disiplin ve ideoloji Türkiye’de askerî okullarda subay adaylarına verilmek istenen eğitimin ana hatlarını teşkil eder. Askerî bir anlayışla yetiştirilen subay adayı aldığı eğitimle, sivil toplumdaki hastalıklardan hiçbirini taşımayan, son derece bilgili veya her şeyden biraz anlayan biri olacaktır.⁶⁰ Harp okullarında, toplum hayatının hemen her yönünü kapsayan Atatürkçülük görüşünün dışına çıkılmamasının altı çizilir. Siyasi partilerin nasıl çalışmaları ve nasıl işlevlerini yerine getirmeleri gerektiği belirtilir. Muhalefetin nasıl yapılması gerektiği de subay adaylarına öğretilir. Ancak verilen eğitimin içeriği, Türkiye’nin gerçek koşullarından yola çıkılarak oluşturulmuş değildir, bunun aksine ideal olanı anlatır ve subay adayını nesnel olarak siyaset düşünmeye hazırlamaz.⁶¹ Mevcut siyasi partiler, askerî okullarda idealize edilenden farklı olduğundan, subay adayının kafasında daha başlangıçından itibaren siyasi partilere karşı kaçınılmaz olarak güvensizlik besleyen bir imaj oluşur.⁶²

Komite üyelerini oluşturan subayların okuma alışkanlıklarına bakıldığında, Napolyon gibi büyük adam biyografilerini ve romantik tarzda yazılmış toplumsal içerikli romanları tercih ettikleri görülmektedir. Namık Kemal’in *Vatan Yahut Silistre*’si tercih edilen kitaplardandır. Ama onlara, “öğrencilik yıllarında bağlandığımız, etkisinde kaldığımız” kitaplar hangileridir diye sorulduğunda cevapların çoğu *Beyaz Zambaklar Ülkesinde (Finlandiya)*⁶³ adlı kitaptır.⁶⁴ Rus yazar Grigory Petrov’un yazdığı bu kitap, çok

⁵⁸ Suna Kili, *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Boyut Yay., İstanbul, 1998, s. 135.

⁵⁹ Weiker, age., s. 137.

⁶⁰ M. Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yay., 1986, s. 61.

⁶¹ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yay., İstanbul, 2014, s. 161.

⁶² Birand, *Emret Komutanım*, s. 118-119.

⁶³ Grigory Petrov’un yazdığı *Beyaz Zambaklar Ülkesinde (Finlandiya)* adlı eser, Yugoslavya ve Bulgaristan’da olduğu gibi bir dönem Türkiye’de de en çok beğenilen ve okunan kitaplardan biridir. 1925’te bir eğitim-kültür grubu tarafından Bulgaristan’da yayımlanan eser, 1928’de Ali Haydar Taner tarafından Türkçeye çevrildi; ancak Türkçe çeviride din, ruhban sınıfı ve kitlelerin ele alındığı beş bölüme yer verilmemiştir. Eser, kalkınma için doğru yöntemleri sunuyor, özgürlüğü savunuyor, aydınlar ile kitleler arasında sağlıklı ilişkiler kuruyor ve millete yararlı, yapıcı yollar gösteriyordu. Bu özelliğiyle söz konusu eser kısa süre içerisinde Türkiye’deki bütün aydınların dikkatini çekti ve sürekli yeni baskılar yaptı. Milli Savunma ve Milli Eğitim Bakanlığı eseri, öğretmenlere ve subaylara şiddetle tavsiye etti. Söz konusu eser, içerdiği fikirler bakımından, ideal bir demokratik toplum modeli, eğitim ve kalkınma programı sunduğu düşüncesiyle Türkiye’de el üstünde tutuldu.

etkileyici bir üsluba sahiptir. Söz konusu eserinde Petrov, Finlandiya'nın ve ülkesi için her türlü fedakarlıkta bulunabilen halkının geçmişini etkileyici bir üslupla anlatır ve öğretmenlerin, doktorların, din görevlilerinin, memurların, ordu mensuplarının, işçilerin ve iş adamlarının, anne ve babalarının ülkeleri uğruna neler yaptıklarını anlatarak kahramanları yüceltir. Petrov eserinde, insanların yalnız savaş için değil barış zamanı işleri için de eğitildiği bir kardeşlik yeri, bir "halk okulu" olan romantik bir ordu imgesi tasvir eder.⁶⁵

3.1.3. Milli Birlik Komitesinde Fikir Ayrılıkları ve Bölünme

MBK, ideolojik bakımından birleşik bir yapı görünümünde değildi. 27 Mayıs'ı hazırlayan gizli örgüt, birbirinden bağımsız olarak ayrı yer ve zamanlarda oluşmuş bir yapıdaydı.⁶⁶ Aynı zamanda bu örgütü teşkil eden üyeler arasında önemli ideolojik farklılıklar da mevcuttu. Bu durum, darbenin hazırlık aşamasında çok fazla sorun yaratmasa da MBK'nin iktidara gelmesi ve düzenli bir şekilde çalışmasıyla birlikte etkisini göstermeye başladı ve MBK bir konsensüs sağlamada zorlandı. Belki de üzerinde anlaşılmaya varılan tek konu, sivil yönetime geçiş sürecini idare etmesi için MBK'nin kurulmasıydı. Darbeden kısa zaman sonra askerî yönetimin ne kadar süreceğiyle ilgili tartışmalar, MBK içerisinde karşıt eğilimlere sahip belirgin iki grubun ortaya çıkmasına yol açtı. Eninde sonunda seçim yapıp iktidar sivilere teslim edilecekti ama geçiş şeklinin nasıl olacağı sorunu Komitenin bölünmesine yol açtı. Komitenin ılımlı kanadı olarak adlandırılan birinci gruba göre, darbenin ilk günü, en geç üç ay içinde seçimlerin yapılacağı ve iktidarın milletin seçeceği yeni idareye devredileceği ilan edilmişti. Askerî yönetim bu sözünü tutarak, mümkün olabilecek en kısa süre içerisinde yeni anayasayı ve seçim kanununu hazırlamalı ve buna göre yapılacak seçimlerle ülke yönetimini bu seçimleri kazanan sivilere bırakmalı ve sahneden çekilmeliydi. Komitenin radikal kanadı olarak adlandırılan diğer bir grup ise uzun süre iktidarda kalmaktan yanaydı. Sivil siyasetçilere güvensizlik besleyen bu gruba göre, ülkeyi 27 Mayıs'a getiren siyasal partilere yönetim kısa zamanda bırakılırsa aynı bunalımın çıkması kaçınılmaz olacaktı. Bu nedenle askerî yönetim en az bir seçim dönemi sürmeli; ekonomik, sosyal ve kültürel reformlar gerçekleştirilerek ülke gerilikten kurtarıldıktan sonra iktidar sivilere bırakılmalıydı.⁶⁷

Komitenin ılımlı kanadına göre, köklü reformlar yapılarak ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının değiştirilmesine gerek vardı. Ancak bu işler uzun zaman, sürekli iktidar, bilgi ve tecrübe gerektirmekteydi. Yine bu gruba göre, ekonomik hayat durgunlaşmış ve normal bir yönetim kurulmadıkça ekonomik faaliyetlere hız vermek, vatandaşın huzur içerisinde yaşamasını sağlamak mümkün değildi. Hazırlanmakta olan anayasa birçok soruna çözüm yolu bulacak ve devletin yeni şeklini ortaya koyacaktı.⁶⁸ Bu görüş CHP, diğer bazı siyasetçiler, aydınların çoğu ve ordu üst kademesi tarafından da desteklenmekteydi. İnönü 9 Eylül'de yaptığı bir konuşmada, yeni TBMM'nin en geç Ekim 1961'de görevi devralması gerektiğini vurguladı.⁶⁹

Komitenin radikal kanadının önderliğini Türkeş yapmaktaydı. Radikallerin belirgin ortak niteliği alt rütbeli subaylardan oluşmasıydı. Daha çok siyasi partilere olan güvensizlik etrafında şekil bulan radikallerin görüşlerine göre, 27 Mayıs'ın amacı mevcut iktidarı

⁶⁴ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", Yazı dizisi, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960, *Cumhuriyet*; Karpat, *Asker ve Siyaset*, s. 326.

⁶⁵ Grigory Petrov, *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*, Yason Yay., Ankara, 2017.

⁶⁶ Özdağ, age., s. 281.

⁶⁷ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 342-343; Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, ss. 138-140; Seyhan, age., s. 113; Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yay., 1985, s. 93.

⁶⁸ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 138-139.

⁶⁹ *Ulus*, 10 Eylül 1960; Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 146.

devirmek, yeni anayasayı ve seçim kanunu hazırlamaktan ibaret olamazdı ve Türkiye'nin sorunları anayasa ve seçim kanunu çıkarmakla da çözülemezdi. Türkiye'nin siyasi çöküşe doğru sürüklenmesinde DP'nin olduğu kadar CHP'nin de sorumluluğu vardı. Siyasi partiler sürekli olarak oy kaygısıyla hareket etmiş ve ülkenin hızla çözülmesi gereken temel sorunlarını ele alıp olumlu bir şekilde sonuçlandıramamışlardı. Siyasi partiler bundan sonra da oy kaygısıyla hareket edeceklerinden durum pek değişmeyecekti. Türkiye'de halkın iradesini kullanmayı önleyen çıkar ve baskı grupları olduğundan gerçek demokratik rejimin normal yollarla kurulması zordu. Radikallere göre, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarının çözülmesi için 27 Mayıs önemli bir fırsattı. Bu nedenle "en az dört sene milletçe el ele vererek ve iktidarı herhangi bir partiye teslim etmeyerek bir inkılap devri" yaşanmasına ihtiyaç vardı. MBK en az bir seçim dönemi kadar iktidarda kalıp, demokrasinin dayanacağı kurumları, organları kurmalı, gelenekler oluşturmalı ve demokrasinin yaşayabileceği ve işleyeceği ortamı hazırlamalıydı.⁷⁰

MBK içerisindeki bu ayrılık ve hizipleşme olağanca hızıyla devam etti. MBK'nin ortak bir ideoloji üzerinde anlaşamadığı, Komite üyelerinin Eylül 1960'ta yurt gezileri sırasında yaptıkları açıklamalarla da kamuoyuna hissettirildi.⁷¹ İş sadece Komite üyelerinin birbirlerinin tümüyle karşıtı açıklamalar ve konuşmalar yapmalarıyla kalmadı, Komitedeki ayrılık alınan kararlara da yansımaktaydı. 13 Kasım 1960'ta MBK'nin radikal kanadından 14 üyenin tasfiyesine kadar, ülkenin geleceğini ilgilendiren politikalar bu iki hizipten hangisinin baskın olduğuna göre şekil almaya başladı. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı gibi ağustos 1960'ta orduda kapsamlı bir tasfiye hareketine girişilmesi, ekimde bir anda üniversiteden 147 öğretim üyesinin atılması, Ülkü Kültür Birliği gibi tasarıların hazırlanması, basının ıslah edileceği tehditleri MBK içerisindeki yalpalanmaları gösteren bazı örneklerdir.

27 Mayıs'ı desteklemiş iki önemli güç olan üniversiteye ve basına yönelik olumsuz karar ve tutumların sorumluluğu, bir bütün olarak MBK'den çok radikallere yüklendi. Bu süreçte basın daha fazla eleştirel olmaya başladı ve MBK içerisindeki ayrılığı tema olarak kullandı. Komite içerisindeki her iki hizip de artık birbirlerine karşı darbe korkusu içerisinde yaşıyordu. MBK içerisindeki bu iki grup arasındaki çatışma, Kurucu Meclisin yeni bir anayasayı hazırlamaya yetkili kılınması tartışmaları esnasında doruk noktasına çıktı. Türkeş'in başında bulunduğu grup Kurucu Meclisin erken açılmasına ve bunun hemen ardından beklendiği üzere askerî yönetimin sona erdirilmesine karşıydı. Nihayet gruplar arasındaki çatışma 13 Kasım'da Türkeş'in de içerisinde bulunduğu radikal gruptan 14 MBK üyesinin tasfiyesiyle sonuçlandı.⁷² Aslında tasfiye tamamen hukuk dışıydı ve tam anlamıyla siyasal bir darbe niteliğindedir. Çünkü 12 Haziran 1960 tarihli Geçici Anayasaya göre yeminlerine sadakatsizlikten veya vatana ihanetten açıkça hüküm giymedikleri sürece, MBK üyelerinin Komiteden çıkarılmaları olanaksızdı.⁷³ Diğer taraftan 14'lerin tasfiyesiyle birlikte sivil yönetime dönüş yolu geniş ölçüde açılmış oldu.

3.1.4. Hürriyet ve Demokrasi Hareketi Olarak 27 Mayıs Propagandaları

İktidar değişimi normal demokratik yollarla olmadığından 27 Mayıs'a olan toplumsal ve siyasal destek zayıftı ve bu durum MBK'yi kaygılandırmaktaydı. 27 Mayıs darbesinin dayandığı güçler daha çok üniversite, basın ve şehirli aydınlar ile büyük kentlerdeki halk kitlesinin bir kısmıydı. Fakat bu kesimlerin aksine, ülkenin yüzde yetmişini teşkil eden kırsal nüfus, darbeyi pasif bir şekilde kabullenmişti. Daha da önemlisi

⁷⁰ "Prensipeler", *Sözcü Haftalık Siyasi Dergi*, Sayı 5, 18 Kasım 1960, s. 16; Ahmet Hamdi Başar, "Bir Vatan Vazifesi Karşısındayız", *Sözcü Haftalık Siyasi Dergi*, Sayı: 2, 28 Ekim 1960, s. 13; Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 140-142; Seyhan, age., s. 113.

⁷¹ "MBK Üyelerinin Yurt Gezisi", *Milliyet*, 21-29 Eylül 1960.

⁷² *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1960.

⁷³ *Resmî Gazete*, Sayı: 10525, 14 Haziran 1960.

köylü nüfus arasında halen Menderes'in karizması güçlüydü.⁷⁴ Bu nedenle MBK, meşruiyet sorununu aşmak, güçlü bir halk desteği sağlamak için oldukça yoğun propaganda faaliyetleri yürüttü.

Darbeden hemen sonra askerî cuntanın da teşvikiyle Ankara, İstanbul ve diğer birçok il ve ilçede bir aya yakın devam eden 27 Mayıs'a destek mitingleri, kutlamaları düzenlendi.⁷⁵ 27 Mayıs aleyhinde propaganda yapılması yasaklandı. Daha sonra darbenin tanıtılması ve anlatılması için radyo yayınları hazırlandı, propaganda broşürleri⁷⁶, kitap ve kitapçıklar bastırıldı.⁷⁷ Bir anda 27 Mayıs darbesini yücelten, devrik DP iktidarını lanetleyen, karalayan yayınlar ortalığı kapladı. Gazeteler günlerce Menderes hükümetlerinin kanlı planları olduğu ile ilgili asılsız haberleri yazdılar. Komite bu tür haberlere göz yumdu ve herhangi bir önlem almadı. MBK, bu dönemde kitlelere ulaşabilecek nitelikteki her türlü aracı propaganda konusu yaparak kullandı. 27 Mayıs nedeniyle on liralık gümüş hatıra para bastırıldı ve dolaşıma girdi. 100 milyon liraya kadar basılması kararlaştırılan bu gümüş paraların üzerinde "hâkimiyet milletindir" yazısı vardır.⁷⁸ Türk parasının kıymetini arttırmak ve hazinenin açığını kapatmak amacı ile hazineye altın bağışi kampanyası başlatıldı. Ordu mensupları tarafından başlatılan bu kampanya bir anda yayıldı ve binlerce kişi, başta alyans olmak üzere diğer ziyet eşyalarının bir kısmını hazineye bağışladı.⁷⁹ MBK, bir süre sonra bağışlanan alyansların karşılığında "27.05.1960" yazan nikelden yüzükler dağıttı. Böylece yüzüğü takanlar rejime olan bağlılıklarını ifade etmiş oluyordu. MBK, posta pulunu da bir propaganda aracına dönüştürdü. Yassıada damgalı pulların ilk serisi 14 Ekim'de, ikinci serisi ise 1 Aralık 1960'ta dolaşıma çıktı. 27 Mayıs anısına bastırılan bu pulların üzerine, adeta 27 Mayıs darbesinin gayri resmî marşı haline gelen Plevne Marşına ait "Olur mu böyle olur mu/ Evlat babayı vurur mu" dizelerinin uyarlanmış şekli olan, "Olur mu böyle olur mu/ Kardeş kardeşi vurur mu" yazılıdır. Birçok kent meydanına, caddelere, okullara⁸⁰ 27 Mayıs isimi verildi.⁸¹ Bunların yanı sıra sinema, edebiyat, ders kitapları, ilk gün zarfı ve Tekelin çıkardığı 27 Mayıs sigarasına kadar akla gelebilecek her türlü araç şaşırtıcı ve yoğun bir şekilde propaganda malzemesi olarak kullanıldı. MBK'ye bağlı çalışan Milli İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığı adıyla bir propaganda bürosunun da oluşturulmasıyla birlikte dağınık bir şekilde yürütülen propaganda süreci daha sistemli hale getirildi.

MBK'nin propagandalarının hedef kitlesi daha çok öğrenci gençlik ve köylülerdi. Komite, darbenin başarılmasında gençliğin oynadığı rolün farkındaydı ve ilk propagandasını gençlik üzerine kurdu. Darbenin hemen ardından gençlikle özel bir ilişki

⁷⁴ Weiker, age., s. 170-171.

⁷⁵ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs ve 1, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 20, 21 Haziran 1960 sayıları; *Milliyet*, 4, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 19, 21, 24 Haziran 1960 sayıları.

⁷⁶ *Yassıada Broşürü*, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul, Ekim 1960: 27 Mayıs'tan önce meydana gelen çeşitli olayların fotoğraflarının yer aldığı broşürde, sırasıyla "İnkılabın Gerekçesi, 27 Mayıs'ın Manası, Yassıada'nın Manası, Düşük İktidar Mensupları Neden Yargılanmaktadır?" gibi bölümler yer almaktadır.

⁷⁷ Bu broşür ve kitapçıkların bazıları şunlardır: *Okullarda 27 Mayıs*, MBK 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu Yayın:3, DSİ Matbaası, Ankara 1961; *Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal*, haz. Vecdi Bürün, Ekicigil Yayınevi, 1960; Enver Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, MEB Basımevi, İstanbul 1960; Selahattin Tansel, *27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler*, MEB Basımevi, İstanbul, 1960; Avni Elevli, *Hürriyet İçin 27 Mayıs Devrimi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960; *27 Mayıs Marşlar*, Milli Eğitim Bakanlığı, 1961.

⁷⁸ "27 Mayıs İnkılabı dolayısıyla 100 milyon liralık madeni hâtırâ para bastırılması hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 10668, 30 Kasım 1960.

⁷⁹ *Milliyet*, Haziran 1960; *Cumhuriyet*, Haziran 1960.

⁸⁰ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 23, Sayı: 1133, 26 Aralık 1960; *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 24, Sayı: 1159, 26 Haziran 1961; *MEB Tebliğler Dergisi* C. 24, Sayı: 1173, 2 Ekim 1961.

⁸¹ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1960.

geliştirmeye çalışan, ordunun “ilerici” rolünü vurgulayan, “ordu gençlik el ele” sloganını etkili kılmaya çalışan bir dizi propagandalar yürütüldü. Bu propagandaların en dikkat çekicisi, “Hürriyet Şehitleri”, “Devrim Şehitleri”, “İnkılap Şehitleri” gibi adlarla yeni bir siyasal şehitlik kavramının icat edilerek propaganda amaçlı kullanılmasıdır. 28 Nisan-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul’daki olaylarda ve darbe sırasında hayatlarını kaybeden 5 kişi “Hürriyet Şehitleri” olarak adlandırıldı ve geniş katılımın sağlandığı törenlerle bu kişiler Anıtkabir’e defnedildiler. Önce İstanbul’da ve daha sonra Ankara’da yapılan cenaze törenleri büyük bir propaganda malzemesine dönüştürüldü. “Hürriyet Şehitleri” olarak adlandırılan bu beş kişiden olan Turan Emeksiz ve Nedim Özpolat İstanbul’daki olaylarda hayatlarını kaybetmişti. Bu iki kişi için 9 Haziran 1960’ta İstanbul’da geniş katılımlı bir cenaze töreni düzenlendi. Tören, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar’ın, sivil-asker devlet erkânının yanı sıra, gazetelerin aktardığına göre 2 milyon kişinin katılımıyla gerçekleştirildi. Sıddık Sami Onar törendeki konuşmasında, “iki şehidimiz için yapılan bu tören sembolik mahiyettedir. Daha başka ölülerimiz de vardır. Naaşlarını belki bulamayacağız. Ama onları da kardeşleri gibi Ata’nın yanında kalplerimize gömeceğiz.” diyerek darbeye ilgili olaylarda hayatlarını kaybeden öğrenci sayısının daha fazla olduğunu iddia etti. Onar’dan sonra konuşma yapan Org. Fahri Özdelek ise Ankara’daki olaylarda daha başka öğrencilerin de öldürüldüğünü ve konuyla ilgili soruşturmanın devam ettiğini, fakat bu kişilerin naaşlarının henüz bulunmadığını söyledikten sonra, “ ne olursa olsun onlar için de büyük merasim yapılacağını” belirtti. Cenaze töreninin ardından naaşlar Anıtkabir’e gömülmek üzere Ankara’ya gönderildi.⁸² Ertesi gün, Ankara’da bulunan üç ve İstanbul’dan getirilen iki olmak üzere toplam beş “Hürriyet Şehidi” için çok geniş katılımlı bir tören daha düzenlendi. Askerî yönetim İstanbul’da olduğu gibi Ankara’daki cenaze törenini de gövde gösterisine dönüştürdü. Söz konusu beş kişinin naaşları top arabalarına yerleştirildi ve binlerce kişinin oluşturduğu kortejin eşliği ile Anıtkabir’e doğru yola çıkıldı. Törene, Hava Kuvvetlerine ait jetlerin alçak uçuşu, top atışları, cenazelerin toprağa verilmesi sırasında her seferinde tören bölüğünün havaya üç el ateş ederek saygı sunumu eşlik etti.⁸³

MBK’nin kendi genç kahramanlarını yaratma çabasının ürünü olan “Hürriyet Şehitleri” kavramı bir zorlamanın ürünüydü. Çünkü “Hürriyet Şehitleri” veya “Devrim Şehitleri” olarak adlandırılan bu beş kişi kasıtlı olarak öldürülmemişlerdi. Anıtkabir’e gömülen bu beş kişiden biri olan Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz’in ölümü sadece şüpheliydi. 28 Nisan öğrenci olaylarında öldürüldüğü kesin olan Emeksiz’i polislin doğrudan hedef mi aldığı yoksa seken bir kurşunla mı hayatını kaybettiği halen tartışmalıdır. Bunun dışında diğer şehitlerin hayatlarını ne şekilde kayb ettikleri açıktır. Hürriyet Şehidi ilan edilen lise öğrencisi Nedim Özpolat, İstanbul’da 30 Nisan 1960’taki hükümet karşıtı gösteriler sırasında çıktığı tankın üzerinden düşmüş ve hayatını kaybetmişti.⁸⁴ Söz konusu şehitlerden bir diğeri ise Tğm. Ali İhsan Kalmazdı. Onun görevi darbe gecesi Ankara Ulus’taki PTT Genel Müdürlük binasını almaktı. Kalmaz, bu görevini yerine getirirken paniğe kapılan bir jandarmanın silahından çıkan kurşunla hayatını kaybetmişti.⁸⁵ Hürriyet Şehidi ilan edilen bir diğeri ise 12 yaşındaki Ersan Özey’di. Özey, 27 Mayıs sabahı sokağa çıkma yasağını ihlal neticesinde vurularak öldürülmüştü.⁸⁶ Hürriyet şehitlerinin sonuncusu ise Harp Okulu öğrencisi Sökmen Gültekin’di. O da 27

⁸² *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1960.

⁸³ *Cumhuriyet*, 10-11 Haziran 1960; *Milliyet*, 10-11 Haziran 1960.

⁸⁴ Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi*, Güneş Yay., İstanbul, 1987, s. 31; *Hayat, Haftalık Mecmua*, Sayı: 25, 17 Haziran 1960, s. 7.

⁸⁵ “Hürriyet Hareketinin Simaları” *Hayat, Haftalık Mecmua*, Sayı: 24, 10 Haziran 1960, s. 3.

⁸⁶ Ulay, age., s. 104-405.

Mayıs gecesi askerî darbeye hazırlanırken kaza eseri silahı ateş almış ve hayatını kaybetmişti.⁸⁷

Askerî yönetimin gövde gösterisine dönüştürdüğü “Hürriyet Şehitleri” cenaze törenleriyle topluma vermek istediği mesaj, 27 Mayıs yapılırken şehitler verilmiş, büyük uğraşlar sonucu kutsal bir dava başarıyla sonuçlandırılmış, ülke uçurumun kenarından alınmıştı şeklinde okunabilir. Bu gençlerin Anıtkabir’e gömülmelerindeki amaç ise 27 Mayıs’ın Atatürk devrimlerinin bir devamı olduğu ve dolayısıyla bu gençlerin Atatürk yolunda şehit oldukları duygusunu halkta yerleştirmek olduğu söylenebilir. Fakat “şehit” sayısının azlığı verilmek istenen mesajların topluma güçlü bir şekilde iletilmesine engel olmuş görünmektedir. Bu nedenle MBK, 28 Nisan ile 27 Mayıs tarihleri arasında çok sayıda öğrencinin öldürüldüğünü ileri sürerek “Hürriyet Şehitleri” propagandasını uzun süre devam ettirdi. Komite konuyla ilgili yayımladığı tebliğde, “milletçe girilen hürriyet mücadelesinde İstanbul ve Ankara’da şehit edildikleri inanılır kaynaklardan ihbar edilen diğer öğrencilerimiz hakkında tahkikat devam etmektedir” diyerek olaylarda hayatlarını kaybeden birçok kişinin daha olduğunu, üniversitelerin tatilde olmaları ile “cinayetler mesullerinin almış oldukları tedbirler ve araştırmaların bir ay kadar bir zaman geçtikten sonra başlamış olması” diğer cesetlerin bulunmasını güçleştirdiğini iddia etti.⁸⁸ Basın, Komitenin bu propagandasını destekleyen haberler yaptı. Et ve Balık Kurumu buzhanelerinde ve çukurlarda toplu halde cesetlerin bulunduğu ve bunların çoğunluğunun gösterilerde öldürülen öğrenciler olduğu, cesetlerden kıyma ve hayvan yemi yapıldığı gibi kamuoyunu şok eden asılsız haberler gazetelere servis edildi.⁸⁹ Haziran ayı boyunca gazetelerde kayıp oldukları iddia edilen öğrencilerle ilgili birçok habere rastlanmaktadır. Kayıp öğrencileri araştırmak üzere İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bir de komisyon kuruldu.⁹⁰

27 Mayıs öncesindeki olaylarda öldürüldüğü iddia edilen öğrenci sayısındaki mübalağa ve iddia edilen bu öğrenci cesetlerinin bulunamaması bir süre sonra söylentilerin asılsız olduğuyla ilgili karşı propagandaların başlamasına yol açtı. Bu durum hükümeti tedirgin etmiş benziyordu. 8 Eylül 1960’ta “Devrim Şehitleri”nin ailelerine maddi yardım yapmak konusu 32. Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınırken kayıp öğrenciler de gündeme geldi. Toplantıda Başbakan Gürsel, “ölenlerin sayısı ve hüviyetleri daha belli olmadı mı?” şeklinde sorması üzerine Adalet Bakanı Amil Artus, öldürülmüş olduğu belirtilen 11 kişinin isimlerine ulaşıldığı, yapılan incelemelerle bu kişilerden ikisinin hayatta olduğu ve diğerlerinin ise cesetlerinin bulunmasının henüz mümkün olmadığı bilgisini verecektir. Sonrasında Gürsel bu konunun oldukça önemli olduğunu, üzerinde titizlikle durulması gerektiği talimatını verecektir.⁹¹ Fakat araştırmalardan hiçbir sonuç alınamadı. Daha sonra bu iddiaların tamamen asılsız olduğu anlaşılacaktır.

27 Mayıs rejiminin icat ettiği “Hürriyet Şehitleri” kavramı daha sonra da kullanılacaktır. 21 Mayıs 1963’te darbe yapmaya ikinci kez teşebbüs eden Talat Aydemir’in isyancı grubuyla çatışırken hayatlarını kaybeden beş asker bu kez “21 Mayıs Şehitleri” olarak “Hürriyet Şehitleri”nin yanına, Anıtkabir’in bahçesine defnedildiler.⁹² Çatışmalarda ağır yaralanan Albay Fehmi Erol’un 28 Mayıs’ta hayatını kaybetmesi ve onun

⁸⁷ *Milliyet*, 11 Haziran 1960; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1960; “Millî Birlik Komitesinin şehitlerle alâkalı tebliği 9 Haziran 1960”, *Resmî Gazete*, 11 Temmuz 1960.

⁸⁸ “Millî Birlik Komitenin, ölen ve kaybolan gençler hakkındaki tebliği, 3 Haziran 1960”, *Resmî Gazete*, 7 Temmuz 1960, Sayı: 10545; “Millî Birlik Komitesinin şehitlerle alâkalı tebliği, 9 Haziran 1960”, *Resmî Gazete*, 11 Temmuz 1960.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 2-4 Haziran 1960; *Milliyet*, 2-4 Haziran 1960.

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1960.

⁹¹ *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, C. 1, haz. Cemil Koçak, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 435-436.

⁹² “21 Mayıs Şehitleri Dün Anıt-Kabir’e Defnedildi” *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1960.

da Anıtkabir'e defnedilmesiyle 21 Mayıs şehitlerinin sayısı altı olacaktır.⁹³ Daha sonra 14 Eylül 1966'da vefat eden Cemal Gürsel'in de Anıtkabir'e defnedilmesine karar verilir. 15 Eylül'de Bakanlar Kurulunca alınan kararda "27 Mayıs 1960 İhtilâli uğrunda canlarını vermiş olanların Atatürk'e ait Anıt-Kabir Âbidesi'nin bulunduğu tepe üzerindeki özel mahalle defnedilmiş olmaları itibariyle, İhtilâlin Lideri olan eski Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Cemal Gürsel'in de bu sıfatla aynı yere defnedilmesi..." ne karar verildiği açıklanır.⁹⁴ Böylece Gürsel de 27 Mayıs şehitleri ile 21 Mayıs şehitleri arasına 18 Eylül'de defnedilir.⁹⁵

27 Mayıs askerî yönetiminin bir başka propaganda girişimi de 27 Mayıs'ın resmî bayramlar arasına alınmasıdır. Döneme hâkim kılınmaya çalışılan duygu, 27 Mayıs'ın hürriyet ve demokrasi adına ilerici bir hareket olduğu, özel bir önem taşıdığı ve hatta 27 Mayıs'ın ikinci bir 19 Mayıs olduğu yönündeydi. Bu nedenle MBK, 27 Mayıs'ın özel bir anlam ve önem taşıdığı gerekçesiyle ulusal bayram ilan edilmesi gerektiğini düşünerek bir yasa tasarısı hazırladı. Tasarı, 27 Mayıs'ın resmi bayram olarak kutlanmasını öngörüyordu. Ancak 4 Ekim'deki Genel Kurulda tasarıyı ele alan MBK, 27 Mayıs'ın kendileri tarafından resmî bayram ilan edilmesinin doğru olmadığına, bunun kendilerinden sonra gelecek olan iktidara bırakılmasının daha doğru olacağına karar vererek yasa tasarısını arşive kaldırmayı daha uygun bulur.⁹⁶ Daha sonra yeni Meclis ve Senato 27 Mayıs'ı "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" ilan eden yasayı 4 Nisan 1963'te kabul etti.⁹⁷ 221 sayılı Kanunla 26 Mayıs öğleden sonra ve 27 Mayıs tam gün, Hürriyet ve Anayasa Bayramı olarak resmi tatil günleri arasına alındı.⁹⁸

27 Mayıs'ın tüm bu çabalarının izlerini, ancak başka bir darbeci grup yani 12 Eylül askerî yönetimi tümüyle silecektir. Öncelikle yasal bir zorlamanın ürünü olan ve 1981'e kadar her yıl kutlanan "Anayasa ve Hürriyet Bayramı" Milli Güvenlik Konseyinin yaptığı yeni bir düzenlemeyle 17 Mart 1981'de kaldırıldı.⁹⁹ 12 Eylül yönetimi bu bayramın toplumu ayırttığını düşünüyordu. Evren, Anayasa ve Hürriyet Bayramı ile ilgili şu ifadeleri kullanacaktır: "Biz millette birlik ve beraberlik ruhunun teşekkül etmesine çalışıyorduk. Halbuki 27 Mayıs'ın yanında olanlar, olmayanlar diye Türkiye'de iki toplum vardı. Karşısında olanlar merasim gününe gelmemek, Atatürk anıtlarına çelenk koymamak için çeşitli yollara başvuruyordu."¹⁰⁰ 12 Eylül rejimi Anıtkabir'e defnedilen "Hürriyet Şehitleri" ile ilgili de yeni bir düzenleme yaptı. Kenan Evren, Atatürk için yapılan ve ondan başka hiçbir kimsenin defnedilmemesi gereken Anıtkabir'e kendilerine "Hürriyet Şehitleri" veya "Devrim Şehitleri" adı verilen kişilerin gömülmesinin yanlışlığına işaret ederek Anıtkabir'in bir mezarlık veya şehitlik olmadığını ifade eder. Evren, devrim şehitleri arasında Ankara'da "Ersan Taksi'nin sahibinin 12 yaşlarındaki oğlu da var. Bu çocuk 27 Mayıs günü sokağa çıkma yaşına uymamış ve askerlerin dur ihtarına uymayarak arkasından ateş edilerek öldürülmüş. Bu çocuk da şehit kabul edilip Anıtkabir'de Atatürk'ün yanına gömüldü" diyerek 27 Mayıs yönetiminin siyasi propaganda amaçlı "Devrim Şehitleri" uygulaması konusundaki rahatsızlığını ifade eder.¹⁰¹ 12 Eylül rejimi bu duruma çözüm bulmak için 6 Kasım 1981'de Devlet Mezarlığı Hakkında Kanunu çıkardı. Söz konusu Kanun, "cumhurbaşkanları, devlet başkanları ve Atatürk'ün en yakın silah arkadaşları için Ankara'da bir Devlet Mezarlığı" yapılmasını, Anıtkabir'de sadece Atatürk

⁹³ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1963.

⁹⁴ *Resmî Gazete*, Sayı: 12403, 17 Eylül 1966.

⁹⁵ *Milliyet*, 19 Eylül 1966.

⁹⁶ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 2, B:16, 04.10. 1960, s. 11.

⁹⁷ *Millî Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 15. D: 1, B: 66, 3.4.1963, s. 146.

⁹⁸ *Resmî Gazete*, Sayı:11381, 13 Nisan 1963.

⁹⁹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 3, B: 44, 17 Mart 1981, s. 51-57; *Resmî Gazete*, Sayı: 17284, 19 Mart 1981.

¹⁰⁰ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, Milliyet Yay., 1991, s. 260-261.

¹⁰¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 451-452.

ve İsmet İnönü'nün kabirlerinin bulunabileceğini ve Anıtkabir alanı içerisine başkaca hiçbir kimsenin defnedilemeyeceğini öngörüyordu. Ayrıca söz konusu kanuna eklenen geçici bir madde ile de “Anıtkabir bahçesine defnedilen Cemal Gürsel'in kabri Devlet Mezarlığına; devrim şehitlerinin ise, varsa eşleri, bulunmaması halinde anne ve babaları tarafından başka yere nakledilmemeleri halinde Ankara'daki askerî şehitliğe Devletçe” nakledileceği hükmü konulmuştur. Bu hüküm 1988 yılına kadar uygulanmayacaktır. Bu yılın 24 Ağustos'unda 27 Mayıs ve 21 Mayıs şehitleri büyük bir gizlilik içerisinde Anıtkabir'den Cebeci mezarlığına nakledildiler.¹⁰² Cemal Gürsel'in kabri ise 27 Ağustos'ta açılıp 30 Ağustos'ta yapılan devlet töreniyle Devlet Mezarlığına nakledilecektir.¹⁰³

3.2. 27 Mayıs Döneminde Eğitim ve Kültür Politikaları

27 Mayıs döneminde izlenecek eğitim ve kültür politikalarının belirlenmesi ve yeniden şekillendirilmesinde en önemli unsur iktidar yetkisini elinde tutan MBK'nin karar ve tutumudur. Bu nedenle öncelikle Komite üyelerinin bu konudaki görüşlerini ele almak faydalı olacaktır. MBK üyelerinin tamamı ülkenin en önemli temel sorununun eğitim ve kültürde geri kalmışlık olduğunu düşünmekteydiler ve toplumun çektiği sıkıntıları büyük ölçüde cehalete atfetmekteydiler. MBK üyelerine göre, ülkenin geri kalmışlığının, bütün felaketlerin, yolsuzlukların kaynağı eğitimsizlik ve kültürde geri kalmışlıktı. Bu nedenle toplumun yeni baştan gelişmesi için eğitime başat bir rol biçmekteydiler. Komite üyeleriyle yapılan röportajlarda “sizce bu günkü Türkiye'nin en büyük meselesi nedir?” sorusu sorulduğunda, Komite üyelerinin hemen hepsi eğitimsizlik olduğuna işaret etmişlerdir. MBK üyesi Alparslan Türkeş'e göre, Türkiye'nin o günkü geri kalmışlığının en önemli nedeni eğitim davasının halledilemeyeşiydi. Türkeş, eğitimde kalkınamayan bir ülkeden hiçbir şey olamayacağı, hatta ekonomik kalkınmanın da sağlanamayacağı görüşündeydi.¹⁰⁴ Komite üyesi Sami Küçük ise konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmekteydi: “Milli eğitim bu memleket davalarının en başında gelir. Bu halledilmedikçe yapılacak bütün inkılaplar yarımır... Netice şu ki 100 kilometre yol veya iki fabrika yerine tam kadrolu öğretmenli bir okul...bu millet ancak böyle asrı takip eder.” Küçük'e göre, kültür sorunu çözüldükten sonra geriye kalan sorunları halk kendiliğinden halledebilirdi.¹⁰⁵ Komite üyesi Orhan Erkanlı'ya göre, bütün felaketlerin nedeni cehalettir. Bu nedenle eğitim davası bir bakanlık davası değil, artık devlet sorumluluğunu aşan bir var olma, bir yaşama davasıdır. Erkanlı'ya göre, DP iktidarının en büyük hatalarından biri, Atatürk döneminde başlatılan eğitim ve kültür atılımlarını baltalamasıdır.¹⁰⁶ Komite üyesi Vehbi Ersü'ye göre de ülkenin en önemli sorunu eğitim ve kültürdür. Ersü, bu konuda şu ifadeleri kullanmaktaydı: “İnsanlarımızı eğitmekte başarıya ulaştığımız gün, bütün davalarımızın hâl yoluna gireceğine, davaların anahtarının elimize geçeceğine inanıyorum.”¹⁰⁷ Yine Komite üyesi Emanullah Çelebi ülkenin en önemli sorununun eğitim ve kültür olduğunu şöyle ifade etmekteydi: “Kanaatimce en önemli dava kültür davasıdır. Balkanların, henüz dün denilebilecek kadar kısa zaman evvel memleketimizden ayrılan devletlerinde okuma yazma bilmeyenlerin nispeti yüzde 5 ile yüzde 25 arasında değişirken, Türkiye'de yüzde 70'e

¹⁰² “Anıtkabir Boşaltıldı”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1988.

¹⁰³ *Milliyet*, 28, 31 Ağustos 1988.

¹⁰⁴ Cevat Fehmi Başkut, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 3”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1960, s. 1, 2.

¹⁰⁵ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 5”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1960, s. 1, 4.

¹⁰⁶ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 6”, *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹⁰⁷ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 11”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1960, s. 1, 5.

yakın bir büyük çoğunluğun cahil kalmış olması çok acıdır.”¹⁰⁸ Bu örneklerde olduğu gibi diğer MBK üyeleri de ülkenin en önemli sorununun eğitim ve kültürde geri kalmışlık olduğunu, 27 Mayıs ile gerçekleştirmeye çalıştıkları yeni sosyal anlayış ve düzen bakımından eğitim ve kültürün daha da önem kazandığını ısrarla vurgulamışlardır.¹⁰⁹

Subaylara göre, ülkenin eğitim ve kültür konusunda geri kalmışlığının önemli nedenlerinden biri de DP iktidarının eğitim ve kültür konusunda izlediği politikalarıdır. Örneğin Komite üyesi Orhan Erkanlı'ya göre, DP iktidarı, ilköğretim seferberliğini baltalamış, Köy Enstitülerini kapatmış, her köye bir okul davasını dejenere etmiş, “Halkevleri ve Halkodalarını partizanca ve haince” yok ederek kültür yuvalarını söndürmüş, Ordunun milli kültür hayatındaki rolünü yok etmek için her türlü tedbirleri almış, “askere giden adam olur” asırlık geleneğini yıkmış, öğretmenleri ve aydınları sosyal ve iktisadi güçlükler içinde erimeğe terk etmiş, gençlerin okuma yazma arzularını körleştirmek için eski yazıyı teşvik etmiştir. Tüm bunların sonucunda Atatürk devrimleri duraklamış veya gerilemiş, inkılapların halka ulaşması sağlanamamıştı.¹¹⁰

MBK üyelerinin tamamı, eğitim ve kültürle ilgili sorunların acilen çözülmesi, yüzde 60'ı okuryazar olamayan nüfusun eğitilerek cehalete son verilmesi için halkın Atatürk devrimlerinin ruhuna uygun olarak eğitilmesi konusunda hemfikirdir. Ancak aralarında belirli konuların önem dereceleri üzerinde görüş ayrılıkları olduğundan, MBK üyelerinin eğitim sorunlarına ilişkin önerdikleri çözümler de çeşitli olmuştur. Alparslan Türkeş, eğitimin okullarla, konferanslarla ve yayınlarla halkın ayağına kadar götürülmesi; Batı ülkelerinde “laboratuvarlarda çalışan papazlar gibi” âlim din adamları yetiştirilmesi ve bunların da eğitime destek sağlaması önerisinde bulunur. Ayrıca Türkeş, halkın eğitilmesi için siyasetin dışında olacak şekilde “kültür ocakları” kurmayı düşündüklerinden bahseder.¹¹¹ Orhan Kabibay, toplumun eğitim sorununun çözümünü aydınlardan beklemektedir. Kabibay'a göre, eğitim ve kültür konusunda hedefe ulaşmak için esas görev, “Türk münevverine teveccüh” etmektedir. “Bu zümre bu ulvi lüzum ve maksadı tahakkuk ettirebilmek için okutulmamış topluma gücünün azamisi ile yönelmeli, planlı ve şuurlu gayretini bu büyük davaya” yoğunlaştırmalıydı. Kabibay, aydınının “şarktan ve köyden ayağını çekmemesi, tam tersine oraya gitmesi için bütün” imkânların kullanılması gerektiğini vurgular.¹¹² Komite üyesi Haydar Tunçkanat, eğitim başta olmak üzere her alanda reformlar yapmak ve acilen bir “eğitim seferberliği” başlatılarak halkın okuma-yazma sorununun çözülmesi gerektiğini önerir.¹¹³ Yine Komite üyesi Mustafa Kaplan'a göre, eğitim ve kültürde kalkınmanın sağlanabilmesi için en kısa zamanda bir eğitim seferberliği başlatılmalı ve bu, anayasa ile mutlaka teminat altına alınmalıydı. Kaplan, eğitim seferberliğinin köylerde ve orduda birbirinin devamı olan iki aşamada yapılması, “Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da 8-10 köyün ihtiyacını karşılayacak tam teşekküllü okullar” açılması önerisinde bulunur.¹¹⁴ Emanullah Çelebi ise planlı olarak bir eğitim seferberliği başlatılması, halka zorla değil, propagandalar ve diğer araçlarla okuma yazma

¹⁰⁸ Ecvet Güresin, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 18”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1960, s. 1, 5.

¹⁰⁹ “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, Yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960.

¹¹⁰ “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, Yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960.

¹¹¹ Cevat Fehmi Başkut, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 3”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1960, s. 1, 2.

¹¹² Ecvet Güresin, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 13”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹¹³ Ecvet Güresin, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 15”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹¹⁴ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 16”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1960, s. 1, 5.

zevkinin aşılması önerisinde bulunur.¹¹⁵ Mehmet Özügüneş ise yeni kurmayı düşündükleri “kültür ocaklarının” halk eğitimi konusunda büyük bir fayda sağlayacağını savunur.¹¹⁶

Komite üyelerinin kimi ilköğretime, kimi uygulamalı eğitime, kimi de yükseköğretime önem verilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bununla birlikte, MBK üyeleri arasında Köy Enstitülerinin yeniden açılması için güçlü bir akım da vardır. Komite üyeleri, köylerin ekonomik ve kültürel gelişmesinde Köy Enstitülerini önemli ve ilerici bir girişim olarak görmekteydiler ve bu okulları kapattığından dolayı DP iktidarına tepkiliydiler. Komite üyelerine göre, Köy Enstitüleri, başlangıçta, ideal amaçlarla kurulmuş, daha sonraki faaliyetlerde çeşitli sebeplerle bir takım aksamalar görülmüştür. DP iktidarı bu aksaklıkları gidermek ve bu okulları bazı ıslahatlarla kuruluş amaçlarındaki ideal hallerine getirmek yerine, polemige kurban ederek toptan kapatma yoluna gitmiş ve bunun sonucunda genel kültür kalkınması derin yaralar almıştır. Bu nedenle MBK üyelerinin çoğunluğu, toptan eğitimin sağlanması yolunda Enstitülerin programlarının esaslı bir şekilde incelenerek değiştirilmesi, kültür seviyelerinin yükseltilerek yeniden açılması gerektiği düşüncesindeydiler.¹¹⁷ Ancak Köy Enstitülerini yeniden canlandırma planları kabul görmedi. Bunun yerine yedek subayların görevlerini köylerde öğretmenlik yaparak icra etmeleri üzerinde duruldu.

MBK üyelerinin 27 Mayıs döneminde izlenecek eğitim ve kültür politikalarıyla ilgili düşünceleri ve çözüm önerileri, daha çok onların Tek Parti dönemi politikalarına yeniden dönüş isteğini de göstermektedir. MBK üyeleri genel olarak eğitim seferberliği başlatılarak halkın tümünden okuryazar hale getirilmesi, Halk Evleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumların yeniden canlandırılması, toprak reformu ile topraksız köylünün topraklandırılması gibi Tek Parti dönemindekine benzer politikaları çözüm önerisi olarak ifade etmişlerdir. Bunların dışındaki çözüm önerileri, Komite üyelerinin kişisel görüşlerini ve temennilerini yansıtmaktadır. Ayrıca Anayasa ve kanunların değiştirilmesiyle sorunların çözüleceği inancı da hâkimdir. Bu noktadan hareketle, MBK'nin eğitim konusunda belirgin bir programının olmadığı da anlaşılmaktadır.

3.2.1. Cemal Gürsel Hükümeti Programında Eğitim ve Kültür

Cemal Gürsel'in başkanlığında kurulan yeni hükümet, darbeden bir gün sonra yani 28 Mayıs 1960'ta ilan edilmesine rağmen, hükümet programı uzun süre yayımlanmadı. Gecikmenin nedeni, geçici olduğu öngörülen hükümetin bir programa ihtiyaç duyup duymayacağıydı.¹¹⁸ Bazı bakanlar çok kısa bir süre için görev aldıklarını ve hükümetin bir programa gerek duymadığını savunmaktaydılar.¹¹⁹ Bir süre sonra hükümetin bir program hazırlaması gerektiği uygun görüldü ve nihayet 11 Temmuz 1960'ta program yayımlanabildi. Devlet Bakanı Amil Artus tarafından Komiteye okunan programda, yeni hükümet, “İnkılap Hükümeti” olarak nitelendirilir ve 27 Mayıs'la başlayan yeni dönem “İkinci Cumhuriyet” ifadeleriyle tanımlanır. Yeni dönemin bu şekilde tanımlanması, adeta DP'nin on yıllık iktidarının Cumhuriyeti kesintiye uğrattığı ve rejimin kaldığı yerden 27 Mayıs'la yeniden sürdürüldüğüne işaret etmek için yapılmış görünmektedir. “İkinci Cumhuriyet” ifadesi daha sonra yaygın bir şekilde kullanılacaktır. Hükümet programında öncelikle on yıllık DP iktidarı ağır bir şekilde eleştirildikten sonra özellikle dış politika ve

¹¹⁵ Ecvet Güresin, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 18”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1960, s. 1, 5.

¹¹⁶ Yaşar Kemal, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 19” *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1960, s. 1, 5.

¹¹⁷ “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, Yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960.

¹¹⁸ Özdağ, age., s. 289-290.

¹¹⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 256.

ekonomik sorunlar üzerinde durulur. Hükümet programının ana hedefleri kısaca şöyledir: Birleşmiş Milletler Anayasası ve İnsan Hakları Beyannamesinin ruhuna bağlı kalmak üzere tamamen demokratik esaslar içinde bir Anayasa hazırlamak. “Türkiye’ye başka ulusların gösterdikleri saygı ve güvene layık” bir dış politika izlemek. Gerçek bir denk bütçe kurmak ve bütçe açıklarını kapatmak için enflasyonist yöntemlere son vermek. “Uzun bir süreden beri ekonomik olmayan devlet teşebbüsleri haline gelen iktisadi devlet teşebbüslerinin” yeniden teşkilatlanması için gerekli önlemleri almak. Toprak reformu için tedbirler hazırlamak. Dinin istismarını önlemek. Sağlık ve eğitim üzerinde öncelikle durmak.¹²⁰

Hükümet programında, milli eğitim en önde gelen davalardan biri olarak nitelendirilir. Milli eğitim konusunda yapılacak gerekli inceleme ve araştırmalar sonucunda düzenlemeler yapılacağı belirtilir. Ayrıca, programda, milli eğitim konusunda yapılacak düzenlemelerin gelecek sivil iktidarlar tarafından da sürdürülmesi gerektiği ifade edilir:

Milli Eğitim davası, baş davalarımızdandır. Demokrasinin kökleşmesi, soysuzlaşmamasının teminatı, özlenen iktisâdi refahın tahakkuku, büyük kütlelerin, yeni yetişen nesillerin milli eğitimden en geniş ölçüde faydalanmasına bağlıdır. Milli Eğitim teşkilat ve programlarımızı, bugünkü istikrarsız halinden kurtarmak, en acele işlerimiz arasındadır. Maarifimizin muhtaç olduğu nizam içinde ve belli metotlarla çalışan medeni ve milli bir müessese haline getirmeye matuf olmak üzere, gerekli inceleme ve araştırmalara başlamak, gelecek iktidarlara bu istikamette hazırlıklar bırakmak, başlıca arzularımızdandır. Milli Eğitimi durgun halinden çıkarıp yapıcı ve başarılı bir vasa ulaştırmak amacımızdır.¹²¹

Ayrıca söz konusu hükümet programında, tüm vatandaşların Anayasa ile sahip oldukları din ve vicdan hürriyetlerini herhangi bir engelle karşılaşmadan yapabilmelerinin sağlanacağı, ancak dinin istismardan korunmasının önemle göz önünde tutulacağı belirtilir. Yine söz konusu programda, özgür basın, kurulacak “İkinci Cumhuriyetin” başlıca dayanaklarından biri olacağı, gelişmiş Batılı demokrasilerdeki basın özgürlük anlayışının ve basın kanunlarının prensip olarak benimseneceği ifade edilir. Radyonun ise bir partiye veya bir çıkar sınıfına hizmet etmeyeceği, halka haber sağlayan ve onun kültür seviyesini yükselten bir kitle iletişim aracı olarak tüm halka hizmet edeceği ifade edilir.¹²²

Hükümet kurulduktan kırk gün sonra ilan edilen program, hükümetin kısa bir süre görevde kalacağı esası göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Belirli hedeflerden yoksun görünen programda, sadece birkaç noktada devamlı bir hükümetin programında bulunacak bazı konulara değinilmiştir. Hükümetin program konusundaki bu tavrı MBK’nin hoşuna gitmemiş ve Komite, programı hiçbir zaman onaylamamıştır.¹²³ Dahası MBK ile hükümet arasında sağlıklı bir işbirliği hiçbir zaman sağlanamamış, Bakanlar Kurulu hiçbir zaman yetkili bir hükümet niteliğinde görev yapamamıştır. Hükümet, MBK’nin çıkardığı birçok kanundan ve aldığı çeşitli kararlardan sonradan basın aracılığıyla haberdar olmuştur.¹²⁴

3.2.2. MBK’nin Hükümete Verdiği Talimat ve Temel Görüşleri

Askerî rejimin temel politikalarının tam anlamıyla belirginleşmesi ve ülke sorunlarına hangi yönden yaklaşacağı, MBK’nin 11 Eylül 1960’ta hükümete verdiği talimatla belirginleşti. Oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış bu talimat, askerî rejim tarafından izlenecek temel politikaların hemen bütününe kapsamaktaydı. Söz konusu

¹²⁰ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C.1, B: 2, 11 Temmuz 1960, ss. 2-8.

¹²¹ Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.2, haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, ss. 1305-1315.

¹²² Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C. 1, B: 2, 11 Temmuz 1960, ss. 2-8.

¹²³ Özdağ, age., s. 289-290.

¹²⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 256-257.

belgede, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yeniden yapılanmanın ve devlet mekanizmasının tümünden reforme edilmesinin hedeflendiği ifade edilmekteydi. Belirtilen hedeflere nasıl ulaşılabileceği ise çoğunlukla ilgili bakanlara bırakılmıştı.¹²⁵

MBK, topyekûn amaçlarını ifade etmek ve hükümetin çalışma programına esas teşkil etmek üzere iki metin hazırlamıştı. Kurmay subaylarca askerî üslupla hazırlanmış bu metinlerden biri “Milli Birlik Komitesi Direktifi” diğeri ise “Milli Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri” başlığını taşıyordu. İkinci metinde birinci metinde yer alan talimatlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Milli Birlik Komitesi Direktifi başlıklı birinci metnin ilk maddesi “Ana Fikir”di. Bu kısımda, askerî rejimin amaçları ifade edilmektedir. Buna göre askerî rejimin amacı; Türkiye’yi ve toplumunu bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılâplarına dayanan tarafsız ve erdemli bir yönetim kurmak, günün kısa vadeli sorunlarını çözmek, uzun vadeli sorunların esaslarını tespit ederek imkân ve zaman nispetinde uygulamasına çalışmak ve ülke yönetimini hazırlıkları ile birlikte en geç 1961 yılı sonbaharında yeni sivil iktidara devretmektir. Askerî yönetimin amacı bu şekilde kısaca ifade edildikten sonra, tarım, iç politika, dış politika, ulaştırma, sağlık, savunma ve eğitim gibi hemen her alanda izlenecek politikaların temel esasları ayrıntılı bir şekilde ifade edilmekteydi. Halk eğitimi ve ilköğretim seferberliği ile mesleki ve teknik öğretimin geliştirilmesiyle kalkınmanın eğitsel temelini güçlendirileceği, sağlık hizmetlerinin geliştirileceği; işçi sorunlarının, soysal hakların, toplu sözleşme ve grev hakkının ele alınıp gerçekleştirileceği, kalkınmanın plana bağlanacağı, vergi reformu ile mali kaynakların harekete geçirileceği, özgür bir basın yaratılması için gerekli mevzuatın hazırlanacağı ifade ediliyordu.¹²⁶

Milli Birlik Komitesi Direktifi başlıklı metinde izlenecek eğitim politikaları “Milli Eğitim İşleri” başlığı altında ele alınmıştı. Burada eğitimin amacı; memleket ihtiyaçlarını çağdaş gelişmelere uygun olarak karşılamak ve öğrenciyi hayata hazırlamak olarak ifade edilmiştir. Yine aynı yerde, halk eğitimi ve ilköğretim seferberliğinin birinci planda ele alınacağı ve bunun gerçekleştirilmesi için ordu, gençlik ve aydın vatandaşların her türlü yardım ve desteğinden faydalanılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca direktifte, mesleki ve teknik okulların milli kalkınmanın ihtiyacına cevap verecek şekilde düzenleneceği, üniversite ve yüksekokullarla ilgili gerekli sosyal ve ekonomik tedbirlerin hızla alınacağı, öğretmenlerin toplumdaki mevkilerine uygun bir statüye sahip kılınmalarının sağlanacağı da ifade edilmiştir.¹²⁷

“Milli Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri” başlıklı ikinci metninde ise, MBK Direktifleri başlıklı metninde yer alan konuların ayrıntılı bir şekli mevcuttur. Bu metinde de milli eğitimin amacı, ülke ihtiyaçlarını çağdaş gelişmelere uygun olarak karşılamak ve öğrenciyi hayata hazırlamak şeklinde tekrar edilir. Bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yol şöyle ifade edilir:

- a) Halk eğitimi ve ilköğretim seferberliğiyle ilgili etkili çalışmalar süratle başlamalıdır.
- b) Milli eğitim sisteminin her kademesi yetiştirilmiş personelle takviye edilmelidir.
- c) Üniversite ve yüksekokul mezunlarının millî eğitim seferberliğinde görevlendirilmesi sağlanmalıdır.
- ç) Ordunun yıllık ihtiyaç fazlası olup kaynakta bekleyen yedek subay adayları askerlik hizmetinden sayılmak üzere milli eğitim seferberliğinde kullanılmalıdır.
- d) Diğer bütün aydınları belirli bir süre içerisinde, millî eğitim dâvasının kutsal hizmetine ortak edici esaslar tespit edilmeli ve hayata geçirilmelidir.

¹²⁵ Resmi Gazete, Sayı: 10605, 16.09.1960

¹²⁶ Resmi Gazete, Sayı: 10605, 16.09.1960

¹²⁷ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C. 1, B: 9, 10.09.1960, ss. 2-5.

- e) Üniversitelerin çağdaş birer kurum haline getirilmesi için her türlü önleme başyurulmalıdır.
- f) Üniversite şehirlerinde gelecek yılların ihtiyacı da dikkate alınarak yeterli öğrenci siteleri tesis ve inşa edilmeli ve öğrencilerin zorunlu ihtiyaçları karşılanmalıdır.
- g) İlkokul ihtiyacının mevcut bütün imkânlar kullanılarak sağlanmasına çalışılmalıdır.
- ğ) Milli eğitim seferberliğinde ordu ile milli eğitim kurumlarının yakın ve etkili iş birliği sağlanmalı ve bunun için gerekli teşkilât kurulmalıdır.
- h) Zorunlu eğitim üzerinde önemle durulmalı ve bu konunun gerçekleşmesi için Devletin yardımı önemli derecede sağlanmalıdır.¹²⁸

MBK'nin din konusundaki görüşleri ise dinî konuların ve kurumların aydın ve bağımsız din adamlarının yönetiminde vicdan özgürlüğüne uygun olarak yürütülmesinin sağlanması, yeterli din adamının yetiştirilmesi için mevcut eğitim kurumlarının geliştirilmesi ve dinin siyasete alet edilmesinin kesin olarak önlenmesi gerektiği şeklindedir.¹²⁹

3.3. 1960'ta Eğitim Sisteminin Genel Durumu ve 27 Mayıs Rejiminin Eğitim İle İlgili Temel Sorunlara Yaklaşımı

1960 yılına gelindiğinde eğitim sisteminin Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren süregelen çoğu temel sorunu devam etmekteydi. Kaynak, personel, bina, eğitim araç ve gereç eksikliğinden dolayı bir türlü çözülemeyen bu temel sorunlar, ülke yönetimini zor kullanarak ele geçiren bir grup idealist subayın popülist söylemleriyle de çözüme kavuşturulacak gibi görünmüyordu. 27 Mayıs rejimi, bir türlü çözülemeyen eğitim sisteminin temel sorunlarının ve toplumun kültürel geri kalmışlığının, DP'nin on yıllık iktidarı döneminde izlenen yanlış politikaların sonucu olduğunu iddia ederek işe başladı. Askerî yönetime göre, eğitim sistemindeki birçok sorun, DP iktidarı dönemindeki yanlış uygulamalardan kaynaklanmaktaydı. DP döneminde, Cumhuriyet dönemindeki eğitim ve kültür politikalarıyla yapılan ilerici hamleler kesintiye uğramış ve hatta gerilemişti. Askerî yönetimin DP'nin eğitim politikalarına yönelik eleştiri ve suçlamaları şu şekildeydi: DP, plansız, programsız şahsi ve politik sebeplerle rasgele okullar açmıştır. Bu durum özellikle ortaöğretimde kendisini göstermişti. Oy alma kaygısı, DP'nin eğitim politikaları üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. DP, zorunlu eğitimi önemli ölçüde sağlayamamış ve 1952 yılında toplanan Milli Eğitim Şurasının tavsiyelerine göre hazırlanan ilköğretim kanun tasarısını bir türlü kanunlaştıramamıştı. DP öğretmen, bina ve ders malzemesi düşünmeden bilinçsizce okullar açarak en fazla orta dereceli okulları istismar etmiştir. Askerî yönetime göre DP, yürüttüğü eğitim politikalarıyla, "cemiyette adeta teşvik edilen prensipsizlik, ahlaki çözümler, yalnız maddi ölçülere dayanarak değer biçme temayülleri, okullarda tahakkukuna çalışma milli menfaate matuf ahlak terbiyesini tesirsiz hale" getirerek eğitim sistemini ilkeler bazında yozlaştırmıştı. Askerî yönetime göre, DP öğretmen kesimine karşı da adil bir tutum sergilememiş ve onları siyasi baskı altında tutmuştur. Eğitimin her kademesindeki öğretmenler, "mebusundan ocak başkanına kadar siyasi tazyik altında tutulmuştur." Tarih derslerinde, Milli Mücadelede önemli rol oynayan komutanların "isimlerinin anılması bile, öğretmenin nakline sebeb olmuştur. İktidar büyüklerinin çocuklarına kırık not veren öğretmenler tecziye veya nakledilmişlerdir."¹³⁰ Askerî yönetime

¹²⁸ Resmi Gazete, Sayı: 10605, 16 Eylül 1960.

¹²⁹ Resmi Gazete, Sayı: 10605, 16 Eylül 1960.

¹³⁰ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri, 2 No. Broşür, Milli İnkılabı Yayma Komisyonu, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1961, s. 93-97.

göre, 1956'dan beri eğitim sisteminin sorunlarını ele alan birçok rapor hazırlanmış ancak DP hükümetleri bu raporları kullanmamış, hatta kamuoyundan gizlemiştir.¹³¹

Askerî yönetimin DP'yi suçlayarak yürüttüğü propagandalar bir yana bırakılırsa, 1960'a gelindiğinde hem eğitim sisteminin durumu, hem de genel nüfusun eğitim seviyesi gelişmeye muhtaçtı. 1927 yılındaki ilk genel nüfus sayımına göre 13 milyon 648 bin olan nüfusun sadece %10,6'sı okuryazar¹³² olduğundan bu durumu değiştirmek için bir dizi önlemler alınmıştı. Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında, Mustafa Kemal, yeni eğitim politikasının temel amacını, "genel olarak bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlâk ile ilgili bilgiler vermek ve dört işlemi öğretmek" olarak belirtmişti.¹³³ Mustafa Kemal'in işaret ettiği bu amacın gerçekleştirilebilmesi için 1928'de Latin harfleri kabul edilmiş, bunun ardından yetişkinlere yeni harflerle okuma yazma öğretmek amacıyla 1929'da Millet Mektepleri kurulmuştu. Halkın devrimleri benimsemesi ve kültür yaşamının zenginleştirilmesi amacıyla 1932'de Halkevleri açılmıştı. Köylerde eğitim olanakları sınırlı olduğundan 1940'ların başında Köy Enstitüleri hem kırsal alana eğitim götürmek hem de köyü ekonomik ve toplumsal olarak kalkındırmak amacıyla kurulmuştu.¹³⁴ Okuryazarlığın artırılması, halkın eğitilmesi için gösterilen tüm bu çabalara rağmen 1955'te halen nüfusun büyük çoğunluğu korkutucu şekilde okuryazar değildi. 1955 yılındaki nüfus sayımına göre, 24 milyon 121 bin 778 olan nüfusun sadece %40'ı okuryazardı.¹³⁵ Hızlı nüfus artışı ile birlikte okuma yazma bilmeyenlerin sayısı da artmıştı. Okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 1927'de 12,5 milyonken bu sayı 1960'ta daha da artmıştı. Ekim 1960'taki genel nüfus sayımına göre 27 milyon 766 bin olan nüfusun 16 milyonu halen okuma yazma bilmiyordu.¹³⁶ 1960'a gelindiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri, zaman zaman şiddetlenen devamlı bir milli eğitim faaliyetine rağmen halkın okuma yazma sorunu dahi halen çözülememişti.

Cumhuriyetin ilanından beri eğitimin en başta gelen hedefi, ilköğretimin yüzde yüz gerçekleştirilmesiydi. Bu amaçla 1924 Anayasası hükümleri gereğince vatandaşlara en az beş yıllık bir temel eğitim verilmesi öngörülmüştü. Ancak 1960'a gelindiğinde bu esas henüz gerçekleştirilebilmiş değildi. 1958-59 istatistiklerine göre, 7-11 yaşlarında ilköğretim çağındaki 3 milyon 318 bin çocuktan 1 milyon 38 bin 799'u okul ve öğretmen yokluğu nedeniyle okutulamıyordu. Bu sorunun çözülebilmemesi için 17 binden fazla okul binasına¹³⁷, 19 bini aşkın öğretmene ihtiyaç duyulmaktaydı.¹³⁸ 1960'a gelindiğinde bu durumda kayda değer olumlu bir gelişme yaşanmamıştı. 3 milyon 519 bin 144 çocuktan ancak 2 milyon 547 bin 927'si okuyabilmekteydi. Geriye kalan 1 milyona yakın çocuk ise okul ve öğretmen yokluğu nedeniyle okutulamıyordu.¹³⁹ Bu önemli sorunun 1960'ın bütçe imkânları ve politikaları ile daha uzun yıllar çözülemeyeceği göz önündeydi.¹⁴⁰ Ayrıca Cumhuriyet'in ilanından beri ilköğretim alanında elde edilmiş olan büyük gelişmelere rağmen, etki, kalite, daha yukarı öğrenim seviyesi için sağlam bir temel ihtiyacını karşılama, ülkenin ihtiyaçlarına cevap verme, ilköğrenimin amaçlarını gerçekleştirme

¹³¹ "Eğitim Milli Raporu Bakanlıkça Yayımlandı", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1960, s. 5.

¹³² Necdet Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s. 168.

¹³³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, "Maarif Kongresini Açarken" Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 252.

¹³⁴ Fatma Gök, "75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet", *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, Haziran 1999, s. 5.

¹³⁵ *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 17; TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2009*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2010, s. 8.

¹³⁶ *Milliyet*, 30 Ekim 1960.

¹³⁷ *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu...*, s. 40.

¹³⁸ *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu...*, s. 73.

¹³⁹ *27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan...*, s. 93-94.

¹⁴⁰ *27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan...*, s. 99.

bakımlarından ilkokullar yeterli değildi.¹⁴¹ Mevcut okullardan da özellikle köylerde, devamsızlık yüzünden, gereği kadar faydalanılamıyordu.¹⁴²

1960'a gelindiğinde ortaöğretimde bazı ilerlemeler sağlanmıştı ama yeterli seviyede değildi. Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda ilköğretim, özellikle kitlelerin bilinçlendirilmesi, yeni rejimin ilkelerinin topluma benimsetilmesi için en fazla önem verilen kademe haline gelmişti. Bu nedenle eğitim politikalarının ağırlık noktası ilköğretimi geliştirmeye yönelikti.¹⁴³ Ortaöğretim ise daha çok yeni rejime aydın ve seçkin kişiler yetiştiren okullar olarak değerlendirilmişti. DP döneminde ise, Tek Parti döneminden farklı olarak liseler, daha çok kitle öğretimine yönelmişti. Bu bakımdan ortaokul ve liselerde, gerek öğrenci gerekse okul sayısı bakımından en fazla gelişme DP iktidarı döneminde olmuştu. Bu konudaki istatistiklere göre, 1945-46 yılında ortaokulların sayısı 163, öğrenci sayısı 58 bin 544 iken, 1958-59'da bu okulların sayısı 503'e ve öğrenci mevcudu ise 212 bin 654'e yükselmiştir. Liselerin ise 1945-46 yılında sayısı 52 ve öğrenci sayısı 21 bin 804 iken, 1958-59'da bu okulların sayısı 120'ye, öğrenci sayısı ise 44 bin 643'e yükselmiştir. Ortaöğretim alanında sayı bakımından en hızlı gelişime mesleki ve teknik öğretim kurumlarında olmuştu. 1945-46 yılında bu kurumların sayısı 207 ve öğrenci sayısı 48 bin 752 iken, 1958-59'da bu okulların sayısı 484 ve öğrenci mevcudu ise 109 bin 505'e yükselmiştir.¹⁴⁴ Bu gelişme dikkate alındığında teknik öğretimin gelişmesine ne kadar önem verildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu okulların ancak yüksek bütçelerle yapılabilecek bina ve atölye eksiklikleri vardı.¹⁴⁵

DP dönemindeki sayı bakımından bu hızlı ilerlemeye rağmen 1958-1959 ders yılında, ortaöğretim çağı içerisinde bulunan 12-18 yaşındaki çocuklardan ancak 386 bin 637 kadarı ortaöğretimden (ortaokul ve lise) faydalanabiliyordu. Kültürel, teknik, sosyal ve ekonomik seviyenin gereği olarak bütün çocukların ortaöğretimden geçirilmesi gerektiği dikkate alınırca bu sayı oldukça düşüktü. Diğer taraftan ortaöğretim alanında, bölge koşulları, ihtiyaçları, şehir ve kasabalar ile köylerin ve buralarda yaşayan çocukların ve gençlerin özellikleri düşünülmeden tek tip okullarda ve aynı öğretim programları uygulanıyordu.¹⁴⁶ Bu okulların bina, eğitim araç ve gereç eksikliğinin yanında öğretim kadrosunun yetersizliği büyük bir sorun halindeydi. Öğretmenlik açısından yetersiz kişilerin bu okullarda görevlendirilmesi, birçok öğrencinin başarısızlığa sürüklenmesine ve okulu bu şartlar içerisinde bitiren öğrencinin istenilen seviyenin çok altında kalmasına neden oluyordu. Birçok yerlerde açılmış olan lise ve ortaokullarda yetkili öğretmen ancak % 25 oranındaydı. Bazı ortaokullar hazırlıksız bir şekilde tek bir müdürle açılmış, öğretmen ihtiyacı ücretli öğretmenle kapatılmaya çalışılmıştı. 1959 - 1960 ders yılı ortaöğretimde 7547 asil öğretmen mevcudu yanında çeşitli menşelerden 40 bin 387 eleman ücretli öğretmen olarak kullanılıyordu ki bu durum, öğretmene duyulan ihtiyacı açıkça göstermekteydi.¹⁴⁷ Ortaöğretim kurumlarının başarısızlığına yol açan başka bir neden ise, ilköğretim ve ortaöğretim müfredat programları ve öğretim metotları arasında bir koordinasyonun kurulamamış olmasıydı. İlköğretimden ortaöğretime geçen öğrenciler bu kademeye intibakta büyük güçlüklerle maruz kalıyordu.¹⁴⁸

Eğitim sisteminin en önemli sorunlarından biri öğretmen açığıydı. 1958-59'un istatistiklerine göre, ilköğretimin yüzde yüz gerçekleştirilmesi için 19 bin 468 öğretmene, ortaöğretim kurumları için ise 5 bin civarında öğretmene ihtiyaç duyulmaktaydı. O günkü ilköğretim alanına öğretmen yetiştiren yetkili kurum İlk Öğretmen Okullarıydı. Bu

¹⁴¹ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 43.

¹⁴² 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 93-100.

¹⁴³ İsmail Güven, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yay., Ankara, 2014, s. 260.

¹⁴⁴ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 18-19.

¹⁴⁵ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 18-19.

¹⁴⁶ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 18-20.

¹⁴⁷ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 93-100.

¹⁴⁸ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 48.

okulların sayısı, 21'i ilkokul, 31'i ortaokula dayalı olmak üzere toplam 52'ydi. Söz konusu okullarda 19 bin 855 öğrenci mevcuttu ve bu okullardan her yıl 2 bin öğretmen mezun oluyordu. Bu durumda, nüfus artışına paralel olarak hızla artan öğrenci sayısı ve çeşitli nedenlerle meslektan ayrılan öğretmenlerin meydana getireceği açıklar hesaba katılmaksızın, o günkü öğretmen ihtiyacı ancak on yıl sonra karşılanabilecekti.¹⁴⁹ Ayrıca mevcut İlk Öğretmen Okulları bina, tesisat, eşya, ders araç ve gereçleriyle öğretmen ve idareci kadrosu, müfredat programı ve çalışmaları bakımından kaliteli öğretmen yetiştirmek için de yeterli değildi.¹⁵⁰

1958-59'un istatistiklerine göre, ortaokullara öğretmen yetiştiren Eğitim Enstitülerinin sayısı 4, öğrenci sayısı ise 1443'tür. Bu okullar da ortaokulların öğretmen ihtiyacını karşılama konusunda oldukça yetersizdi.¹⁵¹ Liselere ise başlıca iki kaynaktan öğretmen yetiştiriliyordu. Bunlardan biri üniversitelerin fen-edebiyat fakülteleri mezunlarından öğretmenliği meslek olarak seçenler, diğeri de Yüksek Öğretmen Okulundan mezun olanlardır. Fen-edebiyat fakültesi mezunlarından öğretmenliği meslek olarak seçenlerin sayısı tatmin edici değildi. Yüksek Öğretmen Okuluna gelince; 1958-59'da bu okula devam eden öğrenci sayısı 86'ydı. Bu mevcutla liselerin öğretmen ihtiyacının karşılanması pek mümkün değildi.¹⁵²

Yükseköğretim 1933 reformu ve özellikle 1946'da çıkarılan 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun ile prensip ve kuruluş bakımından belli bir standarda kavuşmuştu. Ancak uzun yılların alışkanlıkları ve II. Dünyeye Savaşının doğurduğu sıkıntılar dolayısıyla iyi kadroların yetiştirilememesi, öğrencilerin ortaöğretim kademesinde üniversite ölçülerine göre yetişememesi, birçok fakültelerde öğrenci sayılarının çok kabarık olması; kitap, dergi ve laboratuvar sıkıntısı, maddi imkânsızlıklardan dolayı yurt dışından gerekli araç ve gerecin getirilememesi gibi birçok neden üniversitelerde verimin düşmesine yol açmıştı.¹⁵³

3.4. 27 Mayıs Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

Eğitim reformu, MBK'nin gündemindeki en önemli meseleydi ve bu reformun ağırlık noktasını ilköğretim ve halk eğitimi teşkil etmekteydi. MBK'ye göre, "vatan, millet, kanun, vatandaşlık hakları ve vazifelerinden, bugünkü insanlığın gidişinden habersiz bir kütleden, kötü niyetli idareler kendi maksatları için kolaylıkla faydalanabilirdi."¹⁵⁴ Bu nedenle gerek ilköğretim gerekse halk eğitimi yolu ile vatandaşa en azından temel eğitim verilmeliydi. Fakat MBK dönemi, eğitim sisteminde esaslı değişiklikler yapılmasına imkân vermeyecek kadar kısa sürmüştür. Buna rağmen MBK, bazı önemli eğitim reformlarını gerçekleştirebilmiş, bazılarını ise gündeme taşıyarak hiç değilse gelecekteki hükümetlerin çözmesini umut etmiştir.

MBK, kısa süre içerisinde eğitim ve kültüre yönelik birçok düzenleme ve uygulama gerçekleştirdi. Askerî yönetim "Millî Eğitim Seferberliği" olarak adlandırdığı programı uygulamaya koymak için 5 Ocak 1961 tarihli ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununu çıkardı.¹⁵⁵ Bu kanunun tasarısı DP iktidarı döneminde hazırlanmış fakat bir türlü kanunlaştırılamamıştı. Ayrıca MEB bünyesinde Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü oluşturuldu. Bu teşkilat, okuma-yazma, mesleki ve teknik bilgi ve güzel sanatlar alanında çeşitli okul ve kurslar açacak, halkın eğitim seviyesini yükseltmek için faaliyet

¹⁴⁹ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 74.

¹⁵⁰ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 73-74.

¹⁵¹ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 77-78.

¹⁵² Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 81.

¹⁵³ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu..., s. 57.

¹⁵⁴ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 93.

¹⁵⁵ Resmi Gazete, Sayı: 10705, 12 Ocak 1961.

gösterecek¹⁵⁶ ve henüz kurulan Türk Kültür Dernekleriyle beraber halk eğitimi faaliyetlerini planlayacaktı.¹⁵⁷

MBK'nin eğitim politikaları, kaynak, personel, bina, eğitim araç ve gereçleri eksikliğinden dolayı çıkmaza girmekteydi. Ancak askerî rejimin eğitim seferberliğinin önündeki en önemli engel öğretmen açığıydı. Askerî rejim bu soruna geçici olarak çözüm bulmak için bazı önlemler aldı. Öğretmen ihtiyacı karşılanıncaya kadar, özellikle orta ve teknik öğretimde okul açılmasının durdurulması kararı alındı. Daha fazla öğretmen yetiştirmek için çeşitli yatılı öğretmen okullarının kontenjanları artırıldı. İlk Öğretmen Okullarına 550, Eğitim Enstitülerine 354, Yüksek Öğretmen Okuluna 228, Yüksek İslâm Enstitüsüne 105, Kız Teknik Öğretmen Okuluna 110 ve Erkek Teknik Öğretmen Okuluna ise 600 ek kontenjan sağlandı.¹⁵⁸ Bununla birlikte MBK, öğretmen açığını hızlı bir şekilde kapatmak için aceleci davranarak nitelikten çok niceliği ön plana çıkaran bir dizi düzenleme de yaptı ve öğretmen atanmasında normal ve ciddi yetiştirme yolu dışında çeşitli uygulamalara başvurdu. Öğretmen ihtiyacının karşılanması için yedek subayların köy okullarında öğretmenlik yapabilmeleri için kanun çıkarıldı.¹⁵⁹ Emekli Sandığı Kanununun yaş haddine dair olan 40. maddesinde değişiklik yapılarak, ihtiyaç duyulan öğretmenlerin 70 yaşına kadar çalıştırılması ve aynı zamanda emekli öğretmenlerden yararlanmak için yasal düzenlemeler yapıldı.¹⁶⁰ İlköğretim ve Eğitim Kanunu çerçevesinde ortaokul ve dengi okullardan mezun olup 18 yaşını tamamlamış olanlar, kısa süreli bir kurs eğitiminden sonra muvakkat öğretmen olarak ilkokullara atandılar. Lise ve daha üst seviyedeki okullardan mezun olanlar ise lise ve dengi okullara öğretmen olarak atandılar.¹⁶¹

Öğretmen sağlama konusunda MBK'nin yaptığı bu düzenlemelerde, öğretmenlik formasyonu uygulaması kaçınılmaz ve ciddi bir şekilde yapıldığında yararları görülebilirdi. Fakat mevcut öğretmen açığını kısa sürede kapama isteği, kalite konusunda amaca ulaşılmasını engellemiş görünmektedir. Askerî yönetim öğretmenlerden en fazla yararlanmayı sağlayacak metotlar geliştirmek yerine kısa sürede yaptığı yasal düzenlemelerle öğretmen açığını meslekten olmayan kişilerle kapama sürecini iyice hızlandırmış; herhangi bir mesleki eğitim vermeden çabuk, ucuz ve siyasi amaçlı öğretmen sağlamaya çalışarak öğretmenlik mesleğine zarar vermiştir.¹⁶²

Askerî yönetim, Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatını da ele aldı. Bakanlık teşkilâtında değişiklikler yapıldı. Teknik Öğretim Müsteşarlığı, Müsteşar Muavinliği şeklinde çalışmaya başladı. Özel Öğretim Müdürlüğü, Umum Müdürlüğe dönüştürüldü ve Öğretici Filmler Merkezi de Müdürlük haline getirildi. Daha önce idari bir kararla kurulmuş bulunan Devlet Operası Umum Müdürlüğü lâğvedildi ve opera eskisi gibi Devlet Tiyatrosu Umum Müdürlüğüne bağlandı. Aynı zamanda diğer ülkelerle kültür ilişkilerini düzenleyen Dış Münasebetler Genel Müdürlüğü de yeniden organize edildi. Bakanlıkta görevli üst düzey yönetici ve bürokratlar değiştirildi. DP döneminde öğretmen ile Bakanlık arasındaki güvenin sarsıldığı ileri sürülerek “siyasi tesirlerden uzak” yeni bir çalışma sistemi kurulmaya çalışıldı. DP döneminde siyasi nedenlerle uygulanmış görevden uzaklaştırmalar, tayin ve cezalandırmalar kaldırıldı. DP döneminde Bakanlık merkez ve il teşkilâtında yapılmış kanunsuz hareketleri ve malî suiistimalleri araştırmak için idari bir komisyon

¹⁵⁶ “Halk Eğitim Genel Müdürlüğü Kuruluyor”, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1960.

¹⁵⁷ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 97-100.

¹⁵⁸ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 93-100.

¹⁵⁹ *Resmî Gazete*, Sayı: 10630, 15.10.1960.

¹⁶⁰ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 97-100.

¹⁶¹ Cemil Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 1998, s. 143.

¹⁶² Yahya Akyüz, “Meslekleşmeye Etkisi Açısından Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Atamaları”, *V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Düünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Eğitim*, C. IV, haz. Songül Boybeyi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, s. 9.

kuruldu. Bir diğ er komisyon da, mağdur olmuş öğretmenlere yapılmış uygulamaları düzeltmek amacıyla oluşturuldu.¹⁶³

3.4.1. Eğitim Sisteminin Yeniden Planlanmasına Yönelik İlk Adımlar

27 Mayıs rejiminin eğitim politikalarına yön veren ve kaynaklık eden en önemli doküman, 1959 tarihli “Eğitim Milli Komisyonu Raporu”ydü.¹⁶⁴ Söz konusu rapor, DP döneminde Ford Vakfı (Ford Foundation) ve MEB iş birliğinde konuyla ilgili uzmanlar tarafından hazırlanmıştı. Vakıf, 1957 yılında, eğitim sisteminin ıslahı, özellikle öğretmen yetiştirme konusunda MEB’e işbirliği ve mali yardım teklifinde bulunmuş ve bu konuda yapılacak iş birliğine esas teşkil etmek üzere, Ford Vakfı tarafından üç kişilik bir inceleme komitesi kurulmuştu. Bu komite, Türkiye’de öğretmen yetiştirme konusundaki inceleme ve tavsiyelerini bir rapor halinde 4 Aralık 1957’de MEB’e vermişti. Ford Vakfı uzmanları tarafından sunulan raporda, Türkiye’nin eğitim sorunlarının bir bütün halinde ele alınması gerektiği, bu amaçla da eğitimin çeşitli kademelerindeki tecrübeli ve yetkili kimselerden bir komisyonun oluşturulması, bu komisyonun yurt içinde ve yurt dışında incelemelerde bulunması teklif edilmiş ve Ford Vakfının bu konuda gereken işbirliğini ve mali yardımları yapmaya hazır olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁵ Ford Vakfının raporu üzerine MEB, öğretmen yetiştirme konusu başta olmak üzere, eğitim sorunlarını bütün halinde ele almak, bunların yurt içindeki durumunu gözden geçirdikten sonra gelişmiş ülkelerde nasıl halledildiklerini yerinde görüp inceledikten sonra sonucu MEB’e bildirmek üzere Fahir İz başkanlığında Eğitim Milli Komisyonu oluşturuldu. 14 Ağustos 1958’de çalışmalarına başlayan Komisyon, öncelikle eğitimle ilgili sorunları incelemek üzere yurt içinde 10 ildeki köy okulundan üniversiteye kadar her dereceli okulları ve eğitim kurumlarını inceledi. Daha sonra bu komisyon 14 Şubat 1959 itibariyle yurt dışı programına çıktı ve Japonya, ABD, Fransa, İngiltere, Batı - Almanya, İtalya gibi ülkelerin eğitim sistemlerini, okullarını ve eğitim çalışmalarını inceledi ve tüm bu çalışmaların sonucunda 18 Temmuz 1959’da da “Eğitim Milli Komisyonu Raporu” adı altında bakanlığa sundu.¹⁶⁶ Söz konusu raporun birinci bölümünde, Türkiye’de eğitimin mevcut durumu, ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel durumu ile ilgili olarak eğitim ilkeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Raporun ikinci bölümünde okulöncesi ve ilköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik öğretim, yükseköğretim hakkında tespit ve tavsiyeler kaydedilmiş ve özellikle cehaletin yok edilmesi ve halk eğitimi üzerinde Türkiye ile ABD, Japonya, Batı Almanya, İtalya gibi ülkeler arasında karşılaştırmalara yer verilmiştir. Ayrıca raporda öğretmen yetiştirme, meslek örgütleri, yabancı dil eğitimi, burslar, ölçme ve değerlendirme sorunları incelenmiş, Türk toplumunda kadının durumu ve bununla ilgili öğretim ve eğitim üzerinde de durulmuştur.¹⁶⁷

İki yılı aşkın bir araştırma ve incelemenin ürünü olan söz konusu rapor, eğitim sisteminin yeniden ele alınması bakımından önemli bir doküman niteliğindedir. Fakat raporun DP döneminde hazırlanmış olması, DP’yi her alanda karşı propaganda bombardımanına tutan askerî yönetimin hoşuna gitmeyen bir durumdu. Bu nedenle öncelikle, askeri yönetim, DP’nin 1956’dan beri eğitimin sorunlarını ele alan diğ er raporları kamuoyundan gizlediği gibi Eğitim Milli Komisyonu Raporunu da gizlediğini ileri sürerek propaganda konusu yaptı. Milli Eğitim Bakanı Fehmi Yavuz konuyla ilgili açıklamasında, “gerçekleri gün ışığına sermekten ve bunları milletin önünde tartışmaktan daima kaçınan

¹⁶³ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C. 1, B: 14, 29. 09. 1960; 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 97-100.

¹⁶⁴ bk. Türkiye Eğitim Milli Komisyonu...

¹⁶⁵ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1107, 6 Haziran 1960.

¹⁶⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1107, 6 Haziran 1960.

¹⁶⁷ bk. Türkiye Eğitim Milli Komisyonu...

zihniyetin”¹⁶⁸ söz konusu raporu uygulamak bir yana 27 Mayıs’a kadar basından ve halktan gizlediğini ileri sürdü ve raporun yeniden bastırıldığını ve görüş alınmak üzere ilgililere dağıtıldığını ifade etti.¹⁶⁹ Yavuz aynı açıklamasında, “Milli Birlik Hükümeti”nin eğitim davasını istikrarsızlıktan kurtarmak ve yetişmekte olan genç nesillerin eğitimini düzenli bir milli eğitim programına bağlamak kararında olduğunu, eğitim işlerinin hiçbir zaman siyasete alet edilmeyecek sağlam temellere dayandırılması gerektiği ve Bakanlığın, ülkenin gerçek ihtiyaçlarına cevap verecek uzun süreli milli eğitim programını tespit etmek için çalıştığını belirtti.¹⁷⁰

27 Mayıs rejiminin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi planlamaydı. Bu bağlamda eğitim sisteminin planlanmasına hazırlık üzere bir Eğitim Danışma Komisyonu oluşturuldu. Milli Eğitim Bakanı Fehmi Yavuz, Komisyonun amacını özetle, “Milli Eğitim planının hazırlanması için gereken şartları, tedbirleri düşünmek ve konunun fikri, idari esaslarını tespit etmek” şeklinde açıkladı.¹⁷¹ Komisyon, Türkiye’nin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısına uygun bir eğitim planının ilkelerini tespit etmek amacıyla çalışmalarını yürütecek¹⁷² ve yeni eğitim sisteminin oluşturulmasında bu komisyonun tavsiyeleri göz önünde bulundurularak çalışmalara başlanacaktı. Prof. Dr. Ratıp Berker başkanlığında oluşturulan Komisyon, çeşitli üniversitelerdeki akademisyenlerden, bürokratlardan, gazetecilerden oluşuyordu.¹⁷³ Komisyon ilk toplantısını 5 Eylül 1960’ta gerçekleştirdi ve bu toplantıya MBK üyelerinden Alparslan Türkeş, Sami Küçük, Mustafa Kaplan, Suphi Gürsoytrak da katıldılar ve toplantıda Türkeş, Cemal Gürsel’in mesajını okudu. Gürsel gönderdiği mesajda, Komisyondan milli eğitim seferberliğinin ele alınması için gerekli esasların tespit edilmesini, öğretmenlerin toplum içerisindeki değerlerinin yeniden tespitini, kaliteli öğrenci yetiştirilmesi ve öğrencilerin üniversitelerden ziyade özellikle teknik alanlara yönlendirilerek teknisyen yetiştirilmesi konusunda gerekli esasların tespitini istemekteydi.¹⁷⁴

Askerî yönetim tarafından oluşturulan Eğitim Danışma Komisyonu, daha önce bahsi geçen Eğitim Milli Komisyonu Raporundan da genişçe faydalanarak çalışmalarını tamamladı. Komisyon Başkanı Ratıp Berker konuyla ilgili basın toplantısında yapılan çalışmaların sonuçlarıyla ilgili bilgi verdi. Berker, cehaletin yok edilmesi ve yetişkinler eğitiminin sağlanabilmesi için Türkiye’de bir “Eğitim Seferberliği” açılmasının zorunlu olduğunu ifade ettikten sonra bu konuda şu önlemlerin alınmasını önerdi:

- a) Yurdun her yerinde gündüz-gece ve tatil günleri faaliyet gösterecek “Millet Okulları” açılmalı ve Ordudaki temel eğitimle bu girişim desteklenmelidir.
- b) Her okuma yazma bilen bir kişi, bilmeyen bir kişiye öğretmelidir.
- c) Cehaletin yok edilmesi için her aydına görev verilmeli ve gençler bu konuda mecburi hizmete çağrılmalıdır.
- d) Gezici kadın kurslarından ve aydın Türk kadınlarından faydalanılmalıdır.
- e) Köylerdeki camiler okul binası olarak kullanılmalıdır.

¹⁶⁸ *Milliyet*, 1 Ağustos 1960.

¹⁶⁹ “Eğitim Milli Raporu Bakanlıkça Yayınlandı”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1960.

¹⁷⁰ *Milliyet*, 1 Ağustos 1960, s. 5.

¹⁷¹ *Milliyet*, 6 Eylül 1960.

¹⁷² *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1960.

¹⁷³ Komisyon şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan Ord. Prof. Dr. Ratıp Berker (İTÜ Makine Fakültesi Dekanı), Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu (ODTÜ Rektörü), Prof. Dr. Fahir İz (Eğitim Milli Komisyonu Başkanı), Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal (AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), Nuri Kodamanoğlu (MEB Müsteşarı), Orhan Mersinli (Karayolları Eski Genel Müdürü), Emil Galip Sandaler (Gazeteci), Reşat Tardu (Milli Eğitim Bakanlığı Eski Müsteşarı), Dr. Cavit Orhan Tütengil (İÜ. İktisat Fakültesi), Ekrem Yiğit (Eğitim Milli Komisyonu üyesi), Hasan Ali Yücel (Milli Eğitim Eski Bakanı), *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1960.

¹⁷⁴ *Milliyet*, 6 Eylül 1960; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1960.

f) UNESCO Milli Komisyonu ile Milli Eğitim Bakanlığının ortak kurdukları Temel Eğitim Merkezleri ülke ölçüsünde geliştirilmelidir.¹⁷⁵

3.4.2. Yedek Subay Öğretmen Uygulaması

MBK, ülkenin geri kalmışlığında eğitimsizlikten beslenen bir cehaletin en temel sebeplerden biri olduğunu isabetle görmüş ve ülkedeki eğitim hareketini hızlandırarak bir an önce toplumun cehaletten kurtarılması için çaba sarf etmiştir. Bu çabalardan en etkilisi, yedek subayların askerlik hizmetlerini köy okullarında öğretmen olarak yapabilmelerini sağlayan düzenlemedir. MBK, 1076 sayılı Yedek Subay ve Yedek Askerî Memurlar Kanununun 3. maddesinde değişiklik yaparak lise ve dengi okul mezunlarının yedek subaylık hakkını kaldırdı.¹⁷⁶ 3. maddede yapılan değişiklik üzerine, sadece fakülte ve yüksekokul mezunları yedek subaylığa kaynaklık edeceklerdi. Söz konusu kanuna eklenen geçici 2. madde ise yürürlükten kaldırılan hükümler gereğince yedek subay olmak hakkını kazanmış lise ve dengi okul mezunlarının “Millî Eğitim Seferberliğinde kullanılmak üzere öğretmen olarak Millî Eğitim Bakanlığı emrine” verilmesini öngörüyordu. Yasaya göre, lise mezunu yedek subay adayları iki senelik askerlik hizmetlerini öğretmen olarak tamamlayacaklardı.¹⁷⁷

Bu düzenlemenin yapıldığı tarihte kaynakta bekleyen 17 bin yedek subay adayı vardı. Ancak bu kişilerin köylere yedek subay öğretmen olarak gönderilmesi konusunda hiçbir hazırlık yapılmadığından MBK'nin önünde önemli güçlükler vardı. Örneğin yedek subay öğretmen olarak görev alacakların mesleki formasyonu yoktu. Bilgi ve ahlak bakımından bu kişilerin öğretmenliğe yeterli olup olmadığı ile ilgili herhangi bir uygulama yapılmamıştı. Bu kişilere herhangi bir askerî eğitim verilmeden yedek subay statüsü veriliyordu ve bunlar asker olduğundan üniforma giyip giymeyecekleri de tartışma konusuydu. MBK, gerek zamanın darlığından gerekse ekonomik koşulların zorlamasıyla uzayıp giden tüm bu sorunları görmezden gelmek zorunda kaldı. Komite üyeleri olaya daha çok duygusal açıdan ve askerî bir bakış açısı ile yaklaşmayı tercih ettiler. Komite üyesi Mehmet Özgüneş: “Nasıl ki, vatanın bir yeri, bir tarafı bir hücumu uğrarsa nasıl nereden bulup o tarafa kuvvet gönderiyorsak aynen cehalet içinde bu böyle olmaz mı? Nasıl cephede sükûnet zamanında bunları geriye çekip gereken eğitimi gösteriyorsak bunlara da yazın bunu yaparız.” diyordu. Şefik Soyuyüce, “bunların öğretmen olarak vazife görmeleri, günün şartları içinde lüzumludur. 5 - 10 gün yahut bir ay eğitim yaptırmak için bir araya getirilmeleri masraflı, külfetli bir iştir. Bu uygun değildir” diyordu.¹⁷⁸

Bu düzenlemeyle öngörülen programa göre, yedek subay öğretmenlerin çoğu Doğuda ve köy okullarında görev yapacaklardı. Bu kişiler 1960-1961 eğitim ve öğretim yılına, herhangi bir mesleki eğitim almadan başlayacaklardı. Mümkün olduğu kadar bunlar bir öğretmenin yanına verilmeye çalışılacaktı. Müfettişler sık sık bu kişilerin görevli oldukları okulları denetleyecekti. Aynı zamanda bu kişiler ordu tarafından da denetlenecekti. Yedek subay öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı emrinde olacak ve öğretmenlik görevlerini yerine getirdikleri süre zarfında askerî talimatlara ve Askerî Ceza Kanununa tabi olacaklardı. 1960-1961 eğitim ve öğretim dönemi bittikten sonra, bu kişiler, yaz döneminde bir taraftan askerî eğitim yaparken diğer taraftan pedagojik eğitim alacaklardı.¹⁷⁹ Fiilen iki ders yılı ve 6 aylık askerî eğitimini tamamlayanlar teğmen olarak terhis edilecekti.¹⁸⁰

¹⁷⁵ “Camilerden Okul Olarak İstifade Edilmesi İstendi” *Milliyet*, 25 Eylül 1960; “Milli Eğitim Komisyonu Çalışmalarını Tamamladı”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1960.

¹⁷⁶ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C.2, B:21, 11. 10. 1960, ss. 3-14

¹⁷⁷ *Resmî Gazete*, Sayı: 10630, 15.10.1960.

¹⁷⁸ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 2, B: 20, 10. 10. 1960, ss. 3-20.

¹⁷⁹ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 2, B: 20, 10. 10. 1960, ss. 3-20.

¹⁸⁰ *Resmî Gazete*, Sayı: 10630, 15.09.1960.

Yedek subay öğretmen uygulamasında, Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenlerin askerî üniforma giymeleri durumunda daha etkili olabileceklerini Komiteye önerdi. Bakanlığa göre, köy ağalarının yerini tutan ocak ve bucak başkanlarının zorlamasıyla öğretmenler çok şey kaybetmişti ve öğretmenin prestijinin yeniden sağlanması konusunda üniformanın halk üzerindeki etkisinden istifade edilmesi gerekiyordu. Ancak MBK, üniformayı giymeyi bilmeyen kimselerin ortaya çıkararak askerlik şerefini düşürmesi olasılığını ileri sürerek Bakanlığın teklifini kabul etmedi.¹⁸¹

Yedek Subay Öğretmen programı 2 Kasım 1960'tan itibaren uygulamaya konuldu.¹⁸² Lise ve dengi okul mezunu yedek subay öğretmenlerin görev yerleri kura ile belirlendi.¹⁸³ Bu uygulama ile 1960-61 döneminde durumları uygun olan 12 bin yedek subay adayı, Türkiye'nin dört bir yanına köylere ilkokul öğretmeni olarak gönderildiler.¹⁸⁴ Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç'a göre, yedek subay öğretmen uygulamasıyla şehirdeki okullar ile köy okulları artık bağdaşacak, "...münevver insanların nuru" köye ulaşacaktır.¹⁸⁵ Ancak üniformaların sağlayacağı prestij yerine birdenbire köy hayatının zor koşullarıyla karşı karşıya kalan yedek subayların mesleklerini bilinçli ve ehliyetli yapmalarını beklemek fazla iyimserlik olurdu. Kısa bir süre sonra herhangi bir hazırlık yapılmadan hayata geçirilen yedek subay öğretmen programının uygulama aşamasında istenilen sonuçları vermeyeceği, giderek artan itirazlardan, şikâyetlerden, ek ücret, üniforma ve silah talep edilmesinden anlaşıldı.¹⁸⁶ Örneğin Denizli'ye atanan 320 yedek subay öğretmen; "tayin bedeli, emireri tazminatı ve aile yol harcırahından istifade" etmek için MBK'ye başvuruyordu.¹⁸⁷ Bu uygulama toplumun çeşitli kesimlerinden de tepki topluyordu. Bazı eşraf takımı bu uygulamanın aleyhinde hareket ediyordu. Bu yüzden yedek subay öğretmenler gittikleri yerlerde bazen yerel eşrafla bazen de bir takım gerici hocalarla mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Aydınlar ise, binlerce genci konforundan eden böylesi bir uygulamanın aleyhinde bulunan eşraf takımını kınamaktaydılar. Fakat bir yandan da bu iyi niyetli teşebbüsün aleyhindeydiler. Aydınlar göre, yedek subay öğretmen uygulaması en nihayetinde geçici bir önlemdi ve eğitim sorununa kalıcı çözümler bulmanın yolu ancak Milli Eğitim Bakanlığına yeterli imkân ve koşulları sağlamakla bulunabilirdi.¹⁸⁸

Köy okullarında yedek subay öğretmenlik programı, MBK'nin eğitim konusunda yaptığı en kalıcı ve en derin etkiyi uyandırabilecek uygulamasıydı. Birkaç yıl köy öğretmenliği kurumu büyük bir ihtiyaca cevap verdi. Ancak bu uygulama ile de istenilen sonuçlar tam olarak elde edilemedi. Uygulanan yedek subay öğretmen programı sosyal, kültürel ve ekonomik hayata paralel olarak ve aynı zamanda halk kütlesini de içine alacak şekilde organize edilmemişti. Yetersiz okul binaları, eğitim araç ve gereçlerinin eksikliği, diğer altyapı sorunları programın önünü tıkayan başka bir sebepti. Aynı zamanda yedek subaylara herhangi bir mesleki eğitim vermeden çabuk, ucuz öğretmen sağlama yöntemi de hem programı başarısız kılmış hem de eğitim ve öğretmenlik mesleği açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan lise ve dengi okullardan yedek subaylık hakkının kaldırılmasıyla birlikte yükseköğretime olan talep de giderek artmıştır. Bu konuda herhangi bir önlem alınmadığından 1963'ten itibaren bu durum kendisini yükseköğretimde göstermeye başlamıştır.

¹⁸¹ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 2, B: 20, 10. 10. 1960, ss. 3-20.

¹⁸² "Öğretmen Yedek Subayların Talepleri", *Cumhuriyet*, 08 Kasım 1960; *Milliyet*, 3 Kasım 1960.

¹⁸³ "Öğretmen Yedek Subaylar 1 Kasım'da Kura Çekiyor", *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1960, s. 5.

¹⁸⁴ "Yedek Öğretmenlerin Sevkine Dün Başlandı", *Milliyet*, 3 Kasım 1960; "Milli Eğitimimize İstikrar Verecek Plan Hazırlanıyor", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1961.

¹⁸⁵ *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, B: 17, 13. 02. 1961, s. 218.

¹⁸⁶ *Milliyet*, 3 Kasım 1960; "Yedek Subay Öğretmenlerin Bir Kısmı Zor Durumdalar", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1960.

¹⁸⁷ *Milliyet*, 11 Kasım 1960.

¹⁸⁸ "Türkiye'de Ordunun Rolü", *Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 233-234.

Yedek subay öğretmen uygulamasının olumlu bir sonucu ise kentli aydınların veya o günkü terminolojiyle söylenecek olursa “münevverlerin” köy ve kırsaldaki hayat şartlarıyla tanışmasına yardımcı olmasıdır.¹⁸⁹ Köyleri ve ülkeyi az tanıyan, büyük kentlerde yetişmiş gençler, köy öğretmenlikleri sırasında karşılaştıkları Anadolu gerçeklerini yıllarca anlattılar.¹⁹⁰ Sonraki yıllarda ülke sorunlarına daha da artacak olan ilginin temelinde bu gerçeklerin bilincinin de yer aldığı söylenebilir.

3.4.3. Emekli Subayların Öğretmen Olarak Atanması

MBK, ordu komuta kademesinin gençleştirilmesi, rütbe enflasyonunun önlenmesi, kadro fazlalığının giderilmesi ve orduda piramidin yeniden kurulması gibi çeşitli gerekçelerle 235’i general ve amiral olmak üzere beş bine yakın subayı ordudan tasfiye etti.¹⁹¹ MBK’ye göre, Silahlı Kuvvetlerde yapılan bu tasfiye, devlet teşkilatında düşünülen modernizasyon zincirinin birinci halkasıydı.¹⁹² Ordunun birliği açısından oldukça riskli olan bu adım, daha sonra çok sayıda eski askerî siyasi partilere katılmasını mümkün kılmasıyla siyasal hayatı da derinden etkiledi.¹⁹³ Görevlerine dönmek isteyen emekli subaylar, EMINSU yani Emekli Subaylar Derneği’ni kurarak güçlü bir baskı gurubu haline dönüştüler. MBK, tasfiye edilen subayların tepkilerini azaltmak ve aynı zamanda “Türk toplumunun ahlaki ve idealist erdemlerini temsil” etmeleri için bu subayları devletin çeşitli kurumlarında istihdam etmek üzere birçok özel kanun çıkardı. Bu uygulama Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek tarafından radyoda şöyle açıklanıyordu:

Türkiye’nin kurtarılması ve Türk devletinin yeni bir hamle yapması için partizan, liyakatsiz tembel ve ahlaksız ellerde kalmış olan devlet idaresini ve diğer amme müesseselerini ordudan ayrılmış olan ve bütün hayatları boyunca namus ve şeref imtihanı vermiş bulunan emekli generallerimiz ve subaylarımızla takviye etmek kararındayız. Bu suretle devlet teşkilatına ve amme müesseselerine yeni bir ruh yeni bir iman gelecek, milli birlik hareketinin gayeleri kısa zamanda başarılabilecektir. Bu hareket asla diğer meslek erbabının aleyhine olmayacaktır.¹⁹⁴

Komite üyesi Sezai O’kan’a göre, emekli subaylara daha çok Sivil Savunma Teşkilatı ve Milli Eğitim alanlarında ihtiyaç duyulmaktaydı. 28 Ekim’de “Savunma sekreterlikleri kurulmasına dair Kanun” çıkarıldı¹⁹⁵ ve bu kanunla Sivil Savunma Teşkilatına 27 Kasım 1960’a kadar 1532 emekli subay yüksek dereceyle işe yerleştirildi. Yine söz konusu tarihe kadar Milli Eğitim Bakanlığında 65 albay, 80 yarbay ve 110 binbaşı sivil bürokratlara ayrılan kadrolara atandılar.¹⁹⁶ Komite üyesi Sezai O’kan’ın ifadesine göre, MEB’e 350 albay, 350 yarbay, 250 kıdemli yüzbaşı, 200 de binbaşı olmak üzere toplam 1150 emekli subay teklif edilmiş ancak bu subaylar yüksek dereceden emekli olduğundan ve kadro bulunmadığından, Bakanlık bunlardan ancak 250’sini istihdam edebilmişti.¹⁹⁷ Kalanların istihdamını sağlayabilmek için MBK, emekli subayları öğretmen olarak atamak üzere girişimde bulundu. Ancak bu kişilerin atamasının yapılabilmesi için yasal bir düzenlemeye ihtiyaç vardı. Bunun üzerine MBK, görünürdeki amacı “irfan

¹⁸⁹ Yaşar Kemal, “İstanbul Çocuğunun Gözüyle Anadolu Köyleri”, yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 15, 16, 18, 21, 23, 24, 27 Şubat 1961, s. 1, 5.

¹⁹⁰ Karavelioğlu, age., s. 81.

¹⁹¹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 265-266.

¹⁹² Seyhan, age., s. 100.

¹⁹³ “57 Emekli Subay Dün CHP’ye Kaydoldular”, *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1961; “26 Emekli Subay CHP’ye Girdi, bunlardan 5’i emekli general 21’i ise emekli albay”, *Milliyet*, 9 Şubat 1961.

¹⁹⁴ “1500 Subay Emekli Olmak İstiyor”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1960.

¹⁹⁵ *Resmî Gazete*, Sayı: 10641, 28 Ekim 1960.

¹⁹⁶ “Emekli Subaylardan 2220’sine İş Verildi”, *Milliyet*, 27 Kasım 1960.

¹⁹⁷ *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 2, B: 31, 03. 11. 1960, s. 20.

ordusunda” daha fazla emekli subayı istihdam ederek eğitim seferberliğine katkı sağlamak olan “42 sayılı kanun gereğince emekliye ayrılan subaylardan isteklilerin öğretmenliğe alınması hakkında Kanun”u hazırladı.¹⁹⁸ Söz konusu kanunun gerekçesinde, ortaöğretime olan talebin hızla arttığı ve bu artışın gerektirdiği öğretmen ihtiyacının karşılanamadığı, öğretmen ihtiyacının giderilmesi konusunda gerekli tedbirlerin alındığı ve ancak bunun uzun süreli bir iş olduğu; bu nedenle geçici ve acil önlemlere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmekteydi. Diğer taraftan söz konusu emekli subayların “mesleki icabı esasen yetiştirici durumunda olduklarından ve uzun müddet kendi meslek bünyesinde kâfi derecede tecrübe sahibi bulduklarından” öğretmenlik için ayrıca bir staja tâbi tutmaya gerek olmadığı vurgulanıyordu.¹⁹⁹ Ayrıca gerekçede, eğitim seferberliğinin gerçekleştirilmesinde emekli subayların oynayacakları büyü rol dikkate alınarak, öğretmen olacak emekli subaylardan yaş sınırı da aranmayacağı ifade ediliyordu.²⁰⁰

Komite üyesi Sezai O’kan tarafından hazırlanan söz konusu kanun teklifi 3 Kasım’da MBK Genel Kurulunda görüşülmeye başlandı. Söz konusu düzenleme, ordudan tasfiye edilen emekli subayların emekli oldukları dereceyle MEB kadrolarına yeniden atanmasını öngörüyordu. Çünkü istihdam edilmesi düşünülenlerin çoğu albay, binbaşı ve yüzbaşı rütbesindeydi. Bu da 20-30 yıl hizmet etmiş öğretmenlerle yeni atanacak emekli subayların aynı haklara sahip olması demektir. Bazı MBK üyeleri, görüşmeler esnasında bu uygulamanın öğretmenlik mesleğini maddi ve manevi bakımdan ihmale uğratacağını ve mesleğe karşı ilgiyi azaltacağını ifade etti. Sami Küçük, emekli subayların Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük kentlere yüksek dereceyle öğretmen olarak atanmaları durumunda, sayıları on üç bini bulan ortaöğretim öğretmenleri arasında ve aynı zamanda yıllardır terfi bekleyen öğretmenler arasında bir reaksiyona neden olacağını, öğretmenliğin cazip bir meslek olarak sürdürülmesinin zorlaşacağını ifade etti. Gerçekten de MBK Sosyal İşler Komisyonunun konuyla ilgili raporuna göre, Kasım 1960’a kadar öğretmenlik isteği ile başvuran emekli subaylardan 1022’si Ankara, İstanbul, İzmir gibi merkezlerde ve 200 kadarı da bu merkezler dışında görev almak için başvuruda bulunmuşlardı. Meslekte 20 - 30 yıl hizmet ettikten sonra çocuklarının öğrenimi, eş durumu, kendilerinin veya eşlerinin hastalıkları gibi ciddi mazeretlerle Ankara, İstanbul, İzmir gibi merkezlere nakil ve tayinlerini isteyen öğretmenler yıllardan beri sıralarının gelmesini ve bu yerlere tayinlerini beklemekteydiler. Bu nedenle öğretmenlik mesleğine yeni girecek emekli subayların, bu merkezlere tayinleri, öğretmenler arasında ciddi hoşnutsuzluk yaratacağı.²⁰¹

MBK üyesi Osman Köksal, emekli subaylar arasında Harp Okulu mezunlarının yanı sıra lise mezunu kişilerin de bulunduğunu ve bu kişilerin ortaöğretime öğretmen olarak atanmasının öğretmenler arasında hoşnutsuzluk yaratacağını ileri sürdü. Emekli subayların öğretmen olarak atanmadan önce mesleki bir kurstan geçirilmeleri ve staj yapmaları gerekliliği de bazı MBK üyeleri tarafından dile getirildi. Kanun teklifini hazırlayan Sezai O’kan ise askerî bir disiplinle er eğitmiş kişilerin öğretmen olmak için mesleki formasyona ihtiyaç duymayacaklarını ileri sürdü:

Bir arkadaşımız ben tarih öğretmenliği yaparım diyecek, bir diğeri ben fizik, matematik öğretmenliği yaparım diye müracaat edecek. Belki orta mektebin birkaç sınıfında tarih öğretmenliğini yapmak kolaydır...Ama matematik öğretmenliği yaparım demek oldukça büyük bir cesarettir. Bir muhabere, bir topçu subayı bir defada kendisinde bu kudreti bulup müracaat edince, bunu artık bir kurstan geçirmeye lüzum görmeden vazife tevcih edebiliriz.²⁰²

MBK, kanun teklifini tüm yönleriyle ele aldı ve görüşmeler esnasında bu düzenlemenin eğitim sistemi açısından ortaya çıkarabileceği bazı olumsuzluklar, özellikle

¹⁹⁸ Resmi Gazete, Sayı: 10654, 14.11.1960.

¹⁹⁹ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C. 3, B: 34, 09. 11. 1960.

²⁰⁰ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C. 2, B: 31, 03. 11. 1960, s. 128.

²⁰¹ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C. 2, B: 31, 03. 11. 1960, s. 128.

²⁰² Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C. 2, B: 31, 03. 11. 1960, s. 20.

öğretmenler üzerindeki psikolojik etkisi de dile getirildi. Fakat MBK'nin asıl amacı, tasfiye edilen subayların tepkilerini azaltmak olduğundan, Komite eğitim alanında çıkabilecek sorunları göz ardı etti. MBK'nin 9 Kasım'da kanunlaştırdığı yeni düzenlemeye göre, emekliye ayrılan Harp Okulu mezunu veya yükseköğretim görmüş subaylardan istekliler Milli Eğitim Bakanlığına bağlı orta dereceli okullara öğretmen olarak veya yetiştirme yurtlarına müdür olarak tayin edileceklerdi. Bu kanunla tahsis edilen kadro sayısı 600'dür. 1 Ocak 1961'e kadar başvuran emekli subaylar orta dereceli okullara öğretmen olarak atanacaklardı.²⁰³

3.4.4. İlköğretim ve Eğitim Kanunu

1960'ta nüfusun çoğunluğu halen okuryazar değildi ve okul çağındaki çocukların önemli bir oranı temel eğitim imkânlarından yoksundu. Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda yapılan onca atılıma rağmen bu sorunların çoğu süregelen ve tam olarak çözülememişti. Mayıs 1936'da dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın Mecliste yaptığı açıklamaya göre, 40 bin köyün 35 bininde halen okul ve öğretmen yoktur.²⁰⁴ 1960'a gelindiğinde ise bazı ilerlemelere rağmen halen 17 binden fazla köy, okuldan yoksundur.²⁰⁵ 1927 yılındaki ilk genel nüfus sayımına göre okuryazar nüfus ve bunun genel nüfusa oranı %10.6'iken²⁰⁶ bu oran 1960'a gelindiğinde %40 civarındadır. Yani okuma yaşındaki ve üstündeki nüfusun %60'ı halen okuryazar değildir.²⁰⁷

Ülkedeki eğitimin bu manzarası karşısında 27 Mayıs rejimi, çalışmalarını özellikle ilköğretim ve halk eğitimi üzerinde yoğunlaştırdı. Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel yaptığı bir açıklamada, "ilköğretim çalışmalarımız Milli Eğitim programlarımızın bel kemiğini teşkil edecektir"²⁰⁸ diyerek 27 Mayıs dönemi eğitim politikalarının ağırlık noktasını vurgulayacaktır. Askerî yönetim, bu alanlardaki çalışmalarını "milli eğitim seferberliği" olarak adlandırdı ve bunu gerçekleştirmek için 5 Ocak 1961 tarihli 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununu çıkardı.²⁰⁹ Söz konusu kanunla ilgili çalışmalar uzun yıllar önce başlatılmış ve bir de tasarı hazırlanmıştı fakat bir türlü kanunlaştırılmamıştı. MBK bu tasarıyı ilköğretim seferberliğini gerçekleştirmek için 1959'da hazırlanan Eğitim Milli Komisyonu raporuna göre yeniden ele aldı ve hazırladı.²¹⁰

222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu tasarısı 3 Ocak 1961'de MBK Genel Kurulunda ele alındı. Tasarının gerekçesinde, Cumhuriyetin ilanından itibaren, ilköğrenimi yurt ölçüsünde yaymak için harcanan bütün gayretlere rağmen henüz bunun başarılmadığı ve bunun sebepleri arasında günün ihtiyaçlarını karşılayabilecek, amaca uygun bir ilköğretim kanununun bulunmamasının başta geldiği ifade ediliyordu. Bu durum karşısında Milli Eğitim Bakanlığınca köy, kasaba ve şehri bütünüyle ele alan bir ilköğretim yasa tasarısı hazırlanması zorunluluğu duyulduğu vurgulanıyordu.²¹¹ Kanun tasarısıyla öngörülen hedefler ise şöyle belirlenmişti: Zorunlu öğrenime tabi olan 7 - 14 yaşlarındaki öğrencileri 10 yıl içinde tamamen okula kavuşturmak; ülkenin nüfus, iskân şartlarına ve sosyal durumlarına uygun yeni okul tipleri açmak; on yıl içinde dördü, üçlü, ikili öğretime son vermek ve sınıf mevcutlarını normal düzeye indirmek; fiili yıllık öğretim süresini

²⁰³ "42 sayılı kanun gereğince emekliye ayrılan subaylardan isteklilerin öğretmenliğe alınması hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 10654, 14.11.1960.

²⁰⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2014, s. 346.

²⁰⁵ *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 5, B: 69, 03. 01. 1961.

²⁰⁶ Sakaoğlu, age., s. 168.

²⁰⁷ *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl 1963-1967*, DPT, Ocak 1963, s. 26.

²⁰⁸ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1960.

²⁰⁹ *Resmi Gazete*, Sayı: 10705, 12 Ocak 1961.

²¹⁰ *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 5, B: 69, 03. 01. 1961; Millî Birlik Komitesi Karma Komisyon Esas No. 2/119 Karar No. 61.

²¹¹ *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 5, B: 69, 03. 01. 1961, s. 208.

uzatmak ve çevrenin iş ve doğal koşullarına göre ayarlamak; yedi yaşından küçük çocuklar için okul öncesi kurumların açılmasını kolaylaştırmak ve teşvik etmek; zorunlu öğrenim çağında olan çocuklardan hasta olanları tedavi etmek, bütün öğrencilerden muhtaç durumda olanların beslenmelerine yardım etmek, bu gibilere ders araç ve gereçleri sağlamak; ilkokulu bitirenlerden çok kabiliyetli ve fakir olanların daha ileri öğrenim yapmalarına yardım etmek; kız-erkek bütün zorunlu öğrenim çağında bulunan öğrencilerin okullara devamlarını sağlamak için gerekli teşvik ve yardım edici düzenlemeler yapmak; 17 binden fazla okulsuz köyü okula kavuşturmak şeklindeydi.²¹²

İlköğretim ve Eğitim Kanunu 3 Ocak 1961'de MBK tarafından yasalaştırıldı. Yasanın birinci maddesinde, “ilköğretim, kadın erkek bütün Türklerin millî gayelere uygun olarak bedenî, zihnî ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretimdir” şeklinde ilköğretimin amacı ifade edilmiştir. Ayrıca yasada, öğrenim çağında bulunan kız ve erkek çocukları için ilköğretimin zorunlu olduğu, devlet okullarında parasız olduğu ile ilgili hükümlerinin yanı sıra, ilköğretim kurumlarının yönetiminde yardımcı olmak üzere; köy, bucak, ilçe ve illerde kurullar teşkil edileceği; göçebe halk için gezici okul tipi, dağınık nüfuslu yerler için de gezici öğretmenlik öngörülüyordu. Yasada, eğitim sağlık teşkilatı genişletilmekte; fakir çocuklara imkân dâhilinde yiyecek, giyecek ve ders araçları sağlanması yoluna gidilmekte; öğrenci devam işi yeni bir düzene konmakta, devam konusunun, öğretmeni veliyle karşı karşıya getirmeden idari ve adli mercilerin halliyle sağlanmaktadır. Okul yapım işi, on iki yıllık bir plana bağlanmakta ve bu işle ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir birim oluşturulmaktadır. Bu ofis, bölge özelliklerine göre okul tiplerini tespit edecek, planlarını yapacaktı. Yine söz konusu yasa ile ortaokul ve dengi okul mezunlarından 18 yaşını tamamlamış olanlara kurs görmek şartıyla vekil öğretmenlik, lise ve daha yüksekokul mezunlarından istekli olanlara da meslek derslerinden ve bunların uygulamalarından sınava girmek şartı ile öğretmen olma imkanı tanınmaktadır.²¹³

Bu Kanunun uygulamasından sonra, yeterli olmasa da bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. 1960'ta %39 civarında olan okuryazarlık 1965'te %48 düzeyine çıkarılmıştır. Okullarda önemli orandaki öğretmen açığı da belirli ölçüde giderilmiştir.²¹⁴ Köylerdeki ilkokullarda 1960 - 1965 yılları arasında öğretmen sayısında da %31 oranında artış olmuştur.²¹⁵

3.4.5. Devlet Planlama Teşkilatı

27 Mayıs yönetiminin önemli girişimlerinden biri, aynı zamanda eğitim ve kültür planlamasında da önemli rol oynayacak, Devlet Planlama Teşkilatını (DPT) kurmasıydı. Bu teşkilatın kurulmasında ve Anayasada yer almasında askerler önemli rol oynadılar.²¹⁶ Planlama 1957'den itibaren Türkiye'nin gündemindeydi ve hatta 1958'de iktisadi konularda koordinasyon ve eşgüdüm sağlaması için bir Koordinasyon Bakanlığı da kurulmuştu.²¹⁷ Bununla birlikte, Türkiye yıllardan beri planlama olmadan kalkınmaya çalışan bir ülke konumundaydı.²¹⁸ Askerler açısından plan, kuşkusuz en başta gelen bir hareket prensibiydi ve askerler, Türkiye yıllardan beri hızla gelişmekte olan ülkeler

²¹² “Özgüneş Mehmet'in, İlköğretim ve eğitim kanunu teklifi ve Sosyal İşler, Güvenlik ve İktisat komisyonları raporları (2/119)”, *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 5, B: 69, 03. 01.1961, s. 208.

²¹³ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 5, B: 69, 03. 01. 1961; *Resmi Gazete*, Sayı: 10705, 12 Ocak 1961.

²¹⁴ *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, DPT, ss. 158-162; Sakaoğlu, age., s. 264

²¹⁵ *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, DPT, ss. 158-162.

²¹⁶ Özbudun, *The Role of the Military...*, s. 23.

²¹⁷ Özdağ, age., s. 293.

²¹⁸ Weiker, age., s. 179.

arasında olmasına rağmen bir planlama teşkilatının olmamasına, Menderes döneminde ekonominin rastgele yürütülmesine tepkiliydiler.²¹⁹

Komiteyi oluşturan subayların tümü, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını uzun vadeli planlara bağlamak için bir planlama teşkilatının kurulması konusunda hemfikirdi ve gelecek yıllarda ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması noktasında böyle bir kurumdan beklentileri de oldukça yüksekti.²²⁰ MBK'nin bu girişimi, ulusal ekonomiyi güçlendirmek ve sosyal adaleti sağlamak için gerekli temel koşulun ekonomik kalkınma olduğunu öne süren sol aydınlar tarafından da destek görmekteydi.²²¹ Fakat kurulacak planlama teşkilatının hazırlayacağı ekonomik ve sosyal planların, hükümet için tayin edici mi yoksa tavsiye niteliğinde mi olacağı, MBK içerisinde önemli bir tartışma konusu halindeydi. Sivil hükümetlerin plansız, programsız hareket tarzı, askerlerin sivillere olan güvensizliğini iyice arttırmıştı. Bu nedenle, özellikle MBK'nin radikal kanadı, güçlü bir planlama teşkilatı kurulmasını savunmaktaydı.²²²

DPT'nin kuruluş yasa tasarısı 29 Eylül 1960'ta MBK Genel Kurulunda görüşülmeye başlandı. Yasa tasarısına göre, devletin organik bünyesi içerisinde yaşayabilen bir kurum olarak DPT'nin görevi; ülkenin doğal, beşeri ve ekonomik her türlü kaynağını tespit ederek izlenecek ekonomik ve sosyal politikalarda hükümete tavsiye ve yardımda bulunmak olarak öngörülmüştü. Ancak Komitenin radikal kanadı, DPT'nin bakanlar kurulunun, hükümetin üstünde özerk bir kurum olması; ekonomik ve sosyal politika hedeflerin belirlenmesinde DPT'nin hükümete tavsiye eden ve yardımcı olan bir kurum olması değil, bu politikaları tayin eden bir kurum olması konusunda ısrarcı oldu.²²³ Mehmet Özgüneş, Planlama Teşkilatının kurulmasının sebebinin DP'nin on yıldan beri yanlış uygulamaları olduğunu, her zaman devlet menfaatinin parti menfaatinin gerisinde tutulduğunu belirttiikten sonra “şayet bu komisyon istişari mahiyette olacaksa; sadece tavsiye edecekse hakikatte dünkü kötü tatbikatı önlemeye imkân ve ihtimal” olmadığını ifade etmiştir. Orhan Kabibay, DPT sadece tavsiye niteliğinde rapor hazırlayan bir kurum olacaksa böyle bir teşkilata gerek olmadığını, şimdiye kadar yüzlerce rapor hazırlandığını ama hiçbirinin uygulanmadığını ifade etmiştir. Dündar Taşer, Planlama Teşkilatının hazırlayacağı planların uygulanıp uygulanmayacağını gelecek hükümetlerin inisiyatifine bırakılması durumunda her zamanki gibi bu planların günlük politik kaygılara kurban edileceğini ifade ettikten sonra şöyle devam etmiştir: “Zamanın Başvekilinin, beni niçin tenkid ediyorsunuz, siz istediniz ben de falan yere o fabrikayı kurdum” şeklinde israfa yol açan politikalar tekrarlanacaksa bu tasarının çıkarılmasına gerek yoktur.²²⁴ Şefik Soyuyüce'ye göre ise, “Adnan Menderes'i diktatoryaya götüren sebep siyasi nüfuz kadar, iktisadi vasıtalar”dı. Başbakanın elinde “bir sürü bankalar ve vasıtalarla çeşitli zümreler üzerinde baskı yapabilmek ve bunu icra edebilmek imkânı” vardı ve bu nedenle önlem alınmaz ise sorunlar devam edecekti.²²⁵ Planlama Teşkilatı yapmalı, söylemeli, hükümet de planlamanın dediklerine uymalıydı. Muzaffer Özdağ'a göre, DPT'ye verilecek hükümet üstü özellik bir hiyerarşi üstünlüğü değildi, fakat bu üstünlük, bir planlama ve zihniyet üstünlüğüydü. DPT'ye verilen özerklikle siyasetçilerin keyfi müdahalelerinden bağışık kılınmış bir kalkınma yöntemi geliştirilecekti.²²⁶

²¹⁹ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 14, 29. 09. 1960, ss. 12-19.

²²⁰ Karavelioğlu, age., s. 78.

²²¹ *Karpat, Asker ve Siyaset...*, s. 244.

²²² *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 14, 29. 09. 1960, ss. 12-19; *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 15, 30. 09. 1960, ss. 8-22

²²³ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 15, 30. 09. 1960, ss. 13.

²²⁴ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 15, 30. 09. 1960, s. 9.

²²⁵ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 15, 30. 09. 1960, s. 9.

²²⁶ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 14, 29. 09. 1960, ss. 12-19; *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C. 1, B: 15, 30. 09. 1960, ss. 8-22

Ancak radikaller bu görüşlerini, Komitenin geri kalanına kabul ettiremediler ve Komite tasarısı 30 Eylül'de kanunlaştırdı. Kabul edilen 91 sayılı Kanuna göre, DPT'nin görevi, Başbakanlığa bağlı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve hedeflerin tayininde ve ekonomik politikayı ilgilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır. Kalkınma Planları, kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici nitelikte olacaktı.²²⁷ Daha sonra Planlama Teşkilatı 1961 Anayasasına da dâhil edildi. Böylece Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamış oldu.

DPT, kurulduktan sonra yatırım ve kalkınma için sistematik ve gerçekçi planlar oluşturmaya başladı. Hazırladığı planlarla ve diğer faaliyetlerle ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında faydalı etkilerde bulundu. 1963-1967 yılları arasındaki kalkınmanın ana çerçevesini çizen ilk Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planı 1963'te hazırlandı. Eğitim konusunu "İnsangücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma" başlığı altında ele alan bu ilk planlama çalışmasında, eğitimin ana ilkeleri, hedefleri, mevcut durumu ve alınması gereken önlemler ele alınmıştır. Benimsenen ana ilkelerde, eğitimin kalkınmada en etkili araçlardan bir olduğu, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelikte ve sayıda elemanın yetiştirilmesinde eğitimin başlıca yol olduğu ifade edilmiştir. Eğitimin aynı zamanda toplumda kişilere kabiliyetlerine göre yetişme imkânı sağlayarak sosyal adalet ve fırsat eşitliği ilkelerinin gerçekleşmesinde en etkili araç olduğu vurgulanmıştır. Sonrasında Kalkınma Planında toplumun eğitim seviyesinin yükseltilmesinin ve toplumun ihtiyaç ve şartlarına uygun insan yetiştirilmesinin büyük bir öncelik olduğu belirtilmiştir.²²⁸

İktidarlara DPT arasındaki anlaşmazlıklar daha Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planının hazırlanması sırasında ortaya çıkmıştır. Tarım kesiminin vergilendirilmesi konusunda hükümetle anlaşamayan DPT müsteşarı ve daire başkanları istifa etmişlerdir. Bu tür sürtüşmeler uzun yıllar devam etmiştir.²²⁹ Kalkınma planlarıyla tespit edilen çoğu hedef, ekonomik ve siyasi nedenlerle gerçekleşme de DPT, hükümetlere çeşitli yönlerden baskılarda bulunarak planlı kalkınmanın devamını sağlamak için etkili olmuştur. Hükümetlerin, DPT'nin hazırladığı planlara, tavsiyelerine ve diğer faaliyetlerine gösterdikleri itibar zaman zaman farklılık gösterebilmiş, iktidar partileri DPT'nin hazırladığı plan ve programı kendi faaliyetlerini, amaçlarını kısıtlayıcı bir unsur olarak görebilmiştir. Özellikle bazı partilerin seçim meydanlarında "Plan mı pilav mı?" sloganını kullanması partilerin DPT'ye yaklaşımını gösterir niteliktedir.²³⁰

3.5. Milli Birlik Komitesinin Türkiye'deki Dini Uygulamalara Müdahalesi

27 Mayıs'ta askerler yönetimi ele geçirdiğinde, Tek Parti dönemine tekrar dönüleceği ve hatta katı laiklik politikalarının yeniden uygulanacağı ile ilgili yaygın bir kanı oluştu. Camilerin kışlalara dönüştürüleceğine, ezanın yeniden Türkçe okunacağına dair söylentiler dolaşmaya başladı.²³¹ MBK bu tür söylentilere, dinin bir vicdan işi olduğu, kanun ve polis işi olamayacağı, din konusunda bir zorlamanın yapılamayacağı, ezanın Türkçe okunması ile ilgili herhangi bir kararın alınmadığı; Kuran'daki değişmez kutsal gerçeklerin ve güzelliklerin ancak Türkçe okunduğu zaman daha iyi anlaşılacağı şeklinde cevap verdi.²³² MBK'nin İslam'a yönelik aleyhte bir tutum sergilemek gibi bir niyeti yoktu, aksine onu istismar eden çıkarıcı kesimlerin ve siyasi partilerin etkisinden kurtararak devletin kontrolü ve denetimi altına almak istiyordu.²³³ MBK din konusundaki genel politikasını şöyle açıklıyordu:

²²⁷ *Resmi Gazete*, Sayı: 10621, 5 Ekim 1960.

²²⁸ *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, DPT, 1963, s. 441-467

²²⁹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 111.

²³⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi...*, s. 111.

²³¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 475.

²³² *Milliyet*, 16 Temmuz 1960.

²³³ "Dinimiz Siyasi Cereyanlara Alet Edilmeyecek", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1960.

Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin irticai ve siyasi cereyanlara alet edilmeden saf ve lekesiz kalması Milli Birlik Komitesinin en büyük emelidir. Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine ne kanun ne de zor kuvveti ile müdahale edilemez. Bu maksatla şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki: Bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki beyan, tefsir ve propagandalar hiçbir surette Milli Birlik Komitesinin fikirlerini ifade etmez.²³⁴

Din ve vicdan özgürlüğü konusundaki bu resmi açıklamasına rağmen MBK, açıkça ezan ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi, çarşafa karşı bazı önlemler alınmasından yanaydı. Bu yöndeki uygulamaları tedricen hayata geçirerek halka benimsetmeyi planlamaktaydı. Diğer taraftan İslam'a yönelik Tek Parti döneminde uygulanan katı laiklik politikalarına dönmek niyetinde de değildi. Atatürk'e ve devrimlerine derin bağlılığına karşın MBK, Tek Parti Döneminde uygulanan laiklik politikalarının toplumda açtığı yaraların izlerini kavıyordu. Dinin toplumda yaşamsal bir bileşim olduğunu, dine yönelik düşmanca bir tutumun vereceği zararların da farkındaydı.²³⁵ Bu nedenle MBK, yasanın gücü ve baskıyla değil, ana araç olarak eğitim ve propaganda ile dini eğitim sağlama ve halkı aydınlatma yolunu seçti. 27 Mayıs rejiminin din konusunda izlemeye çalıştığı politikayı Gürsel şöyle ifade etmekteydi: "İzlediğimiz yol, öyle bir yoldur ki, bir gün, halkımızın bilgilenmesi sayesinde, duaların ve Kur'an'ın Türkçe okunması talebi aşağıdan, bizzat halkımızdan gelecektir. Böyle bir yol takip ediyoruz. Halkımızı bu yola hazırlayacak ve eğitecek şekilde gerekli unsurları eğitiyor ve gerekli kurumları hazırlıyoruz."²³⁶ Komite üyesi Muzaffer Özdağ'a göre, "Türk inkılapçıları inanan insanlar sıfatıyla caminin içine girmedikçe fikirlerini köylüye kabul ettiremezler. Öğretmen, memur ve diğerleri halka inecek ve oradan halkı aydınlatmaya teşebbüs edecektir."²³⁷ Diğer yandan MBK içerisinde bazı subaylar Diyanet İşleri Başkanlığının ve dinin yeniden düzenlenerek kontrol altına alınması gibi proje tasavvurlarına da sahiptiler. Bu projelerden biri, ileride değinileceği üzere, Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı kanun tasarısı olarak ortaya çıkacaktır.

MBK üyesi subayların tümü, Atatürk'ün laik devrimlerine bağlıydılar²³⁸ ve Menderes iktidarının bu devrimler konusunda tavizler verdiğini savunmaktaydılar. Bu nedenle 27 Mayıs'ı Atatürk'ün laik devrimlerini devam ettiren bir hareket olarak tanımlıyorlardı. Diğer yandan din konusunda askerlere hâkim olan duygu, İslamiyet'in gerçek özünden ve anlamından koparıldığı ve gericilerin de kişisel çıkarları uğruna dini değerleri istismar ettikleri yönündeydi. Askerî yönetim, din istismarını önlemenin en etkili yolu olarak ibadet dilinin Türkçe olması gerektiği görüşündeydi.²³⁹ Örneğin Gürsel'e göre, Türk milleti Kur'an'ı kendi dili ile öğrenmesini bilmelidir. Yüzyıllarca bunu bilmediği içindir ki "dinimizin hakiki kemaline erememiş, onun fazilet, ahlak, insani vazifeler bakımından çok mühim esaslardan gafil kalmıştır. Halkın dini bilgileri hakiki hüviyeti ile öğrenmesi mutlaka lazımdır. Bunun için de yol Kur'an'ı konuştuğu dil ile okuyup anlamasıdır."²⁴⁰ Gürsel, İslam Enstitüsünde yaptığı konuşmada da dinin "milli bir hüviyetle" kavranmasının zorunluluğu üzerinde durdu: "Türk, kendi dinini kendi dili ile ifade edemezse, asla bir din sahibi olduğunu iddia edemez... Ezan'ın, Kur'an'ın Türkçe okunamaz denişi gibi sakat, köksüz ve esassız fikirlere itibar etmemeliyiz" dedi.²⁴¹ Bu

²³⁴ *Milliyet*, 26 Temmuz 1960, s. 1, 5.

²³⁵ *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları...*, C.1, 17. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 21 Temmuz 1960, s. 382.

²³⁶ *Milliyet*, 3 Mart 1961.

²³⁷ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1960.

²³⁸ *Karpat, Asker ve Siyaset...*, s. 329.

²³⁹ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", Yazı dizisi, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960, *Cumhuriyet*.

²⁴⁰ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1960.

²⁴¹ *Milliyet*, 6 Ekim 1960.

konuda diğer MBK üyeleri de Gürsel'den farklı düşünmüyordu. Türkeş'e göre "Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur. Arapça değil."²⁴² Sami Küçük'e göre ise bütün dünyada insanlar ibadetlerini, çağrılarını, Allah'a yalvarışlarını kendi dilleriyle yaparlarken, Türklerin bunu yapmamaları için sebep yoktu ve yapmaları zorunluydu.²⁴³

İbadet dilinin Türkçe olması yönünde bazı sivil kesimlerden de sesler yükseliyordu. Örneğin 14 Temmuz 1960'ta yapılan Türk Dil Kurumu Kongresinde, Arapça ezanın yasaklanması ve Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi istendi. Dil Kurultayında önergeyi hazırlayan delegeler "27 Mayıs İnkılabından sonara ezanın hala Arapça okunmasının devrimlere ve Türkçeye aykırı bulunduğunu" bildirdiler.²⁴⁴

Cemal Gürsel, din konusunda izlenecek politikaya destek olmak ve aynı zamanda dinin istismar edilerek yapılacak toplumsal reformlara engel teşkil etmemesi için çeşitli yurt gezilerinde İslam'ın ilerici rolünü vurgulayan konuşmalar da yapmaya başladı. Gürsel, Malatya'da yaptığı konuşmasında, ekonomik durumun düzeltilmesi için halktan gayretle çalışmalarını, çaba sarf etmelerini istedi ve "İslam, çalışmamızı ve mükemmele ulaşmamızı emreder" dedi. Erzurum'da "geriliğimizden dini sorumlu tutanlar yanılıyorlar. Hayır, geriliğimizin nedeni dinimiz değil, dinimizi bize yanlış tanıtanlardır. İslam, dünyadaki en kutsal, en dinamik ve en güçlü dindir... Fakat yüzyıllarca İslam bize kötü ve yanlış açıklanmıştır. Dünya milletlerinin gerisinde olmamızın nedeni budur." dedi.²⁴⁵ Türk-İslam vurgusu yaparak, Türk İslam'ındaki gerici unsurların yabancılardan alındığını ifade eden Gürsel, bir basın toplantısında, İslam'ın Arap diline kölelikten kurtarılması gerektiğini söyledi.²⁴⁶

Din ve laiklik konusu sık sık Bakanlar Kurulunda da ele alınmış ve izlenecek bazı politikalar dile getirilmiştir. 17. Bakanlar Kurulu toplantısında Kur'an Kurslarının yasaklanması ve yeni bir din kitabı yazılması gündeme gelir. Toplantıda Tek Parti döneminde sadece laikliğin esas alındığı, din konusuna ilgisiz kalındığı ve bu alanın yobazlara terk edildiği ve bu politikanın olumsuz sonuçlar doğurduğu dile getirilir. Bu hatanın tekrarlanmaması için örgün eğitimde dini eğitimin gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilir. Böylece din, devletin kontrolünde doğru bir şekilde öğretilecek ve softaların elinden kurtarılacaktı.²⁴⁷

Askerî yönetim, gericiliği ve hurafeleri önlemenin en etkili yolun eğitimden geçtiğini ve bu nedenle din adamlarının daha iyi eğitilmesi gerektiği görüşündeydi. Bununla birlikte devletin milli olma özelliğine zarar verebilecek veya Panislamizm'i desteklemeye yönelik her türlü girişime karşı da sert tavır aldı. Örneğin Bakanlar Kurulunun 35 ve 38. toplantılarında bazı Türk öğrencilerin Mısır'daki el-Ezher Üniversitesine gidip dinî eğitim almaları önemli bir tehlike olarak değerlendirilmiş ve bunun mutlaka engellenmesi için önlemler alınması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Buraya giden öğrencilerin Arap olup döndükleri, özellikle Atatürk inkılâplarına ve Atatürk Türkiye'sine karşı düşman kesildikleri, bu konuda mutlaka önlem alınması gerektiği dile getirilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel, İmam-Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitüsünün rasyonel bir şekilde yeniden ele alınması ve bu kurumların ıslah edilmesiyle dinî eğitim için el-Ezher Üniversitesine öğrencilerin gitmesi gibi eğilimlerin önüne geçilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Bakan Tuncel, din konusunda bir heyet oluşturulduğu ve bu heyetin tavsiyelerinden faydalanarak İmam-Hatip Okullarını ve İslam Enstitüsünü kısa sürede ıslah edeceklerini söylemiştir. Cemal Gürsel ise bu konuda çok sert önlemlerin alınması talimatını vermiştir. Gürsel, el-Ezher Üniversitesine kayıt yaptıran

²⁴² "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1960.

²⁴³ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1960.

²⁴⁴ *Milliyet*, 15 Temmuz 1960.

²⁴⁵ *Milliyet*, 25 Ekim 1960.

²⁴⁶ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1960.

²⁴⁷ *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları...*, C.1, 17. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 21 Temmuz 1960, s. 384.

öğrencilerin tespit edildikten sonra gerekirse bunların vatandaşlıktan çıkarılmasını istemiştir.²⁴⁸

Askerî yönetim çarşaf konusunda da çok hassas davranmaktaydı. Devlet Başkanı Gürsel'e göre, çarşaf gerici bir unsurdur ve kesinlikle Türk değildi. Gürsel, çarşafın Türk kadını için bir yüz karası olduğunu belirterek şöyle devam etmekteydi:

...Türk kadınının güzel yüzünü saklaması için bir alın karası bulunduğunu sanmıyorum. Dünya önüne temiz yüzü ile çıkmak onun hakkıdır. Tarih boyunca kahramanlar doğurmuş, büyük evlat yetiştirmiş, büyük tarihi hadiseler yaratmıştır. Kimden ne korkusu vardır ki yüzünü saklamak ihtiyacını duyuyor. Çarşafın namus ile de alakası yoktur. Türk kadınlarından rica ederim, kendilerine yakışmayan ikbalde gözükmelerine meydan vermesinler, yüzlerini saklamasınlar.²⁴⁹

Çarşaf konusunda MBK'nin diğer üyeleri de Gürsel'den farklı düşünmüyorlardı. Türkes'e göre, çarşaf Türk kadınına utarılan kılığa sokmuş ve kapkara bir yangın halinde tüm Anadolu'yu sarmış durumdaydı. İrfan Solmazer, "çarşafı din için bir kisve saymıyoruz. Dinin elbisesi yoktur. Din istismarcılığı dinsizliktir. Asla müsaade etmeyeceğiz." diyordu.²⁵⁰ İstanbul Valisi General Refik Tulga'ya göre, çarşaf kiliseden kalma bir alışkanlıktır ve İslam diniyle bir ilgisi yoktur. Tulga, "zira ben İtalya'daki papaz kadınlarda da aynı tip çarşaf görürüm. Bunun ancak gericilikle ilgisi olabilir." demektedir. Askerlerin açıklamalarını bazı müftüler de onaylıyordu. İstanbul Müftüsü, "çarşaf kelimesi bile Türkçe değildir, kelimenin esası Acemceden gelmiştir"²⁵¹ derken Antalya Müftüsü Fatih Gökmen, çarşafın İslam dini ile hiçbir alakasının bulunmadığını ve Kur'an'da örtünme ile ilgili ayetin bazı tefsirciler tarafından yanlış anlaşılmalara yol açacak şekilde yorumlandığını söyleyerek askerlerin söylemlerini destekliyorlardı.²⁵²

İstanbul'da görevli bazı subaylar Mustafa Kemal Derneği gibi sivil toplum örgütleriyle birlikte çarşafı mücadele kampanyası başlattılar. Mücadeleye imam ve muhtarların da katılımı sağlanmaya çalışıldı. Kadıköy Kaymakamı Yb. Turan Okan, "bir Hristiyan kıyafeti olan çarşafın tamamen ortadan kaldırılması için" imamları göreve davet etti. İstanbul'da bir tekstil işletmesi çarşafı mücadele kampanyası için ucuz manto imal ederek destek sağladı.²⁵³ İstanbul Valisi Gen. Refik Tulga, çarşafın Müslümanlıkla ilgisinin olmadığı ve Hristiyan kıyafeti olduğu yönünde İstanbul Müftüsünden destek sağladı. Bu propaganda çizgisi işe yaramayınca bu kez, Tulga İstanbul'un turistik bölgelerinde çarşaf giymeyi yasaklayan bir talimat yayımladı.²⁵⁴

Dönemin en önemli kitle iletişim aracı radyoydu. Askerî yönetim radyo programlarını da yeniden ele aldı ve dinî programları tamamen kaldırmamakla birlikte bu programların sürelerini kısalttı. Düzenlenen yeni programa göre, saat farkından dolayı radyoda ezanın okunması kaldırıldı. Mevlidin, sadece Hz. Muhammed'in doğum gününde, Kadir ve Miraç gecelerinde okunması kararlaştırıldı. Radyodan Kur'an'ın okunması ise sadece Cuma sabahı ve 15 dakika ile sınırlandırıldı. İlk beş on dakikada, parçanın mealen Türkçesi izah edildikten sonra geriye kalan sürede Arapça metin okunacaktı. Din ve ahlak saati konuşmaları da cuma geceleri yapılacaktı.²⁵⁵

MBK, din konusunda DP döneminin kurumsal değişikliklerini sürdürmekle birlikte, daha aydın din adamları yetiştirilmesi ve ibadet dilinin Türkçe olması için bazı girişimlerde

²⁴⁸ 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları..., C.1, 35. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 26 Eylül 1960, s. 506.

²⁴⁹ Cumhuriyet, 16 Temmuz 1960.

²⁵⁰ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, Cumhuriyet, 17 Temmuz-23 Ağustos 1960.

²⁵¹ Cumhuriyet, 27-28 Ağustos 1960.

²⁵² Cumhuriyet, 9 Eylül 1960.

²⁵³ Cumhuriyet, 9 Eylül 1960.

²⁵⁴ Cumhuriyet, 25 Temmuz 1961.

²⁵⁵ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan..., s. 136-137.

bulundu. Bu girişimleri Devlet Bakanı Hayri Mumcuoğlu, 17 Aralık 1960'ta bir basın toplantısında açıkladı. Bakanın yaptığı açıklamalarda, İmam Hatip okullarının ıslah edileceğini, 1959'da açılan Yüksek İslam Enstitüsünün yerine olmak üzere İstanbul Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesinin kurulacağını, bundan böyle din ve dinî meselelerin ehil din adamlarının eline bırakılacağını ve böylelikle vatandaşların dinî inançlarının politik sebeplerle sömürülmesine engel olunacağını ifade etti. Ayrıca Bakan Mumcuoğlu, dinî eğitim konusunun kapsamlı bir şekilde ele alındığını, 10 yıllık bir plan hazırlandığını, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılır bir dille Türkçeye çevrilmesine başlandığını, 8 ay içerisinde de bunun bitirileceğini, camilerdeki hatiplerin vatandaşları her bakımdan aydınlatmaları için Hutbeler dergisinin çıkarıldığını, Türk mimarisinin örnekleri oldukları için, Güzel Sanatlar Akademisinden uzmanların camileri onarıp restore edeceklerini ifade etti.²⁵⁶

27 Mayıs rejimi dinin siyasete alet edilmesine şiddetle karşıydı. Öyle ki daha darbenin ilk günü Gürsel, Anayasa Komisyonundan hazırlanacak anayasada din istismarını önleyecek hükümlerin de bulunması isteğinde bulundu.²⁵⁷ Buna rağmen, MBK toplumdaki etkili gücünden dolayı darbeyi meşrulaştırma aracı olarak dini kullanmaktan da kaçınmadı. "27 Mayıs İnkılabının taşıdığı büyük mananın, halka ve köylüye kâfi derecede" anlatılması için darbeden hemen sonra Diyanet İşleri Başkanlığı 6 Haziran 1960'ta müftülere bir genelge gönderdi. Söz konusu genelgede, "...yurdumuzun en ücra köşelerine kadar idareyi fiilen ele alıp Milli menfaatlerimizi korumak için var kuvvetiyle çalışan Hükümetimize destek olmanın Dini bir vecibe teşkil ettiğini, aksine hareket eylemenin dünyada ve ahirette mes'ulliyeti ve hüsrani mucip olacağını" vaizlerin vaazlarında, hatiplerin hutbelerinde ayet ve hadislere dayanarak halka anlatılması istenmekteydi.²⁵⁸ MBK, anayasa referandumu için başlattığı "Evet" propagandasında da dinin etkili olabileceğini düşündü ve Diyanet İşleri Başkanlığına konuyla ilgili bir bildiri hazırlattı. "İslam dini ile Anayasamız" adlı bildiri, anayasa referandumundan bir hafta önce yayımlandı. Söz konusu bildiride, laiklik ilkesinin ve halkın Anayasa etrafında birleşmesinin önemine değinilmekteydi.²⁵⁹

27 Mayıs rejimi, tedricen uygulayacağı politikalarla ezanın Türkçe okunmasını, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılır bir dille Türkçeye çevrilmesini, ibadet dilinin Türkçe olmasını hedeflemekteydi. Böylece halk kendi dilinden dinini öğrenecek, din istismarının önüne geçilmesi sağlanacaktı. Fakat 27 Mayıs rejiminin hedeflediği bu politikaların ürün verebilmesi için uzun süre iktidarda kalmayı gerektirmekteydi. Oysa MBK, on sekiz ay gibi kısa bir süre iktidarda kaldı ve din politikası kalıcı bir etki yaratamadı. Bununla birlikte laiklik konusu ve Atatürk devrimlerinin korunması 1961 Anayasası ile dikkatle ele alındı. Bağımsız bir dinî örgütlenme yerine dinin devletin kontrolünde olmasına özen gösterildi.²⁶⁰ Ayrıca askerî yönetim, en azından din istismarının önlenmesi yönündeki çabalarının boşa gitmemesi için siyasi partilerden 1961 seçimleri öncesinde ve sonrasında dinî, siyasî amaçlarla istismar etmeyeceklerini açıkça ilan etmelerini istedi.²⁶¹ MBK bu zayıf önlemle yetinmek zorunda kaldı. Diğer taraftan 27 Mayıs darbesinin din konusunda kalıcı ve dolaylı etkisi ise 1961 Anayasası ile genişletilen bazı hak ve özgürlükler sonucu ortaya çıkmıştır. Genişleyen hak ve özgürlükler ve bunlardan istifade eden sol akımların 1960'lar boyunca gelişmesi, kültürel İslam'ın dışında siyasal İslam'ın da sesini yükseltmesine yol açmıştır.²⁶²

²⁵⁶ "Batıl İnançlara Karşı Mücadele", *Milliyet*, 18 Aralık 1960, s. 3; "Diyanet İşleri Teşkilat Kanununda Alevi'lerin Temsiline Yer Verilecek", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1960; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 477.

²⁵⁷ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 198.

²⁵⁸ *BCA. FK. 51V, Yer No: 4-33-29, 28. 06. 1960.*

²⁵⁹ "Anayasa 'Evet' Kampanyası Gelişiyor", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1961; *Milliyet*, 2 Temmuz 1961.

²⁶⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018, s. 390-392.

²⁶¹ "Müşterek Anlaşma", *Milliyet*, 6 Eylül 1961.

²⁶² Murat Yılmaz, "Darbeler ve İslâmcılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık*, C. 6, Ed. Tamlı Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yay., İstanbul, s. 637; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 478.

3.6. Eğitim Kurumları Aracılığıyla 27 Mayıs'ın Meşrulaştırılması

MBK, eğitim kurumlarında darbenin meşruiyeti ve niteliğine yönelik olarak yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü. Komitenin eğitim kurumlarına yönelik bu propaganda faaliyetlerinin amacı ise halk desteğini sağlamanın yanında, 27 Mayıs darbesini yeni nesillerin zihninde, ülkenin geleceği için zorunlu ve ilerici bir hamle olarak yerleştirmektir. Oluşturulmak istenen bu imaj, konuyla ilgili çeşitli resmi açıklamalarda, eğitim kurumlarına yönelik genelge ve yayınlarda kendisini görünür kılmaktadır. Örneğin Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel, 1 Haziran 1960 tarihli konuşmasında öğrenci gençliğin darbenin gerçekleşmesindeki rolünü yücelterek darbenin gerçek kahramanlarının onlar olduğunu ifade etmektedir.

Haklara ve hürriyetlere yapılan tecavüzler karşısında bir aydan beri yaptığınız cesur ve asil mücadelenizi yakından hayranlıkla ve muhabbetle takip ediyorum. Sizler bu hareketinizle yalnız zalimleri korkutmadınız, aynı zamanda milletin ve hepimizin ümitlerine de ışık tuttunuz...Şunu katıyetle bilmeliyiz ki, hürriyetlerimiz elimizden gittiği gün insanlık hayatımızı da, faziletlerimizi de ve hatta milli varlığımızı da kaybetmemiz mukadderdir. Hürriyetsiz kemal ve tekamül olamaz. Hak ve hürriyet bilmemek, duymamak ancak bahtsız aşağı mahlukların talebidir...Milletimizi bu derece düşürmek isteyenler her zaman mutlak surette hüsrana uğrayacaktır.²⁶³

I. Gürsel Hükümetinde Maarif Vekilliğine getirilen Fehmi Yavuz ise öğretmenlere yönelik konuşmasında, 27 Mayıs darbesinin eğitim ve bilim alanına nasıl yansması gerektiğini açıklamıştır.²⁶⁴ Yavuz, DP iktidarını ağır bir dille eleştirerek müdahalenin gerekçelerini ayrıntılarıyla anlatmış ve 27 Mayıs'ın “sosyal hayatımızda ilmin, kültürün amiyane düşünüş ve davranışlara, hürriyetin ve meşruiyetin keyfi idareye, zümre tahakkümüne galebesi” olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁵ Fehmi Yavuz'dan sonra Milli Eğitim Bakanı olan Bedrettin Tuncel ise 1960-1961 öğretim yılı nedeniyle yaptığı radyo konuşmasında, “ülkeyi aydınlığa kavuşturan 27 Mayıs İnkılabının” ilk ders yılına başladığını ve öğretmenlerin öğrencilere “milleti aydınlatan inkılap hareketini en açık biçimde” anlatacaklarını ifade etmiştir.²⁶⁶

Komite üyelerinin ve milli eğitim bakanlarının eğitim kurumlarına yönelik konferans ve demeçlerinin²⁶⁷ yanı sıra okullarda çeşitli uygulamalarla da 27 Mayıs darbesinin benimsetilmesi için öğrenciler üzerinde etkili olunmaya çalışılmıştır. Örneğin MEB, okullara gönderdiği bir genelge ile 1960-1961 ders yılının, 27 Mayıs'ı kapsayacak şekilde saptanan bazı törenlerle başlayacağını bildirmiş ve yerine getirilecek program şöyle saptamıştır:

- 1) 27 Mayıs İnkılabı hakkında okul müdürü ve başöğretmenleri ile tarih, felsefe ve yurttaşlık bilgisi veya milli savunma dersi öğretmenlerinden biri tarafından birer konuşma yapılacaktır.
- 2) Bu konuşmada öğrencilerin seviyesine göre, 27 Mayıs İnkılabımızın mana ve sebepleri üzerinde durulacaktır:
 - a) Sayın Devlet ve Hükümet Başkanımız Orgeneral Cemal Gürsel'in Türk gençliğine 1 Haziran 1960 tarihli hitabesi okunacak ve açıklanacaktır.
 - b) 27 Mayıs İnkılabı, sosyal sebepleri, memlekete getirdiği hürriyetin manası, milletin inkılap hareketine derhal katılımı anlatılacaktır.

²⁶³ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1117, 5 Eylül 1960.

²⁶⁴ İnal, Kemal, Eğitim ve İktidar, Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004, s. 113.

²⁶⁵ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1107, 6 Haziran 1960.

²⁶⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1121, 3 Ekim 1960.

²⁶⁷ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1117, 5 Eylül 1960; MEB Tebliğler Dergisi, C. 24, Sayı: 1171, 18 Eylül 1961.

c) 27 Mayıs İnkılabı, bilhassa kardeş kavgalarının ve bunun toplumsal acı sonuçlarının önüne geçmiştir, bu cihet belirtilecektir.

d) İnkılap şehitlerinin Türk milletine verdikleri büyük misal üzerinde durulacak, milletin kendilerine kahraman Atatürk'ün yanında yer vermesinin manası belirtilecektir.

e) İnkılabın Türk gençliğine verdiği vazifenin tekrar hatırlatılması maksadıyla Atatürk'ün gençliğe Hitabesi bir öğrenci tarafından okunacaktır.

f) Vatan bağlılığı üstün olan Türk gençlerinin ahlak, ilim, teknik ve kültür alanında da aynı üstünlükle memleketeye hizmet edecekleri açıklanacaktır.²⁶⁸

MBK, eğitim kurumlarında 27 Mayıs ile ilgili propaganda faaliyetlerini daha sistemli hale getirmek ve belirli bir çerçeveye oturtmak için yoğun bir yayın faaliyeti de yürütmüştür. Bu yayın faaliyeti daha çok MBK'ye bağlı çalışan "27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığı" tarafından yürütülmekteydi. Örneğin genç zihinlere 27 Mayıs darbesini kazımak için bu propaganda bürosu tarafından hazırlanan yayınlardan biri "Okullarda 27 Mayıs" adlı kitapçığıdır. Bu kitapçığın hazırlanma amacı 27 Mayıs'ın okullarda öğretmenler tarafından nasıl işlenmesi gerektiğinin esaslarını belirlemektir. Söz konusu kitapçıkta, "27 Mayıs İnkılabının şumulünü, manasını" okullarda tanıtma ve yayma konusunda göz önünde bulundurulacak esasların çerçevesinin tespit edildiği, ilk ve orta dereceli okullarda her öğretmenin kendi ölçüsünde öğrenci seviyesinde bu esasları genişleterek veya kısaltarak anlatması istenir. Yer yer tarihsel gerçeklerden uzaklaşan, tamamen propaganda amacı güden bu MBK yayınında, 27 Mayıs darbesi 19. ve 20. yüzyıllardaki yenileşme hareketlerinin içerisine yerleştirilir. Her yönden yenileşmek için toplumun gösterdiği çabaların (1825, 1839, 1876, 1908, 1920, 1950, 1960) ve yenileşme zincirinin son halkası olarak 27 Mayıs'a işaret edilir.²⁶⁹

Söz konusu kitapçıkta, tarihteki diğer büyük devlet adamları arasında kendine has olan değerleriyle Atatürk belirtilirken, diğer büyük devlet adamlarının değerlerini küçülterek değil, bütün büyüklükleriyle onları ortaya koyduktan sonra Atatürk'ün onlardan daha ileri, daha yeni ve daha yüksek olan meziyetlerinin vurgulanması istenir.²⁷⁰ DP iktidarının 10 yıllık faaliyetleri ise ağır bir dille eleştirilir:

Partizan ve aşağılık bir zihniyetin davranışı Aziz Milletimizin ikiye bölünmesine ve aramızda din, mezhep, siyasi inanış, servet farkı yaratılmasına çalışıyordu. Bu, düşünce ve söz hürriyetini, basın hürriyetini, din ve vicdan hürriyetini, can ve mal emniyetini, kanun önünde eşitliği, kamu hizmetlerinde eşit muamele görme hakkını ortadan kaldırıyor ve Ulu Önder Atatürk'ü, yarattığı inkılapları yıpratıyordu.²⁷¹

İlköğretim ve ortaöğretim okulları için hazırlanan bu kitapçıkta, yukarıdaki şekilde DP iktidarı tanımlandıktan sonra Menderes hükümetlerinin 10 yıllık faaliyetleri yer yer abartılarak sunulur. 1950'ye kadar inkılapların yapıldığı, demokrasi yolunda ilerlendiği, "mutlu ve özgür günlere kavuşma sevincinde, gelişme yolunda ve Atatürk'ün izinde mutlu yarınlara yürürken" 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan DP'nin 1950'de iş başına geçtikten sonra süreci tersine çevirdiği ileri sürülür: "Daha mutlu günlere kavuşmamızı beklerken, dünya, insanları mutlu kılmak yolu ararken, düşük iktidar kabına sığmaz hale geldi." Ordunun CHP'ye ve İnönü'ye bakış açısını da ortaya koyan şu ifadelerle 1950'lerdeki DP ile muhalefet ilişkileri belirtilir: DP'nin, devlet kuran, Cumhuriyeti ilan eden, inkılaplar yapan, topluma demokrasi nimetlerini hazırlayan muhalefet parti ve mensuplarının haklarını, huzurlarını yok etmeye çalıştığı; "Milletin makûs talihini yenen tarih yapan Atatürk'ün en yakın iş ve silah arkadaşı, dünya diplomatlarınca da dünya çapında bir devlet

²⁶⁸ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1117, 5 Eylül 1960.

²⁶⁹ Okullarda 27 Mayıs, MBK 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, DSİ Matbaası, Ankara, 1961, s. 1.

²⁷⁰ Okullarda 27 Mayıs..., s. 1.

²⁷¹ Okullarda 27 Mayıs..., s. 6-7.

ve siyaset adamı olan Sayın İnönü'nün hayatına" kastettiği ifade edilir. Kitapçıkta DP'yi karalama propagandasına devamla, DP'nin bilim ve Batılılaşma zihniyetinin ayakta kalmasından korktuğu, Anayasa'nın millete tanıdığı hakları gasp ettiği; devlet işlerini, antlaşmaları Meclise ve halka duyurmadan yaptığı, yolsuzluklarla ve uyguladığı bozuk planlarla ülkeyi zarara uğrattığı ileri sürülür.²⁷²

Kitapçıkta, 27 Mayıs'ın anlamı üzerinde önemle durulur. Öncelikle 27 Mayıs'ın bir ihtilal mi yoksa bir inkılâp mı olduğu açıklanır ve 27 Mayıs'ın hem ihtilali hem de inkılabı kapsayan derin bir hareket olduğu öne sürülür. Daha sonra 27 Mayıs'a çok farklı açılardan anlamlar yüklenerek 27 tane anlam sıralanır. Kitapçıkta ifade edildiğine göre, 27 Mayıs, "özgürlüğüne tecavüz edilen Türk gençliği ve ordusunun Atatürkleşerek yarattığı bir mucizedir." 27 Mayıs, "hürriyetleri yok eden, milli birliği bozan iktidar düşkünlerine, bir avuç diktatöre karşı Türk Ulusunun şahlandığı" tarihtir. 27 Mayıs, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin milletin şeref ve haysiyetini, namusunu kurtardığı gündür." 27 Mayıs, "Türk milletini karanlıktan kurtaran, Atatürk'ün emanetini muhafaza ve müdafaa eden, Türk Ordusunun vatan ve milletin vefalı ve sadık bekçisi olduğunu ifade eden gündür." 27 Mayıs, "insanlık tarihinin şeref belgelerinden biridir ve Türk milletini muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkaracak yoldur." 27 Mayıs, dünyada ilk "beyaz ihtilalin" yaratıldığı gündür vs. Bu şekilde içerikten yoksun 27 tane anlam sıralanır.²⁷³

Tamamen propaganda amaçlı ve gerçeklerden uzak bir şekilde hazırlanan söz konusu MBK yayını, her ne kadarki "karanlık günlerin" DP iktidarı ile başladığını ifade etse de demokratik devlet düzeninin yüzyılı aşkın bir süredir gerçekleştirilemediği, bunun en büyük nedeninin ise bağnazlık ve cehalet olduğunu da kabul eder.²⁷⁴

Kitapçıkta, "Vatanseverlik ruhunu körpe dimağlara yerleştirmek ve bu imanla" gençliği idealize etmek için tarihten örnekler verilir. Daha sonra MBK ve Cemal Gürsel de verilen tarihsel örnekler ışığı altında kahramanlaştırılır. Kitapçıkta metinlerde şiir etkili bir şekilde kullanılır. Sık sık işlenen konu ile bağlantılı şiirlere yer verilir. Osmanlı tarihi kısaca anlatıldıktan sonra Cumhuriyete vurgu yapılırken Mithat Cemal Kuntay'ın *Cumhuriyet* adlı şiiri verilir. Çok partili hayata geçiş ve sonu anlatılırken Mehmet Emin Yurdakul'un *Vatan Tehlikede* şiiri verilir. Darbe süreci anlatılırken Tevfik Fikret'in *Millet Şarkısı* verilir. Darbe öncesi ele alınırken, Mehmet Ütük'ün *Hürriyet Destanı*, 27 Mayıs şehitlerinden teğmen Ali İhsan Kalmaz'ın darbeden on gün önce kaleme aldığı *Uyandır Hala Uyanmayanlar Varsa* adlı şiirleri işlenir. 27 Mayıs'ın anlamı ve hedefleri anlatılırken de *27 Mayıs Marşı* kullanılır.²⁷⁵

3.7. Ders Kitaplarında 27 Mayıs

27 Mayıs darbesiyle birlikte, özellikle toplumsal içeriğin ağırlıklı olduğu derslerin ders kitaplarının yeni döneme göre güncellenmesi de gündeme geldi. Bu güncelleme daha çok iktidardaki askerî yönetim tarafından belirli bir geçmiş yorumunun aktarılacağı tarih, yurttaşlık bilgisi ve sosyoloji gibi dersleri kapsamaktaydı. Ders kitaplarındaki konu ve ünitelerin yeniden ele alınması ve 27 Mayıs ile ilgili konuların kitaplara dahil edilmesi işi uzun zaman alacağından, ilk etapta ders kitaplarıyla birlikte okutulmak üzere 27 Mayıs ile ilgili ek yayınlar hazırlandı. Darbeden dört ay sonra Milli Eğitim Bakanı valiliklere gönderdiği bir genelgede, ilk ve orta dereceli bütün okullarda 27 Mayıs konusunun tarih, yurttaşlık bilgisi ve sosyoloji derslerinde ne şekilde işleneceğini bildirdi.²⁷⁶ Genelgede, 1960-1961 ders yılında tarih ve yurttaşlık bilgisi derslerinin 1950'leri içeren kısmının okutulmasında, Enver Ziya Karal tarafından hazırlanan "27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve

²⁷² Okullarda 27 Mayıs..., s. 16-17.

²⁷³ Okullarda 27 Mayıs..., s. 42-44.

²⁷⁴ Okullarda 27 Mayıs..., s. 42.

²⁷⁵ Okullarda 27 Mayıs....

²⁷⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C. 23, Sayı: 1119, 19 Eylül 1960.

Oluşu”²⁷⁷ ile Selâhattin Tansel tarafından hazırlanan “27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler”²⁷⁸ adlı eserlerin esas alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bununla doğrudan DP iktidarının on yıllık geçmişi hedef alınmaktadır. Aynı genelgede ilk ve ortaokul yurttaşlık bilgisi programlarının aynen okutulacağı, ilkokullarda öğretmenlerin, Karal’ın ve Tansel’in söz konusu eserlerindeki metinleri göz önünde tutarak öğretim yapacakları belirtilmektedir. Yine söz konusu genelgede, ortaokul ve lise seviyesindeki okullarda bahsi geçen iki eserin veya bunlardan herhangi birisinin öğrencilere de aldırılması ve ortaokullarda metinlerin öğrenciler tarafından anlaşılması durumunda öğretmen tarafından izah edilmesi istenmektedir. Genelgenin devamında, lise derecesindeki okullarda “27 Mayıs İnkılâbının mânası bu okulların seviyesine göre daha derin bir şekilde tahlil olunur. Sosyoloji derslerinde bu tahlillere, mevzuuna göre, bütün öğretim boyunca yer verilir.” ifadelerine yer verilmekteydi. Son olarak bütün okullarda özellikle “Yurttaşlık Bilgisi, Türkçe ve Sosyoloji” derslerinde “27 Mayıs İnkılabı” konusu üzerine ödevler verilmesi istenir.²⁷⁹

1960-1961 ders yılında, 27 Mayıs’ın meşruiyetini kaybeden bir iktidara karşı yapıldığı, demokrasinin kurtarıcısı olduğu mesajını yayma çabaları, ders kitaplarına ekler hazırlanarak sürdürülür. Örneğin Ortaokul III. Sınıf Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul 5. Sınıf Tarih ders kitaplarıyla ile verilmek üzere “27 Mayıs İnkılabı” başlığı ile ekler hazırlanır.²⁸⁰ İlk ve ortaöğretimde okutulan tüm bu yayınların ortak özelliği, DP iktidarına yönelik olabildiğince küçük düşürücü bir dil kullanmaları ve 27 Mayıs darbesini her yönü ile övmeleridir.

1961’de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yurttaşlık bilgisi, milli savunma gibi derslerin müfredatlarının değiştirilmesiyle birlikte 27 Mayıs ile ilgili metinler ders kitaplarında yer almaya başladı. Haziran 1961’de yayımlanan ilk ve ortaokul yurttaşlık bilgisi dersi müfredatında “27 Mayıs 1960 İnkılabı, sebepleri, Milli Birlik Komitesi, Kurucu Meclis” gibi konular yer almaktadır.²⁸¹ Lise ve dengi okullarda okutulan milli savunma dersi müfredat programı da yeniden ele alındı. Bu ders programında ise “Atatürk İnkılapları ve 27 Mayıs Devrim Hareketleri” ünitesi yer almaktadır.²⁸²

DP ve 27 Mayıs dönemlerini tarihsel gerçeklerden kopararak ele alan metinler, uzun süre söz konusu ders kitaplarında yer almaya devam etti. Bu metinlerde daha çok belirlenmiş bir geçmiş yorumu aktarılmaktadır. 27 Mayıs, Türk ordusunun şanlı bir zaferi olarak değerlendirilirken on yıllık DP iktidarı ağır, zaman zaman aşağılayıcı bir dille aktarılır. 1964’te ortaokul I. Sınıf Yurttaşlık Bilgisi dersi kitabında şu cümlelere yer verilir: “...Atatürk’ün izinde olan Türk Silahlı Kuvvetleri harekete geçtiler.... memleketi düştüğü felaketli durumdan kurtarmak, Cumhuriyeti ve milletin insan haklarını korumak, parti çekişmelerine son vermek azmindeydi... Kansız 27 Mayıs İnkılâbı ile yurt içindeki huzursuzluk ve güvensizlik sona erdi.”²⁸³ Yine 1966’da basılan başka bir Yurttaşlık Bilgisi dersi kitabında 27 Mayıs ile ilgili şu ifadeler yer verilmektedir: “27 Mayıs Devrimi, yurdumuzda yapılan devrimlerin en büyüğü ve en anlamlısıdır.”²⁸⁴ Ders kitaplarında 27 Mayıs’ın özellikle demokrasi ile yan yana zikredilmesi de dikkat çekicidir. Ders kitaplarından 27 Mayıs ile ilgili konuların tamamen çıkarılması ise 12 Eylül döneminde gerçekleştirilecektir.

²⁷⁷ Enver Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, MEB Yayınevi, İstanbul, 1960.

²⁷⁸ Selâhattin Tansel, *27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler*, MEB Yayınevi, İstanbul, 1960.

²⁷⁹ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 23, Sayı: 1119, 19 Eylül 1960.

²⁸⁰ Cemal Onoğur, *27 Mayıs İnkılâbı: Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 3. Sınıf Kitabına Ek*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1960; Ali Ekrem İnal ve Rakım Çalapa, *İlkokul 5. Sınıf Tarih Kitabında 27 Mayıs İnkılabı Eki*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1960.

²⁸¹ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 24, Sayı: 1158, 19 Haziran 1961.

²⁸² *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 24, Sayı: 1169, 4 Eylül 1961.

²⁸³ Halit Aksan, *Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 1. Sınıf*, Ders Kitapları AŞ, İstanbul, 1964, s. 131-132.

²⁸⁴ Halit Aksan, *Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 2. Sınıf*, Ders Kitapları AŞ, İstanbul, 1966, s. 58.

3.8. Köylerde 27 Mayıs

27 Mayıs gerçekleştiğinde İzmir, İstanbul ve Ankara gibi büyük kentler darbeyi olumlu karşılarken kırsal kesim, darbeye karşı pasif bir tutum sergilemişti.²⁸⁵ Kırsal kesim ile kentler arasındaki bu tutum farkının önemli nedenlerinden biri, DP'nin baskıcı politikalarının en fazla büyük kentlerde hissedilmesi ve rahatsızlık uyandırmasıydı. Köylünün darbeye karşı tutumunu ise subayların ve aydınların öne sürdüğü basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, ekonomik politikalar veya çok partili siyasal yaşam gibi ince konulardan ziyade “İnönü’ye karşı Menderes” sloganı ile özdeşleşmiş düşünce belirlemekteydi. Tek Parti Dönemiyle kıyaslandığında DP döneminde köylünün hayatındaki maddi olanaklarda gözle görülür bir gelişme sağlanmıştı. Tarım ürünlerinin fiyatları arttırılmış, jandarma baskısı yok edilmiş ve köylü daha rahat bir yaşama kavuşmuştu.²⁸⁶ Bu nedenle DP'nin gücünün yattığı yerler köylerdi ve “İnönü’ye karşı Menderes” karşılaştırmasında köylülerin büyük bir kısmı Menderes’i destekliyordu.²⁸⁷

Kırsal kesimin darbeye karşı pasif tutumu susturulmaya zorlanmış bir pasiflikti aynı zamanda. Çünkü MBK, ordunun iradesini zorla kabul ettirmekte kararlı olduğunu göstermek için çeşitli adımlar attı. 28 Haziran’da polis ve jandarmanın yetkileri genişletildi. 12 Ağustos’ta gözaltı süresini bir aya çıkardı. 18 Ağustos’ta “İhtilal Mahkemeleri” kurulması için bir kanun çıkardı. İstiklal Mahkemelerine benzeyen bu mahkemeler; gerekli görüldüğü takdirde istendiği yerde kurulabilecek, mahkeme üyelerini ise MBK doğrudan doğruya atayacak ve “Milli İhtilal Hareketine ve bu hareketin prensiplerine karşı suç işleyenler veya ihtilal aleyhinde propaganda yapanları” yargılayacaktı.²⁸⁸ Söz konusu mahkemeler hiç kurulmadı, ancak MBK sık sık bunların kurulabileceğini hatırlatmaktan geri kalmadı. Hatta bir seferinde MBK üyelerinden biri, “gerekirse kullanabileceğimiz daha birçok Yassıada var” dedi.²⁸⁹

MBK üyelerinin sık sık dile getirdikleri şey, ülke nüfusunun yaklaşık %70’ini meydana getiren köylü,²⁹⁰ ekonomik ve kültürel anlamda kalkınmadığı sürece, ülkede gerçek anlamda bir gelişmenin sağlanamayacağıydı. Bu sebeptendir ki MBK, “Türkiye’nin asıl sahibi ve efendisi olan köylüye ve köye eğitim ve faal öğretim yolu ile bilginin ve hünerin ışığını götürmek için her türlü fedakarlıkta” bulunacağını sık sık ifade etmekteydi.²⁹¹ Ne var ki MBK’nin kırsal kesimin ekonomik ve kültürel kalkınmasına yönelik reformlara girişmeden önce halletmesi gereken şey, köylüye 27 Mayıs fikrini anlatması ve bu fikri ona iyice benimsetmesiydi. Bu nedenle MBK, köylülerin 27 Mayıs’ı anlamasını ve benimsemesini sağlamak için birçok girişimde bulundu. Darbeden hemen sonra, DP döneminde işlenmiş olduğu iddia edilen fiziksel, siyasi ve mali suçlar hakkında yapılan son derece abartılı yayınlar ortalığı bir anda kapladı. Gazeteler, ayrıntılı bir şekilde acı çekmiş olanların anlattıkları hikâyeleri, kan ve zulüm kokan olayları günlerce haber yaptılar. Ekonominin içine düştüğü durum kamuoyuna açıklanırken, şehirlerde yaşayanlarla birlikte köylülerin de nasıl zarar görmüş olduklarını ortaya koymak niyetiyle hareket edilmişti. Bir anda ortalığı kaplayan bu tür haberleri dizginlemek için MBK herhangi bir önlem almadı, aksine bu durumdan faydalandı. Bu tür haberlerle dolu gazetelerin köylülere ulaşması için köylere gazete gönderme çalışmaları başlatıldı ve özel kampanyalar açıldı, şehirlerde caddelerin belirli noktalarına kutular konuldu ve okunmuş gazetelerin bu kutularda toplanmasına çalışıldı.²⁹² Toplanan gazeteler, “köylüleri milli inkılap yolunda

²⁸⁵ Weiker, age., s. 32.

²⁸⁶ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 415.

²⁸⁷ Weiker, age., s. 170-171.

²⁸⁸ *Resmî Gazete*, Sayı: 10584, 22 Ağustos 1960.

²⁸⁹ *Cumhuriyet*, 02 Mart 1961.

²⁹⁰ TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2014, s. 7.

²⁹¹ *Okullarda 27 Mayıs...*, s. 42.

²⁹² *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1960; Weiker, age., s. 172.

aydınlatmak üzere” uçaklarla köylere atıldı.²⁹³ Bu çalışmalar köylünün fikir ve kültür hayatına bir hizmet olarak nitelendirildi.²⁹⁴ Fakat okuma yazma oranının çok düşük olması nedeniyle MBK’nin bu girişiminin faydalı sonuçlar vereceği şüpheliydi.

MBK üyeleri 27 Mayıs’ı anlatmak için ülkeyi baştan aşağı iki kez dolaştılar. 9-10 gün sürecek ilk yurt gezilerine 21 Eylül 1960 tarihinde başladılar. Bu gezi için bir de program hazırlandı. MBK’nin basına açıkladığı programa göre, bu gezinin amacı, 27 Mayıs’ın halk kitleleri üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerini yerinde incelemek, halkın sorunlarını, istek ve arzularını yerinde tespit ederek sosyal ve ekonomik politikalara yön vermek, 27 Mayıs hareketinin yapılış sebeplerini ve amaçlarını açıklamak, askerî hükümetin üç aylık süre içerisinde yaptığı işleri anlatmak ve yeni meclis kurulup iktidar devredilinceye kadar izlenecek politikaları ve yapılacak işlerin izahını yapmak şeklindeydi. Geziler sonunda edinilen izlenimler bir rapor şeklinde MBK başkanlığına sunulacaktı.²⁹⁵ Bu arada geziye öğretim üyelerinden oluşan 131 kişilik bir kafile de katıldı. Bu kafilenin görevi Doğu, Güney Doğu ve Orta Anadolu’daki illeri gezerek halkın darbeyi onaylayıp onaylamadığını incelemek ve çıkan sonuçları rapor halinde MBK’ye sunmaktır.²⁹⁶

Komite üyeleri 21 Eylül’den itibaren 17 grup halinde şehirleri, kasabaları ve köyleri dolaşp kitaplar, broşürler dağıtarak, konferanslar vererek 27 Mayıs’ı anlatmaya çalıştılar. Gruplar halinde Anadolu’ya dağılan Komite üyeleri konuşmalarında, çeşitli konulara değiniyor, çoğu kez de kalabalıktan gelen sorulara cevap veriyorlardı. Konuşmacılar genellikle 27 Mayıs’a yol açan nedenleri, 27 Mayısın anlam ve önemini, üç aylık süre içerisinde yapılan işleri ve hedeflerini anlatmaya çalışıyor, özellikle iktidarda kalmak isteğinde olmadıklarının ve seçimlerin en geç 1961 sonbaharında yapılacağını belirtiyorlardı. MBK üyeleri en fazla din, eğitim ve ekonomi üzerinde duruyorlardı. Mehmet Özgüneş Diyarbakır’da 17 bin yedek subayın köylerde öğretmenlik yapacağını, köylülere ucuz radyo verileceğini, seyyar film ekipleri ile köylünün gözüne ve kulağına hitap eden öğretici filmler gösterileceğini söyledi. Haydar Tunçkanat, İzmir’de köy okullarının inşası için imece usulünün tekrar uygulanması gerektiğini ileri sürdü. Ahmet Yıldız konuşmalarında, gericilere ve din istismarcılarına aman verilmeyeceğini belirtti ve dinde reform yapılmasının zorunlu olduğunu savundu. İrfan Solmazer, dinin siyasete alet edilmesine katıyen müsaade edilmeyeceğini bildirdi ve şunları söyledi: “Kimsenin ibadetine karışmayacağız. Nurculuk, Bahailik gibi şeyleri kabul etmiyoruz.”²⁹⁷ Ülkenin ekonomik durumuyla ilgili olarak, üyelerin bir kısmı güncel problemlere ya da ekonominin geleceğini ilgilendiren sorunlara değiniyor, diğer bir kısmı ise çok tartışmalı konular üzerinde duruyorlardı. Örneğin Orhan Erkanlı, Kayseri’de, “biz zenginlerin değil, sadece hırsızların düşmanıyız...bazı kapitalistler bizi desteklemiyorlar...Ne var ki, onların direnişleri de kırılacaktır” dedi. Daha sonra Erkanlı, “son on yıldır Türkiye, Amerika Birleşik Devletlerinin bir kolonisi haline gelmiştir”, şeklinde bir iddiada bulundu. Ahmet Er ise Diyarbakır’da, DP iktidarını ahlaki yönden lanetledi ve “Türk kadını yabancılara peşkeş çekecek ve genel evler açtıracak” kadar iler gitmekle suçladı.²⁹⁸

MBK üyelerinden bir kısmı ordunun ne kadar ciddi olduğunu vurgulamak için tehditler savurmaktan da geri kalmıyorlardı. Numan Esin Bursa’da yaptığı konuşmada, “Biz kalmak için gelmedik. Bundan sonra hizmet edecekler oylarınızı verin. Yalancılara yüz vermeyin. Eğer ahlaksız adaylara oy verecek olursanız yakanıza yapışırız. Oturmak için iktidara gelecekleri devirecek bir ihtilalin öncüsü, yemin ederim, ben olacağım”

²⁹³ *Milliyet*, 2 Haziran 1960.

²⁹⁴ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 24, Sayı: 1169, 4 Eylül 1961.

²⁹⁵ “MBK’nin Yurt Gezisi...”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1960; “17 MBK Ekibi Geziye Çıkıyor”, *Milliyet*, 20 Eylül 1960.

²⁹⁶ *Milliyet*, 22 Eylül 1960.

²⁹⁷ “MBK Üyelerinin Yurt Gezisi”, *Milliyet*, 29 Eylül 1960.

²⁹⁸ “MBK Üyelerinin Yurt Gezisi”, *Milliyet*, 21-29 Eylül 1960.

dedi.²⁹⁹ Mehmet Özgüneş Mardin’de “yakın bir zamanda seçimler yapılacak ve biz en geç 1961 sonbaharında idareden çekileceğiz...Siyaset madrabazlarına oy vermeyiniz. Bunları aranızdan çıkarınız. Bu inkılap, sizin son şansınız. Artık ordu idareye müdahale etmeyecektir.”³⁰⁰ Sami Küçük, milletin bütünlüğünü bozacak hareketlere kesinlikle izin verilmeyeceğini ifade ederek, “eğer böyle bir şeye cüret edilecek olursa beyaz ihtilalin nazik ihtilalcileri gerekirse kan akıtmaya kararlıdırlar” dedi.³⁰¹

MBK’nin köylüye 27 Mayıs fikrini anlatma ve benimsetme çabalarının pek sonuç vermediğini daha sonraki gelişmeler gösterecektir. Ancak 27 Mayıs’ı anlatma çabaları, köylünün ekonomik ve sosyal durumunu ülkenin gündemine tüm gerçekliğiyle taşıdı. Köylünün durumunun ekonomik ve kültürel açıdan yükseltilmediği sürece ülkenin gerilikten kurtulamayacağı yeniden güncellik kazandı. Memleketçi konuşma ve tartışmalara konu olan köy ve köylünün durumu her açıdan pek iç açıcı değildi. Eğitim açısından yoksun, son derece cehalete terk edilmiş, okulsuz, öğretmensiz binlerce köy vardı. Sağlık açısından her türlü sağlık imkânından mahrum ve hastalıkların tedavisi için halen ilkel yöntemler kullanılıyordu. Ulaşım açısından mevcut köy yollarının çoğu bozuktu ve köylerin çoğunluğunun yolu yoktu. İletişim açısından köyler posta, telgraf, telefon ve mektup gibi iletişim araçlarından yoksun, dünya ile bağlantısı kesik, sosyal hayattan uzak bir şekildeydi. Ekonomik açıdan halen en ilkel yöntemlerle tarım yapılıyordu. Barınma açısından mağara devrini andıran toprağın altında veya kayaların içerisindeki oyuklarda bulunan evlerde yaşayan köylerden bahsediliyordu.³⁰² Kısacası Anadolu’nun coğrafi özelliklerine göre sefaletin kendine has bir kategorisinin yaşandığı on binlerce köy manzarası gözler önüne seriliyordu. Böylece ülkenin geri kalmışlığında cehaletin başta gelen bir sebep olduğu düşüncesi, nüfusun %70’ini oluşturan köylü kitlesinin durumu ile bir kez daha pekişiyordu.

MBK’nin köylüleri ilgilendiren diğer bir eylemi, 1950-1960 arasındaki çatışmaların ve gerilimlerin kaynaklarından biri olduğu gerekçesiyle siyasi partilerin ocak (köy) ve bucak (nahiye) teşkilatlarını lağvetmesidir.³⁰³ 27 Mayıs öncesinde üç siyasi partinin küçük yerleşim birimlerine yayılmış yaklaşık 140 bin ocağı ve 14 bin bucağı faaliyet halindeydi.³⁰⁴ MBK, bu teşkilatları kırsal nüfus için birer nifak ve çatışma yuvası olarak görmekteydi ve halkın aşırı politizasyonundan tedirgindi.³⁰⁵ Bu teşkilatların kaldırılması 27 Mayıs öncesinde de zaman zaman gündeme gelmişti. Ocak ve bucaklarla ilgili iki görüş ön plana çıkmaktaydı. Bunlardan biri, demokratik rejimin halk nezdinde kökleşmesi ve yaşaması için ocak ve bucak teşkilatları gerekliydi. Bu teşkilatlar aracılığıyla partiler en alt düzeyde köylülükle bağlantı kurup köylülüğü politikaya dahil etmekteydiler. Böylece kırsal kesim yerel güçlerin, toprak ağalarının, şeyhlerin insafına terkedilmemiş oluyordu. CHP’nin de savunucusu olduğu bu görüşe göre, partilerin ocak ve bucak teşkilatları köylü ile devleti bütünleştiren örgütlenmeleri simgelemekteydi. Türkiye’de sendikalar ve sivil toplum örgütleri gelişmediğinden köylünün devletle ve toplumun öteki kesimleriyle bütünleşmesini sağlayan toprak ağasının işlevini siyasi partiler yüklenmekteydi. Bu nedenle ocak ve bucak teşkilatlarının demokratik gelişmeye zarardan çok faydaları vardı.³⁰⁶ Buna karşın ileri sürülen diğer görüşe göre ise ocak ve bucak teşkilatlarının memleket

²⁹⁹ “MBK Üyelerinin Yurt Gezisi”, *Milliyet*, 26 Eylül 1960.

³⁰⁰ “MBK Üyelerinin Yurt Gezisi”, *Milliyet*, 24 Eylül 1960.

³⁰¹ “MBK Üyelerinin Yurt Gezisi”, *Milliyet*, 29 Eylül 1960.

³⁰² Yaşar Kemal, “İstanbul Çocuğunun Gözüyle Anadolu Köyleri”, yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 15-16-18-21-23-24-27 Şubat 1961, s. 1, 5.

³⁰³ *Milliyet*, 7 Temmuz 1960.

³⁰⁴ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1960; Oktay Akbal, “Parti Ocakları Yerine Halk Ocakları”, *Vatan*, 25 Haziran 1960.

³⁰⁵ Özdağ, age., s. 286.

³⁰⁶ Bülent Ecevit, “Ocak, Bucak...” *Ulus*, 5 Temmuz 1960, s. 1, 5; Nadir Nadi, “Tuhaf Gerçekler”, *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1958, s. 1.

içerisinde bir kamplaşma meydana getirdiği, kardeş kavgasına yol açtığı ve partilerin henüz bu derece demokratik bir yaşama hazır olmadığı yönündeydi.³⁰⁷ MBK bu ikinci görüşü benimsemekteydi. Siyasal partilerin ocak ve bucak teşkilatlarının lağvedilmesini Cemal Gürsel şöyle açıklamaktaydı:

Ocaklar ve bucaklar yüzünden, köylerle, nahiyeler kanlı şekilde ikiye bölünmüş, iki taraf camilerini, kahvelerini birbirinden ayırmışlar, hatta birbirlerinden kız alıp vermemeye başlamışlardır. Biz memleketteki ve bilhassa köylerde, bucaklarda son haddine varmış olan huzursuzluğu ortadan kaldırmak gayesiyle bu kanunu çıkardık...³⁰⁸ Partiler Garptaki gibi bizde de gelişmiş olsalar, siyasi terbiye o merhaleye varmış bulunsa bu teşkilatın zararı değil, belki faydası olabilirdi. Ama bence bu gün memleketimizde zararları daha galiptir. Mamafih partiler özlediğimiz seviyeye gelince bu kayıtlar elbette kaldırılabilir.³⁰⁹

Gürsel'in de yukarıda ifade ettiği gerekçelerle MBK, 4 Temmuz 1960'ta 3512 sayılı Cemiyetler Kanununa ek 8 nolu Geçici Kanun ile yeni bir düzenleme yaptı. 6 Temmuz'da yürürlüğe giren bu Kanun ile siyasi partilerin il ve ilçe merkezleri dışında teşkilat kurmaları yasaklanmaktaydı. Ayrıca söz konusu kanun partilerin gençlik ve kadın kollarına da bazı sınırlamalar getirmekteydi.³¹⁰ İnönü ve diğer bazı siyasetçiler, kapatılan teşkilatların çok önemli eğitici roller üstlendiklerini, yapıcı kurumlar olduklarını, faydalarının zararlarından çok olduğunu ve demokrasinin yerleşmesinde fayda sağladıklarını savundularsa da MBK'yi ikna edemediler.³¹¹

MBK'nin köylünün ekonomik ve sosyal durumunu düzeltilmesinde etkili olabilecek adımlardan bir tanesi de Türkiye'nin doğusunda elli beş toprak ağasının başka yerlere sürülmesi ve ileride dağıtılmak üzere topraklarına el konulmasıydı. Doğu Anadolu'daki toplumsal yapının feodal bir özellik gösterdiği bilinen bir durumdu. Bölgedeki halk ekonomik bakımından hakim gruplara bağımlıydı ancak din faktörü ve aşiret ilişkisi gibi nedenler de bu bağımlılığın artmasında önemli rol oynamaktaydı. Dolayısıyla toprak ağaları şeyhlik, aşiret ağalığı gibi sıfatlarla da halk üzerindeki otoritelerini pekiştirmekteydiler. Şeyhlik ve ağalık gibi devlet otoritesinin dışında bir otoriteye sahip olan bu unsurların nüfuzunu kırmak için Tek Parti Döneminde çeşitli girişimlerde bulunulmuş ama eski düzen yine de 1960'a kadar süregelmişti.³¹² Ağalık ve şeylik kurumu ile ilgili genel olarak iki görüş öne sürülmekteydi. Bu görüşlerden ilki, buldukları çevrede halkın cehaletinden faydalanan şeyhler dini yönden, ağalar da ekonomik bakımdan insanları sömürmekteydi. İkincisi ise şeyh ve ağaların halkı sömürmediğini, aksine koruduğu yönündeydi. Bu görüşe göre şeyhlik ve ağalık, memleketin sosyal bünyesinin yarattığı faydalı bir fonksiyondur. Şeyh ve ağalar, çevrelerinde yaşayanların maddi ve manevi alanda en büyük yardımcılarıydı. Onlara kredi açarlar, hasta olanlara ilaç ve doktor sağlarlar, her türlü zorluklarını çözmeye çalışırlar.³¹³

MBK, şeyh ve ağaların halkı maddi ve manevi yönden sömürdüğü yönündeki görüşü benimsiyordu ve Doğu Anadolu'daki feodal özellik taşıyan yapıdan son derece rahatsızdı.³¹⁴ Bu konudaki rahatsızlık sadece köylünün ekonomik açıdan ağalar tarafından, dini açıdan şeyhler tarafından sömürülmesinden kaynaklanmıyordu; daha da önemlisi bölgedeki nüfuzlu bazı aşiret ağalarının ve şeyhlerin ayrılıkçı faaliyetler yürütmeleri idi. Özellikle bu durumun 27 Mayıs rejimini tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Bakanlar

³⁰⁷ "Partilerin Ocak ve Bucak Teşkilatının İlgâ Edilmesi Düşünüyor", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1960.

³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1960.

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1960.

³¹⁰ *Resmî Gazete*, Sayı: 10544, 6 Temmuz 1960.

³¹¹ *Cumhuriyet*, 8-9 Temmuz 1960.

³¹² Weiker, age., s. 173.

³¹³ "Şeyhler ve Ağalar", *Milliyet* 10 Aralık 1961.

³¹⁴ *Millî Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları*, C. 2, B: 24, 17.10.1960.

Kurulunun daha ilk toplantılarında bölgedeki Kürtçülük faaliyetleri hemen gündeme gelecektir. 15 Haziran 1960'taki üçüncü Bakanlar Kurulu toplantısında İçişleri Bakanı İhsan Kızıloğlu, Sivas'ta Kürtçülük hareketinden dolayı 180 kişinin gözaltında olduğu bilgisini verecektir. DP mensupları gibi bunların da darbe sırasında tutuklandıkları anlaşılmaktadır. Toplantıda Başbakan Gürsel, bu kişilerin batı bölgelerinde zorunlu iskâna tabi tutulmasını gündeme getirecektir. Gürsel'e göre söz konusu şeyh ve toprak ağaları "halkın başına beladır. Köylüleri köle haline getirmişlerdir. Kürtçülük üzerine de görüşlerini ifade eden Gürsel şöyle diyecektir: "Esasen bizim memlekette Kürt diye bir şey yoktur. Horasan'dan, Orta Asya'dan hatta Aydın'dan, şuradan buradan sevkedilen aşiretler oraya yerleşmişler ve maalesef bu hale almışlardır." Sonuç olarak Devlet Başkanı Gürsel özellikle Kürtçülük faaliyeti gösteren ağaların ve şeyhlerin bölgeden uzaklaştırılmasını istiyordu.³¹⁵

Özellikle Eylül 1960'ta MBK'nin yurt gezisi, Komitenin toprak ağalarına ve şeyhlere karşı harekete geçmesini hızlandırdı. Yurt gezisinde Doğu bölgesine giden Komite üyeleri şeyh ve ağalara gözdağı vermekten çekinmediler. Sami Küçük, Van'da halka hitap ederken, eğitim seferberliğini engelleyecek şeyh ve ağaların en şiddetli şekilde cezalandırılacaklarını söyledi. Komite üyesi Muzaffer Yurdakuler Bitlis'te yaptığı konuşmada "neden insan insanın kölesi olsun? Bir ağa birkaç köye, bir köylünün kaderine niçin sahip olsun? Şeyh ve ağaları istemiyoruz. Kölelik, ağalık devri geçmiştir. Bunları mutlaka yok edeceğiz."³¹⁶ Komite üyesi Vehbi Ersü, toprak ağalarının yasadışı bir şekilde bölgedeki toprakları ele geçirdiğini ve orada yaşayan insanları "esir gibi" çalıştırdıklarını ifade etmekteydi.³¹⁷

MBK'nin bölgedeki feodal yapıyı ortadan kaldırmak isteğiyle Gürsel'in bölücü ağalara yönelik talebi birleşince hemen harekete geçildi. 2510 sayılı İskân Kanununa ek kanun tasarısı 17 Ekim'de MBK Genel Kurulunda ele alındı. Komite üyeleri yurt gezileri sırasındaki izlenimlerini de ifade ederek bu kanunun zorunlu olduğunu belirttiler.³¹⁸ Tasarı görüşüldükten sonra 19 Ekim'de kanunlaştırıldı. 2510 sayılı İskân Kanununa ek 105 nolu Kanuna göre, mülki amirin sorumluluğunda, emniyet makamlarının incelemesi sonucunda, buldukları çevrede halkı sömürdükleri anlaşılanlar, Bakanlar Kurulu kararı ile başka yerlere nakil ve iskân edilebilecekti. Bu gibilerin malları satılacak, buna karşılık iskâna tabi tutuldukları yerde kendilerine arazi ve sermaye verilecekti.³¹⁹

Yurt gezisi sırasında Gürsel Erzurum'daki konuşmasında Zorunlu İskân Kanununun amaç ve hedefinin, "...yıllardan beri şeyhlerin ağaların ve geniş toprak sahiplerinin istismarı altında inim inim inleyen köylüyü bu mütegalibelerin elinden kurtarıp rahata kavuşturmak" olduğunu ifade etti. Ayrıca Gürsel, söz konusu kanunun doğrudan doğruya Doğu illerindeki vatandaşları hedef aldığı, Zorunlu İskân Kanununun Kürtleri hedef aldığı ile ilgili kötü propagandaların bilinçli bir şekilde yayılmak istendiğini, "milli bütünlüğü bozmaya yönelik" olan bu tür propagandaların "çoğu kültürsüz olan Doğu illerinde" bile işe yaramayacağını altını çizdi.³²⁰

Darbeden hemen sonra belirli aralıklarla Erzurum, Van, Diyarbakır, Mardin, Gaziantep, Urfa, Hakkâri ve Maraş gibi illerden aralarında çok sayıda büyük toprak sahibi, aşiret reisi ve şeyhin de bulunduğu 275 kişi tutuklanmıştı.³²¹ Sivas'ta bir kışlada tutulan bu

³¹⁵ 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları..., C. 1, 3. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 15 Haziran 1960, s.157-160.

³¹⁶ Özdağ, age., s. 351.

³¹⁷ Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları, C. 2, B: 24, 17.10.1960, s. 3-4.

³¹⁸ Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları, C. 2, B: 24, 17.10.1960.

³¹⁹ Resmi Gazete, Sayı: 10638, 25 Ekim 1960; Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları, C.2, B: 25, 19.10.1960.

³²⁰ "Mecburi İkamet Kanunu ve Başkanın Doğu Gezisi", Sözcü, Haftalık Siyasi Dergi, Sayı: 2, 28 Ekim 1960, s. 16-17.

³²¹ Cumhuriyet, 16 Kasım 1960.

kişilerin bir kısmı bölücülük faaliyetlerinden dolayı bir kısmı ise darbe karşıtı muhalefete potansiyel bir kaynak teşkil edebilecekleri ihtimaliyle tedbir amaçlı tutuklanmışlardı. Fakat bunlardan 220'si 21 Aralık'a kadar çeşitli zamanlarda tahliye edildi ve geriye kalan 55'nin tutukluluğu devam etti.³²² 25 Ekim'de 2510 sayılı İskân Kanununa ek 105 nolu Kanun yürürlüğe girince hükümet harekete geçti ve bu 55 kişi hakkında söz konusu Kanuna göre işlem yaptı. 25 Kasım'da Bakanlar Kurulu, bu 55 kişinin "dini his ve gelenekleri alet etmek suretiyle sağladıkları nüfuza dayanarak" çevrelerinde yaşayanları istismar ettikleri gerekçesiyle zorunlu iskâna tabi tutulmasına karar verdi.³²³ Söz konusu 55 kişi Isparta, Muğla, Manisa, Antalya, Denizli ve İzmir'de Milli Emlak'a ait bina ve arazilerde iskân edileceklerdi ve toprakları ileride dağıtılmak üzere Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre müsadere edilecekti.³²⁴

27 Mayıs rejiminin bu girişimi Türkiye'nin doğusundaki toprak ağalarının, aşiret reislerinin ve şeyhlerin nüfuzunun kırılması için önemli bir adımdı ve o tarihe kadar hiçbir hükümetin yapamadığı bir hareket olmuştu. MBK'nin bu adımı pekâlâ köylü için önemli bir sosyal reforma dönüşebilir ve aynı zamanda bir türlü gerçekleştirilemeyen çiftçiyi topraklandırma reformunun hayata geçirilmesi için önemli bir adım da olabilirdi. Fakat MBK 15 Ekim 1961 genel seçimleriyle iktidarı sivillere bıraktıktan sonra, toprak ağalarının, aşiret reislerinin ve şeyhlerin siyasi nüfuzunun ne derece etkili olduğu anlaşılacaktır. Seçimlerden hemen sonra, oy sağlama bakımından büyük önemi olan bu konu siyasi partiler tarafından ele alındı. 10 Eylül 1962'de söz konusu 55 kişinin geri dönüşünü sağlamak için bir yasa tasarısı Meclise sunuldu. Yasa tasarısının gerekçesinde, Mecburi İskân Kanununun, Anayasa'nın yerleşme hürriyeti ve mal emniyeti ile ilgili maddelerine ve İnsan Hakları Beyannamesinin mesken hürriyeti maddesine aykırı olduğu ifade ediliyordu.³²⁵ Gerçekten de söz konusu Kanun toplumsal gerçeklerle örtüşmekteydi fakat idari makamlara ceza verme yetkisi tanımakla antidemokratik bir görünüme sahipti. Meclis 18 Ekim 1962'de 105 sayılı Zorunlu İskân Kanununu yürürlükten kaldıran 81 nolu Kanunu kabul etti ve böylece söz konusu 55 kişi eski yerlerine dönebildiler.³²⁶

3.9. Türk Kültür Dernekleri

Ağustos 1960'ta askerî yönetim, görünürdeki amacı "kültür savaşı" başlatmak olan Türk Kültür Derneklerini kurdu.³²⁷ MBK üyelerinin çoğu, Tek Parti döneminin eğitim ve kültür hayatında birer ilerici hamle olduklarına inandıkları Köy Enstitüleri, Halkevleri gibi kurumlara önemli derecede sempati duymaktaydılar. Çeşitli çevreler de DP döneminde kapatılan bu kurumların yeniden canlandırılmasına yönelik MBK'yi teşvik ediyordu. MBK içerisindeki Köy Enstitülerinin yeniden açılmasına yönelik akım hayata geçirilemedi. Bunun yerine yedek subay öğretmen programı uygulandı. Halkevlerinin yürüttüğü misyonu yerine getirmesi için de Türk Kültür Derneklerinin kurulmasına karar verildi. Bu derneğin açılmasıyla ilgili ilk açıklamayı 24 Haziran 1960'ta MBK basın sözcüsü Numan Esin yaptı. Komite üyesi Esin, "millî eğitimi yaymak ve vatandaşlarımıza her türlü kültürel yardımda bulunmak vazifemizdir." açıklamasını yaparak "Türk Kültür Ocakları'nın kurulacağını ifade etti.³²⁸ Türkes ise bir gazeteye verdiği röportajında, Halkevleri ve Türk Ocakları ile ilgili soru üzerine şunları söyleyecektir: "Halkevleri açık buldukları devirde faydalı olmakla beraber tam bekleneni vermediler. Politika cereyanlarına karıştılar. Bir nevi mebusluk fideliği oldular." Türk Ocaklarının da ömürlerini doldurduğunu ifade eden

³²² *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1960; *Milliyet*, 22 Aralık 1960.

³²³ Zorunlu iskâna tabi tutulan 55 kişinin isimler için bk. *Resmî Gazete*, Sayı: 10670, 2 Aralık 1960.

³²⁴ *Milliyet*, 3 Aralık 1960.

³²⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, B: 114, 10.09.1962.

³²⁶ *Resmî Gazete*, Sayı: 11239, 23 Ekim 1962.

³²⁷ *Milliyet*, 18 Ağustos 1960.

³²⁸ *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1960.

Türkeş, bunların yerine “...halkı aydınlatmak üzere Kültür Ocakları kurmak istiyoruz. Politika cereyanından tamamen uzak Kültür Ocakları.”³²⁹

Türk Kültür Dernekleri genel merkezi 17 Ağustos 1960'ta açıldı. Dernek, Başbakan Müsteşarı Alparslan Türkeş'in önderliğinde kuruluyordu. Askerî yönetimin söz konusu derneğe önemli görevler atfettiği, hem açılış töreninden hem de derneğin tüzüğünden anlaşılmaktadır. Derneğin açılış törenine Cemal Gürsel'in yanı sıra MBK üyelerinden Sami Küçük ve Muzaffer Özdağ ile CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, Turhan Feyzioğlu ve Afet İnan katılmışlardır. Açılış töreninde konuşma yapan Dernek Başkanı Şahap Tomris, “Türk Kültür Dernekleri partili ve partisiz bütün Türk milletininidir. Her türlü yıkıcı, bozguncu ve geriletici cereyanlardan milli kültür ve manevi değerlerimizi korumak azmindeyiz...”³³⁰ ifadelerini kullandı. Dernek başkanından sonra konuşan Gürsel ise Türk milletinin yıllardan beri sahipsiz kaldığını, ilerletici değil, geriletici amaçlardan dolayı bu gün fikren dağınık durumda olduğunu ve bu nedenle Türk Kültür Derneğinin bütün Türk milletini ortak bir kültür ve ideal etrafında birleştirme amacıyla kurulduğunu ifade etti:

Milletin cehaletinden istifade etmek isteyen akılsızlar, dağınıklığımızı istismar etmişler, ona kızılbaş, buna Ticani, öbürüne Nursi, berikine Hristiyan diyerek manevi bir dağınıklık yaratmışlardır...Herkes bir istikamete yönelmiştir.

Kültür Dernekleri, Türk Köylüsüne ışık tutacaktır. Bu gün içinde bulunduğumuz durum ciddidir. Türk milleti senelerden beri sahipsiz, ilerletici değil, geriletici gayretler yüzünden bugün fikren dağınık durumdadır. Milli hedeflerimiz, milli gayelerimiz yok olmuştur. Herkse ayrı bir istikamette ne yaptığını bilmez bir durumdadır. Bu kadar dağınık ve gayesiz bir millet olmaz. Türk köylüsü, geriletici tesirlerle, memleket ve dünya meselelerine arkasını çevirmiş, atıl bir şekilde yaşamaktadır. Türk kültür merkezi bu acı neticeleri anlatacak, bizi toplanmaya sevk edecek ve bütün Türk milletini bir düşüncede toplayacaktır. Memleket menfaatlerini birinci derecede göz önüne alarak düşüncede bir olacağız.³³¹

Derneğin tüzüğüne göre, genel merkezi Ankara'da olmak üzere ve yurdun her tarafında şube açabilmek üzere kurulan Türk Kültür Derneği, siyasetle alakalı olmayacaktı. Tüzüğün üçüncü maddesinde millet, vatan, kültür, ülkü, Türk milleti, Türk vatani, Türk milliyetçiliği gibi kavramlar tanımlandıktan sonra derneğin amaçları sayılmaktadır. Derneğin amaçları arasında, yıkıcı, bozguncu ve geriletici akımlardan milli kültürü, milli ve manevi değerleri korumak; demokrasi terbiyesini kökleştirmek, milli ahlakı pekiştirmek, milli gelenek ve görenekleri canlı tutmak ve yaymak; okuma yazma seferberliğine önem vermek suretiyle “Türk Maarifinin, Türk Ordusunun” yanında geniş ölçüde görev almak; aydının kültüründen halkın, halkın kendi sosyal yapısında yaşatmakta devam ettiği manevi değerlerden de aydın çevrelerin faydalanmasını sağlamak gibi görevler sıralanmaktaydı. Derneğin kurucu üyeleri arasında neredeyse her kesimden kişiler vardı. Milli Eğitim Bakanının yanı sıra, Emniyet Genel Müdürlüğü, Dil Kurumu, üniversite, Başbakanlık gibi çeşitli kurum ve kuruluşlarda görev alan üst düzey bürokratlar kurucu üyeler arasında yer almaktaydı.³³²

Halkevlerinin okula dönüştürülmemiş binalarının bu derneğe tahsis edileceği,³³³ UNESCO'nun da yardımda bulunacağı söylendi. İlerleyen zamanlarda MBK, söz konusu derneğe iki yüz bin lira yardım kararı aldı.³³⁴ Kültür Dernekleriyle birlikte halk eğitimi

³²⁹ Cevat Fehmi Başkut, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclis Üyeleri, Alparslan Türkeş'le Görüşme”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1960, s. 1, 2.

³³⁰ “Türk Kültür Derneği Dün Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1960; “Gürsel ‘Kültür Savaşı’ Açtı”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1960.

³³¹ “Türk Kültür Derneği Dün Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1960.

³³² *Resmi Gazete*, Sayı: 10577, 13 Ağustos 1960.

³³³ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1960.

³³⁴ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C.1, B:15, 30.09. 1960, s. 8.

faaliyetlerini planlaması için MEB bünyesinde Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü de kuruldu. Fakat bu dernek umulduğu gibi pek bir varlık gösteremedi. 10 Eylül 1960'ta bir basın toplantısında derneğin bazı çalışmaları hakkında bilgi veren Dernek Başkanı Şahap Tomris, 27 Mayıs'ın propagandasını yapmak üzere bir "kültür kervanı" kurulduğunu, 25'e yakın yerlerde şubeler açıldığını; özellikle köylüye okuma yazma öğretmek, halkın boş zamanlarını değerlendirmesini sağlamak için sanatsal faaliyetler için bir program hazırlandığını ifade etti.³³⁵

Başlangıçta bu dernekten, Halkevlerinde olduğu gibi halkçı ve demokratik bir yaklaşımla eğitim ve kültür faaliyetlerini yürütmesi beklendi. Nadir Nadi, "Kültür Dernekleri" başlıklı yazısında, "...Kültür Dernekleri, medeniyet yolunda harcamak zorunda olduğumuz şuurlu gayretlerle yeniden başlayacağımızı müjdeliyor. Tarihsel akışı içinde bu derneklerin Türk Ocaklarına ve Halkevlerine kıyasla daha ileri bir merhale teşkil etmesine el birliğiyle çalışmayı ihmal etmeyelim..." ifadelerine yer vermiştir.³³⁶ Ancak, Ülkü Kültür Birliği yasa tasarısının gündemde olduğu bir sırada 13 Kasım 1960'ta Türkeş'in de aralarında bulunduğu radikal 14 MBK üyesinin tasfiye edilmesinden hemen sonra İçişleri Bakanlığının talimatıyla Kültür Derneklerinin şubelerine ve genel merkezine vali ve kaymakamlar tarafından el konulması, bu derneğin farklı amaçlarla kurulduğunu akla getirdi. 14'lerle bağlantısı olan kişiler dernek yönetiminden tasfiye edildiler. Bu tarihten sonra Kültür Derneği vali ve kaymakamların gözetimi altında faaliyetlerine devam etti.³³⁷ Çok da etkili olmayan bazı çalışmalarla dernek istenilen sonucu vermedi. Daha sonra 1963'te Kültür Derneklerinin ismi Halkevi olarak değiştirildi ve bu isimle faaliyetlerini 12 Eylül dönemine kadar sürdürdü.³³⁸

3.10. Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Tasarısı

Türkiye'nin sosyal ve kültürel kalkınmasının siyasetten uzak bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla hazırlanan Ülkü ve Kültür Birliği kanun tasarısı 27 Mayıs döneminin en tartışmalı ve çarpıcı girişimlerinden biriydi. Yürütmeden bağımsız, neredeyse mevcut devlet düzenine paralel, siyaset dışı ve özerk bir kurum olarak düşünülen Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı bir nevi MBK'nin tamamı olmasa bile Komite üyelerinin bir kısmının uzun süre iktidarda kalma arzusunun ve toplumsal hedeflerini yansıtmaktaydı. Bir tür toplumsal mühendisliği hedefleyen Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatının yasa tasarısını hazırlayan, 27 Mayıs'tan sonra Kur. Alb. Muhterem Seral'ın başkanlığında faaliyet gösteren bir kurulu. Seral, Harp Akademisinde çoğu Komite üyesinin tarih öğretmenliğini yapmış ve MBK üzerinde etkili bir kişiydi. MBK, Seral'ın başkanlığındaki bu kurulu başlangıçta, 27 Mayıs'ın propagandasını yürütmesi, darbeyi tanıtıcı broşürler ve kitapçıklar hazırlaması için görevlendirmiş ve propaganda faaliyetleri başarılı olunca söz konusu kurulu sürekli hale getirmişti. Bir süre sonra hem kurulda çalışan ekip sayıca artırılmış hem de kurulun çalışma şekli farklılaşmıştır. Artık kurul sadece propaganda faaliyetleri yürütmekle kalmamış, bunun yanı sıra 27 Mayıs'ın düşünsel yapısı üzerinde durmuş ve doktrinini oluşturmaya yönelmiştir. İşte bu çalışmaların sonucunda Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı ortaya çıkmıştır.³³⁹

Alb. Muhterem Seral, 29 Eylül 1960'ta Güzel Sanatlar Akademisinde yaptığı konuşmasında Ülkü Kültür Birliği Teşkilatının kurulacağından söz etti. Seral konuşmasında, yeni teşkilatın amacının memleketin fikir ve sanat adamlarını köylere sevk ederek, köylünün topyekûn aydınlanmasını mümkün kılmak olduğunu ifade etti. Bütün

³³⁵ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1960.

³³⁶ Nadir Nadi, "Kültür Dernekleri", *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1960, s. 1,3.

³³⁷ *Milliyet*, 15 Kasım 1960.

³³⁸ Karpaz, *Asker ve Siyaset...*, s. 352.

³³⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 370-371; Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Koza Yay., İstanbul, 1976, s. 129.

sosyal ve kültürel görevleri yüklenecek bu yeni kurumun yurt içi teşkilatı da 12 bölgeye ayrılacaktı.³⁴⁰ Seral'ın bu açıklaması pek dikkat çekmemiş gibi görünüyor. Çünkü tasarı Kasım'ın ilk haftası açıklandığında bir kısım basın ve siyasi çevreler sert tepki gösterecek, tasarıyı antidemokratik bulacaklardır.

Kurul, Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısıyla ilgili çalışmalarını tamamlayarak, söz konusu tasarıyı Komite Sekreterliğine yani Orhan Erkanlı'ya teslim etmiştir. Erkanlı da tasarıyı, Komite üyelerinden Numan Esin, Kadri Kaplan, Sami Küçük, Sezai Okan ve Şefik Soyuyüce'ye imzalatarak 3 Kasım 1960'ta Orhan Erkanlı ve beş arkadaşının "Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı Teşkilatı" hakkındaki yasa tasarısı olarak MBK'nin ilgili birimine sevk etmiştir. MBK, tasarıyı 3 Kasım'da ele almış ve tasarıyla ilgili görüşleri alınmak üzere Devlet Bakanlığı, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı, İçişleri, Maliye ve Milli Eğitim Bakanlıklarına gönderilmesine karar vermiştir.³⁴¹ Ülkü ve Kültür Birliği tasarısı şöyle bir gerekçeye dayandırılmıştır:

Parti iktidarlarının değişiklikleri ve bir iktidarın icra organizmasının siyasi davranışı telakki ve periyodik lüzumları gibi mütahavvil, tesirlerinden azada olarak, millete şamil ve memleketin en ücra köşelerine nafiz böylece müstakar bir şekilde çalışacak, birbiriyle münasebetli yekdiğerini tamamlayan Ülkü ve Kültür müesseselerini tam bir koordinasyon ve müşterek bir idare altında toplayacak (Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı) adıyla bir teşkilat kurulması milli bünyemiz için lüzumlu ve milli inkılabımızın kemali için bir zaruret görülmektedir.³⁴²

Bu gerekçeye dayalı olarak belirtilen söz konusu teşkilatın amaçlarından ise tüm toplumu kapsayan ve ülkenin en ücra köşelerine kadar etkili olabilecek bir örgütün tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu teşkilat, tarımın gelişmesi ve köylerin kalkınmasına, kültürün her alanda ilerlemesine, ahlak ve toplumsal eksikliklerinin giderilmesine kadar ülkenin her sorunuyla meşgul olacak ve bunları en radikal ve en kısa zamanda çözmeye çalışacaktı. Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı Teşkilatının amaçlarından bazıları şunlardır: Atatürk devrimlerini en ücra yerlere kadar yaymak. Milleti en küçük birimine kadar milli bilinç etrafında toplamak. Çalışma gücünü arttırmak. Zararlı ideolojilerle ve faaliyetlerle, özellikle dini istismar eden yobazlarla mücadele etmek. "İnkılapçı münevverleri, ülkü ve kültür davasında çalışan bütün teşekkül müesseseleri, bir mecrada müşterek tesire icra etmek ve bilhassa münevver gençliği bu dava için hazırlamak." Kültürel alanlardaki çalışmaları ve sonuçlarını milli bünye ve ekonomik düzene uyarlamaya çalışmak. Kent ile köy arasındaki kültürel seviye farkını kapatmak ve hem devrimi hem de gerçek ve aydınlık manasıyla dini, köye ulaştırmak. Köy ve diğer küçük yerleşim birimlerindeki sosyal ve ekonomik örgütlenmeleri desteklemek. Milli Eğitim seferberliğini örgütlemek. Ülkede dil birliğini sağlamak. Milli kültür doğrultusunda güzel sanatların yayılmasına yönelik çalışmalar yürütmek. Tıbbın sosyalizasyonuna katkıda bulunmak. Ziraatın gelişmesine yönelik faaliyetleri desteklemek. İmar ve iskan problemlerinin çözümlenmesine çalışmak. Beden terbiyesini yaygınlaştırmak. Ahlakın gelişmesine çalışmak. Basın ve yayın organlarından günlük siyasi etkileri ve dar ve maksatlı görüşleri ortadan kaldırmak.³⁴³

Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için de tasarının 8. maddesiyle, Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlarının bu teşkilat tarafından kontrol edilmesi öngörülmüştür. Buna göre, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın, Vakıflar ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüklerinin teşkilat ve kadrolarıyla bu teşkilata bağlanması tasarlanmış ve bu kurumların Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanına

³⁴⁰ "Ülkü Birliği Teşkilatı Kuruluyor", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1960.

³⁴¹ Özdağ, age., s. 363-364.

³⁴² "Ülkü Kültür Birliği Kanun Tasarısı" aktaran Altuğ, *27 Mayıs'tan...*, s. 140.

³⁴³ Özdağ, age., s. 364-365; Altuğ, *27 Mayıs'tan...*, s. 140-141; *Milliyet*, 11 Kasım 1960; *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1960.

karşı sorumlu olacağı öngörülmüştür.³⁴⁴ Böylece teşkilata bağlanan kurumlar partiler üstü kılınacak, Türkiye'nin kültürel kalkınması partizan etkilerden uzak bir şekilde gerçekleşecekti.

Ayrıca tasarıda, Ülkü ve Kültür Birliğinin yurt içi teşkilatı 12 bölgeye ayrılmış ve her bölgenin bir müfettişliğinin denetiminde olması tasarlanmıştır. Gerektiğinde bölge sayısı da arttırılabilecekti. Merkez örgütünde ise Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı, Ülkü ve Kültür Birliği Müşterek Sekreterliği, Ülkü Birliği Başkanlığı, Devlet Millî Eğitim Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi ana örgütler bulunacaktı.³⁴⁵

Tasarının en çarpıcı maddeleri ise Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanının seçimi, görev süresi ve hangi hallerde görevden alınabileceğiyle ilgili olanlardır. Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanlığının Başbakanlığa bağlı olarak çalışacağı ancak kurumun “gerek şahsi, gerek siyasi tesirlere karşı makam ve teşkilat olarak muhafazası” için tasarıda gerekli hükümlere yer verildiği ifade edilir. Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatının partiler üstü kılınabilmesi, Türkiye'nin kültürel kalkınmasının partizan etkilerden uzak bir şekilde gerçekleşebilmesi için tasarıda, kurumun genel başkanının seçimi, görev süresi ve hangi hallerde görevden alınacağıyla ilgili hükümlerle Başbakanın etkisi en aza indirilmiş ve genel başkan adeta bağımsız bir yöneticiye dönüştürülmüştür. Tasarının 17. maddesinde genel başkanın seçimi şöyle açıklanmıştır:

Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı için Genel Kurmay Başkanı, Yargıtay Başkanı, Sayıştay Başkanı, Askerî Yargıtay Başkanı, Üniversiteler Rektörleri Müşterek Genel Sekreteri, Ülkü Birliği Başkanı, Devlet Millî Eğitim Başkanı, Basın Yayın Genel Müdürü, Diyanet İşleri Başkanı, Beden Terbiyesi Genel Müdürü ve Vakıflar Genel Müdüründen müteşekkil seçim kurulunun mürettep üye sayısının üçte iki ekseriyetiyle bir aday seçilir. Bu aday, Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın müşterek kararnamesi ile Türkiye Ülkü ve Kültür Genel Başkanlığına tayin olunur. Genel başkanlık müddeti altı yıldır. Genel Başkan müteakip devreler için de seçilebilir ve tayin edilebilir.³⁴⁶

Bu şekilde özel bir durumla seçilen genel başkan, yalnızca görevi kötüye kullanma veya ahlaksızlık gibi nedenlerle ve yukarıda adı geçen kurul üyelerinin üçte ikisinin oylarıyla görevden uzaklaştırılabilecekti. Böylece Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanı görevinden alınması güç, dokunulamaz bir yönetici haline getirilmekteydi. Teşkilat başkanı istediği ve gerekli gördüğü her türlü alt kademe daireyi kurabilecekti. Ülkenin temel sorunlarını gün ışığına çıkarmak, bu sorunların çözümü için gerekli raporları hazırlayıp Kültür Birliğinin Danışma Komitesine sunabilmek üzere köylerde, şehirlerde, okullarda, üniversitelerde, fabrikalarda ve ordu içerisinde sürekli bağlantısı bulunacaktı.³⁴⁷

Resmi olarak MBK 9 Kasım 1960'ta tasarımı özet niteliğinde basınla paylaştı.³⁴⁸ Fakat Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı yasa tasarısıyla ilgili haberler, bu resmi açıklama yapılmadan önce basına yansımaya başlamış ve hızla ülke gündemine oturmuştu bile. Her ne kadar tasarı henüz MBK tarafından tam olarak müzakere edilip son şeklini almamış olsa da bazı siyasi çevrelerin, çeşitli basının ve bir kısım aydınların sert tepkisine yol açtı. Bu girişimin, devlet içinde devlet yaratmaktan başka bir şey olmadığı, bu teklifin ardında gizli amaçlar bulunduğu ileri sürüldü.³⁴⁹ 5 Kasım'da Bülent Ecevit, “Ülkü ve Kültür Birliği' nedir?” başlıklı yazısında, “bu teşkilât, memleket kaderini büyük ölçüde etkileyebilecek,

³⁴⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 371; “Millî Eğitim Bakanlığı ve Teşkilatı Kaldırılıyor”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1960.

³⁴⁵ Altuğ, *27 Mayıs'tan...*, s. 142-143

³⁴⁶ Altuğ, *27 Mayıs'tan...*, s. 142-143.

³⁴⁷ Weiker, age., s. 158; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 371; *Milliyet*, 11 Kasım 1960; *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1960, Hale, age., s. 177.

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1960.

³⁴⁹ *Sözcü Haftalık Siyasi Dergi*, Sayı: 5, 18 Kasım 1960; *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1960

hatta Türkiye'deki rejim için yepyeni bir yol çizebilecek önemdedir. Bu kadar önemli bir teşkilâtın halkoyundan habersiz, aydınlar arasında enine, boyuna tartışılmadan kanunlaşması çok tehlikeli olabilir” demektedir. Ecevit yazısının devamında, Ülkü ve Kültür Birliği adında “bir resmî ve millî teşkilâtın demokratik bir rejimde yeri olabileceği, demokrasiyle bağdaşabileceği, pek şüpheli görünüyor. İster istemez bu ad, Mısır'daki ve galiba Irak'taki ihtilâl idarelerinin kurdukları ‘Millî İstikamet Bakanlığı’ adını akla getiriyor” diyerek kurulacak teşkilâtın ülkenin geleceği için tehlikeli olabileceğine işaret etmekteydi.³⁵⁰ Ahmet Emin Yalman, Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısının demokrasinin temel özgürlüklerinin çoğuna ve halkı temsil eden hükümet ilkesine ihanet etmekte olduğunu, hoşgörülü ve serbest tartışma yolunu açma dışında farklı herhangi bir yoldan sağlanacak toplumsal birliğin kısır bir disiplinden başka bir şeyi ifade edemeyeceğini yazacaktır.³⁵¹ Diğer taraftan askerlerin uzun süre iktidarda kalmasını istemeyen CHP ve İnönü de tasarıya açıktan muhalif oldu. İnönü, seçimlerin bir an önce yapılmasının yararlı olduğunu ifade ederek demokratik rejime geçişteki gecikmenin sakıncalarını dile getirdi.³⁵²

Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısıyla ilgili tartışmalar devam ederken Komite içerisindeki süregelen hizipler arası çatışma da doruk noktasına ulaşmıştı. Gruplardan birinin diğerini tasfiye etmesi sadece bir zaman meselesiydi.³⁵³ Bazı siyasi kesimlerin ve basın çevrelerinin tepkisini çeken Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı ise MBK'nin radikal kanadının gerçek ihtiraslarını ortaya çıkaran bir girişim olarak yorumlanmaktaydı.³⁵⁴ Çünkü Tasarının ana hatları radikallerin tezleriyle uyumluluk göstermekteydi. Tasarının Türkes tarafından hazırlatıldığı ve radikaller tarafından benimsendiği söylentileri yayılmaya başladı.³⁵⁵ Sonunda 13 Kasım'da MBK'nin radikal kanadını oluşturan 14 Komite üyesi tasfiye edilip yurt dışı görevlere gönderildiler. 14'lerin MBK'den uzaklaştırılmasından sonraki basın toplantısında Gürsel, “Kültür Birliği diye bir şey yoktur ortada. Başka türlü ifade edeyim, siz tutun Türk vatanını 100 metre yukarı çıkarın, ne geçer ele? Biz, memlekette demokratik nizamın yerleşmesine azimli ve kararlıyız. Onu gölgelendirecek hiçbir karar MBK'den çıkmayacak” dedi.³⁵⁶ Böylece Ülkü ve Kültür Birliği yasa teklifi geri alındı ve bir daha gündeme gelmedi.

3.11. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası

MBK'nin sivil rejime geçiş için attığı ilk ciddi adım Kurucu Meclis'in toplanmasına karar vermesiydi. En baştan beri MBK, amaçlarının yeni bir demokratik anayasa yapmak ve iktidarı serbestçe seçilmiş sivil bir hükümete bırakmak olduğunu ilan etmişti. Ancak MBK'nin bu sözünü tutmasının önündeki önemli engellerden biri, Komitenin radikal kanadının muhalefeti idi. Radikaller, erkenden Kurucu Meclisin oluşturulmasına ve bunun hemen ardından beklendiği üzere yapılacak seçimlerle askerî yönetimin sona erdirilmesine karşıydılar. Ekim 1960'ta Gürsel'in direktifi üzerine Sıtkı Ulay tarafından hazırlanan Kurucu Meclis yasa tasarısı MBK toplantısında gündeme geldiğinde, tasarı radikallerin şiddetli itirazlarına maruz kaldı.³⁵⁷ Bu süreçte MBK içerisindeki hangi hizibin üstün geleceği rejimin kaderini belirleyecekti. Nitekim Komitenin ılımlı kanadı darbe niteliğindeki bir girişimle 13 Kasım tasfiyesini gerçekleştirdi. Radikallerin MBK'den

³⁵⁰ Bülent Ecevit, “Ülkü ve Kültür Birliği nedir?”, *Ulus*, 5 Kasım 1960, s. 1, 2.

³⁵¹ Weiker, age. s. 159.

³⁵² Altuğ, *27 Mayıs'tan...*, s. 131.

³⁵³ Ulay, age., s. 155.

³⁵⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 370.

³⁵⁵ Özdağ, age., s. 364.

³⁵⁶ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1960.

³⁵⁷ Ulay, age., s. 154-157.

tasfiyesiyle birlikte Kurucu Meclisin oluşturulmasının önündeki önemli bir engel kaldırılmış oldu. Böylece erken seçim yolu açıldı ve sivil rejime geçiş için süreç hızlandı.³⁵⁸

Tasfiyeden sonra, Komitede Kurucu Meclisin oluşturulmasına karşı bir itiraz kalmadı.³⁵⁹ 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun ile Kurucu Meclis oluşturuldu. Meclisin yapısı, yetkileri ve çalışma ilkelerini belirleyen bu Kanuna göre, Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşacaktı. Meclis yeni anayasa ve seçim kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihine kadar iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama ve yürütmeyi denetleme yetkisini kullanacaktı. 272 üyeli Temsilciler Meclisinin 10 üyesi Devlet Başkanınca ve 18 üyesi ise Komite tarafından seçilecekti. Ayrıca Bakanlar Kurulu üyeleri de Meclisin doğal üyesi olarak kabul edilmişlerdi. Geriye kalan tüm üyeler, il seçim komisyonları (75 temsilci), siyasi partiler, (CHP: 49, CKMP: 25 temsilci) ve diğer kuruluş ve kurumlarca (basın:12, barolar: 6, Eski Muharipler Birliği: 2, esnaf kuruluşları: 6, odalar: 10, işçi sendikaları: 6, öğretmen kuruluşları: 6, tarım kuruluşları: 6, üniversite: 12, yargı organları: 12, gençlik kuruluşları:1) aşamalı bir şekilde seçilecekti.³⁶⁰ Görüldüğü üzere Meclise temsilci gönderebilecek sadece iki siyasi parti mevcuttur. Meclisin kuruluş yasası o sırada kesin olarak kapatılmış olan DP ve çizgisinin yeni yasama organına katılmasına olanak tanımamaktaydı.³⁶¹ Seçmen tercihlerinin yarısına yakını³⁶² yok sayan bu durum, Anayasası'nın daha yapım aşamasında yara almasına yol açan etkenlerden biriydi.³⁶³

MBK, iktidarı sivillere bir an önce devretme konusunda oldukça kararlıydı. 157 nolu Kanunda, Kurucu Meclis tarafından kabul edilecek anayasanın halkoyu ile reddedilmesi durumunda yeni seçim kanununa göre, yeni bir Temsilciler Meclisinin seçileceği hükümlerine yer verilmesi bu durumu göstermekteydi. Ayrıca Meclisin anayasayı 27 Mayıs 1961 tarihine kadar tamamlamakla görevli olduğu ve anayasanın bu tarihe kadar yetiştirilememesi durumunda bu sürenin bir defalık 15 gün uzatılabileceği hükümlerine de yer verilmişti.³⁶⁴

Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de toplandı. Temsilciler Meclisi siyasi parti eğilimi olarak CHP ve sosyal kompozisyon bakımından devlet eliti (askerler, bürokrasi ve profesörler) ağırlıklı oldu.³⁶⁵ Meclisin kuruluş yasasında CHP'ye ayrılan temsilci sayısı 49 olmasına karşın³⁶⁶, il temsilcisi olarak seçilenlerin ya da diğer çeşitli kuruluşlarca seçilen üyelerin çoğunun CHP mensubu olduğu biliniyordu.³⁶⁷ Gazetelerin aktardığına göre temsilcilerin yaklaşık olarak 222'si CHP mensubuydu.³⁶⁸ Bu temsil gücüyle CHP'li ve aydın kanat, anayasa yapım sürecinde asıl ağır basan güç oldu. Topraksız ve yoksul köylünün temsil olunmadığı, sendikacılardan sadece 6 üyenin bulunduğu Temsilciler Meclisinde, asıl mücadele reformcu aydınlar ve CHP çizgisindeki siyasetçilerle, genellikle tarımdaki egemen çıkarları temsil eden üyeler arasında geçti.³⁶⁹ Kurucu Meclisin diğer bir organı olan MBK'nin de etkisi anayasa yapımında güçlü bir şekilde hissedildi.³⁷⁰ Askerî

³⁵⁸ Özbudun, *The Role Of the Military...*, s. 34.

³⁵⁹ Ulay, age., s. 169.

³⁶⁰ "157 Nolu Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 10682, 16 Aralık 1960.

³⁶¹ "157 Nolu Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 10682, 16 Aralık 1960.

³⁶² DP 1957'de %47.7 oranında oy almıştı.

³⁶³ Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 28-29.

³⁶⁴ "157 Nolu Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 10682, 16 Aralık 1960.

³⁶⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 373; Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, çev., Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 53.

³⁶⁶ "157 Nolu Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 10682, 16 Aralık 1960.

³⁶⁷ Hale, age., s. 179.

³⁶⁸ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1961.

³⁶⁹ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 10-11.

³⁷⁰ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 53.

kesimin anayasa ile ilgili özel istekleri, çoğu zaman Temsilciler Meclisinde çoğunlukta olan CHP kanalı ile yansıtıldı.³⁷¹

Kurucu Meclis, 27 Mayıs 1961’de 22 MBK üyesi ve 238 Temsilciler Meclisi üyesinin kabul oyu ile Anayasa tasarısını onadı. Temsilciler Meclisinden 38 üye oylamaya katılmamış, 2 üye ise çekimser oy kullanmıştı.³⁷² Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Anayasa metni 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunulmadan önce MBK, “Evet” kampanyası başlattı. Bu yöndeki yoğun tanıtım ve propaganda faaliyetleri, Komitenin Anayasa’nın halk tarafından reddedilmesi konusunda kaygılı olduğunu da göstermektedir. Anayasa’nın tanıtılması ve halkoyuna sunulması konusunda vatandaşların aydınlatılmasında yürütülecek propaganda faaliyetleri için 16 Haziran’da MBK İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığı bir genelge yayımladı. Söz konusu genelgede, bakanlıkların, üniversitelerin ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün Anayasayı tanıtma konusunda ne tarzda hareket edecekleri, hangi faaliyetleri yerine getirecekleri bildirildi. Buna göre, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, radyoda 15 dakikalık Anayasa saati programı düzenleyecek, ulusal ve yerel gazeteleri Anayasa ile ilgili yazılar yazılmasını teşvik edecekti. İçişleri Bakanlığı, daha önce başlatılan valilik ve kaymakamlıklar yoluyla köylere gazete gönderme kampanyasını daha da yoğunlaştıracak, broşürler hazırlayıp halka dağıtacak, bez ve kâğıt dövizler hazırlanıp belediyelerce uygun yerlere asılacaktı. Köy öğretmenleri, din adamları, aydınlar, üniversite öğrencileri konferanslar düzenleyerek köylüye yeni Anayasayı tanıtacaktı. Tanıtım faaliyetlerinin halkın oyunu etkilemeyecek bir şekilde düzgün bir dille yapılması önemle vurgulanır. Ayrıca genelgede, yürütülen faaliyetler konusunda bakanlıklardan her 15 günde bir, valiliklerin ise 10 günde bir, İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığına rapor bildirmeleri istenir.³⁷³ Diğer yandan MBK üyeleri de Anayasa ile ilgili tanıtım ve propaganda yapmak amacı ile yurt gezisine çıktılar. Kampanyaya destek sağlamak amacıyla referandumdan bir hafta önce Diyanet İşleri Başkanlığından Anayasa’nın dine uygun olduğuyla ilgili bir bildiri de yayımlandı. Bildiride, “Yeni Anayasa, bütün Anayasaların en sonuncusu ve bize göre en uygundur. Onu desteklemek, sosyal hayatımıza istikrar getirecek. 27 Mayıstan evvelki huzursuzluklara mahal verilmeyecektir.” ifadeleri kullanılmaktaydı.³⁷⁴

Propaganda döneminde, “Anayasa’ya hayır” yolundaki propagandaların yürütülebilmesi için koşullar pek uygun değildi. İçinde bulunulan fiili durumun elverişsizliğine rağmen, DP’nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi (AP) ve diğer DP taraftarları Anayasa metni aleyhindeki resmi olmayan propaganda faaliyetlerini, “hayır’da hayır vardır”, “oyların hayırlı olması” şeklinde imalı bazı sözlerle ifade etmeye çalıştılar.³⁷⁵ Gürsel bir basın toplantısında, AP’nin Anayasa karşısındaki tutumunu, partinin “iyi yolda olmadığı” şeklinde değerlendirdi.³⁷⁶ CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Anayasa’nın kabulü için yoğun bir çaba sarf ederken, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ise kararsız bir tutum sergiledi.³⁷⁷

Sonunda Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Anayasa metni 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunuldu. Seçmen olarak 12.735.009 kişi oy kullanma hakkına sahipti ve bunların %81’i oylamaya katılmıştı. Kullanılan toplam 10.322.169 oydan 10.282.561’i geçerli

³⁷¹ Mümtaz Soysal, “27 Mayıs Olmasaydı Belki Daha İyi Olurdu”, *Nokta Dergisi*, Yıl 3, Sayı: 21, 2 Haziran 1985, s. 32.

³⁷² *Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, C. 2, B: 15, 27.05.1961, s. 111.

³⁷³ *BCA. FK. 030-01, Yer No: 33-198-3, Tarih: 21.06.1961.*

³⁷⁴ “Anayasa ‘Evet’ Kampanyası Gelişiyor”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1961; *Milliyet*, 2 Temmuz 1961.

³⁷⁵ Şirin Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, İletişim Yay., s. 1807.

³⁷⁶ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1961.

³⁷⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasaları...*, s. 376.

sayıldı ve 39.608'i ise iptal edildi. Toplam 6.348.191 kabul, 3.934.370 ret oyu vardı.³⁷⁸ Evet oylarında yeni Anayasa'nın getirdiği geniş temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra askerî bir an önce kışlasına dönmesi için Anayasa'nın kabul edilmesi gerektiği düşüncesinin de etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Diğer taraftan "Evet" diyenlerin sayısının oy kullanma hakkına sahip olanların yarısından az olması ve aynı zamanda "Hayır" oylarının beklenmedik ölçüdeki yüksek oranı, Anayasa'nın çok düşük oransal bir destek aldığını da açıkça göstermekteydi. Bu durum Anayasa konusunda toplumsal mutabakatın sağlanamadığına, 27 Mayıs'ın toplumun önemli bir kesimi tarafından onaylanmadığına işaret etmekteydi. Ret oylarının yüksek oranı üzerinde AP'nin dolaylı propagandalarının sınırlı etkisinin dışında, o sırada halen Yassıada'da yargılanan Menderes'in etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Referanduma katılan 67 ilden 12'si³⁷⁹ çoğunlukla Anayasa'ya hayır oyu vermişti. Bu iller DP'nin güçlü olduğu yerlerdi. 27 Mayıs ile özdeşleşmiş bir Anayasa'yı oylayan eski DP mensubu halk kitlesi, yeni Anayasa'ya ret oyu vererek 27 Mayıs darbesine olan tepkisini göstermiş gibidir. Anayasa'nın toplumun önemli bir kesimi tarafından kabullenmeyişi, 12 Eylül dönemine kadar sürecek olan Anayasa'yla ilgili tartışmalara, bölünmelere de yol açacaktır. Bir kesim, 1961 Anayasa'sını Türkiye'ye geniş temel hak ve özgürlükler tanıyan, son derece ilerici ve özgürlükçü bir metin olarak neredeyse kutsarken, diğer bir kesim ise Anayasa'yı Türkiye'ye bol gelmekle eleştirecek, toplumsal huzursuzlukların kaynağını Anayasa'ya ve beraberinde getirdiği vesayetçi kurumlara bağlayacaktır.³⁸⁰ Bu tartışmalar 1961 Anayasası'nın ömrünün kısa olmasında da önemli rol oynayacaktır.

3.11.1. 1961 Anayasası'nda Eğitim ve Kültür

Şüphesiz 27 Mayıs'ın uzun dönemli en önemli mirası 1961 Anayasası oldu. 27 Mayıs darbesinin bir ürünü olan 1961 Anayasa'nın Başlangıç kısmına göre anayasayı, "...Anayasa ve Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti" yapmıştır. Türk milleti, "...Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bu anayasayı kabul ve ilan etmiştir." Millet in anayasası olarak ilan edilen 1961 Anayasası, gerçekte, demokratik normlara göre oluşturulma şekli tartışmalı ve temsil kabiliyeti sınırlı olan Temsilciler Meclisince hazırlanmıştı. Bununla birlikte gerek Anayasa'nın yapım aşamasında, gerekse son şeklini almasında askerî kanadı temsil eden MBK önemli rol oynamıştı.³⁸¹ Diğer yandan 27 Mayıs darbesi "ulusça direnme hakkı" olarak tanımlanarak darbenin millet adına yapıldığı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımla askerî cuntanın iradesiyle halk iradesi özdeşleştirilmektedir. 1961 Anayasası ile Türkiye'nin siyasal hayatında yer almış bu yaklaşım, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerine de kapıyı aralayacak; askerî darbelere ve darbe anayasalarına meşruiyet kazandıracaktır.³⁸²

1961 Anayasası, yapılış şekli bakımından tam demokratik şartlardan yoksun bir şekilde geliştirilmiştir.³⁸³ Bununla birlikte ülkenin birçok temel sorununun Anayasa ile çözülebileceğine dair iyimser bir düşünceyle hazırlandığından 1961 Anayasası, daha önceki tüm anayasalara göre daha ayrıntılı ve daha uzundur.³⁸⁴ Anayasa ile yapılan birçok

³⁷⁸ "Yüksek Seçim Kurulunun Anayasa'nın Halkoyuna Sunulmasının Kesin Sonuçlarına İlişkin Kararı", *Resmî Gazete*, Sayı: 10859, 20 Temmuz 1961.

³⁷⁹ Çoğunlukla Anayasaya hayır diyen iller şunlardı: Aydın, Bolu, Bursa, Çorum, Denizli, Diyarbakır, İzmir, Kütahya, Manisa, Sakarya, Samsun ve Zonguldak. Cemal Aygen, "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri", *Ankara Üniversitesi SBFD*, XVII, I, Mart 1962, s. 206.

³⁸⁰ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yay., İstanbul, 1979, s. 76.

³⁸¹ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 53.

³⁸² Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, Metis Yay., İstanbul, 2016, s. 36.

³⁸³ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 53.

³⁸⁴ Cem Eroğul, *Anatüzeve Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)*, İmaj Yay., Ankara, 2016, s., 276.

düzenleme, 1950-1960 arasındaki siyasal döneme duyulan tepkiyle hazırlanmıştır.³⁸⁵ 27 Mayıs öncesinde Türkiye’de demokrasinin gerekleri bakımından DP’ye muhalif kesimler tarafından söylenmiş, ileri sürülmüş olan formüller Anayasa’ya yansıtılmaya çalışılmıştır. Özellikle ocak 1959 tarihli CHP 14. Kurultayında kabul edilen “İlk Hedefler Beyannamesi”nde ifade edilen talepler Anayasa’nın köşe taşları haline getirilmiştir.³⁸⁶

1961 Anayasası’nın en belirgin özelliklerden biri 1924 Anayasası’nın aksine temel hak ve özgürlükleri büyük oranda genişletmesi, vatandaşlara kapsamlı sosyal ve iktisadi haklar tanınması³⁸⁷ ve bunları geniş güvencelere bağlamasıdır.³⁸⁸ Yeni Anayasa, 157’si temel ve 11’i geçici olmak üzere 168 maddeden oluşan oldukça uzun bir metindir. Öyle ki bu metnin yaklaşık olarak üçte biri, temel hak ve ödevlere ayrılmıştır.³⁸⁹ Batılı klasik hakların yanında modern bütün hak ve özgürlükler de Anayasa’da yer almıştı. Anayasa’nın 2. Maddesi’ne göre, “Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir.” Böylece Türkiye Cumhuriyeti “demokratik ve laik” niteliğine ek olarak “sosyal” bir nitelik de almaktaydı. Anayasa’da öngörülen sosyal devlet, kişilere sadece klasik özgürlükleri sağlamakla yetinmeyip aynı zamanda, onların insan gibi yaşamaları için zorunlu olan maddi ihtiyaçlarını karşılamalarını kendisine görev edinen devletti.

Anayasa diğer özgürlüklerle birlikte inanç, düşünce, ifade, örgütlenme ve yayın özgürlüklerini de açıkça garanti altına almaktaydı. Diğer birçok konuda olduğu gibi Anayasası’nın; eğitim, öğretim ve bilim konusunda da görece özgürlükçü, laik ve sosyal devlet anlayışına uygun bir tutumu vardı.³⁹⁰ “Bilim ve sanat hürriyeti” kenar başlıklı 21. maddeyle bilim ve sanatın özgür olduğu ilkesi benimsenmiştir. Söz konusu maddeye göre, “Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim, Devletin gözetimi ve denetimi altında serbesttir.” 50. maddeye göre, “Halkın eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını sağlama devletin başta gelen ödevlerindedir. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburidir ve devletin okullarında parasızdır. Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.” Bu madde ile yalnız 1924 Anayasası’nın 87. maddesinde ifadesini bulan ilköğretimin zorunlu olduğu değil, devletin her alanda eğitimi sağlama görevi de ifade edilmiştir. Aynı zamanda başarılı öğrencilere burs, yatılı okul gibi imkânlarla öğrenim imkânı sağlanması öngörülmektedir. Böylece hem sosyal adaletin bir gereği olarak eğitimde fırsat eşitliği öngörülmüş hem de başarılı öğrencilerin toplum hayatı için önemli bir değer olarak kazanılması sağlanmaya çalışılmıştır.³⁹¹ Ayrıca ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınmanın bir plan çerçevesinde gerçekleştirilmesi esasına dayanılarak “plan” kavramına Anayasa’da yer verilmiş ve ülke kaynaklarının en rasyonel şekilde kullanılmasını sağlamak amacı ile kalkınma planı yapılması esası benimsenmiş ve buna bağlı olarak DPT de anayasal bir kurum haline getirilmiştir. (md.129) Bu kurum 1961 sonrası hazırladığı beş yıllık planlarla eğitim politikalarında da yönlendirici olabilmiştir.

1961 Anayasası’nın en dikkat çekici yeniliklerinden biri de devlet sistemi içerisinde özerk kuruluşlar yaratmış olmasıdır. Anayasa iki özerk kuruluşu öngörmüştü: Bunlardan biri Anayasa’nın 120. maddesiyle ele alınmış olan üniversiteler, diğeri ise 121. madde ile düzenlenen “Radyo ve televizyonun idaresi ve haber ajansları”ydı. Bu kuruluşların

³⁸⁵ Soysal ve Sağlam,, “Türkiye’de Anayasalar”..., s. 28-29.

³⁸⁶ Tanör, *İki Anayasa...*, s. 10.

³⁸⁷ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 53-54; Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, s. 65.

³⁸⁸ Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 146.

³⁸⁹ Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”..., s. 146.

³⁹⁰ Gök, “75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet”..., s. 6.

³⁹¹ “Halkoyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, *Resmî Gazete*, Sayı: 10810, 31 Mayıs 1961.

Anayasaya girmelerinde 1950-1960 siyasal dönemine duyulan tepkinin etkisi büyük olmuştur. Bu iki kurumun özerkliği, 12 Eylül darbesine kadar sürecektir şiddetli tartışmaların konusu olacak; üniversitelerin özerk yapısıyla devletin denetimi dışına çıktığı sık sık ileri sürülecektir.

Üniversitelere geniş bir özerklik veren Anayasa'nın 120. maddesi şu gerekçeye dayandırılmıştı:

Üniversitelerimizin ilmi ve fikri sahada tam bir hürriyet içinde görevlerini yapmaları bütün Türk milletinin üzerinde titizlikle durduğu bir husustur. Geçmiş deneyimler, üniversitelerimizin haklarını açıklıkla koruyacak hükümlere gereksinim olduğuna şüphe bırakmamıştır. Özerkliğin Anayasada belirtilmesi bu açıklığı sağlayacaktır. Son fıkra, siyasi hayatımızın zenginleşmesi ve partilerin kendilerinden beklenen, hizmetleri daha iyi görebilmesi için üniversite öğretim üyelerinin partilere girebilmesine imkân vermek, aynı zamanda ilmi çalışmaların memleket realitelerinden uzak kalmamasını sağlamak maksadını aksettirmektedir.³⁹²

Bu madde daha çok 1950-60 dönemine, özellikle dönemin ikinci yarısında DP iktidarı ile üniversitelerin gergin ilişkilerine bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca 27 Mayıs rejimi de üniversiteye dışarıdan müdahale ederek üniversite özerkliğine ciddi zarar vermiş ve üniversite çevrelerinden büyük tepki toplamıştı. Bu geçmiş tecrübelerin etkisiyle üniversitelerin haklarını açıkça koruyacak hükümler Anayasa'ya konulmuştu. 120. maddeye göre, “üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilerdir.” Yine aynı maddede “üniversitelerin, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle” yönetileceği ve denetleneceği ifade edilmekteydi.

DP döneminde öğretim üyelerinin Bakanlık emrine alınmasına ve ardından MBK'nin üniversitelere dışarıdan müdahale ederek 147 öğretim elemanını tasfiye etmesine duyulan tepki, Anayasa'da “Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar” şeklinde ifadesini bulmuştu. Yine 120. Madde ile öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olma yasağı kaldırılmış ve öğretim üyelerinin siyasi partilere girebilmelerine imkân sağlanmıştır.

Anayasa ile özerklik kazanan bir diğer kurum da radyo ve televizyon idaresidir. DP 1954'ten itibaren radyoyu hükümetin ve iktidar partisinin bir yayın organı olarak kullanmaya başlamıştı.³⁹³ Bu duruma duyulan tepki Anayasa'ya yansıtılmıştır. 121. maddede “Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir. Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır”, denilerek radyonun partizan bir yayın aracı haline getirilmesi önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca “radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır” denilerek radyonun eğitim ve kültür faaliyetlerinde oynayacağı role de vurgu yapılmıştır.

Anayasa'da üzerinde önemle durulmuş olan bir başka alan da basın. Anayasa'ya basınla ilgili gerekli güvenceler eklenmiş, yazma ve söyleme özgürlüklerini güvenceye almak için her türlü önlem alınmıştır.³⁹⁴ “Basın ve yayımla ilgili hükümler” kenar başlığını taşıyan 22. maddede “basın hürdür sansür edilemez” şeklindeki klasik hüküm ifade edildikten sonra basının ancak “milli güvenlik” ve “genel ahlaki” koruma gerekçesiyle kanunla sınırlandırılabilmesine yer verilmiştir. Her zaman gazete ve dergilerin toplatılması basın özgürlüğünü ciddi bir şekilde tehdit eden bir önlemdi. Bu nedenle aynı maddede “Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergilerin” ancak hâkim kararıyla toplatılabileceği ve mahkeme kararıyla kapatılabileceği esası benimsenmiştir. Gazete ve dergi çıkarmaya ilişkin

³⁹² *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998, s. 106.

³⁹³ Jülide Gülizar, “Türkiye Radyoları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İletişim Yay., s. 2742.

³⁹⁴ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yay., İstanbul, 2013, s. 133.

23. maddede ise “Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz” hükmüne yer verilmiştir. “Kitap ve broşür çıkarma” hakkını düzenleyen 24. maddede “kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür olunamaz” hükmüne yer verilmiştir.

27 Mayıs darbesinin temel gerekçelerinden biri de Atatürk inkılâpları ve laiklik konusuydu. Daha darbenin ilk günü Gürsel, Anayasa’nın hazırlanması için oluşturulan Anayasa Komisyonuna, “öyle bir anayasa yapın ki bir daha ihlali mümkün olmasın, dinin istismarına imkân bırakmasın” talimatını vermişti.³⁹⁵ İlerleyen süreçte DP iktidarının “Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna” düştüğü ve dini istismar etiği çeşitli açıklamalarda ileri sürülmüş ve askerî yönetim tarafından bu konuda geniş çaplı bir propaganda faaliyeti de yürütülmüştü. Askerî yönetimin bu tutumu kapsamlı bir şekilde Anayasa’ya da yansıtıldı. Laiklik ilkesi, daha sağlam güvencelere bağlandı³⁹⁶ ve Anayasa’da başta laiklik olmak üzere Atatürk ilke ve inkılâplarının korunmasıyla ilgili çeşitli hükümlere dikkatle yer verildi.³⁹⁷ Anayasa’nın Başlangıç kısmında “Atatürk Devrimlerine bağlılık esastır” vurgusu yapılmıştır. 2. maddede devletin laik olduğu, 12. maddede ise herkesin din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu hükümlerine yer verilmiştir. “Düşünce ve inanç hak ve hürriyetleri” kenar başlıklı 19. maddede, herkesin inanç özgürlüğüne sahip olduğu, ibadet ve törenlerin, kamu düzenine, genel ahlaka ve bu amaçla çıkarılmış kanunlara uygun olmak şartıyla serbest olduğu ve kimsenin bunlara katılmaya, inançlarını açıklamaya zorlanamayacağı hükümlerine yer verilmiştir. Söz konusu maddedeki, “Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.” hükmüyle de Türkiye’de her zaman tartışma konusu olmuş dini eğitim isteğe bağlı hale getirilmiştir. Yine aynı madde, çıkar sağlamak için din sömürsünün yasak olduğu kaydı düşülmüş ve bu yasağa uymayan dernek ve siyasi partilerin temelli kapatılacağı hükmüne yer verilmiştir. 21. maddede “Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.” hükmüne yer verilmiştir. Yine laiklik ilkesinin korunmasını sağlamak için 57. maddede, siyasi partilerin laik cumhuriyet ilkesine uymak zorunda oldukları aksi halde Anayasa Mahkemesince temelli kapatılacakları kaydı düşülmüştür.³⁹⁸ Din üzerinde devlet kontrolünün daha etkin kılınabilmesi içinse Diyanet İşleri Başkanlığı da anayasal bir kurum olarak düzenlenmiştir. (md.154).

27 Mayıs darbesinin Türkiye’nin ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel hayatına etkileri kendisini 1961 Anayasası’nın yarattığı ortam ile görünür kılar. Bu nedenle Türkiye’nin 1960’lı ve 70’li yıllarını şekillendirecek 1961 Anayasası’nın getirdiği diğer bazı yenilikler üzerinde durmak faydalı olacaktır. 1961 Anayasası hem yeni kurumlar yarattı hem de yasama-yürütme-yargı arasında yeni bir ilişki biçimi öngördü. Egemenliğin ve iktidarın kullanılışı ile ilgili düzenlemelerde, genel oya ve sivil siyasetçiye güvensizlik duygusu hâkimdir.³⁹⁹ Anayasa’nın hazırlanması ve olgunlaştırılması sürecine dahil olan güçlerden biri askerlerdi. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren askerlerin sivil siyasetçilere olan güveni zayıftı veya hiç yoktu. Nitekim MBK içerisindeki askerî yönetimi bir süre daha uzatmak isteyen radikal kanadın görüşleri, siyasi partilere, sivil siyasetçilere olan güvensizlik etrafında şekil bulmuştu. Anayasa’nın hazırlanmasına katılan diğer sosyal ve politik güçlerde de 1924 Anayasası’nın yürütmeye tanıdığı aşırı yetkilerin DP tarafından kötüye kullandığına dair bir tepki mevcuttu.⁴⁰⁰ 1950-60 dönemine duyulan bu reaksiyon, Anayasa’ya, egemenliğin ve iktidarın kullanılmasının paylaştırılması şeklinde yansdı.

³⁹⁵ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 198.

³⁹⁶ Soysal ve Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”..., s. 28-29.

³⁹⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 390.

³⁹⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 3901.

³⁹⁹ Turan Güneş, *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yay., İstanbul, 1983, s. 80.

⁴⁰⁰ Karpas, *Asker ve Siyaset...*, s. 245.

Bölüşürülmüş bir egemenlik öngörülerek yürütmenin gücü azaltılmış, gücün tek elden toplanmasının engellenmesi öngörülmüştür.⁴⁰¹

Dolayısıyla 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre oldukça farklı bir egemenlik anlayışı benimsemiştir. “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletın yegâne ve hakiki mümessili olup, millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder” diyen 1924 Anayasası'na karşılık, 1961 Anayasası, “Millet, egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır” (md.4) demektir. Böylece genel oyun ürünü olan TBMM, artık egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkmakta, Anayasa'da belirtilen yetkili organlardan biri haline gelmektedir.⁴⁰² Seçilmiş organlara ve siyasetçilere güvensizliği yansıtan bu düzenlemeyle TBMM'nin sistem içerisindeki yeri zayıflatılmıştır.⁴⁰³

Anayasa'nın getirdiği bir başka yenilik ise yasama organını iki meclisli hale getirmesiydi. Meclislerden biri Millet Meclisi'ydi. Bu Meclis, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden kuruluydu. Bir diğer Meclis olan Cumhuriyet Senatosu ise genel oyla seçilen 150 üyenin dışında, cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üyeyi ve MBK üyeleri ile eski cumhurbaşkanlarından oluşan tabii üyeleri bir araya getirmekteydi. Senato üyeliğine aday olabilmek için kırk yaşını bitirmiş ve üniversite mezunu olmak gerekiyordu. Her iki meclisi de kapsayan Türkiye Büyük Millet Meclisi terimi kabul edilmişti. Meclisler ilke olarak ayrı ayrı, bazı konularda ise bir arada toplanmaktaydılar. Meclislerin görev süreleri de farklıydı. Millet Meclisi seçimleri 4 yılda bir yapıyordu. Cumhuriyet Senatosu'nda ise genel oyla ve cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerin üçte biri iki yılda bir yenileniyordu, fakat Senato üyeliğinin süresi altı yıldır.⁴⁰⁴

İki meclisli sisteme, DP'nin Meclis çoğunluğuna dayanarak bazı otoriter eğilimler göstermesinden dolayı ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰⁵ Nitekim Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu ilk metin raporunda, Cumhuriyet Senatosunun kurulmasını, “demokratik düzenin bir teminatı ve memleketimizdeki siyasi buhranın hal çarelerinden biri olarak” gerekçelendirmişti.⁴⁰⁶ Cumhuriyet Senatosunun içine genel oyla gelmeyen bazı “denge” unsurlarının yerleştirilmesi ve bunların temsilci sayılması genel oya karşı duyulan güvensizliğin bir diğer belirtisi niteliğindedir.⁴⁰⁷

3.12. 27 Mayıs Darbesinin 1960'lar Sinemasına Etkileri

27 Mayıs darbesinin sinema üzerindeki etkileri iki yönlü olduğu söylenebilir. Birincisi doğrudan doğruya iktidardaki gücün tercihlerinin biçimlendirdiği ve belli bir politikaya göre düzenlenen, yönlendirme amacı güden propaganda amaçlı filmlerin çekilmesi ve bunların bütün ülkede aylarca gösterime sokulmasıdır. Diğer bir etkisi ise darbenin yarattığı yeni koşul ve imkânlarla bağlantılanabilecek, daha çok darbeye “ilerici” bir rol yükleyen yönetmenlerin dönemin siyasi ruhu ile uyumlu filmler çekmesi ve diğer bazı kendiliğinden doğan etkilenmeler ve sonuçlardır.

27 Mayıs rejimi edebiyatı, şiiri, sanatı, ders kitaplarını, sigara paketlerini, posta pullarını ve akla gelebilecek hemen hemen diğer tüm araçları darbeyi meşrulaştırmak, halk desteği sağlamak için propaganda malzemesi olarak kullandı. Fakat görüntünün inandırma, kandırma, etkileme, yönlendirme gücü hemen hemen sınırsız olduğundan; görüntülerin ve sesin istenildiği gibi kullanılabilmesi imkânı sinemayı propaganda araçlarının en güçlüsü haline getirmektedir. Bu nedenle sinema, sağladığı güçlü inandırıcılık etkisiyle kitleler

⁴⁰¹ Tanör, *İki Anayasa...*, s. 16.

⁴⁰² Soysal ve Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”..., s. 28-29.

⁴⁰³ Hikmet Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 37.

⁴⁰⁴ Soysal ve Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”..., s. 31.

⁴⁰⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi...*, s. 109.

⁴⁰⁶ *Temsilciler Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)*, Karar No: 27, 09.03.1961.

⁴⁰⁷ Tanör, *İki Anayasa...*, s. 16.

üzerinde hızlı ve kolay bir şekilde yönlendirici olabilmektedir. 1960'taki genel nüfus sayımına göre 27 milyon 766 bin olan nüfusun 16 milyonu okuma yazma bilmiyordu ve okuryazar olanların çoğu ise ilkokul mezunuydu.⁴⁰⁸ Büyük orandaki bu okuryazar olmayan nüfus üzerinde etkili olmanın en kolay yolu sinemanın propaganda gücünden faydalanmaktı. 1950'lerin başlarında ortaya çıkan Yeşilçam sineması 1960'a gelindiğinde bir sinema endüstrisinin temellerini oluşturmuştu. 27 Mayıs rejimi de bu altyapıdan yararlanarak propaganda amacı ile bir dizi belgesel film çekti ve yurt geneline yayılmış sinema salonlarında gösterime soktu. 1960 ve 1961'de hazırlanan *Düşükler Yassıada'da* (1960) ve *Düşüklerin İç Yüzü* (1961) gibi filmler bunların öne çıkanlarıdır.⁴⁰⁹

DP'lilerin tutuklanarak Yassıada'ya götürülmesiyle birlikte askerî cunta, halktan gelebilecek bir tepkiye önlem olarak Yassıada sanıklarının oradaki yaşam koşullarıyla ve duruşmalarla ilgili filmler çekerek gösterime soktu. Filmler, on yıl boyunca ülkeyi yönetmiş, birçok önde gelen devlet ve siyaset adamlarını, ülkenin başına gelen tüm felaketlerin sorumluları olarak göstermekte ve kitlelerin DP imajını yıkararak yönlendirici olmaya çalışmaktadır. Ordu Foto-Film Merkezi tarafından propaganda amacı ile hazırlanmış bu filmlerden ilki *Düşükler Yassıadada*'dır.⁴¹⁰ DP'lilerin Yassıada'ya götürülmesinden sonra, halk arasında buradaki sanıkların yaşam koşullarının çok kötü olduğuna dair söylentiler çıkınca askerî yönetim, sinemalarda gösterilmek üzere hemen bir film çekilmesini emretti. Film çekimi yapmak için 14 Eylül gece yarısı bütün tutuklular adaya yeni geliyorlarmış gibi iskeleye götürülüp merdivenlerden yürütüldüler. Adadaki yaşam koşullarının gayet iyi olduğunu göstermek için hastanede, berberde, koğuşlarda çekimler yapıldı. Fatin Rüştü Zorlu'ya odasında kitap okuma taklidi yaptırılıyordu, Refik Koraltan kantinden alışveriş yaparken görüntüleniyordu. Söz konusu film hemen piyasaya sürüldü ve sinema salonlarında gösterilmeye başlandı.⁴¹¹ Ancak filmde kullanılan dil alaycı ve küçümseyicidir. Filmde, İstanbul Belediye Başkanı Kemal Aygün, “vatan cephesi başkumandanı” olarak, Emniyet Müdürü Faruk Oktay “barların haraç başı” olarak ve Polis Şefi Bumin Yamaoğlu ise “üniversite gençliğinin amansız celladı” olarak tanıtıldıktan sonra adı geçen bu üç kişi “İstanbul'un kumar, eroin ve cinayet kolektif şirketi” olarak nitelendirilir. Yemek yerken görüntülenen Celal Bayar için “sofrasında kilosu bin liraya satılan siyah havyar bulunmamakla beraber iştahı yerindedir” denir. Menderes, yemekhanede, yemek yer gibi yapmaya çalışırken filmdeki ses şöyle der: “Adnan Menderes... Poz vermeden edemez.” Filmdeki seslendirmeden de anlaşılacağı üzere yargılamalar başlamadan hükümler giydirilmiş gibidir. Bu filme ilk tepki Celal Bayar'dan geldi. Film çekimleri Bayar'ın onurunu oldukça zedelemiş ve bu nedenle Bayar 25 Eylül günü intihar girişiminde bulunmuştu.⁴¹²

Askerî yönetimin propaganda amacı ile hazırladığı diğer bir film ise *Yassıada'da Hesap Veriyorlar*'dır. Yassıada duruşmalarının bu ikinci filmi de Ordu Foto-Film Merkezi tarafından hazırlanmıştır. Yassıada duruşmalarını konu alan bu ikinci uzun metrajlı film iki saat uzunluğundadır. Film, 14 Mayıs 1950 seçimlerini hemen takip eden günlerin kısa bir hikâyesini veren bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümde yapılan seçimler sonunda iktidarın DP'ye nasıl teslim edildiği, Meclise ilk defa bir cip ile gelen DP liderlerinin sonradan nasıl çıkmaz yola girdikleri yönündeki iddialar ifade edilmektedir. Ardından film, 6-7 Eylül 1955 olayları, “bebek”, “örtülü ödenek”, “radyo”, “Barbara” “Topkapı Olayları” gibi Yassıada Mahkemelerine konu olan davaların anlatımıyla devam etmektedir.⁴¹³ Bu filmin dışında daha sonra Yassıada duruşmaları ile ilgili ayrı ayrı kısa metrajlı filmler de çekildi. Ayrıca Yassıada ile ilgili bu dokümanter filmlerin, Almanların Ekim 1945'teki Nürnberg

⁴⁰⁸ *Milliyet*, 30 Ekim 1960.

⁴⁰⁹ Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)*, Bilgi Yay., Ankara, 1968, ss. 147-154.

⁴¹⁰ Özön, *Türk Sineması Kronolojisi...*, 147-154.

⁴¹¹ *Milliyet*, 12 Kasım 1960.

⁴¹² *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1960.

⁴¹³ Tuncan Okan, “İkinci Yassıada Filmi”, *Milliyet*, 26.02.1961, s. 3.

yargılamalarını anımsattığı öne sürüldü ve bu filmler yabancı ülkelere pazarlanmaya çalışıldı. Hatta gazeteler bir yabancı firmanın “Düşükler Yassıada’da” filmini Uzak Doğu ülkelerinde gösterme hakkını satın aldığını yazdı.⁴¹⁴ 10 Ekim 1960 tarihli *Milliyet* gazetesinde, Ordu Film Merkezinin Yassıada’daki DP’li sanıkların hayatına dair çekmiş olduğu filmleri dünyada göstermek hakkını satın almak üzere bazı Amerikan film ve televizyon şirketlerinin başvuruda bulunduğunu fakat filmlere bir milyon dolar istendiği için bir anlaşmaya varılamadığı yazıyordu.⁴¹⁵

Sanat toplumsal bağlamı içerisinde incelendiğinde, çoğu zaman toplumsal ilişkiler ve sorunlarla yakından ilgili olan bir gerçekliğin izdüşümü ile karşılaşılır. Bu anlamda 27 Mayıs ile gelen yeni siyasi ve fikrî ortam sinemayı da etkiledi.⁴¹⁶ DP’nin siyasi mirası bir yanda paylaşılmaya çalışılırken, diğer taraftan sosyalist fikirler taşıyan yayınlar hızla tercüme edildi. Marksist ve sosyalist fikirlerin hızla moda olması ile birlikte sinema da bu ortamdan etkilendi ve 27 Mayıs darbesi sonrası süreçte politik düşünce ve eğilimlerin sinemaya yansıtıldığı akımlar ortaya çıkmaya başladı.

Türk sinemasında ideolojik kavramların tartışılmaya başlanması 27 Mayıs’ın bir sonucudur. Türkiye’de sinemanın sanatsal ve ideolojik boyutu ve aynı zamanda bir endüstri olarak gelişmesinin tarihsel süreci ele alındığında 27 Mayıs’ın etkisiyle ortaya çıkan sinema akımları daha tutarlı hükümlerle değerlendirilebilmektedir. Genel hatlarıyla bakıldığında Fuat Uzkınay’ın 1914’te çektiği “Ayestefanos’taki Rus Abidesinin Yıkılışı” adlı kısa belgesel, çekilip çekilmediği konusundaki bazı kuşuklara rağmen, Türk sinemasının ilk filmi olarak kabul edilmektedir.⁴¹⁷ Bununla birlikte, Osmanlı vatandaşı olan Makedonyalı Yanaki ve Milton Manaki kardeşlerin, 1911 yılında çektiği “V. Sultan Mehmet Reşat’ın Manastır ve Selanik Ziyareti” adlı belgesel, ilk Türk filmi olarak kabul eden araştırmacılar da bulunmaktadır. 1914-1922 yılları arasında çoğu belgesel niteliğinde, sayısı çok fazla olmayan bazı filmler de çekilir.⁴¹⁸ 1922 ile 1939 yılları arası döneme ise tek yönetmen olarak Muhsin Ertuğrul damgasını vurur.⁴¹⁹ Ertuğrul devrin ilerici, kültürlü, batıcı aydın tipidir. Almanya ve Rusya’da sinema üzerine çalışmıştır. Tiyatrocu olan ve aynı zamanda dönemin tek yönetmeni Ertuğrul’un filmleri ağdalı melodramlarla teatral havadan kurtulamadığı için bu dönem “tiyatrocular dönemi” olarak adlandırılır. Ertuğrul 1922-1939 yılları arası dönemde birbiri ardına tam on dokuz uzun metrajlı film çeker. İlk özel yapımevi olan Kemal Film şirketinin kuruluşunda katkıları olan ve özellikle de Türk tiyatrosuna büyük hizmet veren Ertuğrul’un bu süre zarfında çektiği filmler Batı sinemasının etkilerini taşır.⁴²⁰ Ertuğrul’un birçok filmi, yabancı kaynaklıdır veya o dönem Avrupası’nda en geçerli olan kalıpların tekrarıdır. Tek Parti döneminin batılılaşma çabaları sırasında tek yönetmen olan Ertuğrul’un bu tarz sineması döneminin düşünce tarzını ve sanat anlayışını da yansıtmaktadır.⁴²¹ Ertuğrul’un yönettiği birçok film Batı sinemasının taklidi şeklinde olsa da tarihsel sürece dayalı üç önemli filmi görülür: “Ateşten Gömlek” (1923), “Bir Millet Uyanıyor” (1932) ve “Bataklı Damın Kızı Aysel” (1934). Türk sinemasında “ilk kurtuluş savaşı filmleri” ve “ilk köy filmi”ni oluşturan söz konusu filmler her ne kadar abartı ve teatral unsurlardan kurtulmasa da dönemin imkanlarına göre önemli yapıtlardır.⁴²² 1940’lara gelindiğinde Muhsin Ertuğrul’un tiyatro merkezli sinema çalışmalarının genç yönetmenlere tiyatrodan farklı bir sinema geleneği miras bıraktığı

⁴¹⁴ *Milliyet*, 26 Şubat 1961.

⁴¹⁵ “Yassıada Filmine Bir Milyon Dolar İstendi”, *Milliyet*, 11 Ekim 1960.

⁴¹⁶ Atilla Dorsay, *Sinemamızın Umut Yılları, 1970-80 Arası Türk Sinemasına Bakışlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 12.

⁴¹⁷ Agah Özgüç, *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 13.

⁴¹⁸ Mesut Uçakan, *Türk Sinemasında İdeoloji*, Düşünce Yay., İstanbul, 1977, s. 17.

⁴¹⁹ Alim Şerif Onaran, *Türk Sineması*, C. 1, Kitle Yay., İstanbul, 1994, s. 21.

⁴²⁰ Uçakan, age., s. 18.

⁴²¹ Halit Refiğ, *Ulusal Sinema Kavgası*, Dergah Yay., İstanbul, 2009, s. 89.

⁴²² Özgüç, *100 Filmde Başlangıcından Günümüze...*, s. 15-16

söylenemez. II. Dünya savaşı yıllarında ise ikinci sınıf Hollywood filmleriyle “çoğu okuma yazma bilmeyen Mısır halkını uyuşturmak ve en kesin bilinçsizlik halinde tutmak” işlevini yüklenmiş Mısır melodramları salonları doldurur.⁴²³ Çok partili hayatla birlikte sinema da değişim geçirmiştir. Türk filmlerini desteklemek için getirilen vergi indirimi ve ardından DP’nin 1950’de işbaşına gelmesiyle birlikte Türk sinemasının çehresi de değişmiştir. DP’nin yurt geneline elektriği yaygınlaştırma girişimleri sinema salonlarının sayısını hızla arttırmış, doğal olarak film ihtiyacı da buna paralel olarak artmıştır. Böylece, daha önce birkaç merkezin dışına çıkamamış olan sinema, hızla yurt geneline yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Yeşilçam olarak adlandırılan yeni bir sinema türü ve endüstrisinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁴²⁴ Yeşilçam 1950’ler boyunca sinemanın film, salon sayısının artması ve teknik altyapının gelişmesi gibi sinemanın endüstriyel anlamda gelişmesini sağlamıştır. Fakat Yeşilçam sineması temelde sanattan ve ideolojiden yana kaygı gütmeyen, sadece kar amaçlı yapılan, niteliği çok da önemsemeyen, aynı kişisel konu ve kalıpların tekrar edildiği melodram örnekleriyle dolup taşar. O dönemde sinema sektörü güçlü bir sermayeye sahip olmadığından dolayı paraya sahip olması gereken yapımcı, bölgesel dağıtımcılara ve salon sahiplerine bağımlıdır. Bono adı verilen bir ön ödeme sistemiyle, dağıtımcı ve salon sahibi filmin yapım sürecini büyük ölçüde belirler. Dağıtımcı ve salon sahipleri doğrudan filmi finanse ettikleri için daha yüksek kar elde edebilecekleri filmler yapılmasını beklerler. Salon sahipleri de seyircinin isteklerine göre hareket ettiğinden filmlerin konusunu ve oyuncularını doğrudan salonları dolduran halkın tercihleri şekillendirmektedir.⁴²⁵ Bir bakıma Yeşilçam bir dönemin eğlence anlayışının ve kültürel seviyesinin de göstergesidir.

27 Mayıs darbesiyle birlikte süregelen toplumsal düzenin maddi ve manevi yönleriyle temelden sarsılması, darbenin yol açtığı toplumsal ve düşünsel dalgalanma, 1961 Anayasası’nın sağladığı yeni hak ve özgürlükler Türk sinemasının fikri karakterini de belirlemeye başladı. Düşünce ve hareket kargaşalığı içerisinde yeniden oluşmakta olan siyasi ve fikri ortamla birlikte artık sinemanın sadece bir eğlence aracı olmadığı, bir eğitim aracı, bir propaganda aracı ve nihayet toplumun kültür sanat seviyesinin artırılması için kullanılması gereken bir araç olması gerektiği fikirleri de belirmeye başladı. Böylece sinemanın sanat kaygısı ile birlikte ideolojik boyutu da dar bir çerçevede de olsa kendisini gösterdi. Darbenin özellikle sol çevrelere getirdiği özgürlük atmosferi içerisinde perdeye yansıyan ilk düşünsel akım “toplumsal gerçekçilik”tir. Daha sonraları bu akımın temsilcilerinden bir kısmı, milli bir anlayışa yönelince, toplumsal gerçekçiler ikiye bölünür ve iki sinema akımını ortaya çıkarırlar. Bunlar Marksizm’e taban tabana bağlı “devrimci sinema” ve tarihsel kaynaklara dayanarak yerleşme çabaları gösteren “ulusal sinema” akımlarıdır. 1960’ların sonlarında ise sinemada “milli sinema” olarak yeni bir düşünce daha filizlenir. Bu akım da son ifadesini milli kültürde ve onun kaynağını teşkil eden İslam düşüncesinde bulur.⁴²⁶

27 Mayıs darbesi sonrası özellikle aydınlar arasında oluşan ilerici atmosfer, o dönemdeki kültürel üretimleri de etkilemiştir. 27 Mayıs’ın etkisiyle yeni beliren “ilericilik” daha çok kent merkezlidir ve Kemalist-bürokratik kadroların, sol kesimlerin çevresinde yoğunlaşmıştır. Darbe sonrasında, toplumu yeniden “çağdaş” bir yöne doğru sevk etmek temel hedef olarak görülmüştür. Bu yeni düşünsel ortamın ve yeni sol oluşumların ideolojik yansımaları ise sinemada “toplumsal gerçekçi” akım olarak kendisini göstermiştir. Bu akım etrafında toplananlar daha çok 27 Mayıs darbesine ve onun getirdiği 1961 Anayasasına ilerici bir anlam yükleyen yönetmenlerdir. Bu yönetmenler toplumsal gerçekçiliği aynı zamanda Anayasa ile kazanılmış hakların kitlelere aktarılmasının bir aracı olarak da

⁴²³ Ali Subaşı, “Mısır Sineması” *Yedinci Sanat*, Sayı:7, Eylül 1973, s. 49, aktaran Aslı Daldal, *1960 Darbesi ve Türk Sineması’nda Toplumsal Gerçekçilik*, Homer Kitapevi, İstanbul, 2005, s. 63.

⁴²⁴ Uçakan, age., s. 19.

⁴²⁵ Daldal, age., s. 65.

⁴²⁶ Uçakan, age., s. 10-11.

görmüşlerdir.⁴²⁷ Sinemadaki toplumsal gerçekçi eğilim, dönemin toplumcu fikirleri ile ve aynı zamanda askerî cuntanın bazı sosyal reformları gerçekleştirme girişimleriyle ve 1961 Anayasası'nın sağladığı yeni entelektüel ortamla uyumludur. Toplumsal gerçekçi akımın önde gelen yönetmenlerinden Halit Refiğ 27 Mayıs ve 1961 Anayasası'nın toplumcu bir sinema akımına uygun koşulları yarattığını şöyle ifade etmektedir:

14'lerin tasfiyesi, 1961 Anayasası, yeni kurulan siyasi partiler ve seçimler toplumumuzun çeşitli meselelerine değişik görüş açılarından bakmaya uygun bir ortam yarattı. 27 Mayıs ertesinin meydana getirdiği bu siyasi canlılık sinemada da etkisini göstermekte gecikmedi. Zaman zaman 'toplumsal gerçeklik' diye tanımlanan, toplumumuzun yapısını, bu yapı içinde çeşitli katlardan insanların birbirleriyle münasebetlerini anlatmaya çalışan bir akımın doğmasını sağladı...⁴²⁸

Toplumsal gerçeklik akımı 27 Mayıs darbesiyle birlikte yaşanan politik gelişmeler sonucunda gelişme zemini bulmuş fakat 1965 seçimleriyle AP'nin iktidarı kazanması, 27 Mayıs'ın yarattığı atmosferin yavaş yavaş etkisini yitirmesiyle birlikte son bulmuştur.⁴²⁹ Bu bakımdan toplumsal gerçekçi akım 27 Mayıs darbesiyle doğrudan bağlantılı ve bir bakıma 27 Mayıs sineması niteliğindedir. Halit Refiğ bu konuda şunları ifade etmektedir: "1960-65 arasında Türk sineması tipik bir 27 Mayıs sonrası sineması idi. Sınırları, 27 Mayıs'ın sınırları kadardı. Türk sinemasına getirdiği canlılık ve ilerilik ise, 27 Mayıs'ın cumhuriyet tarihimize getirdiği canlılık ve ilerilik ayarındaydı."⁴³⁰

1960-65 yılları arasında toplumsal gerçekçi eğilimlerle film üreten yönetmenler ideolojik açıdan, 27 Mayıs darbesini destekleyen, darbeyi sevinçle karşılayan kişilerdir. Dönemin önemli yönetmenlerinden Lütfi Akad, anılarında 27 Mayıs'la ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "Ne ad verilirse verilsin, askerîn yönetime el koyması, bir ürkü ve içe kapanma yerine genel bir bayram havası getiriyor. Demokratlık savıyla iktidara gelen Demokrat Parti'nin başındakiler, on yıl süresince gittikçe hırçınlaşarak dediğim dedikliğe giderek padişahlığa dönüşürken tarihe karışıyorlar."⁴³¹ Toplumsal gerçekçi sinemacılar, darbeye daha çok anti-kapitalist, anti-emperyalist ve ilerici bir rol yükleyen sol aydınlara angaje kimselerdir. Aynı zamanda siyasetle iç içe yaşayan bu yönetmenlerin çoğu *Yön* hareketine de ilgi duymaktadırlar. Toplumsal gerçekçi akımda Halit Refiğ, Metin Erksan, Atıf Yılmaz, Ertem Göreç, Duygu Sağıroğlu ve Lütfü Akad gibi isimler öne çıkmaktadır.⁴³² Türkiye Sinema Emekçileri Sendikasının başkanlığını da yapan Metin Erksan, ideolojik açıdan Türkiye İşçi Partisine (TİP) yakın biridir. Senarist Vedat Türkali eski Komünist Parti üyesi, Ertem Göreç ise yine sendikacıdır. Halit Refiğ koyu bir Kemalist ve *Yön* hareketine yakınlık duymaktadır.⁴³³

Gerçekçi akımın içerisinde yer alan sinemacılar, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren toplumsal kesimlerle paralel olarak toplumu tepeden dönüştürme, eğitici, seçkinci niteliğinde fikirlere sahiptirler. Ülkedeki tüm toplumsal dengeleri sarsarak kendisine "ilerici ve demokratik" bir anlam yükleyen 27 Mayıs darbesinin başlattığı yeni dönemde, ideolojik olarak darbeyi destekleyen aydınlar, kendilerini bu yeni dönemin kültürel modernizasyon fikirlerinin öncüleri, "misyonerleri" olarak görme eğilimindedirler. Bu aydınlar hareketinde toplumsal gerçekçi sinemacılar da yer alır. Senarist Vedat Türkali bu konuda şunları ifade etmektedir:

Bizim o zaman yapmaya çalıştığımız bir şey oldu...O da Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkıda bulunmaktı. Ve yığınlara belli bir

⁴²⁷ Daldal, age., s 56-57

⁴²⁸ Refiğ, age., s.24.

⁴²⁹ Uçakan, age., s. 36.

⁴³⁰ Nijat Özön, "Yeşilçam 1965: Kırılma Noktası", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, Say: 4, 2000, s. 58.

⁴³¹ Lütfi Akad, *Işıkla Karanlık Arasında*, İş Kültür Yay., İstanbul, 2004, s.317.

⁴³² Onat Kutlar, "Tarihsel Gelişme Hükmünü Veriyor", *Ve Sinema*, Hil Yay., İstanbul, 1985, s.15

⁴³³ Daldal, age., s. 93-94.

demokratik mesaj vermek. 27 Mayıs belli yasalar getirdi. Ama halk daha bu yasaları benimsemiş değildi. Mesela sendika yasası. Çoğu, benzer ülkelerden benzer yasaların bize getirilmesi biçiminde oldu. İşçi sınıfı bunları, Batı işçi sınıfının kanlı mücadelelerle elde etmesi biçiminde elde etmedi. Bu gelen kanunların hayata geçirilmesini sağlamak için sinemacılara düşen bir görev vardı.⁴³⁴

Halit Refiğ ise toplumsal gerçekçi akım ile 27 Mayıs ilişkisini şöyle açıklar: Toplumsal Gerçekçilik akımını hiçbir zaman 27 Mayıs olayından tecrit etmeden düşünmek gerekir. 27 Mayıs tarihimizde başarısızlıkla sonuçlanan batılılaşma çabalarından biridir. Sinemamızdaki toplumsal gerçekçilik akımı da bir çeşit batılılaşma ve aydınlar hareketi olmuştur....Türk sinemasında batılı anlamda ilk sol hareketi olan Batı etkisindeki toplumsal gerçekçilik akımı, sağcı basın savunması ile üst tabakadan kopan gürültüler sayesinde gelişebilmiştir, gerçekte 27 Mayıs hareketi gibi halka hiçbir zaman inememiştir.⁴³⁵

Toplumsal gerçekçi akım çerçevesinde değerlendirilebilecek filmler doğrudan propagandacı mesajlar içermemekle birlikte, filmde kurgulanan hikâyeler, arka planda sosyo-politik bir zemine oturtulmuştur. Toplumsal gerçekçi filmlerin çoğu, 27 Mayıs darbesi sonrası dönemin düşünsel yapısına paralel olarak, kent filmidir ve darbeden maddi ve manevi açıdan etkilenen şehirli insanların hikâyelerini konu alırlar. Bu filmlerde geleneksel burjuvazi ve onun değer yargıları, kar hırsı, mülkiyet edinme duygusu gibi konular sert bir üslupla eleştirilir. Devlet ve onun kolluk kuvvetleri veya atanmış memurlar çoğunlukla adaletten ve güçsüzdense, pozitif kişilerdir. Muhtar gibi seçilmiş kimseler genelde negatif kişiler olarak sunulur. Toplumsal gerçekçi filmlerde en negatif tipler DP çizgisini yansıtan esnaf, tüccar ve ticaret burjuvazisidir.⁴³⁶ Birçok filmin içeriğinde toplumsal konular ve anlatımda gerçeklik kaygısı ön plandadır. Bu akım çerçevesinde çekilen filmlere örnek olarak şunlar verilebilir: Metin Erksan'ın *Gecelerin Ötesi* (1960), *Yılanların Öcü* (1962), *Susuz Yaz* (1963) ve *Suçlular Aramızda* (1964); Halit Refiğ'in *Şehirdeki Yabancı* (1963), *Şafak Bekçileri* (1963), *Gurbet Kuşları* (1964), *Harem'de Dört Kadın* (1965); Ertem Göreç'in *Otobüs Yolcuları* (1961), *Karanlıkta Uyananlar* (1965), Orhan Elmas'ın *Duvarların Ötesi* (1964); Duygu Sağıroğlu'nun *Bitmeyen Yol* (1965), akımın öne çıkan filmleridir.⁴³⁷

27 Mayıs darbesinin etkilerini yansıtan toplumsal gerçekçi filmlere bakıldığında çoğu DP iktidarı dönemine olumsuz eleştiri getirir. Metin Erksan'ın *Gecelerin Ötesi* (1960) filmi, toplumsal gerçekçi hareketin ilk örneği olarak kabul edilir.⁴³⁸ 27 Mayıs darbesinin gerçekleştiği yıl gösterime giren bu film, bir grup şehirli orta sınıf gencin DP liberalizminin olumsuz toplumsal sonuçlarıyla drama dönüşen hayatını anlatır. Amerika'ya gidip ünlü ve zengin olma hayalleri kuran iki müzisyen, kendi tiyatrosunu kurmak isteyen bir tiyatrocun ve güzel ve çekici bir kadına âşık beş parasız bir ressam. Hepsinin ortak amacı, hayatlarını anlamsız işlerde harcamadan kolay para kazanmaktır ve sonunda bir benzinciyi soyarak bu paraya kavuşmayı planlarlar. Ancak işler planladıkları gibi gitmez. İçlerinden biri öldürülür. Filmin sonunda bu gençler "amaca giden her yolun mubah" olmadığını anlarlar ve fırsatçılığın trajik sonuçlarıyla karşılaşır. Erksan, filmde kurguladığı hikâyenin arka planındaki sosyo-politik mesajı, 1950-1960 döneminde "her mahallede bir milyoner yetiştireceğiz" felsefesiyle ilişkilendirerek vermeye çalışır.⁴³⁹

⁴³⁴ Vedat Türkali, *Bu Gemi Nereye*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 201.

⁴³⁵ Refiğ, age., s. 36-37.

⁴³⁶ Daldal, age., s. 94-95.

⁴³⁷ Nijat Özön, *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları*, C. 2, Kitle Yay., Ankara, 1995, s. 217; Daldal, age., s. 133.

⁴³⁸ Nijat Özön, "Türk Sineması", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 1888.

⁴³⁹ Metin Erksan, "Türkiye'de Entelijansiya Yok" *Ve Sinema*, Hil Yay., İstanbul, 1985, s.25-26.

Erksan'ın diğer toplumsal gerçekçi yapıtı *Yılanların Öcü* filmidir. Bu filmde bir taraftan köy gerçeklerine eğilmeye çalışan Erksan diğer taraftan dönemin ideolojisine uygun mesajlar verir. *Yılanların Öcü*, cesur bir köy kadını olan Irazca'nın evinin önüne düşüncesizce ev yapmaya kalkan Haceli'yle giriştiği büyük adalet mücadelesini anlatır. Köy muhtarının desteğini arkasına alan Haceli zayıfları ezmeye çalışır. Erksan muhtar ve kaymakamı birbirinden çok farklı çizmeye çalışır ve böylece de önemli bir siyasi mesaj vermek için yeterli bir alan açmış olur. DP'yi yansıtan seçilmiş muhtara karşı olumsuz bir tavır takınan Erksan, kolluk kuvvetlerine ve atanmış hükümet görevlisi kaymakama oldukça pozitif roller yükler. Bu tutum, askerlerin, bürokrasinin ve seçkinci aydınların seçilmiş kurumlara olan güvensizliğini vurgular. Ayrıca ülkede kültürel modernizasyonu sağlaması beklenen darbeci, jakoben elite de bir saygı sunumudur. Bu açıdan bakıldığında, *Yılanların Öcü* filmi sansür kuruluna karşı koruyan ve filmin gösterime girmesinde büyük rol oynayan kişinin Cemal Gürsel olması şaşırtıcı değildir. *Yılanların Öcü* filmi çekildikten sonra sansüre uğrar ve hem yurt içinde hem de yurt dışında gösterimine izin verilmez. Sansür Kurulu, hem görüntülerde hem de diyaloglarda, yaklaşık filmin üçte birinde değişiklikler ister. Kurulun bu kararından sonra filmin yönetmeni Metin Erksan Çankaya Köşkü'ne çıkar ve Gürsel'e başvurur.⁴⁴⁰ Gürsel, filmi izledikten sonra sinemacılara dönerek şu konuşmayı yapar:

Filmi çok beğendim. Bu filmi yapmakla ve gerçekleri göstermekle vatana hizmet ettiniz. Sizleri tebrik ederim... Memleketimizin bize kapalı kalmış gerçeklerini çok iyi aksettirmişsiniz. Köylerimiz hakikaten böyledir. Hatta gerçek buradakinden daha acıdır. Siz gerçeği biraz yumuşatmış ve cilalamışsınız. Bizim memlekette eskiden beri her türlü meselelere, bilhassa köy meselelerine karşı bir münevver taassubu vardır. Bunlar gerçeklerin örtülü kalmasını isterler; gerçekler söylendiği zaman bağırır çağırırlar. Halbuki bu gerçekler kapalı kaldığı müddetçe; görülmediği, teşhis edilmediği müddetçe tedavisi de mümkün olmaz...⁴⁴¹

Film, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in yakın ilgisi sayesinde sansüre uğramadan gösterime girebilir. Gürsel'in bu tutumu, kültürel modernizasyon fikrinin öncüsü. misyoneri eğiliminde olan entelijansiya ile askerî kanadın dayanışmasının bir göstergesi niteliğindedir.

Halit Refiğ, 27 Mayıs darbesinin ideolojisini destekleyen ve toplumsal gerçekçi filmler yapan diğer bir yönetmendir. 1960 sonrasında Refiğ *Yön* hareketi içerisinde yer alır; *Yön Bildirisi*'ni ilk imzalayan aydınlar arasındadır. Refiğ 1963'te bir tür 27 Mayıs savunusu olan *Şafak Bekçileri* filmi çeker. Film, *Yön*'ün ordu yanlısı tezlerine paralel olarak Türk Hava Kuvvetlerini tutucu toprak ağalarına karşı ilerici bir güç olarak betimler. *Şafak Bekçileri*, Türk sinema tarihinde ilk "askerî film" olmanın yanı sıra, 27 Mayıs ile birlikte ordu, siyasi hayatta ve milliyetçiliğin yeniden inşasında en önemli güç haline gelirken, Türk sineması da döneme hakim olan "Ordu-Millet Elele" sloganını bu filmle beyazperdeye taşır.⁴⁴² Söz konusu film, Eskişehir'deki I. Hava Kuvvetleri Üssü'nde çekilir ve ordu mensupları da oyuncu olarak rol alır. Filmde mesleği ile nişanlısı arasında kalan bir pilotun aşk hikâyesi anlatılır. *Şafak Bekçileri*'nde Yeşilçam'ın tipik aşk hikâyelerinden biri yaşansa da aslında bu bir aşk filmi değil, aşk hikâyesi etrafında orduyu anlatmaya çalışan bir filmidir.⁴⁴³ Filmde seyirciye, DP'nin on yıllık iktidarı boyunca, Cumhuriyetin kazanımlarından verilen tavizler hatırlatılır. Çıkar ilişkileri Ankara'daki bürokratlara kadar uzanan, hazinenin arazilerini yağmalamaya çalışan, köylüyü çeşitli şekillerde sömüren, kendi çıkarları için yoksul köylü çocuklarının eğitim görmesini engelleyen toprak ağaları; onlarla işbirliği yapan taşralı siyasetçiler; eğitim gördükleri halde içinde yaşadığı toplumun

⁴⁴⁰ Erksan, agm., s. 29.

⁴⁴¹ Özön, *Karagözden Sinemaya...*, C. 2, s. 261.

⁴⁴² Hilmi Maktav, "Vatan, Millet, Sinema", *Birikim Dergisi*, Sayı: 207, 2006, s. 71.

⁴⁴³ Maktav, agm., 71-83.

sorunlarına duyarsız gençler; sağlık ve eğitim imkanlarına erişemeyen yoksulluk içindeki köyler gibi sorunlar dönemin bakış açısı ile ele alınır. Gerici toprak sahibi ve ilerici asker mücadelesinin açıkça telaffuz edildiği filmde, Türk subayının “aydın” kimliğine yapılan vurgu, ordunun eğitime ne kadar önem verdiği konusu üzerinde ısrarla durulması ordunun modernleşmenin öncüsü olduğu geleneğinin bir yansımasıdır. Bir hava üsteğmeni olan Göksel, Eskişehir’de son derece nüfuzlu Kudret ağanın kızı olan, üniversite mezunu Zeynep ile bir tesadüf sonucu tanışır ve onunla sözlenir. Kudret ağa, Göksel’in ordudan ayrılması durumunda, ona bütün çiftliğin başına geçmeyi vadederken, Göksel’in bütün köyleri gezip “onlara okuma yazma öğretmek” ve böylece “köylerini kalkındırmaları için yaratımcı rehber olmak, onları dar kafalı cahil köy imamlarının elinden kurtarmak” gibi farklı idealleri vardır. Toprak ağası Kudret’e göre ise “köylüye okul, eğitim götürmek angaryadır, demokrasiyle taban tabana zıttır.” Filmin kahramanı jet pilotu Göksel’in şehit olduğu haberini alan nişanlısı “kendimi ona veremedim, ama ideallerine vereceğim” der; o ideal, “beş yüz senedir aydın-yurtsever insanları bekleyen yoksul köylere” ışık olmaktadır, köy çocuklarına okuma-yazma öğretmektir.

Yılanların Öcü’nde olduğu gibi *Şafak Bekçileri*’nde de halkoyu ile seçilmişlere güvensizlik vardır. Bu kişiler son derece negatif, demokratik değerleri çıkarlarına göre yorumlayan kişilerdir. Toplumsal gerçekçi kategoride değerlendirilebilecek ve Ertem Göreç’in yönetmenliğini yaptığı *Karanlıkta Uyananlar* (1965) filmi ile grev ve sendikal haklar gibi toplumun gündemine yeni girmiş konular beyaz perdeye yansıtılabilmektedir. Metin Erksan’ın *Gecelerin Ötesi* (1960), *Susuz Yaz* (1963) çalışmaları, toplumsal-siyasal sorunları beyaz perdeye yansıtma kaygısı taşıyan filmlerdir. *Şehirdeki Yabancı* (1963) filmi ile Halit Refiğ, ilk kez işçi sorunlarını ve aydının yabancılaşması konularını yansıtma çalışmaktadır.⁴⁴⁴ Refiğ, *Şehirdeki Yabancı*’da filmin ana kahramanında, kendi kişisel sorunları ile toplumsal inanç ve mücadeleleri arasında bir denge kuramayan güçsüz aydın tipinin nasıl kendi toplumu içerisinde bir yabancı durumuna düştüğünü, çıkarıcılar tarafından kolayca yok edilebilir hale geldiğini göstermeye çalışmıştır.⁴⁴⁵

Toplumsal gerçekçi sinemacılar 27 Mayıs’ın getirdiği ilericiyi *Yön* çizgisindeki antiemperyalist, devrimci perspektiften ele almış ve halkı filmleriyle bu yönde aydınlatmaya çalışmışlardır. Çünkü toplumsal gerçekçilik ile dönemin ideolojik yapısı ve sol kesimlerin Türkiye’nin sosyo-politik ihtiyaçlarına cevap verebilecek ideoloji aramaları (*Yön* hareketi) örtüşmektedir.⁴⁴⁶ Bu anlamda toplumsal gerçekçilik Refiğ’in ifade ettiği üzere Türk sinema tarihinde “ilk bilinçli sol” hareketti.⁴⁴⁷ Bununla birlikte 27 Mayıs darbesini takip eden yıllarda sinema dergileri, kulüpler ve festivaller, o güne kadar yaşanmamış bir canlılığa kavuşur. *Si-Sa*, *Yeni Sinema*, *Sine-Film*, *Sinema 65*, darbe sonrasında yayın hayatına girmiş dergilerden bazılarıdır. Ankara Sinema Derneği, Kulüp Sinema 7, İstanbul Fransız Kültür Sinema Derneği ve Sinematek o yıllarda kurulur. Fakat 27 Mayıs’ın sinema endüstrisine en önemli etkisi ise siyasi duyarlılığı olan bir yönetmen tipinin belirmeye başlamış olması ve siyasi elitler ile film endüstrisi arasında çeşitli bağlantılar oluşmaya başlamasıdır.⁴⁴⁸

27 Mayıs’ın ardından meydana gelen siyasi ve ideolojik bölünme sinemaya da yansır. Kamusal alandan dini dışlayıcı bir modernleşme projesinin dindarlar üzerinde yarattığı baskı, DP’nin 1950’de iktidara gelmesiyle birlikte bir nebze hafiflemiş ve dindar kesim bu dönemde bazı kazanımlar elde etmiştir. Ancak 27 Mayıs darbesinden sonra batı eksenli modernleşme anlayışı sadece dindarlar tarafından değil, solda da itiraz görmüştür. Hem sağda hem de solda Batılılaşmaya karşı yükselen itirazlar, sinemaya da yansır ve bu süreç çeşitli akımların ortaya çıkması ile sonuçlanır. 1965’te toplumsal gerçekçiliğin son

⁴⁴⁴ Gülseren Güçhan, *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, İmge Kitapevi, Ankara, 1992, s. 83.

⁴⁴⁵ Refiğ, age., s. 26.

⁴⁴⁶ Uçakan, age., s. 26.

⁴⁴⁷ Refiğ, age., s. 35.

⁴⁴⁸ Daldal, age., s. 58.

bulmasıyla akımın önde gelen temsilcilerinden Halit Refiğ ve Metin Erksan gibi yönetmenler, Batılılaşmaya karşı durup ulusal değerlere yaslanan bir toplum modeli önererek ulusal sinema akımı geliştirmeye çalışırlar. Toplumsal gerçekçi sinemacıların ideolojik anlamdaki bu sapmalarının nedeni, 27 Mayıs sonrası oluşmaya başlayan temelsiz ilerçilik fikirlerinin kısa sürede yerini karamsarlığa ve kaosa bırakmasıdır. Halit Refiğ bu durumu şöyle ifade edecektir:

27 Mayıs olayının getirdiği umut havası 1961 yılının ortalarından itibaren kaybolmaya başladı. Bebek ve köpek davaları gibi başarısız mizansenlerle başlayan Yassıada duruşmaları, askerî ihtilalin belli bir fikre ve ekonomik görüşe dayanmaması, daha kötüsü her şeyin söylenebildiği bir ortamın meydana geldiğinde kimsenin söyleyecek bir şeyinin bulunmadığının anlaşılması, sosyal hayatta hiçbir temel değişiklik olmaması, askerî idareciler arasındaki görüş ayrılıkları, umudun yerini yavaş yavaş bir karamsarlığın almasına yol açtı.⁴⁴⁹

27 Mayıs başlangıçta ülkenin ekonomik, siyasal ve kültürel alanda kalkınması için yeni umutlar doğurmuş, olumlu bir hava estirmiş ve bu alanlarda aydınların öncü olma rolünü pekiştirmiştir. Ancak 27 Mayıs'ın ardından geçen yıllara rağmen ekonomik durumda bir ilerleme olmaması, toplumsal sorunların olumlu bir şekilde çözülememesi, toplumsal huzursuzlukların artan bir şekilde daha karmaşık hale gelmesi, ordu içerisindeki huzursuzlukların devam etmesi gibi birçok etken aslında 27 Mayıs'ın umut değil, hareket ve düşünsel anlamda bir kargaşaya yol açtığını göstermiştir. Bu süreçte önemli bir rol oynaması beklenen aydınların kendilerine olan güveni de sarsıcı bir şekilde geriledi. 10 Ekim 1965 seçimleriyle DP çizgisini sürdüren AP'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte 27 Mayıs ile gelen atmosferin artık sona erdiği anlaşıldı. Seçimler aynı zamanda halkın aydınlara karşı güvensizliğini de açığa vurmuştu. Böylece 27 Mayıs ile birlikte ortaya çıkan toplumsal gerçekçi sinema da etkisini yitirdi ve yerini iki farklı akıma "Ulusal Sinema" ve "Devrimci Sinema" akımlarına bıraktı.⁴⁵⁰

1965'li ve 1970'li yıllar Türkiye'de Marksizm ve devrimde yöntem tartışmalarının olduğu kadar Türk düşüncesinin kendi kültür ve tarihi kökenlerini araştırma yıllarıdır. Marx'ın Asya üretim tarzı kavramı Batı bilim çevrelerinde yeniden sözü edilmeye başlandı ve Türkiye'de de bu kavram çerçevesinde Türkiye'nin toplumsal yapısını açıklamaya çalışan çeşitli çalışmalar yapılmaya başlandı.⁴⁵¹ Selahattin Hilav'ın "Asya tipi üretim biçimi"ni açıklayan yazıları, Sencer Divitçioğlu'nun "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler" başlıklı kitabı ve Kemal Tahir'in çalışmaları bu alanda yönlendirici olmuşlardır. Asya üretim tarzı kavramı Marx tarafından ele alınmış ve Osmanlı, İran ve Hindistan gibi Batılı olmayan toplumların üretim tarzlarının ancak toprak mülkiyetinin yokluğu olgusu ile açıklanabileceğine işaret etmiştir. Bu toplumlarda toprakların mülk sahibi devlettir. Öyle ise Osmanlı, İran ve Hindistan'da klasik feodal üretim tarzı söz konusu değildi ve bu ülkelerde farklı bir üretim tarzı olmalıydı. Çıkış noktası bu şekilde olan Asya üretim tarzı kavramı yardımıyla Türkiye'de 1965'ten sonra Osmanlı toplum yapısı açıklanmaya çalışılmıştır. Divitçioğlu'nun analizine göre, toprakta feodal özel mülkiyete dayanan Batı toplumlarıyla, miri devlet mülkiyetine dayanan Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel gelişimi farklı yollardan olmuş, Batı Avrupa'nın aksine Türk toplumunda ticaret ve sanayi sermayesine dayanan bir burjuva sınıfı oluşmamıştır.⁴⁵²

S. Hilav ve S. Divitçioğlu'nun Asya üretim tarzı analizlerinin yanında Kemal Tahir'in Batı yaşantı ve değerlerinin Türk ahlak ve kültür yapısı ile hiçbir şekilde

⁴⁴⁹ Refiğ, age., s. 24.

⁴⁵⁰ Uçakan, age., s. 11.

⁴⁵¹ Bu çalışmaların bazıları şunlardır: Selahattin Hilav, "Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine", *Eylem Dergisi*, No. 129; Selahattin Hilav, "Asya Üretim Tipi Nedir?" *Yön Dergisi*, 18 Şubat 1966; Sencer Divitçioğlu, *Az Gelişmiş Ülkeler ve Asya Tipi Üretim Tarzı*, Elif Yay., İstanbul, 1966 vb.

⁴⁵² Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Alfa Yay., İstanbul, 2015, s. 41-62

uyuşamayacağı, tarihte en iyi sosyal adaleti gerçekleştiren Osmanlı Devletinin toplum yapısında sosyal sınıfların oluşmadığı gibi analizleri sinemacıları etkilemiştir. Özellikle Kemal Tahir'in senaryo yazdığı dönemlerde Halit Refiğ ve Metin Erksan'la olan yakın ilişkileri de ulusal sinema akımının gelişmesini sağlamıştır. Türkiye'nin tarihsel şartlarının ATÜT analizi çerçevesinde ele alınmasıyla birlikte 27 Mayıs'ın etkisiyle toplumsal gerçekçi filmler yapan sinemacılar da bu analizlerin etkisiyle "ulusal sinema" akımının teorik altyapısını oluşturmuştur. Toplumsal gerçekçilik akımının en tipik temsilcilerinden olan Halit Refiğ, 27 Mayıs'ı Tanzimat'tan beri süregelen başarısız Batılılaşma çabalarının bir halkası olarak görmeye başlar. 27 Mayıs bir halk hareketi değil, bir aydınlar hareketi, yeni bir batılılaşma çabasıdır. Toplumsal gerçekçilik akımı da bir çeşit batılılaşma ve aydınlar hareketi olmuştur.⁴⁵³ Refiğ'e göre, Batı Avrupa sanatlarının bireyci dünya görüşü burjuva sınıfına özgü bir özelliktir. Türk halkının kökünde ise göçebe Türk geleneklerine, İslam hukukuna ve Osmanlı devlet sistemine dayanan kolektif bir dünya görüşü vardır. Bu farklı temellerden dolayı Batıdan rastgele alınan fikirler yüzünden Tanzimat'tan beri süregelen Batılılaşma çabaları hep başarısızlığa uğramıştır. Türk milletinin kendi iç dinamiklerinden doğmayan Batı özentisi içindeki bir medeniyet anlayışıyla kendisine yakıştırılan devrimlere daima karşı durmasının nedeni budur.⁴⁵⁴

Ulusal sinema akımını savunan yönetmenler, fikri kaynağını Batıdan alan her türlü kültürel ve sanatsal faaliyetin burjuva sınıfının değerlerine özgü olmasından dolayı Türkiye'de karşılığının olamayacağını savunarak Batı karşıtı bir tavır sergilerler. Refiğ'in geliştirmeye çalıştığı "ulusal sinema" kuramı, kısaca Batı karşıtı bir söylemin, 1960-1965 yılları arasındaki materyalist, Marksist bakıştan arındırılarak daha yerel, toplumun tarihsel kaynaklarına dayandırılarak, geleneksel unsurlarla yeniden üretilmeye çalışılmasıdır.⁴⁵⁵ Bir başka ifadeyle ulusal sinema akımı, Türk halkının değerlerine, kültürel mirasına materyalist bir açıdan yaklaşma endişesine sahiptir. Bu yüzden Refiğ, sanatın, Batıcı "sanat evrenseldir" iddialarını bırakıp ülkenin ve halkın tarihsel özelliklerine dayanması gerektiğini savunur.⁴⁵⁶

Ulusal sinema akımı, bir bakıma 27 Mayıs'ın beklendiği gibi sonuçlanmamasıyla birlikte sanatçının sorunları ele alma biçiminin de farklılaşmaya başladığının bir göstergesidir. Darbeyi alkışlayan ve darbenin etkisiyle film yapan sanatçının 1965'ten sonra 27 Mayıs'ı Tanzimat'tan beri süregelen başarısız Batılılaşma çabalarının bir halkası olarak görmesi de bu yüzdendir. Ulusal sinema akımının perdeye yansımış en önemli örnekleri ise şunlardır: *Haremde Dört Kadın* (Refiğ 1965), *Sevmek Zamanı* (Erksan/ 1965) *Kuyu* (Erksan/ 1968), *Bir Türk'e Gönül Verdim* (Refiğ/ 1967),⁴⁵⁷ *Fatma Bacı* (Refiğ/1972), *Vurun Kahpeye* (Refiğ/1973), *Hudutların Kanunu* (Akad/ 1966) vb.

Ulusal sinema yaklaşımı Asya üretim tarzı analizleriyle ilişkilendirilerek 1966 yılından sonra Halit Refiğ, Metin Erksan ve Duygu Sağıroğlu gibi eski toplumsal gerçekçi sinemacılar tarafından çeşitli seminer, açikoturum ve sinema yazılarında savunulmaya başlanmıştır. Atıf Yılmaz ve Lütfü Akad gibi yönetmenler de Batı karşıtı fikirleri savunan bu akım içerisinde kısmen de olsa yer aldılar. Ulusal sinemacıların Batı karşıtı teorileri, Sinematek Derneği çevrelerince şiddetli bir şekilde eleştirildi. Sinemacılar arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasıyla ayrılıklar, ağır eleştiri ve tartışmalar yaşanmaya başlandı. 1965 yılında kurulan Türk Sinematek Derneği ve yayın organı *Yeni Sinema* dergisi çevresinde buluşan eleştirmen ve yönetmenler, ulusal sinema akımının ileri sürdüğü teorilere karşı çıktılar. Sinematek çevreleri; ülke gerçeklerine yönelik, sanatsal kaygıları daha ağır basan, hem ulusal gerçekliği yansıtan hem de evrensel bir anlam ifade eden, dünyadaki gelişmeleri takip eden bir sinema sanatı oluşturmayı savunuyorlardı. Bir tarafta "sanat sineması"

⁴⁵³ Refiğ, age., s. 36-37.

⁴⁵⁴ Refiğ, age., s.52.

⁴⁵⁵ Daldal, age., s. 123.

⁴⁵⁶ Refiğ, age., s. 59.

⁴⁵⁷ Refiğ, age., s. 92.

paradigmasını Batılı ve Hıristiyan geleneğinin mirasçısı olarak gören “ulusal sinema” görüşü, diğer tarafta yer alan Sinematek çevresinin “yüksek sanat” değerlerinin idealleştirilmesinden güç alan “sanat sineması” görüşü arasındaki çatışma, sinemanın hem teorik hem de pratik alanını son derece karmaşık hale getirdi.⁴⁵⁸ Diğer taraftan sanat, sivaset ve sinemanın birbirivle ilişkili biçimde ele alındığı 1960’lı yıllardaki bu tartışmalar, Türk sinemasına düşünce düzeyinde şekil vermiştir.⁴⁵⁹

Toplumsal gerçeklik akımının diğer bir ardılı ise Marksizm’e tabandan bağlı “devrimci sinema”dır. Marksist düşünce 27 Mayıs darbesinden sonra siyasal alanda etkin olmaya başlamış ve bu düşünce sinemaya toplumsal gerçekçi akım olarak yansımıştır.⁴⁶⁰ Bu nedenle Marksist sinemanın başlangıç tarihi 27 Mayıs’ı işaret etmektedir. 1965 yılından sonra toplumsal gerçekçi akımın etkisini yitirmesiyle birlikte sinemadaki Marksist yaklaşım 1970’e kadar bir duraklama dönemine girer. Devrimci sinema açısından 25 Ağustos 1965’te işadamı Şakir Eczacıbaşı tarafından “Batı anlamında bir Türk Sinema sanatının oluşturulması” amacıyla İstanbul’da Sinematek Derneğinin kurulması önemli bir noktadır.⁴⁶¹ Sinematek Marksist yöneticilerin kontrolündedir ve bu kişiler devrimci sinema dergileriyle devrimci sinemayı teorik planda geliştirmeye çalışırlar. Sinematek’in görünürdeki amacı Batı anlamında bir sinema dili oluşturmaksa da gerçek amacı sinemanın devrime katkısının nasıl olacağını Marksist bakış açısıyla ele alınmasıdır.⁴⁶² Devrimci sinemacıların amacı, halkı aydınlatmak, onları politikleştirerek eylem aşamasında sürecin bir parçası haline getirmektir. Sinematek çatısı altında toplanan devrimci sinemacılar, Yeşilçam’ın basmakalıp yapısının dışında emperyalizm karşıtı bir sinema anlayışının da ilk savunucularıdır. Var olan yozlaşmış sinema pratiklerini bir şekilde eleştiren devrimci sinemacılara göre, asıl sorun içinde bulunulan sistemin kökten değiştirilmesidir. Bu akımın savunucularına göre, Yeşilçam sebep değil, sinema endüstrisini de içeren kapitalist düzenin siyasi, ekonomik ve ahlaki bir sonucuydu. Devrimci sinemacılar Hollywood ve Yeşilçam’ı aynı potaya koyarak her ikisinin de uyuşturucu sineması olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu akımın savunucularına göre, sinemanın kullanması gereken dil; toplumdaki sınıfsal çatışmaları gösteren, ezilen sınıfların haklarını savunan, geri kalmışlığı ve yoksulluğu sorgulayan gelişmiş bir dil olmalıdır.⁴⁶³ Devrimci sinemacılar öncelikle kısa metrajlı filmler çekerler. Bu kısa filmlere örnek olarak şunlar verilebilir: *Kanlı Pazar*, *Gerze’de Tütün Mitingi*, *İstanbul Olayları*, *Tuslog Olayları*, *29 Nisan*, *10 Haziran*, *Che Guevera*, *Ankara’nın Çöpleri*, *Taylan Özgür’ün Cenaze Töreni*, *İmran Öktem Yürüyüşü* ve *Altıncı Filo*. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere filmlerin içerikleri güncel politik gelişmelerle ilgilidir. Filmler dolaysız bir şekilde politik mesajlarını verme çabasıdadırlar. Devrimci sinemacıların ilk uzun metrajlı filmi ise 1970 yılında Yılmaz Güney’in hem başrol oynadığı hem de yönetmenliğini yaptığı *Umut* filmidir. Söz konusu filmde doğrudan politik göndermeler yaparak temsil ettiği akımın amacını açıkça ortaya koyan Güney, bir sinemacı ve politik bir figür olarak devrimci sinemacıların, Sinematek çevresinin ve Yeşilçam’ın sevgisini kazanarak bir oyuncu ve yönetmen olarak dönemin sol sinemasında öncü görevi görür. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra 1972’de tutuklanan Güney, tutuklanıncaya kadar ardı ardına *Umutsuzlar* (1971), *Yarın Son Gündür* (1971), *Ağut* (1971), *Acı* (1971), *Baba* (1971) filmlerini çeker. İlkel yapım koşullarında çekilmesine karşın Güney *Yarın Son Gündür* filmiyle 12 Mart’ı yaratan koşulları irdelemeye çalışır, fakat film sansüre uğrayarak gösterime girebilmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ Kutlar, agm., s. 15.

⁴⁵⁹ Kurtuluş Kayalı, “Türk Sineması Yeniden mi Yapılanıyor Yoksa Temel Mecrasında Seyretmeye Devam mı Ediyor?” *AÜ İletişim Fakültesi, Yıllık 1999*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 135-146.

⁴⁶⁰ Uçakan, age., s. 23.

⁴⁶¹ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1965, s. 6.

⁴⁶² Uçakan, age., s. 74-75.

⁴⁶³ Şükran Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, Agora Kitap, İstanbul, 2010, s. 74.

⁴⁶⁴ Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 326.

Güney'in sanat anlayışının siyasi görüşü çerçevesinde yeniden şekillenmesinde 12 Mart önemli bir etkidir. Şöyle ki demokrasiye geçici bir nokta koyan 12 Mart askerî rejimi, 1960'ların sonlarında beri süregelen anarşiyi kontrol altına almaya çabalarken 1973'te yönetimi tekrar sivilere bıraktığında ülkedeki siyasal şiddet, aşırı sol hareketler başka bir boyuta taşınmıştı. 12 Mart rejimi sorunların temeline inerek kalıcı çözümler üretmek yerine özellikle solcu aydın, yazar ve sanatçılar üzerinde baskı kurarak bu çevrelerin daha da radikalleşmesi sürecini hızlandırmıştı. Sanatçı olarak Güneyi'in 1972'de tutuklanması ve hapisaneden çıktıktan sonra hem siyasi görüşlerinde hem de sinemasında önemli değişiklikler olması bu sürece işaret etmektedir. Güney, geçirdiği dönüşümü şöyle anlatır: "...hapse girdim. Fakat 1972'deki bu tutuklanmam, esasında yaşamımın dönüm noktası oldu, çünkü cezaevinde... Marksizm-Leninizm'i öğrendim. Devrimi, revizyonizmi, Sovyetler Birliği'ni öğrendim."⁴⁶⁵ Hapisaneden çıktıktan sonra *Arkadaş*, (1974) filmini çeken Güney, bu film ile siyasi görüşlerini daha somut tarzda ortaya koymaya başlamıştır.⁴⁶⁶ Güney *Arkadaş* filminde, aynı toplumsal kökenden (kırsal) gelen ve büyük şehirde yolları ayrılan iki arkadaşın yıllar sonra yollarının yeniden kesişmesini ve hesaplaşmasını anlatır. Güney, bu filmin ardından Adanalı pamuk işçilerinin hikayesini anlattığı *Endişe* (1974) adlı filme başlar, ancak bu sırada bir cinayet olayına karışınca filmi tamamlayamadan hapse girer. Söz konusu film asistanı Şerif Gören tarafından tamamlanır. Hapisten yazdığı senaryolarla sinemayla olan bağını sürdüren Güney, *Sürü* (1978) ve *Düşman* gibi filmlerin senaryosunu hapisanede yazar ve senaryoların hayata geçirilmesini sağlar.⁴⁶⁷

27 Mayıs, toplumsal unsurları, siyasal ve kültürel olarak kendilerini yeniden yapılanmaya, konumlamaya, tanımlamaya zorladı. Her bir toplumsal grup kendi refleksini yeni koşullara göre geliştirme çabası içerisine girdi. Darbeyle birlikte ortaya çıkan yeni koşullar sol çevrelere daha verimli bir saha açmış ve ülkedeki kültürel ve eğitim modernizasyonu ve yeniden yapılanması bu sol çevrelerin ideolojik yorumlaması çerçevesinde gelişme görüntüsü kazanmıştır. Darbe sonrasında genel olarak kültürel anlamda ve özelde sinema bağlamında da siyasal sinemaya yansıyan düşük dozda Marksist düşüncedir. Buna karşılık dindar ve muhafazakâr kesimin savunduğu değerleri kitlesel haberleşme aracı olan sinema ile beyaz perdeye yansıtması da gündeme gelmiştir. 1963-64 yıllarından sonra, sayısı çok az da olsa bazı sinema yazarları Türk toplumunun dinsel yapısının göz önüne alınarak film yapılması gerektiğini savunmaya başladılar. Milli sinema olarak adlandırılan bu akımın fikri temelleri Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) Sinema Kulübü tarafından biçimlendirilmeye çalışıldı. Söz konusu sinema akımı, milli kültürü ve bunun beslendiği kaynak olan İslam dininin getirdiği sistemi tek yaşam şekli olarak ele almıştır. Pratikte çok fazla örnek çıkarmamakla birlikte, sinemanın kitle haberleşme aracı olması ve Müslüman Türkiye'de yeni neslin inançlarından gittikçe uzaklaşması, milli sinemayı politik sahneye çıkararak iki önemli neden olarak görülmüştür.⁴⁶⁸ Milli sinema anlayışının belirginleştiği 1970'lerde MTTB'nin düzenlediği bir açık oturumda şöyle tanımlanır: "Milli Sinema'nın temeli, tamamıyla İslami bir düşünce ve yaşayış şekline dayanır (...) İslam inancının yansıdığı bir film ancak Milli Sinema olabilecektir."⁴⁶⁹

Milli sinema akımının ilk örneği Yücel Çakmaklı'nın yönettiği *Birleşen Yollar* adlı filmidir. Bu film milli sinema anlayışının en temel örneklerinden biri olarak değerlendirilir. Şule Yüksel Şener'in *Huzur Sokağı* adlı romanından uyarlanan *Birleşen Yollar*, inançlarıyla alay eden, başıboş üniversiteli genç bir kızın İslam'a yönelişini anlatır. Çakmaklı, milli sinema anlayışı ile ilişkilendirilebilecek filmleri 1970'li yıllarda ve sonrasında çekmeye devam etmiştir. Bu filmlerden bazıları *Çile* (1972), *Zehra* (1972), *Oğlum Osman* (1973),

⁴⁶⁵ Yılmaz Güney, *Siyasal Yazılar*, Güney Yay., İstanbul, 2000, s. 63.

⁴⁶⁶ Scognamillo, age., s. 376.

⁴⁶⁷ Onaran, age., s. 139.

⁴⁶⁸ Uçkan, age., s. 137.

⁴⁶⁹ Salih Diriklik, "Milli Sinema Otokritiği", *Milli Gençlik*, Mart 1975, aktaran Uçkan, age., s. 181.

Diriliş (1974), *Garip Kuş* (1974), *Kızım Ayşe* (1974) ve *Memleketim* (1974) adlı filmlerdir.⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Esin Coşkun, *Türk Sinemasında Akım Araştırması*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s.79.

4. 12 MART REJİMİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ

4.1. 12 Mart Öncesi Genel Durum

15 Ekim 1961 genel seçimleriyle 27 Mayıs askerî yönetiminin sona ermesinden sonra deneyimlenen dört yıllık siyasal hayat, ülkede derin toplumsal ve siyasal bunalımlarla geçti. Bu denli yoğun seyreden bir sosyal çatışma ve siyasal kutuplaşma ortamı sonrasında gelen 1965 seçimlerinin, siyasal ayrışmanın yeni biçimlerini en açık şekilde göstermemesi olanaksız oldu. 1965 seçimleri, geniş ölçüde, ideolojik belli değer yargıların çatışması çerçevesinde geçmiş, kısacası bir “sağ” ve “sol” mücadelesi olmuştur.⁴⁷¹ Türkiye’de öz halinde bir sağ ve sol daima var olmuştur; ama sağ ve solun 27 Mayıs darbesinden sonra birer taraftar kitlesi bulmuş olması⁴⁷² ve siyasal hayatı tanzim eder bir şema olarak oturması yeni toplumsal hareketliliğin belirleyicisi oldu.⁴⁷³ Bu toplumsal hareketlilik 1965’ten sonra hızlandı ve 1970’li yıllar boyunca radikal bir mecrada sürdürüldü. 27 Mayıs çoğulcu bir anarşi yaratmıştı.

1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden sonraki gelişmeler izlendiğinde, askerî bir darbeden sonra sivil yönetime geçişin ne denli güç bir iş olduğu açıkça kendisini gösterdi. MBK içerisindeki hizipleşme, 14’lerin tasfiyesi, 21 Ekim Protokolü⁴⁷⁴ ve 15 Ekim 1961 genel seçimlerinin iptaliyle yeniden müdahale tasarıları; Talat Aydemir tarafından girişilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963’teki darbe girişimleri bu durumu açıkça göstermektedir. Siyasi partilerle sosyal gruplar arasında patlak veren birçok anlaşmazlık, ordunun baskısı ve darbe teşebbüsleri sonucunda siyasal ve toplumsal hayatta meydana gelen kaotik durum 27 Mayıs’ın görünmeyen bir sonucu niteliğindedir.

1960’lar boyunca darbe ihtimalleri sürekli olarak demokrasiye karşı bir tehdit olarak varlığını korumuştur. 27 Mayıs darbesinin ordu bünyesinde yarattığı tahribatın bir sonucu olarak, ordu içerisinde birbiriyle rekabet eden çeşitli hizipler oluşmuş⁴⁷⁵ ve emir-komuta zincirinin dışından bir müdahale tehdidi varlığını her zaman korumuş, özellikle 1967’den sonra askerî bir darbe ihtimali güçlenmiştir.⁴⁷⁶ Aynı zamanda orduya farklı roller biçen bazı radikal sol akımlar, kendi ideolojileri yönünde askerî bir darbeyi teşvik etmekteydiler. Örneğin Doğan Avcıoğlu’nun öncülüğünde çıkarılan *Yön ve Devrim* gibi sol yayınlar ordu içerisindeki subaylar üzerinde de etkili olmaktadır. Doğan Avcıoğlu çevresinin *Devrim* dergisinde işlediği; “askerler, aydınlar ve ilerici bürokratların” katkısıyla “halk için ve halka rağmen bir ulusal demokratik devrim” tezi bazı sosyalist eğilimli subayları etkilemekte ve onların daha fazla politikayla ilgilenmelerine yol açmaktaydı.⁴⁷⁷

AP, 1965 ve 1969 genel seçimlerini kazanarak tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu sağlamış olsa da 1960’ların sonunda giderek radikalleşen siyasal ortamla başa çıkamaz duruma gelmiş, toplumsal gelişmeleri kontrolde etkisiz kalmaya başlamıştı. 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlüklerin bir sonucu olarak, aşırı sağ ve sol gruplar siyaset sahnesinde göründüler. Başlangıçta şiddetsiz sürdürülen eylemler, 1960’ların sonunda özellikle radikal gençlik grupları tarafından işlenen cinayetlere, adam kaçırmalara, bombalamalara ve banka soygunlarına dönüştü. Radikal öğrenci hareketlerine, 15-16

⁴⁷¹ Özkan Ağtaş, “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Sol*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C. 8, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 195.

⁴⁷² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 253.

⁴⁷³ Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm” *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, C. 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., 2009, İstanbul, s. 533.

⁴⁷⁴ Protokol metni için bk. Dündar Seyhan, “Gölgedeki Adam”, *Milliyet*, 21 Haziran 1966.

⁴⁷⁵ Semih Vaner, “Ordu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 259-260.

⁴⁷⁶ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi...*, s. 203.

⁴⁷⁷ Batur, age., s. 168; Sadi Koçaş, *12 Mart Anıları*, May Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 18.

Haziran 1970'te İstanbul ve İzmit'te elli bin işçinin katıldığı ve kanlı olayların yaşandığı işçi ayaklanmasıyla⁴⁷⁸ zirveye ulaşan işçi kitlesinin radikalleşmesi de eşlik etti. Bu kriz, ordu içerisindeki komplo hazırlıkları içerisinde olan birçok cuntaların faaliyetleriyle daha da derinleşmekteydi.⁴⁷⁹

Ocak 1971'e gelindiğinde Türkiye'nin bir kaos durumunda olduğu görülüyordu. Boykotlar, işgaller, gösterilerden dolayı üniversiteler işlevlerini neredeyse kaybetmişlerdi. İdeolojik nitelikli öğrenci olayları, radikal sol örgütlerin desteğinde giderek ülke geneline yayılmaya başlamıştı.⁴⁸⁰ Latin Amerikan şehir gerillalarını taklit eden öğrenciler banka soyuyor⁴⁸¹, ABD görevlilerini kaçııyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyorlardı.⁴⁸² 1970'ten itibaren giderek daha da yoğunlaşan fabrikalardaki grevler ekonomiyi felce uğratabilecek boyutlara ulaşmıştı.⁴⁸³ 1960'lar boyunca bazı sol akımlarca "parlamento dışı muhalefet", "cici demokrasi" gibi çoğulcu demokrasiye karşı güveni sarsıcı kavramlar ortaya atılmış⁴⁸⁴ ve ardından 1960'ların sonunda artık "zinde güçler" in duruma müdahale ederek "Millî Demokratik Devrim" olarak ifade edilen hareketi gerçekleştirmesi gerektiği görüşleri iyice gün yüzüne çıkmıştı.⁴⁸⁵ Ülke yönetiminin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi görüşü, bazı aşırı sol gruplara şiddet kullanmanın zeminini hazırlamıştı.⁴⁸⁶ Böylesi bir ortam içerisinde askerî bir darbenin yaklaşmakta olduğu Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ordu komuta kademesi tarafından bilinmekteydi.⁴⁸⁷ Artık ordunun yeniden müdahalede bulunup bulunmayacağı değil, yapılacak askerî bir müdahalenin nasıl şekil alacağı tartışma konusuydu. 14 Ocak 1971 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasında *The Economist* adlı İngiliz dergisinden naklen alınan bir yazı, Türkiye'nin o günkü durumunu göstermesi açısından ilgi çekicidir:

Türkiye'deki durum son haftalarda adamakıllı bozulmuştur. Ve Demirel Hükümeti'nin nasıl iktidarda kalacağını tahmin etmek çok güçtür. Birçok gözlemciye göre, önemli sorun ordunun, duruma müdahale edip etmeyeceği değil, bu müdahaleyi ne zaman yapacağıdır. Şimdilik komutanlar işe karışmamaktadırlar, fakat durum daha da kötüleşirse, kurmay heyeti genç subayların baskısıyla harekete geçmek zorunda kalacaktır.⁴⁸⁸

1971'in ilk aylarında artık Silahlı Kuvvetler içinde çeşitli müdahale yöntemleri tartışılıyor ve bu yönde hazırlıklar yapıyordu. Hv. Kuv. K. Muhsin Batur'un anlatımına göre ordu içerisinde müdahale konusunda beliren eğilimler şöyledir: Birinci eğilim, alttan yapılan bir örgütlenmeye dayanarak bir veya iki üst kademedeki komutanın öncülüğünde bir müdahale ile yönetime tamamen el koymak; ikinci eğilim, emir-komuta zincirine sadık kalınarak yönetime tamamen el koymak ve son olarak üçüncü eğilim ise, komuta düzeni içinde müdahale ile mevcut durumu düzeltmek. Birinci yöntemi düşünenler Doğan Avcıoğlu, Cemal Madanoğlu, Ekrem Acuner, Orhan Kabibay gibi Yön-Devrimcilerin yanı sıra ordu içerisinde bazı subayların da dâhil olduğu cuntaydı.⁴⁸⁹ Bu cuntanın, 27 Mayıs

⁴⁷⁸ *Cumhuriyet*, 16-17 Haziran 1970.

⁴⁷⁹ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 38.

⁴⁸⁰ *Beyaz Kitap, Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 37-43.

⁴⁸¹ 11 Ocak'ta İş Bankası Emek şubesi, 12 Şubat'ta Ziraat Bankası Küçükkesat şubesi soyuldu. *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1971 ve 13 Şubat 1971.

⁴⁸² 4 Mart'ta Amerikalı 4 asker kaçırıldı ve 400 dolar fidye istendi. *Cumhuriyet* 5 Mart 1971.

⁴⁸³ 1963 ile 1971 yılları arası dönemde grevlerin sayısal görünümü için bk. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi...*, s. 135.

⁴⁸⁴ Bu ifadelerle örnek olması açısından bk. Doğan Avcıoğlu, *Devrim Üzerine*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Şubat 1971, s. 9,10, 55, 135 vd.; "Cici Demokrasi İçin Pazarlık", *Devrim*, 23 Aralık 1969.

⁴⁸⁵ Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 52.

⁴⁸⁶ Jacob M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, çev. Erdiç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara 1978, s. 56.

⁴⁸⁷ Batur, age., s. 154-200.

⁴⁸⁸ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1971.

⁴⁸⁹ Batur, age., s. 214.

darbesinde olduğu gibi plansız bir harekete girişmemek için, darbe sonrası için çeşitli planlar hazırladıkları da anlaşılmaktadır. Batur'a göre, Ocak 1971'in sonlarında bir grup subay, genel olarak Doğan Avcıoğlu'nun görüşlerini yansıtan otoriter bir askerî rejimin kurulması yönünde planları içeren bir dosyayı kendisine vermişlerdir. Plana göre yeni rejim, toprak ve vergi reformu, eğitim reformu, idari reformu, Silahlı Kuvvetler reformunu gerçekleştirecek; dış ticareti, yeraltı kaynaklarını, bankaları ve büyük kuruluşları devletleştirecek; bağımsızlık prensiplerine uygun olarak bir dış politika, radikal bir ekonomik reform programı benimseyecekti. Plandaki yeni rejimin kurumlarına yönelik planlar farklı şemalara göre çizilmiş ve liderleri kod isimlerle belirlenmiştir. (Gürler "Selim Bey", Batur, "Yavuz Bey", Tümğ. Celil Gürkan "Nuri Bey" vb.) İktidar devlet başkanına bağlı olarak subaylardan oluşan "Devrim Konseyi"nde olacaktı. Başbakan ve bakanlar kurulu bu konseye karşı sorumlu olacaktı. Tüm siyasal partiler kapatılıp sadece "Türk Devrim Partisi" olacaktı. Yönetimi gösteren şemalardan biri Gürler'i devlet başkanı, Batur'u başbakan, Gürkan'ı ise başbakan yardımcısı olarak göstermekteydi. Planı inceleyen Batur, planın "ilkeler bölümü üzerinde bazı farklı görüşlere" sahip olduğunu, ancak "uygulama şekli üzerinde çok farklı düşüncelere" sahip olduğunu ve planı benimsemesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁴⁹⁰ Ancak 16 Mart 1971'de ordudan atılan Tümğ. Celil Gürkan ise bu planların bir müdahale durumuna hazırlık olması için Batur'un talimatlarıyla hazırlandığını öne sürmektedir.⁴⁹¹

4.2. 12 Mart Muhtırası

Uzun süredir beklenen askerî müdahale, hiyerarşik düzene bağlı olarak, Gnkur. Başkanı Memduh Tağmaç ve diğer üç kuvvet komutanının 12 Mart 1971'de verdikleri bir muhtıra ile gerçekleşme yoluna girdi. Cumhurbaşkanı, Senato ve Millet Meclisi başkanlarına sunulan muhtırada, Parlamentonun ve hükümetin ülkeyi anarşiye, sosyal ve ekonomik huzursuzluğa soktuğu, Atatürkçü hedefin yitirildiği ve Anayasa'da öngörülen reformların gerçekleştirilmediği belirtilmekte ve bu durumun derhal düzeltilmesi için partiler üstü bir hükümetin kurulması istenmekteydi. Üç maddelik muhtıranın son maddesinde ise belirtilen yönde hareket edilmemesi durumunda "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır" şeklindeki TSK İç Hizmet Kanununa⁴⁹² dayanarak, yönetimin doğrudan doğruya ele alınacağı ifade edilmekteydi. Muhtıranın tam metni şu şekildedir:

1. Parlamento ve hükümet; süregelen tutum, görüş ve icrâatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak umudunu kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları, tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.
2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.
3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kânunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve

⁴⁹⁰ Batur, age., ss. 215-235.

⁴⁹¹ Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, Tekin Yayınevi, 1986, s. 91, 201, 216.

⁴⁹² "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu", Kanun No: 211, *Resmi Gazete*, Sayı: 10702, 09.01.1961.

kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize.⁴⁹³

Muhtıranın radyodan okunmasından saatler sonra Demirel Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Demirel, Cumhurbaşkanına yazdığı istifa mektubunda, “hukuk devleti ve anayasa ile bağdaşmayan bu tutum karşısında çekildiğini” söylüyordu.⁴⁹⁴ Hükümetle birlikte Parlamento’yu da suçlayan muhtıra metni, hem Millet Meclisi hem de Cumhuriyet Senatosu başkanlıklarına da tebliğ edildi ve Meclislerin kürsülerinde okundu.⁴⁹⁵ Dönemin Parlamento’su muhtıraya çok zayıf bir tepki gösterdi ve böylece muhtırayı kabullenmiş durumda görüldü.⁴⁹⁶ Böylece askerler 12 Mart’ta verdikleri muhtıra ile görev başındaki seçilmiş meşru hükümeti yönetimden uzaklaştırıp, Parlamento’yu baskı altına alarak ağır aksak ilerlemeye çalışan demokrasi sürecine önemli bir darbe indirdiler ve antidemokratik bir rejime yöneldiler.

Muhtıranın verilmesinden birkaç gün sonra, siyasi partiler muhtıraya yönelik olumlu-olumsuz çeşitli tepkilerini göstermeye başladılar. Muhtıraya önemli bir tepki İsmet İnönü’den geldi. İnönü, CHP ortak grubunda yaptığı konuşmada, muhtırayı demokratik anlayışla bağdaştıramadığını, komutanlardan emir alan bir parlamentoya demokratik denmeyeceğini ifade etti ve geçici bir hükümetle asayışı sağlayarak en kısa zamanda seçime gidilmesini önerdi:

Yüksek ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz...biz demokratik rejime inanıyoruz. Reformları nasıl yapacağız? Reformları yapmak niyetiyle Meclise geldik. Fakat başka niyetle de gelenler var. Onlar çoğunlukta. Reformları yapmak, bunun için bizim sayımızla mümkün değil. Bu durumda nasıl bir hükümet teşkil edecek de bu reformları yapacak? Meclisin hükümeti tutması için kumandanlar her gün yeni bir müdahalede mi bulunacaklar, demektir, bu...Meclise yapılacak her yeni müdahale, şimdiye kadar yanlış usulleri savunanlara kuvvet ve fırsat vermekten başka bir işe yaramaz...Ordunun hareketiyle parlamentonun çalışmasına imkân verilmiyor. Anayasa düzeninde hükümetin kurulması ve denetim usulü rahnedar oluyor. Yapılan hareket, fiilen parlamento hayatının işlenmesini imkânsız kılmıştır.⁴⁹⁷

İnönü, daha sonra tutum değiştirerek yeni rejimi desteklemeye karar vermiş olsa da 12 Mart muhtırasının yarattığı bunalımı, askerlerin yüz yüze kaldığı açmazı isabetle görmüştü.⁴⁹⁸ Ülkeyi anarşi ve kardeş kavgasına sürüklemekle, Anayasa’nın öngördüğü reformları geciktirmekle ve Atatürk devrimlerine bağlı olmamakla suçlanan Parlamento, hem muhafaza edilmekte hem de aynı Parlamentodan partiler üstü bir hükümetin kurulması ve Anayasa’nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmesi için destek vermesi beklenmekteydi.

⁴⁹³ *Hürriyet*, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskısı).

⁴⁹⁴ *Milliyet*, 13 Mart 1971.

⁴⁹⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 70, 12.03.1971; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 64, B: 51, 13.03.1971.

⁴⁹⁶ Muhtıra metni Millet Meclisi kürsüsünde okunurken bu duruma sadece Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan itiraz etti. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C.12, B:70, 12.03.1971. Cumhuriyet Senatosunda ise Senato Başkanı Tekin Arıburun, muhtırada ileri sürülen ithamların Parlamentonun özellikle Cumhuriyet Senatosunun muhatap olamayacağına dair bir görüş ileri sürmüştür. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 64, B: 51, 13.03.1971.

⁴⁹⁷ Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s. 270.

⁴⁹⁸ *Milliyet*, 17 Mart 1971.

12 Mart'ta askerler tarafından verilen muhtıradan sonra Cumhurbaşkanı Sunay, partilerden konuyla ilgili yazılı görüşlerini istedi. Bunun üzerine Mecliste temsilcisi bulunan siyasi partiler muhtıraya yönelik görüşlerini Cumhurbaşkanıya bildirdiler. AP, geçici bir hükümete taraftar olmadığını, Anayasa çerçevesinde bir hükümet kurulmasını ve bu hükümete üye versin veya vermesin destekleyeceğini bildirdi. CHP, geçici bir hükümet kurulup seçime gidilmesi veya reformlar yapılırsa kurulacak hükümeti destekleyeceği şeklinde görüşlerini bildirdi ve aşırı sağ ve solun engellenmesini istedi. Milli Güven Partisi (MGP), bağımsız bir başbakanın öncülüğünde ve demokratik kurallar içinde "milli beraberlik hükümeti" kurulmasını istedi. Demokrat Parti (DP), "seçim değil, kuvvetli bir hükümet" gerektiğini bildirdi. TİP, seçim kanununun değişmesi ve en kısa zamanda seçime gidilmesi görüşünde olduğunu bildirdi. Milli Nizam Partisi (MNP) geçici bir "milli koalisyon" hükümetinin kurulmasını önerdi. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), erken seçime gerek olmadığı, "milliyetçi bir hükümet" kurulmasını önerdi. Birlik Partisi (BP), "Atatürkçü ve toplumcu görüşlere sahip kişilerle bir hükümet kurulmalı, milli bakiye sistemi kabul edilmeli ve en kısa zamanda seçime gidilmelidir" şeklindeki görüşlerini bildirdi. YTP, kurulacak hükümetin başarılı olması durumunda erken seçime gerek olmadığını bildirdi.⁴⁹⁹

Muhtıra, farklı kesimlerde olumlu-olumsuz çeşitli tepkilere neden oldu. Sağ kesim seçimle geldiği iktidardan bir kez daha baskıyla uzaklaştırılmaktan dolayı kızgındı. Sol çevrelerin muhtıraya ilk tepkisi ise olumludur.⁵⁰⁰ 12 Mart muhtırasının ilk günlerinde, muhtıranın niteliği ya da alacağı yön konusunda, özellikle sol kesimler arasında bir kafa karışıklığı yaşandığı anlaşılmaktadır. Müdahale emir-komuta zincirine sadık kalınarak yapıldığından, ordu içerisindeki hangi grubun inisiyatifi ele aldığını ayırt etmek zordu. Diğer taraftan muhtıranın altında reform yanlısı olarak bilinen Gürler ve Batur'un imzalarının olması, ilk günlerde muhtıranın sol çevrelerce olumlu karşılanmasına yol açtı.⁵⁰¹ Ülke yönetiminin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi görüşünde olan radikal sol çevreler muhtırayı, uzun süredir bekledikleri müdahale olduğu kanaatiyle desteklediler. Devrimci Avukatlar Derneği, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Türk Hukuk Kurumu, İnşaat Mühendisleri Odası, Elektrik Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Dev-Genç, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Üniversite Asistanlar Derneği, Türk-İş ve DİSK gibi çok sayıda meslek ve gençlik örgütleri muhtırayı olumlu bulduklarını ve "girişilecek tüm devrimci atılımları" destekleyeceklerini ifade eden açıklamalarda bulundular.⁵⁰² Kendilerini "devrimci" olarak nitelendiren bu örgütlerin yayımladıkları ortak bildiri şöyleydi:

Emperyalizmin egemenliğindeki işbirlikçi iktidarlar tarafından çeyrek yüzyıldır uygulanan gerici parlamentoculukla yoksul ve geri bırakılmış olan ülkemiz kesin bir sosyal ve ekonomik bunalımın içine itilerek, ancak olağanüstü girişimlerle kurtarılabilir bir duruma sokulmuştur...Ülkemizin kurtuluşu, emperyalizmle herhangi bir bağlantısı olmayan Atatürkçü tam bağımsız bir dış politikanın gerçekleştirilmesi, emekçi halkımızın ağırlığı ve etkinliği altında temel reformların yapılması ve insanın insana kul olmadığı yeni bir toplumsal düzenin kurulmasıyla mümkündür...⁵⁰³

⁴⁹⁹ "Partiler Görüşlerini Çankaya'ya Veriyor", *Milliyet*, 17 Mart 1971, s. 1 ve 7.

⁵⁰⁰ *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*, C. 2, TBMM, Dönem: 24, Yasma Yılı:3, 2012, s. 428.

⁵⁰¹ "Devrimci Kuruluşlar Tutumu Destekliyor", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971.

⁵⁰² *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971, s. 1 ve 7; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 249.

⁵⁰³ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971.

Ne var ki çok geçmeden ordu içerisinde bazı subayların tasfiye edilmesi, sol açısından muhtıranın mahiyetinin daha iyi anlaşılmasını sağladı. Muhtıranın verilmesinden sonra, üst düzey komutanlar eylemlerinin Silahlı Kuvvetlerdeki radikal unsurların çok daha aşırı ve tahrip edici müdahalesini önlediğini ileri sürdüler.⁵⁰⁴ Muhtırayı takip eden birkaç gün içerisinde, “hiyerarşik mekanizmanın dışına çıkarak” 211 sayılı İç Hizmet Kanununu ihlal ettikleri ve “Silahlı Kuvvetlerin disiplin kuralları ile asla bağdaşmayacak siyasi eylemlerde buldukları” gerekçesiyle bazı subaylar ordudan atıldı ve bazılarının ise görev yerleri değiştirildi.⁵⁰⁵ Bu subaylar muhtıradan hemen önce yani 9 Mart’ta bazı yasadışı radikal sol örgütlerle bir darbe yapmayı planlamışlardı. Fakat en üst seviyedeki komutanların desteklerini kazanamadıklarından harekete geçememişlerdi.⁵⁰⁶ Bu tasfiye, radikal sol çevrelerin ordudan bekledikleri hareketin gerçekleşmediğine işaret etti. Sonraki süreçte sol kesimlere yönelik uygulanan geniş çaplı baskılar, muhtıraya ilk tepkisi olumlu olan sol çevrelerin 12 Mart rejimine cephe almasına yol açtı.

12 Mart döneminin en önemli aktörleri şüphesiz muhtırayı veren komutanlardı. Bu nedenle muhtırayı imzalayan dört komutanın ülke sorunlarına bakış açıları ve eğilimleri, dönemin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Muhtıranın altında, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Dz. Kuv. K. Celal Eyiceoğlu ve Hv. Kuv. K. Muhsin Batur’un imzaları vardı. Dönemin Başbakanı Nihat Erim’in izlenimlerine göre komutanlardan Faruk Gürler ve Muhsin Batur sol düşüncelere daha açık kişilerdir. Eyiceoğlu ise ilerici, Atatürkçü bir görüştedir, fakat sağ-sol ayrımı yapacak bir doktrin araştırması içinde olan biri değildir. Tağmaç ise diğer komutanlara nazaran daha muhafazakâr bir yapıya sahiptir ve Anayasa’da öngörülen reformların Atatürkçü çizgide gerçekleştirilmesini savunan bir kişidir.⁵⁰⁷ Komutanlar arasında fikir birliği de olmadığı anlaşılmaktadır. Batur, verilen muhtıranın işleri düzene koyup koymayacağı konusunda şüphelidir ve Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ile aralarındaki görüş ayrılığına dikkat çeker:

Muhtıra verilmiş, Hükümet istifa ettirilmiş, yeni bir dönem açılmağa çalışılmıştı, ama bundan sonraki gidiş ve sonuç ne olacaktı? Acaba gerçekten muhtıranın istekleri yani bir taraftan otorite buhranı ve anarşi yok edilirken, Atatürkçü çizgide yapılacak reformlarla düzen iyileşecek miydi? yoksa yalnızca yasa değişiklikleri ve otoriter bir yönetimle anarşi kontrole alınıp durdurulmakla mı yetinilecekti? Bunu tabii zaman gösterecekti, ama Muhtırayı imzalamadan önce de ve hemen sonrasında da işlerin benim ve Faruk Paşa’nın istediği yönde gelişmeyeceği kuşkusunu taşıdığımı itiraf etmek isterim. Nedenine gelince, Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı yerlerindeydiler ve de her zaman iyi anlaşıyorlardı, bunlardan birincisi statükocu ve güçlüden yana, ikincisi ise Anayasa ve özgürlüklerin bize uymadığı inancını değişmez bir şekilde benimsemiş kişiliklere sahiptiler. Siyasi parti ve Meclisler de aynen varlıklarını ve kendilerine özgü düşüncelerini muhafaza ediyorlardı.⁵⁰⁸

Batur’un yukarıdaki ifadeleri, 12 Mart döneminin çelişkilerinin kaynağını da ortaya koymaktadır. Batur’un işaret ettiği üst düzey komutanlar arasındaki bölünmeler, yani Batur gibi reformistlerle esas vurguyu kanun ve düzenin sağlanması gereği üzerine yapan Tağmaç gibi muhafazakârlar arasındaki fikir ayrılıkları, 12 Mart döneminin çeşitli politikalarına da yansıtacaktır.

⁵⁰⁴ Abdi İpekçi, “Durum”, *Milliyet*, 13 Nisan 1971, s. 1.

⁵⁰⁵ Batur, age., s. 299-300; *Hürriyet*, 18 Mart 1971; 5 general, 1 amiral ve 35 albay emekliye sevk edildi. Birçok subay da Ankara dışında görevlere atandılar. *Milliyet*, 17 Mart 1971.

⁵⁰⁶ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi...*, s. 204; Karavelioğlu, age., s. 223.

⁵⁰⁷ Nihat Erim, *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s. 185-186.

⁵⁰⁸ Batur, age., s. 298-299.

4.3. 12 Mart Dönemi Hükümet Programlarında Eğitim ve Kültür

Türk demokrasisine geçici bir nokta koyan 12 Mart muhtırası aynı zamanda siyasal süreci de onarılamaz şekilde tahrip etti. Askerler, 12 Mart muhtırası ile AP'nin siyasal iktidarına son verirken, Türk siyasi literatürüne “partiler üstü hükümet” olarak girecek olan yeni bir hükümet modeli de getirdiler.⁵⁰⁹ 12 Mart muhtırası, belirli bir partinin siyasetini yansıtmaması, tarafsız olması öngörülen partiler üstü hükümetten, asayişin düzeltilmesini, Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir anlayışla gerçekleştirmesini istiyordu. Ancak, 12 Mart 1971 muhtırasından 14 Ekim 1973 seçimlerine kadarki geçen sürede, siyasal istikrar bir türlü sağlanamadı. Bu süreçte kendilerini “reform hükümeti” olarak niteleyen I. ve II. Nihat Erim hükümetleri ve ardından “Atatürkçü atılım hükümeti” olarak tanımlanan Ferit Melen hükümeti ve son olarak Naim Talu'nun başkanlığında kurulan “koalisyon hükümeti” olmak üzere, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmayan Suat Hayri Ürgüplü hükümeti sayılmaz ise, dört hükümet kuruldu. Bu hükümetler sıkıyönetim sayesinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasında başarılı oldularsa da ekonomik, sosyal ve kültürel reformların gerçekleştirilmesi konusunda aynı başarıyı gösteremediler. Ayrıca bu hükümetler döneminde ortaya çıkan istikrarsızlığın bir sonucu olarak, politikacı, seçim sistemi, parlamento ve ona dayanan hükümet kurumu önemli eleştirilere maruz kaldı. Kısa ömürlü hükümetlerle birlikte Milli Eğitim Bakanları da değişmiş ve bu süreçte yaşanan siyasal istikrarsızlık ve toplumsal bunalım sık sık değişen kararlar haline dönüşerek eğitim politikalarına da yansımıştır. Konu bütünlüğünün sağlanması açısından öncelikle 12 Mart döneminde kurulmuş hükümetlerin programlarında eğitim ve kültür kısımları ele alınacak ve sonrasında bu alanda gerçekleştirilmeye çalışılan reformların içeriğine değinilecektir.

4.3.1. I. Erim Hükümeti

12 Mart muhtırasının ikinci maddesinin gereği olarak, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, partiler üstü olması hedeflenen yeni hükümeti kurmak üzere Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'i görevlendirdi. Sunay “kuvvetli ve inandırıcı bir hükümet kurulabilmesi” için Erim'i seçtiğini, siyasi partilerin hiçbir şart öne sürmeden yeni hükümete katılmalarını ve desteklemelerini istedi.⁵¹⁰ Erim, yeni görevine atanması üzerine, Sunay'ın isteğiyle CHP'den resmi olarak istifa etti ve hükümet kurma çalışmalarına başladı.⁵¹¹ Erim'in hükümet kurma çalışmalarını yürütürken “bana teknisyenler lazım”⁵¹², “reformları beyin takımı ile yapacağız”⁵¹³ şeklindeki açıklamalarından kurulacak hükümet üyelerinin çoğunluğunun Parlamento dışından olacağı anlaşılmaktaydı. Bu durum aynı zamanda 12 Mart rejiminin Parlamentoya olan güvensizliğinin ve demokratik bir rejimde reformların gerçekleştirilemeyeceğinin açık bir itirafı niteliğindedir. Bir dizi görüşmelerden sonra Erim, 26 Mart 1971'de kabine üyelerini ilan etti. Anayasa'nın parlamento dışından bakan atama olanağını kullanan Erim, beklendiği gibi, yeni hükümet üyelerinin çoğunu Parlamento dışı isimlerden seçmişti.⁵¹⁴ Yirmi dört üyeden oluşan Bakanlar Kurulunun on dört üyesi Parlamento dışından atanmıştı; geriye kalanlardan üçü CHP'den, beşi AP'den, biri Güven Partisinden ve bir kişi de Milli Birlik Grubu üyesi senatörler arasından seçilmişti.⁵¹⁵

⁵⁰⁹Ali Gevgili, *Türkiye'de 1971 Rejimi (Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması)*, Milliyet, Yay., 1973, s. 236.

⁵¹⁰*Cumhuriyet*, 20-21 Mart 1971.

⁵¹¹Erim, *12 Mart Anıları*, s. 175-176.

⁵¹²*Cumhuriyet*, 22 Mart, 1971.

⁵¹³Erim, *12 Mart Anıları*, s. 192; *Cumhuriyet*, 24 Mart 1971.

⁵¹⁴*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 78, 26.03.1971, s. 382.

⁵¹⁵*Milliyet*, 27 Mart 1971.

Erim'in "beyin takımı" olarak adlandırdığı Parlamento dışındaki hükümet üyeleri, eski asker ve sivil teknokratlar arasından seçilmişti.⁵¹⁶ Bu grubun içinde sol eğilimleriyle tanınan ekonomistler ve bürokratlar çoğunlukta görünüyordu. Hükümetin reformcu kanadını temsil eden Erim'in "beyin takımı"ndan, hükümete dinamizmlerini ve yeteneklerini katarak muhtırada ifade edildiği üzere Anayasa'da öngörülen reformları gerçekleştirmeleri umulmaktaydı.⁵¹⁷ Fakat Erim, reformcuların yanı sıra, Sait Naci Ergin, Ferit Melen gibi muhafazakâr ve reform karşıtı kişileri de hükümete almak zorunda kalmıştı.⁵¹⁸ Bu durum karşısında reformcular, "biz reform kabinesi olarak ortaya çıkacağız. Ama içimizde bir Sait Naci Ergin vardır ki, kendisi bir banka grubunun temsilcisidir. Bir Melen vardır ki, onun kişiliği ile bizim reform anlayışımızın bağdaşmasına imkân yoktur. O halde, onlar kalsın biz gideriz."⁵¹⁹ Erim, hükümetin reformcu kanadını kalmaya ikna etmiş olsa da hükümet üyelerinin inanç, düşünce ve görüş açısından kaynaşabilecek durumda olmadığı, hükümet üyelerinin birlikte çalışmasının zor olacağı daha başlangıçta belli olmuştu.

Genel olarak askerî müdahaleler kendi hukuklarını beraberinde getirirler. 12 Mart müdahalesi de kendi hukukunu beraberinde getirdi ve isteğe göre hükümeti kurdurdu. Bu durum Erim Hükümetinin kuruluş şeklinin sahip olduğu çelişkilerde açıkça görülmektedir. Erim Hükümeti, ne seçilmiş bir hükümetti ne de muhalefeti tamamen yok sayabilen askerî bir yönetimdi.⁵²⁰ Diğer taraftan Parlatentonun desteğine de tam olarak sahip değildi. Millet Meclisinde çoğunluğa sahip AP lideri Süleyman Demirel, yeni hükümeti "bizim programımıza, felsefemize ters düşüyorsa desteklemeyiz" diyerek kesin tavrını koydu.⁵²¹ Ayrıca, hükümete üye veren siyasi partiler, hükümet ile herhangi bir koalisyon ortaklıklarının olmadığını, sorumluluğun tamamen hükümete ve söz konusu üyelere ait olduğunu ifade ediyorlardı.⁵²² Askerî bir müdahaleden doğan, bir konsensüs sağlayacak ulusal bir hükümet olmaktan uzak, halk desteğinden yoksun bulunan Erim Hükümeti, bir uyumsuzluk ve çelişkiler kabinesi oldu. Tüm bu çelişkilere ve açmazlara rağmen Erim Hükümeti 2 Nisan'da programını Meclise sundu ve 7 Nisan'da güvenoyu aldı.⁵²³

12 Mart muhtırasının istekleri doğrultusunda hazırlanan hükümet programı, Nihat Erim tarafından 2 Nisan 1971'de Meclise sunuldu. Program, askerlerin kısa ve uzun vadede köklü reformlar yaparak devleti ve toplumu dönüştürme niyetlerini dile getiriyordu. Programda, öncelikle geçen 10 yılın genel bir değerlendirmesi yapılarak, 12 Mart muhtırasına neden olan toplumsal ve siyasal olaylar ifade edilmekteydi. "1961 Devriminin Türkiye'ye kazandırdığı 1961 Anayasası Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını sağlayacak dengeli bir gelişmenin çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır", değerlendirmesiyle başlayan programda, 1961 Anayasası ile toplumun hızlı bir toplumsal ve siyasal değişme sürecine girdiği, ancak gerçekleştirilmesi zorunlu yapısal ve kurumsal değişikliklerin gerçekleştirilmediği, sorunları çözmeye olayların arkasında kaldığı, "bu durumun toplum yapısıyla devlet düzeni arasında önemli gerilimlerin ortaya çıkmasına yol" açtığı, "devlet ve toplumda gelişen çeşitli güçler arasında kuralları belli ilişkiler" kurulamadığı ve karşılıklı bir güvensizlik ortamı doğduğu, bu ortamın karışıklıklara ve 12

⁵¹⁶ Dünya Bankası'ndan Atilla Karaosmanoğlu, OYAK yönetim kurulu üyesi Özer Derbil, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü yapmış İhsan Topaloğlu, Devlet Planlama Teşkilatında çalışan eski bir kurmay subay Şinasi Orel, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Türkân Akyol, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Selâhattin İnan gibi isimler kabineye alınmışlardı. *Milliyet*, 27 Mart 1971.

⁵¹⁷ Gevgili, age., s. 337.

⁵¹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 357.

⁵¹⁹ Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Yedi Gün Yayıncılık, İstanbul, 1973, s. 39.

⁵²⁰ Hale, age., s. 241.

⁵²¹ *Milliyet*, 11 Nisan 1971.

⁵²² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 81, 05.04.1971, ss. 382-383

⁵²³ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 82, 07.04.1971, s. 463.

Mart muhtırasında çözümlenmesi istenen siyasal bunalıma yol açtığı belirtilerek teşhis konuluyor ve bazı reformların yapılması suretiyle her şeyin yoluna gireceğine işaret ediliyordu. Programda, ülkenin içerisinde bulunduğu toplumsal karışıklığın ve siyasal bunalımın aşılmasının ancak Anayasa'nın öngördüğü doğrultuda yapılması zorunlu reformların hiç beklenmeden gerçekleştirilmesi ile mümkün olabileceği, bu nedenle kamuoyunun karşısına "Reform Hükümeti" olarak çıktığı ve bu niteliğe uygun bir program sunulduğu ifade ediliyordu.⁵²⁴ Anayasa'nın öngördüğü reformlar vurgusu, ordu içerisindeki bazı grupların 1961 Anayasası'nın öngördüğü reformların sivil iktidarlar tarafından yapılmadığı görüşünden kaynaklanmaktaydı ve bu vurgu Parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran AP'ye doğrudan bir eleştiri niteliğindediydi.

Hükümet programına göre yapılacak reformların ana ilkeleri, Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tam olarak uygulanması, idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımlar atılması, mevcut huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesi şeklinde sıralanmaktaydı. Bu ana ilkeler ışığı altında yapılacak reformların hedefi ise şöyle açıklanmıştı: Ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde kalkınma olanaklarının hızla hazırlanması, lâiklik ilkesinin tam olarak uygulanması, öğretim birliğinin sağlanması, devlet kesiminin etkin bir şekilde çalışır hale getirilmesi, özel sektörün toplum yararına uygun bir çalışma düzenine kavuşması ile kalkınmaya katkıda bulunması, gelir dağılımını düzelterek önlemler alınması, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirlerin alınması, eğitimde fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesi, gençliğin temel sorunlarının ele alınması.⁵²⁵

Programda, "reform" olarak nitelenen ve ön plana alınarak hepsinin gerçekleştirileceğine söz verilen altı ana konu belirtilmekteydi. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilmesi planlanan reform konuları şöyle sıralanmaktaydı: Tarım ve toprak reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar. Bunlar aynı zamanda ordunun talep ettiği reformlardı.⁵²⁶ Program, reformların gerçekleştirilmesinde kısa ve uzun vadeli konuların ele alınması şeklinde aşamalı bir strateji izleyeceğini ifade ediyordu.

Programda, hükümetin reform stratejisi açıklandıktan sonra ana başlıklar halinde hangi alanda ne gibi reformların yapılacağı sıralanmaktaydı. Eğitim konusunda ise "Milli Eğitim Reformu" başlığı altında eğitim alanında köklü bir reform yapılacağı vaadinde bulunulmaktaydı. Programda, eğitim reformu kapsamında Atatürk'ün, eğitimde birlik (Tevhid-i tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verileceği, din işleri yönetiminin siyasal ve kişisel çıkar hesaplarının üstünde tutulacağı ve lâik devlet esaslarına göre ele alınacağı, İmam-Hatip okullarının ortaöğretim sistemine uyacak biçimde ıslah olunacağı ifade edilmekteydi. Yine programda, üniversite ile ilgili olarak, üniversite ve yüksekokullar reformu konusunda yapılmış çalışmaların ve Devlet Memurları Kanununun kapsamı dışında bırakılmış bulunan üniversite mensuplarının durumlarının üniversitelerin görüşleri ve Anayasa ilkeleri çerçevesinde en kısa zamanda halledileceği; özel yüksekokullar sorununun Anayasa Mahkemesi kararı ışığı altında öğrenci hakları zedelenmeden çözümleneceği ifade edilmekteydi. Ortaöğretimle ilgili olarak, ortaöğretimde VII. ve VIII. Eğitim Şûralarında başlatılmış çalışmaların en kısa zamanda tamamlanarak değerlendirileceği ve uygulamaya konulacağı, özellikle teknik öğretimin geliştirilmesine önem verileceği vurgulanmaktaydı. Zorunlu öğretim süresinin ileride bütün yurda yayılmasına hazırlık olarak çok yönlü öğretim yapan ve öğrenciyi hem üst okullara, hem de çalışma hayatına hazırlayacak sekiz yıllık okulların deneme olarak kurulmaları için gerekli hazırlıklara hemen başlanacağı ifade edilmekteydi. Yine programda eğitim reformu kapsamında, ilköğretim ve ortaöğretimde tek kitap düzeninin uygulanacağı, üniversite ve

⁵²⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

⁵²⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

⁵²⁶ Erim, 12 Mart Anıları, s. 184.

yükseköğretim ders kitaplarının öğrenciye ucuz fiyatla verilebilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı, öğrenci artışını karşılayacak sayıda ve nitelikte, Atatürkçülüğe bağlı öğretim üyesinin ve öğretmenin yetiştirilmesinin sağlanacağı ve öğretim üyesi ve öğretmenlik mesleğinin daha çekici kılınması için çözüm bekleyen sorunların ele alınacağı, öğretim üyelerinin ve öğretmenlerin çalışma güvenliğinin sağlanması için tedbirler alınacağı belirtilmekteydi. Hükümet programında ayrıca, toplumun eğitiminde ve kültürel gelişmesinde çağın önemli araçlarından biri haline gelen TRT'nin, Anayasa'nın öngördüğü özerklik görev anlayışı içinde güçlenmesine yardımcı olunacağı, televizyonun köylerde de seyredilebilmesi ve bütün ülkeye hızla yayılması için gerekli tedbirlerin alınacağı ve yatırımlar yapılacağı, kültür işlerinin yürütülmesi için yeni bir bakanlığın kurulması konusunun önemle ele alınacağı ifade edilmekteydi.⁵²⁷

Terör ve anarşiyi önlemek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları gerçekleştirmek için kurulan I. Erim Hükümeti, kuruluş tarzındaki çelişkilerinin bir sonucu olarak çok uzun ömürlü olamadı. Erim ile AP lideri Süleyman Demirel'in çatışması ve ardından 3 Aralık 1971'de aralarında Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş ve Atilla Karaosmanoğlu'nun da bulunduğu reformcu 11 bakanın istifa etmesi üzerine Başbakan Erim de istifa etmek zorunda kaldı.⁵²⁸ İstifa eden bakanlar Başbakan Erim'e sundukları istifa gerekçelerinde, 12 Mart ortamını hazırlayan bunalımı giderecek köklü önlemlerin alınmadığını, hükümet programında ifadesini bulan reformları gerçekleştirecek imkânların ortadan kalktığını, aydın çevrelerin küstürüldüğünü, Maliye Bakanlığı ile Merkez Bankası kadrolarının reform tedbirlerini baltaladığını ileri sürmekteydiler.⁵²⁹

I. Erim hükümetinin programında yer alan ve her biri çok önemli sorunlara çözüm olarak düşünülen reformlardan hemen hemen hiç biri yaklaşık 8,5 aylık icraat döneminde sonuçlandırılmamıştı. Bu hükümet döneminde sadece Anayasa değişikliği hazırlanmış ve gerçekleştirilmişti. Ayrıca Toprak Reformu Ön Tedbirler Kanunu Tasarısı hazırlanarak Meclise sevk edilmişti.⁵³⁰ Hem reformların gerçekleştirilmesi hem de 12 Mart muhtırasının ve sıkıyönetim uygulamalarının ortaya çıkardığı ve ele alınmaları zorunlu olan bazı sorunlar da ister istemez yeni hükümete devredilmiş oldu.⁵³¹

4.3.2. II. Erim Hükümeti

I. Erim hükümetinin istifa etmesi üzerine 7 Aralık 1971'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Nihat Erim'i hükümeti kurmakla yeniden görevlendirdi. Sunay, hükümetin kurulmasından önce Meclis başkanlarına, siyasi parti liderlerine bir de mektup gönderdi. Sunay mektubunda, siyasi partilerin, TBMM üyelerinin ve bütün kuruluşların, yeni hükümetin kurulması konusunda Başbakan Erim'e yardımcı olmalarını, siyasal durum normalleşene kadar hükümet çalışmalarının desteklenmesini istemekteydi. Geçen dönemde istenilen düzeyde bir işbirliği sağlanamadığını belirten Sunay, "ön tedbirlerin gecikmeden" başarılmasının zorunlu olduğunu, "reformlar konusunda partilerin programlarındaki ayrıntılardan vazgeçerek çabalarını aynı yönde birleştirmeleri"nin bir "vatan borcu" olduğunu ifade etmekteydi. Reformların ve hükümet programının uygulanmasında Parlamento denetiminin esas olduğunu belirten Sunay, bu denetimin yapılacak düzenlemelerin özüne yönelmemesi gerektiğini de vurgulayarak, Parlatonun hükümet üzerindeki denetleme yetkisinin sınırlarını da çizmekteydi. Ayrıca mektupta, reformların hızla gerçekleştirilmesi ve normal döneme geçilebilmesi için sürenin kısa olması gerektiği, kurulacak hükümetin "normal koşullarda 1971 yılının sonuna kadar, fakat en geç 1972 baharı içinde temel reformlarla ilgili bütün yasama tasarruflarını" Meclislere sunacağı,

⁵²⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

⁵²⁸ *Cumhuriyet*, 04 Aralık 1971.

⁵²⁹ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 482-483; *Milliyet*, 4 Aralık 1971.

⁵³⁰ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 446-447.

⁵³¹ "Olayların Ardındaki Gerçek, Artan İşler ve II. Erim Hükümeti", *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1971.

Meclisin halen gündeminde bulunanlarla, gelecek tasarıları da aynı süre zarfında kanunlaştırması halinde, “mümkün olan en kısa sürede olağan siyasi” hayata döneceği belirtiliyordu. Mektubun 13 maddeyi kapsayan “Yapılacak İşler” bölümünde ise I. Erim hükümetinin programında yer alan reformlar, siyasi partilere bir hareket planı olarak yeniden sunulmaktaydı. Toprak ve tarım reformunun 14 Ağustos 1971 tarihli kararname ve ön tedbirler tasarısı doğrultusunda gerçekleşmesi, mali idarenin güçlendirilmesi, vergi adaletinin sağlanması, bankacılık sisteminin güçlendirilmesi, hukuk ve adalet reformunun sağlanması, devlet kesiminin yeniden yapılandırılması gibi bir dizi reformlar sıralanmaktaydı. Eğitimle ilgili reformlar konusunda ise özel yüksekokullar ve İmam-Hatip okullarının ortaöğrenime dayandırılmasıyla ilgili kararların korunacağı, hazırlanmakta olan ilköğretimden üniversitelere kadar her öğretim düzeyindeki kuruluşları ve eğitimi kapsayan diğer reformların “Atatürkçü doğrultuda en kısa zamanda gerçekleştirilmeleri için TBMM’nin takdirine” sunulacağı belirtilmekteydi.⁵³²

II. Erim Hükümeti 11 Aralık’ta ilan edildi ve yeni hükümetin⁵³³ kompozisyonu, birincisine oranla Parlamente’ye daha çok ağırlık tanıyan bir yapıdaydı. Yeni hükümette Parlamente’den 14, Parlamente dışından ise 11 teknisyen üye görev almıştı. Parlamente’den seçilen hükümet üyelerinden 7’si AP’den, 4’ü CHP’den, 1’i MGP’den ve 2’si de kontenjan senatörlerindendi.⁵³⁴ Bu yapıyla yeni hükümet bir nevi AP-CHP koalisyonu niteliğindedi ama hükümet halen “partiler üstü” olarak değerlendiriliyordu. Diğer taraftan Erim’in “beyin takımı”ndan yeni hükümete kimse alınmamış ve bürokratik reform düşüncesinden vazgeçilmişti.⁵³⁵ 14 Temmuz 1971’de kurulan Kültür Bakanlığı kaldırılmıştı.⁵³⁶ Reformlardan vazgeçilmemişti ama reform konusunda başlangıçtaki dinamizm yitilmiş görünüyordu.

Başbakan Erim 16 Aralık’ta hükümet programını Meclise sundu. Erim, ülkenin içerisinde bulunduğu olağanüstü şartların halen devam ettiğini, yeni hükümet programının daha önceki hükümet programı ile değerlendirilmesi gerektiğini vurguladıktan sonra “aşırı sol cereyanların, komünizmin, aşırı sağ cereyanların, hilafetçiliğin, şeriat esaslarına dayanan teokratik devlet kurma arzularının ve her çeşit bölücü faaliyetlerin kesinlikle” karşısında olduklarını ifade etti. Erim, hükümet programına devamla, 7 Nisan 1971 tarihinde Meclisin büyük çoğunluğu ile onaylanan hükümet programında “toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, yabancı sermaye, hukuk ve adalet reformu, asayiş ve güvenliğin sağlanması, devlet kesimini yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklar, dış politika, millî savunma başlıkları altında vaat edilen reformların bir an önce yapılması için büyük çaba gösterileceğini ifade etti.⁵³⁷

Erim, eğitimle ilgili reformlar konusunda ise, özel yüksekokulların üniversite ve akademiye bağlanması ve İmam-Hatip okullarının ortaöğrenime dayandırılması ile ilgili kararların korunacağını; ilköğretimden üniversiteye kadar her öğretim düzeyindeki kuruluşları ve eğitimi kapsayan diğer kanunların en kısa zamanda hazırlanacağı; Üniversiteler Kanununun, Anayasa’nın 120. ve 129. maddeleri ışığı altında ve üniversitelerle yakın bir işbirliği içinde hazırlanarak Meclislere sunacaklarını belirtti. Ayrıca programda, milli eğitimin amacı olarak, her kademedeki öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin Atatürk ilkelerine uygun bir anlayış içinde yetişmeleri sağlanırken, bu öğrencilerin aşırı sol ve sağ siyasal akımlar tarafından zihinlerinin bulandırılmaması ve ön yargılara sapıtılmamasına üstün bir dikkat gösterileceği, ayrıca her kademedeki öğretim

⁵³² *Milliyet, Cumhuriyet*, 8 Aralık 1971.

⁵³³ *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1971.

⁵³⁴ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 488-489; *Milliyet*, 12 Aralık 1971; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 19, B: 14, 13.12.1971, s. 357.

⁵³⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 373.

⁵³⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 15, B: 130, 17.07.1971, s. 413.

⁵³⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 19, B: 16, 16.12.1971, s. 257.

kurumlarından çıkacak öğrencilerin ekonomik hayata katkıda bulunacak şekilde üretici hale gelmeleri için gerekli tedbirlerin alınacağı da belirtiliyordu.⁵³⁸

II. Erim hükümeti de ancak dört ay gibi kısa bir süre işbaşında kalabildi ve 17 Nisan 1972'de istifa etti.⁵³⁹ Erim yeni hükümet kuruluncaya kadar başbakanlığa Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'i vekil bırakarak görevinden ayrıldı.⁵⁴⁰ II. Erim hükümetinin birincisinden daha başarılı olmadığı ortaya çıktı. Askerlerin destekleriyle kurulan ve 26 Mart 1971- 22 Mayıs 1971 tarihleri arasında görevde kalan Erim hükümetlerinin icraatlarına genel olarak bakıldığında, ileride ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere, gündelik hayata hâkim olan sıkıyönetim uygulamaları ve bunların yarattığı tahribat ön plana çıkmaktadır. Bu dönemin öne çıkan bir diğer faaliyeti ise yapılan değişikliklerle 1961 Anayasasına özgürlükçü ruhunu veren birçok maddenin değiştirilmesidir.⁵⁴¹ Diğer yandan toplumsal sorunlara çözüm olması beklenen sosyal reformlar henüz gerçekleştirilememiş değildi veya bunlarla ilgili çok az ilerleme kaydedilmişti. Eğitim sisteminin sorunlarını çözmek amacıyla başlatılan reformların çoğu ise tasarı halinde beklemekteydi. Eğitim reformunun içeriği, ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

4.3.3. Ferit Melen Hükümeti

12 Mart muhtırasının farklı bir boyuta taşıdığı toplumsal ve siyasal bunalım II. Erim Hükümetinin istifasından sonra da devam etti. Cumhurbaşkanı Sunay yeni partiler üstü hükümeti kurmak üzere bu kez kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplü'yü görevlendirdi. Ürgüplü, "tamamen Atatürkçü bir hükümet" kuracağına⁵⁴², yeni bir program hazırlayıp seçimlerden önce reformları gerçekleştireceğine söz verdi.⁵⁴³ 13 Mayıs'ta Ürgüplü, Bakanlar Kurulu listesini Sunay'a sundu ancak Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunu onaylamadı ve bunun üzerine Ürgüplü istifa etti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez yaşanan bu ilginç gelişmeye Sunay, "düzenlenen Bakanlar Kurulu listesinin 12 Mart Muhtırası ile bağdaşır nitelikte görülmediği"ni gerekçe gösterdi.⁵⁴⁴ Daha önceki hükümetlerin aksine Ürgüplü'nün kurmayı hedeflediği hükümet, Meclisteki bütün önemli partilerden (AP, CHP, DP ve MGP) oluşan gerçek bir koalisyon niteliğindedir. Ürgüplü AP'ye 9, CHP'ye 5, DP'ye 3 ve MGP'ye 2 bakanlık vermişti.⁵⁴⁵ Görünüşe göre, Cumhurbaşkanı Sunay, Ürgüplü'nün sunduğu listeyi kabul edilebilir bulmuştu fakat askerler itiraz etmişti.⁵⁴⁶ Yaşanan bu krizin ardından vekaleten Başbakanlığı sürdüren Ferit Melen yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Melen, 26 Mart 1971'den beri Milli Savunma Bakanıydı ve MGP'nin de genel başkan yardımcısıydı. Melen'den partisinden, şeklen de olsa, istifa ederek bağımsız olmasının istenmemesi ve partiler üstü hükümeti kurmasının beklenmesi dikkat çekiciydi.⁵⁴⁷ Oysaki daha önce kurulan 12 Mart partiler üstü hükümetlerinin esprisi, başbakanın ve hükümetin tarafsız olması ve belirli bir partinin siyasetini yansıtmamasının öngörülmesiydi.

Melen hükümeti 22 Mayıs'ta ilan edildi ve Bakanlar Kurulunda AP'den 8, CHP'den 5, MGP'den 1 üye yer almıştı. Ayrıca II. Erim Hükümetinin 14 üyesi de yeniden görev

⁵³⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 19, B: 16, 16.12.1971, s. 257.

⁵³⁹ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1972.

⁵⁴⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 24, B: 73, 17.04.1972, s. 4.

⁵⁴¹ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği", *Resmî Gazete*, Sayı: 13964, 22 Eylül 1971.

⁵⁴² *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1972.

⁵⁴³ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1972.

⁵⁴⁴ *Milliyet*, *Cumhuriyet*

⁵⁴⁵ *Milliyet*, 14 Mayıs 1972.

⁵⁴⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 378.

⁵⁴⁷ *Milliyet*, 16 Mayıs 1972.

almıştı.⁵⁴⁸ Başbakan Melen, 29 Mayıs'ta hükümet programını Meclise sundu. Kendisini "Atatürkçü atılım hükümeti" olarak tanımlayan Melen Hükümetinin programında, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi hızlandıracak reformların hızla gerçekleştirileceği; iktisadî, sosyal ve kültürel reformların Atatürkçü bir görüşle ele alınacağı ifade ediliyordu. Programın en dikkat çeken yanı, seçimlerin Anayasa'nın öngördüğü zamanda yapılacağı vaadinde bulunması ve 12 Mart rejiminin yapılacak seçimlerle sona ereceğinin ortaya konmasıydı.⁵⁴⁹

Programın eğitim reformuna ayrılmış kısmında ise eğitim sisteminin toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınması için gerekli insan gücü ihtiyacını sağlayacak şekilde düzenleneceği; hazırlanacak olan Milli Eğitim Kanunu ile eğitim sisteminin yeni bir yapıya ve çalışma düzenine kavuşturulacağı, temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması çalışmalarına devam edileceği ve bu okulların yurt ölçüsünde yayılmasına çalışılacağı vaatlerinde bulunulmaktaydı. Ayrıca programda, bütün öğretim kademelerinde uygulanacak eğitim programlarının, "Atatürk ilkelerine, laik ve sosyal hukuk devleti esaslarına, hür demokratik düzene yürekten inanmış, millî bir ruh ve heyecan taşıyan vatandaşlar yetiştirilecek şekilde" değiştirileceği; Atatürk ilkelerini bilimsel açıdan incelemek, bu alanda gerekli araştırma ve yayım yapmak üzere kurulması daha önce öngörülen Atatürk Akademisi kanun tasarısının hızla kanunlaşmasına çalışılacağı; Mecliste bulunan Üniversiteler Kanunu tasarısının kanunlaştırılacağı ifadelerine yer verilmiştir.⁵⁵⁰

Söz konusu programda eğitimle ilgili vaat ve hedefler, I. Erim Hükümeti programında esasları belirlenen eğitim reformunun hedeflerinin tekrarı niteliğindedir. Ayrıca Melen Hükümetinin görevde kalacağı süre göz önünde bulundurulduğunda eğitimle ilgili vaatler oldukça iddialı görünmekteydi. Zaten geçici Melen Hükümetinin uzun süre gerektiren toplumsal ve ekonomik reformlar yapmak gibi bir niyeti de yoktu ve asıl amacı siyasal şiddeti durdurmak ve yapılacak seçimlere uygun ortamı oluşturmaktı.⁵⁵¹

1973'e gelindiğinde süregelen temel sorunlar halen çözüm bekliyordu. Bozulan kanun ve düzenin yeniden sağlanması için 27 Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetim işlemeye devam ediyordu ve ülkeyi iyice çıkmaza sokmuştu. Anayasa kısmen değiştirilmiş fakat Anayasa'nın öngördüğü reformlar halen uygulanmayı bekliyordu. Bununla birlikte 1973 Mart ayına yaklaşırken, sivillerle askerler arasında cumhurbaşkanlığı seçimi üzerine patlak veren kriz siyasal bunalımı da doruk noktasına çıkardı. Mart 1973'de mevcut Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresi dolacağından, askerler, artık yerleşmeye başlayan bir alışkanlıkla, Genelkurmay Başkanının yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmesine karar vermişlerdi. Askerlerin cumhurbaşkanı adayı olan Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Ağustos 1972'de Genelkurmay Başkanı oldu⁵⁵² ve bu görevde kısa bir süre hizmet ettikten sonra emekliliğini istedi ve ardından cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatörlüğe getirildi.⁵⁵³ Böylece Gürler, cumhurbaşkanlığı seçilme şartlarından eksik olanı yerine getirdi ve adaylık yolu açıldı. Ancak 13 Mart'ta oylama yapıldığında Meclis, askerlerin Genelkurmay Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı arasında kurmaya çalıştığı halef-selef ilişkisine karşı direndi ve Gürler'i seçmeyi reddetti. Siyasal gerilim, adaylığı üzerinde uzlaşılacak emekli Ora. Fahri Kortürk'ün 6 Nisan'da Cumhurbaşkanı seçilmesiyle aşılabildi.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ *Milliyet*, 23 Mayıs 1972.

⁵⁴⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 24, B: 94, 29.05.1972, ss. 827-838.

⁵⁵⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 24, B: 94, 29.05.1972, ss. 827-838.

⁵⁵¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yay., İstanbul, 2014 s. 184.

⁵⁵² *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1972.

⁵⁵³ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1973.

⁵⁵⁴ Özdemir, *Ordunun Olağandışı...*, s. 262-265.

4.3.4. Naim Talu Hükümeti

Ferit Melen hükümeti yeni Cumhurbaşkanının seçilmesi üzerine usul gereği 7 Nisan 1973'te istifa etti⁵⁵⁵ ve Cumhurbaşkanı Korutürk, Merkez Bankası başkanlığı yapmış, Melen Hükümetinin Ticaret Bakanı ve iş çevrelerinin temsilcisi olarak bilinen Naim Talu'yu yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi.⁵⁵⁶ Talu'nun kurduğu hükümet AP ile Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) arasında kurulmuş bir koalisyondu⁵⁵⁷ ve görüldüğü kadarıyla partiler üstü hükümet modelinden artık vazgeçilmişti. Talu Hükümeti açıkça bir seçim hükümetiydi ve 1973 seçimlerine altı ay gibi kısa bir süre olmasına rağmen, hükümet programında reformların gerçekleştirileceği yazılıydı. 20 Nisan'da Meclise sunulan hükümet programında, her türlü aşırı sol ve sağ akımlara, yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı güçlü ve etkili bir yönetime öncelik verileceği; bu amaçla Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulacağı ve önceki hükümetlerce başlatılmış bulunan reform çalışmalarının sonuçlandırılacağı ifade edilmekteydi.⁵⁵⁸

Programda, milli eğitim politikası açıklanırken, eğitimin ülkenin insan gücü ve teknoloji ihtiyaçlarını karşılamadaki rolü tekrarlanır ve her zaman olduğu gibi, gençliğin Atatürk inkılâplarının ruhuna uygun olarak yetiştirilmesi gereği vurgulanır. “Milli Eğitim Politikamız, bir yanda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planımızın öngördüğü hedeflere göre iktisadi ve sosyal kalkınmamızın dayandığı insan gücü ve teknoloji ihtiyaçlarımıza cevap verecek, diğer yandan Cumhuriyete, insan hak ve hürriyetlerine, Türk Milliyetçiliğine demokratik, lâik, sosyal hukuk devleti anlayışına sahip, Atatürk inkılâplarının koruyucusu bir gençlik yetiştirmek amacına yöneltilen olacaktır.” Programda bu amaçla, Meclise sunulmuş bulunan “Milli Eğitim Temel Kanunu Tasarısı” ile “Üniversiteler Kanun Tasarısı”nın yasalaştırılacağı belirtilir.⁵⁵⁹ Daha sonra, söz konusu iki kanun tasarısı da bu hükümet tarafından yasalaştırılmıştır. Bu iki tasarının yasalaşmasıyla birlikte tüm eğitim sistemi askerî yönetimin isteği doğrultusunda düzenlenmiş ve gelecek sivil hükümetlerin bağlı kalacakları çerçeve çizilmiştir.⁵⁶⁰

4.4. 12 Mart Döneminde Eğitimde Reform Çabaları

12 Mart muhtırasından sonra kurulan ilk hükümet olan I. Erim Hükümetinin programı, 12 Mart döneminde izlenecek eğitim reformlarının çerçevesini belirledi. Dolayısıyla bu hükümet döneminde başlatılan çalışmalar, daha sonra gelen diğer ara dönem hükümetleri tarafından da sürdürülmeye çalışıldı. Diğer yandan, bu dönemde eğitim sistemini yeniden düzenleyerek sistemin sorunlarını çözmeyi hedefleyen eğitim reformlarının ve çeşitli düzenlemelerin içeriğinin her hükümet değişikliğinde ve aynı zamanda askerlerin sürece dahil olmasıyla ilkeler bazında sapmalara da uğradığı görülmektedir. Bu süreçte, eğitim sistemini, devlete ve rejime yönelik siyasal terörizme karşı uzun vadeli ve kalıcı önlemlerin bir aracı olarak görme eğilimi yapılan düzenlemelerde etkisini giderek göstermiştir.

I. Erim Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel'di. Orel, 1960 yılında kurmay albay rütbesindeyken, Milli Birlik Komitesi tarafından DPT'nin kurulması için görevlendirilmiş, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlık döneminde DPT müsteşarlığı ve daha sonra çeşitli ülkelerde büyükelçilik yapmıştı.⁵⁶¹ Orel, işbaşına gelir

⁵⁵⁵ *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1973

⁵⁵⁶ *Cumhuriyet ve Milliyet*, 13 Nisan 1973 sayıları.

⁵⁵⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C: 36, B: 96, 16.04.1973, s. 642-643.

⁵⁵⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C: 36, B: 97, 20.04.1973, s. 694-699.

⁵⁵⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C: 36, B: 97, 20.04.1973, s. 694-699.

⁵⁶⁰ Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 243.

⁵⁶¹ *Milliyet*, 27 Mart 1971.

gelmez I. Erim Hükümeti programında eğitim reformu ile ilgili temel ilkeler ve direktifler doğrultusunda reformist çalışmalara başladı. Bakan Orel, çeşitli zamanlarda eğitim reformuyla ilgili yaptığı açıklamalarında, temel sorunun Atatürk ilkelerinin tam olarak uygulanamamasından kaynaklandığını ifade etmekteydi. Orel yaptığı açıklamalarda, Atatürk'ün ölümünden sonra çeşitli sebeplerle Atatürk ilkelerinin uygulanmadığını, sapmalar olduğunu ve bu sapmanın Türkiye'yi dar boğazlara getirdiğini, gerek 27 Mayıs'ın gerekse 12 Mart'ın Atatürk çizgisine dönüşü ifade ettiğini belirtmekteydi. Bakan Orel, eğitim reformunun stratejisi ve yöntemini şöyle açıklamaktaydı: “Ana fikir, Atatürk ilkeleri ve milli bilincin içinde genç kuşaklar yetiştirmek, eğitimin her kademesinde ayrılacaklara bir beceri kazandırmak, kendisine bir iş bulma imkânı vermek ve çevresine katkıda bulunabilmesini sağlamaktır.”⁵⁶² “Kemalizm'in, kendi insanını yaratmak” zorunda olduğunu belirten Orel, ders programlarının Atatürk ilkeleri ışığı altında yeniden gözden geçirileceğini de ifade etmekteydi.⁵⁶³ Orel'in bu ifadeleri aynı zamanda 12 Mart rejiminin Atatürk imgesini yeniden şekillendireceğine de işaret etmekteydi.

I. Erim Hükümeti eğitim reformu üzerinde ısrarla durmaktaydı ve reform kapsamında birçok yeni düzenleme yapmayı planlamaktaydı. Başbakan Erim, Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için eğitim reformunun tam anlamıyla gerçekleşmesi gerektiği kanısındaydı. Eğitim reformu tüm reformların başında gelir diyen Erim, okullarda öğretim yönteminin değişmesi gerektiği, Tanzimat'tan beri Fransız eğitim sisteminin örnek alındığını ancak bunun gerekli verimi sağlamadığını, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'nin de hızla teknik öğretimi yaygın hale getirecek bir eğitim sistemine geçmesi, sekiz yıllık zorunlu eğitimin uygulanması gerektiğini düşünmekteydi.⁵⁶⁴ Bakan Şinasi Orel'in konuyla ilgili verdiği bilgilere göre ise birinci dört yılda klasik bilgi, ikinci dört yılda ise çevrenin ekonomisine yardımcı bilgiler verilmek üzere ilköğretimin sekiz yıla çıkarılması, ortaöğretimin ikinci basamağında yeteneğe göre yönlendirme yapılması, üniversiteye girişte fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla öğrencilere yaz kursları verildikten sonra sınava alınmaları, üniversitelerde yatay geçiş imkânlarının sağlanması, kürsü yerine bölüm sisteminin getirilmesi ve üniversite öğrencilerinden harç alınması planlanan eğitim reformunun hedefleri arasındaydı.⁵⁶⁵ Ancak 12 Mart muhtırasının ortaya çıkardığı olağanüstü koşulların bu hedeflerin gerçekleştirilmesine ne kadar müsaade edeceği ise belirsizdi. Diğer yandan ülkenin sahip olduğu olanaklar ve kaynaklar da söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli birer engeldi. Örneğin hükümet sekiz yıllık temel eğitimi planlamaktaydı fakat sekiz yıllık temel eğitime geçilmesi bir yana, 5 yıllık ilköğretim bile tam olarak gerçekleştirilebilmiş değildi. Bunun yanı sıra, bazı yerlerde halen ikili ve üçlü eğitim de sürdürülmekteydi.⁵⁶⁶ Dahası 35 milyonluk nüfusun 13 milyonu okuryazar değildi ve bu sayıya okul çağına girmemiş 7 milyon 17 bin çocuk dahil değildi.⁵⁶⁷ Sekiz yıllık temel eğitimi planlayan hükümet, imkân ve fırsat eşitliğini eğitimden yoksun vatandaş kitlesinin aleyhine bozmakla karşı karşıyaydı.

Kasım 1971'de I. Erim Hükümetinin reformlarla ilgili Cumhurbaşkanına verdiği raporda, eğitimle ilgili reformlar konusunda şunlar belirtilmekteydi: “Hükümet, özel yüksekokullar ve İmam-Hatip Okullarının ortaöğretime dayandırılması ile ilgili kararları koruyacaktır. Hazırlanmakta olan ilköğretimden üniversitelere kadar, her öğretim düzeyinde kuruluşları ve eğitimi kapsayan diğer reformlar, Atatürkçü doğrultuda en kısa zamanda gerçekleştirilmeleri için TBMM'nin takdirine sunulacaktır.”⁵⁶⁸ Program

⁵⁶² *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1971.

⁵⁶³ *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1971.

⁵⁶⁴ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 202-203.

⁵⁶⁵ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 34, Sayı: 1663, 28 Haziran 1971, s. 287-289; *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 15, B: 130, 14.07.1971, s. 417-423.

⁵⁶⁶ Cavit Orhan Tütengil, “Erim Hükümeti ve Milli Eğitim Reformu”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1971, s. 2.

⁵⁶⁷ *Milliyet*, 27 Nisan 1971.

⁵⁶⁸ Koçaş, age., s. 287-287.

bakımından I. Erim Hükümetinin devamı olan II. Erim Hükümeti 17 Nisan 1972’de istifa ettiğinde hedeflenen bu reformlar halen gerçekleştirilmeyi beklemekteydi. Reformlarla ilgili tasarıların neredeyse hiç biri Meclise sunulmuş değildi.

4.4.1. Milli Eğitim Reformu Stratejisinin Hazırlanması ve Askerlerin Sürece Müdahalesi

I. Erim Hükümeti programında öngördüğü eğitim reformunu gerçekleştirmek üzere geniş çaplı bir çalışma başlattı. İlköğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini ele almak ve günün koşullarına göre yeniden düzenlemek için, her zamanki gibi, komisyonlar kuruldu ve mevcut durumu tespit etmek için raporlar hazırlanmaya başlandı. Öncelikle eğitim reformunun ön hazırlıkları için çeşitli uzmanlardan oluşan “Eğitim Reform Komisyonu” olarak adlandırılan bir komisyon oluşturuldu. On kişiden oluşan bu komisyonun amacının eğitim sistemini bir bütün olarak ele almak ve eğitim reformu için bir strateji hazırlamak ve bu stratejinin uygulanması için gerekli ortak esasları tespit etmek olduğu belirtiliyordu.⁵⁶⁹ Bakan Şinasi Orel’e göre, adı geçen komisyonun dayanağı Atatürk ilkeleri, Anayasa, hükümet programı, Devlet Kalkınma Planlarıydı. Komisyon içerikten ziyade, eğitim sisteminin esaslarını geliştirmekle görevlendirilmişti.⁵⁷⁰ Fakat bu komisyonda Necat Erder, Cevat Geray, Mübeccel Kıray gibi isimlerin görev alması eleştirilere uğramaktaydı. Bu süreçte gerek askerî, gerekse bazı sivil kesimler tarafından, Şinasi Orel’in eğitim alanındaki reform çalışmaları için oluşturduğu komisyonlara aşırı solcuları atadığı, eğitim sisteminin komünistleştirilmeye çalışıldığı ileri sürülmekteydi.⁵⁷¹

Reform faaliyetlerini düzenlemek, planlama ve uygulamaya yönelik kararları formüle etmek için “Eğitim Reformu Çalışma Grupları” olarak adlandırılan sekiz alt komisyon da oluşturulmuştu. Bu alt komisyonlar, sekiz yıllık ilköğretim, üniversite dışı yükseköğretim kurumlarının üniversiter bütünleşmesi, yaygın eğitim, ortaöğretim sisteminin yeniden düzenlenmesi, üniversite reformu, Bakanlık teşkilatının reorganizasyonu, okulöncesi eğitim ve özel eğitim konuları üzerinde duracaklardı.⁵⁷² Söz konusu çalışma gruplarının, mevcut durumu tespit etmek, ana sorunları tespit ederek öncelikleri belirlemek, tespit edilen sorunlara çözüm teklifleri geliştirmek gibi esaslar dahilinde çalışmalarını yürüttükleri belirtiliyordu.⁵⁷³

Eğitim sisteminin yeni baştan düzenlenmesi için gerekli görülen strateji ve yöntemi saptamakla görevlendirilen Eğitim Reformu Komisyonu, bir dizi çalışmadan sonra Temmuz 1971’de taslak bir rapor hazırladı. “Eğitim Reformu Stratejisi” olarak adlandırılan taslak raporda eğitim sorunu, eğitimin bir birey olarak kişiyi, vatandaş yetiştirmek bakımından kişiyi ve toplumu, insan gücü yetiştirmek bakımından ekonomik kalkınmayı ilgilendirdiği şeklinde üç ana yönde ele alınmaktaydı. Raporunda, bu üç ana yönün birbirinden ayrılmadan ele alınmasının zorunlu olduğu, Reform Komisyonunun genel anlamda inceleme raporları değil, uygulamaya yönelmiş karar önerileri hazırlamak için çalıştığı ifade edilmekteydi. Söz konusu taslak raporun ilk bölümünde eğitim stratejisi konusu ele alınmakta; eğitimin toplum ihtiyaçlarına bağlılığı, devamlılığı ve bütünlüğü ilkeleri üzerinde durulmakta, daha sonra “eğitimin kalkınma stratejisi üzerindeki yeri” konusu işlenmektedir. Raporun bu bölümünde, gelir dağılımındaki dengesizliğin eğitimi de etkilediği, bölgelerarası gelir dağılımındaki dengesizliğin eğitimde önemli kalite farklarına yol açtığı, yetişmiş eleman bakımından bir iç beyin göçü olayı doğurduğu, bölgelerarası farklar üzerinde durmanın ve bunları düzeltmenin ulusal bütünleşme politikasının zorunlu

⁵⁶⁹ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 34, Sayı: 1663, 28 Haziran 1971, s. 287-289

⁵⁷⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, B: 153, 23.08.1971, s. 134-135.

⁵⁷¹ Abdi İpekçi, “Neden AP’nin Özel Bir Sorumluluğu Var?”, *Milliyet*, 2 Kasım 1971, s. 9.

⁵⁷² *Hükümet Programı Işığında Eğitim Reformu*, 7 Nisan -31 Ağustos 1971, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, s. 12.

⁵⁷³ *Hükümet Programı Işığında Eğitim Reformu...*, s. 10-12.

bir parçası olması gerektiği ifade edilmekteydi. Raporun, “kalkınma hedefleri ve eğitim” kısmının sanayileşme ile ilgili bölümünde ise “yüksek seviyede insan gücünün Türkiye koşullarında teknoloji geliştirecek, teknolojiyi Türkiye koşullarına uyduracak ve uygulayacak bir nitelikte yetiştirilmesi gereği vardır” denilmekteydi. Tarımda modernleşme bölümünde ise özetle “tarım eğitimini toprak reformu ve kooperatifleşme çabaları ile birlikte bir bütün olarak geliştirmek gereklidir” cümlesine yer verilmekteydi. Taslak raporun “demokratik düzen ve eğitim” bölümünde ise kalkınmanın demokratik yoldan yapılması için eğitim sistemine düşen önemli görevlerin başında, “kitlelerde demokratik bilincin geliştirilmesi geldiği” ve bunu sağlamak için “eğitimin halka hizmet esasına göre düzenlenmesi ve seçkinler eğitiminin yerini almış olan kitle eğitimi ilkesinin” uygulanması gerektiği ifade edilmekteydi. Ayrıca taslak raporda, Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatının yeniden düzenlenmesi gerektiği de belirtilmekte, fırsat eşitliği, kaliteli öğretmen, araç-gereç ve okul sorunlarına da geniş yer verilmekteydi.⁵⁷⁴

I. Erim Hükümeti eğitim reformuyla ilgili çalışmalarını sürdürürken askerler de sürece dahil olmaktadır. Askerî vesayet altında olan hükümet ekonomik, siyasal ve diğer alanlarda yürüttüğü reform çalışmalarında olduğu gibi eğitim reformunda da ordunun eğilimlerini göz önünde bulundurmaya zorundaydı. Yukarıda bahsedilen Eğitim Reformu Komisyonunun hazırladığı taslak rapor, 25 Temmuz 1971’de Başbakan Erim ve kuvvet komutanlarının katıldığı bir toplantıda gündeme gelir. Toplantıda söz konusu raporla ilgili Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, raporu incelediğini, olumlu ve olumsuz yönleri olduğunu ifade ederek konuyla ilgili eleştirilerini yazılı olarak Başbakan Erim’e sunar. Dz. Kuv. K. söz konusu raporla ilgili görüşlerini Genelkurmay Başkanlığına sunduklarını ifade ederken, Hv. Kuv. K. ise herhangi bir görüş bildirmez. Rapora ve hükümetin yürüttüğü eğitim reformu çalışmalarına asıl müdahale Genelkurmay Başkanı Tağmaç’tan gelmiştir. Tağmaç, Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel’in Necat Erder, Cevat Geray, Mübeccel Kıray gibi kişilere eğitim reformu komisyonlarında görev vermesinden oldukça rahatsız olmuştur. Tağmaç, Şinasi Orel’in solcu bir kimliğe sahip olduğunu, solcularla işbirliği yaptığını, “bunun felaket olduğunu, her şeyin bozulacağını”, bir an önce “bakanlıktaki solcuları temizlemek gerektiğini” Başbakan Erim’e söyleyerek hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Eğitim Reformu Komisyonunun hazırladığı taslak raporu da eleştiren Tağmaç, “raporda Atatürkçülükten, milliyetçilikten çok az söz edildiğinden” bahsetmiştir. Erim, Eğitim Komisyonunun hazırladığı raporun danışma amaçlı olduğunu söyleyerek Tağmaç’a şöyle cevap vermiştir: “...bu rapor bir istişari vesika. Sizlerden de mütalaa isteniyor. Bütün ilgililerden istendi. Daha sonra ben fikrimi söyleyeceğim, uygun görürsem Bakanlar Kuruluna gelecek. Orada partileri temsil eden bakanlar var... Yani materyalist felsefe ile yazılmış bir rapor bizden geçmez” diyerek Tağmaç’a güvence vermiştir.⁵⁷⁵ Daha sonra Eğitim Reformu Komisyonu başkanı ODTÜ Öğretim Üyesi Necat Erder’in de içerisinde bulunduğu Komisyon üyelerinin çoğu istifa etmek durumunda kalmışlardır.⁵⁷⁶

Eğitim reformunun genel prensiplerini belirleyecek “Milli Eğitim Reformu Stratejisi” raporu nihayet son şeklini almış ve Ferit Melen Hükümeti tarafından 5 Ekim 1972’de Bakanlar kurulunca kabul edilmiştir. Raporda, öncelikle milli eğitimin genel bir tablosu verilmekte ve reformu zorunlu kılan başlıca sebepler sıralanmaktadır. Daha sonra, reforma esas olan “Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları” ve bu amaçların gerçekleştirilmesinde uyulacak “Temel ilkeler” belirtilmektedir. Son olarak raporda, genel amaçları temel ilkelere uygun olarak gerçekleştirecek Türk eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinde uyulacak esaslara yer verilmektedir.⁵⁷⁷ Rapor, Milli Eğitim Temel Kanununun çerçevesini de belirlediği için oldukça önemlidir.

⁵⁷⁴ “Eğitim Reformu Stratejisi Konusunda Taslak Hazırlandı”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1971, s. 7.

⁵⁷⁵ Nihat Erim, *Günlükler, 1925-1979*, C. 2, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000, s. 972.

⁵⁷⁶ *Milliyet* ve *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1971.

⁵⁷⁷ “Milli Eğitim Reformu Stratejisi”, *Resmî Gazete*, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

Söz konusu Milli Eğitim Reformu Stratejisi raporunda, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk eğitim sisteminin gelişim çizgisi ortaya konduktan sonra, eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinin zorunlu olduğu ortaya konur. Rapora göre, 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş özgürlük ortamı, Türkiye'de önceleri yurt sorunlarına dönük canlı ve yararlı bir düşünce hayatı doğurmuş, ancak bu özgürlük ortamı, "kötü niyetliler tarafından çeşitli dış tahriklerle hemen yozlaştırılıp yolundan saptırılmış, Türkiye'nin varlığını tehlikeye düşüren anarşik olaylara, büyük ölçüde dayanak teşkil etmiştir." Rapora göre, kanun ve düzeni bozan bu olayların odak noktalarının daha çok yükseköğretim kurumlarında ortaya çıkması, lider ve militanlarının yükseköğretim gençleri arasından çıkması, özellikle, olaylar sırasında bazı gençlerin içten ve dıştan gelen olumsuz etkilere kendilerini kaptırmış olmaları, başka sorunlar yanında, önemli bir eğitim sorununu da ortaya koymuştur. Rapora göre, bu eğitim sorununun çözülmesi için, bütün Türk gençlerine eğitimin her kademesinde "Atatürkçülük ülküsü, Türk milliyetçiliğinin temel ilkeleri, Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğunun tam olarak benimsetilmesi ve milli birlik ve beraberliği sarsacak aşırı ve sapık ideolojilere kapılmamalarını sağlayacak ve sapanlar olursa onları doğru yola çevirecek" bir ruh ve irade gücünün kazandırılması millî eğitimin temel görevi olmalıdır. Rapora göre, bu görevin en iyi şekilde yerine getirilebilmesi için, milli eğitim sisteminin içerik bakımından önemle ele alınarak öğretim programlarının geliştirilmesi ve uygulamaların titizlikle izlenmesi gerekmekte ve aynı zamanda öğretmen yetiştiren kurumların programlarının da aynı yönde geliştirilmesi gerekmektedir.⁵⁷⁸

Milli Eğitim Reformu Stratejisi raporuna göre, eğitim sisteminin karşı karşıya kaldığı dar boğazlar şöyledir: Harcanan bütün çabalara rağmen halkın %45'i halen okuma yazama bilmemektedir. Kalkınma planlarında beş milyon yurttaşa okuma yazma öğretmek hedef alındığı halde, yıllık okuma yazma öğretilenlerin sayısı sadece 100.000 civarında kalmıştır. Okul öncesi eğitime gereken önem verilmemiş ve ihtiyacı karşılayacak seviyede anaokulları ve ana sınıfları açılmamıştır. Okul öncesi eğitim, büyük şehirlerde yalnızca özel sektör elinde sınırlı bir vatandaş grubunun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve dar imkânlarla yürütülmektedir. Rapora göre, temel eğitimin 7 - 11 yaş grubunu içine alan ilköğretimdeki dar boğaz ise, Cumhuriyet hükümetlerinin büyük çabalar harcamalarına rağmen okullaşma oranının yüzde yüze getirilememesidir. Okullaşma oranı 1972'de %88,6'ya ulaşabilmiştir. Hatta bazı bölgelerde, özellikle Güney Doğu Anadolu'da bu oran ortalamaya göre çok düşüktür. Siirt, Muş, Bingöl, Van, Hakkâri illerinde bu oran %40 dolaylarındadır. Hedeflerden geri kalış sebeplerinin başında, planda öngörülen ödeneklerin tam olarak verilemeyişi gelmektedir.⁵⁷⁹

Rapora göre, ortaöğretimin birinci kademesinde, yani ortaokullardaki dar boğaz, ilk planda, öğrenci fazlalığına karşı özellikle bazı dallarda öğretmen azlığı, bina, laboratuvar, atölye, konferans ve spor salonu, uygulama bahçesi ve ders araç-gereçleri yetersizliğinden meydana gelmektedir. Rapora göre, ortaokulların öğretim programları, öğrencilerin kişisel farklılıklarına cevap verecek esnekliğe sahip değildir ve ortaokullarda verim çok düşüktür. 1970-1971 öğretim yılında birinci sınıfta %40, ikinci sınıfta %29, üçüncü sınıfta ise %27 oranında öğrenci sınıfta kalmıştır.⁵⁸⁰

Rapora göre, ortaöğretimin ikinci kademesinde genel öğretim veren liselerde dar boğaz ise birinci kademeyle hemen hemen aynı olmakla birlikte bu kademe, kalkınmanın gerektirdiği, orta seviyeli insan gücünü yetiştirecek olan meslekî ve teknik öğretim okulları bazı nedenlerden dolayı gereken rağbeti görmemektedir. Okulların fizikî şartlarının bozulması liselerde verimi düşürmüştü ve 1970-1971 öğretim yılında liselerde sınıfta kalma oranı, birinci sınıfta %42, ikinci sınıfta %28, üçüncü sınıfta %25 olmuştur. Söz konusu rapora göre, ortaöğretimin yapısını birbirlerine kapalı dikey kuruluşlardan ibaret sayan

⁵⁷⁸ Resmi Gazete, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁷⁹ Resmi Gazete, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸⁰ Resmi Gazete, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

mevcut uygulamanın toplumda sosyal sınıflar yaratacak nitelikte olması, yatay ve dikey sosyal hareketliliği kolaylaştırmaması, aynı seviyede çeşitli okul mezunları arasında aşağılık duygusu veya huzursuzluk doğurması, çeşitli kabiliyetlerin belli bir kanala zorlanması, nihayet üniversite öğrenimine girişte yalnız lise yolunun itibar görmesi ve diğer öğrenimlerin arka plana itilmesi eğitimin bu kademesi için ciddi sorunlar doğurmuştur. Rapora göre, genel olarak bir değerlendirme yapıldığında ilk, orta ve mesleki öğretim birbirinden ayrı olarak planlanmış ve örgütlenmiştir. Bu tür ayrı örgütlenmeler eğitim sisteminin amaçlarını gerçekleştirmesinde önemli sorunlar doğurmuştur.⁵⁸¹

Raporun yükseköğretimle ilgili kısmında, yükseköğretimde 175 bin öğrenci bulunduğu ve bu öğrencilerden çoğunun genel eğitim dallarında toplandığı; bu durumun, mesleki ve teknik alanlarda kalkınma planlarında öngörülen yüksek seviyede insan gücü ihtiyaçlarının karşılanmasını kısıtladığı yer almaktadır. Rapora göre, planlı dönemde fen dallarındaki öğrencilerin toplam öğrenciler içindeki oranı ancak %21,9'dan %25,3'e çıkmış; buna karşılık edebiyat ve sosyal bilimlerin oranı %65,2 den %61,1'e düşmüştür. Rapora göre, yükseköğretimde okullaşma oranı çağ nüfusunun %6,8'ini bulmakta ve yaratılan kapasite, talebi karşılayamamaktadır. Yine söz konusu raporda belirtildiği üzere, farklı statülerde üniversitelerin varlığı üniversiteler arasında huzursuzluk yaratmıştır. Bu karışık ve huzursuz durum, yükseköğretimi ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde bütünleştirmeyi, ilköğretim ve ortaöğretimi yeniden düzenlemeyi, tüm eğitim sistemini dengeli ve ahenkli bir bütünlüğe kavuşturmayı zorunlu kılmıştır.⁵⁸²

Söz konusu raporda, Türkiye gibi büyük bir kültür değişmesi süreci içinde bulunan toplumlarda kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa geçerken çeşitli etkilerle bozulup yozlaşmaması, yabancılaşmaması için devletin etkili tedbirler almak zorunda olduğu belirtilir. Rapora göre, bu etkili tedbirlerin başında eğitim kurumlarının milli kültür değerlerini yeni nesillere aktarılması için kullanılmasıdır. Bu bakımdan, özellikle milli kültür değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında, milli eğitime önemli görevler düşmektedir.⁵⁸³

4.4.2. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu

12 Mart döneminde milli eğitim reformu kapsamında yapılan en önemli yasal düzenlemelerden biri, eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunudur.⁵⁸⁴ Diğer birçok temel yasa gibi, eğitim sistemine yön veren Milli Eğitim Temel Kanunu da darbe döneminden miras kaldı. 12 Mart döneminin olağanüstü koşullarında hazırlanan söz konusu kanun, dönemin siyasal kaygılarını da yansıtmaktadır. Milli Eğitim Temel Kanunu tasarısını hazırlayan yasa koyucuların amacı, eğitim sistemini bir bütün haline getirmek, eğitim sistemine ilkokuldan girip yükseköğretim sonu sistemden çıkanların toplumdaki egemen değerler sistemini içselleştirmelerini sağlamak ve aynı zamanda eğitim sistemine giren kişilerin hem toplumdaki işbölümünde geçerli becerileri edinmeleri, hem de düzenin kurallarına uygun davranışlar kazanmalarını sağlamaktır. Cumhuriyetin kuruluşu ile temelleri atılan eğitim sisteminin milli ve toplumun kültürüne dayalı olma özelliği tasarıda ilkeler bazında kendisini göstermektedir. 1960'lardan itibaren Türkiye'de radikal solun yükselişi, 1970'lere doğru siyasal şiddetin artması ve özellikle yükseköğretimde siyasal şiddetin baş göstermesi gibi nedenlerden dolayı, söz konusu yasa tasarısında milliyetçi eğitim ideolojisi açıkça vurgulanır. 12 Mart muhtırası ile birlikte oluşan koşullar da söz konusu yasa üzerinde belirleyici olmuştur. 12 Mart muhtırasının önemli gerekçelerinden biri de kanun ve düzenin bozulmasından kaynaklanan otorite

⁵⁸¹ *Resmi Gazete*, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸² *Resmi Gazete*, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸³ *Resmi Gazete*, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸⁴ Gök, "75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet"..., s. 7.

boşluğu. Askerlere göre bu otorite boşluğu devletin temelini sarsacak, rejimi tehlikeye düşürecek boyutlara varmıştı. Bu otorite boşluğuna neden olan ise 1961 Anayasası'nın öngördüğü bazı hak ve özgürlüklerin istismar edilmesi ve kötüye kullanılmasıydı. Söz konusu hak ve özgürlükler bazı sol ve sağ aşırı siyasal akımlar tarafından kötüye kullanılmış ve devletin varlığını tehdit eder boyuta ulaştırılmıştır. Bu aşırı akımların faaliyet alanı yükseköğretim kurumları, öğretmen yetiştiren okullar ve ortaöğretim kademesinde liselerdi. Askerlerin bu güvenlik tehdidi algılaması, dolayısıyla askerlerin desteği ile kurulan 12 Mart hükümetlerinin yaptığı yasal düzenlemelere de yansdı. Bu nedenle Milli Eğitim Temel Kanunu ile günün koşullarına göre eğitim sisteminin reorganizasyonu bir yana, devlete ve rejime yönelik siyasal terörizme karşı uzun vadeli ve kalıcı önlemler alma kaygısının taşındığı söylenebilir. Dolayısıyla Milli Eğitim Temel Kanunu ile yapılacak eğitim reformu, eğitim sistemini, anarşiye meydan vermeyecek şekilde, baştan aşağı yeniden düzenlemeyi hedeflemekle birlikte, eğitim sisteminin içeriğini de değiştirmeyi hedeflemiştir. Hazırlanacak eğitim programları ile “Atatürkçülük ülküsü, Türk milliyetçiliğinin temel ilkeleri, Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğunun tam olarak benimsetilmesi ve millî birlik ve beraberliği sarsacak aşırı ve sapık ideolojilere kapılmamalarını sağlayacak ve sapanlar olursa onları doğru yola çevirecek bir ruh ve irade gücünün kazandırılması”⁵⁸⁵ hedeflenmekteydi.

Yukarıda değinilen Milli Eğitim Reformu Stratejisi raporu ve konuyla ilgili diğer çalışmalar esas alınarak, eğitim reformunu gerçekleştirmek üzere, Milli Eğitim Temel Kanunu tasarısı hazırlandı. Tasarının gerekçesinde, Milli Eğitim Reformu Stratejisi raporunda yer alan eğitim sisteminin temel sorunları bir kez daha sıralandıktan sonra, eğitim sisteminin bir temel kanuna ihtiyaç duyduğu ifade edilir. Tasarının gerekçesine göre, okul öncesinden yükseköğretim sonuna kadar bütün örgün ve yaygın eğitimin bir sistem bütünlüğü içinde ele alınması ve eğitimin devamlılık ve istikrar içinde, yenileşme, gelişme ve yayılmasına imkân verecek esasların bir temel kanunda toplanması zorunluluğunu doğurduğu ifade edilir.⁵⁸⁶

14 Haziran 1973 tarihinde kabul edilen 64 maddelik 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, eğitim sisteminin amaçlarını, sistemin yapısını ve işleyişini ayrıntılı olarak tespit ederek eğitim sistemini yeniden düzenlemiştir.⁵⁸⁷ Böylece 1923 yılından 1973 yılına kadar çeşitli yönetmelik ve programlarda yer alan milli eğitimin amaçları ve eğitim sisteminin çeşitli basamakları Milli Eğitim Temel Kanunu ile bir esasa bağlanmış oluyordu.⁵⁸⁸ Kanuna göre milli eğitimin genel ve resmi amaçları milletin bütün bireylerini,

1. Atatürk inkılâplarına ve Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan millî, demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;
2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;
3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve

⁵⁸⁵ *Resmî Gazete*, Sayı: 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸⁶ “Millî Eğitim Kanunu Tasarısı Genel Gerekçe”, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 37, B: 116, 28.05.1973.

⁵⁸⁷ Rıfat Okçabol, “Cumhuriyetin 75. Yılında Ortaöğretim Sistemimiz”, *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s. 180.

⁵⁸⁸ Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yay., Ankara, 2009, s. 396.

onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.”⁵⁸⁹ (Madde 2)

1739 sayılı Milli Eğitim Kanununun en çarpıcı yanı ise şüphesiz 4-17. maddelerdeki temel ilkelerdir. Eğitimde din, dil, cinsiyet, ırk farkı gözetilmemesi, programların Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri doğrultusunda hazırlanması, herkesin yeteneğine göre programları seçebilmesi; eğitimde cinsiyet eşitliği, genel ve meslekî eğitim fırsatlarının yaşam boyu sürekliliği, demokrasi bilincinin geliştirilmesi, eğitimde laikliğin temel alınması, programların, metotların, araç-gereçlerin bilimsel ve teknolojik esaslara uygunluğu, eğitim-insan gücü-istihdam ilişkilerinin planlanması temel ilke olarak benimsenmiştir.⁵⁹⁰ Ancak aradan geçen yıllarda, bu yönde yatırımların planlandığına, bütçelerden ödenekler ayrıldığına dair ciddi girişimler görülmemiştir.⁵⁹¹

Kanunun 18. ve 19. maddeleri ile eğitim sistemi örgün ve yaygın olarak iki ana bölüme ayrılarak örgün eğitimin; okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsaması öngörülmüştür. Yaygın eğitim ise, örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünü kapsadığı ifade edilmiştir. Bu Kanunun önemli yeniliklerden birisi de sekiz yıllık temel eğitim kavramını getirmiş olmasıdır. Kanunda temel eğitimin 7-14 yaşlarındaki çocukları kapsadığı, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu olduğu hükme bağlanmış, ortaokullar ilköğretim kurumu içine alınarak zorunlu yapılmış, lise ve dengi okulları kapsayan ortaöğretim kurumları yeniden tanımlanmıştır. Sekiz yıllık temel eğitime tedrici olarak geçiş öngörülmüştür. Bu Kanun ile hedeflenen, ancak altyapı yetersizliğinden dolayı ertelenen⁵⁹² sekiz yıllık zorunlu temel eğitim uygulamasına ancak 1997-1998 yılında kitlesel olarak geçilebilmiştir.⁵⁹³

Söz konusu Kanunun 43. maddesi ile öğretmenlik bir meslek olarak kabul edildiği gibi, hangi öğretim kademesinde olursa olsun, öğretmen adaylarının yükseköğretim görmeleri koşulu getirilmiştir. Ayrıca “Öğretmen adaylarının genel kültür, özel alan eğitim ve pedagojik formasyon bakımından aranacak nitelikler Milli Eğitim Bakanlığı’na tespit olunur” denilmektedir. Böylece öğretmenlerin pedagojik formasyonu da yasal bir dayanağa kavuşmuştur. Bu yasal düzenleme uyarınca, 1974 - 1975 öğretim yılında, ilk öğretmen okulları kapatıldı ve onların yerine iki yıllık eğitim enstitüleri kuruldu.⁵⁹⁴

1739 sayılı Milli Eğitim Kanununun bir başka yeniliği ise mesleki ve teknik okullara lise statüsü kazandırmasıydı. 1973 yılına kadar genel eğitim veren liseler yükseköğretime hazırlama işlevini üstlenmişken, çeşitli isimlerle kurulmuş mesleki ve teknik okullar doğrudan mesleğe hazırlama işlevini üstlenmişlerdir. Ayrıca bu okullar lise statüsünde olmadıkları için mezunlarının yükseköğretime girişleri de mümkün olamamaktaydı.⁵⁹⁵ 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile mesleki ve teknik okullara da lise statüsü verilmiştir.

⁵⁸⁹ *Resmi Gazete*, Sayı: 14574, 24.06.1973.

⁵⁹⁰ *Resmi Gazete*, Sayı: 14574, 24.06.1973.

⁵⁹¹ Sakaoğlu, age., s. 267.

⁵⁹² Neşe Işık Tertemiz, “Sekiz Yıllık Zorunlu İlköğretim: Hedefler ve Uygulamalar”, *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s. 173.

⁵⁹³ *Resmi Gazete*, Sayı: 23084, 18 Ağustos 1997.

⁵⁹⁴ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 38, Sayı: 1840, 19 Mayıs 1975, s. 295; *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 38, Sayı: 1860, 17 Kasım 1975, s. 453.

⁵⁹⁵ Güven, age., s. 290.

4.4.3. 12 Mart ve Dini Eğitim

Türkiye’de din konusunda bilgi edinme anlamındaki din eğitimi ile din hizmetleri alanındaki meslek adamı yetiştirmeyi hedef tutan din öğretimi sık sık tartışmalara konu olmuştur. Bununla birlikte okullardaki din eğitiminin ve din hizmetleri için meslek adamı yetiştiren İmam-Hatip okulları gibi kurumların durumu, iktidardaki hükümetin ideolojik tutumuna ve tavrına göre değişkenlik gösterebilmiştir. Din öğretimi Türkiye’de 1950-1980 arasında önemli gelişmeler göstermiştir. Bu süreçte en ilginç olan nokta ise din öğretimi konusunda en önemli gelişmelerin askerlerin yönetime hâkim olduğu dönemde ivme kazanmasıdır.⁵⁹⁶

12 Mart döneminde de İmam-Hatip okulları ve kanuna aykırı açılmış Kur’an kursları, hükümetin eğitim politikalarının önde gelen iki önemli konusu oldu.⁵⁹⁷ 12 Mart muhtırasının Atatürkçülük ve laiklik vurgusu hükümetin bu konudaki düzenlemelerde temel gerekçesini teşkil etmekteydi. Muhtıraya uygun bir şekilde hazırlanan I. Erim Hükümet programının eğitim reformu bahsinde, Atatürk’ün eğitimde birlik (Tevhid-i tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verileceği; din işlerinin yönetimi siyasal ve kişisel çıkar hesaplarının üstünde tutulacağı ve laik devlet esaslarına göre ele alınacağı ifade edilmekteydi.⁵⁹⁸ Hükümet programı doğrultusunda MEB, Kur’an kurslarını ve İmam-Hatip okullarını yeniden ele aldı. Kur’an kurslarını Bakanlığın denetim ve gözetimi altına almak için Kur’an Kursları Yönetmeliği hazırlandı. Bakanlık böylece kontrol edilmeyen, gayri resmî olarak faaliyet gösteren, çeşitli akımların etkisi altında olan kursları kontrol altına almaya çalıştı.⁵⁹⁹

I. Erim Hükümetinin eğitim reformuyla ilgili ses getiren ilk uygulaması ise hükümet programındaki “imam-hatip okullarını orta öğretim sistemine uyacak biçimde ıslah” edileceği direktifine dayanarak İmam-Hatip okullarının ortaokul kısımlarını normal ortaokullara dönüştürme kararı oldu.⁶⁰⁰ Bakanlığın resmi açıklamasına göre, İmam-Hatip okullarını ortaöğretimin ortak gövdesi ortaokul üzerine, bir mesleki eğitim ve öğretim kurumu olarak yeniden teşkilatlandırmak; bu okulları imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli kimseleri yetiştirmek üzere laik eğitim sistemi içinde ayrı okul olarak düzenlemek; aydın din adamı yetiştirmeyi hedef alan ve bu amaçla gerektiği ölçüde genel kültüre dayalı din kültürü kazandıracak biçimde bir programa sahip kılmak için İmam-Hatip okullarının yönetmelik ve programlarını yeniden düzenlemek hedeflenmekteydi.⁶⁰¹

Bakan Orel, İmam-Hatip okullarının ortaokul kısımlarının normal ortaokula dönüştürülmesine gerekçe olarak; bu okulların ortaokul kısımlarının programlarında dinle ilgili, çocuğun yaş ve fikir seviyesine ağır gelen dersler olduğunu, bu derslerin, klâsik ortaokulda öğrenilmesi zorunlu olan genel kültür derslerinin aleyhine olarak öğrenciyi yordüğünü, ağır olan bu derslerin giderek metafizik kalıplara dönüştüğü ve böylece çocuğun, ileride karşılaştığı olayları tahlil imkânından yoksun kaldığını ve bu nedenle aydın din adamının yetiştirilemediğini ileri sürmüştür.⁶⁰² Talim ve Terbiye Kurulunun konuyla ilgili kararındaki gerekçede ise din adamlarının dar zihniyetle yetişmelerini ve kendi alanları dışındaki konular ve sorunlar karşısında ilgisiz kalmalarını önlemek, din adamlarının aynı zamanda akılcı bir zihniyet kazanmalarına yardım etmek, çeşitli

⁵⁹⁶ Güven, age., s. 417-418.

⁵⁹⁷ Koçaş, age., s. 273.

⁵⁹⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

⁵⁹⁹ *Hükümet Programı Işığında Eğitim Reformu...*, s. 16-17.

⁶⁰⁰ Koçaş, age., s. 275; *Hükümet Programı Işığında Eğitim Reformu...*, s. 18.

⁶⁰¹ *Hükümet Programı Işığında Eğitim Reformu...*, s. 18.

⁶⁰² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 66, B: 101, 12.08.1971, s. 593; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi, Karar no: 225, 4.8.1971.

çevrelerin mensupları arasında daha rahat anlaşılmasını sağlamak olarak ifade edilmektedir.⁶⁰³

Hükümetin bu düzenlemesinin görünürdeki amacı, din görevlisi olacak öğrencilere genel kültür vermek, onları klişe zihniyetten kurtarmak, daha verimli ve ehil yetiştirmek şeklinde gösterilse de asıl amaç, 15 yaşına kadar çocukların bütün ideolojik propagandalara, tahrik ve teşviklere açık olmasından dolayı İmam-Hatip okullarından mezun olup din görevlisi olmayanların bir kısmının aşırı sağa kaynaklık ettiği düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Bakan Şinasi Orel'in açıklamasına göre, güvenilir olmamakla birlikte, İmam-Hatip okullarının ortaokul kısmını bitiren her 100 öğrencinin 35'i İmam-Hatip lisesini bitirmekte, bunlardan ancak 14'ü din adamı olarak mesleğe girmekte ve kalan 21'i ise yükseköğretime devam etmektedir. Bakan Orel'e göre, imam hatip ortaokulundan mezun olup mesleğe girmeyen büyük orandaki öğrenci kitlesi, laik eğitimin dışında ve farklı içerikte eğitim veren bir kurumun oluşmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda genç nesil eğitim bakımından böylece bölünmekteydi. Bakan Orel'e göre bu durum, 12 Mart muhtırasının verilmiş gerekçesine, hükümet programında ifade edilen Atatürk ilke ve devrimlerinin tüm olarak uygulanmasına, lâiklik ilkesinin tam olarak uygulanmasına, öğretim birliğinin sağlanması prensiplerine ters düşmekteydi.⁶⁰⁴

Hükümetin İmam-Hatip okullarının ortaokul kısımlarıyla ilgili kararı kamuoyuna, İmam-Hatip ortaokullarının kapatılacağı şeklinde yansınca oldukça tepki topladı.⁶⁰⁵ Söz konusu tepkiler Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel'in hakkında gensoru verilmesine kadar ulaştı.⁶⁰⁶ İmam Hatip okullarının ortaokul kısımlarıyla ilgili hükümet düzenlemesine gönülsüz yaklaşanlar arasında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç da vardır. Tağmaç söz konusu düzenlemeyle ilgili kendisine ulaşan çok sayıda mektup ve telgrafın olduğunu ve bunların dikkate alınmasını istemiştir. Bazı çevrelerce istismar edilen İmam-Hatip konusu hükümetin reformlarla ilgili kararlılığını da daha ilk aşamada sekteye uğratmıştır.⁶⁰⁷

I. Erim Hükümetinin İmam-Hatip okulları ile ilgili politikası, bu okulların ortaokul kısımlarının eğitim ve programlarını değiştirerek normal ortaokula dönüştürmek, yeni İmam-Hatip okulunun açılmasının önüne geçmekti. Diğer taraftan mevcut İmam-Hatip mezunlarını köy ve kasabalarda imam olarak görevlendirmek ve isteyenleri, başarılı olanları Yüksek İslam Enstitülerine ve İlahiyat Fakültelerine gitmelerine olanak sağlamaktı. Ayrıca hükümet, İmam Hatip okullarını; sadece din adamı, yani imam, hatip, öğretmen ve daha yüksek din okullarına aday yetiştirmeleriyle sınırlı tutarak bu okulların mezunlarının yükseköğretimin her alanına girişinin önüne geçmek de istiyordu.⁶⁰⁸

Ne var ki Erim hükümetleri İmam-Hatip okullarıyla ilgili kararlarını uygulayamadı. Aksine, 1973 yılında Naim Talu Hükümeti tarafından çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile İmam-Hatip okullarıyla ilgili, Erim hükümetlerinin uygulamak istediği politikalarla taban tabana zıt, bir düzenleme yapıldı. Söz konusu Kanunun 32. maddesiyle İmam-Hatip okulları yeniden tanımlanmış ve bu okullara farklı işlevler de yüklenmiştir. Söz konusu madde şöyledir: "İmam-hatip liseleri, imamlık, hatiplik ve kuran kursu öğrenciliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile ilgili elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan, ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe hem yükseköğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır."⁶⁰⁹ Söz konusu

⁶⁰³ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, B: 152, 20.08.1971, s. 134-135

⁶⁰⁴ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, B: 153, 23.08.1971, s. 138.

⁶⁰⁵ Koçaş, age., s. 275.

⁶⁰⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, B: 152, 20.08.1971, s. 86.

⁶⁰⁷ Koçaş, age., s.281-283.

⁶⁰⁸ Koçaş, age., s. 276.

⁶⁰⁹ *Resmi Gazete*, Sayı: 14574, 24.06.1973.

madde İmam-Hatip okullarına genel eğitim veren lise statüsü kazandırılmakta ve yükseköğretimin her alanına öğrenci hazırlamak gibi önemli bir işlev de yüklemektedir.⁶¹⁰

4.4.4. Kısa Ömürlü Bir Kültür Bakanlığı

I. Erim Hükümeti programında, kültür işlerini yürütmek üzere yeni bir bakanlığın kurulması ve kültür konusundaki işlerin MEB'den alınarak bu yeni bakanlığa devredilmesi öngörülmekteydi. Ancak gerekli hazırlıklar yapılmadığından, Kültür Bakanlığı şaşırtıcı bir hızla kuruldu ve aynı hızla da kaldırıldı. Kültür Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı tezkiresi ile 14 Temmuz 1971'de kuruldu⁶¹¹ ve Amerika'dan getirilen Talat Halman bakan olarak atandı.⁶¹² Erim, Halman'ın bakan olarak atama kararnamesini Cumhurbaşkanı Sunay'a kendi ısrarıyla imzalatmıştı.⁶¹³ Halman, göreve başlar başlamaz "kültür devrimi"nden, bölge tiyatrolarının kurulmasından; Türk kültür, sanat, edebiyat ve diline hizmeti geçmiş sanatçılara "Devlet Kültür Armağanı" verileceğinden söz etti.⁶¹⁴

Bakanlık, Anayasa'nın öngördüğü kültürel kalkınmanın daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla kurulmaktaydı. Ancak böylesine önemli bir amaca hizmet edecek söz konusu bakanlığın fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmamıştı. Ne kuruluş kanunu hazırды ne de MEB bünyesinde olup Kültür Bakanlığına devredilecek birimlerin ve Kültür Bakanlığını ilgilendiren konuların hangileri olduğu tam olarak tespit edilebilmişti. Buna rağmen Kültür Bakanlığı ile MEB arasında bir protokol imzalandı ve Kültür Bakanlığı faaliyetlerine başladı.⁶¹⁵ Basında yer aldığı kadarıyla, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Müsteşarlığı, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1000 Temel Eser ve Klasik Yayınlar, Tanıtma Ataşelikleri ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü gibi birimlerin Kültür Bakanlığının bünyesinde toplanması öngörülmüyordu. Bu birimlerin yanı sıra TRT'nin de Kültür Bakanlığına bağlanması düşünülüyordu.⁶¹⁶

Bu sırada I. Erim hükümetinin reformist kanadının bazı faaliyetlerinden rahatsızlık duyan Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Kültür Bakanı Talat Halman'dan da şikâyetçidir. Tağmaç 25 Temmuz 1971 tarihindeki bir toplantıda, henüz atanmış Halman'ın bölge tiyatrolarından, kültür devriminden söz ettiğini, önceliklerin bu işler olmadığını, yapılacak daha ciddi işler olduğunu Erim'e bildirmiştir.⁶¹⁷

Büyük umutlarla kurulan Kültür Bakanlığı, I. Erim Hükümetinin 7 Aralık 1971'de istifa etmesiyle birlikte kaldırıldı. Erim, Kültür Bakanlığının kaldırılması konusunda iki gerekçe göstermektedir. Birincisi, Bakan Talat Halman'a yönelik eleştiri ve iddialardır. Erim, II. Hükümetini kurma çalışmalarını yürütürken, Halman'ın bakan olmadan önce "Komünistlikten hüküm giymiş birisine geçmiş olsun" mealinde yazdığı bir mektubun kendisine iletildiğini, 12 Mart atmosferinde bu mektubun basına yansısıyla hükümetin zor durumda kalacağını ve bu nedenle Halman'ı yeni hükümete almaktan vazgeçtiğini belirtmektedir. Erim ikinci gerekçe olarak da Kültür Bakanlığının teşkilat kanunu henüz hazır olmadığından diğer bakanlıklar arasında yetki sirtüşmesi belirmediğini, teşkilat kanunu çıkıncaya kadar, bu bakanlığa bağlanmış dairelerin eski bağlı oldukları bakanlığa

⁶¹⁰ Niyazi Altunya, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Din Eğitimi", *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s. 217.

⁶¹¹ *Milliet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 15, B: 130, 14.07.1971, s. 413; *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1971.

⁶¹² *Milliyet*, 15 Temmuz 1971.

⁶¹³ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 490.

⁶¹⁴ *Milliyet*, 22 Temmuz 1971.

⁶¹⁵ *Hükümet Programı Işığında Eğitim Reformu...*, s. 66.

⁶¹⁶ *Milliyet*, 15 Temmuz, 1971.

⁶¹⁷ Erim, *Günlükler...*, C. 2, s. 972.

devredildiğini belirtmektedir.⁶¹⁸ Kültür Bakanlığı'nın 14 Temmuz ile 7 Aralık 1971 tarihleri arasındaki kısa süreli varlığı ve faaliyetleri, MEB içerisindeki ve diğer kültür hizmetlerini sürdüren kuruluşların dengesini bozmaktan öteye gidememiştir.⁶¹⁹

4.5. 12 Mart Atatürkçülüğü ve Atatürk Akademisi

12 Mart muhtırasını veren komutanalar “mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak” güçlü bir hükümetin kurulmasının zorunlu olduğunu gerekçe göstererek mevcut hükümeti istifaya zorlamıştı. Fakat Atatürkçü görüşten kastedilen şeyin tam olarak ne olduğu ise açık değildi.⁶²⁰ Özellikle 27 Mayıs'tan sonra oluşan yeni siyasal yaşamda Atatürk imgesinin radikal düşünce ve eylemlerin meşruiyet aracı olarak kullanılması çabaları artmış ve çeşitli ideolojik yapılanmalarla bağdaştırılan, çoğu siyasal anlam taşıyan farklı Atatürkçülük yorumları ortaya çıkmıştı.⁶²¹ Bun nedenle 12 Mart döneminde, Atatürkçülük konusunda oluşan bu karışıklığın giderilmesi ve Atatürkçülüğün diğer ideolojilerin karşısı ve alternatifi olarak kullanılabilir sistemize edilmiş doktriner bir yapıya kavuşturulması gereği de ortaya çıkmış bulunuyordu.⁶²²

Bu aşamada 12 Mart rejimi, Atatürkçülüğün farklı siyasal eğilimler tarafından istismar edilmesini önlemek ve eğitim kurumlarında ve kültürel yaşamda Atatürkçülüğü tek ve standart hâkim ideoloji kılmak için Atatürkçülüğü bir doktrin olarak yeniden tanımlama çabası içerisine girdi. Bu süreçte Atatürkçülük bir ideoloji olarak tanımlanmaktan kaçınılmış, bunun yerine “dünya görüşü” ya da “düşünce sistemi” kavramları etrafında daha geniş bir perspektife kavuşturulmaya çalışılmıştır.⁶²³

I. Erim Hükümetinin programında eğitimle ilgili ilk direktif “Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tüm” olarak uygulanmasıydı. Bu amaçla MEB, bir “Atatürk İlkeleri Tespit Komisyonu” kurdu.⁶²⁴ Resmi açıklamalarda bu komisyonun amacının, “Atatürk devrim ve ilkelerini bilimsel bir yaklaşımla tespit etmek ve bu devrim ve ilkelerin maksatlı olarak fanatizm ve doğmalar yönünden” yorumlanmasını önlemek olduğu belirtilmekteydi. Söz konusu Komisyonun, aynı zamanda “Atatürk ilkelerini ve devrimlerini gerçek yönleriyle bilimsel açıdan inceleyecek” bir Atatürk Akademisinin kurulması için bir kanun tasarısı da hazırlayacağı ifade edilmekteydi. Komisyonun çalışmaları sonucunda, “Atatürk ilke ve devrimlerinin, Atatürk'ün yaşadığı tarihsel ortam içerisinde, günümüze ışık tutacak gerekli bütün konularda” araştırılmasının ve değerlendirilmesinin sağlanacağı ve böylece öğrenci, öğretmen ve tüm olarak toplumun “belli saptırılmaz bir ilke etrafında” toplanacağı; Atatürk ilke ve inkılaplarının eğitimin vazgeçilmez temel felsefesi olacağı ve böylece toplumun bunalımlardan uzak kalmasının sağlanmış olacağı iddia edilmekteydi.⁶²⁵

İlk toplantısını 25 Haziran 1971'de yapan Atatürk İlkeleri Tespit Komisyonu, yayımladığı bildiride, “toplum hayatımızda Atatürk ilkelerinin inançla uygulanmasını sağlayacak temel esasları belirlemek amacıyla ön çalışmaların” en kısa zamanda hazırlanmasının zorunlu görüldüğü belirtilmekteydi. Söz konusu toplantıda konuşan Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel ise Türkiye'de askerî müdahalelerin Atatürkçülükten

⁶¹⁸ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 490-491.

⁶¹⁹ Cahit Külebi, “Olaylar ve Görüşler”, *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1971, s. 2.

⁶²⁰ Doğan Akyaz, “Ordu ve Resmi Atatürkçülük”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C. 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yay., İstanbul, 2009, ss. 180-192.

⁶²¹ Levent Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C. 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yay., 2009, İstanbul, s. 97-98.

⁶²² Akyaz, agm., s. 183.

⁶²³ Akyaz, agm., s. 183-184.

⁶²⁴ Komisyon şu kişilerden oluşmaktaydı: Prof. Afet İnan, Prof. Enver Ziya Karal, Tümgeneral Turhan Olcayto, Prof. Suat Sinanoğlu, Tabii Senatör Kadri Kaplan, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1971, s. 7.

⁶²⁵ *Hükümet Programı Işığında Eğitim Reformu...*, s. 15.

uzaklaşıldığı dönemlerde ortaya çıktığını, hem 27 Mayıs'ın hem de 12 Mart'ın kısaca "Atatürk çizgisine dönüşü" ifade ettiğini belirtmekteydi. Orel konuşmasında, 12 Mart öncesi ve sonrası aşırı siyasal akımların "Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü bertaraf edip" ülkeyi "kendi doğmaları yönünde parçalamaya" yöneldiklerini, gençliği Atatürk çizgisinden uzaklaştırdıklarını ve bu akımların tam amaçlarına ulaşacakken 12 Mart müdahalesinin gerçekleştiğini ileri sürmekteydi. Orel, radikal siyasal akımların eylemlerine, "ya Atatürk'ü kendi doğmaları yönünde yorumlayarak, ya da Atatürkçülüğü açıkça tahrip etmeye yeltenerek" giriştiklerini, bu durumun, "bir ideoloji, bir davranış, bir tutum, bir hayat tarzı olarak, Atatürk öğretisinin yetersizliğinden doğan bir" boşluk olduğunu belirtmekteydi. Orel'e göre "Kemalizm, kendi insanını yaratmak zorundadır", aksi halde ülkenin geri kalmışlıktan kurtulması zordu.⁶²⁶

Atatürk İlkeleri Tespit Komisyonunun ve MEB'in bir dizi çalışmasından sonra kurulması öngörülen Atatürk Akademisi Kanunu tasarısı hazırlandı. Kanunun gerekçesinde; Atatürk Akademisinin, "Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve gelişmesine hâkim olan düşünceleri araştırmak, incelemek ve yaymak için" kurulduğu ifade edilmekteydi. Gerekçede, Atatürk devrimi ve ilkelerinin devletçe kurulan bir enstitü tarafından incelenmesi fikrinin 1933'te ele alındığını ve bu amaçla İstanbul Üniversitesinde Türk İnkılâp Tarihi Kürsüsü, daha sonra 1942'de Dil- Tarih ve Coğrafya Fakültesine bağlı olarak Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve 1968'de de Atatürk devrimini ve ilkelerini tarih ve fikir düzeyinde incelemek için Halkevleri tarafından Atatürk Enstitüsü kurulduğu ancak bu kuruluşların imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı "Atatürk devrimi ve ilkelerini bilimsel, sistemli ve devamlı olarak inceleyen güçlü bir örgüte" dönüşemedikleri belirtilmekteydi. Bu durumun ise "ulusal hayatımızda çeşitli ve olumsuz sonuçlar" meydana getirdiği ifade edilmekteydi.⁶²⁷

Atatürk Akademisi Kanunu tasarısında, kurumun görevlerine yer verildiği 3. madde dikkat çekicidir. Söz konusu madde ile Akademiye, Milli Eğitim Bakanlığının, üniversitelerin ve konuyla ilgili diğer kuruluşların görevleri bu Akademiye verilmektedir. Akademi neredeyse Atatürkçülük ile ilgili söz söyleyebilecek tek kurum haline gelmektedir. Söz konusu 3. maddede ile Akademiye, Atatürk ile ilgili her türlü araştırmayı yapmak, "Atatürk devrimlerinin, milletçe benimsenmesini sağlamak", ilköğretimden yükseköğretime kadar ilgili ders konularının Atatürk ilkelerine uygunluğunun sağlanmasında tavsiye ve yardımda bulunmak, tüm eğitim kurumlarında okutulan Türk Devrim Tarihi ders programlarının düzenlenmesinde tavsiye ve yardımda bulunmak, "Türk Devrim Tarihi öğretim üyelerinin atanmalarına ve niteliklerine esas olmak üzere görüşünü bildirmek" gibi kapsamlı görevler verilmekteydi.⁶²⁸

Hem Millet Meclisinde hem de Cumhuriyet Senatosunda Atatürk Akademisi Kanunu tasarısı, özellikle CHP tarafından çok ağır eleştirilere uğradı. Bursa Milletvekili İbrahim Öktem, Atatürk Akademisi'nin kanun tasarısının öngördüğü şekilde kurulması ile birlikte "Atatürk ilkelerini günün koşulları içinde gelişme ve değişmeye kapıları ardına kadar açık tutan gerçek Atatürkçülüğü" donduracak, kalıplaştıracak hatta doktrinleştirecek bir tutuma yol açılacağını ifade etti.⁶²⁹ Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal da ilkokuldan yaygın ve örgün eğitim alanları dâhil, ilkokuldan üniversiteye kadar ders kitaplarına tek bir yorum, tek bir görüşün yansıtılacağını öne sürdü.⁶³⁰ Ordu Milletvekili Ferda Güley, Atatürkçülüğün kurulması öngörülen Akademinin tekeline geçeceği ve bu kurumun Atatürkçülük adına bir "fetva müessesine" dönüşeceğini ifade etti.⁶³¹ İstanbul Milletvekili

⁶²⁶ *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1971, s. 7.

⁶²⁷ "Atatürk Akademisi Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Plan Komisyonları Raporları", *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 31, B: 35, 08.01.1973.

⁶²⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C.10, B: 53, 10.04.1973, s. 616-617.

⁶²⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 32, B: 35, 8.01.1973, s., 617.

⁶³⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 32, B: 35, 8.01.1973, ss., 617-619.

⁶³¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 32, B:35, 8.01.1973, s., 625.

Mehmet Ali Aybar ise Atatürk Akademisi Kanunu tasarısının 2. maddesiyle “siyasî, ekonomik, sosyal Atatürk adına bir doktrin imal etme ve bu doktrini Türk halkına dayatma görevleri verilmek isteniyor” şeklinde tasarımı eleştirdi.⁶³² Atatürk Akademisi Kanunu tasarısı her iki meclisçe de kabul edildi.⁶³³ Fakat anlaşıldığı kadarı ile söz konusu kanun pek uygulama alanı bulamamış ve konu ile ilgili tartışmalar 12 Eylül darbesine kadar devam etmiştir. Bu konudaki tartışmalara son noktayı koyan 12 Eylül cuntası Tarih Kurumunu ve Dil Kurumunu kapatarak bunları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altında toplayacak ve 1973'te Atatürk Akademisiyle öngörülen amaç ve görevler bu kuruma verilecektir.

4.6. 12 Mart Dönemi Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkisi

12 Mart rejiminin amacı, kamu düzenini sağlayarak ülkedeki kargaşaya son vermek ve bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamaktır. Fakat yaklaşık üç yıl süren askerî-sivil rejim, sosyal ve ekonomik reformlar yapmak istemesine rağmen, faaliyetlerini daha çok güvenliği sağlama noktasında yoğunlaştırdı. Dolayısıyla 12 Mart rejimi reformlarla değil daha çok sıkıyönetim uygulamalarıyla ön plana çıktı.⁶³⁴

I. Erim Hükümeti kurulduğunda iki görüş birbiriyle çatışma halindeydi. Bu görüşlerden ilki, öncelikle asayişin sağlanması ve ardından reformların yapılmasıydı. İkincisi ise hükümetin köklü reformlar yapması ile asayişsizliğin kendiliğinden ortadan kalkacağı yönündeydi.⁶³⁵ I. Erim Hükümetinde ise ikinci görüş hâkimdi.⁶³⁶ Hükümet programında mevcut asayiş sorunu, 12 Mart öncesinde AP hükümetlerinin uyguladığı politikaların bir sonucu olarak tanımlanmakta ve talep edilen bazı reformların yapılması suretiyle her şeyin yoluna gireceğine işaret edilmekteydi. Ne var ki hükümet kurulduktan kısa süre sonra, yer yer şiddet hareketleriyle anarşik bir karaktere bürünen ve yaygın bir hal alan siyasal şiddet yeniden hız kazandı.⁶³⁷ Meydana gelen olaylardan dolayı İstanbul, İstanbul Teknik, Ortadoğu, Ege, Karadeniz Teknik üniversiteleri tamamen, Ankara Üniversitesi ise kısmen kapatılmıştı. Buna göre 66 binden fazla öğrenci kapatılma ve boykot nedeniyle öğrenim yapamıyordu ve bu gençler sokaktaydı.⁶³⁸ Muhtemel eylemlere karşı Ankara ve İstanbul gibi büyük kentlerde bazı önlemler alınmıştı ama yine de siyasi amaçlı banka soygunları, adam kaçırmalar ve çeşitli yerlerde patlamalar, öğrenci grupları arasında silahlı çatışmalar ve öğrencilerle polis arasında çatışmalar devam ediyordu.⁶³⁹ Türkiye Halk Kurtuluş Örgütü (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) adlı yasadışı Marksist-Leninist örgütler ve belli bir isimle ortaya çıkmayan sol gruplar eylemlerine devam etmekteydiler. Polis üniversitelerde ve öğrenci yurtlarında aramalar yapıyordu ve yapılan aramalarda çok sayıda silah ve patlayıcı ele geçiriliyordu.⁶⁴⁰ Olayların yeniden şiddetlenmesi üzerine hükümet, daha sert önlemler alacağını açıkladı. Başbakan Erim, hükümeti güçlendirecek anayasa değişikliklerinin hemen gerçekleştirileceği, hükümetin “tedhişçi, silahlı, paralı ve kimisi de dışarıdan her türlü yardım ve teşvik gören örgütlerin fenalıklarına mutlaka” son vereceğini, alınacak önlemlerin “balyoz gibi kafalarına” ineceğini ifade ederek, hükümet tarafından alınacak önlemlerin sertliği

⁶³² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 31, B: 36, 9.01.1973, s., 705..

⁶³³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 56, 19.04.1973, s. 53.

⁶³⁴ Birsen Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, Der Yay., 1996, İstanbul, s. 162.

⁶³⁵ “Asayiş Konusu”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1971.

⁶³⁶ Ali Haydar Soysüren, *12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, s. 249.

⁶³⁷ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 217-218.

⁶³⁸ *Milliyet*, 10 Nisan 1971.

⁶³⁹ *Milliyet* ve *Cumhuriyet*, 16-26. Mart; 3-6 Nisan 1971.

⁶⁴⁰ *Milliyet*, 10 Nisan 1971.

konusunda ilk sinyalleri vermektedir.⁶⁴¹ Adalet Bakanı İsmail Arar, TRT'ye verdiği röportajında, “asayışı, memleketteki sosyal adaletsizliğe karşı çıkmak amacıyla bozan örgüt ve kişilerin, hükümetin icraatını 5 ile 6 ay beklemeye bile lüzum” görmediklerini, bu durumun hükümetin asayişsizliği reformlardan önce ele almasına yol açtığını ifade etmekteydi.⁶⁴²

Olayların yeniden hızlanmasıyla birlikte, Anayasa'nın değiştirilmesini, sert önlemler alınmasını ve bazı özgürlüklerin kısıtlanmasını isteyen başta Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve bazı siyasi parti liderleri⁶⁴³ de hükümetin “kuvvetli ve inandırıcı olma niteliğini” ispatlamasını beklemekteydi. Tağmaç “sıkıyönetimsiz huzurun” sağlanamayacağı, Anayasa ve kanun değişiklikleri yapıncaya kadar sıkıyönetimin zorunlu olduğu konusunda ısrarcı bir tutum içerisindeydi.⁶⁴⁴ Cumhurbaşkanı Sunay da hükümetten “anarşiye karşı acil tedbir” almasını istiyordu.⁶⁴⁵ Başlangıçta Anayasa'da değişiklik taleplerine pek sıcak bakmayan⁶⁴⁶, mevcut Anayasa ile sorunların çözüleceğine inanan ve sıkıyönetime başvurmayacaklarını söyleyen Başbakan Erim⁶⁴⁷, olayların mevcut yasalarla durdurulamayacağına, “reformlardan önce huzurun” sağlanması gerektiğine ikna oldu. Böylece Bakanlar Kurulu, Anayasa'nın 24. maddesine dayanarak 26 Nisan'da 67 ilin 11'inde bir ay süreli sıkıyönetim ilan kararı aldı.⁶⁴⁸ Sıkıyönetim ilanı kararına göre:

Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve lâik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 124 üncü maddesi gereğince İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 26/4/1971 günü saat 24.00 den itibaren bir ay süre ile Sıkı Yönetim ilânı Bakanlar Kurulunca 26/4/1971 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁶⁴⁹

28 Nisan 1971'deki TBMM birleşik toplantısında, sıkıyönetim ilanı kararının görüşülmesi sırasında, İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, sıkıyönetim ilanına neden olan “yıkıcı ve bölücü” akımları dört kategoride toplamaktaydı: Dine dayalı devlet kurma faaliyeti içerisinde olanların oluşturduğu aşırı sağ; Marksist, Leninist ve Maoçu devlet düzeni kurmak isteyenlerin oluşturduğu aşırı sol; Türkiye'nin bir bölümünü ayırıp orada devlet kurmak isteyenlerin oluşturduğu bölücüler; dikta rejimi kurmak isteyen dikta heveslileri.⁶⁵⁰ AP, MGP ve DP görüşmeler sırasında asıl tehlikenin “komünizm tehlikesi” olduğunu vurgulayarak sıkıyönetimi destekleyeceklerini belirttiler. CHP, sıkıyönetim uygulamalarının hukuksal çerçeve içerisinde kalması koşuluyla, hükümetin teklifine olumlu oy kullanılacağını belirtti. Milli Birlik Grubu adına konuşan Kadri Kaplan ise sıkıyönetim kararını onayladıklarını ancak yaygın şiddet olaylarının temelinde “kötü bir sosyo-ekonomik düzenin insafsızlığı ve adaletsizliği”n bulunduğunu, reformlar gerçekleştirilmeden sıkıyönetim tedbirlerinin de kalıcı bir etki yaratmayacağına işaret etti. Konuyla ilgili söz alan Başbakan Erim ise hükümet olarak “hiçbir zaman önce huzur, sonra reform yahut önce reform sonra huzur şeklinde bir beyanda” bulunmadıklarını, asayiş

⁶⁴¹ *Cumhuriyet ve Milliyet*, 23 Nisan 1971.

⁶⁴² *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1971.

⁶⁴³ Batur, age., s. 312.

⁶⁴⁴ Erim, *Günlükler...*, s. 968; Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim...*, s. 70.

⁶⁴⁵ *Milliyet*, 10 Nisan 1971.

⁶⁴⁶ Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim...*, s. 67.

⁶⁴⁷ Koçaş, age., s. 174.

⁶⁴⁸ *Milliyet*, 27 Nisan 1971.

⁶⁴⁹ *Resmi Gazete*, Sayı: 13820, 27 Nisan 1971, Salı.

⁶⁵⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 7, 28.04.1971, s. 296-298.

sağlanmadan “devlet hayatının” normalleşmesinin mümkün olmayacağını ifade ederek Meclisin desteğini istedi. Ayrıca Erim konuşmasında, hükümet programında belirtilen reformların hazırlanmasının zamana ihtiyaç duyduğunu ve bu reformların kısa süre içerisinde meclise sunulacağını belirtti. Sıkıyönetim ilanı kararına karşı çıkan tek parti Türkiye İşçi Partisiydi. TİP adına söz alan Cumhuriyet Senatosu Kocaeli Üyesi Fatma Hikmet İşmen, mevcut kanunlarla kolaylıkla önlenebilecek “basit öğrenci olaylarının, birtakım banka soygunlarının” sıkıyönetim gerekçesi sayılamayacağını ileri sürdü. Aynı toplantıda Bakanlar Kurulunun sıkıyönetim kararı, TİP dışında diğer tüm siyasi partilerin desteğiyle onaylandı.⁶⁵¹

Sıkıyönetim ilanından kısa bir süre sonra yürürlükteki 1940 tarihli 3832 sayılı Örfi İdare Kanununun yerine yeni bir sıkıyönetim kanunu da hazırlandı. 13 Mayıs 1971’de kabul edilen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu öncesine göre çok daha ayrıntılı, sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini genişleten, sıkıyönetim ilanı halinde temel hak ve özgürlükler alanını daha da daraltan bir nitelikteydi.⁶⁵²

26 Nisan’da ilan edilen sıkıyönetim, 14 kez ikişer ay süreyle Meclis tarafından uzatıldı.⁶⁵³ 11 ilde ilan edilen sıkıyönetim, 1973’te çeşitli tarihlerde giderek azaltıldı ve en son 26 Eylül 1973’te Ankara ve İstanbul’da da kaldırılmasıyla son buldu. Sıkıyönetim uygulaması en uzun 29 ayla Ankara ve İstanbul’da sürdü.⁶⁵⁴ Sıkıyönetimin ilanı ile birlikte sivil hükümet giderek etkisizleşti ve denetim sıkıyönetim komutanlarının eline geçti. Sıkıyönetim rejiminin sürdüğü iki yıl beş ay boyunca her türlü faaliyet baskı altına alındı.⁶⁵⁵ Bir tarafta reform taleplerinin gerçekleştirilmesi istekleri diğer tarafta devam eden siyasal şiddetten dolayı bozulan kanun ve düzenin yeniden sağlanması için ilan edilen sıkıyönetim, ülkeyi iyice çıkmaza soktu. Sıkıyönetimin ilanı ile birlikte, reformlar ikinci plana düştü ve sıkıyönetim uygulamaları ile Türkiye’nin siyasal hayatı sıkıyönetim altında felç oldu. Sıkıyönetim komutanlıkları hükümetin onayıyla hareket etseler de zaman zaman normal kanalların dışında faaliyet gösterebildiler.

Hükümetin 26 Nisan’daki sıkıyönetim kararından sonra sıkıyönetim komutanları atandı ve hemen sıkıyönetim mahkemeleri kuruldu.⁶⁵⁶ Her sıkıyönetim komutanlığı, kendi sorumluluk alanı içinde ardı ardına yayımladıkları bildirimlerle birçok yasak koydular. Altı sıkıyönetim komutanlığının yayımladığı ilk bildirimde, her türlü basın ve yayın organlarıyla dernek ve kuruluşların yasal sınırlar içerisinde kalarak sıkıyönetim komutanlıklarına yardımcı olmaları istendi.⁶⁵⁷ Her türlü toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasaklanmakla birlikte sendikaların, meslek örgütlerinin yasa gereği yapmak zorunda oldukları eğitim faaliyetleri bile yasaklanabildi. Zorunlu yapılması gereken toplantılar sıkıyönetim komutanlığının iznine bağlandı.⁶⁵⁸ Basın için çeşitli kısıtlamalar getirildi. 3 Mayıs’ta Ankara sıkıyönetim komutanlığı, hangi niyet ve amaçla yapılırsa yapılsın grev ve lokavtların yasak olduğunu

⁶⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, C. 10, B: 7, 28.04.1971, s. 299-322.

⁶⁵² Resmi Gazete, Sayı: 13837, 15 Mayıs 1971.

⁶⁵³ Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 195.

⁶⁵⁴ Cumhuriyet, 26 Eylül 1973.

⁶⁵⁵ M. Ali Birand, Can Dünder ve Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 271.

⁶⁵⁶ Sıkıyönetim komutanları ve yetki alanlarındaki iller şöyleydi: İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, I. Ordu Komutanı Org. Faik Türün. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına 2. Ordu Komutanı Org. Semih Sancar. İzmir Sıkıyönetim Komutanlığına, Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Cemal Süner. Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığına, 1. Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Özaydın. Adana ve Hatay illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 6. Kolordu Komutanı Korg. Vehbi Elgin. Diyarbakır ve Siirt illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına 7. Kolordu Komutanı Korg. Suat Aktulga. Cumhuriyet, 27 Nisan 1971, s. 1 ve 7.

⁶⁵⁷ Cumhuriyet, 27 Nisan 1971.

⁶⁵⁸ “Sıkıyönetim Komutanlıkları Bildirileri”, Milliyet, 28-29 Nisan 1971.

bildirdi ve aynı yasak diğer sıkıyönetim bölgelerinde de uygulandı.⁶⁵⁹ Duvarlara yazı yazma, afiş asma, bildiri dağıtma gibi eylemler, özellikle de üniversite ve yüksekokullarda yasaklandı.⁶⁶⁰ Ankara’da gece sokağa çıkma yasağı konuldu.⁶⁶¹ “Gazete ve dergilerin yüksek sesle bağırarak satılması, sokaklarda, eğlence yerlerinde ve toplu taşıma araçlarında halkın rahatsız edilmesi” yasaklandı.⁶⁶² İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı suç sayılan eylemleri övücü nitelikteki film gösterimini, tiyatro oyunlarını, temsilleri yasakladı.⁶⁶³ Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri on gün süreyle kapatıldı.⁶⁶⁴ Sıkıyönetimin yasak yelpazesi giderek genişledi ve günlük yaşamın neredeyse tamamına hâkim olmaya başladı. Sıkıyönetim komutanlıkları yayımladıkları bildirimlerle, et fiyatlarını düzenlemekten turistlere yardıma, odun satışlarına çekidüzen vermekten fuhuşla mücadeleye, müze kurmaktan trafik sorunları ile ilgilenmeye, toplu taşıma araçlarında maksatlı dedikodu yapılmasına kadar akla gelebilecek her konuda düzenlemeler yapabilmişlerdir.⁶⁶⁵

Sıkıyönetim ilan edilir edilmez çok sayıda dernek kapatıldı veya faaliyetten men edildi. Kapatılan derneklerin başında öğrenci dernekleri geliyordu. İdeolojik olarak aralarında sol ve sağ yelpazeden radikal örgütlerin⁶⁶⁶ de bulunduğu kapatılan bu derneklerin bazıları şunlardır: Çeşitli illerdeki Dev-Genç şubeleri, çeşitli üniversite ve fakültelerde kurulmuş çok sayıda öğrenci fikir kulübü, dernekleri ve birlikleri; Ülkü Ocakları Birliği, Milli Türk Talebe Birliği, Komünizmle Mücadele Dernekleri; Türkiye Kur’an Kursları Kurma, Koruma ve İdame Ettirme Federasyonu, Ankara Milliyetçi Kültür Birliği, İlim Yayma Cemiyeti, Devrimci Kültür Ocakları, Doğu Devrim Kültür Ocakları, Tıp Fakültesi Sosyal Demokrasi Derneği, Eskişehir Kültür Kulübü, Ankara Asistanları Derneği, Mukaddesatçılar Derneği...⁶⁶⁷ Bu arada, Üniversite Asistanları Sendikası, Türkiye Öğretmenler Sendikasının da aralarında bulunduğu bazı sendikalar kapatıldı ya da faaliyetten men edildi.⁶⁶⁸ Sıkıyönetim baskısının iyice ağırlaşması ise Elrom olayı sonrasındır.

4.6.1. Sıkıyönetim ve Aydınlar

Sıkıyönetim uygulamalarıyla birlikte olaylarda kayda değer bir azalma oldu. Hükümet Sözcüsü Adalet Bakanı İsmail Arar, ilanı üzerinden henüz bir hafta geçmişken sıkıyönetim uygulamasının yurt genelinde asayiş ve huzurun sağlanmasında başarı sağladığını dile getirmekteydi.⁶⁶⁹ Ancak 17 Mayıs 1971’de İstanbul’daki İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom’un kaçırılması, bu başarı havasını dağıtmaya yetti. Elrom’u kaçırmaya eylemini yapan, THKP-C adlı yasadışı örgüttü. Anarşistler, üç gün içerisinde tutuklu arkadaşları serbest bırakılmazsa Başkonsolosun öldürüleceğini duyurup eylemlerini pazarlık konusu yaptılar.⁶⁷⁰ Bunun üzerine hükümet, radyoda bir bildiri yayımlayarak teröristlere karşılık verdi. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş tarafından okunan bildiride, “Konsolos derhal serbest bırakılmazsa adı geçen gizli örgütle uzak yakın ilişkisi bulunanlar, yayın ve sözleriyle masum gençleri kışkırtanlar hemen gözaltına alınacak.

⁶⁵⁹ *Milliyet*, 4 Mayıs 1971.

⁶⁶⁰ “Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 9 Nolu Bildiri”, *Milliyet*, 2 Mayıs 1971.

⁶⁶¹ “Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Nolu Bildiri”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1971.

⁶⁶² “Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 5 Nolu Bildiri”, *Milliyet* 29 Nisan 1971.

⁶⁶³ “İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Nolu Bildiri”, *Milliyet*, 28 Nisan 1971, s. 11

⁶⁶⁴ “Gazetemiz 10 Gün Kapalı Kaldı”, *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1971.

⁶⁶⁵ Altı Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayımlanan tüm bildirimler için bk. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014.

⁶⁶⁶ Koçaş, age., s. 182.

⁶⁶⁷ *Milliyet*, 28-29-30 Nisan ve 1-2 Mayıs 1971.

⁶⁶⁸ *Milliyet*, 28-29-30 Nisan 1971; Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 14.

⁶⁶⁹ *Milliyet*, 3 Mayıs 1971, s. 1-11.

⁶⁷⁰ Koçaş, age., s. 210; *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1971.

Adam kaçıranlar ve onlara yataklık edenler idamla yargılanacak. Elrom öldürülürse bu kanun geçmişe dönük olarak da uygulanacak.”⁶⁷¹ Hükümet bildirisindeki “uzak yakın” ilişkisi olan, “yayın ve sözleriyle gençleri teşvik” edenler gibi sınırı belirsiz ifadeler, 12 Mart rejimine muhalif olabilecek tüm kişilere ve özellikle sol kesimlere yönelik baskıların artırılmasını sağlayacak nitelikteydi. Nitekim öyle de oldu ve hükümet bildirisinin hemen ardından kitlesel gözaltılar ve tutuklamalar başladı.⁶⁷² Bu tutuklanmalar özellikle Öğretmenler Sendikası (TÖS) üyesi öğretmen kitlesi⁶⁷³ üzerinde etkili olmakla birlikte farklı görüş ve düşüncedeki birçok yazar, aydın, politikacı, hukukçu, gazeteci, sendikacı, öğrenci, akademisyen gözaltına alındı. İktidara gelmek için askerlerle işbirliği yapmaktan yana olan “parlamento dışı muhalefet” grupları ve başlangıçta 12 Mart muhtırasını destekleyen sol kesimler de tutuklananlar arasındaydı. 19 Mayıs’ta tutuklananların sayısı 465’i buldu.⁶⁷⁴ Sıkıyönetim komutanlıkları yazılı ve sözlü basında listeler yayımlayarak, listede adı bulunan öğretim üyelerini, yazarları, sanatçıları sıkıyönetim savcılıklarına teslim olmaya çağırdılar. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı “masum gençleri kışkırtıcı yayın ve sözleri ile kanunsuz hareketlere teşvik” ettikleri gerekçesiyle yazar ve akademisyenlerin isimlerinin bulunduğu bir liste yayımladı ve bunların sıkıyönetime teslim olmalarını istedi. Listede, Prof. Bahri Savcı, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Mümtaz Soysal; gazeteci ve yazar İlhami Soysal, Yaşar Kemal, Fahir Baykurt, Uğur Mumcu, Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu gibi birçok tanınmış yazar ve akademisyenin de isimleri vardı.⁶⁷⁵ Aranıp bulunamayanların afişleri ise sokaklara asıldı.

Aydınların şiddet eylemleriyle bağlantılı olup olmadığı sıkıyönetim komutanlıkları için önem taşıyordu ve daha çok solcu olarak bilinen aydınlar hedef alınmıştı. Bu süreçten sonra, sivil hükümetin etkisizleştiği ve kontrolün sıkıyönetim komutanlıklarının ve MİT’in eline geçtiği anlaşılmaktadır. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, “aklımıza bile gelmeyen bir uygulamayla karşılaştık” diyerek hükümet bildirisinin farklı sonuçlara yol açtığını, tutuklananların hiç birinin Elrom’un kaçırılması olayı ile ilgisinin olmadığını, İçişleri Bakanına yaptırdığı inceleme sonucunda, uygulamanın arkasında MİT Müsteşarının bulunduğunu, Müsteşarın valilere liste vererek tutuklamaları sağladığını belirtmektedir.⁶⁷⁶ Tutuklanmalar yaygınlaşınca Başbakan Erim valiliklere bir genelge göndererek, keyfi yere kimsenin gözaltına alınmamasını istedi.⁶⁷⁷ Fakat buna rağmen gözaltı ve tutuklamalar tüm hızıyla devam etti.

Alınan tüm önlemlere rağmen İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom kurtarılamadı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 22 Mayıs günü saat 24’ten başlayarak ertesi gün saat 15’e kadar sokağa çıkma yasağı ilan etti. Bu saatler arasında, teröristleri bulmak için 25 bine yakın asker ve polis ev ev arama yaptı ve Elrom’un cesedi Nişantaşı’nda bir apartman dairesinde bulundu.⁶⁷⁸

Sıkıyönetim rejiminin Elrom olayı ile birlikte sol kesimler üzerinde başlattığı baskı tüm hızıyla devam etti. Aşırı solun şehir ve kır gerillacılığı, vandalizm, sabotaj, insan kaçırmaya gibi terör faaliyetleri kanun ve düzeni bozmakla birlikte solcu aydınların konumunu da sarsmıştı. Bu nedenle sıkıyönetim rejimi bu aydın grubuna karşı aşırı hareketlerde bulunuyordu. Gençliği terör eylemlerine yönelten, ideoloji savaşı veren, cuntacılığı öneren aşırı solcu aydın ve yazarların tutuklanmasının yanında tüm bir kesimin baskı altına alınması farklı sonuçlar doğurdu. Bu konuda Meclisteki partiler de bölünmüştü. AP sözcüsü Orhan Dengiz, “...kendi tedbirleriyle örgütlenmiş bir komünist cephesinin

⁶⁷¹ *Milliyet*, 18 Mayıs 1971.

⁶⁷² Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim...*, s. 95.

⁶⁷³ Koçaş, age., s. 218.

⁶⁷⁴ *Milliyet*, 20 Mayıs 1971.

⁶⁷⁵ “18 ve 19 Nolu Bildiriler”, *Milliyet*, 19 Mayıs 1971.

⁶⁷⁶ Koçaş, age., s. 216-217.

⁶⁷⁷ *Milliyet*, 23 Mayıs 1971.

⁶⁷⁸ *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1971.

sapık aydınlardan meydana gelmesi ve bu gibilerin teşviki ile faaliyet göstermeleri iyice anlaşılmiş bulunmaktadır” diyerek sıkıyönetim uygulamalarını destekliyordu. CHP sözcüsü Necdet Uğur ise “salgın halindeki genel tutuklamaları süratle gerçek hududuna ve tabii yoluna çevirmeliyiz...öğretmenler, profesörler aleyhinde her cesareti kıracak davranışlar bir an evvel son bulmalıdır” diyordu.⁶⁷⁹

Aydınlara yönelik tutuklanmalarda işleri daha da karmaşık hale getiren ihbar olgusuydu. Sıkıyönetim komutanları zaman zaman çeşitli bildirimlerle vatandaşlara, suç unsuru hareketleri ihbar etmeleri ve güvenlik güçlerine yardımda bulunmaları çağrısı yapıyordu.⁶⁸⁰ Bu çağrı bazı durumlarda faydalı olabilse de çoğu durumda doğruluğuna bakılmadan değerlendirilen ihbarlar suçsuz insanları da mağdur durumda bırakıyordu. Sıkıyönetim dönemlerinde, vatandaşların diğer vatandaşları yerli yersiz ihbar etmeleri Türkiye’de yeni bir olgu değildi. Ancak yeni olan, ihbar kurumunun sıkıyönetim komutanları tarafından özendirilmesi, yeterli araştırma yapılmadan hemen değerlendirilmesiydi.⁶⁸¹ CHP sözcüsü Hüdayi Oral, TBMM’de, ihbar olgusu nedeniyle hükümeti sorguluyordu: “Aşırı sağ eğilimli kişi ve kuruluşların gerçek dışı ihbarları derhal ele alınarak, bazen ihbarda bulunmaları tahrik edilerek nice masum kişiler cezaevlerinde gözetim altına alınmış ve sonra aslı çıkmayınca serbest bırakılmışsa da ihbar edenler hakkında hiçbir takibat yapılmamıştır.” Başbakan Erim, TBMM’de şunları söylüyordu: “... Biliyorsunuz, öyle bir ihbar yolu açıldı ki, bir fakültenin bir kısım hocası öbür kısım hocasını en ağır suçlarla suçluyor, ihbar ediyor. Sıkıyönetim komutanlıkları o ihbarları alınca ne yapar? Mecburen gözaltına alınıyor; bir müddet sonra bakıyor ki bir şey yok, tamamen iftira.” Başbakan Erim, bu nedenle sıkıyönetim makamlarına genelge yolladığını belirtiyordu. Sıkıyönetimin beşinci ayında yayımlanan bu genelge tutarsız uygulamaları ifade ediyordu. Başbakan Erim tarafından yayımlanan söz konusu genelgede şu ifadelere yer verilmekteydi:

Gözaltına alınan bilim adamları ile öğretim üyeleri, öğretmenler ve yazarlar hakkındaki soruşturmanın diğer işlere takdimen öncelik ve ivedilikle ele alınmasını, bu ilk soruşturma sonucunda suçlu olduklarına dair haklarında kesin delil ve belirtileri bulunmayanların derhal serbest bırakılmasını, Sıkıyönetim ilanını gerektiren eylemlere karışmış olup da güvenlik ve soruşturmanın selameti bakımından gözaltında tutulmalarında zorunluk bulunan veya haklarında tutuklama kararı verilmiş bulunanların ise, hangi suçlardan sanık olduklarının kamuoyuna açıkça duyurulmasını, bu kişilerden kaçması bahis konusu olmayanların muameleleri gecikecek ise, muhakemelerine veya tahkikatları gecikecek olanların tahkikat sonuna kadar kişisel kefaletle bağlanarak serbest bırakılmaları hususunun incelenmesini... rica ederim.⁶⁸²

Sola karşı mücadele sıkıyönetimin devam ettiği iki yılı aşkın süre boyunca devam etti. Başbakan Ferit Melen 20 Temmuz 1972’de TBMM’de yaptığı konuşmada, üniversitelerde “kuluçka makinası gibi komünist yetiştirmek isteyen ve fırsat bulduğu takdirde buna da devam etmek arzusunda bulunan hocalar vardır, talebeler vardır.”⁶⁸³ Başbakana göre bu öğretim üyeleri ve öğrenciler üniversitelerden temizlenmez ise binlerce, on binlerce komünist yetiştirebilirlerdi.

⁶⁷⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 8, 25.05.1971, s. 340-341.

⁶⁸⁰ “İstanbul ve çevre illeri Sıkıyönetim Komutanlığı 15 Nolu Bildiri”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1971.

⁶⁸¹ Üskül, *Siyaset ve Asker...*, s. 213.

⁶⁸² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 12, 23.09.1971, s. 443.

⁶⁸³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 9, 23.03.1973, s. 173.

4.6.2. Sıkıyönetim ve Yasak Yayınlar

12 Mart sıkıyönetim rejimi, basını sürekli dolaylı bir sansür altında tutarken⁶⁸⁴ diğer taraftan ülkedeki anarşi ortamını hazırlayan nedenlerden bir tanesinin de kitap olduğu algısını toplumda yaratacak derecede yayın hayatına da müdahalede bulundu ve kitapları yasaklama, toplatma ve gazete kapatma konusundaki kararlı tutumuyla ön plana çıktı. Uygulama daha çok radikal sol ideolojileri yaymaya çalışan yayınlara karşı yürütülmüş olsa da zaman zaman sol yayın adı altında yasak yayın yelpazesi genişletilebildi. 12 Mart rejiminin bu aşırı tutumunun temelinde ise 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasal ve sosyo-kültürel ortamın 1960'lar boyunca yayın hayatına hâkim olması vardı.⁶⁸⁵ 27 Mayıs darbesi sonrasında, 1961 Anayasa'nın basına sağladığı görece özgürlük ortamı ve sansürün hafifletilmesiyle birlikte yayın hayatında, özellikle sol basında önemli gelişmeler olmuştu.⁶⁸⁶ Sosyalizm ve Türkiye'ye uygulanabilirliğine ilişkin tartışmaların geniş yer bulduğu çeşitli süreli yayınlar yayın hayatına yeni ideolojik bir boyut kazandırmıştı.⁶⁸⁷ 1960'lar boyunca aşırı sol doktrinleri yaymaya çalışan daha birçok süreli yayın ortaya çıkmıştı. Bu süreli yayınların en aşırıları, özellikle 1960'ların sonunda, hükümete karşı direnmeye ve devrime açıkça çağrı yapmaya başlamışlardı.⁶⁸⁸ 1960'larda temelde Türkiye ile ilgili sosyalist konular ılımlı veya radikal birçok süreli yayının konusu olurken⁶⁸⁹ yayımlanan kitaplarda da sola açılım söz konusu olmuştu. 1960'lar boyunca, Sosyalizmle ilgili veya Sosyalizm tandanslı olan, Komünizme eğilim gösteren çalışmaların sayısında kayda değer bir artış yaşanmıştı.⁶⁹⁰ Diğer yandan 1961 Anayasası ile elde edilen özgürlük ortamında yazınsal çeviriler yerini siyasal içerikli çevirilere bırakmaya başlamıştı.⁶⁹¹ Marx, Engels, Lenin, Mao vb. gibi sol düşüncenin klasikleri Türkçeye çevrilmişti. 1960'a kadar belki de çoğu yasak olan Marx'ın çoğu yapıtlarının, Engels, Lenin'in ve Mao'nun da bazı yapıtlarının çevirileri yayımlanmıştı.⁶⁹² Bunları, Harold J. Laski, John Strachey, Roger Garaudy, Herbert Marcuse gibi sol düşünürlerden yapılan çeviriler izlemişti.⁶⁹³ Ayrıca çok sayıda Rus romanı ve öyküsü de Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştı.⁶⁹⁴

12 Mart'a gelindiğinde sol yayın hayatındaki bu gelişmeler, ülkedeki anarşi ortamını hazırlayan nedenlerden bir tanesi olarak görülecek, kitap suçlu ilan edilecek, çözüm olarak her türlü sol yayının yasaklanması eğilimi ortaya çıkacaktır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı "Anarşik Olaylar" ile ilgili basın toplantısında çok uzun bir bildiriyle 1960'larda öğrencilerin "kitap okutulurken nasıl kandırıldığını" uzun uzun anlatır:

27 Mayıs'ta Türk gençliğinde toplum yararına duygusallık hâkimdir. Yerli komünistler bu özelliği istismar ederek, Marksizm'e geçişi sağlamak için bol miktarda sosyalist edebiyatından çeviriler yaptırarak çok ucuz fiyatla ve cüzi taksitlerle satmaya çalışmışlardır. Bu arada roman-hikaye-tiyatro-resim gibi eserler üzerinde durmuşlardır. Türkiye sorunlarını Kemalizm adıyla sosyalist

⁶⁸⁴ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990, s. 204-207.

⁶⁸⁵ 27 Mayıs sonrası yayın hayatında gelişmeler IV. Bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

⁶⁸⁶ Koloğlu, age., s. 139-140.

⁶⁸⁷ Topuz, age., s. 238-239; Koloğlu, age., s. 139-140.

⁶⁸⁸ Landau, age., s. 57-58.

⁶⁸⁹ Landau, age., s. 37.

⁶⁹⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968 (Ek Yayın)*, Ankara, 1970, s. 25; Tevfik Çavdar, *Türkiye 1968*, İzlem Yay., İstanbul, 1969, s. 97; Landau, age., s. 31-32.

⁶⁹¹ Nedim Gürsel, "Uyarlık ve Çeviri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 323.

⁶⁹² Metin Tokar, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Akis Yay., Ankara, 1971, s. 27; Landau, age., s. 37.

⁶⁹³ Landau, age., s. 37-38.

⁶⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof, *Hüseyin Rahmi'den Fahir Baykurt'a Marksist Açından Türk Romanı*, Habora Kitapevi Yay., İstanbul, 1969.

açıdan inceleyen yazarları çoğu kez belli olmayan veya takma isimli yazarı olan eserler göz kamaştırıcı bir süratle yayınlanmıştır. Artık gençlerin kafasında Atatürk yalnız değildir. Yanı başında Marks-Lenin- Mao bulunmaktadır. Tek adam gölge adam olmaya başlamıştır. Gençliğin kafasında Atatürk ilkeleriyle sosyalist ilkeler karışmış ve bunalımlar meydana gelmiştir.⁶⁹⁵

Sıkıyönetimin ilanından hemen sonra sıkıyönetim komutanlıkları yayımladıkları bildirimlerle kitapçılara yetkililerce tespit edilen yasak yayınları satmamalarını emrettiler ve bu konuda uyarıda bulundular. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 5 numaralı bildirisinde, daha önce mahkemece yasaklanmış ve toplattırılmasına karar verilmiş yayınların bazı kitapçılarda gizlice satılmaması veya teşhir edilmemesi konusunda uyarıda bulunmaktaydı. Söz konusu bildiri şöyle devam etmekteydi: “Adli bir karara rağmen yasaklanmış kitap, broşür ve benzeri yayınları gizli ve açık olarak satmaya devam eden, ilgili makamlara teslim etmeyen basımevleri, dağıtıcı ve satıcılar güvenlik makamlarınca kontrol edilecek ve görüldüğünde zorunlu cihetine gidilecektir.”⁶⁹⁶ Diyarbakır ve Siirt illeri Sıkıyönetim Komutanlığı ise 4 numaralı bildirisinde, yasak yayınlar konusunda şu ifadelerle yer verilmekteydi: “Bu güne kadar mahkeme kararı ile yasaklanmış bulunan kitap, broşür, dergi, gazete ve bilimum emsali yayınları üzerinde, ikametgâhında ve satış yerinde bulunduranlar hakkında sıkıyönetim kanunu gereğince takibat yapılacaktır.”⁶⁹⁷ *Türkiye Solu, Aydınlik, Devrim, İşçi-Köylü, Proleter Devrimci Aydınlik*⁶⁹⁸, *Ant ve Eylem*⁶⁹⁹ gibi sol ya da radikal dergi ve gazeteler süresiz olarak yayından menedildiler.

Hangi yayınların yasadışı olduğu tam olarak belli olmadığından sıkıyönetim komutanlarının “yasak yayınlar” genel deyiimiyle yaptıkları uyarılar ve uygulamalar büyük bir karışıklığa yol açtı. Yasak olan yayınların hangileri olduğuna karar vermek emri veren sıkıyönetim yetkilisine kalıyordu.⁷⁰⁰ Zaman zaman gazetelerde ilan edilen yasak kitap listeleri de kesin, tutarlı ve açık bir nitelik göstermekten uzak kaldığından yasak yayın konusundaki karmaşa devam etti. Örneğin *Milliyet* gazetesi 14 Mayıs 1971’de “77 Kitabı satmak ve saklamak yasak” başlığıyla verdiği haberde “çeşitli adli makamlarca daha önce yasaklanıp toplattırılmasına karar verilen” ve sıkıyönetim komutanlığınca da bulundurulması yasaklanan 77 adet kitabın isimlerini liste halinde verdi. Söz konusu listedeki kitapların büyük bir çoğunluğu aşırı sol akımlarla ilgilidir.⁷⁰¹ Bu haberden sonra, bazı yayınevleri ve kitapçılar söz konusu listede bulunan bazı kitapların açılan davalar sonucunda beraat ettiklerini, satışının serbest olduğunu söz konusu gazeteye bildirmeleri üzerine, 16 Mayıs’ta *Milliyet* gazetesi konuyla ilgili bir açıklama yapmak durumunda kaldı. Gazetenin açıklamasında, yayınevleri ile kitapçıların “kitap toplatıldığına” ilişkin şikâyet ve ihbarları üzerine konuya aydınlık getirmek amacıyla Emniyet Müdürlüğünün ilgili birimiyle temasa geçildiği ve yasaklanan kitapların listesinin istendiği; Emniyet tarafından verilen listenin, sırf gazetecilik açısından ele alınarak hangi kitapların yasak olduğunu duyurmak için yayımlandığı ifade edilmekteydi. Açıklamanın devamında ise “yasak listedeki 16 kitabın beraat” etmiş olduğu belirtilmekte ve yayınevlerinin açıklamaları esas alınarak bu kitapların isimleri verilmekteydi.⁷⁰²

Yasak yayın konusunda aksaklıkların ve yanlış uygulamaların önlenmesi için Başbakan Erim, mahkeme kararı olmadan kitaplara dokunulmaması ile ilgili bazı resmi emirler yayımladı. Erim konuyla ilgili yayımladığı bir genelgede, “...yasak yayınlar genel deyimine daha açıklık kazandırılarak bunlar dışında kalan yayınları bulunduranlar hakkında

⁶⁹⁵ “Nasıl Aldatıyorlar” *Milliyet*, 31 Mayıs 1972.

⁶⁹⁶ “İstanbul ve çevre illeri Sıkıyönetim Komutanlığı 5 Nolu Bildiri”, *Milliyet*, 29 Nisan 1971, s. 1-9.

⁶⁹⁷ “Diyarbakır ve Siirt illeri Sıkıyönetim Komutanlığı 4 numaralı bildiri”, *Milliyet*, 30 Nisan 1971, s. 9.

⁶⁹⁸ *Milliyet*, 30 Nisan 1971, s. 1, 9.

⁶⁹⁹ *Milliyet*, 1 Mayıs 1971, s. 9.

⁷⁰⁰ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 180.

⁷⁰¹ “77 Kitabı satmak ve saklamak yasak”, *Milliyet*, 14 Mayıs 1971, s. 1, 11.

⁷⁰² “Yasak listedeki 16 kitap beraat etmiş”, *Milliyet*, 16 Mayıs 1971.

herhangi bir işlem yapılmamasını ve bu yüzden lüzumsuz tedirginliklere ve korkulara yol açılmamasını önemle rica ederim”⁷⁰³ talimatını vermektedir. Ancak bu emirler yayın konusundaki kaosu önlemekte çok yetersiz kaldı.⁷⁰⁴ Sıkıyönetim komutanları 12 Mart’ın yarattığı koşullara göre hareket edip, yetkilerini kullanarak her türlü sol yayını yasaklama eğilimi gösterebildiler. Yasak olmayan, hakkında hiçbir mahkeme kararı bulunmayan, kitapçılarda serbestçe satılan kitaplar da toplatıldı. Ayrıca evlerden, kitaplıklardan “yasaktır” diye kitaplar toplatılabildi. Baskısı daha önce yapılmış kitap ve dergi gibi yayınların çoğu toplatıldı ve satışı yasaklandı. CHP sözcüsü Orhan Birgit, bu konuda TBMM’de şunları söylüyordu: “Sol yayınlar adı altında mahkeme kararları dahi araştırılmadan girişilen yasaklama yarıışı, resmi ağzlarda ‘anarşi’ ile ‘sol’ düşünceyi aynı cephe ve aynı sorumlulukta gösterme gayretlerini ortaya çıkartmıştır.”⁷⁰⁵

Bu süreçte birçok kitap yasak olduğu söylenerek toplatıldı; pek çok yazar ve çevirmen kitaplarından dolayı tutuklandı. 22 Haziran 1971’de Doç. Mete Tunçay ve 23 Haziran’da ise Doç. Özer Ozankaya bir çeviri kitapla ilgili olarak mahkemece tutuklandı.⁷⁰⁶ Mitoloji yazarı ve çevirmen Azra Erhat ve edebiyatçı ve çevirmen Vedat Günyol tutuklandı.⁷⁰⁷ Yapılan baskınlarda yasaklanmış yayınları evinde, işyerinde, deposunda bulunduranlar, sıkıyönetim bildirimlerine aykırı davrandıkları gerekçesiyle mahkemeye sevk edildiler.⁷⁰⁸ Yasak yayın bulduklarını gerekçesiyle, pek çok kişi, yayıncı, kitapçı tutuklandı, yargılandı ve hapse atıldı.⁷⁰⁹

12 Mart rejimi çeşitli radikal sol ve sağ yayınlarla mücadele ederken diğer taraftan kitabın bir suç aleti olduğu imajını yaratacak derecede bazı aşırı uygulamalar da yaptı. Hangi kitabın yasak olduğu hangisinin olmadığı konusunda oluşmaya başlayan kargaşa ve yasak yayın bulduklarını gerekçesiyle çok sayıda okuyucunun tutuklanması bu imajın giderek yerleşmesine yol açtı. Alpay Kabacalı 12 Mart dönemi için “belleklerde kitap korkusu yaratan dönem” nitelemesini yaparken⁷¹⁰, Cumhuriyet Senatosu Erzincan Üyesi Niyazi Ünsal 21 Kasım 1974’te Mecliste yaptığı konuşmada “aydın ve kitap düşmanı dönem” olarak 12 Mart döneminden söz edecektir.⁷¹¹ 12 Mart döneminde kitabın belleklerde suç aleti olarak kalmasının nedenlerini sıkıyönetim uygulamalarında aramak gerekir. Bu dönemde asayişin sağlanması için yapılan operasyonlarla ilgili sıkıyönetim komutanlıklarının yayımladıkları bildirimlerde ve basına yansıyan haberlerde silah, patlayıcı vb. suç aletlerinin yanında kitaplar da sık sık zikredilmiştir. Örneğin Diyarbakır ve Siirt Sıkıyönetim Komutanlığı’nın 20 nolu bildiri kitap yasaklamanın ve toplatmanın boyutunu gözler önüne sermektedir. Bildiride: “Sıkıyönetim ilanından bu yana ev, dükkân ve işyerlerinde yapılan aramalarda çok miktarda aşırı sol... ve sağ yayınlara ait bir kısım dergi ve kitap ele geçirilmiştir.”⁷¹² Yine aynı Komutanlığın 101 nolu bildirisinde yapılan bir operasyon sonucunda silah ve mühimmat ile birlikte “bol miktarda sol yayını” ele geçirildiği ifade edilir.⁷¹³ Ankara Sıkıyönetim Komutanı ise yayımladığı bildirimde, “...ilgili makamlarca yasaklanmış kitap ve risalelerle yakalanmış olan suçlular hakkında gerekli adli

⁷⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, C. 10, B: 12, 23.09.1971, s. 443.

⁷⁰⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 18, B:7, 21.11.1974.

⁷⁰⁵ TBMM Tutanak Dergisi, C. 12, B. 9, 23.03.1973, s. 173.

⁷⁰⁶ Cumhuriyet, 24 Haziran 1971.

⁷⁰⁷ Milliyet, 23 Temmuz 1971.

⁷⁰⁸ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 14.

⁷⁰⁹ Alpay Kabacalı, “Kitap Toplatma”, *Yayın Dünyası*, Haziran 1988, ss. 8-10; Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 14.

⁷¹⁰ Kabacalı, “Kitap Toplatma”..., aktaran Üskül, *Asker ve Siyaset*, s. 212.

⁷¹¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 18, B:7, 21.11.1974, s. 133.

⁷¹² “Bildiri No: 20”, *Milli Hakimiyet*, 14.06.1971, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 186.

⁷¹³ “Bildiri No: 101”, *Mücadele* (Diyarbakır)16.07.1973, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 246-247.

takibata başlanmıştır. Bu neviden takip ve aramalara devam edileceğinden vatandaşlarımızın kanunlara karşı itaatkâr davranmalarını ehemmiyetle rica ederim.” şeklinde uyarıda bulunmaktaydı.⁷¹⁴ Sıkıyönetim komutanlıklarının bu türden çok sayıda bildirisi bulunmaktadır. “Yasaklı yayınlarla birlikte ele geçirilen suçlular” haberleri basında da çokça yer almıştır. 14 Mayıs 1971’de Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haber şöyledir: “Siyasi polis tarafından Dörtüyl ve Payas’ta yapılan araştırmalarda yasaklanmış kitaplarla sol yayınlar ve silah bulunduran 3 kişi yakalanmıştır.”⁷¹⁵

24 Mayıs 1973’te iki yıllık sıkıyönetim uygulamaları hakkında CHP sözcüsü Hüdayi Oral TBMM’de şu değerlendirmeyi yapmaktaydı:

İki yılı aşan sıkıyönetim uygulamasında temel hak ve özgürlükler hod be hod zedelenebilmiştir. Dernek çalışmaları, siyasi partilerin toplantıları yer yer kanun dışı müdahalelere maruz kalmıştır. TRT yayınları dahil, telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayın ve haberlere kayıtlamalar ve fiili sansür konmuştur. Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayın ve haberleşme, mektup ve telgraflar kontrol edilmiştir. Sıkıyönetim ilanı nedenleriyle ilgili olmadığı halde ilgiliymiş gibi gösterilerek keyfi kitap toplama, gazete ve dergi kapatma gibi tasarruflar yapılmıştır.⁷¹⁶

Yıllar sonra gazeteci Oktay Akbal, *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde, 12 Mart rejiminin kitaba karşı takındığı tutumu ve bu tutumun yarattığı sonuçları şöyle ifade etmekteydi:

Kitap nasıl 'imha' edilir?

Bunun değişik yolları var. 12 Mart sonrasında evlerden kitapların toplatıldığı dönemde bireyler bunun çaresini buldular: Kitaplarını sobalarda yaktılar, götürüp denize attılar, toprağa gömdüler, kuyulara sarkıttılar, paramparça ettiler. Kendiliklerinden yaptılar bunu! Ne acıdır, para ver al, sakla, bir gün okurum diye ya da bir kez daha okurum umuduyla... Sonra bir gün, korkuyla, bezginlikle, birtakım kuşkuları üstüne çekmemek düşüncesiyle o güzelim kitapları kendi elinle 'imha' et!..⁷¹⁷

4.6.3. Eğitim Kurumlarında ve Günlük Yaşamda Sıkıyönetim Uygulamaları

12 Mart muhtırasına ve sıkıyönetim ilanına neden olan olayların çoğunun kaynağı yükseköğretim ve ortaöğretim kurumları olarak görülüyordu. Öğrenci yurtlarını ve üniversiteleri kitlesel öğrenci hareketlerinin kaynağı olarak gören 12 Mart rejimi, sıkıyönetim komutanları aracılığı ile üniversite kampüslerini mutlak denetim altında tutmaya çalıştı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı üniversitelerde birçok önlem aldı. Bu önlemlerin belirtildiği bildirimde, üniversite içerisinde forum düzenlemenin, pankart asmanın ve duvarlara yazı yazmanın yasak olduğu; üniversite yönetimlerinin öğrenci disiplin yönetmeliğini uygulamada zorluk çekmeleri durumunda sıkıyönetim komutanlığının devreye gireceği ifade edilmekteydi.⁷¹⁸ Bütün fakülte, yüksekokul ve mesleki okulların öğrenci örgütleri ile dernekleri “zararlı faaliyetler gösterdikleri” gerekçesiyle kapatıldı.⁷¹⁹ Örneğin Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, üniversite ve yüksekokullardaki öğrenci örgütlerinin kuruluş amaçlarından uzaklaşıp, tehlikeli ideolojik kuruluşlar haline geldiğini gerekçe göstererek 22 öğrenci örgütünü süresiz kapattı.⁷²⁰ Sıkıyönetim komutanları sık sık üniversite ve yüksekokullarda meydana gelecek herhangi bir olayın sıkıyönetim

⁷¹⁴ “Bildiri No: 14”, *Milliyet*, 3 Mayıs 1971.

⁷¹⁵ *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1971, s. 7.

⁷¹⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 17, 24.05.1973, S. 248-249.

⁷¹⁷ Oktay Akbal, “Hiçbir Kitap İmha Edilemez...” *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1985, s. 2.

⁷¹⁸ *Milliyet*, 2 Mayıs 1971, s. 9.

⁷¹⁹ *Milliyet*, 24 Mayıs 1971.

⁷²⁰ *Milliyet*, 2 Mayıs 1971, s. 9.

yetkililerince en şiddetli bir şekilde bastırılacağı uyarısında bulundular.⁷²¹ Birçok öğrenci yurdu da süresiz kapatıldı.⁷²²

12 Mart muhtırasına gerekçe olan siyasal şiddet olaylarının çoğu yükseköğretim kurumlarından kaynaklanmıştı. Öğrenci olaylarının yeniden patlak vermemesi için üniversiteler büyük bir baskı altına alındı. Sıkıyönetim komutanlıkları, üniversitelerde yaşanan her türlü gelişmeyi asayişle bağlantılı olarak değerlendirip birçok müdahalede bulundular; eğitim kurumlarındaki her türlü gelişmeyi denetim altına alan bildirimler yayımladılar ve birçok yasak koydular. Yükseköğretim kurumlarının açılıp kapanmasıyla, sınav dönemleriyle ve bu mekânlarda yapılması yasaklanan eylemlerle ilgili sıkıyönetim komutanlıklarının çok sayıda bildirimleri vardır.⁷²³ Sıkıyönetim komutanlıkları üniversitelerdeki denetimi, bazen öğrenci-öğretim üyesi ilişkisini düzenlemeye kadar vardıramışlardır. Örneğin Ankara sıkıyönetim Komutanlığı, bazı yükseköğretim kurumlarında, “öğrenci niteliğine, öğretim görevlisi ile öğrenci ilişkilerine yakışmayacak şekilde ortamı bozan, çoğunluğun yararlarına aykırı düşen, çirkin, zararlı ve çirkin olduğu kadar da suç teşkil eden olayların” meydana geldiğini belirterek, üniversite ve yüksekokul yönetimlerini uyarmaktaydı.⁷²⁴ Yine bu süreçte sıkıyönetim komutanlıkları, öğrencilere öğütler içeren, onlara “doğru” yolu gösteren, aksi davrananlar için örtülü-örtüsüz tehditlerde bulunan, öğrencilere bir yandan değer verildiğini gösteren ifadelerle yer verirken bir yandan da onları Atatürk’ün gösterdiği yolda yer almayı öğütleyen metinlere bildirimlerinde yer vermişlerdir. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 12 nolu bildirisinde öğrencilere çeşitli öğütler vermekte, gençlerin Atatürk’ün yolundan saparak ne olduğunu bile bilmedikleri ideolojilere inandıklarını ifade etmekteydi:

Ulusça bütün varlığımızı kendilerine bağlamış olduğumuz ve yarının Türkiye’si için büyük ümitler beslediğimiz gençliğin aziz Atatürk’ün çizdiği nurlu yoldan ayrılarak memleket ve millet hayrına olmadığı hiç şüphe götürmeyen Anayasa dışı akımların tesirinde kaldıkları herkesin malumudur. Her şey ile yok olmakta olan bir ulusu yeniden var eden büyük kurtarıcı Türk ulusunun istikbalini gençlere emanet etmiştir. Gençlerimiz aldıkları bu emaneti onun çizmiş olduğu yoldan ve onun ilkelerine sadık kalarak en ileri safhaya getirip muasır medeniyet seviyesine ulaştırmaları gerekirken bu görevlerini bir tarafa bırakıp nereden ve ne maksatta geldiklerini bilmedikleri ideolojik eylemlerin içerisine girmiş olmaları ulus hayrına iyi bir durum yaratmamaktadır... Vatansızlıklarından hiç şüphe etmediğim... gençlerimizin bu düşüncelerden ve kendilerine hedef olarak çizmiş oldukları yanlış yoldan ayrılarak doğru yolu bulabilmeleri asıl görevlerine dönmüş olmalarıyla mümkün olacaktır. Öğrenim yapmakta olan bir gencin ise asıl görevi, başlamış olduğu öğrencilik görevini başarılı bir şekilde sonuçlandırmaktır. Yoksa fakültelere veya yüksekokullara girmek için sıra bekleyen onbinlerce vatandaşın hakkını alarak buralara kaydolup bir sınıfı iki-üç senede geçmek ve dört senelik bir okulu sekiz-on senede bitirmek ne Atatürk ilkelerine, ne de hak ve hukuk kurallarına uygun düşmemektedir.⁷²⁵

Sıkıyönetim komutanlıkları öğrencileri, öğretmenleri ve aileleri uyaran bildirimler de yayımlamışlardır. Bu bildirimlerde, öğrencilere nasıl davranmaları gerektiği, öğretmenlere nasıl bir öğretmen olmaları gerektiği ve ailelere de çocuklarını nasıl yetiştirmeleri gerektiği ile ilgili öğütler verilmekte ve bazı yasaklar konulmaktadır. Örneğin Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığınının 21 nolu bildirisinde şöyle deniliyordu:

⁷²¹ *Milliyet*, 4 Mayıs 1971.

⁷²² *Milliyet*, 1 ve 9 Mayıs 1971.

⁷²³ bk. Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*

⁷²⁴ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 105.

⁷²⁵ “Bildiri No: 12”, *Milliyet*, 02 Mayıs 1971.

Eğer bu gün genç öğrencilerde bir başıboşluk, bir ders çalışma mesuliyetsizliği varsa, bunu sadece genç yavrunun bir kusuru imiş gibi göstermek büyük bir idraksizlik olur. Gençlerin yetiştirilmesinde en büyük sorumluluğun anne ve babadan başlayarak öğretmenlerde ve devletin ilgili kademelerinde olduğu unutulmamalıdır. Bizler istisnasız olarak, Atatürk ilkelerini ve milli birlik ruhunu genç dimağlara aşılacak heyecanı ile gönü dolu okula koşan genç neslin ilham kaynağı ve onun tapınağı derecesinde öğretmenler görmek istiyoruz. Atatürk kuşağı olarak, yöneticisi ve öğretmeni ile elimize tevdi edilen gençleri daha küçük yaşta tek temel ve gayede (Yani Atatürkçülük yolunda) birleştirmek en başta gelen görevimiz olmalıdır. Bunun dışında sağda ve solda yol aramak, memleketi parçalamaktan ve zayıf düşürmekten başka bir işe yaramıyacağı meydana çıkmış bulunmaktadır. Son sıkıyönetim bildirimlerinde açıklandığı üzere bugünkü anarşik ortamın yaratılmasında maalesef öğretmenlerin ve öğrencilerin de metaldar bulunması, irfan ordusunda da Atatürk çizgisinden sapanların bulunduğunu görmemize büyük bir üzüntü vesilesi olmuştur. Bütün düşüncelerimizin ışığı, Ülkemizin abidesi olan Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği müsbet ilimde ve teknolojiye hamleler yaparak çağdaş medeniyete ulaşmak, öğretmenlerimizin genç dimağ ve zihinlere yerleştirmeleri gereken tek emel ve tek hedeftir. Öğretmenlerimizin hiçbir mülahazaya kapılmadan, vicdani bir tarafsızlık içinde vazife yapacaklarına ve akli başında her vatandaşımızın da bunu takdirle karşılayacaklarına inancım tamdır.⁷²⁶

Sıkıyönetim komutanları sadece sıkıyönetim ilanına neden olan olaylarla ilgilenmemişlerdir; bunun yanı sıra, günlük yaşamın neredeyse her alanına müdahalede bulunan birçok düzenleme yapmışlardır. Sıkıyönetim komutanları, et fiyatlarını düzenlemekten turistlere yardıma, odun satışlarına çekidüzen vermekten fuhuşla mücadeleyle, müze kurmaktan trafik sorunları ile ilgilenmeye kadar akla gelebilecek her konuda düzenlemeler yapmışlardır.⁷²⁷ Sıkıyönetim komutanlıklarının yayımladıkları toplam 419 bildirimde: Trafik sorunları, fiyat denetimi, gıda güvenliği, sağlık, temizlik, ormanların korunması; turistik, kültürel ve arkeolojik değerlerin korunması; işçi-işveren ilişkileri; kumar, fuhuş, uyuşturucu, müstehcen yayınlarla mücadele; kurban derilerinin toplanması, fitre verilmesi, su ürünlerinin korunması, futbol maçlarında hakeme ve oyunculara kötü tezahürat yapılması vb. ile ilgili düzenlemeler vardır.⁷²⁸

Örneğin sıkıyönetim komutanları et satışını ayarlama konusunda tasarrufta bulunabiliyorlardı. Ankara ve İstanbul sıkıyönetim komutanlıkları, belirlenen fiyattan daha pahalı et satan perakendeci ya da toptancı kasapları sıkıyönetim bölgesi dışına çıkardılar.⁷²⁹ Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığı, belediyenin et fiyatlarına yaptığı zammı iptal etti. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı kasapların et satmama eylemini yasakladı, sorunu belediye çözmezse kendilerinin çözeceğini belirtti.⁷³⁰ Sıkıyönetim komutanlıklarının yetkisi dışında olmasına rağmen bir takım uygunsuz işler yapan kadınlar yakalanıp saçları tıraş edildi. Trafik düzenine ilişkin bildiri yayınlayan sıkıyönetim komutanlıkları, trafik suçlarını da sıkıyönetim suçu haline getirdiler, hatta trafikle ilgili sıkıyönetim mahkemeleri kurulması kararı aldılar. İşçi-işveren ilişkilerine müdahale ettiler.⁷³¹ Tüm bu örnekler sıkıyönetim komutanlıklarının kolayca yetkilerinin dışına çıkabildiklerinin bir göstergesidir.

⁷²⁶ "Bildiri No: 21", *Siirt Sesi*, 22.06.1971, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 187.

⁷²⁷ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 22.

⁷²⁸ bk. Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*

⁷²⁹ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1971 ve 22 Eylül 1971.

⁷³⁰ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1971.

⁷³¹ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 215.

Sıkıyönetim komutanları, turistik, kültürel ve arkeolojik değerlerin korunması için çeşitli düzenlemeler yapmış ve müzeler açmışlardır. Turizm ülke ekonomisi için önemli görülmüş ve bu bakımdan, turistlere iyi davranmak, turisti kaçırarak kara propagandanın kaçınmak, turistin ilgisini çekecek arkeolojik değerleri korumak ve gün yüzüne çıkarmak, yöre için anlamlı müzeler kurmak için sıkıyönetim komutanlıkları konu ile ilgili bildirimlerinde uyarılar yapmışlar, düzenlemeler getirmişler, yasaklar koymuşlardır. Örneğin, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına göre, “Yurdumuzda turizm mevsimi başlamış olup yurt dışından gelen yabancı turistlere Türklüğün an’anevi geleneklerine uygun olarak işlem yapılması gerekmektedir”.⁷³² İzmir Sıkıyönetim Komutanlığına göre, “Yurdumuz için, sosyal, ekonomik ve turistik alanda büyük önem taşıyan ve şehir için sembolleşen İzmir Enternasyonal Fuarı 20 Ağustos 1971 günü açılacaktır. Fuar münasebeti ile İzmirli vatandaşlarımızla gelecek yerli ve yabancı ziyaretçilerin bu yerden en iyi şekilde faydalanmalarını sağlamak maksadıyla tedbirler almak gerekmektedir.”⁷³³ Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı ise tarihi eserler ve turizm konusundaki düşüncelerini uzunca bir bildiriyle duyurmakta ve tarihi eserlerin yağmalanması ve tahrip edilmesini de “sıkıyönetim suçu” haline getirmekteydi:

Tarihi eserler bakımından yurdumuzun paha biçilmez hazinelerle dolu olduğu bir gerçektir. Çünkü asırlarca üstünde çeşitli medeniyetlerin kurulmuş ve yaşamış olduğu ülkemizde bütün ayrıntıları ile tarihini meydana çıkaracak vesikalar hala ayakta. Bilgisiz, düşüncesiz ve menfaat seven eller tarafından bu eserlerin tahrip veya yağmaya maruz kalmasına göz yumamayız. Örneğin güzel Diyarbakırımızın Surları dünyada eşi olmayan ve Çin Seddi kadar mühim tarihi bir kalıntıdır. Bu surların bir tek taşının dahi sökülmesi affedilmez bir suçtur. Bugün dünyada birçok milletler turizmden büyük rakamlara varan gelirler sağlamakta, bu suretle de kalkınmalarının daha rahat ve kolaylıkla tahakkuk ettirmektedir. Turizmin en mühim cazibesini tarihi eserler teşkil etmektedir. Büyük döviz kaynağımız olabilecek bu gibi eserlerimizi koruyalım. Turiste kendi vatandaşımız gibi davranalım, onu değerli bir konduğumuz sayalım. Milletten en dokunulmaz hazinesi olan turistik tesislerimizin korunmasına, bakımına ve temizliğine itina edelim. Bunları yağmaya ve tahribe yeltenenleri layık oldukları cezalara çarptırmak için en yakın resmi makamlara haber verelim. Bu gibi şahıslar 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 61/1 maddesi gereğince tecziye edileceklerdir.⁷³⁴

Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı, Diyarbakır’da bir “Komutan Atatürk Müzesi” kurma girişiminde bulunmuştur. Bu durum, 90 numaralı bildiriye duyurulmuştur: “Mustafa Kemal Atatürk, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 16. Kolordu Komutanlığı ve Diyarbakır’da 2. Ordu Komutanlığı yapmıştır. Sıkıyönetim Komutanlığı, Atatürk’ün o dönemde çalıştığı binanın restore edilmesi ve o döneme ilişkin belgelerin toplanarak müzenin kurulması için çalışmalara başlamıştır. Genel Kurmay Başkanlığının onayı alınmıştır.” Binanın restorasyonu tamamlanarak müze, 20 Ağustos 1973’te açılmıştır.⁷³⁵ Müzede Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığından alınmış, Atatürk’ün 16. Kolordu ve 2. Ordu Komutanlığı yaptığı tarihi döneme ait belgelerin fotokopileri; Atatürk’ün silah arkadaşlarına ait anıları gibi çeşitli belgeler sergilenmiştir.⁷³⁶

⁷³² “Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Bildiri 10”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 31.

⁷³³ “İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Bildiri 21”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 31.

⁷³⁴ “Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Bildiri 34”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 32.

⁷³⁵ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 32.

⁷³⁶ “Bildiri No: 90”, *Mücadele* (Diyarbakır), 11.04.1973, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 234-235.

4.7. 12 Mart Edebiyatı

12 Mart muhtırası, 27 Mayıs darbesi ile başlayan ve son halkası 12 Eylül darbesi olan süreçte önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Bununla birlikte 12 Mart dönemi, aynı zamanda edebiyat ve sanat açısından da bir dönüm noktasına işaret eder. 12 Mart dönemi toplumsal sarsıntılar yarattı ve toplumsal hayatı sarsıcı ve etkileyici bir olay olarak, romanların, öykülerin, şiirin ve müziğin merkezine de yerleşti. 12 Mart'ın çarpıcı görünüşleriyle ilgili pek çok eser üretildi. Bununla birlikte özellikle "12 Mart Romanları" olarak adlandırılan romanlar kuşağı, darbenin toplum ve bireyler üzerindeki etkilerini yansıtmaya bakımdan öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de yazılagelen politik roman 12 Mart sonrasında yeni bir aşamaya yükseldi.⁷³⁷ Köy edebiyatında baskın olan ezen/ ezilen ilişkisi ve bu ilişkiye başkaldıranlar, 12 Mart romanlarında devrimci ve faşist güçler şeklinde kendini göstermekte, daha çok devlet ile birey arasındaki ilişki, siyasi nedenlerle suçlanan kişilere yapılan baskı / işkence / yargılama ve cezalandırma süreçleri ile toplumsal huzursuzluklar ve bütün bu karmaşa içerisinde bireyin yaşadığı çelişki ve yüzleşmeler şeklinde işlenmektedir.⁷³⁸

12 Mart roman kuşağının merkezine oturan en önemli ana temalardan biri hapis ve işkence anlatılarıdır. 12 Mart döneminin önemli sorunlarından bir tanesi işkence iddialarıydı. Şöyle ki 27 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmesi üzerine toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel huzursuzluk başka bir boyuta taşınmaya başlandı. Sıkıyönetimle birlikte çok sayıda öğretmen, yazar, aydın, politikacı, hukukçu, gazeteci, sendikacı, öğrenci, akademisyen gözaltına alındı.⁷³⁹ Yaşar Kemal, Fazıl Hüsni Dağlarca, Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Çetin Altan, Erdal Öz, Can Yücel, Fahir Baykurt, Sevgi Soysal gibi daha birçok tanınmış yazar tutuklanıp yargılananlar arasındaydılar.⁷⁴⁰ Aydınlara yönelik bu kitlesel tutuklamalara işkence iddiaları da eşlik etti. İşkence iddiaları, sıkıyönetim uygulamasının ilk günlerinden itibaren öne sürüldü. Gerek iç basın gerekse dış basından gazeteler gözaltına alınanlara, tutuklulara kötü davranıldığını, işkence yapıldığını yazdı.⁷⁴¹ Aynı zamanda işkence iddiaları Avrupa Konseyinde ve yabancı basında da yer almaya başladı. Brüksel'de faaliyet gösteren Demokratik Hukukçular Beynelmillel Derneği, Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşlar Türkiye'deki işkence iddialarını incelemek üzere temsilciler gönderdi. Söz konusu kuruluşların temsilcileri yaptıkları incelemeleri *Le Monde* gibi gazetelerde yayımladılar.⁷⁴²

İşkence iddialarının yaygınlaşması üzerine sıkıyönetim komutanlıkları, bu iddiaların aslımı soruşturmak yerine basına sansür uygulayarak işkence iddialarının önüne geçmeye çalıştılar. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, sıkıyönetim uygulamasının hemen başlarında yayımladığı 20 numaralı bildiri işkence ile ilgili haber yapılmasını yasaklıyordu:

Son günlerde İstanbul'da münteşir bir gazete ve dergilerde Sıkıyönetim Komutanlığınca gözaltına alınan veya tutuklanan şahısları hedef alarak şeref ve haysiyetleri tahkir ve tezyif maksadını taşıyan yazıların çıktığı görülmüştür. Şahsi davalara konu olabilecek bu isnatların dışında millet bütünlüğünü bozucu, halkı kin ve adavete yöneltici her türlü yazı, makale ve röportajlar 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 3'üncü maddesi gereğince yasaklanmıştır. Basın ahlak yasasına uymayı taahhüt eden gazete ve dergilerin Sıkıyönetim Komutanlığınca daha zecri tedbirlere tevessül edilmeden yayınlarında dikkatli olmalarını hatırlatırım.⁷⁴³

⁷³⁷ Murat Belge, "12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış" *Birikim Dergisi*, Sayı: 12, 1976, ss. 8-16.

⁷³⁸ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 11.

⁷³⁹ *Milliyet*, 27 Nisan 1971.

⁷⁴⁰ Birand vd., *12 Mart İhtilalin Pençesinde...*, s. 277-282.

⁷⁴¹ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 224.

⁷⁴² *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 3, 25.01.1973, s. 99.

⁷⁴³ "Bildiri No: 20", *Milliyet*, 22.05.1971.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının basında sürdürülen işkence iddialarının yayımlanmasını yasaklayan bir başka bildirisi ise şöyledir:

Sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte olan ve yakında başlayacak davaların sanıklarına emniyette tutukevlerinde işkence yapıldığı iddiaları çeşitli vesilelerle sürdürülmektedir. Bu iddiaların sorgulama ve yargılama ile ilgili görevliler üzerinde baskı yapmak, sıkıyönetim mahkeme kararlarına gölge düşürmek amacıyla yapıldığı bilinmektedir. Bu nedenle konu ile ilgili her türlü basın ve yayın yasaklanmıştır. Uymayanlar hakkında 1402 sayılı kanunun 3. ve 16. Maddeleri gereğince işlem yapılacaktır.⁷⁴⁴

Resmi makamlar işkence iddialarının asılsız olduğunu, aşırı solun propagandası olduğunu ileri sürdüler. Başbakan Erim 6 Haziran'da Fransız televizyon muhabiriyle yaptığı bir görüşmede işkence konusunda şu açıklamayı yapmaktaydı:

Maalesef bazı yabancı gazetelere maksatlı olarak aksettirilen bu haberler ve iddialar tamamıyla yanlıştır. Kim isterse Türkiye'ye serbestçe girebilir ve bu iddiaların yanlış olduğunu bizzat tespit edebilir...maalesef on günden beri, yabancı basından Türk ordusuna ve Türk hükümetine karşı, belirli bir çevre tarafından yönetilen bir iftira kampanyasına girişilmiş olduğunu müşahade etmekteyim.⁷⁴⁵

Başbakan Erim, işkence iddialarının yaygınlaşması üzerine 10 Haziran 1971 günü ilgili makamlara gönderdiği bir emirle iddiaların soruşturulmasını istedi. Söz konusu emir şöyledir: "Güvenlik kuvvetleri mensupları tarafından cebir ve şiddet kullanılarak baskı yapıldığı yolundaki iddia calibi dikkat çekici görülmüştür. Bu durumun önemle tahkiki ile gerekli tedbirlerin alınmasını ve sonucundan bilgi verilmesini rica ederim"⁷⁴⁶. Erim yaptığı bir başka açıklamada işkence iddiaları ile ilgili şöyle diyordu: "Aşırı solcular, büyük gürültü yapmışlar ve hala da yapmaktadırlar. Kitaplar yayınlamışlar, romanlar yazmışlardır. Hatta her gün gazetelerde temcit pilavı gibi fırsatını buldukça işkenceden, işkence yapıldığından bahsetmektedirler. Başbakanlığın işkence yapılsın diye bir emir vermesi hatıra bile gelmez."⁷⁴⁷ Daha sonraları Erim anılarında, Mart 1971'den 17 Nisan 1972'ye kadar olan başbakanlığı döneminde tutuklulara veya yakınlarına işkence yapıldığına dair kendisine doğrudan herhangi bir başvurunun yapılmadığını; ancak bu iddiaların savcılar tarafından hakkıyla araştırılmadığından hem emniyet mensuplarını hem de ordu mensuplarını töhmet altında bıraktığını yazacaktır.⁷⁴⁸ Nihat Erim'den sonra 12 Mart döneminde başbakanlık yapan Ferit Melen ve Naim Talu da kendilerine işkence konusunda yöneltilen yazılı veya sözlü sorulara cevap verdiklerinde, bu iddiaları incelediklerini, araştırdıklarını ve gerçeklere dayanmadığını tespit ettikleri cevabını vermişlerdir.

Meclisteki sağ partiler de işkence iddialarının aşırı solun bir propagandası olduğunu ileri sürdüler. AP sözcüsü Orhan Kürümoğlu TBMM'de yaptığı konuşmada asılsız işkence iddialarının dış basına "komünistlerce" intikal ettirildiğini ve hükümetin bu konuda yeterli tedbir almadığını söylüyordu.⁷⁴⁹ DP sözcüsü Faruk Sükan ise TBMM'de yaptığı konuşmada, uluslararası komünizmin, Türkiye'de gözaltına alınanlarla tutuklananlara işkence yapıldığı, insan hak ve hürriyetlerinin ihlal edildiği, fikir ve düşünce özgürlüğünün kısıtlandığı yolundaki iddiaları öne sürerek, Türkiye'yi Batı dünyasından ayırmayı amaçladığını söylüyordu. Sükan'a göre, uluslararası komünizm, olağanüstü şartları ve sıkıyönetim uygulamalarını koz olarak kullanıyordu.⁷⁵⁰ Diğer taraftan, 8 Kasım 1971'de

⁷⁴⁴ "Bildiri No: 50", *Her Gün*, 04.02.1973.

⁷⁴⁵ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 224.

⁷⁴⁶ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 227.

⁷⁴⁷ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 226.

⁷⁴⁸ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 228.

⁷⁴⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 3, 25.01.1973, s. 99.

⁷⁵⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 12, B: 3, 25.01.1973, ss. 87-96.

Cumhuriyet Senatosunda Milli Birlik Grubu üyesi Sami Küçük, Başbakanlığa hitaben verdiği önergesinde konuyla ilgili şu ifadelerle yer vermektedir:

Çeşitli demeçlerinizde, ilkel bir ortaçağ metodu olan işkenceye karşı olduğunuzu bildirmiş ve karikatürist Turhan Selçuk'a yapılan işkenceyi bizzat tahkik konusu yaptığınızı öğrenmiş bulunuyorum.

Son günlerde basın pek sınırlı bir kısmında sıkıyönetim mahkemelerindeki duruşmalarda, bazı sanıkların çeşitli emniyet makamlarında maruz kaldıkları işkencelere ait bilgiler yer almaktaydı.

8 Kasım 1971 tarihli eski Akşam gazetesinin üçüncü sayfasında 'bu köşeden' fıkra yazarı Altan Öymen imzasıyla yayınlanan 'ihbar ediyoruz' yazısının tetkikinden de anlaşılacağı üzere, sıkıyönetim mahkemelerinde açılan davalarda sanık olarak bulunanlara yukarıda bahsedilen ilkel işkence metodlarının uygulanarak, kanun ve insanlık dışı bir tutum ve davranış içine girildiği mahkeme zabıtlarına intikal etmiş ve bu suretle olaylar belgelenmiş bulunmaktadır...⁷⁵¹

Yukarıdaki şekilde başlayan soru önergesinde Sami Küçük, iddiaların ne derece doğru olduğunun araştırılmasını ve sonucunun yazılı olarak kendisine bildirilmesini istiyordu. Soru önergesine 10 Mayıs 1972'de cevap veren İçişleri Bakanı Ferit Kubat şunları söylüyordu:

Güvenlik kuvvetlerimizce yapılan sorgulama işlemlerinin ilgili makamlarla tayin edilmiş usuller çerçevesinde yürütüleceği, sanıklara normal sorgulama usulleri dışında ve işkence sayılabilecek davranışlarda bulunulması halinde, sorumluları hakkında gerekli işlemin derhal yapılacağı şüphesizdir.

1402 sayılı kanunun 2. maddesi uyarınca sıkıyönetimin uygulandığı illerimizde genel güvenlik ve asayişe ilişkin görev ve yetkiler sıkıyönetim komutanlıklarınca yapıp, kullanıldığı ve güvenlik kuvvetlerimiz bütün teşkilatıyla sıkıyönetim komutanlıklarının emrine girdiği için güvenlik kuvvetlerimizce yakalananların sorgulama işlemleri de, yetkili sıkıyönetim organlarının gözetimi altında yürütülmektedir. Sorgulama sırasında zabıta kuvvetlerimizce sanıklara işkence yapıldığı yolunda hiçbir iddia sıkıyönetim organlarından hükümete intikal ettirilmemiştir.

Durum bu iken anayasayı zorla tebdil, tağyir ve ilgayı hedef alan ve anarşik eylemlerin sanıkları olarak yargıç önüne çıkarılanlardan bazıları, askerî mahkemelerdeki duruşmaları sırasında kendilerini yakalayıp sorgularını yapan, zabıta görevlileri ile sanık sıfatıyla sevk edildikleri sıkıyönetim makamları ve hatta bazı askerî mahkemeler aleyhinde çeşitli iddia ve isnatlarda bulunmaktadırlar.

Dikkati çeken durum sanıkların sıkıyönetim savcılıklarında ve askerî mahkemelerdeki ilk sorgulamaları safhalarında bu yolda hiçbir iddiada bulunmadıkları halde, bu gibi iddiaları duruşma safhasında ve özellikle kalabalık dinleyiciler ve basın mensuplarının bulunduğu celselerde, ortaya atmış olmalarıdır. Komünizmi açıkça savunmakta olan sanıkların bu davranışları *Militan'a Notlar* başlıklı ideolojik kitapta hâkim huzuruna çıkarılanlara verilen talimat tamamen uymakta ve bu yönden calibi dikkat bulunmaktadır.

2- Önerge üzerine sıkıyönetim yetkili organlarından bilgi istenilmiştir.

Alınan cevaplardan:

Duruşmalar sırasında sanıklardan bazılarının emniyet müdürlüğünde kendilerine ve arkadaşlarına dayak atıldığı yolundaki iddialarının her birisi hakkında ve önergede sözü edilen gazete yayınından önce, ilgili sıkıyönetim

⁷⁵¹ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 229

komutanlıkları askerî savcılıklarınca soruşturma açıldığı, ancak kamu davasının açılmasını haklı gösterecek delillerin elde edilememesi karşısında herhangi bir işlem yapılmadığı gerçekte de gerek emniyet ve gerekse de sıkıyönetim mercilerindeki sorgulamaların kanun ve nizamlara uygun olarak yapıldığı öğrenilmiştir.⁷⁵²

I. Erim Hükümeti döneminde başbakan yardımcılığı yapan Sadi Koçaş anılarında; işkencenin, Türk ordusunun gelenekleri arasında yeri olmayan çağdışı bir eylem olduğunu, fakat polisin bazı kötü ve kaba davranışlarda bulunduğundan söz eder:

İşkence değil ama, poliste, öteden beri kötü ve kaba muamele yapıldığı haberleri, bize daha iktidarımızın ilk günlerinde ulaşmıştı. Başbakanın, benim ve İçişleri Bakanının bu gibi hallere engel olmak için kesin emirler yazmış olmamızın nedenleri bu idi. Bir Turhan Selçuk'a tokat atılması olayını, bu konuda ibret olacak şekilde ele almamızın nedeni, bu çirkin ve uygar bir topluma yakışmayan zihniyeti ve eylemi, daha başında önlemek kararımızdı. Poliste bu alışkanlığın devam ettiği haberleri üzerine bazılarını mahkemeye vermiş, bazılarını görevden almıştık.⁷⁵³

12 Mart dönemi boyunca işkence iddiaları gündemden düşmedi. İşkence iddialarıyla ilgili birçok kitap yazıldı, yayın yapıldı.⁷⁵⁴ Hükümet de bu iddialara karşı bir yayın faaliyeti başlattı. Bu yayınlardan bir tanesi *Beyaz Kitap Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*'dir.⁷⁵⁵ Adı geçen kitapta öncelikle Türkiye'yi 12 Mart'a getiren nedenler, aşırı solun terör faaliyetleri üzerinde durulmakta ve daha sonra 12 Mart dönemi ve sıkıyönetim uygulamalarına değinildikten sonra işkence iddialarına cevap verilmektedir. Bazı işkence iddiaları ele alınmakta ve bu kişilerle ilgili bilgi verildikten sonra bazı belge ve fotoğraflarla iddiaların gerçek dışı olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁵⁶ Dönemin savcılarının iddiaların üzerine gidip gerekli araştırmayı yapmadığından dolayı 12 Mart döneminde işkence yapıp yapılmadığı sorusu ortada kalmakta, her iki cevaba da inanlar bulunmaktadır. Fakat şurası gerçek ki 12 Mart döneminin yarattığı gergin, radikalize bir siyasi ortam ve toplumsal sarsıntılar ardında bir "işkence yazını" bıraktığıdır.⁷⁵⁷

Dönemin resmi makamları işkence iddialarını reddederken; sorunun diğer tarafı olan gözaltına alınanlar, hapishanedekiler ve dışarıdakiler ancak dikta rejimlerinde görülebilecek türde insanlık dışı işkence iddialarını yazılı ve sözlü olarak anlatmaya devam ettiler. Tutuklanan, kötü muameleye veya işkenceye maruz kaldığını iddia eden aydın ve yazar kitlesi 12 Mart dönemini konu alan veya kurguladığı dünyada ona yer veren romanlar yazdılar. Bu romanlar 12 Mart döneminde yaşananları, hapis ve işkence temalarını işleyen siyasal ve toplumsal içerikli yapıtlardır. Yazarlar, sağ-sol çatışması, çarpık düzen, polis baskısı ve işkence gibi konuları işlerken, aktarmak istedikleri toplumsal gerçekleri ön plana almış, romanı bu yolda bir araç olarak görmüşlerdir. Anlatım yöntemleri, üslup sorunları yani romanın sanatsal yönü ikinci plana itilmiştir.⁷⁵⁸ 12 Mart roman kuşağı olarak adlandırılan bu tür eserlerin bir kısmı şunlardır: Çetin Altan, *Büyük Gözaltı* (1973), *Bir Avuç Gökyüzü* (1974), *Viski* (1975), Füzûzan, *47'liler* (1974), Melih Cevdet Anday, *İsa'nın Güncesi* (1974), Oğuz Atay, *Tehlikeli Oyunlar* (1973), Tarık Dursun K., *Gün Döndü* (1974), Erdal Öz, *Yaralısın* (1974), Hakkı Özkan, *Grevden Sonra* (1974), Lütfü Kaleli, *Haşhaş* (1974), Emine Işınsoy, *Sancı* (1974), *Cambaz* (1982), Sevgi Soysal, *Yenişehir'de Bir*

⁷⁵² Erim, *12 Mart Anıları*, s. 229-230.

⁷⁵³ Koçaş, age., s. 192-193.

⁷⁵⁴ Askeri rejimin yaptığı baskılar konusunda yayımlanmış yabancı yayınlar konusunda bk. Jane Cousins, *Turkey Torture and Political Persecution*, Pluto Press, London, 1973. Bu kaynakta çok sayıda işkence iddiası öne sürülmektedir.

⁷⁵⁵ Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973

⁷⁵⁶ *Beyaz Kitap Türkiye Gerçekleri ve Terörizm...*, ss. 133-175.

⁷⁵⁷ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1998, s. 176.

⁷⁵⁸ Moran, age., s. 33.

Öğle Vakti (1974), *Şafak* (1975), *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* (1976), Pınar Kür, *Yarın Yarın* (1976), Samim Kocagöz, *Tartışma* (1976), Oktay Rıfat, *Bir Kadının Penceresinden* (1976), Demir Özlü, *Bir Uzun Sonbahar* (1976), *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* (1979), Sevinç Çokum, *Zor* (1976), Yılmaz Güney, *Selimiye Üçlüsü* (1979), Tarık Buğra, *Gençliğim Eyyvah* (1979), Tezer Özlü, *Çocukluğumun Soğuk Geceleri* (1980), Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi* (1982), Ahmet Altan, *Dört Mevsim Sonbahar* (1982), *Sudaki İz* (1985), Ayla Kutlu, *Tutsaklar* (1983), Mehmet Eroğlu, *İssizliğin Ortasında* (1979-1984), *Geç Kalmış Ölü* (1984), Erhan Bener, *Sisli Yaz* (1984), Bilge Karasu, *Gece* (1985), Gürsel Korat, *Ay Şarkısı* (1998), Timur Ertekin, *Şamanın Üç Soygunu* (1999), Tahir Abacı, *İkinci Adım* (1999), Erendiz Atasü, *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* (1999) Attila İlhan, *Yengecin Kıskaçı* (1999).⁷⁵⁹

Bu eserler sadece 12 Mart döneminde yazılmış eserleri ifade etmediğinden, 12 Mart roman kuşağında kronolojik bir tasnif de söz konusu değildir. Özellikle 1974'ten sonra böyle bir edebiyat türüne ait eserler yayımlanmaya başlanmış, 12 Mart'ın yarattığı toplumsal depresyon ve geçmişle hesaplaşma dürtüsü uzun yıllar edebiyatın gündeminden düşmemiştir. 90'lı yıllara kadar 12 Mart'ı konu alan, o dönemde yaşanan olaylardan esinlenen ve genel olarak yaşananları gerçekçi biçimde aktarmaya çalışan edebi eserlere rastlanmaktadır.

12 Mart romanı özellikle 12 Mart rejiminin uyguladığı baskı ve şiddeti merkezine alır. Bu nedenle, roman başkarakterleri edilgin veya mazlum kişilikler olarak sunulur. Eserdeki devrimci genç, maruz kaldığı muamelelere katlanmak zorunda olan bir solcu karakterdir. Romanda betimlenen siyasal durum öyle bir hal almıştır ki artık haklının ve haksızın, suçlunun ve suçsuzun, iyi ve kötünün ayırt edilmesi mümkün veya gerekli değildir; ister işkenceci, ister polis, savcı, gardiyan ya da hâkim kılığında olsun, asıl olan siyasal iktidarın söylediğidir ve bunu tartışmak pek de bir anlam taşımamaktadır. Roman başkarakteri maruz kaldığı baskı ve şiddete rağmen içinde bulunduğu duruma isyan etmez, aksine kanıksar ve kabullenir. Roman kahramanının, mahkemeye dilekçe vermeyi reddetmesi, içinde bulunduğu kötü duruma tepki göstermemesi veya alınan ifadenin işkence esnasında alındığını söylememesi, gardiyanı ilgili yerlere şikâyet etmemesi ya da evini basan emniyet güçlerine “ben suç işlemedim” diyerek kendisini savunmaması durumu pasif bir şekilde kabullendiğinin göstergeleridir. Böylelikle romanlarda yazarlar, 12 Mart rejiminin otoriter/totaliter özelliklerini, uyguladığı şiddet ve baskıyı anlatmak için geniş bir alan yaratarak, devrimci karakterlerin yaptıklarını değil, onlara yapılanları ön plana çıkarır. Örneğin akla ilk gelen 12 Mart romanlarından olan Erdal Öz'ün *Yaralınsın*'da romanın başkarakterinin evi basılır ve kendisi de gözleri bağlanarak götürülür. Roman başkarakterinin nasıl bir eyleme katıldığı açıklanmaz. Roman boyunca bu gencin başına gelenler aktarılır: Sorgulamalar, kötü muameleler, sürekli devam eden işkenceler vb. Roman başkarakterinin edilgin olmaktan başka çaresi yoktur ve elinden gelen tek şey katlanmaktır.⁷⁶⁰

12 Mart romanlarından işkence temasını işleyen eserlere birkaç örnek bu noktada faydalı olabilir. 12 Mart romanı denince akla ilk gelen eserlerden biri Füzûzan'ın *47'liler* adlı romanıdır. *47'liler*, 12 Mart üstüne yazılmış romanlar arasında en hacimli olanıdır. Bu romanda 12 Mart'ta öğrenci olan burjuva kökenli Emine'nin yaşantıları, bellek yolculukları, ailesiyle yaşadığı çatışmaları, hapisane süreçleri ve çevresindeki arkadaşlarının hikayeleri anlatılır. 12 Mart romanlarında temel öge olan işkence bu eserde oldukça ön plandadır. Roman kahramanları Emine ile Haydar evde basılırlar ve gözleri bağlı olarak götürüldükleri “kontrgerillada” Emine'ye yapılan işkence sayfalarca ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Buradaki ayrıntılı işkence sahneleri tüyler ürperticidir.⁷⁶¹ Bir diğer 12

⁷⁵⁹ A. Ömer Türkeş, , “Romanda 12 Mart Suretleri ve '68 Kuşağı”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 132, Nisan 2000, s. 80-85; Moran, age., s.13.

⁷⁶⁰ Moran, age., s. 14.

⁷⁶¹ Moran, age., s. 15.

Mart romanı Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* adlı romanıdır. Ağaoğlu, eserinde başka unsurlara da yer verse de işkence, gözaltı ve 12 Mart döneminin yarattığı psikolojik tahribat ana temadır. 12 Mart'ın ardından basılan ve ilk 12 Mart romanı niteliğinde olan Çetin Altan'ın *Büyük Gözaltı* ile *Bir Avuç Gökyüzü* de yine gözaltı, işkence ve hapisane süreçlerine odaklanır. Her iki romanda da özellikle provokasyon ve hukuk dışı uygulamalara önemli yer verilir. Melih Cevdet Anday'ın *Gizli Emir*'i ise diğerlerinden farklı bir anlatım ve kurguya sahiptir. 12 Mart'tan hemen önce yayımlanan romanda, yeri ve zamanı belirsiz, sürekli çatışmaların ve baskınların yaşandığı olağanüstü bir yönetim ortamı kurgulanır. Bu ortamda herkes bir "gizli emir" beklemektedir.⁷⁶²

12 Mart romanlarında öne çıkan bir diğer ana tema suçluluk duygusu ve psikolojik çöküştür. Bu nedenle romanlarda, 27 Mayıs darbesi sonrası ortaya çıkan sosyalist hareketlerin eylemleri, isyanları değil, 12 Mart ile birlikte gelen yenilgi durumunun yarattığı psikolojik çöküntü ve cezalandırılmalar konu olarak işlenmiştir. 12 Mart'ın sonrasında, öykü ve roman alanında öne çıkan yazarların birçoğu sol hareketlerle ilişki içinde olup, darbe sonrasında yeniden toparlanmaya çalışan sosyalist örgütlenmelere yakınlık duyan kişilerdir. 12 Mart muhtırası, ordu ve aydın gençliğin birlikte öncülük edecekleri tepeden inmece devrimci teorilerin çöküşünü de beraberinde getirmiştir. 12 Mart'ta ordunun bir muhtıra ile yönetime müdahale etmesiyle aşırı sol başlangıçta bir kafa karışıklığı yaşar. Sosyalistler arasındaki bu anlık tereddütün nedeni, dönemin sol örgütleriyle ilişkisi bulunan sosyalist eğilimli genç subayların 8-9 Mart tarihlerinde radikal programlı bir "milliyetçi devrimci" darbe girişimi beklentisiydi.⁷⁶³ Bu beklentiyi yazar Sevgi Soysal ironik bir şekilde şöyle ifade etmektedir: "...Yine de tomsonların gölgesindeki sayılmayı yadırgıyorduk. Milli demokratik devrim havasından yeni çıkmıştık ne de olsa!"⁷⁶⁴ Yine Oya Baydar'ın *Sıcak Külleri Kaldı* adlı romanında da aynı durum gözlenir. Romanın başkarakteri Ülkü gözaltına alındığı sırada kendisini cipten iten askerler: "*Ordu gençlik el ele! Doğru hapishaneye!*" sloganını atarak alay ederler.⁷⁶⁵ Romanın bir diğer önemli karakteri olan Ömer Ulaş'ın ise bir yerde de şöyle dediği görülür: "...12 Mart muhtırasını doğru değerlendiren pek az kişi ve grup olduğunu söylemişti. Milli demokratik devrimcilerin, cuntacıların, goşistlerin beklediği 8 Mart değil bu; bal gibi, emir-komuta zinciri içinde faşizan bir darbe. Zaten 8 Mart olsa da işçi sınıfı açısından iş aynı noktaya varırdı."⁷⁶⁶ Ordudan devrimci bir atılım bekleyen sosyalist aydınlar, kendilerine karşı tutuklamalara ve yargılamalara başladığında büyük hayal kırıklığı yaşamışlardır. Üniversite gençliğinin önderlerinden Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'nın idam edilmeleri, Mahir Çayan, Sinan Cemgil ve İbrahim Kaypakkaya'nın öldürülmeleri gibi birçok olay ideolojik gerilemenin yanı sıra psikolojik çöküş de yaratmıştır. 12 Mart romanları, Türk solunun tarihinde böylesine trajik bir döneme denk gelmektedir. Bu nedenle 12 Mart roman kuşağına yansıyan 1960'lar boyunca yaşanan süreç ve eylemler değil, hapisane-işkence anlatılarına eşlik eden 12 Mart muhtırası sonrası solda yaşanan gerileme, psikolojik çöküştür. Bu nedenle çoğu eserde, işkence ile yenilginin getirdiği suçluluk arasında kurulmuş gizli bir denge söz konusudur.⁷⁶⁷

12 Mart romanlarının neredeyse hepsinde, gözaltına alınmış devrimci karakterlerin maruz kaldığı kötü muameleler ve giriştikleri hesaplaşmalar işlenir ancak pek azı eylemlerden söz eder. Sorgu, işkence ve hapisane anlatıları ile sunulan devrimci karakterlerin neden ve nasıl isyan ettikleri, dünya görüşlerinin ne olduğu, daha önceki yaşamları anlatılmaz, daha çok emniyet kuvvetlerince yakalanmalarıyla başlayan yenilgi

⁷⁶² Türkerş, agm.; Belge, "12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış"..., Moran, age., s. 11-17.

⁷⁶³ Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Yay., İstanbul, 2007, s. 241-243.

⁷⁶⁴ Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 51.

⁷⁶⁵ Oya Baydar, *Sıcak Külleri Kaldı*, Can Yay., İstanbul, 2006, s. 167.

⁷⁶⁶ Baydar, age., s. 26.

⁷⁶⁷ Belge, "12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış"..., s. 8-16.

psikolojisi sergilenir.⁷⁶⁸ Örneğin Çetin Altan'ın *Bir Avuç Gökyüzü*'nde hapishaneden henüz çıkmış ünlü bir solcunun evi, kılık değiştirmiş polisler tarafından çevrilmiş, sürekli gözetim altına alınmıştır. Amaç adamı yurt dışına kaçmaya zorlamak ve kaçarken de yakalayıp onu hapishaneye göndermektir. Adamın sözde arkadaşı olan, bu komplonun mimarıyla başsavcı ve hastane başhekimi, adamın moralini bozmak için onu bir umutlandırır bir hayal kırıklığına uğratar. Komplonun kurbanı olan devrimci roman karakteri çaresizlik içinde bocalar ama kaçmaktansa yeniden uzun süre yatacağı cezaevine girmeyi tercih eder. Bu romanda da karakterin ne tür eylemlere karıştığı, hapse girme nedeni açıklanmaz.⁷⁶⁹

12 Mart döneminde yaşanan siyasal ve toplumsal olayları insanların özel hayatlarına paralel bir şekilde edebiyat aracılığı ile aktarmak sadece sol çevrelerin değil, döneme dair romanlar yazan sağcı yazarların da başvurduğu bir yoldur. Örneğin Emine Işınsoy'un *Cambaz* romanı bunlardan biridir. Yazar, roman kahramanı Ali'nin ve diğer solcuların eylemlerini, Türkiye'de gün geçtikçe kaybedilen milli ve manevi değer yoksunluğuyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışır. *Cambaz*'da, ideolojik nedenlerle ünlü bir işadamını öldüren sol eylemci Ali'nin başına gelenlerden başkaları sorumludur. Romandaki bilge kişi, gençlerin arkasından hayıflanarak, Ali gibi saf gençlerin kukla olarak kullanıldıklarını söyler. Romanın olumlu karakteri İlhan ise, aksine, milli ve manevi değerlerine, Türk-İslam kültürüne sıkı sıkıya bağlı kalarak doğru yolu bulmuştur.⁷⁷⁰

12 Mart 1971 darbesinin edebiyata etkisi en fazla düzyazıda görülse de şiire de yansımıştır. Birçok solcu şair, 12 Mart'ın kargaşalı olayları arasında başkî, şiddet ve işkenceye uğrayanlara, hayatını kaybedenlere dair şiirler yazmışlardır. Örneğin Edip Cansever, Turgut Uyar, Ahmet Oktay, Atol Behramoğlu ilk akla gelenlerdir. Cansever'in *Sonrası Kalır* adlı şiir kitabında 12 Mart yaşantısından kaynaklanan birçok şiir yer alır.⁷⁷¹

⁷⁶⁸ Türkes, agm., s. 80-85.

⁷⁶⁹ Moran, age., s. 15.

⁷⁷⁰ Türkes, agm., s. 80-85.

⁷⁷¹ Belge, "12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış"...8-16.

5. 12 EYLÜL DARBESİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

5.1. 12 Mart'tan 12 Eylül'e 1970'ler Türkiye'si

1960 ve 1980 darbeleri arasında bir ara durak niteliğinde olan 12 Mart dönemi 14 Ekim 1973 seçimleriyle son buldu. Daha önce de değinildiği üzere, askerler, süregelen siyasal şiddet ve terörün önlenmesi, yürütmenin güçlendirilmesi ve Anayasa'nın öngördüğü reformların uygulanması amacıyla 12 Mart muhtırasını vermişlerdi. Bu dönemde askerlerin desteğiyle birbiri ardına kurulan dört hükümet, muhtırada belirtilen ilk iki amacı gerçekleştirdiler. Siyasal şiddet ve terör sıkıyönetim sayesinde bastırıldı. 1971'de ve 1973'te yürütme otoritesinin güçlendirilmesi ve aynı zamanda siyasal şiddet ve terörden sorumlu olarak görülen belirli temel özgürlüklerin kısıtlanması için Anayasa, geniş bir şekilde gözden geçirildi.⁷⁷² 12 Mart rejimi, 1961 Anayasası'nın öngördüğü sosyal reformların gerçekleştirilmesi konusunda ise başarısız oldu. 12 Mart hükümetleri, reform sözcüğüne karşılık gelebilecek herhangi bir icraatı fiilen yürürlüğe koyamadılar. Başarısız 12 Mart deneyimi gelişmeyi sağlayacak reformlarla değil, sıkıyönetim yetkililerinin kitlesel tutuklamalarıyla, basına uygulanan sansürle, işkence iddialarıyla ve siyasal şiddet ve terörün bastırılması gerekçesiyle Anayasa'nın tanıdığı özgürlüklerin sınırlandırılmasıyla tarihteki yerini aldı. Dolayısıyla Türkiye'nin uzun yıllardan beri çözülmemiş ekonomik, siyasal, hukuksal, sosyal ve kültürel sorunlarının 12 Mart muhtırasından sonra azalmadığını, aksine yeni sorunların eklenmesiyle çoğaldığını 12 Eylül darbesine giden süreç izlendiğinde saptanabilmektedir.

Türkiye, 1970'li yıllar boyunca derin ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlar yaşadı. 12 Mart 1971'den beri askerî-sivil bir rejimle yönetilen Türkiye nihayet 14 Ekim 1973 seçimleriyle yeniden sivil rejime geçiş yaptı. Bu seçimlerden CHP oylarını önemli bir oranda arttırarak birinci parti olarak çıktı. Milli Selamet Partisi (MSP) ve Demokrat Parti (DP) tarafından oyları bölünen AP, ikinci parti konumundaydı.⁷⁷³ Seçimlerde CHP 185, AP 149, CGP 13, DP 45, MHP 3, MSP 48, Türkiye Birlik Partisi (TBP) 1 ve bağımsızlar ise 6 sandalye kazanmıştı.⁷⁷⁴ Ancak seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek yeterlikte oya sahip olmadığından, 12 Mart muhtırasının yarattığı belirsizlik, 26 Ocak 1974'te CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulmasına kadar devam etti.⁷⁷⁵ Ne var ki düşünce ve görüş açısından aynı noktada buluşup birlikte çalışmayacakları başından belli olan CHP ile MSP'nin kurduğu hükümet ancak dokuz aya yakın bir süre ayakta kalabildi.⁷⁷⁶ CHP-MSP koalisyon hükümetinin istifası uzun bir hükümet krizine de yol açtı. 18 Eylül 1974'ten 31 Mart 1975'e kadar süren bu hükümet krizi, Demirel'in sağ kanat partilerini bir araya getirerek Milliyetçi Cephe Hükümetini (AP, MSP, CGP, MHP) kurmasıyla ancak aşılabildi.⁷⁷⁷ AP'nin öncülüğünde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetinin özelliği, hükümetteki etkileriyle Meclisteki temsil güçleri orantısız olan sağ kanat küçük partilerden oluşmasıydı. Bu partilerin birlikteliği daha çok Ecevit'in Kıbrıs Barış Harekati'yle yakaladığı yükselişi bir erken seçime götürmesini engellemek, Ecevit ile birlikte yükselen solu önlemektir.⁷⁷⁸ Milliyetçi Cephe Hükümeti haziran 1977 genel seçimlerine kadar işbaşında kaldı. Ekim 1973 seçimleriyle siyasal istikrarın bir türlü sağlanamamasının yanında, gelişmekte olan ülke ekonomilerini sarsan petrol krizinin

⁷⁷² Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 39.

⁷⁷³ Nadir Nadi, "CHP Başarısı Üstüne", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973, s. 1, 7.

⁷⁷⁴ *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki...*, s. 110.

⁷⁷⁵ *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1971.

⁷⁷⁶ *Milliyet*, 18 Eylül 1974.

⁷⁷⁷ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1975.

⁷⁷⁸ M. Ali Birand, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar, *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 38; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 422-425.

etkileri, yüksek enflasyon, işsizlik, temel tüketim maddelerinin piyasada giderek bulunamaması gibi ekonomik sorunlar⁷⁷⁹; Kıbrıs bunalımı, Amerikan ambargosu gibi uluslararası problemler⁷⁸⁰; siyasi partiler arasındaki siyasal kutuplaşmanın giderek sokağa yansması ve öğrenci olayları gibi iç sorunlar durumu daha da ağırlaştırmaktaydı. Türkiye bu atmosfer içerisinde 1977 seçimlerine gitti. 5 Haziran'da yapılan seçim sonuçları istikrarı sağlayacak etkili bir hükümetin çıkmasını sağlayamadı. Seçim sonuçlarına göre, CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3, DP 1 ve bağımsızlar ise 4 milletvekili kazanmıştı.⁷⁸¹ Böylece Türkiye bir kez daha kararsız ve istikrarsız koalisyon hükümetleri döneminden geçmeye mahkûm oldu. 1977 seçimlerinden sonraki üç yıl boyunca siyasi, ekonomik ve toplumsal ortam neredeyse topyekûn çöküş noktasına kadar bozuldu. Bu süreçte hem Ecevit hem de Demirel liderliğinde kurulan koalisyon hükümetleri siyasal şiddet ve terörü durdurmayı, yasamanın içerisinde bulunduğu tıkanıklığı aşmayı, yüzde yüzün üzerinde olan enflasyonu düşürmeyi başaramadılar.⁷⁸²

Türkiye'de 1970'li yılların en önemli sorunu siyasal şiddet ve terördü. 12 Mart döneminde durdurulan şiddet eylemleri, sivil yönetime döndükten sonra yeniden baş gösterdi. 12 Eylül'e giden süreçte 12 Mart muhtırasına yol açan durum bir anlamda daha kapsamlı ve daha korkutucu bir şekilde yeniden ortaya çıktı. 1974 ve 1975'te yeniden başlayan sağ-sol kamplaşması ve bu gruplar arasındaki çatışma giderek tırmandı ve özellikle 1978 ile 1980 arasında korkunç boyutlara ulaştı.⁷⁸³ Yaşanan şiddet ve terör olaylarında 1974 ile 1977 arasında 491 kişi hayatını kaybederken, 1978'de 1095, 1979'da ise 1368 kişi siyasal öldürme olaylarında hayatını kaybetti.⁷⁸⁴ Sağ ve sol gruplar birbirleriyle çatışırken bir taraftan da mezhep çatışmaları niteliğinde olaylar da patlak vermeye başlamıştı. 3 gün devam eden ve 100'den fazla kişinin hayatını kaybettiği aralık 1978'deki Kahramanmaraş olayları⁷⁸⁵ üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etme noktasına geldi. 26 Aralık 1978'de öncelikle 13 ilde⁷⁸⁶ ve daha sonraki çeşitli tarihlerde 9 ilde sıkıyönetim ilan edildi.⁷⁸⁷ Sıkıyönetime rağmen birbiri ardına kurulan koalisyon hükümetleri kargaşayı önleyemedi ve devlet otoritesi giderek zayıfladı. Ülkenin karşı karşıya olduğu çok boyutlu sorunlar karşısında sivil hükümetler aciz kalınca müdahale planları yeniden ortaya çıktı ve 12 Eylül 1980 darbesine götüren adımlar atıldı.

5.2. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Kurumsallaşma Süreci

12 Eylül 1980 tarihinde Org. Kenan Evren başkanlığındaki askerî cunta, "Bayrak Harekâtı" adını verdikleri müdahale ile yönetime el koydu. Müdahale herhangi bir direnişle karşılaşmadan amacına ulaştı. 12 Eylül sabahı saat 04.00'da Milli Güvenlik Konseyinin (MGK) 1 numaralı bildirisi Kenan Evren adına TRT'den tüm ülkeye bildirildi. Orduyu harekete geçmeye sevk eden belli başlı unsurlar, bildiriye şu şekilde özetlenmişti: Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırılar yoğunluk kazanmıştır. Buna karşılık Devlet organları ve anayasal kuruluşlar işlemez duruma getirilmişlerdir. İrticai fikirler ve sapık ideolojiler devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini ve siyasal partileri etkileri altına alarak ülkeyi iç savaş eşiğine getirmişleridir. TSK, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Türk milleti adına yerine getirmek için emir ve

⁷⁷⁹ Hale, age., s. 270-271.

⁷⁸⁰ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 41-42.

⁷⁸¹ *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki...*, s. 111.

⁷⁸² Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 276.

⁷⁸³ Birand vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladi...*, s. 41.

⁷⁸⁴ Ruşen Keleş ve Artun Unsal, *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1982, s. 35.

⁷⁸⁵ *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1978.

⁷⁸⁶ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1978.

⁷⁸⁷ Üskül, *Siyaset ve Asker...*, s. 276.

komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Harekâtın amacı, ülkenin bütünlüğünü devletin otoritesini yeniden sağlamak, milli birliği ve kardeşliği sağlamak, iç savaşa ve kardeş kavgasına son vermek ve siyasal şiddet olaylarının yeniden baş göstermesini önlemek, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.⁷⁸⁸

Darbe, emir ve komuta zinciri içinde, hiyerarşik bir düzende gerçekleştirildi. Darbenin yasal dayanağı olarak, 27 Mayıs ve 12 Mart'ta olduğu gibi, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 35. maddesi ileri sürülmekteydi. 12 Eylül'ü gerçekleştiren kuvvet komutanları -kara, deniz, hava ve jandarma- Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında, kasım 1983 genel seçimlerine kadar Türkiye'yi yöneten askerî cuntayı, Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluşturdular. MGK şu üyelerden oluşuyordu: Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hv. Kuv. K. Org. Tahsin Şahinkaya, Dz. Kuv. K. Ora. Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun. Devlet Başkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkilerini de Kenan Evren almıştı. MGK Genel Sekreterliği'ne de Org. Haydar Saltık atandı.⁷⁸⁹ Anayasa'da TBMM'ye, Millet Meclisine, Cumhuriyet Senatosuna ve Cumhurbaşkanına ait olduğu belirtilmiş tüm görev ve yetkiler MGK'ye verildi. MGK tarafından yayımlanan bildiri ve kararlar ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların Anayasa'ya aykırılığı iddiası ileri sürülemeyecekti.⁷⁹⁰ MGK'nin ilk işlemlerinin belirgin özelliği, devlete her düzeyde el koyma ve sistemi tamamen militarisitleştirme niteliğindedir.⁷⁹¹

Darbe günü saat 13.00'te Kenan Evren TRT'de uzun bir konuşma yaparak, müdahalenin gerekçelerini daha ayrıntılı olarak açıkladı. Evren konuşmasının başında toplumsal bölünmenin, ekonomik çöküşün, anarşi ve şiddetin sorumlusu olarak tüm politikacıları, tüm kurumları gösterdi. Daha sonra ise MGK'nin izleyeceği politikaların esaslarını açıkladı. Evren konuşmasında yeni bir anayasanın, seçim ve partiler kanununun hazırlanacağını, NATO dâhil tüm ittifak ve antlaşmalara bağlı kalınacağını, parlamenterlerin yeni yönetime karşı suç teşkil edecek davranışlarda bulunmadıkları sürece haklarında herhangi bir işlem yapılmayacağını; AP, CHP, MSP ve MHP başkanlarının durum müsait olduğunda serbest bırakılacağını, siyasi parti faaliyetlerine anayasa ve yasal düzenlemelerden sonra yeniden izin verileceğini ifade etti. Evren konuşmasının devamında yargı konusunda, mahkemelerin hızlı ve korkusuz çalışabilmeleri için yasal ve idari tedbirlerin alınacağını; ekonomi konusunda ise işçi haklarının korunacağını, "sendika ağalarının faaliyetlerine" izin verilmeyeceğini, iş barışı sağlanarak üretimin arttırılacağını ve ihracata ağırlık verileceğini, tarım seferberliğine önem verileceğini ve köyden kente göç sorununa çareler aranacağını ifade etti. Eğitim konusunda ise Evren, eğitim ve öğretimin Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapılacağını belirtti.⁷⁹² Evren'in konuşmasından, askerlerin sadece sistemli bir şekilde yönetime el koyup bir ara rejimden sonra yeniden sivil rejime geçiş niyetinde olmadığı, aynı zamanda geleceğe yönelik oldukça kalıcı bir yeniden yapılanma sürecini planladıkları anlaşılıyordu.

12 Eylül ile birlikte ülkede, 5 kişilik bir emir-komuta kademesi, sıkıyönetim komutanları, devlet kurum ve kuruluşlarına atanan askerler ile işler yürütülmeye başlandı.⁷⁹³ Tam anlamıyla MGK'yı oluşturan 5 general ülkeye hâkim olmuştu. Kenan Evren Devlet Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı sıfatları ile ülkede nerdeyse tek yetkili karar verme mercii halindeydi. Askerî rejim darbe günü ve takip eden birkaç gün içerisinde yayımladığı bildiri ve kararlarla çok hızlı bir şekilde tüm ülkeyi tahakkümü altına

⁷⁸⁸ *Resmi Gazete*, Sayı: 17103, 12.09.1980; *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1980.

⁷⁸⁹ *Resmi Gazete*, Sayı: 17103, (Mükerrer), 12.09.1980.

⁷⁹⁰ "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 17145, 28 Ekim 1980,

⁷⁹¹ Gemalmaz, agm., s. 975.

⁷⁹² *Resmi Gazete*, Sayı: 17103, (Mükerrer), 12.09.1980; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1980.

⁷⁹³ *Milliyet*, 14 Eylül 1980.

aldı ve ülke askerlerin yasakçı kuralları içinde bir kışla gibi yönetilmeye başlandı. Darbeyi takip eden birkaç gün içerisinde yayımlanan bildiri ve kararlarla bütün ülkede sıkıyönetim ilan edildi. Yurt dışına çıkışlar yasaklandı ve sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Parlamento ve hükümet feshedildi ve parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Siyasi partilerin faaliyetleri yasaklandı ve dört siyasi parti liderinin “şimdilik can güvenliklerinin sağlanması amacı ile Silahlı Kuvvetleri’nin koruma ve gözetiminde belirli yerlerde ikamete tabi” tutuldukları açıklandı. DİSK, MİSK, HAK-İŞ ve TÜRK-İŞ’in faaliyetleri durduruldu ve para ve evraklarına el konuldu. Nerdeyse bütün sendikal faaliyetler yasaklandı; tüm grev ve lokavtlar ertelendi. Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay ve Türk Hava Kurumu hariç, tüm derneklerin faaliyetleri durduruldu. Yasama ve yürütme yetkilerinin MGK tarafından kullanılacağı açıklandı. Kısa sürede yeni bir hükümetin kurulacağı ve yürütme sorumluluğunun bakanlar kuruluna bırakılacağı belirtildi. Emniyet Genel Müdürlüğü’nün tüm teşkilatı ile birlikte Jandarma Genel Komutanlığının emirine verildiği ve sıkıyönetim komutanlarının kanun ve düzeni sağlamak için her türlü önlemi alabilecek yetkiye sahip oldukları açıklandı. TSK’ye ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutumun en sert şekilde cezalandırılacağı ve yurtda kan dökülmemesi için bütün vatandaşların yayımlanacak bildirimler doğrultusunda hareket etmeleri istendi.⁷⁹⁴ Askerî yönetim seçilmişlere güvenmediğinden mevcut belediye meclisleri feshedildi ve belediye başkanları görevden alındı.⁷⁹⁵ Toplam 67 ilden 27’sinin valisi değiştirildi.⁷⁹⁶ Böylece 12 Eylül darbesiyle askerler tarafından oluşturulan bu yeni otorite, siyasetçiden sendikacıya, öğrenciden işçiye, memurdan esnafa kadar herkesi ve her yeri değiştirmeye başlayacak ve toplumsal yaşamın her alanına egemen olacaktır.

İlk bildiri ve açıklamalardan 12 Eylül’ün diğer bütün darbelerden daha etkili, daha sistemli ve daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktaydı. Ne emir-komuta hiyerarşisini ihlal etmiş, plansız programsız 27 Mayıs gibiydi ne de 12 Mart gibi askerlerin perde arkasından yönetmeyi seçtikleri yarım bir darbeydi. 12 Eylül askerî cuntasının 27 Mayıs ve 12 Mart tecrübelerinden ders çıkardığı açıktı. Başlangıçta toplum, darbeyi; yıllarca süren siyasi şiddet ve terör, yüksek enflasyon, döviz kıtlığı, işsizlik, mezhep çatışmaları, hayat pahalılığı, karaborsa, grevler, devlet kurumlarının aşırı politize olması, siyasi partilerin çekişmesi gibi çok boyutlu sorunların hiçbirine çözüm bulamayan ve açmaza girmiş parlamenter rejimin alternatifi olarak gördü. Bu nedenle darbeye herhangi bir direniş olmadı. Darbenin lideri Kenan Evren, ülkenin yeni lideri olarak kısa sürede benimsenirken, 12 Eylül darbesi de toplum nezdinde kolaylıkla meşruiyet sağladı. Birkaç istisna dışında basın da müdahaleyi tüm gücüyle destekledi. Askerî müdahalenin çözüm yolu olamayacağına dikkat çekenler bile tepkiyle karşılandı.⁷⁹⁷ Dolayısıyla böyle bir atmosferde 12 Eylül rejiminin bir meşruiyet tabanı oluşturması çok zor olmadı. Evren 16 Eylül’deki ilk basın toplantısında yaptığı açıklamada, 12 Eylül’ün tarih kitaplarındaki gibi bir darbe olmadığını, “Cumhuriyeti kollama ve koruma” hareketi olduğunu, demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için ordunun ve milletin isteği doğrultusunda yapıldığını, TSK’nin “son çare olarak” müdahaleye karar verdiğini ifade etti.⁷⁹⁸ Burada belirtmek gerekir ki Evren’in darbenin millet adına yapıldığını vurgulayıp askerî cuntanın iradesiyle halk iradesini özdeşleştirerek 12 Eylül’e geniş meşruiyet sağlama çabası, 27 Mayıs darbecilerinin yolunu açtığı bir durumdu. Nitekim 1961 Anayasası’nın Başlangıç kısmında 27 Mayıs darbesi “ulusça direnme hakkı” olarak tanımlanmakta, darbenin millet adına yapıldığı vurgulanmaktaydı.

⁷⁹⁴ “Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararları”, *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, B: 1, 19 Eylül 1980, ss. 4-15.

⁷⁹⁵ *Resmî Gazete*, Sayı: 17120, 29 Eylül 1980.

⁷⁹⁶ *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1980, s. 1, 5.

⁷⁹⁷ M. Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yay., 1984, ss. 284- 300.

⁷⁹⁸ *Milliyet*, 17 Eylül 1980.

12 Eylül rejiminin hedef ve programı 16 Eylül'de Devlet Başkanı Kenan Evren'in ve Konsey üyelerinin düzenlediği basın toplantısında belirmeye başladı. Dört yüzü aşkın yerli ve yabancı basın mensubunun katıldığı toplantıda Evren, "bozulan demokrasiyi işletmeye" geldiklerini, uzun süre iktidarda kalmak gibi niyetlerinin olmadığını; anayasa, siyasal partiler ve seçim kanunlarında değişiklikler yapıldıktan "makul bir süreden sonra" yeniden sivil rejime geçileceğini ifade etti. Evren, "demokratik düzen ve rejimin şimdiye kadar sağlıklı bir biçimde işlemesine imkân vermeyen tüm engelleri, bir daha böyle bir müdahalenin yapılmasına lüzum bırakmayacak şekilde kaldırmaya" kararlı olduklarını ifade ederek devletin yeni baştan düzenleneceğinin ilk sinyallerini vermekteydi. Evren'in açıklamasından mevcut ekonomi politikasına devam edileceği, herhangi bir sapmanın olmayacağı da anlaşılmaktaydı. Demirel hükümetinin benimseyip başlattığı 24 Ocak kararları ve IMF ile yapılan üç yıllık anlaşma geçerliliğini koruyacak görünüyordu. IMF anlaşmasının öngördüğü ve ancak henüz yerine getirilmeyen konulardan en önemlisi vergisel düzenlemeydi. Maliye Bakanlığı darbeden hemen sonra Vergi Yasası için çalışmalara başlamıştı bile.⁷⁹⁹ Evren'in açıklamalarından dış politikada süregelen çizginin izlenmeye devam edileceği anlaşılmaktaydı. Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşü konusunda ise Evren "her türlü gayret, iyi gayret gösterilecek" diyerek Yunanistan'ın dönüşüne yeşil ışık yakmaktaydı.⁸⁰⁰ Söz konusu basın toplantısında Evren darbenin amaçlarını özetle şöyle ifade etmekteydi: Milli birlik korunacak, anarşi ve terör önleneyecek, can ve mal güvenliği sağlanacak, devlet otoritesi hâkim kılınacak; sosyal barış, milli anlayış ve beraberlik sağlanacak; sosyal adalete, kişisel hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimi işler hale getirilecek; makul sürede yasal düzenlemeler tamamlanacak ve sivil yönetim yeniden kurulacak. Evren bu amaçlara ulaşılabilmesi için nelerin yapılması gerektiğini de açıkladı: Demokratik sosyal hukuk düzenine kısa aşamalarla ulaşılacak; Anayasa, Seçim Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ya değiştirilecek ya da yeni hükümler eklenecek; cumhurbaşkanı seçimi kolaylaştırılacak; milletvekillerinin Meclise devamını sağlayacak düzenleme yapılacak; anarşi ve terörü önleyecek kanunlar hazırlanacak, yargı organları güçlendirecek kanunlar hazırlanarak, Ceza Kanunu ıslah edilecek; işçi- işveren ilişkileri yeniden düzenlenecek.⁸⁰¹

5.3. Bülend Ulusu Hükümetinin Kuruluşu ve Hükümet Programında Eğitim ve Kültür

12 Eylül rejimi, yürütme yetkisini devretmek üzere darbeden hemen sonra hükümet kurma sürecini başlattı. 12 Eylül darbesi planlaması iyi yapılmış bir hareketti. Bu nedenle hükümet kurma işlemi çok kısa süre içerisinde tamamlandı. Evren, darbeden önce, kurulacak hükümet konusunda bir ön çalışma yapmış ve bakanlık verilebilecek 63 kişinin isimlerini listelemişti.⁸⁰² Bu isimlerin bazısının karşısına verilmesi düşünülen bakanlık yazılmış, diğerlerinin ise sadece isimleri yazılmıştı. Listede Turhan Feyzioğlu başbakan olarak düşünülmüştü. Ancak Feyzioğlu'nun kamuoyunda uygun görülmediği gerekçesiyle onun başbakan olarak atanmasından vazgeçildi.⁸⁰³ Başbakan olacak kişi asker orjinli mi olmalı, yoksa sivil mi tartışmalarından sonra nihayet emekli Ora. Bülend Ulusu'nun başbakan olarak atanmasına karar verildi. Askerî yönetim Ulusu'nun kendileriyle uyum içerisinde çalışabilecek en iyi aday olabileceğine karar vermişti. Çünkü Ora. Ulusu, Dz. Kuv. K. olarak darbeyi hazırlayan kuvvet komutanlarından birisiydi ve darbeden çok kısa

⁷⁹⁹ Yalçın Doğan, "Vergi Yasaları Yeniden Düzenleniyor", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1980, s. 1, 5.

⁸⁰⁰ *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1980, s. 1, 7 ; Hasan Cemal, "12 Eylül'ün İlk Göstergeleri", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1980, s. 1, 7.

⁸⁰¹ *Milliyet*, 17 Eylül 1980.

⁸⁰² Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 71-72.

⁸⁰³ Davut Dursun, *Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, İşaret Yay., İstanbul, 2000, s. 234-235.

bir süre önce (Ağustos 1980) olağan prosedürle emekli olmuştu.⁸⁰⁴ Ancak Ulusu hakkında Evren'in iki noktada çekincesi vardı; bunlardan biri, Ulusu'nun “çok terbiyeli, kibar” oluşuydu. Evren'e göre bu özellikler iyi birer meziyet olmakla birlikte böyle olağanüstü dönemlerde “sert tabiatlı insanlara” daha çok ihtiyaç vardı. Bir diğeri ise emekli olduktan sonra Bülend Ulusu, dönemin başbakanı Süleyman Demirel'den dış bir görev istemiş ve bunun üzerine Roma Büyükelçiliğine gönderilmesine karar verilmişti.⁸⁰⁵ Evren'e göre bu durumdan dolayı Ulusu'nun Demirel'e karşı bir minnet borcu olabilirdi.⁸⁰⁶

Bülend Ulusu, hükümeti kurmakla görevlendirilmişti, ancak bakanlar kuruluna kimlerin seçileceğine de MGK karar verdi. Tek tek isimler üzerinde duruldu ve sonunda başbakan ve 26 bakandan oluşan 27 kişilik hükümet, yasma yetkisi MGK'ye ait olmak üzere 20 Eylül'de kuruldu.⁸⁰⁷ Bakanlardan 13'ü Kenan Evren'in daha önce tespit ettiği listedendi.⁸⁰⁸ Hükümetin kompozisyonuna bakıldığında eski bakanlar, senatörler, bürokratlar, akademisyenlerin yanı sıra beş tane de general bulunmaktaydı. Bu asker kökenli üyeler daha çok İçişleri, Milli Eğitim gibi stratejik bakanlıklara atanmışlardı.⁸⁰⁹ Kabinede bulunan sivillerden en dikkat çekici atama, Turgut Özal'ın ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olmasıydı.⁸¹⁰ MGK, bu görevi Özal'a teklif ettiğinde o, Maliye Bakanı olarak düşünülen Adnan Başer Kafaoglu ile çalışmayacağını söyledi ve Kafaoglu'nun yerine yakın arkadaşı ve daha önce Maliye Bakanlığında çeşitli üst düzey görevlerde bulunan Kaya Erdem'in Maliye Bakanlığına getirilmesini istedi. MGK, Özal'ın bu şartını kabul etmek zorunda kaldı. MGK için Özal'ı değerli kılan şey onun 24 Ocak 1980'de yürürlüğe giren ekonomik kararların mimarlarından biri olmasıydı. Askerî yönetim, ekonomi politikasını bu kararlar üzerine kurmuştu ve Özal'ı bu kararları uygulayacak bir makamda tutmak istiyordu.⁸¹¹

27 Eylül'de TBMM'nin Senato salonunda hükümet programını MGK'ya sunan Başbakan Ulusu, öncelikle 12 Eylül öncesi Türkiye'sinin durumunu tasvir eden MGK bildirimlerinin içeriklerini tekrarlayarak başladı. Programda 12 Eylül öncesi dönemde, devletin otoritesinin zedelendiği; devletin, neredeyse bütün organları ve anayasal kuruluşları ile işlemez hale geldiği, demokratik düzenin felce uğradığı ve yerini anarşi ortamına bıraktığı; mezhep, dil ve siyasi görüş farklılıklarının ideolojik açıdan ve kasıtlı olarak istismar edilerek vatandaşların düşman kamplara ayrıldığı, anarşi ve terör olaylarının Türkiye'yi bir iç savaşa sürüklediği, yasama organının faaliyetinin yavaşladığı; yasama, yürütme ve yargı organları arasında bazı durumlarda kuvvetler çatışması ortaya çıktığı; devlet memurlarının, işçilerin, öğretmenlerin ve emniyet mensuplarının bir kısmının ideolojik olarak gruplara ayrıldığı; Atatürk ilkelerinin bir tarafa bırakılıp yeni nesillerin “Atatürk milliyetçiliğinden, milli şuur ve ülkülerden habersiz kalarak, yabancı ideolojilerin etkisine” terk edildiği, laiklik ilkesinin ihlal edilerek şeriat düzenini getirmeye yönelik düzenlemelerin yapıldığı ifade edilmekteydi. Programda, devlet ve toplum hayatındaki bu çöküşün, ekonomik ve sosyal alandaki sorunlar ve darboğazlarla daha da hızlandığı ileri sürülmekteydi. Yine söz konusu programda, hızlı nüfus artışının, plansız ve hızlı şehirleşme hareketinin, gittikçe artan oranda işsizliğin, eğitim sisteminin yapısındaki çarpıklığın, milli kültür değerlerindeki yozlaşmanın sosyal yapıdaki dengesizlikleri

⁸⁰⁴ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1980, s. 5.

⁸⁰⁵ *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1980.

⁸⁰⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 66.

⁸⁰⁷ Kabin üyelerinin tam listesi için bk. *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1980.

⁸⁰⁸ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 71-72.

⁸⁰⁹ İçişleri Bakanı, Em. Korg. Selahattin Çetiner; Milli Eğitim Bakanı, Em. Korg. Hasan Sağlam; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Em. Tümğ. Necmi Ayanoğlu; Gümrük ve Tekel Bakanı, Em. Korg. Recai Baturalp; Gençlik ve Spor Bakanı, Em. Korg. Vecdi Gönül. “Yeni Bakanlar Kurulu Üyeleri”, *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1980; *Resmî Gazete*, Sayı:17113, 22 Eylül 1980.

⁸¹⁰ *Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, B: 4, 27.09.1980, s. 83-92.

⁸¹¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 67-68.

büyüttüğü belirtilmekteydi. Programda, devlet ve toplum hayatındaki çöküşün asıl sorumlusunun 1961 Anayasası olduğu öne sürülmekteydi. 1961 Anayasası ile getirilen ve devlet organlarının dayandırıldığı bazı temel yönelimlerin Türkiye'nin bünyesine uymadığı belirtildikten sonra, sınırları belirsiz bir özgürlük anlayışının, hukuk devleti ileri sürülerek yürütme organının işlemez duruma getirilişinin, devlet içinde devlet olmaya yönelik bir özerklik görüşünün ve bilimsellik adı altında siyaset yapılmasının 1961 Anayasası'ndan kaynaklandığı vurgulanmaktaydı.⁸¹²

Hükümet programında eğitim ve kültürle ilgili politikalar, MGK'nin ilk bildirimlerindeki resmi söylemin tekrarı niteliğindeydi. Programın eğitimle ilgili kısmında, milli eğitime, “bütün ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler içerisinde” öncelikli önem verildiği belirtilmekteydi. Milli eğitim ve öğretimde “Atatürk Milliyetçiliğinin yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak” önlemlerin alınacağı ifade edildikten sonra ilkokuldan üniversiteye kadar bütün öğretim kurumlarındaki öğrencilerin amacının “Atatürk Milliyetçiliği ve ilkeleri ile pekişmiş milli unsur, bilgi ve becerileri” kazanmak olduğu, öğrencilerin “Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist” olmalarına izin verilmeyeceğinin altı çizilmekteydi. Programda eğitim ve öğretimin temel amacı şöyle ortaya konulmaktaydı:

...ülkesi ve milletiyle devletin geleceğini hazırlama görevini üstlenen eğitim kurumlarında ve kuruluşlarında Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına saygılı olan; milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren yurttaşlar yetiştirmek başlıca hedeflerimizden biri olacaktır.⁸¹³

Programda, bütün geçmiş hükümetler gibi, ülke kalkınması için nitelikli işgücü yetiştirme konusu üzerinde durulmakta ve mesleki ve teknik öğretime ağırlık verileceği bir kez daha belirtilmekteydi. Daha sonra, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve derneklerin mutlaka siyaset dışında tutulacağı vurgulanmaktaydı: “Öğretmenler ve yöneticiler politikadan tümü ile arındırılacak ve derneklerin amaç ve faaliyetleri ne olursa olsun kesinlikle politika dışında tutulmaları için her türlü yasal ve idari düzenlemeler yapılacaktır.” Dil konusunda ise süregelen dil tartışmalarına atfen, dilin zenginleştirilmesi için önlemler alınacağı ve bu konuda “ifrat ve tefritten sakınılarak yaşayan güzel Türkçe'nin” kullanılmasına özen gösterileceği belirtilmekteydi. Ayrıca programda, eğitimle ilgili mevzuatın yeniden ele alınacağı, Milli Eğitim Temel Kanunu ve Üniversiteler Kanununun yeniden düzenleneceği açıklanmaktaydı.⁸¹⁴

Programda, milli kültürün ve sanat değerlerinin önce ülke içerisinde vatandaşlara tanıtılacağı ve daha sonra diğer milletlere tanıtılması için “ciddi faaliyetlere” girişileceği belirtilmekteydi. Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünün gereği gibi kutlanması için bütün imkânların seferber edileceği ifade edilmekteydi. Din konusunda, Diyanet İşleri Başkanlığının ve bütün din görevlilerin siyasetin dışında tutulacağı, “Atatürkçü ve aydın din adamı” yetiştirilmesi için büyük çaba gösterileceği, vatandaşlar arasında “inanç ve mezhep ayrılıklarının” sömürülmesinin önleneyeceği, “yurttaşların milli ülkülere bağlılıklarını koruyucu” önlemler alınacağı ve laiklik ilkesinin korunmasına önem verileceği belirtilmekteydi.⁸¹⁵ Programda üzerinde durulan bir diğer konu da gençlik politikasıydı. Bu konudaki politika şöyle tespit edilmişti: “Gençlik politikamızın temel hedefleri, gençlerimizin vatan sevgisi ve milli hislerle dolu olarak, Atatürk ilkeleri

⁸¹² Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, B: 4, 27.09.1980, ss., 82-93.

⁸¹³ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, B: 4, 27.09.1980, s., 90-91.

⁸¹⁴ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, B: 4, 27.09.1980, s., 90-91.

⁸¹⁵ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, B: 4, 27.09.1980, s., 90-91.

doğrultusunda yetişmelerine ve eğitimlerine katkıda bulunmak, boş zamanlarını en iyi şekilde değerlendirmek imkânını sağlamaktır.”⁸¹⁶

Hükümet programında eğitim ve kültür alanlarıyla ilgili olarak izlenecek politikalar konusunda çizilen çerçeve genel olarak yukarıdaki gibiydi. Ne var ki pratikte bu alanlarla ilgili yürütülecek politikalar, hükümet programında ilan edilenden bağımsız olarak MGK tarafından belirlenecektir.

5.4. 12 Eylül Rejiminin Mevcut Eğitim Sistemini Algılayış Şekli

Eğitim sistemi, topluma yeni bir yön vermek isteyen, ideolojik dönüşüm talebinde bulunan kesimlerin ilk müdahale ettiği, bir nevi geleceğe yönelik yatırım olarak gördükleri önemli bir araç niteliğindedir. 12 Eylül askerî cuntası da eğitim sistemini dönüştürmek, ona yeni bir istikamet vermek için kapsamlı düzenlemelere girişti. Askerî yönetim bu eylemini haklı çıkarmak için de ortaöğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün asıl kaynağı olarak gösterdi ve eğitim sistemine yönelik neredeyse yapılan bütün düzenlemeler bu çerçevede ele alındı.

12 Eylül rejiminin daha ilk bildirimlerinde, askerî müdahalenin amacının sadece anarşi ve terörü ortadan kaldırmak, kanun ve düzeni yeniden sağlamak olmadığı, bunların yanı sıra devlet ve toplum hayatının yeniden düzenlenmesi için de hedefler belirlendiği anlaşılmaktaydı. 12 Eylül rejimi yayımladığı bildirimlerde ve yaptığı açıklamalarda, eğitim sisteminin yeniden biçimlendirileceğinin, eğitimin amaç ve içeriğinin yeniden tanımlanacağına, farklı uygulamaların ortaya konacağına, eğitim ve kültür politikalarında ideolojik konumlanışın ne yönde olacağına sinyallerini de veriyordu.⁸¹⁷ MGK'nin bir numaralı bildirisinde, ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren anarşi ve terör ortamının yaratılmasında sorumlu olarak diğer birçok kurum ve kuruluşun yanında tüm eğitim sistemi de anılmaktaydı:

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idari sistem, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.⁸¹⁸

12 Eylül günü Kenan Evren, radyo-televizyon konuşmasında darbeye yol açan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları sıraladıktan sonra, bu alanlarda alınacak önlemlere de değindi. 12 Eylül rejiminin eylem planının göstergelerini içeren Evren'in bu açıklamasında, devlet ve toplum hayatının çöküşten kurtarılmasının ve aynı zamanda eğitim sisteminin yeniden işler hale gelebilmesinin tek kurtuluş yolunun Atatürkçülük etrafında birleşmek olduğuna işaret edilmekteydi. Bunun sağlanması için de eğitimle ilgili olarak alınacak önlemler şöyle sıralanmaktaydı: “Eğitim ve öğretimde Atatürk Milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirlerin en kısa zamanda” alınacağı, öğrencilerin “Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasını önleyecek tedbirler”in alınacağı ve öğretmenlerin “Der’li, Bir’li derneklere üye olarak bölünmelerine müsaade” edilmeyeceği ifade edilmekteydi. Bunların dışında tüm öğrencilerin amacının “Atatürk ilkeleri ve milliyetçiliği ile pekişmiş ve üretime yönelik bilgi ve becerisini kazanmak olacağı” vurgulanmaktaydı. Yine aynı bildirimde kültürle ilgili

⁸¹⁶ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 1, B: 4, 27.09.1980, s., 90-91.

⁸¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söyle ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 26-27.

⁸¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söyle ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981), s. 17; “Millî Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi”, Resmi Gazete, Sayı: 17103, 12 Eylül 1980.

olarak klasik söylem olan “Ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak” hedefi tekrarlanmaktaydı.⁸¹⁹

Askerî yönetimin mevcut eğitim ve kültür hayatını algılayış şekli son derece olumsuzdur. Evren’e göre, 12 Eylül öncesinde eğitim sistemi “başıboş bir yetiştirme” tarzı ile işletilmiş, “türlü sapık ideolojilere açık ve bunlara dayalı, Devlete ve Anayasa’sına arkasını dönmüş, milli değerlere hiç önem vermeyen, bu milletin geleceği için Atatürk’ün çizdiği yolu inkâr” eder bir şekilde süregelmiştir.⁸²⁰ Evren’e göre, her rejim, “kendini fikren savunacak sağlam muhafızlar ister. Rejimi silaha başvurmadan korumanın esas yolu budur. Türkiye’de ilkokullardan üniversitelere kadar tüm eğitim kurumları, rejimi savunacak ve Atatürk’ün Cumhuriyeti emanet edeceği” gençleri yetiştirememiştir. Bunun yerine tüm eğitim kurumlarında “...Atatürkçülük, diğer bir deyimle Kemalist öğretim yapılacağına ve böyle bir fikir üretileceğine tam aksine sağ, sol ve irticai fikirler üretilmiştir.”⁸²¹

Askerî yönetime göre, 12 Eylül’den önce eğitim ve öğretimin temel prensipleri, plan ve programları belirsiz yönlere kaydırılmış ve Atatürkçü düşünceden saptırılmıştı. “Milli Eğitim Bakanlığına bağlı teşkilatlar; çağdaş görüşlerin, gelişmelerin ve teşkilatlanma kurul ve ilkelerinin çok gerisinde işlemez ve ihtiyaçları karşılayamaz halde kalmıştır.” Belirli ve uzun vadeli bir Milli Eğitim politikası ise oluşturulamamıştır.⁸²²

Askerî rejime göre, “eğitim sisteminin Atatürkçü görüşle donatılmış yeni nesiller yetiştirememesinin” ve 12 Eylül 1980’e gelinmesinin başlıca sorumluları öğretmenlerdir. Askerî rejime göre, öğretmenler öğretimi Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapacakları yerde “görev ve sorumlulukları dışına taşmış”, “sağ, sol ve irticai fikirler” üreterek türlü politik ve ideolojik... gruplara” bölünmüş ve bunun sonucunda ise öğrenciler sahipsiz kalmış ve farklı ideolojilerin etkisinde kalarak kandırılmıştı.⁸²³ Öğrenciler; ülke gerçeklerine, ihtiyaçlarına, personel üretim-istihdam ilkesine göre yetiştirilmedikleri, eşit koşullar altında eğitim-öğretim görmedikleri, yöneticilerin yetersizlikleri, aile geçimi, barınma, yurt sorunları vs. nedenler sonucu “iç ve dış güçlere her açıdan istenilen yöne kaydırılmışlar ve Atatürk inkılap ve ilkeleri dışında sahipsiz kalarak istismara ve kullanılmaya müsait duruma” gelmişlerdi.⁸²⁴ Evren’e göre, 12 Eylül 1980 gününe gelinceye kadar Atatürkçülükten sapmış, yabancı ideolojilerin etkisi altında kalmış bir kısım öğretmenler, kendilerine teslim edilmiş “temiz vatan evlatlarını kendi yollarına sürüklemişler”dir. Evren’e göre, öğretmenler 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün yegâne sorumlularıydılar: “Evlatlarımızı, genç çocuklarımızı...çok kıymetli öğretmenlerimize teslim ediyoruz. Ama ne yazık ki, maalesef üzülererek söylüyorum, bir kısım öğretmenlerimiz onları yabancı ideolojilerin içine sürükleyerek, ellerine de birer silah tutuşturarak, birbirleriyle boğuşmalarına göz yumdular veya çocuklarımızı o yola sürüklediler.”⁸²⁵

MGK tarafından öğretmenlere karşı kullanılan bu suçlayıcı dil Milli Eğitim Bakanlığı içerisinde de karşılığını bulmuştur. 1980-1981 öğretim yılında, ilköğretim haftası nedeniyle Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Abdullah Nişancı yaptığı açış konuşmasında, “sapık ve ideolojik fikirler peşinden koşarak Atatürkçülük prensiplerinden

⁸¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980- 12 Eylül 1981), s. 27.

⁸²⁰ Devlet Başkanı Kenan Evren’in Türk Devleti Adına Anayasa’yı Tanıtma Konuşmaları, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, C. IV, Sayı: 1 Eki, s. 24.

⁸²¹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980- 12 Eylül 1981), s. 30-31; Cumhuriyet, 17 Eylül 1980, s. 7.

⁸²² 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, haz. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, TTK Basımevi, Ankara, 1981, s. 247.

⁸²³ 12 Eylül Öncesi..., s. 247; Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)..., s. 30-31

⁸²⁴ 12 Eylül Öncesi..., s. 247.

⁸²⁵ Evren, Kenan Evren’in Anıları, C. 2, s. 87.

ayrılan ve ülkede bunalım yaratan” kimseler arasında öğretmenlerin de olduğunu, bu “bedbaht” öğretmenlerin “ülkeye olduğu kadar öğretmenlik mesleğine de ihanette” bulunduğunu ve öğretmenlik mesleğini yaraladıklarını ifade etmekteydi.⁸²⁶

Askerî rejimin en üst yetkililerince öğretmen kitlesine karşı kullanılan bu suçlayıcı dil, öğretmen kitlesi üzerinde uygulanacak şiddetli baskının da habercisiydi. Evren, öğretmenlerden “Atatürkçü öğretmenlerin arasına karışmış” bu “beyinleri yıkanmış vatan haini öğretmenleri” tespit edip ilgili kurumlara ihbar edilmesini istedi.⁸²⁷ Süreç içerisinde, binlerce öğretmen meslekten atılacak, tutuklanacak ve hapse atılacaktır.⁸²⁸ 21 Ekim 1982’de Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam’ın paylaştığı veriler baskının boyutunu gösterir niteliktedir. Bakan Sağlam yaptığı açıklamada, 12 Eylül 1980’den Ekim 1982’ye kadar geçen sürede 23 bin 224 kişi hakkında soruşturma açıldığını, bu soruşturmalar sonucunda 7 bin 429 kişi hakkında idari işlem uygulandığını, 4 bin 909 kişi hakkında ise adli işlem yapıldığını bildirdi. Ayrıca Bakan Sağlam, bu süreçte 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ve diğer ilgili kanunlar gereğince 4968 öğretmenin ve 72 memurun görevine son verildiğini de açıkladı.⁸²⁹

5.5. Eğitim Sisteminin Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çabalar

12 Eylül askerî yönetiminin başlıca eylemi, devletin kapsadığı alanlar dışında politikanın yapılmasının engellenmesiydi. 12 Eylül öncesinde ülkenin bir iç savaşın eşiğine getirilmesinin asıl nedeni toplumun aşırı poltize olması olarak görülüyordu. Bu nedenle politikadan arındırma programı, siyasi partileri, dernekleri, her türlü toplumsal örgütlenmeyi politik faaliyetin dışına sürerek başladı ve sonra da tedricen bütün toplumun politikadan soğutulması şeklinde sürdürüldü.⁸³⁰ Bu süreçte egemen olan toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılar ve buna yönelik anlayışlar, eğitimin her kademesini de derinden etkiledi.⁸³¹

27 Mayıs ve 12 Mart dönemlerinin eğitim reformlarına bakıldığında öncelikle Milli Eğitim Bakanlığının mevcut eğitim sisteminin sorunlarını tespit etmek ve çözümler ortaya koymak amacıyla komisyonlar oluşturduğu ve düzenlemelerin bu ana komisyonların tespit ettiği esaslara uygun bir şekilde yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ne var ki 12 Eylül rejimi mevcut eğitim sistemini tamamen “tahribata uğramış” olarak değerlendirdiğinden, kendi anlayışına göre yeni bir eğitim sistemi oluşturmaya girişti. 12 Eylül rejimi eğitim sisteminin mevcut sorunlarının kaynağına inmek yerine kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, yönergeler, direktifler ve emirlerle tüm eğitim sistemini yeniden yapılandırmaya çalıştı. Eğitim kurumlarından “politikanın temizlenmesi”⁸³² ve Atatürkçülüğün hâkim kılınması maskesiyle yapılan bu düzenlemelerin ana hedefi katı bir disiplin ve otoritenin sağlanmasına yönelik oldu. Bu politika sonucunda, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren süregelen eğitimle ilgili yapı ve anlayışlar ağır darbe aldı ve özgür düşünce giderek eğitim sisteminin dışına doğru itilmeye başladı.

Askerî yönetime göre “her yönü ile büyük tahribat gören Türk Milli Eğitimine yön vermek kaçınılmaz” olmuştur.⁸³³ Askerî yönetimin eğitim konusunda ulaşmak istediği

⁸²⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C. 48, Sayı: 2070, 29 Eylül 1980.

⁸²⁷ Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Milli Eğitime Ait Direktifleri ve Sözleri, MEB Yay., 1983, s. 32.

⁸²⁸ Haldun Özen, *Entelektüelin Dramı-12 Eylül’ün Cadı Kazanı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 407.

⁸²⁹ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1982, s. 1-11; Oktay Akbal, “Sağlam’ın Açıklaması...”, *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1982, s. 2.

⁸³⁰ Aydın Çubukçu, “12 Eylül’ün Kültür Politikası ve Sonuçları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 13, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 839.

⁸³¹ Fatma Gök, “Yükseköğretim ve YÖK”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 12, İletişim Yay., İstanbul, 1996, ss. 461-465.

⁸³² *Milliyet*, 2 Ekim 1980.

⁸³³ *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1982, s. 2.

amaç ise, “Atatürk Milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler” almak; eğitim sistemini “Atatürkçü bir çerçeve içine oturtmak”⁸³⁴tır. Askerî yönetimin neredeyse bütün resmi açıklamalarında tekrarlanan bu söylemle bağlantılı olarak oluşturulmaya çalışılan ideolojik örgü, eğitimle ilgili yasalarda, tüzüklerde, yönetmeliklerde, yönergelerde, eğitim kadrolarına yönelik talimatlarda, ders müfredatlarında ve kitaplarında kendisini göstermeye başladı. Bu dönemde yapılmak istenen eğitim reformu; eğitimin sistem, program, öğretmen ve öğrenci sorunları ve bunların alt ve yan yapı düzenlerine yönelik olmaktan daha çok otorite ve disiplini sağlamaya yöneliktir. Dolayısıyla eğitimle ilgili yapılan düzenlemelere, millî güvenlik sorunu penceresinden bakıldığı görülmektedir.

Ulus Hükümeti usulen kurulmuş, askerî cuntaya tamamen bağlı etkisiz bir hükümetti. MGK'den aldığı talimat ve direktifler doğrultusunda hareket etmekten başka bir seçeneği de yoktu. Dolayısıyla hükümetin eğitim politikasını da MGK belirlemekteydi. Hükümet çalışmalarına esas olmak üzere MGK, tüm bakanlıklara yazılı bir direktif vererek yapılması istenen veya gerekli kanunların hazırlanarak MGK'ye gönderilmesi beklenen konuları içeren bir direktifi hükümete bildirdi. Direktifte, Milli Eğitim Bakanlığınca ele alınacak konular şöyle sıralanmıştı: Milli eğitimin tamamı reformdan geçirilecek, İmam-Hatip okullarının sayısı ülkenin imam ihtiyacını karşılayacak miktara indirilecek; okullarda direniş, boykot, işgal ve eğitimi engellemek gibi olaylara katılanlar en ağır şekilde cezalandırılacak, tıp fakülteleri çoğaltılacak, üniversitelerin disiplin yönetmelikleri aynı kalacak, özel dershaneler kaldırılacak; Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde toplanmış olan fakülte ve yüksekokulların bir kısmı Anadolu'nun diğer kentlerine dağıtılacaktır.⁸³⁵

Ulus Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı emekli Korg. Hasan Sağlam'dı.⁸³⁶ Sağlam'ın Bakan olarak atanmasında, nitelik ve özellikleri bakımından bu göreve uygun olup olmadığından ziyade asker olması göz önünde bulundurulmuştu. Bakan Sağlam, izlenecek eğitim politikaları konusunda gazetelere yaptığı açıklamada, Devlet Başkanı Evren'in ilk basın toplantısında ifade ettiği ilkelerin çalışmalarının esasını oluşturacağını belirtti.⁸³⁷ Sağlam başka bir açıklamasında, Bakanlıkta kurdukları 26 komisyonla eğitim sistemini ele aldıklarını, çeşitli yasaların hazırlandığını⁸³⁸, “eğitimi Atatürkçü bir çerçeve içine oturtmak” istediklerini, “Milli Eğitimden politikayı” atacaklarını; ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde yeni düzenlemelerin gerekli olduğunu ve oluşturacakları yeni eğitim politikasını yasalaştıracaklarını ve bu politikanın artık gelecekte değiştirilmesinin kolay olmayacağını belirterek eğitim sisteminin uğrayacağı kapsamlı değişime işaret etti.⁸³⁹

Bu süreçte eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinde Atatürkçülüğün yanı sıra Türk-İslam Sentezi görüşünün de esas alınması yapılan teklifler arasındaydı. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Abdullah Nişancı'ya göre, “Türk çocuğuna, milli ruh ve milli ülküleri verecek, örf ve adetlerine bağlı kalmasını sağlayacak, milli kültürünü tanıyacak” bir içerik verilmeliydi. Bunun sağlanması için “dil, edebiyat, tarih, coğrafya, din, ahlak, vb. derslerin programları Türk-İslam mefkuresine uygun bir şekilde Türk devleti ve Türk milletinin özüne sadık kalınarak” yeniden geliştirilmeli ve düzenlenmeliydi.⁸⁴⁰

12 Eylül rejiminin eğitimle ilgili politikaları 1981'de daha da belirginlik kazanacaktır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, 1981-1982 öğretim yılı açış konuşmasında, eğitim sistemini kendi içerisinde tutarlı ve uyumlu hale getirmeye

⁸³⁴ *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1980.

⁸³⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 104-105.

⁸³⁶ *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1980.

⁸³⁷ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1980.

⁸³⁸ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1980, s. 10.

⁸³⁹ “Milli Eğitimden Politikayı Atacağız”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1980, s. 10.

⁸⁴⁰ Abdullah Nişancı, *Milli Eğitim Meselelerimiz*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1981, s. 76.

çalıştıklarını, öğretim kurumlarının anaokullarından yükseköğretim kurumlarına kadar bir bütünlük içerisinde düzenlendiğini, İnkılap Tarihi derslerinin ortaokul, lise ve yüksekokullarda yeni program ve kitaplarla okutulacağını, Din ve Ahlak Bilgisi derslerinin birleştirilerek gelecek yıllardan itibaren devletin gözetimi ve denetimi altında, ilkokul 4. sınıftan itibaren, lise son sınıfına kadar zorunlu dersler olarak okutulacağını ifade etti. Ayrıca Bakan Sağlam, bir yıl içerisinde toplam 1253 yeni okul açtıklarını, Milli Eğitim ihtiyaçlarının devletin kaldıramayacağı ölçüde ağır bir seviyeye geldiğinden kaynak sağlamak için Milli Eğitim Vakfının kurulduğunu, ülke çapında bütün kurum, kuruluş ve vatandaşları Milli Eğitime maddi ve manevi yardıma davet ettiğini belirtti.⁸⁴¹

6 Kasım 1983 genel seçimleriyle 12 Eylül rejimi biterken, Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam yaptığı açıklamada, eğitim alanındaki düzenlemeleri “10-20 yıllık planlamalara” bağladıklarını, “reform niteliğindeki” bu çalışmaların gelecek sivil hükümetler tarafından da devam ettirilmesi gerektiğini belirtecektir. Bakan Sağlam, üç yılı aşkın bir süre devam eden 12 Eylül rejiminin eğitim hayatına yönelik önemli görülen çalışmalarını şöyle sıralamaktaydı: Okuma yazma seferberliği; öğretmen lojmanları, öğretmenlerin sosyal ve kültürel alandaki yerlerini alabilmeleri için yapılan çalışmalar; okullardaki ikili, üçlü eğitimin teke indirilmesi çalışmaları; Fen liselerinin, Anadolu liselerinin çoğaltılması ve normal liselerdeki yabancı dil derslerinin artırılması çalışmaları; mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilmesi, rotasyon çalışmaları ve öğretmenlerin dengeli dağıtılması çalışmaları, temel eğitimin geliştirilmesi, kanun düzenlemeleri, sağlık eğitim merkezlerinin yaygınlaştırılması ve kılık kıyafet düzenlemeleri, ilkokula başlatma yaşının 6’ya indirilmesi uygulaması.⁸⁴²

5.6. 12 Eylül Rejiminin Yasal Düzenlemeleriyle Eğitim Hayatı

12 Eylül rejiminin öne çıkan özelliklerinden biri, yasama faaliyetlerini sivil hükümetler dönemindekiyle kıyaslanamayacak derecede çok hızlı bir şekilde gerçekleştirmesidir. Danışma Meclisinin kurulup eylemli olarak yasama faaliyetine katılmaya başladığı tarih olan 25 Aralık 1981’e kadar geçen bir yılı aşkın sürede, doğrudan yasama faaliyetini yürüten MGK 268 yasayı tek başına çıkardı. Bu tarihten sonra MGK, Danışma Meclisi ve askerî hükümetin birlikte çıkardıkları yasaların sayısı ise 401’dir. Başka bir hesaplama ile askerî rejimin sürdüğü 12 Eylül 1980- 6 Aralık 1983 tarihleri arasında çıkarılan toplam yasa sayısı 669’dur.⁸⁴³ Kaldı ki bu sayı sadece kanun düzeyinde yapılan düzenlemeleri ifade etmektedir. Bunların yanında MGK kararları, bildirimler, tüzükler, yönetmelikler de hesaba katıldığında 3 yılı aşkın devam eden askerî rejimin ürettiği mevzuat yığıntısı oldukça fazladır. Yasama faaliyetindeki bu aceleciliğin gerekçesi ise bir an önce kanun ve düzenin sağlanması, 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terör olaylarının yeniden patlak vermemesi olarak gösterilmekteydi. Darbe lideri Evren 29 Ağustos 1982’de Afyon’da yaptığı konuşmada, “toplumun güvenliği, toplumun huzuru için kişi hak ve menfaatlerinden bazı fedakârlıkta bulunmak zorundayız” diyerek antidemokratik yasal düzenlemeleri savunmaktaydı.⁸⁴⁴ Toplum, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması mı yoksa can ve mal güvenliği mi kısılcına alan askerî rejim, anayasa başta olmak üzere devlet ve toplum hayatını düzenleyen pek çok temel yasayı zorluk yaşamadan değiştirebildi.

⁸⁴¹ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, Sayı: 2096, 28 Eylül 1981; *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1981.

⁸⁴² “Hasan Sağlam’ın Cumhuriyet’e Özel Demeci”, *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1983, s. 12.

⁸⁴³ Gemalmaz, agm., s. 985.

⁸⁴⁴ Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 3, Milliyet Yay., 1991, s. 237.

5.6.1. Eğitim Sistemine Yönelik Yasal Düzenlemeler

12 Eylül rejimi sosyal ve kültürel alanı düzenlemek için hemen hemen o güne kadar var olan bütün yasaları değiştirdi ve yeni amaçlar doğrultusunda söz konusu yasal düzenlemeleri yeniden hazırladı. Kısa süreler içerisinde yasa tasarıları hazırlandı, tüzük ve yönetmelikler geliştirildi ve uygulamaya yönelik prensipler belirlenerek hayata geçirildi. Yasa ve yönetmelikler ya tümden değiştirildi ya da yeni madde ve fıkralar eklendi. Seri halinde yapılan bu düzenlemelerle neredeyse eğitim sistemiyle ilgili tüm mevzuat askerî rejimin filtresinden geçirildi ve darbe hukuku Milli Eğitim mevzuatında da yer almaya başladı. Darbeden yaklaşık olarak bir yıl sonra Ağustos 1981’de yapılan resmi açıklamalara göre, darbeden hemen sonra eğitim sistemi “Atatürkçü bir görüşle ve bir bütünlük içinde ele alınarak, sorunlara bilimsel bir yaklaşımla, günün koşullarına uygun sürekli ve etkili çözümler getirmek amacıyla yasa tasarıları hazırlanmış, tüzük ve yönetmelikler geliştirilmiş ve uygulamaya dönük ilkeler tespit edilerek uygulamaya geçilmiştir.” Bu uygulamalar sonucu ortaöğretime ve hatta ilköğretime kadar sıçramış olayların son bulduğu ileri sürülmektedir.⁸⁴⁵ Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 25 Haziran 1981’deki açıklamasında, “1980-1981 öğretim yılında okullarımıza devlet, başöğretmen Atatürk, otorite, disiplin, öğrenim aşkı, sevgi ve kardeşlik girmiştir. Politika ve çarpık ideolojik fikirler irfan yuvalarımızın dışına atılmıştır. Yıllardır özlenen güvenlik ve huzur gelmiştir”⁸⁴⁶ diyerek öğrencileri dar, donanımsız derslik soğukluğunda katı bir disiplin ve otorite içerisinde tutmayı önemli bir başarı ölçütü olarak değerlendirmekteydi.

17 Ağustos 1981’de Tüm ülkede standart bir eğitimin sağlanması amacıyla düzenlenen ve 67 ilin milli eğitim müdürlerinin katıldığı toplantıda, konuyu askerî bir üslupla değerlendiren Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, “Milli Eğitimi bir seferberlik anlayışı ve ruhu içinde ele almak, üstün başarıya ulaştırmak, eski yaraları sarmak, bunun gönülden savaşçısı olmak” amacıyla olduklarını, bir seri yasal ve idari düzenlemeler yaptıklarını ve yapacaklarını bildirdi. Bakan Sağlam’ın açıklamasına göre, eğitim sisteminin temel yasaları başta olmak üzere Milli Eğitimin farklı birimleri, görevleri ve hizmetleriyle ilgili yapılmış ve yapılacak yasa ve mevzuat düzenlemelerinin bir kısmı şöyledir: Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilat Kanunu, Türkiye Öğretmenler Yardımlaşma Kurumu Kanunu, Yüksek Öğretim Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığı Personel Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu (değişiklik), Döner Sermaye İşletmeleri Kanunu, Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu, Meslek Kademeleri, Unvan, Yetki ve Sorumluluklar Kanunu, Okul Pansiyonları Kanunu, Parasız Yatılılık, Bursluluk ve Diğer Sosyal Yardımlar Kanunu, Türk Öğrencilerinin Yurt Dışında Öğrenimleri Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Kanununu (değişiklik), Okul Öncesi ve Temel Eğitim Kanunu, Yurt dışındaki Türk Vatandaşlarının ve Çocuklarının Eğitimini Düzenlemeye İlişkin Kanun, Mesleki ve Teknik Eğitim Kanunu, Uluslararası Okul (Özel Öğretim Kurumları Kanunu içinde), Mesleki ve Teknik Öğretim Alanında Yaygın Eğitim Yapan Kuruluşlararası Koordinasyon Kanunu, Okur-Yazarlık Teşvik Kanunu, Çıracı-Kalfa-Ustalık Kanunu (değişiklik), Türk Bilimler Akademisi Kanunu, Gebze’de Sevk ve İdare Enstitüsü Kurulması Hakkında Kanun.⁸⁴⁷ Bu söz konusu kanunların bir kısmında değişiklik yapılmış bir kısmı ise yeni hazırlanmıştır.

Askerî rejimin eğitim sistemine yönelik bu yasal düzenlemeleri içerisinde, eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve Yükseköğretim Kanunu ön plana çıkmaktadır.⁸⁴⁸

⁸⁴⁵ 12 Eylül Öncesi..., s. 247-248.

⁸⁴⁶ Cumhuriyet, 26 Haziran 1981.

⁸⁴⁷ Milliyet, 18 Ağustos 1981, s. 1, 12; Cumhuriyet, 18 Ağustos 1981, s. 1, 9; 12 Eylül Öncesi..., ss. 247-249.

⁸⁴⁸ “14.6.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, Sayı: 18081, 18 Haziran 1983; “5.1.1961 Tarih ve 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, Resmi Gazete, Sayı: 18192, 15 Ekim 1983.

İlginçtir ki eğitime yön veren bu temel yasalar askerî darbe dönemlerinde hazırlanmış ve yürürlüğe girmişti. 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu 27 Mayıs döneminde, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununu ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ise 12 Mart döneminde hazırlanmış ve yürürlüğe girmişti. Bu durum her askerî darbenin farklı anlayışlar sergilediğine, askerî darbelerin etkisiyle yaşanan toplumsal dönüşüm ve gelişmelerin yönünün iktidarı ele geçiren askerî cuntanın ideolojisine göre yeniden şekil aldığına da işaret etmektedir.

12 Mart döneminin olağanüstü koşullarında hazırlanan 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununu bu kez de 12 Eylül rejimi tarafından ele alındı ve haziran 1983'te söz konusu Kanunun birçok maddesi kapsamlı bir şekilde, döneme hâkim olan anlayışa göre değiştirildi. Yasal düzenlemenin genel gerekçesinde, “dokuz yıldan beri uygulanmakta olan Millî Eğitim Temel Kanununun bazı maddelerinin tamamıyla uygulama alanına konulamadığı, bazı maddelerinin ise bugün için değişikliğe uğratılmadan uygulanmasının güç olacağı”ndan dolayı bu kanuni düzenlemenin gerekli görüldüğü belirtilmekteydi.⁸⁴⁹ Öncelikle Danışma Meclisi 9 Mayıs 1983'te 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunundaki değişiklikleri görüşmüş ve söz konusu Kanunun 10 maddesi üzerinde değişikliği kabul etmiştir.⁸⁵⁰ Ancak Danışma Meclisinin kabul ettiği tasarı metni, 3 sivil ve 4 askerden oluşan MGK İhtisas Komisyonunda önemli değişikliğe uğrayacak ve değişiklik yapılan madde sayısı 18'e çıkacaktır. Söz konusu değişikliklere askerlerin müdahalesi özellikle kavram düzeyindedir. MGK ise 16 Haziran 1983'teki birleşimde yasa tasarısını görüşecek ve yasalaştıracaktır.⁸⁵¹ 2842 sayılı Kanunla 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 18 maddesinde yapılan değişiklikler arasında millî eğitimin genel amaçları, Atatürk inkılabları ve Türk milliyetçiliği, demokrasi eğitimi, laiklik, okul ve ailenin işbirliği, okul öncesi eğitim, ilköğretimin kapsamı ve kuruluşu, yükseköğrenime geçiş, yükseköğretim kurumları ile ilgili maddelerde değişikliğe gidilmiştir.⁸⁵² Öne çıkan bazı değişiklikler şöyledir: Eğitimin genel amaçlarının belirtildiği 2. maddenin ilk halinde “Türk milletinin bütün fertlerini, Atatürk inkılablarına ve Anayasa'nın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı...olarak yetiştirmek” ifadeleri “Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı...olarak yetiştirmek” şeklinde kavram düzeyinde değiştirilir. Yine “Atatürk İnkılabları ve Türk milliyetçiliği” ile ilgili 10. madde ile “demokrasi eğitimi” ile ilgili 11. maddede de Türk milliyetçiliği kavramı Atatürk milliyetçiliği şeklinde değiştirilir. Bu kavram düzeyindeki değişiklikler Danışma Meclisinin kabul ettiği metinde yer almamaktadır.⁸⁵³ Bu değişiklikler MGK tarafından eklenmiştir.⁸⁵⁴

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununda yapılan diğer önemli bir değişiklik, ilköğretime başlama yaşının 7'den 6'ya indirilmesidir. İlköğretime başlama yaşının 6'ya çekilmesine gerekçe olarak, “ülkemizin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyinin yükselmesi, imkânların artması” gösterilmiştir.⁸⁵⁵ Fakat mevcut imkânların bu düzenlemeyi pratiğe dökerek durumda olmamasına rağmen ilköğretime başlama yaşının 7'den 6'ya indirilmesinin nedeni belirsiz kalmaktadır. Millî Eğitim Bakanı konuyla ilgili yaptığı açıklamada, okulların altyapı yetersizliğinden dolayı söz konusu maddenin her okulda uygulanmasının zor olduğunu, kapasitesi uygun olan okulların ancak 6 yaş uygulamasını

⁸⁴⁹ *Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 9, B: 150, 16.06.1983, s. 349-355.

⁸⁵⁰ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, B: 98, 9.05.1983, s. 397-405.

⁸⁵¹ *Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 9, B: 150, 16.06.1983, s. 349-355.

⁸⁵² “14.6.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı: 18081, 18 Haziran 1983, s. 4.

⁸⁵³ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, B: 98, 9.05.1983, s. 397-405.

⁸⁵⁴ “Millî Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonunun Teklif Ettiği Metin”, *Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 9, B: 150, 16.06. 1983, s. 601.

⁸⁵⁵ *Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 9, B: 150, 16.06.1983, s. 601.

yapabileceklerini ifade edecektir.⁸⁵⁶ 1983-1984 öğretim yılında 6 yaş uygulaması bazı okullarda sınırlı bir şekilde başlatılabildi.⁸⁵⁷

Söz konusu Kanunda yapılan bir diğer önemli değişiklik de laiklikle ilgili 12. maddedir. 1982 Anayasasındaki “Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.” (md. 24) hükmüne uygun olarak söz konusu 12. madde de değiştirilir. 12. maddenin ilk şeklindeki “din eğitimi ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteği ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlı olarak verilir” hükmü, “din kültürü ve ahlâk öğretimi ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır” şeklinde değiştirilir. Söz konusu değişikliğin gerekçesinde, “son yıllarda gözlemlendiği üzere; gizli ve kontrolsüz din öğretimi girişimleri Devleti bu konuda daha etkin olmaya” yönelttiği, din öğretimi “Devlet kontrolüne alabilmek” için söz konusu değişikliğin yapıldığı ifadelerine yer verilir.⁸⁵⁸

5.6.2. Eğitim Kurumlarına Yönelik Geliştirilen Yeni Yönetmelikler ve Direktifler

12 Eylül rejimi kanunların yanı sıra eğitim sistemine yönelik yönetmelikleri de değiştirdi ve birçok yeni yönetmelikler geliştirdi. Bu yönetmeliklerden bir kısmı şunlardır: Öğretmenler Gününü Kutlama Hakkında Yönetmelik, İl Milli Eğitim Kurulları Disiplin Yönetmeliği, Milli Eğitim Bakanlığı Kılık Kıyafet Yönetmeliği, Öğrenci Disiplin Yönetmeliği, Milli Eğitim Müdür ve Yardımcılarının Seçim, Görev ve Sorumlulukları Yönetmeliği; Okul Müdürlerinin Seçim, Görev ve Sorumlulukları Yönetmeliği; Açık Öğretim Yönetmeliği, Eğitim Araçları Yönetmeliği.⁸⁵⁹

Bu yönetmelikler arasında Öğretmenler Gününü Kutlama Hakkında Yönetmelik ve Kılık Kıyafet Yönetmeliği dikkat çekicidir. Askerî yönetim eğitim kurumlarında meydana gelen şiddet olaylarından sorumlu tuttuğu öğretmen kesimine şüpheyle yaklaşım, sıkıyönetim uygulamalarıyla bu kesimi baskı altına alırken bir taraftan da öğretmenlerin sosyal ve ekonomik durumlarını düzelterek yasal düzenlemeler yapma çabası içerisine girdi. Böylece askerî yönetim, aslında öğretmene sahip çıkılmadığı için öğretmenin “Atatürkçü görüşün” dışında farklı ideolojilere yöneldiği, öğrencileri de bu yöne doğru saptırdığı temel argümanını pekiştirmeye çalıştı. Cumhuriyet tarihinde ilk defa öğretmenler gününün kutlanması, öğretmenlerinin yapılmasına başlanması, konut sorununun gündeme getirilmesi⁸⁶⁰, öğretmenlerin ekonomik sorunlarına çözüm getirmek için OYAK’ın bir benzeri olarak düşünülen Türkiye Öğretmenler Yardımlaşma Kurumunun (TÖYAK)⁸⁶¹ faaliyete geçirilmesi gibi çabalar askerî yönetimin öğretmene sahip çıkma pratiklerindedir.

Öğretmenler Gününü Kutlama Hakkında Yönetmelik de bu çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Söz konusu yönetmeliğin hazırlanmasındaki amaç şöyledir: “Öğretmenler arasında sevgi ve saygı bağlarını kuvvetlendirmek...ölümsüz Başöğretmen Büyük Atatürk’ü ve ebediyete göçmüş bulunan öğretmenleri anmak...meslek dayanışmasını ve öğretmenliğin saygınlığını güçlendirmektir.”⁸⁶² Söz konusu yönetmeliğin 4. maddesinde ise “en büyük öğretmen ATATÜRK’ün, Millet Mektepleri Başöğretmenliğini kabul buyurdıkları tarih olan 24 Kasım” gününün her yıl öğretmenler günü olarak kutlanması öngörülür. Öğretmenler günü için belirlenen bu tarih, 24 Kasım 1928’deki “Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi”nin Resmi Gazete yayımlandığı

⁸⁵⁶ “6 Yaş Uygulaması Bu Yıl Başlayacak”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1983.

⁸⁵⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 348.

⁸⁵⁸ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 17, B: 98, 09.05.1983, s. 374.

⁸⁵⁹ *12 Eylül Öncesi...*, s. 248-249.

⁸⁶⁰ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 2, B:19, 19.11. 1982, s. 29.

⁸⁶¹ *Cumhuriyet*, 3 Mart 1981, s. 8.

⁸⁶² *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, Sayı: 2081, 2 Mart 1981, s. 29.

tarihtir.⁸⁶³ Yine aynı yönetmeliğin 24. maddesinde, 24 Kasım'ın öğretmenler günü olmasının yanında öğretmenlik mesleğine girişin de ilk günü olduğu kabul edilir ve öğretmenlik mesleğine yeni girmiş olanların ant içmeleri öngörülür. Öğretmenler, kutlama kurullarının düzenleyeceği törenlerle "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk inkılap ve ilkelerine - Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine sadakatle bağlı kalacağıma... bütün görevlerimi Türk milli eğitiminin amaç ve temel ilkelerine uygun olarak yapacağıma, öğrencilerimi bu doğrultuda yetiştireceğime namusum ve şerefim üzerine..." şeklinde yemin edecekleri.

Böylece 1981'den itibaren 24 Kasım öğretmenler günü olarak kutlanmaya başlandı.⁸⁶⁴ Görünürdeki amacı dikkatleri öğretmenlik mesleğinin önemine çekmek olan 24 Kasım Öğretmenler Gününde bile 12 Eylül rejiminin öğretmen kitlesine karşı şüpheli ve suçlayıcı üslubu değişmez. Evren öğretmenler günü mesajında, bir taraftan öğretmenlik mesleğinin öneminden, kutsallığından bahsederken diğer taraftan da öğretmenlerden meslektaşlarını ihbar etmelerini istemekteydi. Evren şöyle diyordu: "Atatürkçü öğretmenler olarak sizlere düşen görev eylemlere katılan sözde öğretmenleri tespit edip ilgili mercilere bildirmek ve böylece yine Atatürk devrinde ve sonrasında olduğu gibi tertemiz çehreniz ile belirmenizdir."⁸⁶⁵ Evren'in sayıları 350 bini bulan öğretmen kesimine yaptığı bu çağrı, öğretmenler arasındaki samimi ahengi ve işbirliğini bozacak; mesleki etik, denge, samimiyet, saygı yönlerinden durumu eskisinden çok daha karmaşık hale getirecek nitelikteydi.

Topluma yeni bir kültürel kimlik kazandırmaya yönelik 12 Eylül rejimi, kamusal alanda en fazla kendisini Atatürk anıtlarıyla cisimleştirmeye çalıştı. Bu bağlamda 24 Kasım'ın öğretmenler günü ilan edilmesi nedeniyle Milli Eğitim Bakanlığı önüne "Başöğretmen Atatürk Anıtı" yaptırıldı ve 24 Kasım 1981'de açılışı yapıldı. Törende konuşan Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam "Milli Eğitim Bakanlığı kalbigahında yükselen bu anıt ve duvarlarına konan gençliğe hitabı ile Atatürk, başöğretmen olarak milli eğitim ve öğretiminin tam kontrolünü, bütün gücü ile eline almış, inkılap ve ilkeleriyle buraya yerleşmiştir"⁸⁶⁶ ifadelerini kullandı.

Askerî yönetim için eğitim sisteminde öncelik, disiplin ve otoritenin sağlanmasıydı. Bu nedenle askerî hiyerarşi ve disiplin sistemi içerisinde veya askerî okullarda kabul edilebilecek seviyedeki bazı yazılı kurulların eğitim kurumlarında da uygulamaya çalışıldığı görülür. Katı ve ayrıntılı kurullar dizisiyle öğretmen ve öğrencilerin kılık-kıyafetini düzenleyen Kılık Kıyafet Yönetmeliği bu uygulamalardan biridir. Söz konusu yönetmeliğin hazırlanmasındaki amacın, "yönetici, öğretmen ve diğer görevlilerle, öğrencilerin, Atatürk inkılâp ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılıklara kaçmayan ve sade bir kılık kıyafette olmalarını" sağlamak olduğu belirtilir. Kılık kıyafet ile ilgili birçok yasak dayatan bu yönetmelikte öğrencilerin, kadın ve erkek personelin hangi tür elbiseleri giymeleri gerektiği, saç, sakal biçimlerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili ayrıntılı bir kurullar dizisi çıkarılmıştır. Erkekler için saç ve sakalın traş biçimine, favorilerin uzunluğundan dudak kenarını taşımayan bıyığa kadar kurullar dizisine yer verilir. Kadınlar için de etek boyundan makyaj, parfüm, ziynet eşyasının kullanımına kadar kurullar belirlenir. Bu kurullara uymayanlar hakkında disiplin yönetmeliklerinin ilgili hükümlerinin uygulanacağı kabul edilir.⁸⁶⁷

12 Eylül rejimi, Kılık-Kıyafet Yönetmeliği gibi kapsamlı uygulamaların yanında, daha özgül konulara da yönelmiştir. Örneğin 1983'te yayımlanan bir genelgeyle okullarda

⁸⁶³ "Millet Mektebi Teşkilatı Talimnamesi", *Resmi Gazete*, Sayı: 1048, 24 Kasım (Teşrinisani) 1928.

⁸⁶⁴ *Milliyet*, 25 Kasım 1981,

⁸⁶⁵ *Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime...*, s. 31-33.

⁸⁶⁶ *Milliyet*, 25 Kasım 1981, s. 3.

⁸⁶⁷ "Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık - Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik", *Resmi Gazete*, Sayı: 17537, 7 Aralık 1981; *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 45, Sayı: 2105, 1 Şubat 1982.

“hoca” sözcüğü yerine bundan böyle “öğretmen” kelimesinin kullanılması “rica” edilmiştir. Genelgede, “hoca” sözcüğünün öğretmene gösterilmesi gerekli olan saygıya gölge düşürücü ve zedeleyici nitelikte olduğu ve onun meslek özellikleriyle de bağdaşmaz bir durum yarattığının açık olduğu ve bu nedenle öğretmen sözcüğünün mesleğe ve göreve verilen değer ve saygının bir göstergesi olacağı belirtilmiştir.⁸⁶⁸

En ince ayrıntısına kadar her şeyin yasa, tüzük, yönetmelik ve yönergelerle tespit edilmeye çalışılması; oturmuş geleneklerin, kural ve kaidelerin bir tarafa bırakılması, 12 Eylül rejiminin askerî zihniyeti toplumsal yaşama uygulama çabasının da bir göstergesidir. Yapılacak her türlü hizmetin talimatlarla yapılması askerî hiyerarşi ve disiplininin bir gereğidir, fakat bunun sivil yaşama da uygulanmaya çalışılması farklı sonuçlar doğurur. Milli Eğitim Bakanlığının 29 Temmuz 1981’de valiliklere “Temizlik Rehberi” konulu bir genelge göndererek, eğitim kurumlarında yapılacak temizliğin bu rehbere göre yapılmasını talep etmesi, her hizmetin talimatlarla yapılması gerektiği noktasındaki askerî zihniyeti toplumsal yaşama da uygulama çabalarının somut bir örneğidir. Söz konusu Temizlik Rehberinde genel hatlarıyla okullarda yapılacak temizlik planı anlatılmak yerine, en ince ayrıntısına varıncaya kadar “süpürge, fırça, faraş, kova vb.” gibi temizlik araç ve gereçlerin tanımı yapılmakta, bunların nasıl kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Rehber bazı teknik bilgileri içerse de sıradan her vatandaşın bildiği ve günlük yaşamında kullandığı basit temel bilgilerle doludur.⁸⁶⁹ Bu tür bir uygulamanın 12 Eylül dönemine denk gelmesi, dönemin ruhuyla uyumludur.

Askerî yönetimin her şeyi yazılı kurallara bağlamaya çalışma eğilimi, “asker zihniyeti” ile “sivil zihniyet” arasındaki farktan olsa gerekir. 12 Eylül rejiminin tabiriyle “toplumdaki başıbozukluk”; disiplin, otorite, planlama ve her şeyin yazılı kurallara bağlanması gerektiği düşüncesiyle yetişen profesyonel subayın tahammül edemeyeceği bir olgudur. Diğer taraftan 12 Eylül döneminde görülen bu yoğun yasama faaliyeti, sivil iktidarların bir türlü sonuçlandıramadığı düzenlemelerin askerler tarafından kısa süre içerisinde başarıldığı mesajını da içerisinde barındırır. Fakat her koşulda, yapılan düzenlemelerin hayata geçirilmesi, ülkenin sahip olduğu imkânlarla sınırlıdır. Kaynak ve yetişmiş eleman yetersizliği, yapılan her yasal düzenlemeyi sadece kâğıt üzerinde yazılı kurallara dönüştürme potansiyeline de sahiptir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki 12 Eylül rejiminin milli eğitimi yönlendiren yasa ve mevzuat düzenlemeleri, eğitim sistemini doğrudan ilgilendiren mevzuatın hatırı sayılır bir şekilde genişlemesine, mevcut yasal kargaşanın biraz daha artmasına da yol açmıştır. 1961-1981 yılları arasında yürürlüğe giren ve Millî Eğitimin çeşitli birimleri, görevleri ve hizmetleriyle ilgili 218 ayrı yönetmeliğin bulunduğu; 1980’li yılların sonuna doğru, eğitim sistemiyle doğrudan ilgili mevzuatın üç büyük ciltte toplam 2548 sayfayı kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda yasal kargaşanın boyutları ortaya çıkmaktadır.⁸⁷⁰

5.6.3. Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat Yapısının Yeniden Düzenlenmesi

Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı, siyasi müdahalelerle yapısı ve örgütlenmesi sık sık değiştirilen bakanlıklardan biridir. Bakanlığın ismi üzerinde sözcük düzeyindeki ideolojik kavga bile siyasi müdahalenin boyutlarını açıkça gösterir niteliktedir. Bakanlığın adı 1983 yılına kadar 7 kez değiştirilmiştir. Söz konusu Bakanlık, 1923’te Maarif Vekaleti, 1935’te Kültür Bakanlığı, 1941’de Maarif Vekilliği, 1946’da Milli Eğitim Bakanlığı, 1954’te Maarif Vekaleti, 1961’de Milli Eğitim Bakanlığı ve 12 Eylül rejiminin 1983’teki düzenlemeleriyle Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı adlarıyla çalışmalarını

⁸⁶⁸ MEB Tebliğler Dergisi, C. 46, Sayı: 2133, 28 Şubat 1983.

⁸⁶⁹ MEB Tebliğler Dergisi, C. 44, Sayı: 2092, 3 Ağustos 1981.

⁸⁷⁰ Sakaoğlu, age., s. 277.

sürdürmüştür.⁸⁷¹ Bakanlığın isminde yer alan “maarif” ve “eğitim”, “vekalet” ve “bakanlık” sözcüklerinin sürekli yer değiştirmesi, Türkiye’de 1930’lardan sonra dil üzerinden oluşan ideolojik kamplaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dil devrimi kapsamında dilin özleştirilmesinden yana tavır alan CHP, Milli Eğitim Bakanlığı ismini tercih ederken, dilin özleştirilmesi hareketine pek sıcak bakmayan ve yaşayan dilden yana olan Demokrat Parti hükümeti, Maarif Vekaleti ismini tercih eder. 27 Mayıs darbecileri ise tekrar tüm bakanlık isimlerini 1946’daki gibi değiştirirler ve Milli Eğitim Bakanlığı ismini tercih ederler.

Sivil hükümetler Milli Eğitim Bakanlığının teşkilat yapısı üzerinde kendi program ve ideolojilerine göre zaman zaman müdahalelerde bulunurken, askerî darbe dönemlerinde ise bu Bakanlığın siyaset üstü olması gerektiği eğilimi zaman zaman ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, daha önce de değinildiği üzere, 27 Mayıs döneminde Ülkü Kültür Birliği yasa tasarısıyla kendisini göstermiştir. Bu tasarıyla Türkiye’nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlarının, siyaset üstü bir teşkilat olarak tasarlanan Ülkü Kültür Birliği Teşkilatına bağlanması öngörülmüştü. Seçilmişlere duyulan güvensizlik 12 Eylül rejiminin de belirgin özelliklerindendi. Bu güvensizlik her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendisini göstermiştir. Bu bağlamda askerî yönetim başlangıçta MEB’i partiler üstü bir bakanlık olarak yeniden düzenlemek gibi bir tasavvura sahipti. MGK üyeleri, Yükseköğretim Kanunu tasarısını görüşürken YÖK’ün de MEB’e bağlanması tartışmaları sırasında MEB ile ilgili planlarını açıkça ifade ettiler. Görüşmeler sırasında MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ, sivil siyasetçilerin elinde MEB’in bir türlü kendisini toparlayamadığını, “Cumhuriyetin kurulduğu günden beri ne derece toparlanamayan, savruk, kontrolden uzak ve bir türlü kontrol altına alınamayan, merkezi kontrole tabi tutulamayan, kırık dökük bir bakanlık” olduğunu ifade etti. Evren ise Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı gibi MEB’in de partiler üstü olması prensibinin hazırlanacak anayasada benimsenebileceğini belirtti. MGK Üyesi Org. Nurettin Ersin ise gelecek tasarıları arasında Milli Eğitim Bakanlığının tümüyle politikanın dışında kalmasını düşündüklerini ifade etti.⁸⁷² Askerler bu düşüncelerini gerçekleştiremediler fakat bu dönemde çeşitli yasal düzenlemelerle MEB’in merkez örgütünde önemli değişiklikler yapıldı.⁸⁷³ 1982’de Bakanlar Kurulu kararı ile Bakanlık merkez örgütü, sıradizinsel olarak bakanlık makamı, müsteşarlık makamı, kurullar, esas birimler, danışma birimleri ve yardımcı birimlerden oluşturuldu. Genel müdürlük sayısı 22’den 12’ye indirildi fakat 16 bağımsız ve 32 bağımlı daire oluşturularak Bakanlıktaki birim sayısı, kurullar dışında, 60’a yükseltildi.⁸⁷⁴ Ancak eğitim örgütünü köklü bir şekilde değişikliğe uğratan yasal düzenlemeler ise 1983 yılında yapıldı. Bu yasal düzenlemelerle Spor ve Gençlik Bakanlığının birimleri MEB’e bağlandı. Böylece Bakanlığın merkez örgütü öncekinden farklı biçimde örgütlendi. Söz konusu bakanlık Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı adını aldı.⁸⁷⁵

5.7. Eğitim Programları ve Ders Kitapları

Eğitim sisteminin uymak zorunda olduğu tek resmi ideolojinin Atatürkçülük olması gerektiği politikası, ders programlarında, ders kitaplarında ve eğitim kurumlarına yönelik direktiflerde Atatürkçülük vurgusunu da yoğun bir şekilde beraberinde getirdi. Evren yabancı bir gazeteye verdiği bir demeçte, eğitim kurumlarına ideolojik sızmaların ancak “daha etkili, daha insancıl ve daha çok memleketçi fikirler” ile önlenebileceği; “yakın geçmişte unutulmuş veya kasten bir tarafa itilmiş bulunan, Türk’e özgü, asrın en mükemmel ideolojisini yansıtan Atatürkçülüğü ve Atatürk ilkelerini bütün öğretim

⁸⁷¹ İbrahim Ethem Başaran, “Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi”, *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s., 99.

⁸⁷² *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 22.

⁸⁷³ *12 Eylül Öncesi...*, s. 249.

⁸⁷⁴ Başaran, agm., s. 101.

⁸⁷⁵ Başaran, agm., s. 101-102.

kurumlarımızda, tüm Türk gençliğine verme çabası içindeyiz” ifadelerini kullanarak eğitim sisteminin ideolojik yönlendirmesinin ne yönde olacağını açıkça belirtmekteydi.⁸⁷⁶

12 Eylül darbesiyle birlikte yeniden üretim sürecine giren Atatürkçülük, öncelikle kendisini eğitim kurumlarına yönelik direktiflerde gösterir. Örneğin 1981’de Milli Eğitim Bakanlığının 1981-1982 öğretim yılının açılması nedeniyle valiliklere gönderdiği “Milli Eğitim Bakanlığı 1981-1982 Öğretim Yılı Direktifi”nde, eğitim kurumlarından ve öğretmenlerden beklenenler açık biçimde dile getirilmiştir. En çok vurgulanan nokta, gençlerin Atatürk milliyetçiliği ve onun anlam ve simgeleri etrafında tekrar bütünleştirilmesinin öğretmenlerin görevi olduğu ve 12 Eylül girişiminin başarılı olabilmesinin de buna bağlı olduğudur. 1981-1982 öğretim yılı boyunca tüm eğitim görevlilerinin çalışmalarında esas olacak söz konusu direktifin 12 Eylül rejiminin resmi söylemini yansıtan bazı kısımları şöyledir:

Atatürkçü anlayış ve davranıştan hareketle Türk milliyetçiliğini güçlendirmek ve yaygınlaştırmak, her düzeydeki örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerini Atatürk ilke ve inkılaplarından kaynaklanan plan, program ve esaslara bağlamak amacıyla bir süreden beri, eğitimimizi daha etkili kılmak, kurumlarımızın işleyişini daha rasyonel hale getirmek, eğitim sistemimizi içerisine düştüğü bunalımdan kurtarmak üzere Milli Eğitim Bakanlığında düzenleme ve sistemi iyileştirme çabalarının sürdürüldüğü, bunların bir kısmının da olumlu sonuçlara ulaştırıldığı bilinmektedir.

Müdürler, bu açıklamaları her an elleri altında bulunduracak, yapılacak ilk öğretmenler kurulu toplantısında yönetici ve öğretmenlere, ayrıca, okulda mevcut diğer görevlilere ayrıntıları ile duyurarak yıl boyunca uygulamasını izleyip denetleyecektir.

Okul ve kurumlarımızda; ATATÜRK KÖŞELERİ, Atatürk’ün yüce kişiliğine uygun nitelikte olacaktır. Bütün kısımlarda usulüne uygun Atatürk portresi bulundurulacaktır. Yöneticiler, bu konuda gerekli dikkat ve titizliği göstereceklerdir.

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN, her kademedeki okullarımızda ve yalnız İnkılap Tarihi derslerinde değil, diğer derslerde de (Edebiyat, Kompozisyon, Resim, Müzik vb.) işlenmesine önem verilecektir.

Her okulda Atatürk ile ilgili eserlerden oluşan ayrı bir ATATÜRK KİTAPLIĞI kurulacaktır.

Ulu önder Atatürk’ün, Millet Mekteplerini Başöğretmenliğini kabul buyurdıkları 24 Kasım gününün, 1981 yılından itibaren her yıl ‘öğretmenler günü’ olarak kutlanmasına öncelik verilecektir...kutlama yalnız 24 Kasım gününe münhasır kalmayacak, bu yıl, günün anlam ve önemine yaraşır biçimde 24-30 Kasım tarihlerini kapsayacak şekilde seminerler, konferanslar, sergiler vb. gibi faaliyetler, ‘Öğretmenler Günü Kutlama Haftası’ olarak bir haftaya yaygınlaştırılacak.

Türk aydınına ve aydınların büyük bölümünü oluşturan Türk öğretmenlerine, 12 EYLÜL HAREKATI’nın amacına ulaşabilmesi için, çok ciddi, anlamlı ve önemli görevler düşmektedir.⁸⁷⁷

Eğitim sisteminde en önemli ideolojik kanallardan biri eğitim programlarıdır. Bu açıdan, 23-25 Haziran 1981 tarihleri arasında “eğitim programları ve öğrenci akışı” gündemiyle toplanan X. Milli Eğitim Şurasının eğitim programlarıyla ilgili aldığı kararlar, 12 Eylül rejiminin eğitim sistemini oturtmak istediği ana eksenini yansıtmaya açısından önemlidir. X. Milli Eğitim Şurasında eğitim sisteminin her düzeyde bütünleştirileceği vurgulanarak, eğitim programlarının özellikle “milli birlik ve bütünlük” ilkesi çerçevesinde

⁸⁷⁶ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 399-400.

⁸⁷⁷ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, Sayı: 2093, 17 Ağustos 1981.

tekrar düzenlenmesi öngörülür. Programlarda, “genç kuşakların Atatürkçülük çizgisinde” bütünleştirilmesinin vurgulanacağı ifade edilir. Ayrıca programlarda, “anasınıfından başlayarak her öğretim kademesinde giderek artan bir ölçüde Atatürk Devrimlerinin önemi, anlamı ve bu devrimlere bağlılığın gereği üzerinde” durulacağı; gençlerin “Atatürk Devrimlerine ve Anayasamızın (Anayasa henüz hazırlanmamıştır) başlangıcında ifade edilen Türk Milliyetçiliği ilkelerine bağlı yurttaşlar olarak yetiştirilmelerini sağlayıcı öğrenme yaşantılarına” geniş yer verileceği kararlaştırılır.⁸⁷⁸

Eğitim programlarını ele alan Şura, tüm programların amaç ve içeriklerinin tespitinde uyulması gereken ilkeleri, 12 Eylül rejiminin resmi söylemleri çerçevesinde belirler. Eğitime yöne veren temel kavram ve ilkelerin merkezine 12 Eylül rejimiyle birlikte yeniden şekillenen Atatürkçülük ve bunun yanında milliyetçilik gibi kavramlar yerleştirilir ve bu kavramlar aşırı bir şekilde vurgulanır. Programların içerik ve yöntem bakımından öğrencileri bilimsel ve özgür düşünmeye sevk edecek nitelikte olması, onların geniş bir dünya görüşüne göre yetişmeleri gerekliliği, programların laiklikle uyumlu olması gibi temel ilkeler belirlenmişse de bunlar ikinci planda kalmıştır. Bu durum, 12 Eylül rejiminin ulusal birliğin yeniden sağlanması için toplumun yeniden Atatürkçülük etrafında bütünleştirilmesi ve gelecek nesillerin de yeni resmi ideolojiye göre yetiştirilmesi temel söylemiyle ve aynı zamanda tek tipleştirici politikalarıyla uyumluydu.

X. Milli Eğitim Şurasından sonraki süreçte, Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam eğitim programları ve ders kitapları konusundaki açıklamasında “Türk İnkılap Tarihi” kitaplarının hazırlatıldığını, milli güvenlik bilgisi ile din kültür ve ahlak bilgisi ders kitaplarının yeniden yazdırıldığını, ortaöğretim tarih ve coğrafya kitaplarının “yabancı uluslara ilişkin gereksiz bilgilerden kurtarılarak kendi ulusumuza ve kültürümüze dönük olarak Atatürkçü bir görüşle” hazırlatıldığını, yeni ders kitaplarının bastırıldığını bildirdi.⁸⁷⁹ Bu süreçte, inkılâp tarihi, genel tarih, coğrafya, din kültürü gibi derslerin programları yeniden düzenlendi ve ders kitapları yeniden yazdırıldı.⁸⁸⁰

5.7.1. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi

Atatürkçü görüşle eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi adeta 12 Eylül rejiminin resmi sloganı haline geldi. Bu nedenle askerî yönetim, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersine merkezi bir önem verdi. Çünkü söz konusu ders, iktidardaki askerî yönetim tarafından belli bir geçmiş yorumunun aktarılabilmesi ve aynı zamanda 12 Eylül döneminin gelişmeleri arasında yeniden şekillenmeye başlayan Atatürkçülüğün benimsetilmesi için en önemli derslerden biri niteliğindedir. Bu amaçla 1930’lardan itibaren çeşitli şekillerde okutulmaya gelen inkılâp tarihi dersi⁸⁸¹, 12 Eylül yönetiminin siyasal bir söylem haline getirdiği “Atatürkçü eğitime dönüş” kapsamında eğitimin bütün kademelerine zorunlu ders olarak kondu. Bu ders, ortaokullarda ve liselerde “Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi”, yüksekokullarda “İnkılap Tarihi” adıyla 1981-1982 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlandı.⁸⁸² Yükseköğretimde ise 2547 sayılı Yasa ile tüm yükseköğretim kurumlarında Türk dili, yabancı dil derslerinin yanı sıra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi de okutulması gereken zorunlu dersler arasındaydı.⁸⁸³

⁸⁷⁸ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, Sayı: 2100, 23 Kasım 1981.

⁸⁷⁹ *Milliyet*, 22 Ekim 1982; Oktay Akbal, “Sağlam’ın Açıklaması...”, *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1982, s. 2.

⁸⁸⁰ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 45, Sayı: 2104, 18 Ocak 1982; *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 46, Sayı: 2146, 29 Ağustos 1983.

⁸⁸¹ “İnkılap Enstitüsü Açıldı”, *Cumhuriyet* 5 Mart 1934.

⁸⁸² *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, Sayı: 2095, 14 Eylül 1981; *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44 Sayı: 2090, 6 Temmuz 1981.

⁸⁸³ “Yükseköğretim Kanunu”, *Resmî Gazete*, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981.

Tarih ders kitaplarının içerikleri, iktidar değişimleri sonrasında iktidara gelen partinin veya grubun ideolojisine göre yeniden oluşturulabildiği bilinen bir durumdur.⁸⁸⁴ 1980 öncesi İnkılâp Tarihi programı ve ders kitapları üzerinde siyasal iktidarların çeşitli şekillerde müdahaleleri olmuştur. Bu müdahaleler genelde siyasal iktidarların Atatürk ilke ve inkılâplarına, Kemalizm'e bakış açılarına göre şekillenmiştir. 1950'lerde söz konusu ders kitapları, DP'yi ön plana çıkararak bir tutum sergilerken, 27 Mayıs darbesinden sonra ise ifade değiştirerek CHP'yi ön plana almıştır.⁸⁸⁵ Bu süreçte DP döneminde ders kitaplarına giren ve Atatürk ilkelerine aykırı olduğu düşünülen tüm konular ders kitaplarından çıkarılmıştır.⁸⁸⁶ 12 Mart'tan sonra ise İnkılâp Tarihi ders kitaplarının sayısında bir artış olmakla birlikte, içerikte hiçbir gelişme olmamış, kronolojik bir olay hikâyeciliği ile konular aktarılmıştır.⁸⁸⁷ Bununla birlikte Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ders kitapları ve müfredatı üzerinde yapılan bir incelemeye göre, 1930'lardan itibaren gözlenen en önemli değişim 12 Eylül askerî darbesinden sonra yaşanmıştır.⁸⁸⁸ Bu dersin müfredatında ve buna bağlı olarak ders kitabında yapılan güncellemeler, tarih araştırmaları sonucu elde edilen yeni bilgilere göre değil fakat daha çok 12 Eylül yönetiminin günün politikalarına haklılık kazandırmak için giriştiği bir eylem niteliğinde olmuştur. Yeni düzenlemelerle birlikte bu derslerde Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerle ilgili açıklamaların yanı sıra, daha çok 12 Eylül yönetiminin günün politikalarına göre yeniden biçimlendirdiği bir Atatürkçülük ön plana çıkarılmıştır.⁸⁸⁹

12 Eylül darbesinin gerekçelerinden biri eğitim sisteminin Atatürkçülükten uzaklaşmasıydı. Bu nedenle toplumu ve özellikle yeni nesilleri "aşırı ve sapık" ideolojilerden korumak ve toplumu Atatürkçülük etrafında toplamak, Atatürkçü nesiller yetiştirmek için askerî yönetimin söz konusu ders için hazırladığı müfredatta dersin amacı şöyle ifade edilmekteydi:

- 1) Türk İnkılabının tarihi anlamını ve önemini kavratmak;
- 2) Atatürk'ün milliyetçilik ve medeniyetçilik anlayışını belirtmek;
- 3) Atatürk'ün dahi asker, büyük devlet adamı ve inkılapçı kişiliği ile eşsiz önderliğini tanıtmak;
- 4) Atatürkçülüğü benimseterek, Atatürk'ün dünya görüşünü ve düşüncelerini kavratmak;
- 5) Kurtuluş Savaşını ve bu savaşı, Türk Milletinin varlığını korumak ve sürdürmek için ne büyük fedakârlıklarla gerçekleştirildiğini kavratmak;
- 6) Türk Milletinin bütün kurumları ve değerleriyle birlikte çağdaş uygarlığa hangi tarihi şartlar altında ve nasıl geçtiğini kavratmak;
- 7) Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamik temelini 'Atatürk İlkeleri'nin oluşturduğu bilincini kazandırmak;
- 8) Türk İnkılabının, milli ve milletlerarası niteliklerini belirleyerek, XX. yüzyılda mazlum milletlere nasıl ışık tuttuğunu göstermek;
- 9) Dünya devletlerinin ve Türkiye'nin içinde bulunduğu o günkü durum göz önüne alınmak suretiyle, Türk İnkılabının ne güç şartlar altında gerçekleştirildiğini kavratmak;
- 10) Demokrasi hayatımızın gelişmesini inceleyerek, onlara demokratik düzenin gerektirdiği bilgi ve davranışları kazandırmak;

⁸⁸⁴ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 13

⁸⁸⁵ Enver Benhan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul, 1968, s. 172-173, aktaran, Erdal Aslan, "Devrim Tarihi Ders Kitapları", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu*, Yay. haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1994, s. 299.

⁸⁸⁶ Bülent Akbaba, "1960-1970'lerde Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara, 2017, s. 209.

⁸⁸⁷ Aslan, agm., s. 299-300.

⁸⁸⁸ Aslan, agm., s. 300.

⁸⁸⁹ Aslan, agm., s. 300.

- 11) Atatürk'e Türk İnkılabına ve onun ilkelerine yürekten bağlı, bunların inançlı savunucusu olma bilincini kazandırmak;
- 12) Günümüzün ve geleceğin sorunlarına Atatürkçü bir yaklaşımla çözümler getirebilecek tutum, davranış ve yetenekler kazandırmak.⁸⁹⁰

Söz konusu dersin müfredatının açıklamalar kısmında ise “Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılap Tarihi” derslerinde temel alınacak ana unsurun “Atatürk ve Türk İnkılabı” olacağı, “Türk Milli Eğitiminin amaçlarının gerçekleşmesinde” büyük bir öneme sahip olan bu dersin işlenmesinde öğrencilere, hızla değişen dünya ve ülke sorunları karşısında gerekli donanımın kazandırılması ve geliştirilmesinde yegâne kaynağın Atatürkçülük olduğunun kavratılacağı ifadelerine yer verilmiştir.⁸⁹¹ Öğretmenlerin dersin işlenişinde nelere dikkat edecekleri, neleri vurgulayacakları ve nelerden yararlanacakları konusunda bilgiler içeren ders müfredatındaki açıklamalarda 32. madde dikkat çekicidir. Söz konusu maddede:

Atatürk'ün ölümünden sonraki olaylar ve özellikle çok partili döneme geçiş devri işlenirken; Türk halkının kurulan siyasi partilere göre eğilimleri gözönünde tutularak, henüz tarih konusu içerisinde düşünülmeyecek kadar tazeliğini koruyan yakın geçmişimizdeki olayların eleştirisi yapılmayacak; bilimsel yönde objektif incelemelerle kesin olarak sonucu belirlenen olgular dışında, tarihin ileride hüküm vereceği kişi ve olaylar, erken olarak tek yönlü yorum ve yargılamalarla değerlendirilme yoluna gidilmeyecek; ayrımcılığa ve bölücülüğe yol açabilecek her türlü bilgi, görüş ve düşüncenin ifade edilmesinden sakınılacaktır.⁸⁹²

Bu madde, bir taraftan 12 Eylül rejiminin yakın tarihteki siyasi olayların tartışılmasına bile tahammülünün olmadığını gösterirken, diğer taraftan İnkılâp Tarihi ders konularının sınırlarının 1938 yılına çekildiğine, dersin konularına kısıtlama getirildiğine de işaret etmekteydi. Nitekim konuyla ilgili daha sonra alınan kararlarda İnkılâp Tarihi ders konularının 1938'le sınırlandırıldığı ve bu tarihten sonraki konuların müfredattan tamamen çıkarıldığı görülecektir.⁸⁹³ 15 Haziran 1981 tarihli Talim ve Terbiye Kurulu kararında, söz konusu dersin konularına getirilen bu kronolojik sınırlandırmaya şöyle bir gerekçe gösterilmiştir:

... Yüksek okullarda okutulacak ‘Türk İnkılâp Tarihi’ ile Ortaöğretim Kurumları ve Temel Eğitim II. Kademe Müfredat Programlarında amaç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu yüce önder Atatürk'ün devrinin öğretilmesi, İnkılâp, ilke ve görüşlerinin benimsetilerek kavratılması olduğundan; ayrıca, Genel Tarih ve Millî Güvenlik Bilgisi dersleri programlarında da 1938 yılından sonraki olaylara ait konular yer aldığından, sözü geçen İnkılâp Tarihi Müfredat Programlarından 1938 yılından sonraki olaylarla ilgili konuların çıkarılması uygun bulunmuş...⁸⁹⁴

Bu kararlar İnkılâp Tarihi ders konularının kronolojik sınırı 1938'e çekilerek, 1938'den sonra Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinin belirleyicisi olan temel siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler müfredattan silinmekteydi. Oysaki 12 Eylül'den önceki program ve ders kitaplarında, en azından kitabın basım tarihine kadar, “II. Dünya Savaşı, Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş, Demokrat Parti dönemi, Kore Savaşı, 27 Mayıs 1960 İhtilali, 1961 Anayasası ve getirdiği yeni kuruluşlar,⁸⁹⁵ 12 Mart Muhtırası” gibi önemli görülen siyasal gelişmeler de yer almaktaydı.⁸⁹⁶

⁸⁹⁰ MEB Tebliğler Dergisi, C. 44, Sayı: 2087, 25 Mayıs 1981.

⁸⁹¹ MEB Tebliğler Dergisi, C. 44, Sayı: 2087, 25 Mayıs 1981.

⁸⁹² MEB Tebliğler Dergisi, C. 44, Sayı: 2087, 25 Mayıs 1981.

⁸⁹³ MEB Tebliğler Dergisi, C. 44, Sayı: 2090, 6 Temmuz 1981.

⁸⁹⁴ MEB Tebliğler Dergisi, C. 44, Sayı: 2092, 3 Ağustos 1981.

⁸⁹⁵ MEB Tebliğler Dergisi, C. 39, Sayı: 1867, 27 Eylül 1976.

⁸⁹⁶ Elif Aktaş, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2011, s., 271.

5.7.2. İnkılâp Tarihi Ders Konularının Diğer Ders Programlarına Yayılması

12 Eylül rejiminin ortaokul ve lise ders programları üzerindeki en belirleyici etkisi İnkılâp Tarihi ders konularını, Atatürk'le ilgili bilgileri, açıklamaları, diğer tüm derslerin programlarına yaymasıdır. 1981-1982 öğretim yılından itibaren ortaokul ve liselerde haftanın belirli saatlerinde zorunlu olarak okutulmaya başlanan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi dersleri “öğrencilerin Atatürkçü olarak yetişmesi” için yetersiz olarak görüldü. Ocak 1982’de hazırlanan “Temel Eğitim ve Ortaöğretim Kurumlarında Atatürk İnkılâp ve İlkelerinin Öğretim Esasları Yönergesi”nde, İnkılâp Tarihi derslerinin amaçlarının gerçekleştirilmesi, öğrencilerin “Atatürkçü olarak yetişebilmesi ve Atatürkçülüğü davranış haline getirebilmelerinin; öğretim sistemi içinde sadece bu derslerde ve bu derslerin öğretmenlerinin belli saatlerdeki öğretim programları uygulamaları ile sınırlı kalacağı ve bu konudaki kişisel çalışmaların yetersiz olacağı” düşünülerek İnkılâp Tarihi dersi programlarının yanı sıra, diğer tüm ders programlarının da öğrencileri Atatürk’e bağlayıcı esaslar üzerinde durmasının kararlaştırıldığı ifade edilmekteydi.⁸⁹⁷ Yönergeye göre, Türkçe, edebiyat, yabancı dil, sosyoloji, felsefe, fen, matematik, coğrafya, müzik, beden eğitimi, genel tarih, sosyal bilgiler, din, resim-iş, sanat tarihi ve milli güvenlik derslerinde konuların Atatürk ve Atatürk’le ilgili bilgi ve açıklamalarla ilişkilendirilerek anlatılması belirtilmekteydi. Bu karar üzerine İnkılâp Tarihi dersinin amaç ve açıklamaları söz konusu derslerin konuları içerisine serpiştirildi.⁸⁹⁸ 1986 yılında ise bu karar daha da genişletilerek, tüm kültür derslerini de kapsayacak şekilde ilgili ya da ilgisiz pek çok dersin konuları içerisinde yansıtılması yoluna gidildi.⁸⁹⁹

Söz konusu Temel Eğitim ve Ortaöğretim Kurumlarında Atatürk İnkılap ve İlkelerinin Öğretim Esasları Yönergesine göre, Türkçe derslerinde “öğrenciler, Atatürk’le ilgili şiir ve özdeyişleri toplamaya ve bir Atatürk Şiirleri Antolojisi meydana getirmeye” teşvik edilmeli, “yıl içinde yazdırılacak kompozisyon ödevlerinden en az birisi Atatürk’ün ilke ve görüşleri ile ilgili özdeyişlerin açıklanması” konusunda olmalı, “sık sık Atatürk İnkılabıyla ilgili cümlelerden örnekler buldurulmalı; dil bilgisinde de, cümle analizleri üzerinde durulurken gene Atatürk İnkılabıyla” ilgili cümleler kullanılmalı, “öğrencilerden, buldukları yerde ve yakın çevrede Atatürk’le ilgili müze ve anıtları görmeleri istenmeli; derslerde gezi notları, Atatürkçülük duygusu ile birleştirilerek sözlü veya yazılı olarak anlatılmalıdır”. Edebiyat derslerinde ise kompozisyonlarda Atatürk konusu işlenmeli, çeşitli yazı türleri (fıkra, hatıra, portre, vb.) işlenirken Atatürk bir kaynak olmalı, sözlü ve yazılı açıklamalarda Atatürk’ün özdeyişleri anlatım içine alınmalıdır. Ayrıca, Türk Destanları ve Göktürk Kitabeleri okutulurken, Atatürk’ün tarih ve birlik anlayışı; Dede Korkut Hikâyeleri okutulurken devlet teşkilatı, eski ve yeni yönetim şekilleri; Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinden parçalar okutulurken Cumhuriyet Döneminde kıyafet alanında yapılan değişiklikler; Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal ve Mehmet Emin Yurdakul’dan seçilmiş parçalar okutulurken Atatürk’ün vatan ve millet anlayışı vb. üzerinde durulmalıdır.⁹⁰⁰

Aynı Yönergede üzerinde durulan bir başka ders de sosyolojidir. Sosyoloji derslerinde millet, devlet, laiklik, eşitlik ve özgürlük, aile, ahlak ve hukuk, kültür ve medeniyet gibi konuların, yine Atatürk’ün düşünceleriyle bağlantılı biçimde anlatılması istenmektedir. Felsefe, coğrafya, genel tarih ve sosyal bilgiler derslerinde de aynı yöntemin izlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Diğer derslerde yapılması istenenler ise şöyle belirlenmiştir: Fen ve matematik derslerinde, “Atatürk’ün ‘Bilim ve Teknik İçin Sınır Yoktur’ özdeyişinin, günümüzdeki uzay çalışmaları örnek verilerek, anlamının büyüklüğü ve önemi üzerinde durulmalı”, Atatürk’ün bilim, fen, fabrika, gök, metrik sistem ve dilin

⁸⁹⁷ MEB Tebliğler Dergisi, C. 45, Sayı: 2104, 18 Ocak 1982.

⁸⁹⁸ MEB Tebliğler Dergisi, C. 45, Sayı: 2104, 18 Ocak 1982.

⁸⁹⁹ MEB Tebliğler Dergisi, C. 49, Sayı: 2212, 30 Haziran 1986.

⁹⁰⁰ MEB Tebliğler Dergisi, C. 45, Sayı: 2104, 18 Ocak 1982

Türkçeleştirilmesine verdiği önem belirtilmelidir. Yabancı dil derslerinde de cümle kalıpları öğretilirken Atatürk'ün hayatı ile ilgili bilgiler kullanılmalı, "Atatürk'ün hayatı ve İnkılabına ait, imkânlarla göre bulunabilen yabancı dille yazılmış metinlerden seçilecek kısa birkaç örnek, yıllık ders planlarına alınarak işlenmelidir". Din bilgisi derslerinde ise "her fırsatta Atatürk'ün İslam Dinine olan saygısı kendi sözleriyle" açıklanmalı, "Türklerin Tarih Boyunca İslam'a Hizmetleri konusunda, Kurtuluş Savaşı ve bu savaşın İslam'a kazandırdıkları üzerinde de durulmalı", topluma karşı görevler (şehitlik ve gazilik) konusu ile kahramanlık konusunda "Atatürk'ün Türk Vatanı ve Türk Milleti için, hayatını harcamak pahasına yaptığı mücadeleler (I. Cihan Savaşı, özellikle Çanakkale Muharebeleri, Kurtuluş Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrası İnkılap hareketleri), Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Atatürk'e verilen Gazilik unvanı üzerinde durulmalı", laikliğin dinsizlik olmadığı vurgulanmalıdır.⁹⁰¹

Söz konusu Yönergede beden eğitimi, müzik ve sanat tarihi derslerinde ise Atatürk ile ilgili açıklamalara şu şekilde yer verilmesi öngörülmekteydi: Beden eğitimi derslerinde "Atatürk'ün Spor ve Sporcular hakkındaki görüşlerinden yararlanılarak" gereken davranışlar kazandırılmalı, Atatürk'ün ünlü sporcularla ilgili hatıraları, Atatürk'ün spor hakkındaki görüşleri, Atatürk adına düzenlenen yarışmalar ve bunların önemi, Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı'nın anlamı, "Dağ Başını Duman Almış Marşı'nın 'Gençlik marşı' olarak kabul edilişi" gibi konular üzerinde durulmalı ve öğrencilere bunlara benzer ödevler verilerek, teorik çalışmalarda Atatürk'ün "Spor bir medeniyet unsurudur"; "Ben Sporcunun zeki, çevik ve aynı zamanda ahlaklısını severim" gibi özdeyişleri açıklanmalıdır. Müzik derslerinde "en başta İstiklal Marşı'nın anlam ve önemi ayrıntılı olarak öğrencilere kavratılmalı ve bilgi seviyelerinin gelişmesine göre solfejle söylenmesi" öğretilmelidir. "Atatürk ile ilgili marşlara yer verilmeli ve marşların güfteleri açıklanırken, Atatürk'ün kişiliği, ilke ve görüşleri ile ilgili bilgiler" verilmeli, "kabiliyetli öğrencilere, Atatürk, Yurt, Bayrak konularında marş güfteleri yazdırılması sağlanmalı ve bu konudaki kişisel veya toplu olarak beste çalışmaları yaptırılmalı, yeri geldikçe Atatürk'ün sevdiği şarkılar ve türküler öğretilmelidir. İmkanlar ölçüsünde Atatürk ile ilgili müzik eserleri dinletilmelidir". Resim-iş derslerinde ise "Türk Bayrağı yaptırılırken, İstiklal Marşı, Atatürk'ün bağımsızlık ilkesi üzerinde durulmalı"; sanat tarihi derslerinde her konuya ilişkin Atatürk'ün görüşleri verilmelidir. Milli güvenlik bilgisi derslerinin konuları ise "çoğunlukla Atatürk'ü, O'nun ilke ve görüşlerini tanıtıcı ve kavratıcı şekilde programlanmış olduğuna göre; konular, İnkılap Tarihi derslerinde olduğu gibi aynı yöntemlerle işlenmeye çalışılmalıdır".⁹⁰²

İlgili ve ilgisiz bütün ders müfredatlarına ve ders kitaplarına yoğun bir şekilde İnkılâp Tarihi dersi içeriğinin eklenmesi, bu konuların herhangi bir uzmanlık ve donanım gerektirmeyen bir alan olarak görülmesine, bir bıkkınlık yaratmasına ve Atatürk ilke ve inkılâplarının topluma yanlış öğretilmesinden kaynaklanan bir soğuma sürecinin başlamasına neden olmuştur.⁹⁰³

5.7.3. Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile tüm yükseköğretim kurumlarında Türk dili, yabancı dil derslerinin yanı sıra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi de okutulması gereken zorunlu dersler arasına alındı.⁹⁰⁴ İnkılap Tarihi derslerinin üniversitelerde okutulması ile ilgili sürece bakıldığında ise 12 Eylül döneminde farklı bir anlayış

⁹⁰¹ MEB Tebliğler Dergisi, C. 45, Sayı: 2104, 8 Ocak 1982.

⁹⁰² MEB Tebliğler Dergisi, C. 45, Sayı: 2104, 18 Ocak 1982.

⁹⁰³ Aslan, agm., 301.

⁹⁰⁴ "Yükseköğretim Kanunu", Resmi Gazete, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981.

görülmektedir.⁹⁰⁵ Şöyle ki bu ders, İstanbul Üniversitesinin bünyesinde 20 Haziran 1933'te bir "İnkılap Enstitüsü" kurulmasından sonra üniversitelerde düzenli olarak, konferanslar şeklinde okutulmaya başlanmıştı. İnkılap Enstitüsü, o zamanki adıyla "İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi" derslerini yürütmekle görevlendirilmişti.⁹⁰⁶ Yapılan düzenlemeye göre, Edebiyat ve Hukuk fakülteleri bu dersleri eğitim programları arasına alacak, diğer fakültelerin öğrencileri ise Enstitü kurslarına katılarak bu dersi takip edecek, kursu almayanlar mezun olamayacaklardı. Böylece söz konusu ders, yükseköğretimde zorunlu hale getirilmiş oluyordu.⁹⁰⁷ Bu dersin amacı, üniversite gençliğine Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi koşullarda kurulduğunu anlatmak, yeni rejimin dayandığı felsefeyi, ilkeleri ve değerleri benimsetmektir.⁹⁰⁸ İnkılap Enstitüsünde ilk İnkılâp Tarihi dersini 4 Mart 1934'te Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur verdi ve bu derste nasıl bir program izleneceği, derslerin kimler tarafından verileceği konusunda açıklamalarda bulundu. Bayur, bu dersin daha etkili ve verimli bir biçimde yürütülebilmesi için konularına göre askerî, hukuki, iktisadi ve harici siyaset olarak dört ana bölüm altında sınıflandırıldığını, her bölümün farklı kişiler tarafından anlatılacağını ifade etti. Buna göre, askerî kısım Recep Bey (Peker), hukuki kısım Mahmut Esat Bey (Bozkurt), iktisadi kısım Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ve harici siyaset kısım ise Yusuf Hikmet Bayur tarafından öğretilecekti.⁹⁰⁹ Bu kişiler doğrudan Atatürk tarafından görevlendirilmişti.⁹¹⁰ Daha sonra 15 Nisan 1942'de 4204 sayılı Yasa ile dersin sorumluluğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü"ne verilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra ise dersin "Türk İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi" adıyla bütün fakülte ve yüksekokullarda iki yarıyıl okutulması kararlaştırılmıştır. 20 Mart 1968'de ise dersin adı "Türk Devrim Tarihi" olarak değiştirilmiştir.⁹¹¹

12 Eylül döneminde ise 6 Kasım 1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yasa ile tüm yükseköğretim kurumlarında Türk dili, yabancı dil derslerinin yanı sıra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi de okutulması gereken zorunlu dersler arasına alındı.⁹¹² Bu yasa ile dersin zorunlu olma niteliği korunurken ders isminde bir değişikliğe gidildi. Türk Devrim Tarihi dersindeki "devrim" sözcüğü değiştirilerek dersin adı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi oldu. YÖK'ün kurulması ile birlikte ders dört yıllık lisans öğreniminin tamamına yayıldı. Konularda yeniden düzenlemelere gidildi ve konuların ağırlık noktasını inkılâplar, ilkeler ve Atatürkçülük oluşturdu. Ortaöğretimde olduğu gibi üniversite kitaplarında da olaylar 1938 yılına kadar getirildi ve yakın dönem konuları ders kitaplarından kaldırıldı. Bir bakıma 1938'den sonraki demokrasiye geçiş süreci müfredattan silinmiş oldu.⁹¹³

Başlangıçta bizzat Atatürk tarafından görevlendirilmiş, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda bakanlık, başbakanlık, cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği yapmış, önemli siyasal kimlik taşıyan devlet adamları ve dönemin önde gelen akademisyenleri tarafından verilen İnkılâp Tarihi dersleri⁹¹⁴; 1934'ten itibaren gerek ortaöğretimde gerekse üniversitelerde çeşitli şekillerde okutula geldi. Fakat 12 Eylül

⁹⁰⁵ Ergün Aybars, "Türk Devrim Tarihi Dersleri Üniversitelerde Nasıl Verilmelidir?", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu*, Yay. haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1994, s. 293.

⁹⁰⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Enver Ziya'dan Anılar", *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1982, s. 2.

⁹⁰⁷ "Üniversitede Bir İnkılap Enstitüsü Tesis Ediliyor", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1933.

⁹⁰⁸ bk. Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengireşk, *1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997.

⁹⁰⁹ "İnkılap Enstitüsü Açıldı", *Cumhuriyet* 5 ve 6 Mart 1934 sayıları.

⁹¹⁰ Velidedeoğlu, "Enver Ziya'dan Anılar"...

⁹¹¹ Yasemin Doğaner, "Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Yaklaşımlar-Hacettepe Üniversitesi Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, Temmuz 2005, s. 591.

⁹¹² "Yükseköğretim Kanunu", *Resmî Gazete*, Sayı: 1750, 6 Kasım 1981.

⁹¹³ Aktaş, agt., s. 302.

⁹¹⁴ Velidedeoğlu, "Enver Ziya'dan Anılar"...

rejiminin yoğun bir şekilde eğitim sisteminin tüm basamaklarına bu dersi yayması, toplumda bir bıkkınlık ve soğuma sürecini de beraberinde getirmiştir. Askerî yönetimin bu zorlayıcı tavrı İnkılâp Tarihi dersinin sanki 12 Eylül darbesiyle birlikte eğitim müfredatlarına girdiği gibi yanlış bir kanıyı da oluşturmuştur. 12 Eylül'ün yarattığı bu bilgi kirliliği, 2012'de basında çıkan YÖK'ün Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini üniversitelerden kaldıracağı ile ilgili tartışmalı haberlerde açıkça görülmektedir. Birçok haber sitesi “YÖK, 12 Eylül ürünü olan İnkılâp Tarihi dersinin üniversitede okutulmaması üzerine çalışıyor” başlığı ile verdi. Birçok üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, dersin kaldırılmasına karşı çıkmakla birlikte, konuyla ilgili yaptıkları açıklamada, bu dersin 1933'ten beri var olduğunun, 12 Eylül döneminde bazı değişikliklere uğrayarak okutulmaya devam edildiğinin altını çizmekteydiler.⁹¹⁵

5.7.4. Genel Tarih Dersi

12 Eylül rejimi, 1981 yılı içerisinde bir tür doktrin dersi olarak gördüğü İnkılâp Tarihi dersiyle ilgili yeni döneme uygun çeşitli düzenlemeler yaptıktan sonra 1982'den itibaren genel tarih konularını kapsayan ortaöğretim tarih dersleriyle ilgili düzenlemeler de yaptı. 1983 -1984 öğretim yılında ortaöğretim kurumlarında uygulamaya konulmak üzere 29 Ağustos 1983'te tarih dersi programı yayımlandı ve aynı zamanda programa uygun olarak ders kitabı yazdırılması da kararlaştırıldı.⁹¹⁶ Söz konusu ders programı üzerinde 12 Eylül döneminin etkilerinin daha sağlıklı tespit edilebilmesi için bir önceki tarih dersi programı ile karşılaştırmak gerekir. 29 Ağustos 1983'te yayımlanan tarih dersi programından önce uygulamada olan program 27 Eylül 1976'da yayımlanmıştı.⁹¹⁷ Bu tarihte I. Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan AP-MSP-MHP-CGP partilerinden oluşan koalisyon hükümeti iktidarda olduğundan eğitim politikalarında Türk-İslam Sentezi görüşünün belirgin etkileri görülür. Bu hükümetin kurulmasında Aydınlar Ocağı çevresinin de etkili olduğunu belirtmek gerekir.⁹¹⁸ Hükümet programındaki “müfredat programlarının milli kültürümüze uymayan kısımları değiştirilecek”, “milli bir kültür siyaseti takip edilmek suretiyle, milletimizi meydana getiren değerler etrafında milli bütünlük kuvvetlendirilecektir. Güçlü bir milli kültür hareketinin, milletimizi zararlı dış tesirlerden koruyacağına inanıyoruz”⁹¹⁹ gibi ifadelerle Türk-İslam Sentezi görüşünün bütün sorunların kaynağında milli kültürün ihmal edilmesini görmesi örtüşmektedir. Hükümet programında işaret edildiği gibi birçok dersin müfredat programı yeniden ele alındı ve ders kitapları yeniden yazdırıldı. Konuyla ilgili Milli Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem, Milli Eğitimin çağın ilim ve teknolojisini takip edecek seviyede bulunabilmesi bakımından, bilim ve aklın yanında “millilikle de donatılması ve böylece Devletimizin millî devlet vasfına lâyık olması için, okulun her yönden, bütünüyle millî karakterin oluşturulmasında rolü ve görevi bulunması” gerektiğini, “millî okula, milliyetçi öğretmen ve millî muhteva ile yön” verilebileceğini; hazırlanan yeni ders müfredatlarının ve kitaplarının bu amaca uygun bir şekilde hazırlandığını ifade edecektir. Bu bağlamda 1976-1977 öğretim yılında Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe grubu gibi derslerinin yanında tarih dersi programının amaçları da yeniden tespit edildi ve lise Tarih I ve II ders kitabı ısmarlama yoluyla İbrahim Kafesoğlu'na yazdırıldı. Fakat ders müfredatları ve kitapları üzerindeki siyasi hesaplaşma devam etti. Ocak 1978'de Bülent Ecevit'in hükümeti kurması ile birlikte aynı yıl Talim

⁹¹⁵ “Atatürk İlkeleri dersi hep vardı”, <http://www.hurriyet.com.tr/ataturk-ilkeleri-dersi-hep-vardi-21349564> (01.07.2018).

⁹¹⁶ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 46, Sayı: 2146, 29 Ağustos 1983.

⁹¹⁷ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 39, Sayı: 1900, 27 Eylül 1976.

⁹¹⁸ Tanıl Bora ve Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yay., 10. Baskı, İstanbul, 2015, s. 111.

⁹¹⁹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, C.6, TBMM Basımevi, 2013, s. 4597.

Terbiye Kurulu İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin gibi Türk-İslam Sentezi görüşünü savunan yazarların kitaplarını uygulamadan kaldırdı. Talim Terbiye Kurulunun karar gerekçesinde, bu ders kitaplarının amaçları, ilkeleri, açıklamaları, içerikleri ve izlenen yöntemleri yönünden günün ihtiyaçlarına cevap vermediği ve eğitim anlayışı ile gereği gibi uyum sağlayamadıkları; yaşayan dili ve öğrencilerin dil düzeyini dikkate almadıklarından uygulamadan kaldırılmaları için Bakanlık olurlarına sunulduğu ifade edilmektedir.⁹²⁰ Bu kez liselerde Kafesoğlu'nun yazdığı Tarih I ve II ders kitabı yerine, Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazdıkları Tarih I-II ve III okutulmaya başlandı.⁹²¹ Bu bağlamda Türkiye'de özellikle sosyal bilimler alanındaki derslerin müfredatlarında yapılan düzenleme süreçleri incelendiğinde bu düzenlemelerin daha çok hükümetlerin ideolojik eğilimine göre yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

12 Eylül döneminde yayımlanan tarih programı ile 1976 programı birçok açıdan benzerdir. Her iki programın öğrencilere yönelik amaçlar kısmında da tarihsel değerler, Türklük, kahramanlık, geçmişi yüceltme, dünya medeniyetleri arasında ayrı ve anlamlı bir yere sahip olunması gibi milliyetçi bakış açısını somutlayan değerler ön plandadır. Her iki programın amaçları arasında yurdunu seven, geçmişiyle ve tarihi Türk büyükleriyle gurur duyan, köklü bir tarihe sahip olmanın özgüvenini yaşayan ve Atatürk ilkelerine bağlı gençler yetiştirmek vardır. 1976 programında Türk-İslam Sentezi anlayışı daha baskın⁹²² iken 1983 programında ise Türk milliyetçiliğini güçlendirmeye yönelik bir tutumla birlikte 12 Eylül rejiminin güncel kaygıları da programa yansıtılmıştır. 1983 tarih dersinin programında, dersin amaçlarından bazıları şu şekildedir:

- 1) Tarih boyunca kurulmuş büyük medeniyetler, insanlığa hizmet etmiş milletler ve devlet adamları hakkında genel bir tarih kültürü kazandırırken, Türk tarihine, kültür ve medeniyetine geniş ölçüde yer vererek, Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetler, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmak;
- 2) Türk milletinin zeka ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanatseverliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak;
- 3) Tarihte büyük medeniyetler kurmuş, köklü bir geçmişe sahip büyük bir milletin evladı olduklarının sorumluluğunu duyurmak; gelecek için ümit ve güven vererek Türk milletine, dünya milletleri içinde layık olduğu yeri sağlama...
- 4) Milli bağımsızlığımızın ve demokrasinin değerini kavratmak; yurt ve millet bütünlüğümüzü koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma bilincini ve davranışını kazandırmak;
- 5) Milli, manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmaktır.⁹²³

Programın açıklamalar kısmında ise tarih dersinin temelini "Türk ve Türkiye tarihi" olacağı, ayrıntılı bir siyasi tarih anlayışı yerine, daha çok Türklerin kültür ve medeniyet tarihi üzerinde durulacağı, diğer milletlerin tarihleri işlenirken de aynı uygulamanın esas alınacağı, konulara Türk ve dünya tarihi açısından önemleri ölçüsünde ağırlık verileceği ve gerektiğinde Türk tarihi ile karşılaştırmalar yapılacağı ifade edilir. Ayrıca "Türk milletinin başarıları göz önüne getirilecek, milletimizin geleceğine güvenen, üstün ahlak değerlerini benimsemiş, hürriyet ve demokrasi anlayışını kavramış, milli bilince sahip, aydın, uyanık, sorumluluk almaya kararlı vatandaşlar yetiştirme" görevinin

⁹²⁰ MEB Tebliğler Dergisi, C. 41, Sayı: 1989, 12 Haziran 1978.

⁹²¹ MEB Tebliğler Dergisi, C. 41, Sayı: 1987, 29 Mayıs 1978.

⁹²² MEB Tebliğler Dergisi, C. 39, Sayı: 1900, 27 Eylül 1976.

⁹²³ MEB Tebliğler Dergisi, C. 46, Sayı: 2146, 29 Ağustos 1983.

de ön planda tutulacağı belirtilir. Türklerin farklı zamanlarda ve yerlerde ayrı ayrı devletler kurmalarına rağmen kendilerine has kültür ve medeniyetlerini bozmadıkları, gittikleri yerlerde de yaydıkları ve kesintisiz bir milli kültür meydana getirdikleri, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli hizmetlerde bulduklarının belirtileceği ifade edilir. Öğrencilerde, Türk büyüklerinden “miras kalan ve gelenekleşmiş çalışkanlık, cesaret, güçlükleri yenme, fedakârlık ve onurluluk gibi meziyetlerini devam ettirme” bilincinin uyandırılacağı belirtilir. Yine programın açıklamalarında, “büyük devletler, imparatorluklar ve medeniyetler yaratmış, şanlı zaferler kazanmış milletimizin, zaman zaman büyük şanssızlıklara, haksızlıklara da uğramış” olduğunun da belirtileceği, “fakat tarihin derinliklerinden gelen ve büyük bir millet olmanın verdiği güçle, tarihten ve doğuştan gelen yetenekleriyle her zaman dimdik ayakta” durduğuna öğrencilerin dikkatinin çekileceği ifade edilir. Tarih dersiyle “öğrencilere, yurttaşlık ödevleri kavratılacak, yurt ve cumhuriyet sevgisi, kanun ve nizam duygusu telkin edilecek”tir.⁹²⁴

1983 tarih dersi programı ile 1976’daki program iki noktada farklılaşır ve burada güncel kaygılarla hareket eden 12 Eylül rejiminin ders programı üzerindeki saptırıcı etkisi ortaya çıkar. Bunlardan ilki 1950 sonrası konularını içeren ünitelerin programdan çıkarılmasıdır. 1976’daki programda lise III için hazırlanmış ve genel tarih dersi ile birlikte verilen Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılap Tarihi dersi konuları Mondros Mütarekesi ile başlamakta 1960’lara kadarki gelişmeler ele alınmaktadır.⁹²⁵ Daha önce bahsedildiği üzere 12 Eylül rejimi İnkılâp Tarihi ders konularını 1938’de sonlandırırken genel tarihin konularını da kronolojik olarak II. Dünya Savaşı ile sınırlandırmaktaydı. Yine 1983 tarih dersi programında genel tarih ders konularının, İnkılâp Tarihi konuları ile ilişkilendirilerek anlatılması öngörülmekteydi. Söz konusu programın açıklamalar kısmında, Türk tarihindeki “ünlü devlet adamları, kahramanlar, ıslahatçılar veya başka kavim ve milletlerin ‘Büyük’ unvanını almış krallar ve imparatorları ile Atatürk’ün kişiliği; onların bıraktığı eserlerle, inkılâbımızın” yeniliklerinin karşılaştırılması, bu karşılaştırma yapılırken kişilerin ve kurumların buldukları zamana göre değerlendirilmesi, Atatürk’ün 20. Yüzyıldaki üstün kişiliğinin vurgulanması ve Atatürk ilke ve inkılâplarının eşsizliğinin belirtilmesi öngörülmekteydi. Programda genel tarih konuları tarihsel süreciyle ele alınırken özellikle dönüm noktalarının İnkılâp Tarihi konuları ile ilişkilendirilmesi istenir. Türkiye’nin tarihinde dönüm noktasını oluşturan Malazgirt ve Miryokefalon savaşları anlatılırken Kurtuluş Savaşı sonundaki Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesinin önemine de değinileceği, 1683 yılındaki Viyana bozgunu ve bundan sonra devam eden yenilgiler açıklanırken “Osmanlı topraklarındaki geri çekilmenin Sakarya Meydan Muharebesi ile son bulduğu ve Türk milletinin ters giden talihinin, Büyük Kurtarıcımız Atatürk” ile değiştiğinin açıklanacağı ifade edilir. Yine programda, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransızlara verilen kapitülasyonlardan bahsedilirken, süreç içerisinde Osmanlı Devletinin ekonomik açıdan sömürülmesine yol açan bu kapitülasyonların Lozan Barış Antlaşması ile kaldırıldığı üzerinde durulacağı belirtilir. Osmanlı imparatorluğunda yapılan ıslahat hareketleri anlatılırken, bu ıslahatların Atatürk inkılâplarının getirdiği yeniliklerle karşılaştırılacağı ve Atatürk’ün inkılâpçı kişiliğinin önemle belirtileceği ifade edilir. Türk tarihindeki kültür ve sanatla ilgili gelişmeler anlatılırken, Cumhuriyet Dönemi kültür ve sanatıyla karşılaştırılacağı, Atatürk döneminde bu alanda başlatılan yeniliklerin değerinin kavratılacağı belirtilir. Sonuç olarak programda, genel tarih konularının İnkılâp Tarihi konuları ile bağlantılı olabilecek tüm bölümlerinde Atatürk’e ve inkılâplarına değinilmesi istenir.⁹²⁶

⁹²⁴ MEB Tebliğler Dergisi, C. 46, Sayı: 2146, 29 Ağustos 1983.

⁹²⁵ MEB Tebliğler Dergisi, C. 39, Sayı: 1900, 27 Eylül 1976.

⁹²⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C. 46, Sayı: 2146, 29 Ağustos 1983.

5.7.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi

12 Eylül askerî yönetiminin tartışmalı uygulamalarından biri de din kültürü ve ahlak bilgisi dersini zorunlu hale getirmesidir. Fakat Türkiye’de din eğitiminin örgün eğitim sistemi içerisinde yer alıp almaması konusu, Tek Parti döneminden itibaren süregelen önemli bir tartışma konusuydu. 1946 yılına kadarki uygulanan laiklik politikalarındaki amaç dine zarar vermeden onu devletten ayırmak; siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda din ve din adamlarının vesayetine son vermek ve böylece İslamı, çağdaş, Batılı ve bir ulus devletteki dinin rolüne indirgemektir. Bu amaçla Tek Parti döneminde oldukça katı laiklik politikaları izlendi. Bu politikalar kendini, eğitim programlarından din derslerinin çıkarılması ile açıkça gösterdi.⁹²⁷ Ortaöğretimde 1927’den sonra yapılan program geliştirme çalışmalarında ortaokul ve liselerden din dersleri kaldırıldı.⁹²⁸ Din dersi öğretmenlerinin bir kısmı emekli edildi bir kısmı ise liyakatleri doğrultusunda başka derslerde görevlendirildi.⁹²⁹ İlköğretimde ise aşamalı olarak söz konusu dersler kaldırıldı. 1924 ilköğretim programlarında bu ders “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adı altında görülmekte, birinci sınıf hariç diğer sınıflarda haftada ikişer saat okutulmaktadır.⁹³⁰ 1926 programında ise din dersleri üçüncü sınıftan başlamakta ve haftada bir saate indirilmektedir. 1930 programında din dersleri yalnızca beşinci sınıf programında bırakılmış, isteğe bağlı ve haftada yarım saat verilen bir ders haline gelmiştir.⁹³¹ Böylece din derslerinin 1930’lardan sonra ilköğretimden de kaldırıldığı görülmektedir. 1930’da İmam ve Hatip Okullarının kapatılması, 1933’te İlahiyat Fakültesinin kapatılması ve ilk ve ortaöğretim programlarından din derslerinin çıkartılması ile Türkiye’de resmi dini eğitim 1949 yılına kadar durduruldu veya kesintiye uğradı.⁹³² Bu durum din eğitimiyle ilgili tartışmaları da beraberinde getirdi.

Anayasasının laiklik esası ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu karşısında, Milli Eğitim bünyesinde din eğitiminin yeri olup olmadığı tartışması özellikle çok partili hayata geçildiği dönemde açığa çıktı. Aralık 1946’da Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin müzakere edildiği Meclis oturumunda CHP’nin birçok üyesi dini eğitimin tekrar kurulması lehinde konuştu. Bu konuşmalarda, dini eğitimin toplum için önemli bir ihtiyaç olduğu; din eğitimi konusunda yaşanan sürecin, halkı din ile ilgili ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli insanlardan yoksun bıraktığı, yeni nesillerin din eğitiminden yoksun olmasından dolayı oluşan boşluğun komünizm gibi ideolojiler tarafından doldurulabileceği ifade edildi. Başbakan Recep Peker bu üyelerin din eğitimiyle ilgili isteklerini reddetti.⁹³³ Ancak dini eğitimle ilgili tartışmalar gerek basında gerekse Mecliste sürüp gitti ve sonunda hükümet 1949’da din dersinin ilköğretimde okutulmasına karar verdi. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu tarafından valiliklere gönderilen yazıda, Anayasa’nın vicdan hürriyeti esasının doğal bir sonucu olarak vatandaşların çocuklarına din eğitimi verme haklarını kullanmalarına imkân sağlamak amacı ile din derslerinin konulduğu, laiklik prensibinden dolayı öğretim kurumlarında hiçbir din ve mezhebe ait bilgilerin zorunlu olarak öğretilmesinin söz konusu olmadığından bu derslerin okutulmasında isteğe bağlılık esasının benimsendiği ifade edilmekteydi. Söz konusu derslerin program dışı saatlerde ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıflarında haftada ikişer saat okutulacağı, sınıf geçme durumu ile

⁹²⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 408.

⁹²⁸ Hıfzı Doğan, “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, Haziran 1999, s. 199.

⁹²⁹ Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, TCKB Yay., Ankara, 1994, s. 28.

⁹³⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi...*, s. 348-349.

⁹³¹ Sakaoglu, age., s. 212; Akyüz, *Türk Eğitim...*, s. 348-349.

⁹³² Cemal Tosun, “Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni ve Din Görevlisi Yetiştirme Alanında Değişme”, *V. Türk Kültür Kongresi: Eğitim*, C. IV, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, ss. 90-91.

⁹³³ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.3, D: VIII, B: 22, Toplantı:1, 24.12.1946, ss. 427-446.

ilgisinin olmayacağı, belirtilmekteydi. Ayrıca ders isteğe bağlı olduğundan çocuklarının din derslerini almasını isteyen veliler bu taleplerini önceden yazılı olarak okul idarelerine bildireceklerdi.⁹³⁴ Dini eğitimle ilgili ikinci adım 1950’de DP hükümeti tarafından geldi. Hükümet 4 Kasım 1950’de “çocuklarına din derslerini okutmak istemeyen ebeveyn bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdikleri takdirde bu çocukların bu ders ve imtihanından muaf tutulmaları” ve geriye kalan çocukların din dersi görmelerini kararlaştırdı. Bu kararlar din dersinin isteğe bağlı olması esasını benimsenmiş fakat bu kez 1949’daki uygulamadan farklı olarak program içi bir ders haline dönüştürülmüştür.⁹³⁵

1950’den sonra din dersleri ortaöğretim kurumlarının da bütün sınıflarına yayılarak 1980’e kadar devam etmiştir.⁹³⁶ Bu süreçte siyasi iktidarların laiklik anlayışlarındaki değişimler, din derslerindeki gelişmeleri de doğrudan etkilemiş, din eğitimiyle ilgili tartışmalar da sürekli güncelliğini korumuştur. Milliyetçi ve muhafazakâr hükümetlerin iktidarda olduğu dönemlerde din derslerinin örgün eğitim sistemi içerisindeki ağırlığının arttırılmaya çalışması laik ve Kemalist kesimlerin sürekli tepkisiyle karşılaşmış ve bu hükümetler zaman zaman Atatürk düşmanlığıyla, din istismarıyla suçlanabilmişlerdir. Diğer yandan Atatürk’e ve onun inkılâplarına dayanarak din eğitime karşı çıkan kesimler ise din düşmanı ilan edilebilmişlerdir. Din eğitiminin siyasal alana çekilerek gruplar arası çatışma konusu olması, siyasal iktidarların ideolojik yönelimlerine göre farklı tavırlar sergilemeleri sonucunda eğitim sistemi için din eğitimi önemli bir problem haline dönüşmüştür. Laik ve Kemalist kesimler ve bazı sol gruplar düşünce inanış ve mezhep farklılıklarından dolayı örgün eğitim sistemi içerisinde din eğitiminin laiklik ilkesine aykırı bulmaktaydılar. Muhafazakâr ve milliyetçi kesimler ise laikliğin dinsizlik olmadığını, din eğitiminin önemli bir ihtiyaç olduğunu ve bu ihtiyacın karşılanmasının din ve vicdan hürriyeti hakkının kullanılmasyla ilgili olduğunu ileri sürmekteydiler. Din eğitiminin isteğe bağlı olmasını eleştiren bu kesimler, din derslerinin örgün eğitim sistemi içerisinde zorunlu dersler arasında yer alması gerektiğini savunmaktaydılar.⁹³⁷

1946’dan itibaren örgün eğitim sistemi içerisinde din eğitiminin yer alması Anayasa’nın laiklik esasına ve Tevhid-i Tedrisat Kanununa aykırı olup olmayacağı, din eğitiminin okullarda isteğe bağlı mı yoksa zorunlu mu olması gerektiği tartışmaları, farklı görüş ve uygulamaları 1980’e kadar sürüp gelmişti. 12 Eylül rejiminin ise başlangıçta bu tartışmalardan hangisinden yana tavır takınacağı konusunda kararsız ve çekimser kaldığı anlaşılmaktadır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 18 Aralık 1980’de yaptığı açıklamada, “Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesi söz konusu değildir” diyecektir.⁹³⁸ Askerî yönetimi din dersinin zorunlu yapılması noktasında kararsızlıktan kurtaran ve yönlendiren Aydınlar Ocağı gibi muhafazakâr - milliyetçi çevreler olduğu anlaşılmaktadır. Bu çevrelerin temel söylemi, siyasal şiddetin ve toplumsal huzursuzluğun ardındaki en önemli sebeplerden birinin materyalist ve pozitivist bir eğitim sistemi olduğu, dinin toplumun birliğini ve bütünlüğünü sağlayıcı önemli bir unsur olduğu yönündeydi. Aydınlar Ocağı bu yaklaşımlar doğrultusunda 9-10 Mayıs 1981’de “Milli Eğitim ve Din Eğitimi” konulu bir seminer düzenledi. Ocak Genel Başkanı Salih Tuğ açış konuşmasında, düzenlenen seminerin önemli amaçlarından birinin din eğitimi konusunda “vazgeçilmez prensipleri tespit etmek” olduğunu ve bu tespitlerin “icracı mevkiinde bulunan” devlet adamları tarafından dikkate alınacağını ümit ettiklerini ifade edecektir.⁹³⁹

⁹³⁴ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 11, Sayı: 524, 7 Şubat 1949.

⁹³⁵ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 13, Sayı: 625, 15 Ocak 1951; *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1950.

⁹³⁶ Ahmet Gürtaş, “Türkiye’de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları”, *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Tebliğleri Ankara 9-10 Mayıs 1981*, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1981, s. 150.

⁹³⁷ Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1982, ss. 117-137; Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2016, ss., 201-206.

⁹³⁸ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1980, s. 10.

⁹³⁹ *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Semineri Tebliğleri, Ankara 9-10 Mayıs 1981*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul, 1981, Önsöz.

Din Eğitimi Komisyonuna sunulan tebliğlerde, insanların din ihtiyaçlarını tatmin etmenin devletin görevi olduğu (s.119), laikliğin din düşmanlığı olmadığı (s.124), gerçekten laikliğin uygulanması durumunda İslamiyet'in bundan zarar görmeyeceği, Atatürk'ün İslam dinine güçlü bir şekilde sahip çıktığı (s.132); din eğitimine 1961 Anayasası ile getirilen isteğe bağlılık kaydının laikliğin gereği değil, aksine laikliğe ve vicdan hürriyetine aykırı bir sınırlama olduğu, yeni Anayasa'nın hazırlanmasında bu sınırlamanın kaldırılması gerektiği (s.152) ileri sürülen görüşlerdendi. Ayrıca din eğitiminin okullarda gereği gibi verilmemesinin ailelerin çocuklarını okula göndermemesinde etkili olduğu (s.155), materyalist bir eğitim sisteminin resmi ideolojinin aleyhine hatta devleti ve Cumhuriyeti yıkıcı nesiller yetiştirdiği, (178) ifade edilmekteydi. Sonuç olarak din dersinin devletin denetimi altında birinci sınıftan başlamak üzere zorunlu olarak ilkokullarda (s. 163) ve ortaokullarda haftada ikişer saat, liselerde haftada üçer saat okutulması (s. 172), ortaokullarda seçmeli dersler arasına Kur'an dersi konması gerektiği (s.163) önerilmekteydi.⁹⁴⁰ Söz konusu seminerde din eğitimiyle ilgili tespitlerin yeni olmadığını, aslında bu görüşlerin milliyetçi-muhafazakâr kesimler tarafından 1950'den beri ileri sürüldüğünü de belirtmek gerekir.

Din dersinin darbe koşullarından yeniden şekillenerek zorunlu dersler arasında yer alması süreci izlendiğinde, Aydınlar Ocağı'nın "Milli Eğitim ve Din Eğitimi" konulu seminerinde önerilen görüşlerin askerî yönetim üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu etki Kenan Evren'in basın toplantılarında ve yurt konuşmalarında "laikliğin dinsizlik olmadığı" veya Atatürk'ün İslam dinine son derece saygılı olduğu ifadelerine sık sık yer vermesinde, Talim Terbiye Kurulunun din eğitimiyle ilgili kararlarında ve Anayasa'nın konuyla ilgili maddesinin hazırlanmasında kendisini gösterdi. Evren Erzurum'daki 23 Temmuz 1981 tarihli konuşmasında, ailelere "gizli yerlerde hainane emellerini gerçekleştirmek için kuran kursu açan cahil kişilere" çocuklarını teslim etmemelerini ifade ettikten sonra ilkokul, ortaokul ve liselere zorunlu din dersi konacağı ve bu surette çocukların din bilgisini okullarda alacaklarını belirtti. Ayrıca Evren, laikliğin dinsizlik anlamına gelmediğini, okullara zorunlu din dersinin konmasının laikliğe aykırı olmadığını belirtti. Evren, "Atatürk de 'Dini cehlin elinden alıp ehline vermek gerekir' demiş ve Tevhid-i Tedrisat Kanununu çıkarmıştır" ifadeleriyle de konuyu Atatürk ile de ilişkilendirmekteydi.⁹⁴¹ Evren başka bir yerde din derslerini neden zorunlu yaptıklarını şöyle açıklamaktaydı:

Anayasa'nın hazırlanması çalışmaları başladığı sıralarda öğrencilerin okullarda kafi din kültürü alamadıkları, bu yüzden inançlarının zayıf olduğunu, hayata atıldıklarında manevi değerlere önem vermedikleri, maddiyatçı, çıkarıcı, Allah korkusu olmayan, ahirete inanmayan, içinde bulunduğumuz dünya nimetlerinden her ne pahasına olursa olsun, gayri meşru yollara bile başvurup yararlanmayı esas kabul eden, yardımlaşma dediğimiz, yoksulları sevindirme dediğimiz değerleri bir kenara bırakan ahlak sınırlarını hiçe sayan bir toplum oluşacağı dile getirilmeye başlandı. Bunun bilincinde olan bir kısım aile, çocuklarının din bilgisi almaları, ahlak değerleri kazanmaları için onları mahallelerde açılan kur'an kurslarına gönderdikleri, oralarda bir takım cahil hocaların bu taze beyinleri tutucu yönde yıkadıkları anlatıldı. Dinsiz millet olmayacağına göre, yeni yetişen ve ileride ülke yönetimini ellerine alacak gençlerimizin dinimizin bazı gerçeklerini, yerine getirmeseler de, hiç olmazsa esaslarını bilmeleri gerektiğini düşündük.⁹⁴²

Daha önce değinildiği üzere din dersleri 1949'dan itibaren isteğe bağlı bir şekilde temel öğretim ve ortaöğretime yayılarak okutulmaya gelmişti. Asıl tartışma bu dersin zorunlu

⁹⁴⁰ Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Semineri Tebliğleri...

⁹⁴¹ Evren, Kenan Evren'in Anıları, C.2, s. 362.

⁹⁴² Evren, Kenan, Unutulan Gerçekler, Tisamat Basım Sanayii, Ankara, 1995, s. 119.

yapılıp yapılmaması noktasında yoğunlaşmaktaydı. Evren'in 23 Temmuz'da okullara zorunlu din dersi konulacağını açıklamasının ardından, daha önce MEB'e bağlı okullarda zorunlu din dersi konmasının söz konusu olmadığını açıklayan Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 25 Ağustos 1981'de zorunlu din dersi konusunda kabul edilen ilkeleri açıklayacaktır. Bakan Sağlam açıklamasında, laiklik ilkesi, düşünce ve vicdan özgürlüğünün zedelenmemesinin temel amaç olarak kabul edildiğini; cehaletin ve taassubun önlenmesinin, din sömürüsünün önüne geçilmesinin, öğrencilere ahlak ve inanç boşluğunu doldurmada yardımcı olunmasının din eğitiminde temel ilke olarak ele alındığını ifade etti.⁹⁴³ Gerek Evren'in gerekse Sağlam'ın açıklamalarına göre, okullara zorunlu din dersi konulmasındaki amaç, din ve ahlak öğretimini devlet kontrolü altına almak, bu öğretimi uzman öğretmenlere yaptırmak, kayıt dışı açılan Kur'an kurslarının kapanmasını sağlamak veya yasaklamak, böylece yobazlığın ve gericiliğin önüne geçmektir. Çünkü devlet denetimi dışında olan Kur'an kurslarında Atatürkçülüğe ve laikliğe aykırı eğitim yapıldığı zaman zaman dillendirilmekteydi.⁹⁴⁴

18 Aralık 1981'de Talim Terbiye Başkanlığı, isteğe bağlı bir şekilde okutula gelen din bilgisi dersi programını yürürlükten kaldırdı ve mevcut din bilgisi ve ahlak derslerini din ve ahlak bilgisi dersi adı ile bir program bütünlüğü içinde birleştirilmesine karar verdi. Bu karara bağlı olarak yeniden hazırlanan din ve ahlak bilgisi dersi eğitim programına göre, bu dersin genel amacı şöyledir: öğrenciye, "Türk Milli Eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam Dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak..."⁹⁴⁵ Ayrıca din ve ahlak bilgisi dersinin programında bu dersin amacına ulaşabilmesi için laiklik ilkesinin her zaman göz önünde bulundurulacağı, vicdan ve düşünce özgürlüğünün zedelenmeyeceği, ders konularının daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirileceği, kimsenin dini uygulamalara zorlanmayacağı, namaz sure ve dualarının Arap harfleriyle yazdırılıp okutulmayacağı; vatan, millet ve Atatürk sevgisinin pekiştirileceği gibi öğretim ilkeleri tespit edilmişti.⁹⁴⁶

1982-1983 öğretim yılından itibaren uygulanmasına karar verilen⁹⁴⁷ din ve ahlak bilgisi dersinin bu yeni eğitim programı ile 1976'da hazırlanan din bilgisi dersi programı karşılaştırıldığında, darbe koşullarının söz konusu dersin müfredatı üzerindeki saptırıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. 1976'da hazırlanan din bilgisi dersi programında ne Atatürk'e ne de laikliğe atıf vardır; dersin temel amacının İslam dininin iman, ibadet ve ahlak (ilmihal) esaslarını öğretmek olduğu ifade edilir.⁹⁴⁸ Ancak 1981'de hazırlanan program "laikliğin dinsizlik olmadığı" söylemi ve bazı güncel kaygılar üzerine inşa edildiğinden, programda Atatürk'e ve laiklik ilkesine aşırı atıf yapılmış, ders konularının daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilmesi, "Atatürkçülüğün dini yönden pekiştirilmesi" istenmiştir. Yine bu programa 1976'dakinde yer almayan "Laiklik ve İslamlık", "Atatürk ve Dinimiz" gibi üniteler konulmuştur.⁹⁴⁹ Bu dersin aktarımında yer yer Atatürkçülük ile İslam arasında kurulmaya çalışılan sentezin izlerine rastlanır. Bu nedenle dersin aktarımında İslam bilgisinin Atatürkçülük ekseninde ve Atatürk'ün bu konudaki çeşitli sözleri esas alınarak iletilmesi eleştirilere uğramıştır.

Anayasa'nın hazırlanması sürecinde okullarda zorunlu din dersinin anayasa hükmü olması da gündemdediydi. Danışma Meclisi, Anayasa tasarısının "din ve vicdan özgürlüğü"

⁹⁴³ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1981.

⁹⁴⁴ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 3, ss. 304-310; Oktay Akbal, "Din ve Ahlak Öğretimi Konusu", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1982.

⁹⁴⁵ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 45, Sayı: 2109, 29 Mart 1982.

⁹⁴⁶ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 45, Sayı: 2109, 29 Mart 1982.

⁹⁴⁷ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 45, Sayı: 2113, 24 Mayıs 1982.

⁹⁴⁸ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 39, Sayı: 1900, 27 Eylül 1976.

⁹⁴⁹ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 45, Sayı: 2109, 29 Mart 1982.

başlığını taşıyan 24. maddesini 21 Ağustos 1982’de gündeme aldı. Daha öncesinde din dersinin okullarda zorunlu olmasını askerî yönetim benimsemiş ve bu doğrultuda MEB bazı düzenlemeler yapmıştı. Fakat ilginç bir şekilde Danışma Meclisi Anayasa Komisyonundan gelen 24. madde tasarısında din derslerinin zorunlu olduğuyla ilgili herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Söz konusu madde tasarısının üçüncü fıkrası şöyledir: “Din eğitimi ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılır. Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine; küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.” Bu madde tasarısında 1961 Anayasası’ndaki gibi isteğe bağlılık esas alınmış görünmektedir. Ancak birçok Meclis üyesinin önermeleri üzerine, Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı söz konusu maddeyi yeniden düzenlemek üzere geri çekti.⁹⁵⁰ Komisyon tarafından önermeler dikkate alınarak yeniden düzenlenen madde metni 1 Eylül’de tekrar Meclis gündemine geldi. Bu kez farklı bir anlayışla hazırlanan madde metni Meclisteki müzakerelerden sonra son şeklini alarak kabul edildi. Söz konusu maddenin din eğitimiyle ilgili fıkrası şu şekildedir: “Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu olup, Devletin denetim ve gözetimi altında yapılır. İslam dinine mensup olmayan kişilerin din derslerini takibi isteklerine bağlıdır.”⁹⁵¹ Maddeyle ilgili Meclisteki müzakereler izlendiğinde, bazı üyeler okullardaki din eğitiminin laikliğe aykırı olup olmadığı veya böyle bir eğitimin çocukların beyininde bir yıkama, şartlandırma şeklinde ortaya çıkıp çıkmayacağı yönündeki tereddütlerini dile getirdiler. Danışma Meclisi Üyesi Kamer Genç din eğitimiyle Atatürk ilkelerinin bağdaşamayacağını ifade ederken, Nermin Öztuş ise din dersinin liselerde zorunlu okutulmasının sakıncalı olabileceğinden söz etti. Birçok Meclis üyesi ise zorunlu din dersini savundu. Bunlara göre, devletin denetim ve gözetimi dışında birtakım tarikatların ve mezheplerin görüşleri doğrultusunda yürütülen din eğitimi ve öğretiminin başlıca sebebi, İslam dininin devlet okullarında gereği gibi öğretilmemesinden idi. Bazı üyeler ise laikliğin dinsizlik olmadığını ve zaman zaman uygulanan katı laiklik politikalarından toplumun rahatsız olduğunu, din istismarının önüne geçilebilmesi için zorunlu din derslerinin gerekli olduğunu ifade ettiler. Yine bazı üyeler 12 Eylül’e gelmesinin nedenleri arasında dini ve ahlaki bilgilerin eksikliğinin de olduğunu belirttiler.⁹⁵²

MGK, Danışma Meclisince kabul edilen anayasa tasarısına nihai şeklini vermek üzere 18 Ekim 1982’de görüşmelere başladı. Danışma Meclisinde kabul edilen anayasa tasarısının din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. maddesinin MGK Anayasa Komisyonu tarafından yeniden düzenlendiği anlaşılıyor. MGK’nın gündeme aldığı ve kabul ettiği maddenin zorunlu din ve ahlak dersiyle ilgili fıkrası şu şekildedir: “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetimi ve denetimi atanda yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.” Burada askerî yönetimin anayasa metnine müdahalesi ve saptırıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. Danışma Meclisinin kabul ettiği fıkra “din ve ahlak eğitim ve öğretimi” ifadeleri kullanılırken MGK bunu “din kültürü ve ahlak öğretimi” olarak değiştirir. Bunun gerekçesini Evren, eğitimin belirli bir yönde kişiye davranış kazandırma anlamına atfen, eğitim sözcüğünü metinden çıkardıklarını, din ve ahlak dersinin öğretim kapsamında okullarda okutulmasının asıl amacının öğrenciye din kuralları çerçevesinde din kültürü kazandırmak olduğunu, bu dersin herhangi bir genel kültür dersinden farklı olamayacağını ifade edecektir. Maddeyle ilgili görüşmelerden anlaşıldığı kadarı ile MGK, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunlu olmasını benimsemekte fakat bu dersin uygulamayla ilgili kısımlarını sakıncalı bulmaktadır. Örneğin öğrenci namazın nasıl kılınacağını teorik olarak öğrenecek ancak uygulamayla ilgili herhangi bir eğitim alamayacaktı. Ayrıca Danışma

⁹⁵⁰ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 8, B: 132, 21.08.1982, s. 270.

⁹⁵¹ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 9, B: 140, 1.09.1982, s. 307.

⁹⁵² Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 9, B: 140, 01.09.1982, ss. 270-307.

Meclisinde kabul edilen söz konusu maddede farklı dinlere mensup kişi veya gruplar göz önünde bulundurularak “İslam dinine mensup olmayan kişilerin din derslerini takibi isteklerine bağlıdır” hükmü yer almaktaydı. MGK bu hükmü metinden tamamen çıkartmıştır.⁹⁵³

Daha önceki anayasalara bakıldığında din dersiyle ilgili farklı tavırların benimsendiği görülmektedir. 1924 Anayasası'nın 80. maddesinde “hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir” gibi genel bir kayıt konulmuş ve din eğitimi için ayrı kayıt ve şart konulmamıştı. 27 Mayıs darbesinden sonra askerî yönetimin önemle üzerinde durduğu konulardan biri din istismarıydı. Bu nedenle darbeden sonra hazırlanan 1961 Anayasasına din eğitimiyle ilgili ayrı bir kayıt konuldu. Anayasa'nın 19. maddesi dördüncü fıkrası “din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır” demekle laikliğin güvence altına aldığı vicdan ve din özgürlüğünü isteğe bağlılık gibi bir kayda tabi tutmaktaydı. Nihayet 7 Kasım 1982'de halkoyu ile kabul edilen 1982 Anayasasında ise daha önce değinildiği üzere ilgili 24. maddenin din dersiyle ilgili yürürlüğe girmiş fıkrası şöyledir: “Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta öğretim kuramlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.” Anayasa'nın bu hükmüne bağlı olarak din dersi ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer aldı.

Din ve ahlak öğretiminin devlet kontrolü altına alınarak din istismarının önüne geçilebileceği, laikliğin dinsizlik olmadığı aksine laiklikle İslamiyet'in bağdaştığı, dinin toplumsal bütünlüğü koruyucu bir unsur olduğu, zorunlu din dersinin devlet denetiminde verilmesinin laiklikle çelişen yönünün olmadığı yönündeki görüşler askerî yönetim tarafından benimsendi ve zorunlu din dersinin Anayasa hükmü haline getirilmesiyle sonuçlandı. Askerî yönetimin bu tavrı, toplumda bazı kesimlerin ciddi eleştirisine maruz kaldı ve 1950'lerden itibaren din dersi ile ilgili tartışmaları farklı bir boyuta taşıdı. Farklı dinlere mensup kişi veya grupların varlığı; düşünce, inanış veya mezhep ayrılıkları dolayısıyla okullardaki zorunlu din dersinin toplumsal barışı bozacak potansiyel faktörler yaratacağı,⁹⁵⁴ zorunlu din dersinin Atatürk'ün laiklik ilkesinden çok keskin bir dönüşü simgelediği ileri sürülmekteydi.⁹⁵⁵ Zorunlu din dersiyle ilgili tartışmalar sürekli güncelliğini korumuştur.

5.8. Okuma Yazma Seferberliği

Türkiye'de okuryazar oranının düşük olması, uzun yıllar önemli bir problem olarak varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle okul çağı dışındaki nüfusun okuryazar olabilmesi için zaman zaman okuma-yazma seferberlikleri düzenlenmiştir. Bu yöndeki çabaların ilki ve en kapsamlısı 11 Kasım 1928'de “Millet Mektebi teşkilatına dair Talimatname”nin Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilip yürürlüğe konulmasıyla başlatılmıştır. 51 maddeden oluşan bu Yönetmeliğin 4. maddesinde “Bu teşkilatın reis-i umumisi ve Millet Mektebi'nin Başmuallimi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir” denilerek eğitime verilen önem vurgulanmıştır. Bu Yönetmelik ve Yeni Türk Harfleri Yasası ile örgün ve yaygın eğitim alanında kapsamlı bir seferberlik başlatılmıştır. Hazırlanan yönetmelikle köylerde 12-45, kentlerde 16-45 yaşları arasındaki kadın ve erkek tüm vatandaşlara okuma-yazma belgesi alma zorunluluğu getirilmiştir. Böylece, ilköğretim çağındakilerin zorunlu okula

⁹⁵³ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C.7, B:118, 18.10.1982, ss. 339-343.

⁹⁵⁴ Ahmet Çobanoğlu, *12 Eylül'ün Getirdikleri-Götürdükleri ve CHP'nin Serüveni*, Ülkü Basımevi, Konya, 1992, s. 25; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *12 Eylül Karşı Devrim*, Evrim Yay., İstanbul, 1989, s. 468-469.

⁹⁵⁵ Uğur Mumcu, “Gözlem”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1982, s. 1, 11; Vehbi Hacıkadıroğlu, “Okullarımızda Arapça Öğretimi”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1983, s. 2; Dündar Akunal, “Sarıklı Anayasa”, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1982, s. 2; “Zorunlu Din Dersi Kargaşaya Yol Açacak”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982.

alınması ve geriye kalanların ise yaygın eğitimle hızla Millet Mektebi halk dershanelerinden geçirilerek iki-üç yıl içerisinde okuryazar yapılması hedeflenmiştir. Bu okuma-yazma seferberliğinin en öncelikli amaçlarından biri vatandaşın cehaletten kurtarılmasıdır diğeri bir amacı ise Yeni Türk Alfabesinin vatandaşlara öğretilmesiydi. Atatürk döneminde başlatılan okuma-yazma seferberliği uzun yıllar devam etti ve zamanla olumlu sonuçlar da elde edildi. Fakat bir süre sonra hızını kaybeden okuma-yazma seferberliği 1950'lerde önemini yitirmeye başladı.⁹⁵⁶

Bundan sonraki süreçte özellikle askerî darbeler döneminde okuma-yazma seferberliklerinin kapsamlı bir şekilde uygulanmaya çalışıldığı görülür. Aslında sadece okuma-yazma seferberliği değil, Atatürk dönemindeki eğitim ve kültür alanında uygulanan ve günün koşullarına göre başarılı sonuçlar elde eden diğer politikalara da yeniden güncellik kazandırarak uygulamaya geçirme çabası, Türkiye'de askerî darbe dönemlerinin adeta karakteristik bir özelliği olarak öne çıkar. Bu, özellikle 27 Mayıs ve 12 Eylül dönemlerinde göze çarpan bir durumdur. Daha önce de değinildiği gibi, MBK'yi oluşturan askerî cunta üyelerinin çoğunun Köy Enstitüleri ve Halk Evlerinin yeniden açılması gibi talepleri olmuştur. Okuma-yazma seferberliği de 27 Mayıs yönetimi tarafından yeniden ele alınmış ve Halk Eğitim Genel Müdürlüğü oluşturulmuş ve yaygın eğitim sürdürülmeye çalışılmıştır.⁹⁵⁷ Ancak 1928'deki okuma-yazma seferberliğinden sonra düzenlenmiş geniş kapsamlı ikinci büyük okuma-yazma seferberliğini ise 12 Eylül yönetimi başlatmıştır.

Toplumun eğitilmesine katkı sunması bakımından 12 Eylül rejimi, Atatürk'ün doğumunun 100. yıl kutlamaları çerçevesinde "okuma-yazma seferberliğini" kapsamlı bir şekilde başlattı. 16 Mart 1981'de MEB tarafından valiliklere gönderilen genelgede, Atatürk'ün "Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Türk harflerini her yurttaş, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik ve ulusseverlik ödevi biliniz. Bu ödevi yaparken düşününüz ki bir milletin yüzde onu; yirmisi okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır" buyruğuna atıf yapılarak, 1928'de başlatılan okuma yazma seferberliğinden bu yana 53 yıl geçmesine rağmen ülkede okuryazar sorununun çözülmediği, 1981 Türkiye'sinde 0-6 yaşta yukarı genel nüfusun %33,3'ü olan yaklaşık 13 milyon kişinin okuma-yazma bilmediği ifade edilmekteydi. Genelgede, sayılan tüm bu nedenlerden dolayı "Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Milli Komitesi" ve MEB tarafından okuma-yazma seferberliğinin yeniden başlatılarak kalıcı tedbirlerle sürdürülmesine karar verildiği belirtilmekteydi.⁹⁵⁸ Okuma-yazma kampanyasının amacı on üç milyonu aşkın okuryazar olmayan nüfusun eğitilmesinin gerekli görülmesiye de pek dile getirilmeyen bir başka amacı da askerî yönetimi başarılı ve halktan yana göstermek, bu kampanya aracılığıyla darbenin propagandasını yapmaktır.⁹⁵⁹

Herhangi bir kanun hazırlanmadan askerî yönetimin direktifleriyle başlatılan okuma-yazma seferberliği için kapsamlı bir kampanya başlatıldı.⁹⁶⁰ 100. Yıl Kutlama Komitesi, Milli Eğitim Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığının sorumluluğunda 23 Mart 1981'de başlatılan okuma-yazma seferberliğine diğer bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar da katıldı.⁹⁶¹ Okuma-yazma seferberliğini tanıtmaya ve kampanyayı canlı tutmaya amacıyla 8 milyon el ilanı bastırıldı, dağıtıldı ve bir kısmı ise Türk Hava Kurumu uçaklarıyla havadan atıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı ile işbirliği yapıldı ve din görevlileri aracılığıyla okuma-yazmanın önemini belirten hutbeler bütün camilerde okutuldu.⁹⁶² Evren, yurt gezilerinde okuma-yazma seferberliğinin üzerinde önemle durdu ve cehaletle mücadeleyi hadisler ve

⁹⁵⁶ Sakaoğlu, age., s. 190-193.

⁹⁵⁷ Rifat Okçabol, "Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi", *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s. 256.

⁹⁵⁸ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁵⁹ Rifat Okçabol, "Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi"..., s., 256.

⁹⁶⁰ *12 Eylül Öncesi...*, s. 250-51.

⁹⁶¹ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁶² Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 17 Ocak 1983.

Kuran'dan ayetlerle açıklamaya çalıştı.⁹⁶³ “Okuma-yazma bilen, bilmeyene öğretsin” gibi el ilanları çoğaltılarak duvarlara asıldı ve dağıtıldı.⁹⁶⁴ TRT ile işbirliği yapılarak “demokrasiye geçiş” sloganları arasında “Okul Programı”, “Köylümüz-Köyümüz Saati”, “Günün İçinden”, “Kalem Tutan Eller” vb. yayınlarla seferberlik desteklendi.⁹⁶⁵ Örgün eğitim kurumlarının tüm bina, araç-gereç ve diğer kapasitelerinin okuma-yazma kurslarında kullanılması için önemli çabalar sarf edildi,⁹⁶⁶ kurslar için önemli miktarlarda doküman, ders araç ve gereci dağıtıldı.⁹⁶⁷

22 Mart 1981’de tüm yurttaki okuma-yazma seferberliğinin başlatıldığını açıklayan Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, gelecek yılları da içine alacak ve ülke genelinde uygulanacak okuma-yazma seferberliğinin cehalete karşı açılan savaşın adı olduğunu, 12 Eylül yönetiminin başlıca hedefi olduğunu ifade etti. Bakan Sağlam açıklamasında, okuryazar olmayanların en yakın eğitim kurumuna başvurup, okur-yazarlık belgesi almalarının onlara ileride yeni olanaklar yaratacağı, bu yönde çeşitli yasal düzenlemelerin yapılacağını ifade ederek kampanyayı teşvik için çeşitli vaatlerde bulundu.⁹⁶⁸ Yine kampanyaya teşvik için ücretsiz taşıma, çanta, mendil, takvim, kartpostal dağıtma, yaz tatili, şilt, okuryazarlık belgesi, ücretli izin, sicile etki gibi birçok yol denendi.⁹⁶⁹

Kurslar iki aşamada düzenlendi ve ikinci aşamayı bitirenlere ilkökul denkliğinde diploma verildi. Kurs programlarına, yoğun kampanyalar sayesinde en fazla katılım 1981 yılında sağlandı. Bu yıl tüm illerde 55.241 kurs açıldı ve bu kurslara 1.192.559 kişi katıldı.⁹⁷⁰ 31 Mart 1981-1 Haziran 1983 döneminde ise 136.055 kurs açıldı ve 3.133.792 vatandaşın katılımı sağlandı.⁹⁷¹ Bu kampanya ile okuryazar oranı hızla arttı ve 1981’de genel nüfusun %67’si okur-yazarken bu oran 1983’te %75’e⁹⁷² ve 1985’te ise %83,2’ye ulaştı.⁹⁷³

Okuma-yazma kurslarına 12 Eylül yönetimi döneminde büyük katılım olmuş ve sivil yönetime geçildikten sonra katılımcı sayısı giderek azalmıştır. 1981-1983 döneminde okuma-yazma kurslarına katılımın fazla olmasında, askerî yönetimin halkı zorlaması ve sıkıştırmasının payı olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷⁴ Ocak 1983’te Danışma Meclisi Milli Eğitim Komisyonu Başkanı Selçuk Kantarcıoğlu raporunda, Atatürk’ün direktiflerinin ilkökul seviyesinde bir öğrenim verilmesi yolunda olduğunu, okuma- yazma seferberliğinin kalıcı bir eğitim uygulaması olmadığını, halen 3 binden fazla köyde okul bulunmadığını, bu köyleri okula kavuşturmanın öncelikli hedef olması gerekirken okuma-yazma seferberliğine yıllık bir milyardan fazla para harcamanın kaynakları yanlış kullanmaktan başka bir şey olmadığını, kurslara katılmayanların cezalandırılmasının adalet anlayışıyla bağdaşmayacağını ifade edecektir.⁹⁷⁵

⁹⁶³ *Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Milli Eğitime...*, s. 1-14.

⁹⁶⁴ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁶⁵ Sakaoğlu, age., s. 193-194.

⁹⁶⁶ *MEB Tebliğler Dergisi*, C. 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁶⁷ Yetişkinler için 80 bin okuma-yazma eğitim programı bastırılmış ve illere dağıtılmıştır. İş ve Hayat için de alfabeden 1 milyon adet, Alıştırma ve İlkokumadan 1.200.000 adet, yetişkinler alfabesinden 1,5 milyon adet bastırılmıştır. Alfabenin kullanımı için 250 bin adet bastırılmıştır. 1,5 milyon okuryazarlık belgesi basılmış ve dağıtılmıştır. Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 17 Ocak 1983.

⁹⁶⁸ “Tüm Yurttaki Okuma-Yazma Seferberliği Başlıyor”, *Cumhuriyet*, 23 Mart 1981.

⁹⁶⁹ Sakaoğlu, age., s. 193-194.

⁹⁷⁰ Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 17 Ocak 1983.

⁹⁷¹ Sakaoğlu, age., s. 194.

⁹⁷² *Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Milli Eğitime...*, s. 6.

⁹⁷³ Okçabol, Rifat, “Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi”..., s. 256.

⁹⁷⁴ Sakaoğlu, age., s. 194.

⁹⁷⁵ Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 15 Ocak 1983.

12 Eylül rejiminin başlattığı okuma-yazma kampanyası yasal bir dayanaktan yoksundu ve söz konusu uygulama askerî yönetimin direktifleri doğrultusunda yürütülüyordu. Bu nedenle askerî yönetim okuma-yazma kampanyasını kanun düzeyinde yasal bir dayanağa kavuşturmak ve kampanyanın gelecek sivil hükümetler tarafından da sürdürülmesini sağlamak için 18 Haziran 1983'te "Zorunlu İlköğretim Çağı Dışında Kalmış Okuma - Yazma Bilmeyen Vatandaşların, Okur - Yazar Duruma Getirilmesi veya Bunlara İlkokul Düzeyinde Eğitim - Öğretim Yaptırılması" hakkında kanunu çıkardı.⁹⁷⁶ Söz konusu Kanun'un amacı, "zorunlu ilköğretim çağı dışında kalmış okuma ve yazmayı bilmeyen veya çok az bilen bütün vatandaşların, Türk milli eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak, Devletin gözetim ve denetimi altında okuma ve yazma öğrenmelerini veya ilkokul düzeyinde öğrenim yapmalarını sağlamak" olduğu ifade edilmekteydi. Söz konusu kanun, zorunlu ilköğretim çağı dışında kalmış, 45 yaşını doldurmamış tüm vatandaşların kurslara katılma zorunluluğu getirmekteydi. Kamu kurum ve kuruluşlarının okuryazar olmayan personelini, özel kurum ve kuruluşların da okuryazar olmayan işçilerini eğitmelerinin zorunlu olduğu belirtilmekteydi. Bunların dışında, mahalli mülki idare amirlerince tespit edilen okuryazar olmayan vatandaşların da okuma-yazma kurslarına katılmalarının zorunlu olduğu ifade edilmekteydi. Yine söz konusu kanuna cezalandırma maddesi de eklenmişti. Bu maddeye göre, kanunda belirtilen görevleri yerine getirmeyen kamu kurumları ile özel kurumların ve kurslara katılmayan vatandaşların para cezası ile cezalandırılacakları ifade edilmekteydi. Söz konusu kanuna okuma-yazma kurslarına katılım için bazı teşvik edici hükümler de eklenmişti. Buna göre, kurslara katılanlara öğrenci kimliği verilmesi, okuma-yazmayı kursla öğrenmiş yoksul kişilerin yükseköğrenim yapan çocuklarına kredi vermede, kurslara devam eden annelerin çocuklarına çalıştıkları kurum ve kuruluşların kreş ve anaokullarında öncelik tanınması öngörülmekteydi. Okuma-yazma kurslarında başarılı olan kişilerin işe alınmasında öncelikli olacağı, bu kişilere kooperatif veya banka kredilerinde bir defaya mahsus olmak üzere öncelik verileceği de teşvik hükümleri arasındaydı.⁹⁷⁷

5.9. 100. Yıl Etkinlikleri

1981 yılı, resmi ideoloji olarak Kemalizm veya Atatürkçülüğün yeni bir içerikle yeniden üretilmesinde bir dönüm noktasına da işaret eder. Atatürk'ün doğumunun 100. yılı 1981'e denk geliyordu ve bu önemli yılın gereği gibi kutlanması ve çeşitli etkinliklerle anılması doğal karşılanacak bir durumdu. UNESCO da Atatürk'ün doğumunun 100. yılını "1981 Anma ve Kutlama Yılı Dönümleri" arasına almıştı.⁹⁷⁸ Fakat 12 Eylül yönetimi, 100. yıl kutlamalarını toplumda giderek rahatsızlık uyandırmaya başlayan baskıcı uygulamalarını maskeleyerek için kullanarak toplumdaki imajını olumlu yönde değiştirmeye çalıştı. Anarşi ve terör sebebiyle 12 Eylül müdahalesine karşı başlangıçta iyimser bir hava oluşmuştu. Askerî yönetimin giderek sertleşen uygulamaları, bu iyimser havanın giderek kaybolmasına ve toplumda yaygın bir hoşnutsuzluğun oluşmasına yol açmaya başlamıştı. 12 Eylül yönetimi ise bu durumun önüne geçmek, kamuoyunun gündemini başka bir yöne çekmek, toplumu Atatürkçülük etrafında birleştirmek için 100. yıl kutlamalarını önemli bir fırsata dönüştürdü. Bu konuda üst düzey bir subay şu ifadeleri kullanmaktaydı: "Allah'tan bu yıl Atatürk'ün 100'üncü Doğum Yılı'na rasgeldi. Yoksa ne yapardık bilmem..."⁹⁷⁹ Devlet Başkanı Kenan Evren yoğun kutlama ve anma etkinlikleriyle ilgili şunları ifade

⁹⁷⁶ *Resmi Gazete*, Sayı: 18081, 18 Haziran 1983.

⁹⁷⁷ "Zorunlu İlköğretim Çağı Dışında Kalmış Okuma - Yazma Bilmeyen Vatandaşların, Okur - Yazar Duruma Getirilmesi veya Bunlara İlkokul Düzeyinde Eğitim - Öğretim Yaptırılması Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 18081, 18 Haziran 1983.

⁹⁷⁸ http://unesco.org.tr/dokumanlar/anmakutlama/anma_kutlama.pdf

⁹⁷⁹ Nevzat Bölügeray, *Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi)*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s. 34.

etmekteydi: “Belki şu olmuştur, yani bir şeyi çok söylerseniz gına getirir. Ama ben ona dikkat etmeye çalıştım. Gına getirtmeyeceksiniz bir şeyden.”⁹⁸⁰ Ancak 1981 yılı boyunca sürdürülen kampanya o kadar yoğundu ki Atatürk adının toplumda bir bıkkınlık yaratıp yaratmayacağından büyük bir endişe duyuldu.⁹⁸¹

Darbeden hemen sonra MGK ilk toplantısında “Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılı’nın Kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi Kurulması Hakkında Kanun Teklifini” ele aldı.⁹⁸² Bu, MGK’nın ele aldığı ilk kanun teklifiydi. Kanunda 1981 yılının “Atatürk Yılı” olarak kutlanması ve Atatürk’ün anısına Ankara’da Atatürk Kültür Merkezi kurulması öngörülmüştü.⁹⁸³ Anma ve kutlama etkinliklerini denetlemek ve desteklemek için de “Kutlama Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştu. 1981 yılı boyunca okullarda, fabrikalarda, iş yerlerinde, köylerde, çeşitli kurum ve kuruluşlarda Atatürk ile ilgili toplantılar, törenler, seminerler, konferanslar, sergiler, köşeler⁹⁸⁴ ve her ordu bölgesinde tatbikatlar düzenlendi.⁹⁸⁵ Atatürk dönemini çağrıştıran bir dizi etkinlik yapıldı. Evren, MGK üyeleri ile birlikte 19 Mayıs günü Samsun’u, Amasya Tamiminin yapıldığı 22 Haziran tarihinde Amasya’yı, Erzurum Kongresinin gerçekleştirildiği 23 Temmuz günü Erzurum’u, Sivas Kongresinin yapıldığı 4 Eylül günü Sivas’ı ziyaret etti.⁹⁸⁶ 1923 yılında yapıldığı gibi İzmir’de bir iktisat kongresinin toplanması ve bu kongrede Türkiye’nin ekonomisinin ele alınması da etkinlikler arasındaydı.⁹⁸⁷ Atatürk dönemini taklit eden etkinlikleri ve baston ve fotr şapka ile dolaşmasından dolayı Kenan Evren’in Atatürk’ün rolüne girdiği öne sürülmekteydi.⁹⁸⁸

⁹⁸⁰ Birand vd., *12 Eylül Türkiye’nin Miladı...*, s., 172.

⁹⁸¹ Bölügiray, age., s. 34.

⁹⁸² *Mili Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, B: 1, 19.09.1980.

⁹⁸³ Amaç : Madde 1.- Bu Kanunun amacı, Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk’ün doğumunun 100 ncü yılı dolayısıyla, Türk devriminin, Türk ve İnsanlık tarihi içindeki yerini ve önemini, büyüklüğünü, bütünlükçülüğünü, milliyetçiliğini, laiklik ve eğitim anlayışını, Atatürk’ün milli bağımsızlık hareketlerindeki öncülüğünü, dünya görüşünü, insanlık anlayışı ve barışçılığını, devlet adamlığı niteliklerini belirtmek, yaymak ve yaşatmaktır.

Görevler:

Madde 2. -Amacı gerçekleştirmek için;

a) Atatürk’ün doğumunun 100 üncü yılı olması dolayısıyla, 1981 yılını, "Atatürk Yılı" olarak kutlamak; bu maksatla yurt içinde ve dışında, çeşitli toplantılar, yarışmalar, törenler düzenlemek, düzenlenmesini teşvik etmek ve desteklemek; b) Atatürk’çü anlayışı ve davranışı her türlü yayın, yayım, kültür, sanat, eğitim, araçlarıyla ve çalışmalarıyla tanıtmak ve benimsenmesine yardımcı olmak; c) Atatürk’çü anlayıştan ve davranıştan hareketle milli birlik, beraberlik ve bütünlük duygusunu, düşüncesini ve şuurunu geliştirici, birleştirici, toplayıcı ve kaynaştırıcı Türk Milliyetçiliğini güçlendirecek çalışmalar yapmak; d) Atatürk’le ilgili her türlü yayın, yayım, inceleme, araştırma ve çalışma yapan resmi ve özel kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu ve işbirliğini sağlamak; e) Atatürk’ün anısına armağan olmak üzere ve Cumhuriyetin sembolü olarak 1981 yılında Ankara’da temeli atılacak olan Atatürk Kültür Merkezini kurmak, *Resmi Gazete*, Sayı:17117, 26 Eylül 1980.

⁹⁸⁴ 57 ilde Atatürk Ormanları kurulması, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’nin kurulması, Ankara’da Yüzüncü Yıl semtinin kurulması, Yüzüncü Yıl Uluslararası Boks Turnuvasının düzenlenmesi, Atatürk’ün doğumunun yüzüncü yılı nedeniyle bastırılan altın ve gümüş hatıra paraların satışa çıkarılması, Merkez Bankası’nın yüzüncü yıl anısına madalyon yaptırması, Mersin Uluslararası Yüzüncü Yıl Atatürk Festivali, İzmir Atatürk Fuarı vb. düzenlenen etkinlikler arasındadır. *Cumhuriyet*, 4 Ocak, 5 Şubat, 20 Mayıs, 8 Temmuz, 21 Ağustos, 01 Kasım, 20 Kasım 1981 sayıları; *12 Eylül Öncesi...*, s., 205, Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980- 12 Eylül 1981)..., s. 184.

⁹⁸⁵ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 430.

⁹⁸⁶ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 318.

⁹⁸⁷ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1981.

⁹⁸⁸ Hasan Under, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C. 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., 2009, İstanbul, s. 154; Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 306.

100. yıl etkinlikleri kimi zaman şaşırtıcı bir şekle bürünüyordu. Örneğin, Atatürk'ün Sivas Kongresi'nde Kurtuluş Savaşına atfen söylediği, “En küçük kıvılcımlardan büyük yangınlar çıkar” sözü itfaiye istasyonlarının duvarlarına yazılmaya başlandı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Atatürk'ün tedavisinde ve ölümünden sonra tahnit edilmesinde kullanılan tıbbî aletlerin sergisini açtı.⁹⁸⁹ Tekel Genel Müdürlüğü “Atatürk Sigarası” üretmeye başlayacağını açıkladı.⁹⁹⁰

5.9.1. Atatürk Heykelleri

Anıtlar bulunduğu mekân ile bütünleşen, kültürel olarak bir kaynaştırma unsuru olma ve en önemlisi bir takım sınırlar koyarak bulunduğu yere ve genel olarak topluma siyasi ve kültürel kimlik kazandırmak gibi fonksiyonlara sahip sembollerdir. Ortaya çıktıkları dönemde ve toplumda kabul görmüş siyasal erke devamlılık kazandırmak ve kabul görmüş siyasal erke kalıcı hale getirmek için tasarlanmış çeşitli sembollerden olan anıtlar, gelecek kuşaklara seçili ve kabul görmüş bilgiyi aktarma ve kültürel mirasın taşıyıcısı olma görevini üstlenirler.⁹⁹¹ Türkiye’de de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni siyasal rejim kendisini Atatürk anıtları ile görünür kılmıştır.⁹⁹² Cumhuriyetin kurucu kadroları, toplumun Batı eksenli modernleştirilmesi için bilim ve teknolojinin yanında Batı'nın estetik ifade biçimlerini de inkılâpların yaygınlaştırılmasında, dolayısıyla zihniyet dönüşümü sağlamada önemli bir araç olarak görüyordu. Okuma yazma oranının %10 olduğu bir toplumda, sivil ve askerî giysili Atatürk heykelleri ve halkın betimlendiği devrim kabartmaları ile topluma doğrudan seslenilebilecek ve bu görsel propaganda ile toplumun belleğine verilmek istenen mesaj daha hızlı iletilebilecekti.⁹⁹³

Devletin yeni kurulduğu bir dönemde rejimin ilkelerinin halka benimsetilmesi bakımından Cumhuriyet rejimiyle özdeşleşen sembol ve imgelerin görünür kılınarak kamusal yaşamın merkezine yerleştirilmesi süreci doğal karşılanabilecek bir olguydu. 1930'larda uygulanan bu politika formatının benzer şekilde özellikle askerî darbe dönemlerinde de uygulandığı görülmektedir. 27 Mayıs darbesi ile birlikte, Cumhuriyet döneminde oluşturulan Atatürk kültü ve resmi ideoloji yeniden üretim sürecine girmiştir. 27 Mayıs cuntasının darbeye gerekçe olarak ileri sürdüğü temel iddialarından biri, DP hükümetinin Atatürk ilke ve inkılâplarını erozyona uğrattığıydı. Bu nedenle askerî cunta, Atatürk imgesini, “özgürlük” ve “bağımsızlık” sloganlarıyla yeniden üretme iddiasındaydı. Askerî cuntanın filtresinden geçen resmi ideoloji yeni şekliyle Atatürk anıtlarında, ders kitaplarında kendisini cisimleştirmeye başladı. Askerî cunta, resmi ideolojinin bir tür bellek tazeleme, hatırlatma ve yeniden tanımlama kaygısı ile meydanında Atatürk anıtı olmayan illere, özellikle Doğu ve Güneydoğu illerine Atatürk anıtları yaptırmaya başladı.⁹⁹⁴ Böylece Atatürk anıtlarındaki artış önemli bir dereceye ulaştı. 1960-1970 yılları arasındaki anıt birikimi 1946-1960 yılları ile kıyaslandığında sayı neredeyse beşe katlanmıştır. Bu on dört yıllık süreçte toplam on iki Atatürk anıtı yapılmışken, 1960-1970 yılları arası dönemde bu sayı elli dokuza çıkmıştır.⁹⁹⁵

27 Mayıs döneminde Atatürk ilke ve inkılâplarının erozyona uğratılması, saptırılması konusunda DP hükümetleri suçlu olarak görülürken 12 Eylül döneminde ise aynı konuda eğitim sistemi suçlanmıştır. Askerî yönetime göre, eğitim sistemi Atatürkçü nesiller yetiştirmekte başarısız olmuş, yeni nesiller “Atatürkçülük yerine sapık ideolojilerle” yetiştirilmiş, rejim savunmasız kalmış ve ordu müdahale etmek zorunda

⁹⁸⁹ Erbil Tuşalp, *Eylül İmparatorluğu*, Bilgi yayınevi, Ankara, 1990, s. 327.

⁹⁹⁰ *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1980.

⁹⁹¹ Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri, Kült, Estetik, Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 17.

⁹⁹² Under, agm., s. 150-152.

⁹⁹³ Tekiner, age., s. 67.

⁹⁹⁴ Tekiner, age., s. 171.

⁹⁹⁵ Tekiner, age., s. 174.

kalmıştı. Ülkenin krizden çıkmasının tek yolu toplumun yeniden Atatürkçülüğü benimsemesi ve onun etrafında birleşmesiydi.⁹⁹⁶ Atatürkçülüğe yapılan bu aşırı vurgu, diğer birçok alanda olduğu gibi, kendisini Atatürk anıtları sayısında da önemli ölçüde gösterdi. 12 Eylül rejimi 100. Yıl etkinlikleri çerçevesinde bir Atatürk anıtı furyası başlattı. Kamu kurum ve kuruluşların, okulların önüne Atatürk büstleri; şehir meydanlarına, Milli Mücadelede sembolik anlamı olan yerlere anıtlar dikildi. Kenan Evren 5 Ocak'ta TBMM önüne konulacak Atatürk anıtının temelini attı,⁹⁹⁷ 16 Ocak'ta İskenderun'da Atatürk heykelinin açılışını yaptı.⁹⁹⁸ Evren, Atatürk'ün Samsuna çıkışında rıhtıma ilk adımını attığı yeri temsilen ve adı "İlk Adım" olacak Atatürk anıtının temelini attı.⁹⁹⁹ 12 Haziran'da Amasya'da Atatürk anıtının temelini attı.¹⁰⁰⁰ 9 Ağustos'ta Çanakkale'de 100. Yıl dolayısıyla yapılan anıtı açtı.¹⁰⁰¹ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. 1930'larda Atatürk ve Cumhuriyeti çağrıştıran sembollerin kamusal alanda görünür kılınmasının amacı yeni rejimin kitlelere kök salmasını ve inkılâpların toplum tarafından benimsenmesini sağlamakken, 12 Eylül döneminde ise Atatürk anıtları üzerinden topluma devletin her yerde olduğu mesajının verilmeye çalışıldığı görülür. Bu durum 12 Eylül rejiminin Atatürk imgesi üzerindeki saptırıcı etkisini ortaya koyar. Böylece Cumhuriyet rejimi ile özdeşleşen Atatürk imgesine 12 Eylül ile birlikte daha otoriter bir rejimin temsilcisi olma özelliği de eklenmiş olur.

5.10. Bayram ve Resmî Tatiller

12 Eylül rejimi "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" ile bayram ve resmî tatilleri de yeniden düzenledi. Söz konusu kanunun gerekçesinde, ülkenin ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda tatil günlerinin çok uzun olduğu, bazı tatillerin "milli özelliğini" kaybettiği belirtilmekteydi. Ekonomik yanı bir tarafa bırakılırsa düzenlemenin asıl hedefi 1 Mayıs ve 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramını kaldırmaktı. Söz konusu gerekçede, 1 Mayıs Bahar Bayramının özellikle son yıllarda amacından saptırıldığı ve "anarşik mihraklarca toplum ve devlet düzenini sarsıcı mahiyette" kutlandığı, zaman zaman büyük olaylara sebep olduğu, "milli ve dini bir özellik" taşımadığı ifade edilmekteydi.¹⁰⁰² Evren'e göre ise 1 Mayıs "Komünist bayramına" dönüşmüştü.¹⁰⁰³ Askerî yönetimin bu tutumunun nedeni ise özellikle 1970'lerin sonlarındaki 1 Mayıs kutlamalarının olaylı geçmesiydi. "Kanlı 1 Mayıs" olarak nitelendirilen 1977'deki 1 Mayıs kutlamalarında 34 kişi hayatını kaybetmişti.¹⁰⁰⁴ Bu nedenlerden dolayı 1 Mayıs'ın genel tatil günleri arasında muhafazasının gerekli olmadığı belirtilmekteydi.

12 Eylül askerî yönetimi, ülkeyi 12 Eylül'e getiren olaylar zincirinin baş sorumlusu olarak 1961 Anayasası'nı görmekteydi. Evren kendine has üslubuyla bu konuda şunları ifade etmekteydi: "O Anayasa bize bol geldi, içinde oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik."¹⁰⁰⁵ Dolayısıyla 12 Eylül rejimi başta 1961 Anayasası olmak üzere 27 Mayıs darbesinin izlerini silmeye ayrı bir özen gösteriyordu. 1963'ten 1981'e kadar her yıl kutlanan "Anayasa ve Hürriyet Bayramı" da 27 Mayıs'ın önemli sembollerindendi. MGK'nın Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun düzenlemesinin gerekçesinde söz konusu bayramın

⁹⁹⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*..., s. 30.

⁹⁹⁷ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 189.

⁹⁹⁸ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 206.

⁹⁹⁹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 319.

¹⁰⁰⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 348.

¹⁰⁰¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 265.

¹⁰⁰² *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 3, B: 44, 17.03.1981, s. 168, Ek 5.

¹⁰⁰³ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 3, B: 44, 17.03.1981, s. 53.

¹⁰⁰⁴ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1977.

¹⁰⁰⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 3, s. 237.

kaldırılması ile ilgili olarak, “özellikle 1970’li yıllardan itibaren meydana gelen gelişmeler sonucu 1961 Anayasası’nın toplum bünyemize uygunluğu tartışılır hale gelmiş ve bayram günü halk arasında etkinliğini yitirmiştir” ifadelerine yer verilmekteydi. Evren ise bu bayramın toplumu ayırdığını düşünüyordu: “Biz millette birlik ve beraberlik ruhunun teşekkül etmesine çalışıyorduk. Hâlbuki 27 Mayıs’ın yanında olanlar, olmayanlar diye Türkiye’de iki toplum vardı. Karşısında olanlar merasim gününe gelmemek, Atatürk anıtlarına çelenk koymamak için çeşitli yollara başvuruyordu.”¹⁰⁰⁶

Sonuç olarak MGK’nin 17 Mart 1981’de kabul ettiği Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunla 1 Mayıs Bahar Bayramı ile Anayasa ve Hürriyet Bayramı resmi bayram ve tatiller arasından çıkarıldı. 1981’e kadar Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanan 19 Mayıs’ın ismi ise Atatürk’ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı olarak değiştirildi.¹⁰⁰⁷ 12 Eylül yönetiminin 1 Mayıs’ı resmi bayramlar arasından çıkarması ise uzun yıllar tartışma konusu oldu. Ta ki 2008’de 1 Mayıs’ın “Emek ve Dayanışma Günü” olarak kutlanmasının kabul edilmesi ve ardından 2009’da resmi bayramlar arasına tekrar alınmasına kadar.

5.11. Türk Tarih ve Dil Kurumlarının Kapatılması

12 Eylül askerî yönetiminin kültürel alanda yaptığı önemli ve bir o kadar da tartışmalı düzenlemelerden biri, Türk Tarih ve Dil Kurumlarını 1982 Anayasası’yla yeni bir yapıya kavuşturmasıydı. Bilindiği üzere Atatürk’ün talimatı doğrultusunda, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 15 Nisan 1931’de “Türk Tarihini tetkik ve elde ettiği neticeleri neşretmek”¹⁰⁰⁸, Türk Dili Tetkik Cemiyeti ise 12 Temmuz 1932’de “Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmek”¹⁰⁰⁹ amacıyla kurulmuştu. Bu iki kurumun amacı ulusal kimliğin inşası açısından yeni rejimin ideolojisine uygun yeni bir tarih yorumu ortaya koymak ve Türkçenin ana kaynaklarını tespit ederek dili millileştirmektir. Dil devriminden sonra 1935’te TTTC’nin adı Türk Tarih Kurumu, 1936’da ise TDTC’nin adı Türk Dil Kurumu olarak değiştirildi. Bu kurumlar gelirlerinin büyük bir bölümünü Atatürk’ün vasiyetnamesiyle kendilerine bıraktığı gelirden sağlamaktaydı. Atatürk, 5 Eylül 1938’de hazırladığı vasiyetnamesinde, bütün taşınır ve taşınmaz malları ile para ve hisse senetlerini belirli şartlarla CHP’ye bırakmıştı. Belirtilen şartlara göre, bu malvarlığını İş Bankası değerlendirecek ve yıllık gelirden belli paralar adları bildirilen ve Atatürk’e yakınlığı bilinen kişilere ödenecekti. Kalanı ise yarı yarıya Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecekti.¹⁰¹⁰ Böylece TDK ve TTK ekonomik bağımsızlığa da kavuşmuş oluyordu. Bu kurumlar hükümete bağlı akademi değil de bağımsız bir bilim derneği olarak kurulmuştu. Ayrıca 15 Ocak 1940’ta TDK¹⁰¹¹, 21 Ekim 1940’ta ise TTK Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek statüsüne de alındı.¹⁰¹²

TDK ve TTK varlıklarını ve çalışmalarını, siyasal dalgalanmalara göre şiddeti azalıp çoğalan ve zaman zaman sert eleştirilere karşı 1982 yılına kadar sürdürdüler. 12 Eylül’e gelindiğinde her iki kurum da bazı çevreler tarafından, kuruluş felsefelerinden uzaklaşmakla eleştirilmekteydi. Bu eleştiriler 12 Eylül ile birlikte ortaya çıkmış değildi, aksine tarih anlayışı ve dil politikaları üzerinde zıt iki görüşün oluşmaya başladığı 1940’lardan itibaren süregelmekteydi. Özellikle TDK’ye yönelik 1940’lardan itibaren

¹⁰⁰⁶ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 260-261.

¹⁰⁰⁷ *Resmi Gazete*, Sayı: 17284, 19 Mart 1981.

¹⁰⁰⁸ Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 7.

¹⁰⁰⁹ Ruşen Eşref Üneydın, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar*, TDK Yay., Ankara, 1943, ss. 9-16.

¹⁰¹⁰ İğdemir, age., s. 1.

¹⁰¹¹ *Resmi Gazete*, Sayı: 4430, 10 Şubat 1940.

¹⁰¹² *Resmi Gazete*, Sayı: 4652, 05 Kasım 1940.

süre gelen dil tartışmaları etrafında bazı çevrelerin ciddi eleştirileri vardı. Tarihsel süreci içerisinde bu dil tartışmaları ana hatlarıyla ele alındığında hem askerî yönetimlerin dil politikalarına etkisi ortaya çıkmakta hem de 12 Eylül rejiminin Dil Kurumunu neden kapattığı daha anlaşılır olabilmektedir. TDK, 1932’de kurulduğunda, kuruma asıl yüklenen misyon, Türk dilini yabancı kelimelerden, özellikle Arapça ve Farsça kelimelerden arındırarak dilde sadeleştirmeyi, “özleştirmeyi” gerçekleştirmek¹⁰¹³ ve nihayetinde Türkçenin ulusal bir dil içeriğine kavuşmasını sağlamaktı. Dilde reform fikri yeni değildi. Tanzimat döneminden itibaren kendini gösteren, II. Meşrutiyet döneminde de sürdürülen dilde sadeleşme hareketleri ve dil tartışmaları vardı.¹⁰¹⁴ Bu dönemlerdeki dil tartışmaları Cumhuriyet dönemine de aktararak devam etti. 1923’ten alfabenin değiştirildiği 1928 yılına kadar tartışmalar daha çok imla ve alfabe üzerine yoğunlaşmıştı. Bu süreçte Latin harflerinin kabul edilmesine yönelik tekliflerin yanında, Arap harfleri üzerinde yapılacak bazı değişikliklerle mevcut alfabenin kullanılması gerektiğini öne sürenler de vardı.¹⁰¹⁵ Arap harflerinin kullanılmasında ısrar edenlerin kaygısı, yüzlerce yıllık bir uygarlığın bir anda unutulacağı ve geçmişle olan kültürel bağın kopacağı yönündeydi.¹⁰¹⁶ Latin harflerinin kullanılmasını önerenlerin gerekçesi ise Arap harflerinin Türkçe için uygun olmadığı, okuryazar oranının bu nedenle düşük olduğu yönündeydi.¹⁰¹⁷ Latin harflerinin kabul edilip edilmemesi etrafında gelişen bir dizi tartışmalardan sonra Meclis 3 Kasım 1928’de Latin kökenli yeni Türk harflerine ait kanunu kabul etti. Kültürel hayatı temelden etkileyecek bu radikal kararlar bir türlü çözülemeyen alfabe meselesi bir çözüme kavuşmuştu fakat dil sorunu halen çözüm bekliyordu.¹⁰¹⁸ Alfabenin değiştirilmesinden sonra yabancı kökenli kelimeleri Türkçeden atmak ve bunların yerine Türkçe karşılıklar aramak ve koymak düşüncesi yeniden güncellik kazandı. Dilde sadeleştirme ile ilgili çeşitli girişimler olduysa da ilk örgütlü ve ciddi adımlar nisan 1932’de TDTC’nin kurulmasıyla atıldı. Ardından 26 Eylül 1932’de Türk dilinin dününü, bugününü ve geleceğini bilimsel açıdan görüşmek ve dili günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeye getirmek için yürütülecek reform çalışmalarına esas teşkil edecek programı hazırlamak üzere ilk Dil Kurultayı, bizzat Mustafa Kemal’in huzurunda toplandı.¹⁰¹⁹ 5 Ekim’e kadar süren Kurultay’da halkın yazı dilini anlayamadığı, Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde Arapça ve Farsçanın baskısı altında kalarak öz benliğini yitirdiği, Türkiye’nin yüzünü Batı uygarlığına döndüğünü ve bu nedenle dilin bu yeni uygarlığın gereklerini karşılayacak düzeyde olması gerektiği gibi tezler öne sürüldü.¹⁰²⁰ Bu tezler karşı Hüseyin Cahit, son yirmi beş yıl içerisinde güçlenen sadeleştirme akımının dildeki Arapça ve Farsça unsurları sildiğini, yakın gelecekte dildeki yabancı kuralların da kendiliğinden silineceğini, yeni Türk alfabesinin bu konuda önemli bir işlev göreceğini ve bu yüzden dile dışarıdan müdahale etmek yerine dildeki gelişmelerin doğal sürecine bırakılması gerektiğini öne sürdüyse de sert eleştirilerle karşılaştı.¹⁰²¹

Birinci Türk Dil Kurultayının ardından 17 Ekim 1932’de TDTC tarafından bir bildiri yayımlandı. Bildiride, Kurultayda dil konusunda köklü işlerin yapılmasına karar verildiği ve bu işlerin yürütülmesinde TDTC Merkez Heyetinin görevlendirildiği ifade edilmekteydi. Söz konusu bildiride dil konusunda yapılacak işlerle ilgili program niteliğindeki temel ilkeler şöyle ifade edilmişti: Türk dilini, “millî kültürümüzün eksiksiz

¹⁰¹³ Lewis, age., s. 428.

¹⁰¹⁴ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yay. Ankara, 1960, s. 81-114-300.

¹⁰¹⁵ Levend, age., s. 299.

¹⁰¹⁶ Levend, age., s. 399.

¹⁰¹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 6, Devre: II, İçtima: 111, 25.02.1340 (1924), s. 335-336.

¹⁰¹⁸ Levend, age., s. 403.

¹⁰¹⁹ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1932.

¹⁰²⁰ Murat Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Türkiye Tarihi*, C. 4, Yay. Yön. Sina Akşın, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 439.

¹⁰²¹ *Cumhuriyet*, 03 Ekim 1932; Levend, age., s. 409.

ifade vasıtası hâline getirmek. Bunun için yazı dilinde Türkçeye yabancı kalmış unsurları atmak. Halkçı bir idarenin istediği şekilde halk ile münevver arasında birbirinden mahiyetçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak ve temel unsurları öz Türkçe olan milli” bir dil yaratmak.¹⁰²² Tespit edilen bu ilkeler doğrultusunda TDTC, hükümetin de desteğiyle bir dil seferberliği başlattı. Dil konusunda yapılan girişimlerin tümü dil devrimi olarak adlandırıldı. Çalışmalar derleme, tarama, terimlere Türkçe karşılık bulma, bilimsel çalışma ve yabancı kelimelere karşılık bulma şeklinde sürdürüldü.¹⁰²³ Bu çalışmalardan en çarpıcısı yabancı kelimelere, özellikle Arapça ve Farsça kelimelere karşılık bularak dili sadeleştirmektir. TDTC’nin ilk işi, Arapça ve Farsça gramer ve sözdizimi şekillerini azaltmak ve sonunda tasfiye etmektir. Bunu daha radikal bir adım izledi, yabancı sözcüklere öz Türkçe karşılık bulmak için çalışmalar başlatıldı. Araştırma grupları Arapça ve Farsça sözcüklerin yerine Türkçelerini koymak üzere halk ağzından, Türkçenin diğer lehçelerinden ve eski metinlerden öz Türkçe sözcükleri derledi ve inceledi. Uygun sözcük bulunamadığı zaman yenileri uyduruldu. Bir süre sonra dili özleştirme çabaları, Türkçe olmayan her sözcüğü dilden atma eğilimiyle tasfiyeciliğe dönüştü. Öyle ki günlük konuşma dilinde canlı bir şekilde kullanılan sözcükler bile sırf Arapça ve Farsça diye dilden atılmaya çalışıldı. Dilde özleştirme, arılaştırma çabaları, 1933-1934’teki laiklik ve Batılılaşma politikalarıyla da çakışınca doruk noktasına ulaştı.¹⁰²⁴ Fakat 1935’in sonuna gelindiğinde dilin bir çıkmaza girdiği, özleştirmede aşırıya gidildiği anlaşıldı ve yabancı sözcüklere karşılık bulma, özleştirme çalışmaları durduruldu.¹⁰²⁵ Günlük dilde canlı bir biçimde kullanılan ve kullanım sıklığı yüksek olan Arapça ve Farsça sözcüklerin bir süre daha kalmasına ve millileşmesine izin verildi. Özleşmedeki bu geri adıma “dilimizde kullanılan ve şimdiye kadar yabancı dillerden alındığı sanılan birçok sözcükler, başlangıçta bu dillere Türkçeden geçmişti” şeklinde “Güneş Dil Teorisine” dayandırılarak teorik bir haklılık kazandırıldı.¹⁰²⁶

Bazı gerilemelere rağmen dili özleştirme hareketi devam etti. 1945’te 1924 Anayasa’nın dili, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün girişimiyle dil devrimi anlayışı doğrultusunda Türkçeleştirildi. Teşkilat-ı Esasiye Kanununda geçen pek çok Osmanlıca sözcük ve terim Türkçeleriyle karşılandı.¹⁰²⁷ 10 Ocak 1945 tarihli ve 4695 sayılı Kanunun 104. maddesinde, “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yerine mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur” denilmekteydi.¹⁰²⁸ Hükümetin bu tutumu, dil devriminin sürdürüldüğü, özleştirme hareketinin başarılı bir sonuç elde ettiği şeklinde nitelendirildi.¹⁰²⁹

Bu süreçte dil devrimi olarak adlandırılan çalışmalara muhalif bir kesim de oluşmuştu. Bu kesim, Atatürk’ün ölümünden sonra çeşitli gazetelerde TDK’nin süregelen çalışmalarını eleştirmekteydi. Bu eleştiriler, yapay bir dil yaratıldığı, özleştirmede aşırıya kaçılarak dile zarar verildiği, dildeki gelişmelerin doğal sürecine bırakılması gerektiği şeklindeydi.¹⁰³⁰ Çok partili hayata geçişle birlikte dilde reform karşıtları, yayın faaliyetleriyle ve kurdukları sivil toplum örgütleriyle daha serbest ve güçlü bir şekilde resmi dil politikasına ve TDK’ye karşı örgütlenmeye başladılar. İstanbul Muallimler Birliğinin 23 Ekim 1948’de düzenlediği Dil Kongresi gerek TDK’ye gerekse dil devrimine

¹⁰²² *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1932.

¹⁰²³ Levend, age., s. 416-419.

¹⁰²⁴ Lewis, age., s. 429.

¹⁰²⁵ Levend, age., s. 426.

¹⁰²⁶ Şükrü H. Akalın, “Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”, *V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Dil*, C. 1, haz. Azize Aktaş Yasa, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, ss. 86-88.

¹⁰²⁷ Ömer Asım Aksoy, “Özleşme Açısından Anayasamızın Dili”, *Atatürk’ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası*, haz. Sevgi Özel, Haldun Özen ve Ali Püsküllüoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 138.

¹⁰²⁸ Özbudun, *1924 Anayasası...*, s. 5.

¹⁰²⁹ Tahsin Yücel, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, TDK Yay., Ankara, 1982, 39.

¹⁰³⁰ Levend, age., s. 414.

yönelik sert eleştirilere sahne oldu.¹⁰³¹ 23 Ekim’de başlayan ve üç oturum süren Kongre, dil devrimi aleyhtarlarıyla dil devrimine bağlı olanlar arasında çok şiddetli tartışmalarla geçti.¹⁰³² TDK’nin çalışmalarını benimsemeyen ve eleştirenler raporlarında, dil çalışmalarına politik bir içerik kazandırıldığı, uydurma kelimelerin zorla ders kitaplarına sokulduğu, nesiller arasında kopukluk yaratıldığı, Dil Kurumunun hükümetin emir ve isteğine göre çalıştığını ifade ettiler.¹⁰³³ Kurumu ve çalışmalarını eleştirenler, TDK’nin Türk dilinin “doğal” gelişim sürecine daha fazla müdahale etmemesi, Milli Eğitim Bakanlığına gönderdiği dili özleştirmeye ilgili telkinleri durdurması, Bakanlığın “uydurma” kelimeleri ders kitaplarına koymaya son vermesi, siyasetin dille karıştırılmaması ve milli kültürün zengin kaynaklarının nesilden nesle aktarılması için gerekli tedbirlerin alınması çağrısında bulundular.¹⁰³⁴

Bu çağrı, 1950’de DP’nin iktidara gelmesiyle karşılık buldu. Yeni hükümet TDK’ye ve sürdürdüğü dil politikasına mesafeli yaklaştı. Öncelikle TDK’nin hükümetle olan bağı kesildi. 8 Şubat 1951’de TDK olağanüstü kurultayında konuşan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, TDK başkanlığının bilimsel bir iş olduğunu ve Kurum çalışmalarının siyasî bir endişeye kapılmadan sürdürülmesi gerektiğini belirtti.¹⁰³⁵ Bunun üzerine tüzük değişikliği gündeme geldi. Yapılan tüzük değişikliğiyle millî eğitim bakanlarının TDK’ye fahri başkanlıkları kaldırıldı, Atatürk ve İnönü’nün koruyucu başkanlıkları tüzükten çıkarıldı ve Atatürk, Kurumun kurucusu olarak ikinci maddede belirtildi.¹⁰³⁶ Tüzük değişikliğini ekim 1951’de her yıl bütçeden TDK’ye ayrılan payın kesilmesi izledi. Kurumun bütçedeki payının kesilmesine, “TDK’nin bilimsel kimliğini yitirmesi, günlük politik oyunların bir aleti olması ve milli dile bilinçli olarak verdiği zarar” gerekçe olarak gösterildi.¹⁰³⁷ Böylelikle TDK hükümetin desteğini kaybetmiş oldu.

DP Hükümetinin öz Türkçecilik hareketine karşı bir diğer tepkisi ise 1945’te sadeleştirilen Anayasa’nın 1952’de yeniden eski biçimine çevrilmesiydi. Gerekçe olarak da 1945’te Anayasa için kullanılan dilin yaşayan Türkçeye uymadığı gösterilmekteydi. 24 Aralık 1952 tarihli ve 5997 sayılı Kanunda, “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 4695 sayılı Kanunun kabul tarihine kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10.1.1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır” ifadesine yer verilmiştir.¹⁰³⁸ Böylece 1924 anayasası aynı hükümlerle üçüncü kez yürürlüğe girmektedir. Bunun dışında bakanlık isimleri de öz Türkçe kelimelerden eski Türkçe kelimelerle değiştirildi.

5.11.1. 27 Mayıs Dönemi Dil Politikaları

TDK’nin 1950’den sonra hükümet desteğini yitirmesiyle öz Türkçecilik hareketi yavaşlarsa da 27 Mayıs askerî darbesinden sonra tekrar hız kazandı. Askerî yönetim, öz Türkçecilik hareketini Atatürkçülük bağlamında değerlendirerek harekete destek verince tekrar koşullar dilde özleştirmeyi savunanların lehine döndü.¹⁰³⁹ Milli Birlik Komitesi, TDK için bütçeden belli miktarda payı yeniden ayırdı. TDK ile devlet ve hükümet

¹⁰³¹ *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1948.

¹⁰³² *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1948.

¹⁰³³ *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1948, Levend, age., s. 452.

¹⁰³⁴ Yılmaz Bingöl, “Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2004, 59-1, s. 38.

¹⁰³⁵ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1951, s. 3.

¹⁰³⁶ Şükrü H. Akalın, “Cumhuriyet Döneminde Türkçe”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 43.

¹⁰³⁷ Levend, age., s. 465.

¹⁰³⁸ Özbudun, *1924 Anayasası...*, s. 5.

¹⁰³⁹ Yücel, *Dil Devrimi...*, s. 40.

arasındaki ilişki yeniden sağlandı¹⁰⁴⁰ ve dilde devrim hareketi yeniden devletin resmi desteğine kavuştu.¹⁰⁴¹ Böylece dili özleştirme çabaları her alana yayılarak yeniden hız kazandı.¹⁰⁴²

27 Mayıs askerî rejiminin öz Türkçecilik hareketine verdiği destek birçok alanda kendini gösterdi. I. Gürsel Hükümetinde bakanlık isimleri, 1950 öncesinde kullanılan isimlerle değiştirildi. II. Gürsel Hükümetin de ise bakanlık isimlerinin çoğuna yeni karşılıklar bulundu.¹⁰⁴³ Yaratılan atmosferin etkisiyle bazı gençlik örgütleri “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasını yeniden başlattılar.¹⁰⁴⁴ 28 Ocak 1961’de Cemal Gürsel’in bütün bakanlıklara gönderdiği resmi bir yazıda, resmi yazışma ve kullanımda Türkçe karşılıkları bulunan yabancı kökenli kelimelerin kullanılmaması istendi.¹⁰⁴⁵ Buradaki yabancı kökenli kelimelerden kasıt daha çok Arapça ve Farsça kelimelerdir. Avrupa kökenli kelimelere TDK uzun süre kayıtsız kalmıştır. 1952’de değiştirilen Anayasa’nın dili, 1961 Anayasasında yeniden özleştirildi; adeta 1945’te Türkçeleştirilen 1924 Anayasası’nın dilinin yeniden canlandırılışı niteliğindedir.¹⁰⁴⁶ Oldukça fazla öz Türkçe kelime içeren 1961 Anayasası, öz Türkçeci Kemalist kadroların önemli bir başarısı sayıldı.¹⁰⁴⁷

27 Mayıs askerî rejiminin DP döneminde dil reformuna yönelik düzenlemeleri kaldırarak öz Türkçecilikten yana tavır alması, dil üzerindeki tartışmalarda ideolojik bölünmeyi de oldukça keskinleştirdi. Siyasal bir nitelik kazanan dil tartışmalarında, bir tarafta “yaşayan Türkçe”yi savunan bazı sağ kesimler diğer tarafta ise “öz Türkçe”yi savunan sol kesimler oluşmuştu. Öz Türkçeye dayalı bir yazı dili oluşturma çabaları sol çevrelerin kültürel gündeminde yer almaya devam ederken, sağ kesim ise Osmanlıcadan hiç kopmamış bir dil kullanmayı sürdürmekteydi.¹⁰⁴⁸ Öyle ki insanların siyasi görüşlerini tercih ettikleri kelimelerden tespit etmek artık mümkün olabiliyordu. Çünkü seçilen sözcükler insanların yalnız düşüncelerini, kişiliklerini değil aynı zamanda dünya görüşlerini de açıklar.¹⁰⁴⁹ Kural dışı tavır almalar sayılmazsa, her kesim dildeki ideolojik kamplaşmayı çıkardıkları gazete, dergi gibi yayınlara da yansıtıyordu. Sol kesim yayınlarında öz Türkçe bir dil kullanırken sağ kesim ise Osmanlıca ağırlıklı bir dil kullanıyordu.¹⁰⁵⁰

27 Mayıs darbesinin öz Türkçecilik hareketine kazandırdığı ivmeyle dilde özleştirme çabaları “öz Türkçecilik”, “arı Türkçecilik”, “dilde ilericilik” ve “devrimci görüş” gibi adlar altında sürdürüldü.¹⁰⁵¹ Bu süreçte öz Türkçecilik hareketine sağlanan resmi destek, AP gibi sağ partilerin iktidarda olduğu dönemlerde kesintiye uğramışsa da CHP’nin iktidarda olduğu dönemlerde devam etmiştir. Diğer yandan öz Türkçeci dil hareketine muhalif kesim, 1980’e kadar TDK’ye dolayısıyla sürdürülen dil reformuna eleştirilerini yöneltmeye devam etti. Türkiye Muallimler Birliği, öz Türkçeci harekete muhalif örgütlü kesimlerden biriydi. Birlik, 27-28 Nisan 1968’de İstanbul’da İkinci Dil Kongresini düzenledi. Kongrede konuşan Birlik Başkanı Faruk Timurtaş, son yıllarda dilin

¹⁰⁴⁰ Akalın, “Cumhuriyet Döneminde Türkçe”..., s. 44.

¹⁰⁴¹ Yusuf Çotuksöken, “Atatürk’ün Dil Devrimi ve Sonrası”, *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim*, Ed. Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayını No:8, Ankara, 2007, s. 31.

¹⁰⁴² Yücel, *Dil Devrimi*..., s. 40.

¹⁰⁴³ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*..., C. 2, s. 1304-1318.

¹⁰⁴⁴ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1960, s. 5.

¹⁰⁴⁵ Levend, age., s. 488.

¹⁰⁴⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasaları*..., s. 377.

¹⁰⁴⁷ Aksoy, agm., s. 138.

¹⁰⁴⁸ Murat Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 56-57.

¹⁰⁴⁹ Fatin Sezgin, “Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu ve Yabancılaşma Sebepleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 91.

¹⁰⁵⁰ Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*...,

¹⁰⁵¹ Zeynep Korkmaz, “Atatürk ve Dil Devrimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 62.

bir avuç uydurucu kişilerin eline geçtiğini, dilin gittikçe bozulmakta olduğunu, uydurma bir dilin meydana getirildiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir: “Bu uydurma dil; basın, okullar ve bilhassa radyo vasıtasıyla yayılmaktadır. Osmanlı devrinde olduğu gibi, yine iki dilli bir millet haline gelmekteyiz” ifadelerini kullandıktan sonra Timurtaş, dil meselesinin ancak bir akademinin kurulmasıyla çözülebileceğini belirtmiştir.¹⁰⁵² Dil tartışmaları Muallimler Birliğinin yanı sıra Aydınlar Ocağı çevrelerinin de gündemindeydi. Ocak, dilde sadeleşmenin Türkçe için zorunlu olduğunu ancak bu sadeleşmenin II. Meşrutiyet ve Atatürk döneminde gerçekleştiğini, bunun dışında sonradan dile yapılan müdahalelerin “tasfiyecilik” ve “uydurmacılık”tan başka bir şey olmadığını savunmaktaydı. Ocak’a göre, dil meselesinin dejenere edilmesi 1950’den sonra başlamış, “uydurmacılıkta” ısrar edilmiş ve 1960’tan sonra bu hareket devlet politikası haline getirilmiştir.¹⁰⁵³

Öz Türkçeci dil hareketine muhalif kesim, kurdukları farklı sivil toplum örgütleriyle ve yayımladıkları çok sayıda eserle, TDK öncülüğünde gelişen özleştirme çabalarına 12 Eylül’e kadar meydan okumaya devam etti. Dil sorununun çözülmesi için bir akademi kurulması gerekliliği son olarak *Tercüman* gazetesinin 19 Aralık 1979’da başlattığı “Yaşayan Türkçemiz” hareketiyle yeniden gündeme taşındı. *Tercüman* gazetesi, ilk sayısında “dilini onu yaratan milletten uzaklaştırıldığını, hem geçmişle hem de dış Türklerle olan bağının koparıldığını ve Türk dilinin kelime, gramer ve sentaks yönlerinden çökertilerek Cumhuriyet dönemi boyunca en zayıf günlerine getirildiğini” gerekçe göstererek, bu hareketi başlattığını ilan etti.¹⁰⁵⁴ Gazetenin “Yaşayan Türkçemiz” başlığını taşıyan sayfada Türkçe ile ilgili yayımlanacak yazıların niteliğinin şu şekilde olacağı belirtilmekteydi:

Yayımlanacak aylar sürececek bir zaman kesiminde sunacağımız bu sayfada Türkçemizin bütün meseleleri, ilim, sanat ve zevk ölçüleriyle ele alınacaktır. Dilimizin içine düşürüldüğü açmazlar, kısırlıklar, saptırmalar, yanlışlar ve doğrular, üniversitelerimizin Edebiyat Fakültelerine mensup dil bilginleri tarafından ortaya konulacaktır.

Hepsi de aslında UYDURMACILIK demek olan ‘arı Türkçecilik, öz Türkçecilik, özleştirmecilik, tasfiyecilik’ gibi ilim ve ciddiyetten uzak zorlamaların, öğretim, fikir edebiyat ve devlet hayatımızda nasıl bir kültür bozgununa ve anarşiye yataklık ettiği anlaşılacaktır.

Kanlı anarşi, nasıl milletini sevmeyen, kardeşini boğazlayan, bütün kutlu varlığımızı, şahsî çıkarlarına feda eden sözde aydınların eseri ise, Türkçemizin içine düşürüldüğü kısırlık da dilimizi, millî irfanımızı sevmeyen, onu ‘anasının sütü’ gibi aziz bilmeyen ve ona vicdansızca kıyabilen diplomalı cahillerin türettiği faciadır.¹⁰⁵⁵

Tercüman Gazetesinin “Yaşayan Türkçemiz” hareketi çerçevesinde yayımlanan yüzlerce makale ve yazıyla öz Türkçeci dil hareketi ve özellikle TDK sert eleştirilere uğramaktaydı. TDK ise bu eleştirilere Türk Dili dergisindeki yayımlarıyla cevap vermeye çalıştı. Türk Dili dergisinin şubat 1980 sayısında Ömer Asım Aksoy ile yapılan konuşmada Aksoy, “yaşayan Türkçe, yaşayan dil” gibi adlar verilerek birçok kez Osmanlıca savunuculuğu yapıldığını ifade etti. Aksoy’a göre *Tercüman*’ın bu girişimi de sonuçsuz kalacaktı.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵² *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1968, s. 5.

¹⁰⁵³ *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1973, s. 368-369.

¹⁰⁵⁴ *Tercüman*, 19 Aralık 1979.

¹⁰⁵⁵ “Yaşayan Türkçemiz”, *Tercüman*, 19 Aralık 1979.

¹⁰⁵⁶ “Ömer Asım Aksoy’la ‘Yaşayan Türkçe’ Üzerine Bir Konuşma”, *Türk Dili Dergisi*, C. XLI, S: 341, Şubat 1980, ss. 65-67, aktaran Akalın, “Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”..., s. 45.

5.11.2. 12 Eylül Dönemi Dil Politikaları

27 Mayıs darbesi ve 12 Mart müdahalesi öz Türkçecilik hareketinin devam ettirilmesi ve benimsetilmesi konusunda TDK'ye resmi desteği sağlamıştı. Bu resmi destek, işbaşına gelen hükümetlerin anlayış ve tutumlarına bağlı olarak zaman zaman güçlenmiş, kimi kez kesintiye uğramışsa da 12 Eylül'e kadar devam etmişti. Fakat her iki darbe döneminde ve sonrasında siyasi atmosfer, öz Türkçeci dil hareketinin lehine gelişmiş olsa da 12 Eylül darbesiyle gelen yeni siyasi atmosfer onların aleyhine olacak şekilde farklı işledi. Darbeden hemen sonra TDK'ye ve dolayısıyla Kurumun yürüttüğü dil politikasına yöneltilen eleştiriler daha yüksek bir sesle dile getirildi. Çeşitli kesimlerden gelen eleştirilere göre, TDK'nin yürüttüğü dil politikasıyla kuşaklar arasında dilde kopukluk yarattığı, tıpkı Osmanlıca gibi halktan uzak ve kopuk bir aydın dili oluşturduğu, yabancı ideolojilerin etkisiyle milli bütünlüğü yıkıcı görünüm kazandığı, dil birliğini bozduğu vb. şeklindeydi. Bu yöndeki eleştirilerin dile getirildiği önemli bir toplantı, darbeden üç buçuk ay sonra, 26 Aralık 1980'de Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV) tarafından İstanbul'da düzenlendi. "Türk Dili Semineri" adı altında düzenlenen bu toplantıda, birçok dil uzmanı, dil sorununun çözülmesi ve dilin devlet kontrolü altına alınması için bir dil akademisinin kurulması gerektiği taleplerini yinelediler.¹⁰⁵⁷ Toplantının açış konuşmasını yapan Muharrem Ergin, Türkiye'nin çözüm bekleyen başlıca meselelerinden birinin dil davası olduğunu, dil sorununu çözme noktasında 12 Eylül rejiminin önemli bir fırsat olduğunu ileri sürdü:

Uydurmacılık cereyanının millet hayatında yarattığı tehlikeyi 12 Eylül'e gelinceye kadar ilgililere ve yetkililere yıllarca ve yıllarca bir türlü anlatmak mümkün olamamıştır. 12 Eylül, dil dâvasında akılcı, ilimci ve Atatürkçü çözüm için şimdi yeni bir ümit kapısı olarak yükselmek istidadındadır. Devlet Başkanı ilk defa nesiller arasındaki bağların çözülmemesine işaret buyurmuştur. İnşallah Türk cemiyeti bu işaretin ışığında nihayet dil davasını doğru çözüme bağlamak imkânını bulur.¹⁰⁵⁸

Toplantının sonunda yine söz alan Muharrem Ergin, bir değerlendirme konuşması yapar ve şu şekilde konuşmasını sonlandırır:

Türkiye bir uydurmacılık afeti karşısındadır... Bu uydurmacılık, temelde bir siyasî ve sosyal vak'adır. Tamamiyle ideolojinin eline geçmiş bir hâdiseden ibarettir... Bu hâdisenin, bu vak'anın temel hedefi Türkçenin, dolayısıyla Türk milletinin çökertilmesidir... Kaybedilecek zaman kalmamıştır. 12 Eylül'ün getirdiği müjdelere ikliminde Türk milletinin ve Türk devletinin artık bu davaya eğilmesi zamanı gelmiştir. Bu eğilmenin tek şekli de, bir akademi kurarak devletin Türk dili üzerinde kontrolünü sağlamaktır.¹⁰⁵⁹

12 Eylül rejimi, dil üzerinde yıllardır süregelen tartışmalarda "yaşayan Türkçe"yi savunan kesimden yana tavır aldı. Nitekim Bülend Ulusu Hükümetinin programında dil konusunda "çağdaş eğitimin gereği olarak bilimsel ve teknolojik alanlarda dilimizin zenginleştirilmesine" çalışılacağı ve bu amaçla, Milli Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirlerin alınacağı, bu konuda "ifrat ve tefritten [aşırıktan ve kısıtlamadan] sakınılarak yaşayan güzel Türkçe'nin kullanılmasına özen gösterileceği"¹⁰⁶⁰ vurgulanmaktaydı.

Hükümet programında "yaşayan Türkçe'nin" kullanılması vurgusu askerî yönetimin, uzun yıllardır TDK'nin çalışmalarına karşı çıkan bazı çevrelerin işlediği temaları benimsediğini göstermekteydi. TDK'ye yöneltilen eleştirileri Kenan Evren de desteklemekteydi. Evren'e göre, TDK yaptığı dil çalışmalarıyla çok kısa zamanda büyük

¹⁰⁵⁷ *Milliyet*, 26 Aralık 1980, s. 7.

¹⁰⁵⁸ Muharrem Ergin, "Türkiye'nin Dil Dâvası", *SİSAV Türk Dili Semineri 26-27 Aralık 1980*, SİSAV, İstanbul, 1980, s. 26.

¹⁰⁵⁹ *SİSAV Türk Dili Semineri 26-27 Aralık 1980...*, s. 191.

¹⁰⁶⁰ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, B: 4, 27.09.1980, ss. 82-93

değişiklikler yapmış ve sonuçta nesiller arasında kopukluk meydana gelmiş ve dil neredeyse baba ile oğlun birbirlerini anlayamayacakları bir hale getirilmişti.¹⁰⁶¹

Bu süreçte, TDK ve TTK'nin yapısal bir değişiklikle yeni bir statüye kavuşturulmalarına ilişkin birçok girişimde bulunuldu. Bu konuda ilk adımlar 1981 yılı başlarında atıldı. Millî Eğitim Bakanlığı "Türk Bilimler Akademisi" kurulması yolunda bir yasa tasarısı hazırladı.¹⁰⁶² Bu tasarıda, Atatürk'ün vasiyetname şartları zedelenmeden TDK'nin "Türk Dil Enstitüsü", TTK'nin "Türk Tarihi Enstitüsü" olarak yeniden düzenleneceği ve "Türk Bilimler Akademisi"ne bağlanacağı belirtiliyordu. Yasa tasarısının gerekçesinde, TDK'nin akademi içerisinde yer alması yıllardır süregelen iki zıt görüşün çatışmasına son vereceği, dolayısı ile Türk dilinin kargaşa ortamından çıkarılmasının sağlanacağı ifade ediliyordu. Ancak bu girişim sonuçsuz kaldı.¹⁰⁶³ Daha sonra Anayasa tasarısına "Türk Dil Akademisi" kurulması ile ilgili bir madde eklenerek TDK'nin durumu anayasa konusu haline geldi. Danışma Meclisi 9 Eylül 1982'de Anayasa tasarısındaki Türk Dil Akademisi kurulmasını öngören 168. maddeyi ele aldı. Anayasa Komisyonunun hazırladığı 168. madde, kamu tüzel kişiliğine sahip Türk Dil Akademisinin kurulmasını öngörüyordu.¹⁰⁶⁴ Maddenin gerekçesinde, "son yıllarda görüldüğü gibi devrimci olduklarını açıklayanların hemen tümü ve Atatürk'ün izinden gittiklerini söyleyenlerin bir kısmı Türk Dil Kurumunun bilimsel dayanaktan yoksun metotlarla ürettiği 'dilecik ve sözcükleri' Devlet aracılığı ile zorla milletimize benimsetmek ve dolayısıyla yaşayan Türkçemiz yerine sunî ve uydurma bir dil koyma" çabasına giriştikleri ifade ediliyor ve bu çabayı önlemek için de bir Dil Akademisinin oluşturulması gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca gerekçede, "Türkçenin düştüğü durumdan kurtarılabilmesi" için kurulması öngörülen Dil Akademisinin benimsediği veya reddetmediği, araştırmalarının ürünü kelimelerden oluşması gerektiği, Millî Eğitim Bakanlığının yayınlarında ve TRT'nin programlarında akademinin kabul ettiği kelimeleri kullanması gerektiği ifade edilmekteydi.¹⁰⁶⁵

Maddenin gerekçesinden de anlaşılacağı üzere, bu maddenin anayasa tasarısına girmesinin nedeni yaşayan dili savunanların, TDK'ye ve onun sürdürdüğü öz Türkçeci dil politikalarına yıllardır duydukları tepkiydi. Bu durum söz konusu madde üzerindeki müzakerelerde de anlaşılmaktadır. Danışma Meclisinin bazı üyeleri, TDK'nin büyük ve ciddi sözlükler, imla kılavuzları, dil bilgisi kitapları hazırladığını; bu çalışmalarıyla dilin gelişmesi ve zenginleşmesinde önemli bir rol oynadığını, Atatürk'ün TDK'yi bir dernek olarak örgütleyerek dil çalışmalarını resmi bir çerçeveye sınırlamak istemediğini, TDK'nin kapatılmasının Atatürk'ün vasiyetine aykırı olacağını ifade ettiler. Söz konusu maddenin lehinde konuşan başta Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı ve diğer birçok üye ise TDK'yi çok sert bir şekilde eleştirdiler. Maddenin lehinde konuşan üyeler, TDK'nin dili bozduğunu, uydurma kelimelerle kuşaklar arasında ve dolayısıyla kültürle olan bağı kopardığını, yaşayan Türkçeyi saptırdığını, dil birliğini bozduğunu; Atatürk'ün görüşlerine aykırı ve düşman, Marksist, anarşist yapıtlar ve yazarlara ödüller verdiğini,¹⁰⁶⁶ Kominizim propagandası yaptığını¹⁰⁶⁷, Türk Dil Akademisi kurulmasının Atatürk'ün vasiyeti ve

¹⁰⁶¹ Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 4, Milliyet Yay., 1991, s. 267.

¹⁰⁶² Nadir Nadi, "Sakın Yapmayın", *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1981, s. 1, 7.

¹⁰⁶³ Oktay Akbal, *Yarınlara Hesap Sorar*, Boyut Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 121.

¹⁰⁶⁴ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 147, 09.09.1982, s. 54.

¹⁰⁶⁵ "Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu", *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 7, B: 120, 4.08.1982, Ek 1, s. 59.

¹⁰⁶⁶ Türk Dil Kurumu tarafından 1980 hikâye ödülü verilen kitap: *Eller*, Aydınlik Yay. 1979, bu kitapta, tabanca zoru ile toprak işgali haklı gösterilmiştir; Türk Dil Kurumu 1979 eleştiri ödülü verilen kitap: Nazım Hikmet'in şiiri, İstanbul, 1978, kitapta Nazım Hikmet'in Komünist olduğu ve Marksist görüş için devrim kavgası verdiği yazar tarafından ifade edilir.

¹⁰⁶⁷ *Çocukluk Yılları*, 1980, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan kitap: Tanıtma yayınları arasında ve çocuklar için. Bu kitapta, Komünizmden mahkûm olmuş pek çok yazarın çocukluk hatıraları yer almıştır.

direktifi¹⁰⁶⁸ olduğunu ifade ettiler. Ancak müzakereler sırasında Türk Dil Akademisi kurulması yerine, TTK ve TDK'yi de kapsayacak şekilde "Atatürk Akademisi" kurulması yönünde bir önerge verildi. Danışma Meclisi, Atatürk Akademisi kurulmasıyla ilgili verilen önergenin Anayasa Komisyonu tarafından dikkate alınmasını kabul etti ve 168. madde tekrar görüşülmek üzere Anayasa Komisyonuna gönderildi.¹⁰⁶⁹

Atatürk Akademisi kurulması fikri yeni değildi. Bu fikir zaman zaman gündeme gelmiş ve özellikle 27 Mayıs¹⁰⁷⁰ ve 12 Mart dönemlerinde üzerinde ciddiyetle durulmuştu. 1961'de TTK ve TDK'nin bir akademi çatısı altında birleştirmeyi öngören bir yasa tasarısı Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanmış fakat bu girişim kamuoyunda geniş tartışmalara yol açınca söz konusu tasarı yasalaştırılamamıştı.¹⁰⁷¹ Yine 12 Mart döneminde de Millet Meclisine Atatürk Akademisi kurulması için bir kanun teklifi yapılmış fakat söz konusu teklif de sonuçlandırılmamıştı.¹⁰⁷² 12 Eylül döneminde ise siyasal bir nitelik kazanarak süregelen dil tartışmaları etrafında oluşan iki zıt görüşten birinin TDK'nin kapatılmasına yönelik taleplerinin bir sonucu olarak Atatürk Akademisinin kurulması yeniden gündeme gelmiş görünmekteydi. TDK'nin kapatılması ve yerine bir akademi kurulması talebi, daha çok Aydınlar Ocağı gibi sivil toplum örgütlerinden ve Tercüman gibi basın kuruluşlarından gelmekteydi. Söz konusu çevrelerin askerî yönetim üzerinde bu konuda yönlendirici olduğu anlaşılmaktadır. Evren, TTK ve TDK üzerinde 12 Eylül'den sonra bir değişikliğe gitmeyi düşünmediklerini ancak bu kurumlarla ilgili basına yansıyan tartışmaların, sunulan raporların, kararlarını değiştirdiğini ifade edecektir.¹⁰⁷³

Anayasa Komisyonu, verilen önergeler ışığında anayasa tasarısındaki söz konusu maddeyi 144. madde olarak yeniden düzenledi. Danışma Meclisince kabul edilen söz konusu maddenin yeni şekli şöyledir: "Türk kültürünü, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak amacıyla kamu tüzelkişiliğine sahip, Atatürk Akademisi kurulur."¹⁰⁷⁴ Danışma Meclisince kabul edilen bu madde, mevcut TDK ve TTK'nin Atatürk Akademisine bağlanıp bağlanmayacağı ile ilgili bir hüküm içermediğinden, söz konusu Akdeminin bu kurumlarla aynı alanda çalışan ayrı bir kuruluş olarak oluşturulması da mümkün olabilirdi. Fakat Danışma Meclisince kabul edilen Anayasa Tasarısına nihai şeklini verecek olan askerî cunta buna izin vermedi. Çünkü Kenan Evren'e göre dil ve tarih bir derneğin işi olamazdı: "Dil ve tarih devletin işidir bir derneğin işi olamaz. Tarihi bir kişi de yazar ama, bir de devletin arşivlerinden yararlanarak, bir de o kurul yazar. O, kötü maksatlı kişilerin eline geçmişse ne olacak o dernek? Atatürk yok ki başında."¹⁰⁷⁵

Sonunda MGK Anayasa Komisyonu, Atatürk Akademisi kurulmasını öngören madde üzerinde çeşitli değişiklikler yaparak 134. madde olarak yeniden düzenledi. Bu düzenlemeyle kurumun adı Atatürk Akademisi yerine "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" olarak değiştirildi. Ayrıca Yüksek Kurumu oluşturacak kuruluşlar madde metninde tek tek sayılmıştır. Bu kuruluşlar arasında TDK ve TTK'de vardır. Böylece mevcut TDK ve TTK'nin kapatılması netlik kazanmış oluyordu.¹⁰⁷⁶ 1982 Anayasası'nın 134. maddesiyle TDK ve TTK'nin yeni statüleri şöyle belirlenmiştir: "Atatürkçü

¹⁰⁶⁸ 1936'da TBMM'yi açarken Atatürk, Dil ve Tarih Kurumlarından bahsettiği sırada "Bu milli kurumların az zaman içinde, millî akademiler halini almasını temenni ederim" demiştir.

¹⁰⁶⁹ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 147, 09.09.1982, ss. 52-60.

¹⁰⁷⁰ Nadir Nadi, "Tuhaf Bir Tasarı", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1961, s. 1, 3.

¹⁰⁷¹ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayinevi, Ankara, 2002, s. 80.

¹⁰⁷² "Atatürk Akademisi Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Plan Komisyonları Raporları", *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 31, B: 35, 08.01.1973.

¹⁰⁷³ Evren, *Unutulan Gerçekler...*, s. 99.

¹⁰⁷⁴ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 10, B: 152, 17.09.1982

¹⁰⁷⁵ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı...*, s. 172.

¹⁰⁷⁶ "Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu", *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 7, B: 118, 18.10.1982.

düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılaplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezinden oluşan, kamu tüzel kişiliğine sahip 'Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu' kurulur." Ayrıca madde metninde, "Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen malî menfaatler saklı olup kendilerine tahsis edilir" hükmüne de yer vermiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki TDK'nin dernek statüsünden çıkarılarak Başbakanlığa bağlı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun bir alt birimi haline getirilmesi, neredeyse Atatürk'ün ölümünden sonra açığa çıkan ve siyasallaşarak devam eden dil devrimiyle ilgili tartışmaları büyük ölçüde azaltmıştır. Bu nedenle toplumun dil konusunda rahatladığı söylenebilir.¹⁰⁷⁷ Diğer taraftan TDK ve TTK'nin bağımsız dernek statüsünden çıkarılarak Başbakanlığa bağlanması hem hukuki açıdan hem de kültür politikaları açısından ciddi eleştirilere uğradı. Öncelikle TTK ve TDK özel hukuka göre bağımsız bilim derneği olarak kurulmuşlardı ve bu kurumların mal varlıklarının ve gelirlerinin dayanağı Atatürk'ün vasiyetiydi. Dernekler Yasasına göre oluşturulan bu kurumların, yasayla da olsa, mallarına el konulmasının, statülerinin değiştirilmesinin hukuka aykırı olduğu, Atatürk'ün mirasının değiştirildiği ileri sürülmekteydi.¹⁰⁷⁸ 12 Eylül rejiminin bu düzenlemesi kültür politikaları açısından da eleştirilmekteydi. Atatürk'ün Tarih ve Dil Kurumlarını dernek niteliğinde özel ve özerk kuruluşlar olarak örgütlemesindeki amacının dil ve tarih çalışmalarını siyasal etkilerin dışında bırakmak olduğu ifade edilmekteydi. TDK ve TTK'nin yeni statüleriyle Atatürk'ün koyduğu ilkeler ve kuruluş amaçları doğrultusunda artık çalışmayacağı, politikanın emrine gireceği ileri sürülmekteydi.¹⁰⁷⁹

TDK'nin Atatürk Kültür, Tarih ve Dil Yüksek Kurumuna bağlanmasından sonra dil devrimi olarak adlandırılan dil çalışmaları tamamen durdurulmuş ve dil politikaları resmi bir çerçeveye oturtulmuştur. Askerî rejimin sona ermesinden sonra ilk sivil hükümeti kuran Anavatan Partisi hükümet programında, "Türkçemizin yapısı ve güzelliğini zedeleyecek hareketlere izin verilmemesi, ana dilimizin tabii seyri içinde gelişmesi gerektiği görüşündeyiz"¹⁰⁸⁰ ifadelerine yer vermiştir. Böylece 1932'de düzenlenen ilk Dil Kurultayında dilde "evrim" mi "devrim" mi yapmak gerektiği tartışmaları sonucunda karar verilen devrim yönteminin sonuna gelinmiş oluyordu.

5.12. 12 Eylül Döneminde Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkileri

12 Eylül'e gelindiğinde 22 ilde sıkıyönetim uygulanmaktaydı. Aralık 1978'deki Maraş olayları üzerine hükümet 26 Aralık 1978'de öncelikle 13 ilde¹⁰⁸¹ ve daha sonraki çeşitli tarihlerde ise 9 ilde sıkıyönetim ilan etmişti.¹⁰⁸² 12 Eylül 1980'de ise MGK'nin 1 numaralı bildiriyle ülkenin tamamında sıkıyönetim ilan edildi. Mevcut 67 il 13 bölgeye ayrıldı ve sıkıyönetim komutanları atandı.¹⁰⁸³ Bu 67 ilin 28'i Cumhuriyet döneminde,

¹⁰⁷⁷ Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları...*, s. 57.

¹⁰⁷⁸ *Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası*, haz. Sevgi Özel, Haldun Özen ve Ali Püsküllüoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 38-39.

¹⁰⁷⁹ *Atatürk'ün Türk Dil Kurumu...*, s. 35.

¹⁰⁸⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.1, B:10, 19.12.1983, ss. 62-85.

¹⁰⁸¹ *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1978.

¹⁰⁸² bk. M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2016.

¹⁰⁸³ "Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararları", *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 1, B:1, 19.09.1980, s. 4.

sıkıyönetimle ilk kez tanıştı. Sıkıyönetimin kaldırılması ise 1984'ten itibaren çeşitli tarihlerde gerçekleşmiştir.¹⁰⁸⁴

Sıkıyönetim, ülkede ciddi sorunlar ortaya çıktığında ve bu sorunlar olağan yönetim çerçevesinde çözülemediğinde başvuru bir hukuk rejimidir.¹⁰⁸⁵ Sıkıyönetim, devlet hayatında önemli değişiklikler meydana getiren olağandışı bir rejimdir. Özgürlükleri kısıtlayıcı, sınırlayıcı, durdurucu, kamu ve kişi hak ve özgürlükleri üzerinde ağır kayıtlamalar getirici baskıcı bir sistemdir. Temel hak ve özgürlükleri geçici bir süre için kısıtlayan, erteleyen, mülki yönetim ve güvenlik kuvvetleri yerine askerî bir yönetim getiren ve bazı suçların yargılamalarını askerî mahkemelere bırakan çok kısa süreler için uygulanan olağanüstü bir rejimdir. Tüm bunlara rağmen sıkıyönetim rejiminin de hukuksal bir çerçevesi vardır ve sınırları bulunmaktadır. Buna karşın 12 Eylül askerî yönetiminin uyguladığı sıkıyönetim rejiminin hem hukuksal görünümü hem de uygulanma şekli oldukça sorunludur. 12 Eylül'de tüm ülkede ilan edilen sıkıyönetim, Anayasa hükümlerine dayanmayan, süresi belirsiz ve Parlamento feshedildiğinden dolayı yasama organının onayı olmadan yürürlüğe konulan bir sıkıyönetim rejimidir.¹⁰⁸⁶ Bununla birlikte MGK yayımladığı bildirimlerle sıkıyönetim komutanlarına, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun tanıdığı yetkileri aşan olağanüstü yetkiler de vermiştir. MGK'nın iki numaralı bildirisinde şu ifadeler yer verilir: "Sıkıyönetim Komutanlıkları ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması, için; lüzum görecekları her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılınmışlardır."¹⁰⁸⁷ Bu kararlar, sıkıyönetim komutanlarına sınırsız ve keyfi olarak kullanabilecekleri yetkiler verilmektedir. MGK'nın bu kararının yanı sıra 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu da ihtiyaç duyulduka sık sık değiştirilmiş ve askerî yönetim döneminde söz konusu kanunda 12 kez değişiklik yapılmıştır.¹⁰⁸⁸ Hem MGK bildirimleriyle hem de Sıkıyönetim Kanununda yapılan değişikliklerle giderek daha da ağırlaşan sıkıyönetim rejimi, toplumsal yaşamın her alanına hâkim olmuştur. 12 Eylül rejiminin yarattığı toplumsal travma, giderek olağanlaşan bu sıkıyönetim uygulamalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, yargı kararı olmaksızın vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması, tartışılması mümkün olmayan tek yanlı iradi işlemlerle suçlar oluşturulması, siyasal hakların tamamen yasaklanması, genel suçlamalar yapılması toplumsal yıkımlara yol açmıştır.

Sıkıyönetim komutanları, "devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması" için tedbirler alırken, yetkilerini günlük yaşamın neredeyse her alanını düzenlemeye yönelik uygulamalarda da kullanmışlardır. Sıkıyönetim komutanları, yerleşim yerlerinin afiş, pankart ve yazılardan temizlenmesine yönelik uygulamalar yaparken aynı zamanda görünümün güzelleşmesi için duvarların aynı renge boyanmasını isteyebilmişlerdir. Sıkıyönetim komutanları sakıncalı gördükleri kişilerin yakalanabilmesi için vatandaşlara şüpheli gördükleri herkesi ihbar etme çağrısında sık sık bulunmuşlardır. Bunların dışında sıkıyönetim komutanları, çevre, trafik, spor karşılaşmaları, kurban derilerinin toplanması, halkın bazı ihtiyaçlarının karşılanması, daha sağlıklı bir yaşam ortamının oluşturulması, işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi, doğa ve tarihsel değerlerin korunması" gibi konularda bildirimler yayımlamış, yasak ve sınırlandırmalar koyabilmişlerdir.¹⁰⁸⁹ Sıkıyönetim komutanlıklarının aldıkları ilginç kararlardan bazıları şöyledir: Konya, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Yozgat ve Malatya İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı: "Düğünlere izin verilmiştir. Ancak düğünler için

¹⁰⁸⁴ M. Zafer Üskül, *Bildirimleriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2018, s. 4-6.

¹⁰⁸⁵ Üskül, *Asker ve Siyaset*, s. 27.

¹⁰⁸⁶ Üskül, *Bildirimleriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 7.

¹⁰⁸⁷ *Resmî Gazete*, Sayı: 17103, (Mükerrer), 12.09.1980, s. 7.

¹⁰⁸⁸ Üskül, *Bildirimleriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 10.

¹⁰⁸⁹ Üskül, *Bildirimleriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 1-77.

önceden izin alınması ve aşırı taşkınlık yapılmaması gerekmektedir.”¹⁰⁹⁰ “...sağa sola çöp ve kâğıt atanlar, yerlere tükürenler; polisler, bekçiler ve mahalle muhtarları tarafından yakalanarak Belediye Zabıtasına bildirilecektir.”...“Ev çamaşırları, ana yollar üzerinde görülmeyecek şekilde asılacaktır.”¹⁰⁹¹ Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin Sıkıyönetim Komutanlığı: “Her nevi eğlence yerleri ile içkili lokanta ve gazinolarda fazla miktarda alkol alınmamasına vatandaşlarca özen gösterilecek, eğlence yerleri, içkili lokanta ve gazino yetkililerince genel güvenlik yönünden sakıncalı görülen kişilere aşırı içki verilmeyecektir.”¹⁰⁹² Eskişehir, Kütahya, Afyon Sıkıyönetim Komutanlığı: “Tüm yaya vatandaşlar yaya kaldırımlarından yürüyecek ve karşıdan karşıya geçişler mutlak surette yaya geçitlerinden yapılacaktır... at arabaları ana caddelere girmeyecektir. Aksi hareket edenlere mevcut yasalar uygulanacaktır.”¹⁰⁹³ “...İl ve ilçeler temiz ve düzenli tutulacaktır. Her çeşit malın ucuza satılması sağlanacak, tartı ve ölçü aletleri denetlenecektir. Bu emre aykırı hareket edenler gözaltına alınacak, şüpheli görülenler bölge dışına çıkartılacaktır.” Adana, Mersin, Hatay, Antep, Maraş, Adıyaman İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı: “İlde bütün esnaf, dükkânlarının önüne çöp kovası koyacak, kovalar siyah ya da mavi renge boyanacaktır.” İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı: “Bütün ticarî taksi sürücülerini her gün sakal tıraşı olacak, simitçiler eldivenle satış yapacaktır. Aksi davranışları görülenlerin karneleri iptal edilecektir.” Ankara Belediye Başkanı emekli General Süleyman Önder: “E5 karayolu üzerindeki bütün evler beyaza boyanacaktır. Zira evler çirkin, derbeder ve iptidaî bir görünüm içindedir.”¹⁰⁹⁴

5.12.1. Eğitim Kurumları ve Sıkıyönetim

12 Eylül sıkıyönetim rejimi, her alanda olduğu gibi eğitim ve kültür hayatı üzerinde de oldukça belirleyici uygulamalar yapmıştır. 12 Eylül askerî yönetimi için siyasal şiddet ve terörün kaynaklarından biri de ortaöğretimden üniversitelere kadar tüm eğitim kurumlarıydı. Anarşi sorununun kökten çözülebilmesi için eğitim kurumlarının sıkı denetim altında tutulması gerekiyordu. Olaylara karıştığı varsayılan birçok öğrenci gözaltına alındı, tutuklandı ve çok sayıda öğrencinin okullardan kayıtları silindi. Binlerce öğretmenin görevine son verildi.¹⁰⁹⁵ Yeni atanan öğretmenler ise sıkı bir güvenlik soruşturmasıyla işe alındı. Ortaöğretimde yoğun bir 12 Eylül kampanyası başlatıldı. Subaylar tarafından ülke genelinde binlerce konferans verildi ve 12 Eylül’ün gerekçeleri anlatılarak darbenin propagandası yapıldı. Öğretim yılının açılış törenlerinde öğretmenlerin konuşmaları bile sıkıyönetim komutanlığı tarafından yazıldı. Örneğin, Adana, Mersin, Antep, Maraş, Hatay ve Adıyaman Sıkıyönetim Komutanlığı’nın hazırladığı okulların açılış konuşması şöyleydi: “Şöyle bir söz vardır: düzgün bir kıyafet iyi bir takdim ve kartvizittir. Gençlerimizin şahsına yakışan, okuluyla bağdaşan kıyafet ve şekille, kendilerinin kişiliğini topluma kabul ettirecektir.” Bu mesaj 5 bini aşkın öğretmen tarafından aynı saatte bölgedeki bütün okullarda okundu.¹⁰⁹⁶

Sıkıyönetim komutanları, eğitim kurumlarındaki her gelişmeyi dikkatle izlemiş ve eğitim kurumlarıyla ilgili düzenlemeler içeren; aileleri, öğrencileri, okul yöneticilerini ve öğretmenleri ikaz eden bildirimler yayımlamışlardır. Öncelikle bütün eğitim kurumlarında, “öğretim özgürlüğünü engelleyici boykot, işgal, dersi bıraktırma, forum, toplantı ve

¹⁰⁹⁰ “Bildiri No: 5”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 321.

¹⁰⁹¹ Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 333-334.

¹⁰⁹² “Bildiri No: 45”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 212.

¹⁰⁹³ “Bildiri No: 4”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 232.

¹⁰⁹⁴ Birand, vd., *12 Eylül, Türkiye’nin Miladı...*, s. 161-162.

¹⁰⁹⁵ *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1982, s. 1-11; Oktay Akbal, “Sağlam’ın Açıklaması...”, *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1982, s. 2.

¹⁰⁹⁶ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye’nin Miladı...*, s. 168-169.

propaganda yapmak” yasaklanmıştır.¹⁰⁹⁷ Bunun yanı sıra ailelerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin eğitim ve öğretimin “Atatürk ilkeleri ve devrimleri ışığında Milli Güvenlik Konseyinin bildiri ve emirleri doğrultusunda, yasalara uygun olarak...” sürdürülmesi için yapmaları gerekenlerle ilgili bildirimler yayımlanmıştır. Örneğin Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı yayımladığı uzun bir bildiri ailelerin, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve öğrencilerin nasıl davranmaları gerektiğini ayrıntılı bir şekilde ifade etmiştir. Söz konusu bildiri özetle şöyledir: İstenilen eğitim ve öğretimin yapılabilmesi için aileler “çocuklarının her türlü hareketini yakından izleyerek, onların sapık ideolojilerin kurbanı olmasını önlemelidir...” öğretmenler, “öğrencisinin her türlü problemiyle ilgilenmelidir. Öğrencisinin sapık ideolojiler peşinden koşmasını, kendisine, ailesine ve Türkiye Cumhuriyeti Devletine ihanet içerisinde bulunmasını...önlemelidir.”¹⁰⁹⁸ Okul idarecilerinden de disiplin kurullarını çalıştırarak sert bir tutum sergilemeleri istenir. “Okul idarecileri...disiplin kurulunu çalıştırmalıdır...okul içerisinde öğretmenlik ve öğrencilik sıfatlarıyla bağdaşmayan hareketlerde bulunan kişileri tespit ederek gereken cezaya çarptırmak, bu tip kişilerin okulla olan bağlarının kesilmesini sağlamak disiplin kurullarının görevleri arasındadır.” Ayrıca disiplin suçu işlemiş olanların sıkıyönetim komutanlığına bildirilerek bu kişiler hakkında suç duyurusunda bulunulması istenir. Bildirinin son kısmı ise eğitim kurumları üzerindeki baskının boyutunu gösterir niteliktedir: “Sıkıyönetim Komutanlığınca, öğretmen ve öğrencilik sıfatları ile bağdaşmayan hareketler içerisinde bulunan, Komutanlık Emirlerine aykırı hareket eden kim olursa olsun okul idaresi ve yöneticisinden, öğrencisi ve müstahdemine kadar bütün ilgililer dikkat ve titizlikle takip edilecek, suç işleyenlere gereken ceza geciktirmeden verilecektir.”¹⁰⁹⁹

Sıkıyönetim komutanları eğitim kurumlarına yönelik bildirimleriyle okullarda yapılacak törenlere kadar müdahalede bulunabilmişlerdir. Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun ve Sinop İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı 15 Eylül 1980’de ilkokulların yeni ders yılına başlaması dolayısıyla yayımladığı bildiri açılış törenlerinin ne şekilde yapılması gerektiğini açıklamıştır. Söz konusu bildiri şöyledir: “Bütün öğretmenler okullarında noksansız olarak bulunacaklardır. Açılışlarda geleneksel ve And İçme törenleri yapılacaktır. Bütün ilkokullarda her gün öğrenim And İçme ile başlayacak, Pazartesi ve Cuma günleri Bayrak törenleri mutlaka icra edilecektir.”¹¹⁰⁰

Sıkıyönetim komutanları eğitim kurumlarına yönelik bildirimleriyle birçok yasak ve sınırlama koymanın yanında öğrenci davranışlarını da düzenlemeye çalışmışlardır. Örneğin Erzurum Sıkıyönetim Komutanlığı Atatürk Üniversitesinin 1980 - 1981 öğretim yılına başlaması nedeniyle yayımladığı bildiri, “öğrenciler birbirini sevip sayacak, kendilerine hizmet veren öğretim görevlisi ve yöneticilere mutlak bir itaat ve saygı ile bağlı olacaklardır.” ifadelerine yer verir.¹¹⁰¹ İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı ise bildirisinde “öğrencilerin fikir ve ruh varlıkları Atatürk ilkeleri çerçevesinde şekillenip, geliştirilecek, sun’i fikir bölüntülerine kesinlikle müsaade ve müsamaha edilmeyecektir.”¹¹⁰² ifadelerine yer vermektedir.

Eğitim hayatına yönelik sıkıyönetim bildirimlerinden, standart bir ideoloji etrafında öğrencileri toplamaya çalışan, özgür düşünceyi ve sorgulamayı sınırlayan, mutlak itaati öngören, disiplin ve otoriteyi her şeyin üstünde tutan, tek tip insan yetiştirmeye çalışan 12 Eylül rejiminin eğitim anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış, aralıksız bir şekilde yıllarca süren sıkıyönetim boyunca eğitim hayatını şekillendirmiş, bu süreçte eğitim sistemi

¹⁰⁹⁷ Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 45.

¹⁰⁹⁸ Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 104.

¹⁰⁹⁹ “Bildiri No: 42”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 104-105.

¹¹⁰⁰ “Bildiri No: 4”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 176.

¹¹⁰¹ “Bildiri No: 34”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 205.

¹¹⁰² “Bildiri No: 25 (?)”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 291.

içerisinde yer alan kuşakların zihninde yer etmiştir. Yaşanan bu toplumsal travmanın ülkenin geleceğini de etkilediği şüphesizdir.

5.12.2. Yasak Yayınlar ve Yayın Hayatı

Toplumun belleğinde kitap korkusunun yaratılması, 12 Mart darbesi ile başlayan bir süreçti. 12 Mart döneminde, yayınları yasaklama, toplatma ve bu yasak yayınları bulunduranları tutuklama gibi sıkıyönetim uygulamaları bu korkunun temelini atmıştır. 12 Mart döneminde kitaba karşı sergilenen bu anlayışın benzeri fakat daha kapsamlısı 12 Eylül döneminde de tekrarlandı. Düşünce ve yazmanın yasaklanmasını terörü azaltıcı bir etken olarak değerlendiren 12 Eylül rejimi, bazı yayınların yasaklanmasını, toplatılmasını, imha edilmesini ve birçok yazarın ve gazetecinin hapse atılmasını geniş bir şekilde uyguladı.¹¹⁰³ 12 Eylül rejimi için kitap, “huzur ve güven ortamının bozulması”nın sorumluları arasında sayılan bir suç unsurudur. Bu anlayışla birlikte bir taraftan sıkıyönetim komutanları bildirimleriyle yüzlerce yayını yasaklarken¹¹⁰⁴, diğer taraftan televizyonlar, radyolar ve birtakım basın organları “yasaklanmış kitap” haberleriyle kitabı “suç aleti olarak teşhir” etmeye başladı. Bu teşhir, daha çok terör eylemlerine karşı yapılan operasyonlarla ilgili haberler aktarılırken, yapılan baskında ele geçirilen silah, patlayıcı vb. yanında “yasak yayın” sayısının da ayrı bir kalem olarak verilmesi sonucunda meydana gelmekteydi. Örneğin Konya Sıkıyönetim Komutanlığı yapılan operasyonlar hakkındaki basın açıklamasında, gözaltına alınan kişi sayısını ve el konulan silah adedini verdikten sonra çok sayıda “yasak yayın”ın da ele geçirildiğini aktarmaktaydı.¹¹⁰⁵ Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığının basın açıklaması ise şöyledir: “12 Eylül 1980 ile 20 Kasım 1980 tarihleri arasında Sıkıyönetim Komutanlığımız tarafından: 3 mavzer, 32 av tüfeği, 108 tabanca, 4873 mermi, 20 patlayıcı madde ve 73 adet diğer silahlar ile çok sayıda yasak yayın ele geçirilmiştir.”¹¹⁰⁶ Böylece devlet televizyonunda silahlarla birlikte kitaplar da “suç aleti” olarak gösterilmekteydi.¹¹⁰⁷ Kitaplar yasaklı olsun veya olmasın insanlar artık kitaba şüpheyle yaklaşmaya başlamışlardır. Bu atmosferde elinde, cebinde, çantasında kitap taşıyanlar; toplumsal içerikli kitapları okuyanlar, evinde bulunduranlar, ciddi gazeteleri satın alanlar artık kuşkulu kimselerdir.¹¹⁰⁸ Bu baskı ortamının yarattığı korku ile vatandaşların, kendi kitaplarını sobalarda yaktıkları, denize attıkları, toprağa gömdükleri ve çeşitli şekillerde imha etmeye çalıştıkları bilinen bir gerçektir.¹¹⁰⁹ Örneğin yönetmen ve senarist Reis Çelik o döneme ait bir anısını şöyle aktarmaktadır: “Evimde yaklaşık üç bin kitap vardı...hem sağı hem de solu okuyordum. Bir gece rahmetli babam ben gözaltına alınınca bütün kitaplarımı bir yere gömmüşler. İki üç tane kitap kalmış...”¹¹¹⁰ İnsanlar kitaplar sansürlü diye yakmıyorlardı, yapılacak herhangi bir aramada suç delili olarak kullanılmasından korkarak yakıyorlardı.

Vatandaşların 12 Eylül rejiminin yarattığı kitap korkusuyla kitaplarını imha etmeye yönelmelerinin dışında, resmi makamlarca toplatılan “sakıncalı yayınlar”ın toplu imha edilmesi veya depolarda çürümeye bırakılması da ciddi boyutlardadır. Mahkeme kararı olmadan sıkıyönetim komutanlarınca yasaklanıp çeşitli yöntemlerle imha edilen kitaplar konusunda çok sayıda örnek mevcuttur. Ağustos 1982’de Ankara’da, yalnızca bir yayın

¹¹⁰³ Bölügiray, age., s. 122.

¹¹⁰⁴ Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 20.

¹¹⁰⁵ “Bildiri No: 8”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 323.

¹¹⁰⁶ “Bildiri No:14”, *Milli İrade*, 25.11.1980, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 240.

¹¹⁰⁷ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye’nin Miladı...*, s. 166; Oktay Akbal, “Oku, Oku, Oku” *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1983, s. 2.

¹¹⁰⁸ Oktay Akbal, “Oku, Oku, Oku” *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1983, s. 2.

¹¹⁰⁹ Oktay Akbal, “Hiçbir Kitap İmha Edilemez”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1985, s. 2.

¹¹¹⁰ Reis Çelik, “70’li, 80’li ve 90’lı Yıllarda Sanatçıların Büyük Bölümü Devletçidir”, *Film Arası Aylık Sinema Dergisi*, Türk Sinemasında Darbeler Özel Sayı, Yıl:3, Sayı: 25, Eylül 2012, s. 72-75.

evine ait 133 bin 607 kitaba yargı kararı olmaksızın ve hiçbir gerekçe gösterilmeden sıkıyönetim komutanlığı tarafından el konulması ve ardından bu kitapların imha edilmesi en çarpıcı örneklerden biridir. Söz konusu yayınevini sahibi Süleyman Ege bir röportajında konuyla ilgili şunları söylemektedir:

1982 ağustosunda Ankara Sıkıyönetim komutanları yayınevime, bilim ve sosyalizm yayınlarının bütün kitaplarına el koydu. Bütün kitaplarımı kamyonlara yükleyip götürdü. 133 607 kitap. Daha götürülmeden önce, yani yasaklama emri bana verildiğinde ben sıkıyönetim komutanlığına başvurdum. Dedim ki, bu götürdüğünüz kitaplar, yıllarca önce savcılıklarca ve mahkemelerce verilmiş aklama kararlarına sahiptir.¹¹¹¹

1985 yılında söz konusu Bilim ve Sosyalizm yayınlarına ait bu 133 bin 607 adet kitabın imha edildiği haberi gazetelerde yayımlanınca, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı açıklama yapmak zorunda kaldı. Yapılan açıklamada, imha kararının “1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 2766 sayılı kanunla değişik 3 (c) maddesi uyarınca” yapıldığı ve kitapların değişik tarihlerde SEKA Genel Müdürlüğü’ne gönderildiği belirtildi.¹¹¹² Kitapları hamur haline getirilerek imha edilen bir başka yazar ise Özgen Seçkin’dir. Şair Seçkin’in önce kitabı toplatılmış ve kendisi de birkaç gün gözaltına alınmış. Duruşma sonunda aklanan Seçkin, kitaplarını geri almak isteyince üç bin kitabının SEKA’ya gönderilerek hamur haline getirildiğini öğrenmiş.¹¹¹³

12 Eylül döneminde kitapları yasaklama, toplatma ve imha etme sadece özel yayınevlerine ait kitaplara yönelik değildir. Aynı zamanda devletin resmi kurumlarının yayımladığı kitaplar da hedef alınmıştır. Bu durum 1984 yılında Turizm ve Kültür Bakanı Mükerrerem Taşçıoğlu’nun yaptığı açıklamadan anlaşılmaktadır. Bakan Taşçıoğlu’nun açıklamasına göre, 1978-1979 yılında Kültür Bakanlığı tarafından bastırılan 112 bin çocuk kitabı “zararlı” bulunmuş ve imha edilmek üzere SEKA’ya gönderilmiş. SEKA’nın mahkeme kararı olmadan kitapları imha edemeyeceğini bildirmesi üzerine, durum savcılığa intikal etmiş. Taşçıoğlu açıklamasına devamla, “bu asırda kitap yakılması çok çirkin bir görünüm” diyerek “kitap yakan bakan” olmayacağını, söz konusu kitapların durumunun mahkemece verilecek karara göre belirleneceğini ifade etmiştir.¹¹¹⁴ Ancak aralık 1985’te Gazeteci Hasan Cemal konuyla ilgili yazısında şu ifadelerle yer vermektedir:

Sayın Taşçıoğlu, ‘kitap yakan bakan’ olmayacağını açıkladığından beri, 112 bin kitabın nasıl yok edileceği Turizm ve Tanıtma Bakanlığının tek derdi, tek uğraşısı. ‘Gayri resmi’ komisyonlarda konu ele alınır, bir türlü sonuca varılmaz. Kimi der ki, sayfa sayfa parçalayalım, bakan karşısında, kimi derki, SEKA’ya verelim, eritip tertemiz kitap yapsın. Günlerdir 112 bin kitap için günlerdir yok etme yöntemleri tartışılıyor.¹¹¹⁵

12 Eylül askerî yönetimi döneminde sıkıyönetim komutanlıkları kitap tutukevleri de oluşturmuşlardı. Yasaklanan, toplatılan 40 ton kitap yıllarca depolarda çürümeye terk edilmişti. Bu kitaplardan bir bölümü Ankara yakınlarındaki Macunköy’de bir depoda toplanmıştı. Kitap tutukevi yıllar sonra gazetecilere açıldığında olayın boyutu ortaya çıktı. Gazeteci Zeynep Oral, Macunköy’deki kitap tutukevi ile ilgili şunları söylemektedir:

12 Eylül’den hemen sonra toplanmış, yakalanmış, zincire vurulmuş, bağlanmış kitaplar buraya atılmıştı... Karanlık bir depoydu, çok büyüktü. Camları vardı ama simsiyah boyayla kapatılmıştı. İçeri ışık ve hava sızmiyordu. Demir kapıyı açıp içeri girdiğimiz zaman havada uçuşanlar yarasalar mı diye merak ettim.

¹¹¹¹ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye’nin Miladı...*, s. 165.

¹¹¹² “Sıkıyönetim: Kitaplar, 1402 Sayılı Yasa Uyarınca İmha Edildi”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1985, s. 7.

¹¹¹³ Oktay Akbal, “Hiçbir Kitap İmha Edilemez”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1985, s. 2.

¹¹¹⁴ “100 Bin Kitap Yakılmak İçin İzin Bekliyor”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1984, s. 8.

¹¹¹⁵ Cüneyt Arcayürek, “Bir Gece Ansızın”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1985, s. 1-13.

Hayır bazı kâğıt sayfaları uçuyordu. Gördüğüm şey karşısında dehşete kapıldım.¹¹¹⁶

Kitapların depolarda çürütülerek imha edilmesiyle ilgili olarak gazeteci Oktay Akbal, bir yayıncının başına gelenleri aktarır. Söz konusu yayıncının yayınlarına, dergilerine el konulmuş ve kamyonu yüklenerek bir depoya kaldırılmış. Aylar sonra bu yayınların “sakıncalı” olmadığı anlaşılınca yayıncıdan kitaplarını geri alması istenmiş. Kitaplarını almaya giden yayıncı, kitapların okunamaz, perişan haliyle karşılaşır.¹¹¹⁷

12 Eylül döneminde bazı yayınların yasaklanması, toplatılması ve imha edilmesinin yanı sıra yazarlara da baskı yapılmıştır.¹¹¹⁸ Türkiye Yazarlar Sendikası’nın yöneticileri illegal örgüt kurdukları gerekçesiyle yargılanmaya başladı. Yaşar Kemal, Adalet Ağaoğlu, Tomris Uyar, Leyla Erbil gibi yazarlar yargılandılar.¹¹¹⁹ Diğer taraftan 12 Eylül 1980 öncesinde yayımlanmış kitaplardan dolayı da kovuşturmalar başlatıldı, davalar açıldı, tutuklama kararları verildi. Örneğin Yaşar Miraç *Trabzonlu Delikanlı*, Ataol Behramoğlu *Ne Yağmur Ne Şiirler*, Müjdat Gezen’le Savaş Dinçel *Çizgilerle Nâzım Hikmet* adlı kitaplarından, Tekin Sönmez üç şiir kitabından dolayı gözaltına alındılar, tutuklandılar. Adalet Ağaoğlu’nun *Fikrimin İnce Gülü*, Talip Apaydın’ın *Kente İndi İdris ve Duvar Yazıları*, Pınar Kür’ün *Yarın Yarın*, Sadun Aren’in *Makro Ekonomi* adlı kitapları için toplatma kararı verildi, kovuşturma açıldı.¹¹²⁰

Aynı sürecin parçası olan yazar, yayıncı, kitapçı ve okuyucu, darbenin yarattığı ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıdan da ciddi bir şekilde etkilenmiş ve yayıncılık hayatı 12 Eylül rejiminin baskıcı politikalarından büyük yaralar almıştır. Mevcut yayınevleri; sıkıyönetim yasakları, duruşmalar, hapis cezaları, kitabın suç aracı olarak görülmesi, sıkıyönetim rejiminin yasak kitap uygulamalarıyla mücadele etmeye çalıştılar. 12 Eylül öncesinde kitap baskı sayısı genellikle 5 bin dolayındaydı ve hangi yayınların hangi kesimlere satılacağı öngörülebildiği, kurulu ve işleyen dağıtım ve satış kanallarının bulunduğu bir yayın ortamı vardı. Darbe ile birlikte yayıncılık hayatındaki dağıtım ve satış kanallarındaki kesinlikler ortadan kalkınca, kitap tirajları hızla düşerek 2 bin dolaylarına oturmuş ve yayıncılık gerilemeye başlamıştır. Nüfus artışına karşılık okur sayısında ciddi bir azalma da olmuştur. Kitabın suç aracı olarak görülmesinin doğal bir sonucu olarak kitap satışları düşmüş ve kitapçı sayısı da azalmaya başlamıştır. Yayınevleri, 12 Eylül’ün gerek okurlar, gerekse kitapçılar üzerindeki maddi ve manevi baskıları nedeniyle hazırlıklı olmadıkları satış durgunlukları karşısında ayakta kalmakta zorlandılar. Birçok yayınevi, 12 Eylül sonrasının koşullarına uzun bir süre direndikten sonra kapandı. Diğer taraftan birçok yeni yayınevi de kuruldu ve bunların bir kısmı ayakta kalmayı başardı. 12 Eylül sonrası koşullarında kurulan bu yayınevlerinin ayakta kalabilmesi ve başarılı olabilmesi, büyük oranda darbe sonrasındaki kültürel ortamın biçimlendirdiği okur kitlesine seslenebilmekle, mimlenmemiş isimleri sayesinde dikkatlerden kaçabilmekle ilişkiliydi.¹¹²¹

5.13. Türk Sinemasında 12 Eylül’ün İzleri

12 Eylül rejiminin başlıca eylemi devletin kuşattığı alanlar dışında politikanın yapılmasının engellenmesi şeklinde kendini gösterdi. Depolitizasyon programının uygulanması, siyasi partileri, sendikaları, dernekleri, her türden toplumsal örgütlenmeyi politik faaliyetin dışına sürerek başladı ve daha sonra bütün toplumu kapsayacak şekilde

¹¹¹⁶ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye’nin Miladı...*, s. 165.

¹¹¹⁷ Oktay Akbal, “Hiçbir Kitap İmha Edilemez”, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1985, s. 2.

¹¹¹⁸ Bölügiray, age., s. 122.

¹¹¹⁹ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye’nin Miladı...*, s. 166.

¹¹²⁰ Alpay Kabacalı, “1980 Sonrası Yayıncılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 15, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 1462.

¹¹²¹ Müge Gürsoy Sökmen, “Türkiye’de Yayıncılık Ortamı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 15, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 1469.

sürdürülmeve çalışıldı. Dönemin sosyo-politik gelişmeleriyle vakından ilgili olarak sinema da bu süreçten etkilendi. 12 Eylül rejiminin depolitizasyon politikalarıyla uyumlu olarak darbeden en fazla etkilenen sinemacılar, siyasal-toplumsal durus sergileven sinemacılarıdır. Bu süreçte sinema da politik ve ideolojik filmler uzun bir süre tümüyle yasaklandı.¹¹²²

Siyasal kargasa, toplumsal gerilimlerin had safhaya çıktığı dönemlerde sanatçı bir tür inzivaya çekilmevi tercih ederek, toplumla olan bağlarını koparır. Tarihsel koşulların varattığı olumsuz gerilim, sanatçının toplumun gerçeklerinden koparak farklı bir stil geliştirmesi eğilimini de beraberinde getirir. Toplumsal gerilimin bas edilemez seviyeye ulaştığı zamanlarda, sanat anlayışı da farklılaşır veya sanatçı geri çekilerek içe kapanır.¹¹²³ 12 Eylül rejiminin baskıcı politikaları dolaylı bir şekilde sinemacıları toplumsal gerçeklerden koparmaya zorlamıştır. *Sürü*, *Düşman* gibi filmlerin yönetmeni Zeki Ökten'in bu dönemin ilk bes yılında Kemal Sunal güldürülerine yönelmesi, Serif Gören'in *Yol*'un ardından kadın filmlerine ve komedi filmlerine kayması, *Hakkari'de bir Mevsim*'in yaratıcısı Erden Kıral'da belirginleşen üslup arayışları, Ali Özgentürk gibi temelde siyasal angajman taşıyan yönetmenlerin bile birevci filmler yapması bu süreci özetlemektedir.¹¹²⁴

Bu anlamda 12 Eylül darbesinden sonra filmlerin içeriklerinde, temalarında önemli değişiklikler meydana gelir. Sinemada ideolojik ve politik filmler uzun bir süre durakladığı için psikolojik filmler ortaya çıkmıştır. Türk sinemasında hiçbir zaman tam olarak islenmemiş birev kavramı, yeni dönemin ana teması haline gelir. Daha çok varolusculuğa vaslanan ve birevin ön plana çıktığı bu filmlerde, çok canlı, çok inandırıcı, çok ayrıntılı birev tasvirleri ortaya konmaya başlanır. Bu filmlerde bireve, birevin kendi özünü aramasına ilişkin konular islenir. 12 Eylül darbesinden sonra vasanan depolitizasyon döneminin bir vansıması olarak, genç kuşaklar siyasal ve toplumsal düşünce ve eylemlerden uzaklaşmaya başlar ve darbe sonrası sinemaya konu olan birevin kişiliğinde de bunun izleri görünür. Bu filmlerde, dönüştürülmüş toplum ve geçmişinden kopmuş, gelecek düşünü yitirmiş, umutsuz ve venik birevler görünür hale gelir.¹¹²⁵

1970'li yıllar Türk sinemasının ilginç bir dönemine de işaret eder. Bir tarafta Yılmaz Güneş'in ve onun takipçisi genç sinemacıların ortaya çıkardıkları, o güne kadar yapılmamış sertlikte siyasal eleştiri içeren filmler çekilirken diğer taraftan, sinemanın klasik Yeşilçam sevincisi sinemadan uzaklaştığı için, ticari sinemacıların, yapımcıların çözüm yolu olarak buldukları seks filmleri salonları kaplamıştır.¹¹²⁶ Televizyonun giderek yaygınlaşması, siyasal siddet ve terörün sokakları güvensiz hale getirmesi aileleri sinema salonlarından uzaklaştırmıştır. Buna karşılık ticari sinema özellikle 1975'ten itibaren erkek izleyicivi hedefleyerek seks filmleri furvasını başlatmıştır. Öyle ki 1979'a gelindiğinde 195 yapımdan 131'i seks filmidir.¹¹²⁷ 12 Eylül darbesiyle birlikte sinema salonlarını kaplayan seks filmleri furvası son bulur. Bu tür filmlerin yerini arabesk filmler almaya başlar. Bu filmlerin senaryoları arabesk müzik sözlerinden esinlenir, filmin önemli bir kısmı klip havasında geçer ve bol bol dram öğeleri kullanılır. Arabesk müziğin ünlü sarkıcıları film endüstrisinin yeni yıldızlarıdır artık.¹¹²⁸ Darbe sonrasında film içeriklerinde ortaya çıkan bir diğer eğilim kadın konusunun dikkati çekecek boyutlara ulaşmasıdır. Ticari amaçlı Yeşilçam kadın anlayışı sürdürülürken, diğer filmler gerçekçi bir bakışla kadını ele almaya

¹¹²² Atilla Dorsay, "27 Mayıs'ın Uzun Vadede Faydası Olmuştur", *Film Arası Aylık Sinema Dergisi, Türk Sinemasında Darbeler*, Yıl:3, Sayı: 25, Eylül 2012, ss. 18-20.

¹¹²³ Daldal, age., s. 13-14.

¹¹²⁴ Necla Algan, "80 Sonrası Türk Sinemasında Estetik ve İdeoloji", *25. Kare*, Sayı:16, Temmuz-Eylül 1996, ss. 4-9.

¹¹²⁵ Dorsay, "27 Mayıs'ın Uzun Vadede Faydası Olmuştur"..., s. 18-20.

¹¹²⁶ Esen, *Türk Sinemasının Kilometre...*, s. 133.

¹¹²⁷ Scognamillo, age., s. 182.

¹¹²⁸ Scognamillo, age., s. 183.

başlamışlardır. Bu filmlerden kadın hakları ele alınmakta, kadını erkekten bağımsız, onu varoluş felsefesi içerisinde değerlendirmektedir.¹¹²⁹

12 Eylül yasaklarının film içeriklerine, islenen konulara getirdiği sınırlamaların dışında endüstri olarak sinema sektörüne de bir dizi olumsuz etkisi olmuştur. Darbenin, sinema alanında ilk zarar verdiği kesim sinema örgütleri ve sivasal bir durusu olan sinemacılar olmuştur. DİSK'e bağlı Sine-Sen kapatılır ve sendikanın 25 yöneticisi idamla vargılanır. 1991 yılına kadar geçen süreçte Sine-Sen sendikal havattan koparılır, yöneticilerinin sendikacılık yapma hakları ellerinden alınır.¹¹³⁰ TRT'de çalışan 101 yapımcı, yönetmen istifaya zorlanır. Serif Gören, Necmettin Cobanoğlu, Gani Turanlı, Erol Batıbeki baskı gören sinemacıardan biridir. Bu süreçte sansür çok siddetli bir şekilde uygulanır. 1982 Anayasasıyla birlikte sansür Anayasaya da girer. 1961 Anayasası'nın aksine; 1982 Anayasası'nın düşünce açıklama ve yayma özgürlüğünü düzenleyen 26. maddesi bu özgürlüğü kabul ettikten sonra, "bu fıkra hükmü radvo, televizyon sinema veya benzeri vollarla yapılan yayınların izin sistemine bağlanmasına engel değildir" diyerek film sansürünü kolaylaştırır. Bu dönemde sansür uygulamaları genel ifade özgürlüğü kısıtlamalarıyla çakışarak etkisini artırır. Bu dönemde, 937 film sakıncalı olduğu gerekçesiyle yasaklanır. Yasakların ilk sırasında Yılmaz Güneş'in bütün filmleri ve kitapları vardır.¹¹³¹ Halit Refiğ'in *Yorgun Savascı* filmi vakılır. 1980'lerin ilk döneminde çekilen filmlerin çoğu askerî yönetim tarafından kabul görmez. Darbeyle birlikte birçok yönetmen geri çekilmek zorunda kalır, film çekemez ve da yurt dışına çıkar. Yavuz Özkan yurt dışına çıkıp orada çalışmak zorunda kalır. Yılmaz Güneş yurt dışına gider ve orada "Yol" adlı senaryoyu yazar, bu senaryo ile önemli ödüller kazanır ama Fransa'da çalışmak zorunda kalır.¹¹³² Yönetmenler "sansür senaryosu, sansür kopması" denen vollarla sansürü asmaya çalışırlar. 12 Eylül'le birlikte film sayısı da oldukça azalır. Bir yıl önce 195 olan film sayısı, 1980 yılında 62'ye düşer. Askerî yönetimin sürdüğü 1981 ve 1982 yıllarında bu sayı 72, 1983 yılında 78 olarak gerçekleşir. Askerî yönetimin son bulmasının ardından artmaya başlayan film sayısı, 1984 yılında 124'e ulaşır.¹¹³³ Bu dönemde çekilen filmler, içerik olarak sivasal toplumsal eleştiriden uzak filmlerdir. Bireysel cabalarla gerçekleştirilen filmler ise, askerî yönetim tarafından devlet-karsıtı olarak nitelenir, yasaklanırlar. Türk sinemasının, yurt dışında büyük ödül alan *Yol* (1981) ve *Hakkari'de Bir Mevsim* (1982) gibi filmler aracılığı ile dışarıya açılma fırsatı da engellenir.¹¹³⁴

1970'ler sinemasından devralınan kriz ve sevirici sayısındaki düşüş 12 Eylül ile ivice artmıştır. 1975'te 150 milyon olan sevirici sayısı 1985'e gelindiğinde 42.5 milyona kadar düşer. Buna paralel olarak aynı yıllar arasında sinema salonu sayısı 1350'den 767'ye geriler. 12 Eylül ve sonrasında uygulanan politikaların izlevici yapısına olumsuz etkilerinden biri de, yabancı-verli film izleme oranıdır. 12 Eylül öncesinde verli film izlevicisi yabancı film izlevicisinin üç katıdır. 1982'den başlayarak verli film izlevicisi yabancı film izlevicisine göre azalır. Sevirici sayısının veniden artmaya başlaması, 12 Eylül darbesinin etkilerinin azalmaya başladığı 1986 yılı sonrasında rastlar. Ancak, sevirici profili de önemli ölçüde değişir.¹¹³⁵

27 Mayıs müdahalesinin ardından ilk örnekleri verilen, yetmişli yıllarda sayıları ve izlevicisi artan sivasal-toplumsal filmlere 12 Eylül sonrasında izlevicinin ilgisi yok denecek kadar azdır. Sinema seyircisi, daha çok popüler sinemanın ürünlerine rağbet etmeye başlar.

¹¹²⁹ Esen, *Türk Sinemasının Kilometre...*, s. 181.

¹¹³⁰ Muzaffer Hiçdurmaz, "Türk Sinemasının Gelişimi Sürecinde Sinema Emekçilerinin Örgütlenme Sorunları", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, Sayı: 4, 1997, ss. 117-119.

¹¹³¹ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı...*, s. 165.

¹¹³² Dorsay, "27 Mayıs'ın Uzun Vadede Faydası Olmuştur"..., s. 18-19.

¹¹³³ Nijat Özön, *Karagözden Sinemaya Türk Sinemasının Sorunları*, C. 1, Kitle Yay., Ankara, 1995, s. 48.

¹¹³⁴ Atilla Dorsay, *12 Eylül Yılları ve Sinemamız*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 14.

¹¹³⁵ Özön, *Karagözden Sinemaya Türk Sinemasının Sorunları...*, C. 1, s. 50-53.

Ancak bu yeni kuşak Erdal Atabek'in deyimiyle "kayıp kuşak"tır.¹¹³⁶ 12 Eylül rejiminin eğitim ve toplumsallaştırma politikalarıyla depolitize etmek istediği gençlik, "kendine karşı, yakınlarına karşı, topluma karşı ve dünyaya karşı hiçbir sorumluluk duymayan, tersine onları kendine karşı sorumlu sayan" bir nitelikte yetiştirilmek istenmiştir.¹¹³⁷ Bu gençlik, "hiçbir şey bilmeye meraklı değildir, bilenleri önemsemez, bilgiye yalnız kendi çıkarı için ilgi duyar. Esas olan bencil ve çıkarıcı ilgi eksenidir."¹¹³⁸ Bu şekilde nitelendirilen bir seyirci kitlesinin tercihlerinden de etkilenen sinema haliyle nitelik kaybına uğradı.

Türkiye'nin sivasal ve toplumsal vasamını derinden etkileven askerî darbelerden 27 Mayıs ve 12 Mart'ı araştıran, sergileven ve eleştiren film sayısı çok azdır. Buna karşın 12 Eylül'e ilişkin filmler sayıca daha fazladır. 12 Eylül sonrası, darbe kosullarında yaşanan vasaklamalar, muhalif kültür-sanat ürünlerinin (kitap, film, vd.) suç unsuru sayılması, sanatçının avdının suçlu gösterilmesinden dolayı muhalif ve da darbevi sorgulayan filmlerin üretilmesine ancak 1986'da başlanır. Genel olarak toplumsal eleştiri filmleri yapılabilsede, 12 Eylül askerî rejiminin eleştirisini yapan ilk nesil filmler, ancak 1986'da gündeme gelebilir. Sivasal sinemanın yeni bir türü olarak ortaya çıkan 12 Eylül filmlerinde darbenin etkilerine ağır bir şekilde maruz kalmış ilk nesil sinemacılar, günün politik imkânlarının el verdiği ölçüde bir tanıklık üretmeve çalışırlar. Bu sinemacılar, büyük ölçüde kekeme, dolaylı ve imge yoğun bir anlatım dili benimserler. 12 Eylül örtülü bir şekilde eleştirilir veya çoğu zaman darbe, film için bir fon niteliğindedir. Otosansürün etkileri ciddi anlamda görülür. 1986 yılından başlayarak darbenin sonuçları, getirdiği özgürlük kısıtlamaları, sivasal düşünceleri nedeniyle tutuklanmış kişilerin, cezaevinden çıktıklarında yaşadıkları sorunlar, toplumsal psikolojik acılar film temaları arasına girer. Bu filmlere Serif Gören *Sen Türkülerini Söyle* adlı filmiyle başlangıç yapar. Filmde 1980 öncesinde karıştığı evlemler yüzünden vadi yıl hapis yatıp iskence görmüş devrimci Havri'nin hikayesi anlatılır. İnfaz vahasından yararlanarak özgürlüğüne kavusan Havri'nin hikayesi, vadi yıl önce ardında bıraktığı arkadaşlarının ve aile çevresinin yabancılaşmasıyla sürüp gider.¹¹³⁹ Aynı yıl Zeki Ökten'in çektiği *Ses* filminde sivasal görüşlerinden dolayı tutuklanarak altı yıl cezaevinde kalan, gördüğü iskence sonucu sol kolu sakatlanan bir gencin öyküsü anlatılır. Öykü, film kahramanının iskencecisiyle hesaplaşması üzerine devam eder. Yine 1986 yılında çekilmiş bir diğer 12 Eylül filmi Zeki Alasva'nın *Dikenli Yol* adlı filmidir. Filmde 12 Eylül öncesi dönemde, vasak bir kitap okurken tutuklanmış olan film kahramanı Hüseyin'in vasaam mücadelesi anlatılır. Bu tür filmlerden aynı yıl iki film daha çekilir ve sonraki yıllarda da devam eder: *Sen Türkülerini Söyle* (Serif Gören/1986), *Prences* (Sinan Cetin/1986), *Su da Yanar* (Ali Özgentürk/ 1986), *Kara Sevdalı Bulut* (Muammer Özer/1987), *Av Zamanı* (Erden Kıral/1987), *Sis* (Zülfü Livaneli/1988), *Bütün Kapılar Kapalıydı* (Memduh Ün, 1989), *Uçurtmayı Vurmasınlar* (Tunç Basaran/1989).¹¹⁴⁰

Türkiye'de 12 Eylül ile asıl vüzleşme, doksanların ortasından itibaren ikinci nesil yönetmenlerin darbe ve toplumsal etkilerine tüm boyutlarıyla ve acıkca vönelmeleriyle başlar. Bu filmlere örnek olarak: *Bu Son Olsun* (Orcun Benli, 2012), *Bes Nolu Cezaevi* (Cayan Demirel, 2009), *O...Cocukları* (Murat Saracoğlu, 2008), *Zincirbozan* (Atıl İnac, 2007), *Eve Dönüş* (Ömer Uğur, 2006), *Bevnelmilel* (Muharrem Gülmez, Sırrı Süreyya Önder, 2006), *Babam ve Oğlum* (Cağan Irmak, 2005), *Eylül Fırtınası* (Atıf Yılmaz, 2000), *Gülün Bittiği Yer* (İsmail Güneş, 1999), *Hosçakal Yarın* (Reis Celik, 1998), *12 Eylül Belgeseli* (Mehmet Ali Birand, 1998). Söz konusu filmlerin bir kısmı, politik bir dille darbe döneminde yaşananları aktarmayı hedeflerken, bir kısmı ise darbe döneminin toplumsal

¹¹³⁶ Erdal Atabek, "Kayıp Kuşak (Generation X)", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1997, s. 4.

¹¹³⁷ Kongar, age., s. 322.

¹¹³⁸ Kongar, age., s. 322.

¹¹³⁹ Ağah Özgüç, *Türlerle Türk Sineması*, Dünya Yay., İstanbul, 2005, s. 157-159.

¹¹⁴⁰ Şükran Esen, *80'ler Türkiye'sinde Sinema*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 196-223.

vasam üzerinde varattığı etkiyi küçük ve sıradan insan hikâyeleri üzerinden ve gündelik yaşamın ayrıntılarında anlatmaya çalışır.¹¹⁴¹

5.14. 12 Eylül ve Türk-İslam Sentezi

12 Eylül döneminin öne çıkan özelliklerden biri, Aydınlar Ocağının ve onun formüle ettiği Türk-İslam Sentezi görüşünün Türkiye’de uygulanan eğitim ve kültür politikalarının yeniden düzenlenmesinde artan etkisinin görülmesidir.¹¹⁴² Bu nedenle 12 Eylül rejiminin eğitim ve kültür politikalarının anlaşılabilmesi için Aydınlar Ocağının görüşlerinin ele alınması önemlidir. Ocak, 12 Eylül 1980 öncesindeki siyasal ve toplumsal dalgalanmaları Türk-İslam Sentezi görüşü çerçevesinde tanımlayan ve milli kültür perspektifinden açıklamaya çalışan görüşleriyle devletin ideolojik derinliklerine nüfuz etmeyi başararak, 12 Eylül rejiminin eğitim ve kültür politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sonrasında bir komünizm tehlikesi altına girdiği düşüncesiyle belirmeye başlayan Türk-İslam Sentezi görüşü, 27 Mayıs darbesinden sonra sosyalist- Marksist ideolojik akımlara karşı milliyetçi-mukaddesatçı bir tepki olarak Aydınlar Ocağı tarafından formüle edilmiştir.¹¹⁴³ Aydınlar Ocağı 14 Mayıs 1970’te kurulmakla birlikte, kökeni daha gerilere dayanmaktaydı. 1961’in başlarında Süleyman Yalçın, Ayhan Songar, İsmail Dayı gibi milliyetçi ve muhafazakâr akademisyenler tarafından İstanbul’da kurulan Aydınlar Kulübü, Aydınlar Ocağının çekirdeğini oluşturmuştur. Temel amacını, “milliyetçi hareketin bütünlüğünü sağlamak” olarak tanımlayan ve solcu akımlara karşı ideolojik mücadeleye girişen Kulüp¹¹⁴⁴, milliyetçi ve muhafazakâr aydınları aynı platformda birleştirmeye çalışarak toplumsal, siyasal ve kültürel tartışmalar üzerinde yönlendirici ve etkili olmaya çalışmıştır. Kulüp, faaliyetlerini daha çok konferanslar ve seminerler şeklinde yürütmüştür. Fakat 1960’ların sonuna doğru giderek yükselen sola karşı daha güçlü bir savunma güdüsü ve solcu aydınların toplumsal, siyasal ve kültürel tartışmalar üzerindeki tekeli kırma¹¹⁴⁵ için mukaddesatçı-milliyetçi aydınlar daha güçlü bir yapıya ihtiyaç duymuş ve 14 Mayıs 1970’te Aydınlar Ocağını kurmuşlardır.¹¹⁴⁶ 56 kişiden oluşan Aydınlar Ocağının kurucuları iş dünyasında, üniversitelerde ve siyasette etkili olan bir kısım milliyetçi ve muhafazakâr aydınlardı. Söz konusu Ocağın başlıca amacı, “milli kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle Türk Milliyetçiliği fikrini yaymak, milli bünyemizi sarsan fikir buhranı ve mefhumlar anarşisi ile mücadele ederek milli varlığımızı meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmektir”¹¹⁴⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Aydınlar Ocağı, kurulduğu tarihten itibaren kültür, eğitim, toplumsal yaşam ve ekonomi gibi alanlarda her türden sorunlara çözümlerin önerildiği seminer, kongre, konferans ve belli aralıklarla Milli Kültür Şurası adı altında toplantılar düzenleyerek siyaset ve kültür hayatında birinci derecede rol oynamaya çalışmıştır. Aydınlar Ocağı bu süreçte, devleti yıkıcı akımlara karşı korumak için Türk-

¹¹⁴¹ Bünyamin Esen, “Dünyada ve Ülkemizde Darbe Filmleri”, *Film Arası Aylık Sinema Dergisi: Türk Sinemasında Darbeler*, Yıl:3, Sayı: 25, Eylül 2012, ss. 14-16.

¹¹⁴² Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli ve Şerafettin Turan, *Türk İslam Sentezi*, Sarmal Yay., İstanbul, 1994, s. 163.

¹¹⁴³ Halil İnalçık, “Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:2 Sayı:5, Kasım, Aralık, Ocak 1998-99.

¹¹⁴⁴ Güvenç, vd., *Türk İslam Sentezi...*, s. 188.

¹¹⁴⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2017, s. 414.

¹¹⁴⁶ Süleyman Yalçın, “Türkiye’de Fikir Hareketleri ve Kültür Hayatımızda Aydınlar Ocağı”, *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, Aydınlar Ocağı Yayını, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s. 20.

¹¹⁴⁷ *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, Aydınlar Ocağı Yayını, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s. 64.

İslam Sentezi görüşünü bir savunma aracı olarak düşünmüş¹¹⁴⁸, milliyetçi ve muhafazakâr çevreleri bu görüş etrafında bir araya getirmeye çalışmıştır.¹¹⁴⁹

Aydınlar Ocağının savunduğu Türk-İslam Sentezi görüşü, köken olarak XIX. yüzyıl ortalarında Namık Kemal ve Ziya Paşa kuşağına kadar gitmekle birlikte¹¹⁵⁰ 1970’lerde bu görüşü ilk ortaya atan ve bu görüşe dayanak oluşturan tarih tezinin yazarı Ocağın ilk başkanı olan Prof. İbrahim Kafesoğlu’dur. Kafesoğlu, Türk İslam Sentezinden ilk olarak 12 Mayıs 1972’deki bir konferansında söz etmiş, bu tanım 1975’ten itibaren Aydınlar Ocağı tarafından benimsenerek kullanılmıştır.¹¹⁵¹ İslam’la Türk inancı arasındaki doğal ilgi ve ilişkiyi kanıtlamaya çalışan Kafesoğlu’nun ileri sürdüğü Türk-İslam Sentezinin temel ilkesine göre, Türkler birçok kez din değiştirerek çeşitli dinlere inanmışlardır fakat Türkler bu dinlerin hiç birinde tutunamamış ve sonunda tekrar din değiştirme ihtiyacı duymuşlardır. Nihayet Türkler İslamiyet’i kabul etmiş, bu dini kendi yapısına uygun bir inanç sistemi olarak görmüştür. “İslamiyet’teki gibi başka hiçbir dinde kendilerini mutlu” hissetmeyen Türkler, İslamiyet’in “koruyuculuğunu ve yayıcılığını” üstlenmişlerdir. Kafesoğlu’na göre, Türklerin İslamiyet’i bu kadar benimsemelerinin nedeni ise “İslami itikatlarla, eski Türk dini inanç sisteminin esasları arasında şaşılacak ölçüde bir mutabakat” olmasıdır. Yani Türkler İslamiyet ile birlikte yeni bir din değil, “kendi kadim inançlarının çok daha sağlam, kitabi, inandırıcı bir sisteme girdikleri kanaatine” varmışlardır. Türk-İslam Sentezine göre, İslam uygarlığı ile Türklerin İslamiyet öncesi kültürleri arasındaki benzerlikler derin bir adalet duygusu, tek tanrı inancı, ruhun ölümsüzlüğü, aile yaşamı ile ahlakın önemle vurgulanması, ruhban sınıfının olmaması gibi birçok noktalarda öne çıkmaktadır. İki inanç arasındaki büyük yakınlıklar ve Türklerin İslamiyet’i iyice tanıyıp küteller halinde Müslüman olması sonucunda “sosyal ve manevi hayatın bütün cephelerinde Türk-İslam kültür terkibi (sentezi)” gerçekleşmiştir.¹¹⁵²

Aydınlar Ocağının 1975’ten sonra Türk-İslam Sentezi görüşü olarak adlandıracağı fikirleri bütün olarak formüle etmesi ise 1973 yılında *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri* adlı yayını çıkarması ile olmuştur.¹¹⁵³ Daha sonra bu yayını, 1974’te ve 1975’te Muharrem Ergin imzasıyla, ilk baskıda öne sürülen temel görüşler aynen korunarak ve o güne kadarki siyasi ve toplumsal gelişmelerle birlikte iki baskı daha gerçekleştirir.¹¹⁵⁴ Dördüncü baskısı ise 1988 yılında 12 Eylül dönemini de içine alacak şekilde yine Muharrem Ergin imzasıyla yayımlanır.¹¹⁵⁵ Aydınlar Ocağının bu yayını, Ocağın özellikle milli kültür, milli kimlik tartışmaları etrafında şekillenen eğitim ve kültür ile ilgili görüş ve önerilerini yansıtmaktadır. Aydınlar Ocağının bu yayındaki temel görüş ve önerilerini öne çıkaran özellik ise 12 Eylül döneminde eğitim ve kültür politikalarının yeniden tespitinde etkili olmalarıdır.

Aydınlar Ocağının 1973’te yayımladığı *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri* adlı eserde, Ocağın milli kültür politikası ile ilgili görüşü iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde “insan ve cemiyet, tabii ve suni cemiyetler, en yüksek cemiyet ve kültür”le ilgili temel öncüller açıklandıktan sonra; ikinci ana bölümde, Türkiye’nin o günkü güncel sorunları, “var olma davası, siyasi huzur, iktisadi kalkınma, aklın ve ilmin hâkimiyeti ve milli eğitim” başlıkları altında incelenip çözüm yolları önerilmektedir.¹¹⁵⁶

¹¹⁴⁸ İnalçık, agm., s. 16.

¹¹⁴⁹ Yalçın, agm., 20-21.

¹¹⁵⁰ İnalçık, agm., s. 15.

¹¹⁵¹ Bora ve Can, *Devlet, Ocak, Dergah...*, s. 122.

¹¹⁵² İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2014, s., 155-157.

¹¹⁵³ *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1973.

¹¹⁵⁴ bk. Muharrem Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, İstanbul, 1975.

¹¹⁵⁵ Muharrem Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.

¹¹⁵⁶ *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü...*, 1973.

Eserin giriş bölümünde “İnsan ve Cemiyet” başlığı altında insanın sosyal bir varlık olduğundan bahsedilir, “cemiyetler insanoğlunun meydana getirdiği sosyal organizasyonlardır”¹¹⁵⁷ denilerek cemiyetler “tabii cemiyetler ve suni cemiyetler” olmak üzere ikiye ayrılır. Aydınlar Ocağı’na göre, tabii cemiyetler üç çeşittir: Aile, millet ve diğer tabii cemiyetler. Aile en tabii cemiyettir. Bütün cemiyetlerin temelinde sosyal bir organizasyon olarak aile vardır. Millet ise tabii cemiyetlerin en büyüğüdür ve aile gibi tabii bir topluluktur. Son olarak diğer tabii cemiyetleri ise şunlar oluşturur: “Aile ile millet arasındaki cemiyetler, milletin içindeki daha küçük cemiyetler ve cemaatler”. Diğer tabii cemiyetler de kendiliğinden oluşmuştur ve bu cemiyetleri oluşturan fertler arasında da doğal olan sosyal akrabalık bağları, birleştirici kültür unsurları bulunmaktadır. Ancak diğer tabii cemiyetlerde, aile ve millet gibi tabii cemiyetlere nazaran kültür unsurlarında eksiklikler vardır. Diğer tabii cemiyetlerdeki bu eksiklik üç nokta etrafında toplanır: “Milli şuurun oluşmaması, kabile ve kavim bilincinin devam etmesi, bazı kültür unsurlarının eksikliği”. Aydınlar Ocağı’nın görüşüne göre suni cemiyetler ise camialar (imparatorluklar, dinî camialar ve siyasi camialar), karışık cemiyetler (göç cemiyetleri, yerli cemiyetler ve coğrafya cemiyetleri) ve iradî cemiyetlerdir.¹¹⁵⁸

Yine söz konusu eserin aynı bölümünde, en yüksek cemiyet ve kültür ile kültürün niteliği ve özellikleri hakkında bilgi veren Aydınlar Ocağı, kültürlerin karşılaştırmasını yapar ve bu bilgilerin ışığında Türk kültürü hakkında açıklamalarda bulunur. Aydınlar Ocağı görüşüne göre, insan cemiyetlerinin en gelişmiş, en sağlamı, en gerçeği ve en büyüğü millettir. Millete bu özelliğini veren temel değişmez esas milli kültürdür. Aydınlar Ocağı kültürün içeriğini ve özelliklerini ise şu şekilde sıralar: Kültür millidir ve her milletin kendisine ait milli bir kültürü vardır. Yeryüzünde ne kadar millet varsa o kadar da kültür olduğundan evrensel bir kültür anlayışından söz edilemez. Bu nedenle ayrı milletlere mensup fertleri içine alan bir kültür tipinden söz edilmediğinden, Batı, Doğu, Hıristiyan, İslam, hümanist, sosyalist, ziraat, sanayi, akılcı kültür gibi isimlendirmelerin hiçbir bilimsel değeri yoktur. Kültür bir milletin karakterini yansıttığından orijinaldir, başka kültürleri taklit etmek o kültüre hiçbir fayda getirmez. Bir toplumda ayrı bir kültür varsa, o toplum için en büyük tehlikeyi teşkil eder. Kültür bir milletin tabiatından ortaya çıkar, doğal bir şekilde yaşar ve gelişir, dış müdahaleler kültürün doğal akışını bozar ve kültürün doğasına aykırı dış müdahaleler huzursuzluk ve buhranlarla sonuçlanır. Kültür devamlı ve tarihidir, kesinti ve duraklama kabul etmez. Kültür toplumun ortak malıdır. Kültür orijinal ve milli olduğundan, kültürün özü değiştirilemez ve toptan terk edilip yerine başka bir kültür konulamaz. Bir kültürün ve cemiyetin yok edilmesi muhtemeldir fakat bir kültürün özü ve bütünü başka bir kültüre dönüştürülemez, dönüştürüldüğü takdirde artık o millettten eser kalmaz. Aydınlar Ocağına göre, kültür unsurları arasında önem derecesi açısından asıl ve ikincil olmak üzere farklar mevcuttur. Bu bakımdan kültür değişimleri daha çok ikincil unsurlarda meydana gelen basit şekli değişimlerdir. Kültür değişimleri ise iki şekilde meydana gelir, serbest kültür değişimleri ve zorunlu kültür değişimleri. Serbest kültür değişimleri kültürlerin birbirleriyle temasları sonucunda, kendi doğal mecrasında sarsıntısız bir şekilde gerçekleşir. Zorunlu kültür değişimleri ise bir zorlamanın, medeniyete ayak uydurma endişesinin sonucu olarak ortaya çıktığından, toplumda sosyal çözümleri ve bunalımları da beraberinde getirir. Bu sarsıntı ve bunalımlar ikincil unsurlardan asıl unsurlara kaydıka büyür. Ayrıca kültür değişimleri maddi unsurlarda daha çok görülür ve kolay gerçekleşir. Kültür asıl unsurlarıyla bir bütünü teşkil ettiğinden ve parçalanamayacağından dili, örfü ve âdeti, dünya görüşü, dini, sanatı, tarihi ve milli şuru olmayan bir millet olmayacağı gibi, bu unsurlardan birkaçının eksik olduğu veya kültürel gelişimi başlangıç noktasında kalmış bir millet de olmaz. Yine Aydınlar Ocağına göre, kültür duygulardan, medeniyet ise bilgiden meydana geldiğinden ikisi arasında

¹¹⁵⁷ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, 1975, s. 2.

¹¹⁵⁸ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü...*, 1973, s. 2-26.

önemli farklar vardır. Medeniyet bilimsel ve teknolojik gelişmelerle insan hayatının konfor ve standardını yükseltecek olanaklar sunar. Kaçınılmaz olarak medeniyetle kültür karşılıklı olarak birbirlerini etkilemekle birlikte medeniyetin kültürel unsurlarda oluşturduğu boşluklar medeniyetin ürettiği teknoloji ve bilimle doldurulamaz. Örneğin önceden toplumların dinde bulunduğu birçok sosyal ve psikolojik çareyi bugünün insanı artık bilim ve teknolojide bulunduğunu sanmaktadır.

Aydınlar Ocağı'na göre sağlıklı bir toplumu oluşturan, koruyan ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan yegâne unsur milli kültürdür. Bu nedenle milli kültürün ihmali veya terk edilmesi, saptırılması toplumun başına sayısız belalara, sarsıntılara yol açar. Milli kültürün kişisel bazdaki faydası ise bireyi vatansever, milliyetçi, şahsiyet sahibi, namuslu, ahlaklı yapması ve huzura kavuşturmasıdır. Bu özelliklere sahip olmanın tek çaresi milli kültürle beslenmektir ve milli kültürü sağlam bir kimse mutlaka milliyetçi ve vatansever olur. Aydınlar Ocağına göre milli kültüre sahip olmanın diğer önemli bir özelliği kişiye büyük bir uyanıklık ve sezis kabiliyeti vermesidir. Bu nedenle toplumu milli tehlikelere ve felaketlere karşı uyarılar ilk önce milli kültürü sağlam olanlardır. Dolayısıyla eğitimin asıl işlevi kültürün intikalini ve devamını sağlamaktır.¹¹⁵⁹

Aydınlar Ocağı, kültür ve milli kültürle ilgili açıklamalardan sonra Türk kültürüne tarihsel perspektiften açıklamalar getirerek Türk kültürünün mevcut durumunu değerlendirir. Aydınlar Ocağına göre Türk kültürü, yetiştirdiği insan tip, dünya tarihine yön vermesi, sayısız yabancı kültürü zorlama olmaksızın etkilemesi ve kendi bünyesini koruması bakımlarından yeryüzünde mevcut en büyük birkaç kültürden biridir. Aydınlar Ocağına göre, Türklerin iki bin yıl kesintisiz bir şekilde devlete sahip olması ve bu süre zarfında geniş coğrafyalarda yüzden fazla devlet kurma başarısı, Türk milli kültürünün evrensel üstünlüğünü kanıtlayan en önemli özelliktir. Aydınlar Ocağına göre, Türk kültürünün sahip olduğu bu üstün niteliğine rağmen Türkiye son yıllarda (1973) büyük bir sosyal karışıklık, sosyal ve kültürel birlik ve beraberliğini kaybetme krizi içindedir. Türkiye, Türk kültüründen gelen yüksek yaşama kudreti dolayısıyla ekonomik olarak sürekli büyümekle birlikte manevi bakımdan büyük sosyal çözümlere uğramaktadır. Bu sosyal çözümlerin nedeni ise Aydınlar Ocağı tarafından şöyle açıklanmaktadır: Aydınların büyük bir kısmının “milli ruhu geniş ölçüde kaybetmiş” olması, milli kültürün ihmal edilmesi, devlete sadakatin zayıflaması, “milli iman ve inançlarda” büyük sarsıntıların olması, ideolojik ve yıkıcı akımların kurtarıcı olarak sunulması gibi birçok neden Türkiye'nin yaşamakta olduğu milli güvenlik tehlikesinin, sosyal ve kültürel çözümlenin başlıca nedenidir.¹¹⁶⁰

Aydınlar Ocağı, Türkiye ile ilgili asıl görüşlerini, “Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri” başlığı ile verir. Ocağına göre, Türkiye'nin tarihinden, coğrafyasından, jeopolitiğinden, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısından doğan sebepler yüzünden siyasi, idari, iktisadi ve teknik olmak üzere binlerce meselesi vardır. Tüm bu sorunları beş ana başlık altında sistemli bir şekilde ele alan Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'nin birinci ve en önemli sorunu “varlık ve beka davasıdır”.¹¹⁶¹ Türkiye'yi beka sorunuyla karşı karşıya getiren sebepler ise tarihi, jeopolitik, ideolojik ve iç sebepler olarak sıralanır; tarihsel bir perspektifle Türkiye'nin beka sorunu ele alınır ve “Türkiye'nin varlığı bugün, gittikçe hafifleyen Hristiyan Batı ve gittikçe kuvvetlenen komünist kuzey tehdidinden başka, bir de komşuların” tehdidi altında olduğu vurgulanarak dört yanı düşmanlarla çevrili bir Türkiye tasviri çizilir.

Aydınlar Ocağı kendi bakış açısıyla, Türkiye'nin neden 1960'lerde ve 1970'lerde beka sorunuyla karşı karşıya kaldığının tarihi sebeplerini ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışır. Buna göre, jeopolitik olarak Türkiye'nin Boğazlara sahip olması, Asya ile Avrupa

¹¹⁵⁹ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, , Türkiye'nin Bugünkü..., 1973, s. 27-33.

¹¹⁶⁰ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü..., 1973, s. 33-44.

¹¹⁶¹ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü..., 1973, s. 46.

arasında köprü olması, petrol kaynaklarına yakın olması, çok sayıda ülke ile kara sınırı komşusu olması, doğal ve tarihi güzelliklere sahip olması gibi başlıca nedenler Türkiye'ye yönelen jeopolitik tehditleri arttırmaktadır. Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'yi varlık davası ile karşı karşıya bırakan en önemli sebep ideolojiktir. Bu ideolojik tehdit komünizmdir. Aydınlar Ocağına göre, 20. yüzyılda insanlık tarihinin karşılaştığı en büyük felaket, dünyanın başına musallat olmuş en büyük sosyal afet komünizmdir. Ocağına göre, II. Dünya savaşından sonra etki alanını genişleten komünizmi durduran, "...dünyayı komünizmden kurtaran şey Amerika'nın yenilmez kuvvetidir. Eğer Amerika olmasaydı dünya çoktan komünistleşmiş olurdu."¹¹⁶² Bu şekilde dinsiz komünizme karşı, dini özgürlükleri tanıyan kapitalist Amerika ile işbirliği savunulur. Aydınlar Ocağına göre Türkiye'yi 1960 ve 1970'lerde bir ölüm kalım noktasına getiren diğer bir sebep ise Türkiye'nin kendi zaaflarından dolayı kaynaklanan içi sebeplerdir. Bu bölümde Marksizm ana çizgileriyle uzun uzun ele alınarak komünizmin insanlığa herhangi bir gelişme getiremeyeceği aksine bütün insanlığı tehdidi altına alan bir felaket olduğu vurgulandıktan sonra komünizmle mücadele için üç yöntem önerilir: kuvvet, milli kültür, iktisadi refah. Aydınlar Ocağına göre, komünizmin yıkmak istediği değer ve kurumları milli kültür ayakta tutacağından komünizme karşı en iyi koruyucu milli kültürdür. Komünizm, milli kültür değerlerini iki amaçla yıkmak ister: Bunlardan birincisi milli kültür değerlerinin yerine kendi değerlerini koymak, ikincisi ise milli kültürle kurulmuş olan birlik ve beraberliği çözmektir. Bu nedenle komünizme karşı verilecek asıl savaş milli kültür alanındaki savaştır.¹¹⁶³ Aydınlar Ocağına göre, komünizmin Türkiye'de üç safhası vardır. Bunlardan ilki Atatürk dönemine rastlar ve bu safhada komünistler Milli Mücadelenin sonuçlarını komünizme çevirmeye çalışmış fakat başarılı olamamışlardır. İkinci safha Atatürk'ün ölümünden sonra başlar ve 1960 yılına kadar devam eder. Bu safhada komünistler milli kültürü yıkmaya çalışmış ve kısmen de olsa başarılı olmuşlardır. Bu dönemde edebiyat, şiir, roman, dil, inanışlar, dünya görüşü gibi kültürün bütün unsurları başkalaştırılmıştır. Böylece Türkiye, en büyük savunma silahı olan milli kültürü kaybetmiştir. 27 Mayıs darbesinden sonra başlayan üçüncü safhada ise "1960 ihtilalinin ve 1961 Anayasası'nın getirdiği aşırı hürriyet havası içerisinde" Marksizm tüm cepheleriyle saldırıya geçmiştir. Başlangıçta kendisini "ilerici cephe, devrimci cephe, sol cephe" gibi belirsiz isimlerle sunan sol akımlar nihayetinde "Milli Demokratik Devrim" adı ile gerçek ismine kavuşmuştur. 1968'den sonra sol gruplar silahlı eylemlere başlamış, 1970-1971 yıllarına gelindiğinde artık "komünist ihtilal an meselesi olmuştur." Fakat Türkiye'yi bu büyük felaketten ordu kurtarmıştır. Aydınlar Ocağına göre, 12 Mart, Türkiye'nin kaderinde bir dönün noktası olmuş, 12 Mart'tan sonra komünizmle mücadele artık ordunun asli görevi haline gelmiş, alınan önlemlerle komünizm tehlikesi kısmen önlenmiştir.¹¹⁶⁴

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'de milli varlığı temelinden kemiren, komünizme zemin hazırlayan akım hümanizmdir. "Atatürk devri Türkiye'sinin bariz karakteri milli kültür" iken, ondan sonra devletin kültür politikasına egemen olan "kozmpolit münevverler" bunun yerine hümanizmi ikame etmişlerdir. Böylece, "Atatürk'ün milli devleti, kültür politikası bakımından kendisinden sonra süratle hümanist bir devlet haline gelmiştir." Dahası, "en büyük Türk milliyetçisi ve milli kültürçüsü olan Atatürk hümanist ve beynelmilelci gibi gösterilmiştir." 1960 ile 1980 yılları arasında ise kültür, Marksizm'in etkisi altına girmiştir.¹¹⁶⁵ Muharrem Ergin'e göre, "12 Eylül öncesi buhranın temel sebebi, 12 Eylül'den önce milli devlet olmanın şartlarının yerine" getirilmemesidir. Bu nedenle milli kültürün yeniden egemen kılınması için "12 Eylül büyük bir fırsattır." "Bir daha ele

¹¹⁶² Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü..., 1973, s. 88-96.

¹¹⁶³ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü..., 1973, s. 97-157.

¹¹⁶⁴ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü..., 1973, s. 159-177.

¹¹⁶⁵ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü..., 1973, s. 177-185.

geçemeyebilecek 12 Eylül fırsatı”, Atatürk’ten sonraki ikinci “Türk rönesansını” gerçekleştirecek adımları atmak için bir yol ayrımıdır.¹¹⁶⁶

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye’nin “beka davası”ndan sonraki en önemli ikinci ana meselesi, siyasi huzurdur. “Türkiye’nin iç bünye zaafının giderilmesi, sosyal çözülme, bozulma ve dalgalanmanın durdurulması, siyasî, sosyal ve ekonomik bakımdan Türkiye’nin tedavi edilmesi için siyasî huzur şarttır.” Aydınlar Ocağına göre Türkiye siyasi huzur bakımından üç dönem yaşamıştır. İlk dönem 1938’e kadar olan Atatürk dönemidir ve bu dönemde siyasi huzur sağlanmıştır. İkinci dönem 1938-1945 yıllarını kapsamaktadır ve bu dönemin büyük bir kısmı II. Dünya Savaşı yıllarına denk geldiğinden ve bütün siyaset tek parti içinde toplandığından bu dönemde de siyasi huzur tamdır. Üçüncü dönem, demokrasi dönemidir ve 1945’ten itibaren süregelmektedir. İşte bu dönemde siyasi huzur alabildiğine bozulmuştur. Bu bozulmaya, demokrasinin yanlış uygulanması, 1945’te çok partili hayata geçerken yanlış bir başlangıç yapılması, demokrasiyi isteyenlerin, onu başlatanların demokrasinin sonuçlarına razı olmamaları ve kaidelerine uymamaları; demokrasinin hürriyet mücadelesi olarak algılanması, milli kültür ile demokrasinin bütünleşememesi, parti içi demokrasi geleneğinin yerleşmemiş olması ve lider tahakkümünün mevcut olması gibi nedenler gösterilir.¹¹⁶⁷ Ocağın Türkiye’de 1945’ten sonraki demokratikleşme sürecine yönelttiği bu eleştiriler, 12 Eylül döneminde Kenan Evren’in açıklamalarında da yer alacak, 12 Eylül rejiminin kurumsallaştırmaya çalıştığı siyasal rejim için yol gösterici nitelikte olacaktır.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye’nin üçüncü ana meselesi iktisadi kalkınmadır. Ocağa göre, iktisat, insanın ve toplumun çok önemli bir dayanağıdır. İnsanın hemen hemen tüm temel biyolojik ihtiyaçlarını ve bazı sosyal ihtiyaçlarını karşılar. Ancak bütün bunlara rağmen topluma sadece iktisat şekil vermez, her şeyi iktisat yönetmez. Aydınlar Ocağına göre, iktisat milli kültür unsurlarından biri olmakla beraber, kültür iktisattan önce gelir yani “fikir maddeden, kültür iktisattan önce gelir.” Aydınlar Ocağı, Türkiye’deki iktisat, hayatın esas temelidir şeklindeki görüşün değişmesi gerektiğini ileri sürer, milliyetçiliğin iktisadi görüşü yoktur şeklindeki iddiaları yanlış bulur ve bunları cevaplandırır. Yine bu bölümde kapitalizmin iktisat düzeni ile sosyalizmin iktisat düzeni karşılaştırılır ve Türkiye’nin nasıl bir iktisadi yapısının olması gerektiği maddeler halinde açıklanır.¹¹⁶⁸

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye’nin dördüncü ana meselesi ise bir türlü “akıl ve ilmin hâkimiyetinin sağlanamamasıdır.” Bu nedendir ki Türkiye’de “iktisadi kalkınma sükûnetle rayına sokulamamış, lüzumsuz ve kısır çekişmelerin konusu yapılmış; siyasi huzur, istikrar ve rejim meselesi arap saçına dönmüş ve Türkiye bir var olma yok olma meselesiyle karşı karşıya kalmıştır.” Yaşanılan çağın en açık özelliğinin akıl ve ilim olduğunu söyleyen Aydınlar Ocağı, Türkiye üniversite seviyesinde bile akıl ve ilmin hâkimiyetini kuramamış, akıl ve bilim çağından geri kalarak dünyanın gidişine ayak uyduramamıştır.¹¹⁶⁹

Muharrem Ergin’e göre, bu geri kalmışlığın sebebi din değildir. Din, zaman zaman bilimsel gelişmelere, yeniliklere karşı durmuşsa da bu karşı koyma genellikle dinden değil, dini yanlış uygulamak isteyen din adamlarından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Müslüman toplumlarının geri kalmışlığı ve perişan durumundan İslamiyet’i sorumlu tutmanın hiçbir bilimsel tarafı yoktur. Dinin bütün hayata hâkim olduğu, iç ve dış bütün ilişkileri düzenlediği ve her şeyden sorumlu olduğu dönemler kapanmış ve din artık yeni bir yörüngeye oturmuştur diyen Ergin, laikliğin dinsizlik anlamına gelmediğini ifade eder. Ergin’e göre, devletin resmi dininin olmaması, vatandaşlar arasında haklı olarak din ayrımına izin verilmemesi, herkesin din ve vicdan hürriyetine sahip olması başka şeydir, toplumda din kurumlarının şüphe götürmez varlığı, dine saygı, dinin bireyleri ve toplumu

¹¹⁶⁶ Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 211-213.

¹¹⁶⁷ *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü...*, 1973, s. 223-242.

¹¹⁶⁸ *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü...*, 1973, s. 271-298.

¹¹⁶⁹ *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü...*, 1973, s. 298.

terbiye eden bir düzen halinde etkisini devam ettirmesi başka bir şeydir. Devletin din karşısında koyduğu bir takım düzenlemeler, hukuki tedbirlerden ibarettir; din ise sosyal bir olaydır. Bunları birbirine karıştırmamak ve sosyal bir olgu olarak dine kendi değeriyle uygun bir yer vermek şarttır. Çünkü Türklük ve Müslümanlık birbirinden ayrılamaz, ayrı düşünülemez kavramlardır. Din ve devlet ilişkisini bu şekilde açıklayan Ergin ve aynı zamanda Aydınlar Ocağı, Türkiye'nin dinci değil dindar olacağını ifade eder. Dincilik, dini mesele yapmak veya devlet yönetimine dini hâkim kılmak; dindarlık ise toplumda dine layık olduğu yeri ve değeri vermek, dine saygılı olmak demektir. Devlet laikliği doğru uygulayıp, laiklik adı altında dine soğuk davranılmasını engellerse toplumdaki çözülmenin önemli sebeplerinden bir ortadan kaldırılmış olur. Bunun için öncelikle bir kısım “münevverlerde görülen dine karşı alerjinin mutlaka tedavi edilmesi” gerekir. Böylece din toplumdaki hem asıl işlevini yerine getirir hem de toplum çağdaş bir tutum sergileyerek laik olabilir. Laiklik ne din düşmanlığı, ne de ölçsüz din taraftarlığıdır.¹¹⁷⁰ Laiklik konusunda Aydınlar Ocağının öne sürdüğü görüşler, 12 Eylül rejimi tarafından da benimsenecektir.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye’de aklın ve ilmin hâkimiyetinin kurulamamasının başlıca sorumlusu “millete karşı bir zümre hâkimiyeti kurmak isteyen ve milli kültürden mahrum bulunan yarı aydınlar” çevresidir. Ocak, Cumhuriyet’in Atatürk’ün sağlığındaki ilk dönemini bir tür asrı-ı sadet olarak kabul eder ve Atatürk’ten sonraki dönemde bu “yarı aydın” çevrenin “Türkiye’nin tarihi ve sosyal gelişmesini, din meselesini ve Atatürk inkılaplarını hep yanlış yorumlayarak, akıl ve ilim dışı tefsirlere tabi tutarak, memleketi adeta bir doğmalar ve safsatalar ülkesi haline getirmişlerdir.” Bu nedenle basın, TRT, üniversite, siyasi partiler, yarı aydınlar yıkıcı ideolojilere saplanmış durumdadırlar.¹¹⁷¹

Aydınlar Ocağının ele aldığı beşinci ana mesele ise milli eğitim meselesidir. Eğitim sistemini tümünden sorgulayan, sistemin manevi yönünün eksik kaldığını ileri süren Ocağa göre, birbiriyle bağlantılı olan ekonomik, siyasi ve kültürel tüm problemlerin ana kaynağı milli eğitim sisteminin bozuk olmasıdır. Milli eğitim sistemi bozuk olduğundan “Türkiye’de aklın ve ilmin hâkimiyeti kurulamamakta; iktisadi kalkınma arap saçına döndürülmekte, siyasi huzur ve istikrar temin edilememektedir”. Tüm bu iç zaafların, darboğazların sonucu olarak da Türkiye bir beka sorunuyla karşı karşıya gelmiştir. Aydınlar Ocağına göre, “Türk halkı büyük bir kültürün taşıyıcısı olarak yüksek bir irfanın temsilcisi olagelmıştır.” Fakat asıl problem “her türlü sosyal hastalıkları taşıyan” yarı aydınlar arasındadır. Ocak, Türkiye’de yarı aydın bir zümrenin yetişmesi nedenini ise eğitim sisteminin bozuk olması ile açıklar. Bozuk eğitim sistemi “sağlam bir halkın çocuğunu alıp onu yeterli olmayan bir okumuş yazmış haline getirmektedir.”¹¹⁷²

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye’de eğitim sisteminin köklü bir reforma ihtiyacı vardır ve çeşitli reform tekliflerini gündeme getiren, reform çabası içerisinde olan dört kesim bulunmaktadır. Eğitimde reform tekliflerini dört madde halinde değerlendiren Aydınlar Ocağına göre, bu tekliflerden birincisi eğitim sisteminde şekil değiştirmeyi öne süren şekilci görüştür. Çeşitli okul tipleri açarak milli eğitim reformu yapmaya çalışan bu şekilci görüş en geçerli olanıdır ve bu görüşün sahipleri “fikirsiz ve sistemsiz idareciler, politikacılar ve bakanlık yetkilileridir.” Eğitim reformu konusunda ikinci teklifin sahipleri hümanistlerdir. Bunlar daha çok mevcut karışık ve milli olmayan eğitim sistemini sürdürmek ve daha da ileriye götürmek istegindedirler. Diğer milli kültür düşmanları da çeşitli aşamalarda bu hümanist grubun yanında yer alırlar. Üçüncü teklif, eğitimi belli bir ideolojiye alet eden Marksistlere aittir. Aydınlar Ocağına göre bu görüş sahipleri halka dönük eğitim sloganı altında eğitimi sosyalistleştirmek hedefi peşinde koşmaktadırlar.¹¹⁷³

¹¹⁷⁰ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, 1975, s. 308-312.

¹¹⁷¹ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü...*, 1973, s. 302-303.

¹¹⁷² *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü...*, 1973, s. 388-390.

¹¹⁷³ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, 1975, s. 395.

Aydınlar Ocağı, eğitim reformu konusunda dördüncü teklif olarak kendi görüşünü sunar ve bu görüşün “Türk tefekküründe mazisi” olan tek görüş olduğunu, Türkiye’de eğitim sisteminin problemlerini çözmeyi amaç edinen, eğitim reformu zorunluluğunu da kabul ettiren yegâne teklif olduğunu ifade eder. Aydınlar Ocağının eğitimle ilgili görüşü kısaca eğitimi millileştirmektir. Bu görüşün sahibinin milliyetçiler olduğunu ifade eden Aydınlar Ocağı, yukarıda değinilen yarı aydın, politikacı, bürokrat ve bakanlık görevlilerinin, hümanistlerin ve Marksistlerin aslında bir eğitim meselesinin olmadığını; “en büyük ağırlığı olan, en büyük baskıyı yapan, tek ciddi ihtiyacı ve fikri temsil eden” görüşün kendi görüşleri olduğunu belirtir.¹¹⁷⁴

Aydınlar Ocağına göre, eğitim sistemini hümanizmden, materyalizmden, Marksizm’in sızmalarından, bölücülükten, bağınazlıktan ve milli kültür düşmanlığından kurtaracak geniş çaplı bir reforma gerek duyulmaktadır. Ancak, Milli Eğitim Bakanlığının sistemli bir reformu gerçekleştirmeye bünyesi elverişli değildir. Bakanlık başta hümanizm olmak üzere milli kültüre karşı olan akımlarla ve bu akımların kökleşmiş uygulamaları ile otuz yıldır öyle şartlanmıştır ki parçacı çözümlerle, yüzeysel reform çabaları ile eğitim sistemini yürütmeye çalışmış, sistemli ve kapsamlı bir reformu gerçekleştirememiştir. Bakanlık, ülkenin sosyal bünyesine uymayan, kalkınma ihtiyaçlarına ters düşen bir sistemle toplum ve gerçeklerine ters düşen insanlar yetiştirmiştir. Aydınlar Ocağı eğitimin amacını şu dört nokta etrafında toplar: “Yeni nesilleri yetiştirmek; cemiyeti münevverleştirmek, cehaleti gidermek, halkın bilgi seviyesini gidermek; Türk Milletinin çağdaş medeniyete ayak uydurması için gereken ilim ve bilgi hayatını kurmak ve teknik gelişmeyi sağlamak; Türk kültürünü korumak, yaşatmak, geliştirmek.” Aydınlar Ocağına göre, eğitimin amaçlarını Milli Eğitim Bakanlığı uzun zamandır yerine getirememiştir.

Son tahlilde Aydınlar Ocağı, eğitimin asıl sorununun milli kültür ve bilgi eksikliği olduğu tespitinde bulunur.¹¹⁷⁵ Türkiye’de eğitim sisteminin ıslah edilmesi gereken yönünün özellikle kültür cephesi olduğunun altını çizen Ocağına göre, milli kültür milli eğitimin ruhunu, motor gücünü teşkil ettiğinden milli kültürsüz bir eğitim olmaz. Eğitim sistemi, bilgiyi milli kültür ruhu ve çerçevesi içerisine sokmadan, milli terbiye esaslarını gözetmeden vermeye kalkarsa asıl görevini yapamaz. Böyle bir eğitim sistemi “milli kültürden, dolayısıyla, Türkü Türk yapan değerlerden mahrum; üstelik, milli şahsiyeti sağlam olmadığı için, gerekli bilgileri de tam manasıyla hazmedemeyen bir yarı aydın zümresi üretir.” Aydınlar Ocağına göre, aydın olmanın ölçüsü yalnız bilgi değil, bilgi ile milli kültürü bağdaştırmış sağlam bir kişiliktir. Diğer türlü yarı aydın olmaktır ve bu yarı aydın toplumdan, halktan kopuktur.¹¹⁷⁶

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye’de eğitim sisteminin bozulması ve milli ruhunu kaybetmesi Atatürk’ten sonraki yıllara rastlar. Oysaki Atatürk mükemmel bir eğitim sistemi kurmuştu, ancak Atatürk’ten sonra rayından çıkarılmış bulunan eğitim sistemi milli vafına ve millilik ruhuna bir türlü oturtulamamış, eğitime milli kültürü eklemek yerine, “otuz senedir, gayri milli, hümanist ve yıkıcı bir takım kültür kırıntılarının yerleştirilmesine” çalışılmıştır. Ocağına göre, eğitim reformu demek “yıkıcı, soysuz, gayri milli, hatta gayri insani ve bir eğitimin kültür cephesini doldurmayacak, daha doğrusu kültürsüzlük serpintileri yerine hakiki insani kültürü koymaktır.” Aydınlar Ocağına göre, milli eğitime milli kültür eklendiği takdirde, “Türk kültürü yer yüzünde mevcut gelmiş geçmiş en yüksek birkaç beşer kültürden biri olduğu ve çocuklarımız çok sağlam ve müsait bir halk kaynağından geldiği için, ortada hem de umulandan çok kısa bir zamanda herhangi bir güçlük kalmadığı” görülecektir. Aydınlar Ocağına göre eğitimdeki dar boğazları aşmanın tek yolu, Türk milli eğitiminin genel ve özel amaçlarının ve eğitim programlarının Türk-İslam Sentezi anlayışıyla hazırlanması ve yeni nesillerin de bu anlayışla yetiştirilmesidir.

¹¹⁷⁴ Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, 1975, s. 395.

¹¹⁷⁵ Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, 1975, s. 397-398

¹¹⁷⁶ Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, 1975, s. 399.

Bu yapılırsa Türkiye'nin hemen hemen tüm sorunları çözülecek ve kısa bir sürede "Türkiye cennete" dönecektir.¹¹⁷⁷

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'de yanlış uygulanan demokrasi, askerî müdahalelerle sonuçlanmıştır. Her üç müdahale de bir zorunluluğun ve yanlış uygulanan demokrasinin sonucunda tam zamanında ortaya çıkmıştır.¹¹⁷⁸ 27 Mayıs'ta iktidar partisine karşı sert bir muhalefet olmasına rağmen, müdahaleye yol açan asıl sorumlu Demokrat Parti iktidarındır. 12 Mart'ta ise başlıca sorumluluk "anarşiyi, yıkıcılığı, tedhişçiliği tahrik, teşvik ve himaye eden" solcu muhalefettydi.¹¹⁷⁹ 12 Eylül darbesi ise "...Türkiye'nin kaderi bakımından çok şümüllü ve mübarek" bir harekettir.¹¹⁸⁰

Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs siyasetteki kutuplaşma nedeniyle kardeş kavgası yönündeki gidişatı durdurmak ve yanlış demokrasiyi düzeltmek amacı ile iyi başlamış ancak "ihtilalcileri rahat bırakmayan ve zamanla onları tesir altına alan sivillerin telkiniyle sonradan iş değişmiş", tümünden bir iktidarın cezalandırılmasına kalkışılmış ve başladığı gibi devam edememiştir. Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs'ın temel nedeni, "memur ve münevverin o zamanki iktidar tarafından Türk tarihinde görülmemiş şekilde ihmal edilmesi, müşkül duruma düşürülmesi, bu tabaka ile diğer tabakalar arasındaki dengenin birinciler aleyhine bir patlama meydana getirecek şekilde bozulmasıdır." Siyasi çekişmeler, basına uygulanan baskı, üniversiteye baskı, iktidar ve muhalefet çatışması gibi sebepler askerî darbenin sadece bahanesi olmuştur. Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs darbesinin asıl sebebi "ülkeyi yöneten zümrelerin ihmali ve bu ihmalin yarattığı kin, hiddet ve nefrettir".¹¹⁸¹

Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs rejimi, yanlış hareket ettiği açık olan DP iktidarını cezalandırmakla birlikte devlet düzeninde de geleceğe doğru uzanan önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Başta 1961 Anayasası olmak üzere, 27 Mayıs'ın getirdiği bu değişiklikler önceki devlet düzenini ve toplumsal yapıyı alt üst edecek nitelikte olmuştur. 1961 Anayasası, Türkiye'de yanlış uygulanan demokrasiyi tamamen yoldan çıkarmış, 1970'lere doğru Türkiye'yi "uçurumun kenarına getirecek şekilde bir siyasi huzursuzluğun içine atmış", getirdiği "ölçsüz hürriyet havası ve boşluklar dolayısıyla Türkiye'yi bir de sol huzursuzluğun içine" sürüklemiştir. Bu nedenle 12 Mart'ın ilk ve öncelikli hedefi bu "sol huzursuzluğun" karşısına çıkmak olmuş, ülkedeki huzursuzluğun başlıca sorumlusunun 1961 Anayasası olduğu fark edilmiş ve ardından Anayasa'da bir dizi değişiklikler yapılmıştır.¹¹⁸²

Aydınlar Ocağı, 12 Mart'ı 27 Mayıs'tan farklı olarak değerlendirerek, 12 Mart'ı hem Türkiye hem de Türk kültürü için bir dönüm noktası olarak görür ve doğurduğu sonuçlar bakımından olumlu karşılar. Muharrem Ergin'e göre, 12 Mart, "başlayan silahlı komünist anarşi ve terörü ile kapıyı çalan darbe hazırlıklarını durdurmak üzere gerçekleştirilmiştir. 12 Mart işe iyi başlamış, rotasından şaşmamış ve tam bir askerî müdahale olmamasına rağmen olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ocağına göre, 12 Mart müdahalesi, "demokrasi hayatında olduğu gibi, Türk milletinin ve Türk kültürünün kaderinde de çok büyük bir dönüm noktasıdır." 12 Mart, 27 Mayıs istismarının getirdiklerini düzeltmekle çok yapıcı bir ikinci adım karakterine bürünmüş, Türkiye'deki yanlış demokrasiye, demokrasiyi zorla sola sürüklemeye ve uzun zamandır devam eden siyasi huzursuzlukların hepsine getirilmiş "şifa kaynağı bir ilaç durumundadır." 12 Mart ile siyasi huzurun yolları geniş ölçüde açılmıştır.¹¹⁸³

¹¹⁷⁷ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, 1975, s. 400-401.

¹¹⁷⁸ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 235.

¹¹⁷⁹ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü...*, 1973, s. 159-177.

¹¹⁸⁰ *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar, Seminer: 14-15 Eylül 1984 İstanbul, Tebliğler, Tahliller ve Sonuç Bildirisi*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul, 1984, s. 12-13.

¹¹⁸¹ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü...*, 1973, s. 241-243.

¹¹⁸² *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü...*, 1973, s. 223-242.

¹¹⁸³ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 236-237.

Buraya kadarki Aydınlar Ocağı ve onun formüle ettiği Türk-İslam Sentezi görüşünü özetlemek gerekirse, Ocak, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk “milli kültürü”ne dönüşü öne çıkarır.¹¹⁸⁴ Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve toplumsal problemlerinin ana kaynağını, “Türk’e has ve özgü” olan milli kültürün unutulmasında, ihmal edilmesinde görür. Bu ihmalin sorumluları ise milli kültürü reddeden ve onun yerine Batı kültürlerinin değerlerini koymaya çalışan, ideolojik ve yıkıcı akımları çözüm olarak sunan “kozmpolit münevver veya yarı aydın” çevrelerdir. Yarı aydın çevrelerin bu tutumu Türkiye’yi beka sorunuyla karşı karşıya bırakmış, siyasi huzuru bozmuş, demokrasinin yanlış uygulanmasına yol açmış ve nihayetinde üç kez askerî müdahaleye neden olmuştur. Aydınlar Ocağı, Batılılaşma noktasında ise köken olarak Yeni Osmanlılara kadar dayanan, Batı’nın ilim ve teknolojisini almalı fakat İslam dini ve ondan kaynaklanan örf ve adetler titizlikle korunmalı görüşünü ilke olarak benimsemiştir.¹¹⁸⁵ Aydınlar Ocağı, Atatürk dönemi siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeleriyle ve aynı zamanda Atatürkçülükle pozitif bir bağ kurduktan sonra, Atatürk’ten sonraki dönem yani 1938-1980 arası dönemdeki gelişmeleri milli kültür ve soğuk savaşın “hür dünya” perspektifinden değerlendirerek son derece olumsuz bir şekilde eleştirir. Laiklik ilkesini benimsemekle birlikte dinin toplumsal hayattaki hakkının teslim edilmesini, laikliğin gereği gibi uygulandığı zaman toplumun hem çağdaş, laik hem de dindar olabileceğinin altını çizer. “Dinci olmayan ama dindar devlet” ilkesini savunur. Aydınlar Ocağının Atatürkçülük ve laiklik noktasındaki görüşleri, sol Kemalist yorumlarda belirtildiği gibi salt Atatürkçülüğü referans göstererek bir meşruiyet zemini kazanma kaygısı ile açıklanamaz. Aydınlar Ocağının Atatürk ve Atatürk dönemini sahiplenmesi büyük ölçüde “en ileri Türk milliyetçisi olarak Atatürk” ve devletin “milli kültürü esas aldığı” tespitiyle bağlantılıdır. Aydınlar Ocağı, 1930-1980 yılları arası toplumsal, siyasal ve ekonomik darboğazların birçoğuna Atatürk döneminde rastlanmadığı tespitinde bulunur. Atatürk döneminde, “siyasi huzur” tamdır, devletin eğitim ve kültür politikası millidir, “akıl ve ilmin hâkimiyeti” sağlanmıştır. Sonuç olarak Aydınlar Ocağının Türkiye’nin sorunlarına sunduğu çözüm, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen milli kültür anlayışıyla eğitimin içeriğinin yeniden düzenlenmesi ve yetişen nesillerin de bu anlayışta yetiştirilmesi gerektiğiydi.¹¹⁸⁶

Aydınlar Ocağı, 12 Eylül döneminde faaliyetlerini, askerî darbeye ve onun getirdiği yeni düzenlemelere sahip çıkma yönünde toplayarak yönlendirici olmaya çalıştı. Toplumun büyük bir kısmında kabul görmüş 12 Eylül’ün olumlu sonucu, askerî rejimin bozulan asayiş ve düzeni yeniden sağlaması, siyasal şiddet ve terörü durdurması, aşırı grupları baskı altına almasıydı. Gerçekten de resmi rakamlara göre 12 Eylül’den önceki iki yıl içerisinde siyasal şiddet sonucunda hayatını kaybedenlerin sayısı beş binden fazlaydı; on binden fazla kişi de yaralanmış veya sakat kalmıştı.¹¹⁸⁷ Askerî müdahalenin ardından alınan sert önlemlerle birlikte siyasal şiddet olaylarında hızlı bir düşüş oldu.¹¹⁸⁸ Aydınlar Ocağı da bu sonucu olumlu karşılamakla birlikte askerî rejimin diğer tüm düzenlemelerini “milli bir devletin” kurulmasına yönelik olarak değerlendirerek sahip çıkmıştır. Belki de Aydınlar Ocağının 12 Eylül’e yönelttiği tek eleştiri darbenin zamanında değil de biraz gecikmiş olmasıydı.¹¹⁸⁹ Ocak çevresi her ne kadar 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerine de olumlu yaklaşmışsa da 12 Eylül darbesine ayrı bir önem atfederek mübalağalı bir şekilde 12 Eylül’ü kutsamıştır.

¹¹⁸⁴ *Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar...*, s. 12.

¹¹⁸⁵ İnalçık, agm., s. 15.

¹¹⁸⁶ Bu konuda bk. *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü...*, 1973; Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, 1974-1975-1988 baskıları; *Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar...*

¹¹⁸⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri, (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...*, s. 24.

¹¹⁸⁸ Bölügiray, age., s. 56-57.

¹¹⁸⁹ Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 238.

Muharrem Ergin 12 Eylül darbesini, "...askerî harekât Türkiye'nin kaderi bakımından çok şümüllü ve mübarek bir harekettir" şeklinde tanımlar. Ergin'e göre, 12 Eylül anarşi ve terörü durdurmuş, devleti yıkılmaktan kurtarmış, birlik ve bütünlüğü yeniden sağlamak için çeşitli önlemler almış, 24 Ocak kararlarını devam ettirmiş, yeni bir düzen ortaya koymuş, 1945'te hatalı başlayan demokrasiyi siyasi partileri tümünden kapatarak düzeltilmiş¹¹⁹⁰, son bir anayasa hazırlamış, "tam milli bir devlet kurmaya yönelmiştir." Ergin'e göre, "Türk tarihi açısından son 60 yılın birinci büyük hadisesi Atatürk hareketi" iken ikincisi ise 12 Eylül'dür. "Birinci hadisede hareketin başında Atatürk'ün bulunması Allah'ın Türk Milletine en büyük lütfu idi. İkinci hadisede de Kenan Evren'in başta bulunması Allah'ın bir lütfudur." Ergin'e göre, Evren 12 Eylül hareketini gerçekleştirmekle "Türk tarihinin gelmiş geçmiş büyük devlet başkanlarından biri olduğunu" ispatlamıştır. Ergin'e göre, çok yönlü bir hareket olarak 12 Eylül Türkiye'yi yeniden şekillendirmiş "muazzam işler başarmış ve kısa zamanda yeniden demokrasiye geçilmiştir." Önemli olan 12 Eylül'ün sonuçlarının gelecekte de korunması olduğunu ifade eden Ergin, 12 Eylül'ün geleceğe yönelik en büyük önleminin 1982 Anayasası olduğunu belirtir. Ergin'e göre, 27 Mayıs darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasası, 1960-1980 arası yıllardaki anarşi ve terörün başlıca sorumlusudur. Bu nedenle yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulmuş ve 1982 Anayasası hazırlanmıştır. Bu Anayasa ile "Türkiye'nin belki de en az yüz yıllık ihtiyacı karşılanmıştır".¹¹⁹¹ 1984'te düzenlenen bir seminerde Aydınlar Ocağı Başkanı Süleyman Yalçın, 12 Eylül'e bakış açılarını şöyle ifade etmiştir: "...Aydınlar Ocağı vakası ile 12 Eylül hareketi arasında mevcut derin bir mana birliğine işaret edilmesi gerekir... Aydınlar Ocağı mensuplarının niyet ve gayretleriyle 12 Eylül mübarek hareketinin istikameti ve hedefi aynıdır."¹¹⁹² Aydınlar Ocağı 12 Eylül'ü "Türk Rönesans'ını" gerçekleştirmek için büyük bir fırsat olarak görür ve askerî rejimden beklentilerini şöyle ifade eder:

12 Eylül fırsatı bir daha ele geçemeyebilir. Türkiye bu gün kesin bir yol ayrımındadır. Her şey bu yol ayrımında Türkiye'nin bugün bir restorasyona muhtaç olduğunu, günün o gün olduğunu açıkça göstermektedir. Yıkıcı kuvvetleri sindirmek fazla bir şey ifade etmez; asıl, onların fırsattan istifade ederek, yerleşmiş bulunduğu, cemiyet bünyesindeki büyük boşluğu doldurmak önemlidir. Türkiye'nin kendi kültürüne, kendi medeniyetine, tek kelime ile kendisine dönmesinin zamanı gelmiştir. Atatürk işe başlarken 'anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış' diyerek doğru teşhisini koymuş ve Türk rönesansını gerçekleştirecek adımları atmıştı. Bu teşhis bugün için de aynen ve tek başına geçerlidir. Böyle bir teşhise dayanarak Türk rönesansına dönülmezse Türkiye'nin geleceği asla teminat altına alınamaz. Milli dönüş gerçekleştirilmezse Türkiye'yi kurtarmak bir daha mümkün olmayacaktır.¹¹⁹³

Aydınlar Ocağının 1970'lerden itibaren Türk-İslam Sentezi çerçevesinde geliştirdiği görüşleri, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra askerî rejimin eğitim ve kültür politikaları üzerinde etkili oldu.¹¹⁹⁴ Türk-İslam Sentezi görüşünün 12 Eylül rejimi tarafından doğrudan bir doktrin olarak benimsendiği ileri sürülemezse de askerî yönetimin bu Sentezle bazı noktalarda buluştuğu söylenebilir.¹¹⁹⁵ Türk-İslam Sentezinin 12 Eylül ile birlikte bir resmi devlet ideolojisi haline gelmeye başladığı yönündeki iddia ve eleştiriler¹¹⁹⁶ bir yana bırakılırsa, bu görüşün devletin eğitim ve kültür politikalarını kurumsal olarak üstlenen kuruluşları etkilediği açıktır. Bu etki, Aydınlar Ocağı çevresinin kültür kuruluşlarında görev alması, milli eğitimin genel ve özel amaçlarının yeniden tespit edilmesinde milliyetçi

¹¹⁹⁰ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 219.

¹¹⁹¹ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 237-242.

¹¹⁹² *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar...*, s. 12-13.

¹¹⁹³ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 213.

¹¹⁹⁴ İnalçık, agm., s. 16.

¹¹⁹⁵ Tanıl Bora, *Cereyanlar- Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yay., İstanbul, 2017, s. 403.

¹¹⁹⁶ bk. Güvenç, vd., *Türk-İslam Sentezi...*,

tema ve kavramlarla birlikte İslami referansların da vurgulanması, din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, ders kitaplarının içeriğinin yeniden düzenlenmesi; Ocağın, Devlet Planlama Teşkilatının Milli Kültür Raporunun¹¹⁹⁷ hazırlanmasında görüşlerini kabul ettirmesi; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun oluşturulması gibi kendisini pek çok alanda gösterdi. 12 Eylül rejiminin eğitim ve kültür politikalarının yeniden düzenlenmesinde Türk-İslam Sentezini benimsemesini, Aydınlar Ocağı Başkanı Süleyman Yalçın şöyle değerlendirmekteydi:

Evet, Türk-İslam Terkibi tezinin 1980 sonrasında devlet katında bir kabul ve itibar gördüğü doğrudur. Çünkü bu, aklın ve ilmin ortaya koyduğu bir vakıdır. Eğer bunu reddedecek olursak, köksüz, yeni bir millet ortaya çıkarıyoruz iddiasıyla ortaya çıkmamız lazım. Doğru gördüğümüz fikirlerin devlet katında kabul görmesi sevindiricidir. Nitekim, Atatürk Yüksek Kurumu'nda Türk-İslam sentezinin benimsenmesi de bizim için sevindirici olmuştur. Bu niye böyle oluyor? Tabii, sıkılıyorlar, sıkışıyorlar, sağa sola bakıyorlar, başka çıkış yolu bulamayınca bu fikre geliyorlar. Nitekim bu gün Atilla İlhan bile aynı noktaya gelmedi mi?¹¹⁹⁸

12 Eylül darbesini büyük bir fırsat olarak gören Aydınlar Ocağı çevresi darbeyi çok açık bir şekilde ve inceltme gereği duymadan savunmaktadır. Fakat burada tartışılması gereken nokta, askerî rejimin neden Türk-İslam Sentezci çizgide kültürel politikalar izleme ihtiyacı duyduğudur. Ordunun Atatürkçü geleneğini İslami kurumlarla bağdaştırmak çok zor ve çelişkili bir durum olsa da, Türk-İslam Sentezi, 12 Eylül rejimi için aşırı sol ve sağ akımlara karşı mücadele için daha mantıklı ve tutarlı bir görüş olarak ortaya çıkmış görünüyor.¹¹⁹⁹ 1970'li yılların aşırı politize olmuş bireyini, radikal sağ ve sol akımların etkisinde kalmış toplumu, bu politizasyondan arındırmak için 12 Eylül rejiminin bulduğu yegâne formül Atatürkçülüktü. Bu bağlamda 12 Eylül rejiminin resmi söyleminde tüm vatandaşları “kaderde, kıvançta ve tasada bir bütün halinde Milli Şuur ve Ülküler etrafında” birleştirmek, iç barış ve huzuru sağlamak için vazgeçilmez faktör olarak Atatürk milliyetçiliği görülmüştü. Atatürkçülüğü yeniden “yurdun en ücra köşelerine kadar yayarak” toplum “sapık ideolojiler”den korunacak ve toplumsal birlik ve beraberlik yeniden sağlanmış olacaktı.¹²⁰⁰ Atatürk'ün doğumunun 100. yılının 1981 yılına denk gelmesi de askerî yönetime “Atatürkçülüğe dönüş” politikalarında önemli imkânlar sundu. Diğer yandan 12 Eylül askerî rejimi toplumdaki aşırı politizasyona karşı güçlü bir Atatürkçülük söyleminin yanında özellikle sol akımlara karşı ve anti-komünist mücadelede dinin toplumdaki etkili gücünden de yararlanmaya çalıştı. Askerî yönetimin dinin toplumsal birleştirici rolünü vurgulayan politikalar izlemesi, askerî yönetimin karşısına aşması gereken en az iki zorluk ortaya çıkarmaktaydı. Bunlardan biri, dini referans alan politikalar konusunda, ordunun klasik Kemalist laik yapısının ikna edilmesi gerekliliği; diğeri ise Türkiye'deki askerî darbelerin klasik gerekçelerinden olan irtica tehlikesi söylemiydi.¹²⁰¹ Bu söylemi 12 Eylül rejimi daha ilk bildirisinde çok güçlü bir şekilde vurgulamıştı.¹²⁰² İrtica tehlikesi söylemi, irtica gibi sınırları belli olmayan, muğlak, dini ve siyasi bir anlam kazanan bir kavramın zaman zaman dinin gerçek değerlerine de

¹¹⁹⁷ *Milli Kültür, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No: 1920/300, bs., 1984.

¹¹⁹⁸ Güvenç, vd., *Türk-İslam Sentezi...*, s. 33.

¹¹⁹⁹ Güvenç, vd., *Türk-İslam Sentezi...*, s. 41.

¹²⁰⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...*, s. 25-27.

¹²⁰¹ Yılmaz, agm., ss. 632-639.

¹²⁰² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...*, s. 17.

yönelmesi¹²⁰³ askerî yönetimi din ile arasındaki mesafeyi korumaya zorlamaktaydı. Askerî yönetimin dine mesafeli yaklaşması konusunda ilginç bir örneği Evren anılarında ifade eder. 24 Mayıs 1982’de İstanbul’da düzenlenen İslam Ülkeleri Merkez Bankaları Toplantısını açması gereken Evren’i Başbakan Ulusu, İslam ülkeleri arasında yapılan bu tür toplantıların kısa bir Kur’anı Kerim okunmasıyla başladığı hususunda uyarır. Bu uyarı üzerine Evren, Kuran’ın okunduğu esnada orda bulunmayı uygun bulmaz ve ancak Kur’an bittikten sonra toplantının yapıldığı salona giriş yapar ve toplantıyı açar.¹²⁰⁴

Atatürk döneminin ve Atatürkçülüğün Aydınlar Ocağı tarafından benimsenmesi büyük ölçüde Ocak ile askerî bürokrasiyi birbirine yakınlaştıran, aynı noktada buluşturan bir zemin yaratmaktaydı. Milliyetçilik, din ve Atatürkçülüğü kapsayan Türk-İslam Sentezi görüşü, askerî rejimin muhafazakâr politikalarını besleyecek kuramsal donanıma sahipti. Sentezcilerle askerî yönetimi ortak paydada buluşturan en önemli nokta ise Sentezcilerin Atatürkçülük ve laikliğe karşı tutumlarıydı. Dini milliyetçiliğin ana unsurlarından biri sayan Türk-İslam Sentezinin Atatürkçülüğe ve laikliğe karşı tutumu resmi ideolojiye uygundu. Bu tutum Türk-İslam Sentezini, hem Atatürkçü bir gelenekten gelen ordu için kabul edilebilir bir görüş durumuna getirmekteydi hem de askerî üst yönetimin Türk-İslam Sentezini Atatürkçülüğe eklemeyerek yeni kültür politikaları üretebilmesi için uygun koşulları oluşturmasını sağlamaktaydı. Böylece askerler eğitimleri, bilgi birikimleri ve tecrübeleri gereği laiklikten vazgeçmeden fakat laiklikle dini değerleri birbirine yakınlaştırarak devlet otoritesiyle özdeşleşmiş resmi ideoloji olarak Atatürkçülüğün toplumsal mutabakatın ideolojik zeminini oluşturma yeteneğini arttırmış olacaktı. Dini değerlerin ve milliyetçiliğin Atatürkçülüğe eklenmesi, eğitim ve kültür alanında izlenecek politikalar için geniş bir taban yaratırken, ana çerçeve olarak Atatürkçülük ise önemli bir meşruiyet kaynağı haline gelmekteydi.

Askerî yönetimi milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle işbirliği yapmaya yönelten diğer bir etken, bu kesimlerin devleti değil sadece yanlış buldukları bazı politikaları eleştirme gelenekleriydi. Bu gelenek, devletin belirleyici konumunu tehdit eden güçlere karşı askerî cuntanın milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle işbirliği yapmasını kolaylaştırmaktaydı.¹²⁰⁵ Başlangıçta MGK’nin milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle işbirliği konusunda kararsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu kararsızlık din derslerinin zorunlu yapılması konusunda açıkça görülmektedir. Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 18 Aralık 1980’de yaptığı açıklamada, “Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesi söz konusu değildir” diyecektir.¹²⁰⁶ 25 Ağustos 1981’de ise din derslerinin zorunlu olduğunu açıklayacaktır.¹²⁰⁷ Askerî yönetimin süreç içerisinde milliyetçi ve muhafazakâr bir renk alması¹²⁰⁸, 12 Eylül rejiminin giderek Türk-İslam Sentezi görüşünün veya muhafazakâr çevrelerin etkisi altına girdiğine işaret etmektedir. Yaptığı konuşmalarda “ne sağında ne de solundayız, Atatürk’ün yolundayız”¹²⁰⁹, diyen Evren, Atatürk ilkelerini Kur’an ayetleriyle açıklayarak, özellikle laikliğin dinsizlik olmadığı vurgusun sürekli tekrarlayarak dindar bir Atatürk imgesi üretilmesinde öncü rol üstlendi. Evren çoğu konuşmasında, laikliğin dinsizlik olmadığını, dinsiz bir devlet olmayacağını, dinine bağlı olanların devletine de bağlı olduklarından bahisle Atatürk’ün konuşmalarından örnekler vermekteydi. Evren, daha çok Atatürk’ün 1923’lerdeki İslam dinine bakış açısını yansıtan konuşmalarından alıntılara

¹²⁰³ Bekir Berat Özüpek, “İrtica Nedir?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, C. 6, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 236.

¹²⁰⁴ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 181.

¹²⁰⁵ Yüksel Taşkın, “12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C. 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 573.

¹²⁰⁶ *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1980, s. 10.

¹²⁰⁷ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1981.

¹²⁰⁸ Bölügiray, age., s. 53.

¹²⁰⁹ “Evren: Atatürk Kutsal Bir İdealdir”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1980.

başvurmaktaydı. “Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin doğal olması için akla, fenne, bilime, mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz, bunlara tamamen uyar.” Bu alıntı Evren’in en sık başvurduğu örneklerden biriydi.¹²¹⁰ Evren’in bu tutumu özellikle Kemalizm’in sol yorumlarına karşı taviz verilmeyeceği mesajını da vermekteydi.

¹²¹⁰ 12 Eylül Öncesi..., s. 273; Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 89, 362.

6. ASKERÎ DARBELER VE ÜNİVERSİTE

Üniversite, Türkiye’de her zaman en çok dikkat çeken ve eleştirilen kurumların başında gelmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren akademisyenler ve üniversiteler siyaset sahnesinde yer almış, dikkatlerin ve eleştirilerin odak noktası olmayı sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet döneminde 1933 üniversite reformu öncesinde İstanbul Darülfünununun “inkılaplar geçiren yeni Türkiye’de memleket hayatının umumi gidişine ayak uyduramadığı”¹²¹¹ ilan edilerek tutuculuk ve katılıkla, hiçbir şeye aldırmamakla suçlanmıştır.¹²¹² 27 Mayıs darbesine katkılarında dolayı üniversiteler “demokrasinin kaleleri” olarak görülürken 12 Mart ve 12 Eylül askerî darbe dönemlerinde ise radikal hareketlerin baş gösterdiği “anarşi yuvaları” olarak suçlanmış, askerî müdahalelerin nedenleri arasında yer almışlardır.

Türkiye’de Cumhuriyet döneminden itibaren üniversitenin gelişim çizgisine bakıldığında bu kurumun en büyük sarsıntıyı ve gerilemeyi askerî darbeler döneminde yaşadığı görülmektedir. 27 Mayıs döneminde çıkarılan 114 sayılı kanun ile 147 öğretim üyesi üniversitelerden tasfiye edilmiş ve üniversite önemli derecede prestij kaybına uğratılmıştır. 12 Mart döneminde ise 1946’da benimsenen ve 1961 Anayasası ile teminat altına alınan üniversitenin idari ve bilimsel özerkliği prensibini zedeleyici hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Son olarak 12 Eylül döneminde üniversite, 1970’ler boyunca gelişen siyasal şiddet ve terör olaylarının kaynağı olarak görülmüş, bunun en önemli nedeni olarak üniversitenin idari özerkliği gösterilmiştir. Bu anlayışla 12 Eylül düzenlemeleri yükseköğretim sistemini temelden sarsacak değişikliğe uğratmış ve sıkıyönetim uygulamalarıyla da binlerce üniversite mensubu işten atılmıştır. Askerî darbelerin yükseköğretime etkilerinin ayrıntıları üzerinde durmadan önce Türkiye’de yükseköğretimin temeline ve niteliğine bir göz atmakta fayda vardır.

6.1. İstanbul Darülfünununun 27 Mayıs’a Kadar Üniversite-İktidar İlişkisi ve Özerklik Prensibi

Genel bir ifadeyle üniversitenin idari ve bilimsel özerklik prensibindeki amaç, üniversitelerin bilimsel çalışmalarını, eğitim ve öğretim faaliyetlerini siyasal çevrelerin ve özellikle iktidarın etkisine kapatmak, üniversitelerin çalışmaları ile eğitim ve öğretimini her türlü dış etkilerden uzak bir ortam içerisinde sürdürmelerini sağlamaktır. Cumhuriyet Türkiye’si Osmanlı’dan özerk bir üniversite devralmıştır. İstanbul Darülfünunu 1919’da akademik ve 1922’de de idari özerkliğe kavuşmuştur. Cumhuriyet Türkiye’sinin tek üniversitesi olan İstanbul Darülfünunu geniş bir akademik ve idari özerkliğe sahip olarak faaliyetlerini 1933 yılına kadar sürdürmüştür.¹²¹³ Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hükümet ve ona yakın çevrelerde, Darülfünunun kendisinden beklenen görevleri yerine getiremediği görüşü giderek kuvvetlenmiştir. Bu kuruma başlıca iki eleştiri yöneltilmeye başlanmıştır. Birincisi, Darülfünunda orijinal, ciddi, toplumun gereksinmelerini yanıtlayacak yararlı bilimsel çalışmalar yapılmadığı yönündeydi.¹²¹⁴ İkincisi ise “her sahada inkılaplar geçiren yeni Türkiye’de Darülfünunun memleket hayatının umumî gidişine uygun” bir gelişme gösteremediği¹²¹⁵, inkılaplara kayıtsız kaldığı ve olumsuz bir tutum takındığıydı.¹²¹⁶ 1932’lere kadar Darülfünunun konusu ile ilgili

¹²¹¹ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1933, s. 5.

¹²¹² İlhan Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s. 153.

¹²¹³ Ernest E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi*, C. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1998, s. 815.

¹²¹⁴ Katoğlu, agm., s. 424.

¹²¹⁵ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1933, s. 5.

¹²¹⁶ Katoğlu, agm., s. 424.

tartışmalar Mecliste ve basında daima güncelliğini korumuştur. En sert eleştiriler, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir) gibi yazarların çıkardığı *Kadro* dergisinden gelmekteydi. Kadroculara göre Darülfünun devrimi anlayamamış ve onun gerisinde kalmıştı.¹²¹⁷ Hükümet, üniversite reformu için incelemeler yaptırmak, alınacak önlemleri tespit etmek üzere, uzman ve danışman olarak Cenevre Üniversitesinden Profesör Albert Malche'yi getirtti. Malche, Darülfünunu ve bazı yükseköğretim kuramlarını inceledikten sonra 29 Mayıs 1932 tarihinde 66 sayfalık bir rapor sundu. Malche'nin raporu, Darülfünunu inkılâpçı olup olmadığı açısından değil, öğretim ve yayın başarısı açısından eleştirmişti. Rapor uzun bir çalışmadır ve Darülfünunla ilgili ayrıntılı saptamaları içermekte ve çok çeşitli eleştiriler getirmektedir.¹²¹⁸ Bu rapor hükümetin 1933 üniversite reformuna dayanak teşkil etmiştir. Hükümet, o güne kadar Darülfünuna yöneltilen eleştirileri, Malche'nin raporunda belirtilen yetersizlikleri de dikkate alarak 1933'te üniversite ile ilgili köklü bir reform yaptı. Diğer taraftan reformun odak noktasının daha çok inkılâpçılık olması ve Darülfünunun öğretim kadrosunda yapılan tasfiye, yapılan düzenlemeye siyasal bir nitelik katmış, tasfiye edilenlerin karşı devrimci olduğu kanısını uyandırmıştır.¹²¹⁹ Çıkarılan 2252 sayılı Kanun ile İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün kuruluşlar, teşkilat ve mevzuatıyla birlikte kaldırıldı.¹²²⁰ Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul Üniversitesi adı ile yeni bir üniversite kurmakla görevlendirildi. Bu köklü reform hareketi Türk yükseköğretim hayatında yeni bir dönem açtı. Bu düzenlemeyle, üniversitenin özerkliği kaldırıldı ve Maarif Vekilliğine bağlandı. Rektör Ankara tarafından atandı. Yeni düzenleme ile Darülfünunun öğretim kadrosu geniş ölçüde tasfiye edildi. Mevcut 155 öğretim elemanından 96'sı kadro dışı bırakıldı.¹²²¹ Tasfiyeden dolayı boşalan kadroların bir kısmı Hitler rejiminden kaçan birçok Alman profesörünün getirilmesiyle dolduruldu.¹²²² Bu tasfiye 27 Mayıs döneminde 147'lerin üniversiteden atılmasına örnek teşkil etmiş olabilir. Bununla birlikte, hükümet, açıkça rejim aleyhtarı beyanlar ve hareketler dışında akademik özgürlüğe özen göstermiştir.¹²²³

6.1.1. Üniversitenin Yeniden Özerkliğine Kavuşması: 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu

1939 yılından itibaren üniversitede, özerklik, öğretim üyesi yetiştirilmesi, öğretim üyelerinin koşullarının iyileştirilmesi gibi talepler dile getirilmeye başlanmıştır.¹²²⁴ Bu talepler doğrultusunda üniversite sisteminde reform yapılması gündeme gelmiş, çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Konuyla ilgili İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Sıddık Sami Onar tarafından hazırlanan 1 Nisan 1945 tarihli raporda, 1933 reformu ile kurulan modelin işlevini tamamladığı, mevcut merkezîyetçi yönetim anlayışının bırakılarak fakültelerin ve üniversitelerin tüzel kişiliklerinin tanınması, böylece bilimsel, idari ve mali özerkliğin sağlanması ifade ediliyordu.¹²²⁵ Uzun hazırlıkların sonucunda 1946 yılında 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarıldı.¹²²⁶ Bu Kanun İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve henüz kurulan Ankara Üniversitesine bilimsel ve idari özerklik veriyordu. Her ne kadar bütçe ve atamalar konusunda Milli Eğitim Bakanının onayını alma

¹²¹⁷ Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Yay., Ankara, 2000, s. 231.

¹²¹⁸ Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de...*, C. 1, ss., 229-295.

¹²¹⁹ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 128.

¹²²⁰ *Resmi Gazete*, Sayı: 2420, 6 Haziran 1933.

¹²²¹ "İrfan hayatımızda bir inkılap: Üniversite Açıldı", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1933.

¹²²² Katoğlu, agm., s. 426.

¹²²³ Weiker, age., s. 70.

¹²²⁴ bk. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de...*

¹²²⁵ Mete Tunçay, "1946 ve Sonrasında Üniversite", *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi*, Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2007, s. 318.

¹²²⁶ *Resmi Gazete*, Sayı: 6336, 18 Haziran 1946.

zorunluluğu halen devam etse de 1933'teki merkeziyetçilik prensibinden vazgeçilerek üniversitelere geniş bir özerklik verilmekteydi. Kanunun birinci maddesinde; “üniversiteler, fakültelerden, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş, özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleridir” ifadesi yer almaktaydı. Kısacası, özerklik, bu defa kanunla ve ağırlıkla üniversite kavramının bir parçası kılınmıştır. Yasa, “üniversitelerin yüksek bilimleri öğretmek ve bilim kollarında uzmanlar yetiştirmek görevlerinin yanı sıra ve daha üstün bir önemle bilimsel çalışma ve araştırmalar yapmak” gibi ifadelere yer vererek öğretim kadar araştırmaya da ağırlık vermiş, öğretimin araştırma ile desteklenmesini ve ülke sorunlarına yönelmesini öngörmüştür.¹²²⁷

1946 Üniversiteler Kanununun en önemli hükmü özerklik prensibiydi. Kanunun gerekçesinde evrensel düzeyde üniversitelerin yönetim şekillerinde genel bir sistem olmadığı, her ülkenin ekonomik ve toplumsal koşullarına göre üniversite yönetim şekillerinin farklılıklar gösterdiği fakat bununla birlikte bazı ortak yönlerinin olduğu ifade edilmekteydi. Üniversite yönetimlerindeki bu ortak yönlerden başlıcasının üniversitelerin bilimsel, yönetsel özerkliklere sahip oldukları tespiti yapılmaktaydı.¹²²⁸ Bu anlayışla hazırlanan 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile Türkiye’de üniversitenin özerkliği geleneğinin yerleşmesi açısından önemli bir adım atılmıştır. Fakat söz konusu Kanun ile üniversitelere verilen özerkliğin önemli bir güvence getirmediği, üniversitelerin temel sorunlarının sadece kanun tekniğiyle çözülemeyeceği kısa süre sonra anlaşılacaktır. 1946 Kanunu ile üniversitelere tanınan idari ve bilimsel özerkliğe ilk müdahale CHP hükümetinden gelmiştir. 1948 yılında hükümet, solcu eğilimleri dolayısıyla Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinden bazı öğretim üyelerinin üniversiteden atılmasını istemiştir. Üniversite, özerklik prensibine dayanarak bu talebi reddedince, Milli Eğitim Bakanı, üniversitelerin özerkliğini kaldırmakla tehdit etmiştir. Ardından farklı bir formül bulunmuş, hükümet söz konusu öğretim üyelerine ait kürsülerin bütçe tahsisatını kesmek yoluyla söz konusu öğretim üyelerinin işten çıkarılmasını sağlamıştır.¹²²⁹

Burada belirtmek gerekir ki uygulamadaki birçok aksaklığa rağmen 1946’dan itibaren benimsenen özerklik prensibini zedeleyici düzenlemeler en fazla askerî darbeler döneminde görülecektir. 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu, askerlerin müdahalesi olmadan sivillerin çıkardığı, üniversite sistemini düzenleyen son kanun niteliğindedir. Bu Kanundan sonra çıkarılan 12 Mart dönemindeki 1750 sayılı Kanun üniversitenin özerkliğini zedeleyici bir görüşe dayandırılmıştır. 12 Eylül döneminde çıkarılan 2547 sayılı kanun ile üniversitenin idari özerkliği kaldırılmış, üniversitelerde araştırmadan daha çok öğretim ön plana çıkarılmıştır.

6.1.2. Demokrat Parti ve Üniversiteler

Demokrat Parti, 1946’da kuruluşundan 1950’de iktidara gelişine kadar ve iktidarının ilk yıllarında üniversite özerkliğinin en güçlü savunucularından biriydi. Dahası 1946 Üniversiteler Kanununun Meclisten geçmesinden büyük bir rol oynamıştı. Aynı zamanda 1946-1950 döneminde üniversite çevreleri ve aydın kesim de muhalefetteki DP’yi desteklemekteydi. Fakat 1953’te seçimler yaklaşırken üniversitenin partizanca siyaset üretmeye başlayarak hükümeti eleştirmesi, profesörlerin, kliklerin, akademik ve politik faaliyetler arasında asgari bir ayırım yapmadan siyasetle uğraşmaları DP’nin üniversitelere bakış açısını değiştirmeye başlamıştı.¹²³⁰ DP’ye yakın bir yazarın ifadesiyle “profesörlerin

¹²²⁷ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin...*, s. 147

¹²²⁸ Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de...*, C. 2, s. 816.

¹²²⁹ Adnan Adıvar, dönemin Milli Eğitim Bakanının söz konusu hocaların üniversiteden atılmaması durumunda “üniversite muhtariyetini ilga edecek bir satırlık kanun maddesini cebinde taşıdığını iftiharla arkadaşlarına” söylediğini aktarır. A. Adnan Adıvar, “Üniversite Muhtariyeti”, *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1955 s. 2.

¹²³⁰ Weiker, age., s. 70-71.

talebelere verdikleri derslerde alenen iktidara hücum etmeleri, her fırsatta, millet tarafından beğenilmeyerek düşürülmüş bulunan CHP'yi övmeleri...üniversite öğrencilerinin iktidara düşman tarzda yetiştirilmeleri” hükümetin üniversiteye karşı tutumunu değiştirmiştir.¹²³¹ Bu nedenle DP ile üniversiteler arasındaki kopuş, hükümetin çıkardığı üç kanunla hızlanmış. 1953'te çıkartılan 6185 sayılı kanunla, “siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanlar üniversite öğretim meslekinden çıkarılır. Bu gibilerin akademik unvanlarını taşıyıp taşıyamayacakları üniversite senatolarınca ayrıca karar altına alınır.” şeklinde düzenleme yapılarak, üniversitede öğretim üyesi olmak ve kalmak için gereken niteliklerden birinin, kişinin kendisini bilimsel ve eğitici konularda çalışma ile sınırlandırması ve aktif, partizan siyaset ile ilgili olmaması olduğunu hükme bağladı.¹²³² 1954'te çıkartılan 6422 sayılı Kanun, hükümete, yirmi beş yıllık hizmet süresini doldurmuş bütün mülki memurları mecburi emekliliğe tabi tutma yetkisi verdi.¹²³³ Aynı yıl çıkartılan 6435 sayılı Kanun ise, bütün devlet memurlarının kendilerini atayan yetkili makam tarafından, temyiz hakkı tanınmaksızın işten uzaklaştırılabilmelerini sağladı.¹²³⁴ Bu kanunla üniversite mensupları senatonun görüşü alındıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığının emrine alınarak işten uzaklaştırılabileceklerdi.¹²³⁵

Söz konusu bu üç kanun, üniversiteler tarafından akademik özgürlüğe karşı girişilmiş, kabul edilemez bir saldırı olarak yorumlandı. 6435 sayılı Kanun en az dört durumda uygulandı. Hükümetin uygulamalarını “demokrasi değil, kakorasi” olarak adlandıran Bülent Nuri Esen işten uzaklaştırıldı. Eylül 1955'te, İstanbul Üniversitesi iktisatçılarından Osman Okyar görevden alındı. Okyar bir dergiye yazdığı “Amerikan Yardım Kapasitesinin de Bir Sınırı Olabilir” başlıklı makalede hükümetin iktisadi politikalarını eleştirmişti.¹²³⁶ 1956'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu, 1956-1957 akademik yıl açış konuşmasında hükümeti, iktisat doçenti Aydın Yalçın'ın terfiini reddi nedeniyle kinadığı için Bakanlık emrine alındı.¹²³⁷ Ancak asıl neden Feyzioğlu'nun *Forum* dergisinde hükümet aleyhine yazdığı yazılardı. Aydın Yalçın'ın eşi *Forum* dergisinin sahibi ve yayıncısıydı. *Forum* dergisi üniversite ile Menderes hükümeti arasındaki ilişkileri kopuş noktasına getiren yayın organlarının başında geliyordu. CHP ile bağlantısı olduğu bilinen Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden bazıları bu derginin yazı işleri ve yazar kadrosuna dâhildi. Bu dergide, hükümetin ekonomik, sosyal ve politik siyasetini eleştiren yazılar çok şiddetliydi. Hükümetin üniversitelerin özerkliğine, basına ve muhalefete karşı attığı adımlar arttıkça *Forum* dergisinin hükümete saldırıları da doğal olarak şiddetleniyordu. 1956 sonbaharında Turhan Feyzioğlu'nun görevden uzaklaştırılması olayına üniversitelerin tepkileri karışık oldu. Gerek fakülte öğretim üyeleri, gerek öğrenci grupları hükümeti protesto ettiler ama *Forum* öğretim üyelerine toplu istifa çağrısında bulundu ve bu çağrıya birkaç kişi dışında kimse kulak asmadı.¹²³⁸ 1 Şubat 1958'de ise, üniversitede hükümet aleyhine propaganda yaptığı gerekçesiyle hukuk profesörü Hüseyin Nail Kubalı Bakanlık emrine alındı.¹²³⁹ 10 Nisan'da

¹²³¹ Erer, age., s. 162-163.

¹²³² “Üniversiteler Kanununun 46 nci maddesinin (d) fıkrasının değiştirilmesi hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 8469, 28 Temmuz 1953.

¹²³³ *Resmi Gazete*, Sayı: 8738, 25 Haziran 1954.

¹²³⁴ Metin Hepar, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yay., Ankara, 2012, s. 187.

¹²³⁵ “Bağlı buldukları teşkilât emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacaklar hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 8749, 8 Temmuz 1954.

¹²³⁶ Weiker, age., s. 71-72.

¹²³⁷ Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1992, s. 124-125. Feyzioğlu'na gönderilen yazıda: “Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı ve idare hukuku profesörü Dr. Turhan Feyzioğlu, 6435 sayılı kanunun ikinci maddesi gereğince bakanlık emrine alınmıştır...” denilmekteydi. *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1956, s. 1-5.

¹²³⁸ Weiker, age., s. 72-73.

¹²³⁹ Weiker, age., s. 72-73.

kürsüsüne tekrar dönen Kubalı, hükümet aleyhine çok sert bir konuşma yapınca bu kez İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafınca bir ay üniversiteden uzaklaştırma cezası aldı.¹²⁴⁰ Tüm bunlara rağmen üniversite DP iktidarının önde gelen muhalifi olmaya devam etti.

DP ile üniversiteler arasındaki çatışma akademik özgürlük ve özerklik etrafında şekilleniyordu. Ancak temel sorun, üniversitelerin kendileri partizanca politikalarda yer alabildikleri halde, siyasal topluluğun geri kalan kısmının üniversitelerin akademik dokunulmazlığını ve özerkliğini sınırlandırmasına karşı oluşuydu. Üniversite özerkliğinin nerde başlayıp nerde bittiği, sınırlarının belirsiz oluşu da öğretim üyelerinin ve öğrencilerin partizanca sayılabilecek faaliyetlere sık sık, doğrudan doğruya katılmalarının önünü açıyordu. Böyle olunca DP iktidarı ile üniversitenin çatışması 1956'dan itibaren hızlanarak devam etti ve 1960 nisan ve mayısında doruğuna ulaştı.¹²⁴¹ Üniversite-iktidar çatışmasından dolayı süregelen eylemler 27 Mayıs darbesinin başlıca dayanak noktalarından biri oldu.

6.1.3. 27 Mayıs'a Giden Süreçte Darbe Öncesi Koşulların Oluşmasında Öğrenci Gençliğin Rolü

1960 yılına gelindiğinde Ankara ve İstanbul üniversiteleri artık tam anlamıyla parlamento dışı muhalefetin merkezi haline gelmiş bulunuyordu. Basın ve üniversitelerdeki aydın muhalefeti siyasal ortamı oldukça gerginleştirmişti. Bu sırada hükümet, daha baskıcı bir politikaya başvurarak her türlü eleştiriyi baskı yolu ile sindirmeye yönelmiş, basın ve sendikaları baskı altına almış ve çok sayıda gazeteciyi de tutuklatmıştı.¹²⁴² Hükümet, CHP'nin muhalefetine karşı da harekete geçti ve 12 Nisan'da DP Grubu "CHP'nin yıkıcı ve gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin, memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetini...memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerini...matbuat meselesini adli ve idari mevzuatı ve bunların ne suretle tatbik edilmekte oldukları" konularını soruşturmak için üç ay süreyle çalışacak bir tahkikat komisyonunun kurulacağını açıkladı.¹²⁴³ 18 Nisan'da DP'nin önergesi Mecliste kabul edildi. Önergenin kabulü üzerine muhalefetin "yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı" faaliyetlerini incelemek ve Meclise bildirmek üzere bir tahkikat komisyonu oluşturuldu. Komisyon yayımladığı ilk üç bildiriye, soruşturmanın selameti için bütün siyasi partilerin her türlü faaliyetlerinin durdurulduğu, TBMM'deki Komisyonla ilgili görüşmeler ve Komisyonun aldığı her türlü karar, tedbir ve faaliyetlerinin yayımlanmasının yasak olduğunu bildirdi.¹²⁴⁴ Ardından 27 Nisan'da "Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanunu" çıkarıldı. Kanun, Meclis komisyonuna bütün adli yetkilerin yanı sıra gazete ve matbaa kapatmak, soruşturma ile ilgili bütün evrak ve dokümanlara el koymak gibi geniş yetkiler tanımaktaydı.¹²⁴⁵ Böylece CHP ile DP arasındaki gerginlik doruk noktasına ulaştı.

Yükselen siyasi tansiyon CHP'nin yanında yer alan üniversiteye anında yansdı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Tarık Zafer Tunaya, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Doç. İsmet Giritli, hükümetin bu icraatının Anayasa'ya ve demokrasi ilkelerine aykırı olduğunu, siyasi ve basın özgürlüklerini ortadan kaldırdığını açıktan ifade ettiler. Öğretim üyelerinin bu açıklamaları muhalif basında geniş yer buldu.¹²⁴⁶ Bu öğretim üyeleri derslerinde de aynı tavrı takındılar. Hukuk fakültesi

¹²⁴⁰ Erer, age., s. 334-335.

¹²⁴¹ Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, s. 124-125.

¹²⁴² Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 200-209; Weiker, age., s. 73.

¹²⁴³ "CHP İçin Meclis Tahkikatı Açılıyor" *Milliyet*, 13.04.1960.

¹²⁴⁴ *Milliyet*, 19.04.1960.

¹²⁴⁵ "Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun" *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 13, İçtima: 3, Devre: 11, İnikat: 61, 27.04.1960.

¹²⁴⁶ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1960.

öğrencilerinin Tahkikat Encümeninin oluşturulmasıyla ilgili kanuna saygı duyulup duyulmayacağıyla ilgili soruya Prof. Kubalı, “Anayasa’ya saygı göstermesini beklediğimiz kanun vazınının vicdanında her şeyden evvel vatandaş sevgisi olmak lazımdır” cevabını vermiştir. Yine öğrenciler Prof. Velidedeoğlu’na Tahkikat Encümeniyle ilgili düşüncelerini sorduklarında Velidedeoğlu, “...hakiki bir hukukçu olarak yüzümüzün gülmeyeceği bir devreye girdik. Maalesef biz bu Fakülte’den içi boş, dışı hukuk diploması ile cilalı insanlar mezun etmişiz. Eğer yarın memleket hizmetine atıldığımızda sizler de bu şekilde hareket ederseniz hocalık hakkım size haram olsun”¹²⁴⁷ şeklinde konuşmuştur. Öğretim üyelerinin bu tavrı öğrencileri cesaretlendirmekteydi.

CHP, üniversite öğrencileri arasında önemli bir desteğe sahipti.¹²⁴⁸ CHP, Parti Gençlik Kolları, Devrim Ocakları, Mustafa Kemal Derneği gibi oluşumlarla üniversite gençliği arasında örgütlenmiş ve güçlü bir taraftar kitlesine kavuşmuştu. CHP’nin aksine DP üniversite çevrelerinin sağlam desteğinden yoksundu ve üniversitelerin muhalefetiyle karşı karşıyaydı.¹²⁴⁹ 28 Nisan 1960’ta başlayan hükümet karşıtı öğrenci gösterilerini, çekirdeğini CHP gençlik kollarının oluşturduğu bir grup öğrenci yönlendirmekteydi.¹²⁵⁰

28 Nisan’da İstanbul Üniversitesinde olaylar CHP Gençlik Kollarının miting düzenleme girişimiyle başladı.¹²⁵¹ Sabahın erken saatlerinde İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanan 200 kadar öğrenci diğer öğrencilerin de desteğini sağlamak için İktisat ve Hukuk Fakültelerine dağıldılar. Hukuk Fakültesinde ders esnasında mikrofonu eline alan partizan bir öğrenci, “artık burada oturup hukuk dersi dinlememizin manası kalmamıştır. Tahkikat Encümenine verilen yetkiler hukukçuların şeref ve haysiyetlerine ağır bir darbe indirmiştir. Bizi dışarıda hürriyet mücadelesi beklemektedir.”¹²⁵² diyerek diğer öğrencileri eyleme katılmaya çağırmıştır. Bu tür konuşmaların ve bildirimlerin etkisiyle kısa süre içerisinde bir araya gelen binlerce öğrenci “Kahrolsun Menderes!”, “Menderes istifa!” sloganlarıyla hükümet aleyhine gösteriye başladığında hükümet şaşkınlık içerisinde hareketsiz kaldı ve sert önlemlerle gösterilere müdahale etti.¹²⁵³ İlk olaylarda bir öğrenci hayatını kaybetti ve 40 kişi yaralandı ve birçok öğrenci tutuklandı. Rektör Sıddık Sami Onar olaya müdahale etmeye kalkışınca polis tarafından tartaklandı. Polisin sert müdahalesi sonucunda olaylar çığırından çıkmaya başlayınca takviye için ordu birlikleri üniversiteye getirildi.¹²⁵⁴ 28 Nisan’da İstanbul’da başlayan gösteriler ertesi gün Ankara’ya da sıçradı. 29 Nisan’da Ankara’da başlayan öğrenci gösterilerinin ağırlık merkezi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleriydi.¹²⁵⁵

Nihayet Anayasa’ya aykırı olarak baskı yapmak amacı ile kurulduğu iddia edilen Meclis Komisyonuna karşı gösteri yapan öğrenci hareketi, hükümeti sıkıyönetim ilan etme noktasına getirdi. Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetim ilan edildi¹²⁵⁶, üniversitelerin ve yüksekokulların 29 Nisan’dan itibaren bir ay kapatıldığı bildirildi. Üniversite öğrenci yurtlarının boşaltılması ve taşralı öğrencilerin evlerine dönmeleri emredildi.¹²⁵⁷ Ankara ve İstanbul’daki olaylarla ilgili haber yapılması ve fotoğraf yayımlanması yasaklandı.¹²⁵⁸ Basına yasak konulması bilgi kirliliğini de beraberinde getirdi ve hükümeti daha da zor

¹²⁴⁷ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, C. I, s. 15.

¹²⁴⁸ Özdağ, age., s. 153.

¹²⁴⁹ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yay., İstanbul, 2014, s. 119-121.

¹²⁵⁰ Özdağ, age., s. 153; Dursun, age., s. 42-43.

¹²⁵¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 342.

¹²⁵² Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 19.

¹²⁵³ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri...*, s. 119-121.

¹²⁵⁴ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s., 20-22.

¹²⁵⁵ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 58.

¹²⁵⁶ “İstanbul ve Ankara’daki Hadiseler Üzerine Dün Bu 2 Şehirde Örfi İdare İlan Olundu”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1960.

¹²⁵⁷ “İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı 4 Numaralı Tebliği”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1960.

¹²⁵⁸ “İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı 1 Numaralı Tebliği”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1960, s. 5.

durumda bıraktı. Olaylarla ilgili yalan yanlış birçok tahrik edici şiddet haberleri yayıldı. İstanbul'da kanlı olayların yaşandığı, Rektör Sıddık Sami Onar'ın öldürüldüğü, öğrencilerden ölenlerin sayıca fazla olduğu yayılan dedikodular arasındaydı.¹²⁵⁹ Gerçekte ise gösterilerde kaza eseri iki öğrenci hayatını kaybetmişti.¹²⁶⁰

Menderes radyo konuşmalarında, Ankara ve İstanbul'daki olayları "...memleketin huzuruna, asayaşına ve selametine karşı girişilmiş ve vahim bir suikast" olarak değerlendirdi. Menderes çıkan olayların "bir tahrik ve tertip eseri..." olduğunu, yaklaşan seçimleri kaybedeceğini anlayan CHP'nin DP'yi gayrimeşru yollarla devirmeye çalıştığını, "Balkan komiteciliği usulleriyle ihtilal" çıkarmaya yeltendiğini, olayların Tahkikat Komisyonunun kurulması yüzünden meydana geldiği, Anayasa'nın ihlal edildiği iddialarının bilinçli bir şekilde ortaya atılmış yalanlardan ibaret olduğunu belirtmekteydi.¹²⁶¹ Menderes'in olayları tahlil şekli doğru bir çözüm yolu bulmayı zorlaştırmaktaydı. Üniversitelerin hükümet aleyhine gösteri ve eylemleri sürdükçe Menderes'in konuşmalarının tonu da sertleşmekteydi. 18 Mayıs'ta Manisa Turgutlu'da konuşan Menderes, gösterilere katılan üniversite öğretim üyelerini ve öğrencileri sert bir şekilde eleştirdi. Menderes konuşmasında, Anayasa'nın ihlal edildiğini, özgürlüklerin yok edildiğini, üniversite özerkliğinin ihlal edildiğini ileri süren öğretim üyelerinin, 1950'den önce Anayasa'dan, özgürlüklerden, serbest seçimlerin yapılmadığından bahsetme cesareti bile gösteremediklerini, bunların "Halk Partisinin devrinde istipdadın karşısında iki büklüm" olduklarını ifade etti. 1946-1950 dönemindeki demokrasi mücadelesinden bahseden Menderes, "hürriyet devrinin" kendi iktidarları tarafından getirilmesine rağmen, üniversitelerin hükümet aleyhindeki haksız muhalefetiyle karşılaştıklarını ileri sürdü:

Hürriyet devrini biz getirdik. Bu devir D.P. ve Türk milletinin mücadelesiyle geldi. Şimdi bu gün bu derece hürriyet perver, hak ve hukuk bahsinde bu derece titiz davranan bu zevat vaktiyle eski devirdeki tedrislerinde Anayasa'nın tatbikte olmadığından veya şu kanun veya şu icraatın Anayasaya uygun bulunmadığından bahseden veya hakiki demokrasinin ancak matbuat hürriyetiyle, çok partili bir siyasi hayatla, serbest seçimlerle kaim olduğunu söyleyen ve o günlerin gidişatını tenkid eden birkaç satır mevcut ise bunu bana isbat edecek zevata karşı özür dilemeğe amadeyim.¹²⁶²

Üniversitelerin özerklik prensibini uygulama şeklini eleştiren Menderes, üniversitedeki özgürlüklerin üniversiteyi tahakkümleri altına alan bazı zümreler tarafından yok edildiğini, "doçentlere, asistanlara, söz hakkı itiraz hakkı" verilmediğini ifade etti: "Genç asistanlar, doçentler, profesör namzetleri itiraz hakları dahi olmadan istinafsız, temyizsiz verilecek kararlara boyun eğmeye mahkûmdurlar. Üniversiteyi adeta kendilerine hasretmiş bir zümre hürriyeti oradan çıkarmış, hürriyeti üniversitenin içinde yok etmiş ve üniversiteyi adeta kasıp kavurmaktadır." Yine aynı konuşmasında Menderes, öğretim üyelerinin özerklik adı altında "cüppelerini bir zırh gibi sırtlarına geçirip" devlet ve hükümet işlerine karışmaları, "kanun hilafına memleket zararına" hareket etmeleri durumunda "üniversiteye girmek değil kürsülerine kadar" gidilebileceğini ifade etti.¹²⁶³ Üniversite senatoları, Menderes'in kendilerine yönelik takındığı bu tavrı protesto etmek için çeşitli toplantılar yaptılar.¹²⁶⁴ İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin yaptıkları sessiz yürüyüş ve protesto ile ilgili 26 Mayıs'ta Eskişehir'deki konuşmasında Menderes, "Bedbaht ve aldatılmış insanlar, bu zümreden, şu zümreden kiralanan bir takım kara cübbe giymiş kuklalarla, aldatılmış, iğfal edilmiş masum vatandaşların, milletin rağmena harekete

¹²⁵⁹ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 89.

¹²⁶⁰ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 121.

¹²⁶¹ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, ss. 101-137.

¹²⁶² Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, ss., 133-137.

¹²⁶³ "Başbakan, Üniversite Profesör ve Öğrencilerine Sert Bir Lisanla Çattı", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1960; Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 133-136.

¹²⁶⁴ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 252-253.

geçmiye teşebbüs etmelerinin akıbeti elbette Milletçe tayin edilecektir.”¹²⁶⁵ ifadelerini kullanacaktır.

28 Nisan günü İstanbul’da olaylar patlak verdiğinde, belirginleşen şey ordunun göstericilerin yanında ve hükümetin karşısında olduğuydu. Hükümet, öğrenci gösterilerinin muhalefete mensup bazı unsurlar ve muhalefet gençlik teşkilatları tarafından özellikle üniversite gençliği üzerinde girişilmiş olan propagandalar sonucunda meydana geldiği şeklinde değerlendirdiğinden¹²⁶⁶, ordu içerisinde gizli örgütlerin hükümet aleyhine davranışlarını gözden kaçırmış görünmektedir. Öğrenci eylemlerine karşı polisin şiddet kullanması ve diğer taraftan ordunun silah kullanma, öğrencileri gözaltına alma konusunda isteksiz olması, hükümetin otoritesini daha da sarsmaktaydı.¹²⁶⁷ Ordu birliklerinin gösterilere müdahale etmesindeki isteksizliği ve subayların zaman zaman polisin müdahalesini engellemesi, uzun süreden beri ordu içerisinde oluşan gizli cuntalara mensup subayların yönlendirmesinden kaynaklanmaktaydı. 28 Nisan’da başlayan öğrenci gösterileri üzerine, darbeci subaylar, bekledikleri ortamın tam anlamıyla olgunlaştığını düşünmekteydiler.¹²⁶⁸ Gizli örgüte mensup olan Orhan Erkanlı, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının elindeki en önemli birliklerden birisi olan 3. Zırhlı Tugayına mensup subaylarla yaptığı toplantıda, sıkıyönetim birlikleri olarak görev yaparken, halka ve özellikle öğrencilere karşı hoşgörülü davranma, şiddet kullanmaktan kaçınma ve ateş emirlerine kesinlikle itaat etmeme kararlarını aldırır.¹²⁶⁹ Yine gizli örgüte mensup Mehmet Özüğüneş, Ahmet Yıldız, Numan Esin gibi subaylar İstanbul’da sıkıyönetimde kilit yerlere getirilmişlerdir.¹²⁷⁰

Hükümetin ve sıkıyönetimin aldığı önlemlere rağmen Ankara ve İstanbul ve zaman zaman İzmir’deki öğrenci aktivizmi durdurulamadı ve üniversitenin dışına taşarak devam etti. Günlük olaylar durumuna gelen öğrenci gösterileri, 27 Mayıs darbesine önemli bir zemin hazırladı. Üniversite öğrencileri doğrudan 27 Mayıs darbesine katılmamışlarsa da yaptıkları gösterilerle, darbe öncesinin gergin ortamının yaratılmasında önde gelen bir rol oynamış oldular. Yaklaşık bir ay süren ve hükümetin silah zoruyla devrilmesine katkıda bulunan bu öğrenci gösterileri, daha sonra 1960’lar boyunca meydana gelecek öğrenci hareketlerine ideolojik bir zemin de hazırlayacaktır.

6.2. 27 Mayıs Rejiminin Üniversiteleri Etkileyen Karar ve Tutumları

Üniversite-iktidar çatışmasından dolayı süregelen eylemler, 27 Mayıs darbesinin başlıca dayanak noktalarından biri oldu. Dahası 27 Mayıs bir anlamda üniversitede başlayan ve üniversitenin desteğiyle sürdürülen bir hareket niteliğine dönüştü. Celal Bayar’a göre, bu durum, ordunun tarihi bir geleneği tekrarlamasından ileri gelmekteydi. Siyasi otorite çevresinde daima ilmi temsil edenlerle ittifak kurarak mevcut iktidarı tasfiye etme geleneği, Osmanlı döneminde Yeniçeri Ocağı -medrese ittifakı ile gerçekleşirken, benzer bir şekilde 27 Mayıs’ta ordu-üniversite ittifakı ile gerçekleşiyordu.¹²⁷¹ İlhan Tekeli’ye göre ise üniversite 1950-1960 yılları arasında sivil ve askerî bürokrasiyle birlikte, ekonomik açıdan toplumun en hızlı kaybeden kesimi haline gelmişti. Bu nedenle hem öğrencilerin hem de öğretim üyelerinin daha önce görülmedik şekilde siyasal eylemlerin içine girmelerine neden olmuştur.¹²⁷²

¹²⁶⁵ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 141.

¹²⁶⁶ Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, s. 251.

¹²⁶⁷ “27 Mayıs Hareketi Nasıl Hazırlandı”, *Cumhuriyet*, 28.05.1960, s. 5.

¹²⁶⁸ Coşar ve İpekçi, *İhtilalin İçyüzü*, s. 108.

¹²⁶⁹ Erkanlı, *Askeri Demokrasi*, s. 17-18.

¹²⁷⁰ Coşar ve İpekçi, *İhtilalin İçyüzü*, s. 108-109.

¹²⁷¹ Celal Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi*, haz. İsmet Bozdağ, Emre Yay., İstanbul, 1991, s. 12-13.

¹²⁷² Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin...*, s. 172.

Askerî rejim öncelikle DP ile üniversiteler arasında süregelen tartışmaları temel olarak geniş çaplı bir propaganda başlattı. DP'nin kırk milyon lira harcayarak Harbiye ve üniversiteyi imha etmek için plan hazırladığı, bilime ve bilim adamına saygı duymadığı, DP için bilim adamının “*cübbeli kukla*”dan başka bir şey ifade etmediği, “*hürriyet*” isteyen öğrencilere ateş edildiği, ordunun siyasi amaçlar için kullanılarak üniversite özerkliğini ihlale zorlandığı gibi argümanlar gerçeklik bağlamından kopararak öne sürülüyordu. 27 Mayıs'tan sonra ise bilimin ve bilim adamının toplum içerisindeki itibarının yeniden iade edildiği ifade ediliyordu.¹²⁷³

27 Mayıs darbesinin ilk günlerinden itibaren bir üniversite-ordu yakınlaşması oluştu ve üniversite, askerî yönetime önemli derecede destek sağladı. Bu destek ve yakınlaşma, askerî yönetimin her alanda reform yapma arzusundan dolayı üniversitelerde, yükseköğretim sisteminin köklü bir reformdan geçirilmesi noktasında büyük bir umut da doğurmuştu. Ancak çok geçmeden askerî rejimin tutarsız uygulamalarından dolayı, üniversiteler büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Askerî yönetim ise sivil hükümet işlerinin yürütülmesi noktasında üniversiteden önemli bir destek sağlamıştır. Yeni anayasayı hazırlama görevi Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki profesörlerden oluşan “Yüksek İlim ve Hukuk Heyeti”ne verildi.¹²⁷⁴ Anayasa'nın hazırlanması konusunda ordu üniversitenin yardımını, hatta üniversitenin girişimini ön plana aldı. Anayasa Komisyonu hazırladığı ilk raporunda “gayri meşru hale gelen idareye karşı girişilen hareketin meşru olduğunu”¹²⁷⁵ ifade ederek darbenin meşruiyetinin sağlanmasında oldukça önemli bir rol oynadı. Et Balık Kurumu buzhanelerinde ve çukurlarda bazı öğrenci cesetlerinin bulunduğu iddiası ile yürütülen propagandalarda en önde üniversite hocaları kullanıldı¹²⁷⁶ ve İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon bu konuyu araştırarak propagandaya destek oldu.¹²⁷⁷ İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın cumhurbaşkanlığı bile gündeme geldi.¹²⁷⁸ Karmaşık hükümet işlerinin yürütülmesi ve aynı zamanda hükümet dairelerinde danışman olarak görev alsınlar diye, İstanbul ve Ankara üniversitelerinden hemen personel talebinde bulunuldu.¹²⁷⁹ Ordunun idareyi ele almasından hemen sonra kurulan ilk sivil kabinede, herhangi bir siyasi partiye fazla yakınlaşmamış bazı öğretim üyeleri de yer almaktaydı. 27 Mayıs darbesinin “ihtilal”, darbenin getirdiklerinin de “devrim” olarak nitelenmesi yine üniversitelerin öncülüğünde olmuştur.¹²⁸⁰ Dönemin duygusuna uygun olarak, Ankara ve İstanbul üniversiteleri demokrasinin kurtarıcıları ve Silahlı Kuvvetlerden hemen sonra gelen bir kurum imajına kavuşmuştu.¹²⁸¹ İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, üniversite açış konuşmasında şöyle diyecektir: “Milli Birlik komitesi ve üniversite dün yan yana ve el ele oldukları gibi bu gün de yarın da aynı surette demokrasimizin, milli refahımızın ve huzurumuzun, emniyetimizin tahakkukuna çalışacaklardır.”¹²⁸²

6.2.1. Üniversitelerin 27 Mayıs Rejiminden Reform Talepleri

27 Mayıs 1960'a gelindiğinde halen yürürlükte olan 4936 sayılı ve 13 Haziran 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu, 14 yıllık uygulaması boyunca yükseköğretim sisteminde birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Söz konusu Kanun, üniversiteleri Alman

¹²⁷³ *Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal*, haz. Vecdi Bürün, Ekicigil Yayınevi, 1960, s. 18-23-47.

¹²⁷⁴ *Milliyet*, 28 Mayıs 1960.

¹²⁷⁵ *Resmi Gazete*, Sayı: 10540, 1 Temmuz 1960 ve *Resmi Gazete*, Sayı: 10541, 2 Temmuz 1960.

¹²⁷⁶ *Cumhuriyet*, 02-4 Haziran 1960.

¹²⁷⁷ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1960.

¹²⁷⁸ *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1960.

¹²⁷⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar...*, s. 30-31.

¹²⁸⁰ Nursen Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yay., İstanbul 1989, s. 199.

¹²⁸¹ Weiker, age., s. 74.

¹²⁸² *Milliyet*, 8 Kasım 1960.

sistemine göre düzenlemişti. Bu düzenlemeyle, başlarında ordinaryüs profesörlerin bulunduğu çeşitli alanlarda kürsüler oluşturulmuş, ordinaryüs profesöre ek ve onun altında bir fakülte kadrosu öngörülmüştür. Diğer taraftan Kanunda zorunlu olarak emekliye ayrılma hükmünün olmayışı ve nadir olarak kürsülerin boşalmasından dolayı terfi imkânları son derece sınırlı hale gelmiştir. Alt kademedeki bir öğretim üyesinin terfi etmesi için ancak birinin ölmesi gerektiği öne sürülüyordu ki bu, büyük bir oranda doğrudu. Süreç içerisinde üniversitelerde durumu daha da kötüleştiren, kliklerin oluşması, yeteksiz öğretim üyelerinin tutulması, üniversite disiplin ve ahlakında gittikçe artan bir bozulmanın oluşuydu.¹²⁸³ Ayrıca öğretim üyelerinin siyasi faaliyet ve beyanatlarından dolayı gerektiğinde emekliye sevk edilebilmesine dair 1953 tarihli düzenleme de halen yürürlükteydi ve bu düzenleme üniversite çevrelerinde ciddi rahatsızlığa yol açmaktaydı.¹²⁸⁴

Üniversitenin askerî darbeyle ve rejimle kurduğu ilişki son derece pozitif seyretmekteydi. Darbenin oluşturduğu atmosferin etkisiyle üniversite içerisinde bazı çevreler bir an önce üniversite konusunun ele alınması ve üniversitede bir tür reform yapılması konusunda MBK'yi teşvik etmeye başladılar. Özellikle İstanbul Üniversitesinden genç akademisyenler, Üniversiteler Kanununun yeniden ele alınarak düzenlenmesi ve gerek üniversite özerkliği prensibine gerekse bilimsel çalışma koşullarına uygun hale getirilmesi taleplerini dile getirmekteydiler. Genç akademisyenler, kadrolardaki tıkanıklık nedeniyle birçok yetenekli genç bilim adamının eylemsiz doçent ünvanıyla yetinmek zorunda kaldığını ve asistan kadrosunda görevlendirildiğini, doçentlere ve asistanlara hiçbir söz hakkı tanınmadığını, yeni kurulacak üniversite ve fakülteler için hiçbir eleman hazırlığı olmadığını ileri sürmekteydiler.¹²⁸⁵ Ayrıca 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun eskidiği, ihtiyaçlara cevap vermediği, profesör kliklerinin üniversiteyi tahakküm etmesine yol açtığını ve bu kliklerin genç bilim adamlarının önünü kapattıkları şeklindeki görüşler de öne sürülmekteydi.¹²⁸⁶

Diğer yandan bazı öğretim üyeleri ise üniversitede bir tasfiyenin gerekli olduğu konusunu da dile getirmekteydi ve bu yönde bir girişimin olması için MBK'den talepte bulunmaktaydılar. Ağustos 1960'ta özellikle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi içerisindeki huzursuzluklar patlak verip basına yansınca tasfiye talepleri de açığa çıktı. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'a ve MBK'ye bir mektup yazan Sosyoloji Doçenti Nurettin Şazi Kösemihal, üniversitede bir tasfiyenin zorunlu olduğunu ifade etmekteydi. Kişisel sorunlarından yola çıkarak üniversitenin sorunlarını anlatan Kösemihal, profesörlerin Edebiyat Fakültesinde uzun zamandan beri bir klik oluşturduğunu, genç öğretim üyelerinin yetişmelerine engel olduklarını ve sadece kendi çıkarlarına olan işlere izin verdiklerini iddia etmekteydi.¹²⁸⁷ Kösemihal mektubunda, Edebiyat Fakültesinin “her şeyden önce kadrosunu tasfiyeye” mecbur olduğunu, fakat Fakültenin mevcut kadrosunun kendi kendini tasfiye edemeyeceğini ve bu nedenle bir dış müdahalenin şart olduğunu ileri sürmekteydi. Yine aynı mektubunda Kösemihal, “bir yandan yeni üniversiteler kanunuyla bilimsel araştırma, öğretim, eğitim hürlüğü teminat altına alınırken bir yandan da kadroları temizleme yoluyla, bu kanunlar bilgili, değerli, sağlam ahlaklı insanların temiz ellerine bırakılması” gerektiğini ifade etmekteydi. Kösemihal mektubuna devamla, üniversite özerkliğini kaldırmak için “pusuda” bekleyen DP'ye fırsat vermemek için uzun zamandan beri beklediğini, herhangi bir şikâyetle bulunmadığını fakat artık “bilimi başta eden, üniversitelerimizi de el üstünde tutan Milli Birlik Komitesi rejiminde, üniversitelerimizin gerçek durumunu bütün çıplaklığıyla ortaya koymayı milli ve ahlaksal bir ödev” sayılması

¹²⁸³ Weiker, age., s. 70-71.

¹²⁸⁴ “Üniversiteler Kanununun Değiştirilmesi İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1960, s. 5.

¹²⁸⁵ “Üniversiteler Kanununun Değiştirilmesi İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1960, s. 5.

¹²⁸⁶ Özdağ, age., s. 355.

¹²⁸⁷ “Edebiyat Fakültesi Profesörleri Arasında Tasfiye İcrası İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1960; Özdağ, age., s. 355.

gerektiğini önermekteydi.¹²⁸⁸ İstanbul Üniversitesi bu mektubundan dolayı Kösemihal hakkında soruşturma başlatmıştır.¹²⁸⁹

Başka bir tasfiye talebi de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinden bir grup öğretim üyesinin Ağustos 1960'ta oluşturduğu anket komisyonundan gelmiştir. Üniversiteler Kanunundan doğan tüm aksaklıkların giderilmesi ve söz konusu Kanununda yapılacak değişikliklerde göz önünde bulundurulması için oluşturulan Komisyon¹²⁹⁰, anket sonuçları hakkında 6 Ekim'de bazı MBK üyelerine yazdığı bir mektupta, yeni bir üniversite kanununun hazırlanmasını ve “üniversitede çok adil, kat'i ve seri bir tasfiye” talep etmiştir. Mektupta MBK'den bir an önce harekete geçmesi istenmekte ve “yarın iktidara gelecek herhangi bir parti, üniversitenin davalarını anlasa bile bilse de politik sebeplerle radikal bir ıslahatı göze alamayacak ve buna cesaret edip yapamayacaktır. Allah'ın izniyle bütün memleket davalarını olduğu gibi, gözünü kırpmadan dosdoğru ve süratle halledecek ancak sizlersiniz” denilmektedir. Anket Komisyonu mektubunda, üniversite reform haberlerinin ordinaryüs profesörler kliğinde ve bazı profesörler arasında tedirginlik yarattığı ve bu kliklerin yeni bir üniversite kanununun hazırlanması çalışmalarını engelleyebilecekleri konusunda da MBK'ye uyarıda bulunmuştur.¹²⁹¹

6.2.2. 27 Mayıs Rejiminin Yükseköğretim Sistemine Yönelik Reform Çabaları

27 Mayıs rejimi, darbenin başarılmasında en büyük rolü oynayan ve 27 Mayıs'tan itibaren desteklerini esirgemeyen üniversitenin sorunlarını hemen gündeme aldı ve darbenin hedefleri arasında ikinci önceliği üniversiteye verdi. MBK'den beklenen üniversiteyle işbirliği yaparak 1946 tarihli Üniversiteler Kanununun aksayan yönlerini, özerk üniversite anlayışına göre düzeltmek, üniversite özerkliğini geliştirici adımlar atmaktı. Üniversite reformu konusunda hem MBK hem de MEB tarafından bazı çalışmalar başlatıldı. Bakanlık, dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan üniversitenin kendi sorunlarını çözmesi gerektiği yönünde bir görüş benimsemiş görünmektedir. 7 Ekim'de Üniversitelerarası Kurul, üniversite reformunu görüşmek üzere Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel başkanlığında İstanbul Üniversitesinde bir toplantı düzenledi. Toplantı sonrasında, Kurulun gündeminde Üniversiteler Kanununun değiştirilmesi ile ilgili bir madde olup olmadığı, Bakanlık tarafından bir teklifin getirilip getirilmediğiyle ilgili soruları Bakan Tuncel, “bilhassa 27 Mayıs'tan sonraki bu hürriyet havasında Bakanlığın üniversitelere empoze edeceği bir fikri olamaz. Üniversiteler Kanunu tadili meselesi de onların kendi meselesidir. Halen bu mevzuda bir ankette var. Onların kendi davalarını düşünüp halledeceklerinden eminim.”¹²⁹² şeklinde cevaplandıracaktır.

Diğer yandan üniversitenin sorunlarını incelemek ve çıkarılacak kanunu hazırlamak görevini MBK adına Komite Üyesi İrfan Solmazer üstlenmiştir.¹²⁹³ Solmazer, üniversite sorununu ele almak için öğretim üyeleri ve öğrencilerle bir seri toplantılar, görüşmeler yaptı. Aylarca devam eden hazırlıklar sonucunda; iki kanunla üniversitenin işleyiş tarzı, akademik ve sosyal yönleriyle düzelebileceği sonucuna varıldı. Kanun tasarıları üniversite içerisinde oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanmıştı.¹²⁹⁴ 115 sayılı Kanunla 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun 38. maddesi üzerinde değişiklik yapıldı ve bu

¹²⁸⁸ “Edebiyat Fakültesi Profesörleri Arasında Tasfiye İcrası İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1960, s. 5.

¹²⁸⁹ “Doç. Kösemihal Hakkında Tahkikat Açıldı”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1960.

¹²⁹⁰ “Üniversiteler Kanununun Değiştirilmesi İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1960, s. 5.

¹²⁹¹ Üniversiteler Anket Komisyonu adına Doç. Dr. Sami Zan'ın Sami Küçük, Mehmet Özgüneş, Muzaffer Özdağ ve Emanullah Çelebi'ye 6 Ekim 1960 tarihli mektubu, aktaran, Özdağ, age., s. 357'deki 548 nolu dipnot.

¹²⁹² *Cumhuriyet*, 8.10.1960.

¹²⁹³ Karavelioğlu, age., s. 74.

¹²⁹⁴ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 46.

Kanuna yeni maddeler eklendi. 115 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle, Milli Eğitim Bakanına tanınan bakanlık emrine alma yetkisi kaldırıldı; üniversitelerin yönetimine doçentler ve asistanlar katılabilecekti; rektör ve dekanların yetkileri genişletildi; Milli Eğitim Bakanının Üniversiteler Arası Kurula başkanlık yapması kaldırıldı; öğrenciler fakülte yönetim kurullarına temsilcileri aracılığıyla katılabilecekti; profesör ve doçentlere bütün disiplin kararlarına karşı Danıştaya başvurma hakkı tanındı; öğrenciler ise bu haklarını senatoya başvurmak suretiyle kullanabileceklerdi. Ordinaryüslük unvanı kaldırıldı. Kadroya bakılmadan, yeterliliği jürilerce onaylanan doçentler, doçentlik kadrosundan maaş almak suretiyle profesörlük unvanını kullanabileceklerdi. Böylece kadrosu uygun bir fakültede bir doçent 5 yılda profesör olabilecekti.¹²⁹⁵

Üniversite reformuna yönelik bir diğer düzenleme de 114 sayılı Kanundu. Bu Kanunla MBK, üniversite özerkliğini geliştirmeye yönelik önemli bir adım olan 115 sayılı Kanunun kazanımlarını tamamen gölgede bırakan, mevcut üniversite özerkliğini ihlal eden bir düzenleme yapmaktaydı. Ciddi tartışmalara yol açan 114 sayılı Kanun ile Ankara, İstanbul, İzmir (Ege) ve Atatürk üniversiteleri ile İstanbul Teknik Üniversitesinden 147 öğretim üyesi¹²⁹⁶ ve yardımcısının işine son veriliyor, dört kişinin ise yerleri

¹²⁹⁵ *Resmi Gazete*, 28 Ekim 1960, Sayı: 10641.

¹²⁹⁶ Görevlerine son verilen öğretim üye ve yardımcılarını şunlardır: Ord. Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil, Ord. Prof. Kâzım İsmail Gürkan, Ord. Prof. Dr. Fahri Arel, Ord. Prof. Dr. Naci Bengisu, Ord. Prof. Muzaffer Esat, Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Ord. Prof. Dr. Naşit Erez, Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel, Ord. Prof. Dr. Cevat Kerim İncedayı, Ord. Prof. Dr. Osman Cevdet Çubukçu, Ord. Prof. Ekrem Behçet Tezel, Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren, Ord. Prof. Dr. Uvels Maskar, Ord. Prof. A. Kemal Yörük, Ord. Prof. Ali Fuad Başgil, Ord. Prof. F. Hakkı Saymen, Ord. Prof. Kemalettin Birsan, Ord. Prof. Halil Arslanlı, Ord. Prof. Mazhar Nedim Göknil, Ord. Prof. Recal Galip Okandan, Ord. Prof. Ali Tanoğlu, Ord. Prof. Mazhar Şevket İpşiroğlu, Ord. Prof. Nurettin Çuhadar, Ord. Prof. Emin Onat, Ord. Prof. Feridun Ansan, Ord. Prof. Ratıp Berker, Ord. Prof. Hilmi İleri, Ord. Prof. Ahmet Tevfik Berkman, Prof. Dr. Kâmil Akol, Prof. Dr. Şevket Soysal, Prof. Dr. Kenan Tüker, Prof. Dr. Müfide Küley, Prof. Dr. Muhterem Gökmen, Prof. Dr. Şinâsi Hakkı Erel, Prof. Ömer Özek, Prof. Ziya Öktem, Prof. Necmettin Polvan, Prof. Hıfzı Timur, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Taktyittin Mengüşoğlu, Prof. Afif Erzen, Prof. Mina Irgat, Prof. Fuat Sezgin, Prof. M. Sabahattin Eyüpoğlu, Prof. Süheylâ Bayrav, Prof. Kudret Mavitan, Prof. Bekir Dizioğlu, Prof. Orhan Safa, Prof. Muhittin Binan, Prof. Sabri Oran, Prof. Kemal Ahmet Aru, Prof. Necati Engez, Prof. Necati Acun, Prof. Yusuf Berdan, Prof. Orhan Ünsaç, Prof. Turgan Sabis, Prof. Reşat Nalbantoğlu, Prof. Yavuz Abadan, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Rahmi Ören, Prof. Dr. Hamit Sadi Selen, Prof. Muhittin Erel, Prof. İzzet Birant, Prof. Aziz Köklü, Prof. Fadıl Hakkı Sur, Prof. Dr. İbrahim Hakkı Karafaki, Prof. Zehra Halet Çambel, Prof. Hikmet Belbez, Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Emin Bilgiç, Prof. Feridun Nafiz Uzluç, Prof. Zafer Paykoç, Prof. Hami Koçaş, Prof. Behçet Kamay, Prof. Kâzım Aras, Prof. Vefik Vassaf Akan, Prof. İzzet Kantemir, Prof. Celâl Ertuğ, Prof. Abdülbaki Nusret Hızır, Prof. İsmail Nafiz Alkan, Prof. Selim Palavan, Prof. Mustafa Santur, Prof. Münir Ülgür, Prof. Enver Berkmen, Prof. Celâl Saraç, Doç. Dr. İbrahim Berkan, Doç. Dr. Ziya Üstün, Doç. Dr. Tahsin Artunkaî, Doç. Dr. Cihat Gürsan, Doç. Dr. Baha Sezer, Doç. Dr. Rauf Saygın, Doç. Dr. Ercüment Bora, Doç. Dr. Merih Odman, Doç. Dr. Şinasi Güçhan, Doç. Dr. Ferhan Berker, Doç. Dr. Türkân Erbenği, Doç. Dr. Halit Kayalı, Doç. Rana Kartal, Doç. Rahmi Çobanoğlu, Doç. Dr. Bülent Köprülü, Doç. Zahit İmre, Doç. Halit Kemal Elbir, Doç. Ferih Tongsir, Doç. Necmettin Berkin, Doç. İsmet Giritli, Doç. Münir Aktepe, Doç. Abdülkadir Karahan, Doç. Cevdet Perin, Doç. Adnan Benk, Doç. İsmail Yalçınlar, Doç. Haldun Taner, Doç. Aran Ersümer, Doç. Eyüp Kömürcüoğlu, Doç. Orhan Bolak, Doç. Necibe Saraçoğlu, Doç. İsmail Utkular, Doç. Dr. Mehpare Heilbronn, Doç. Dr. S. Bayramoğlu, Doç. Dr. S. Nigâr, Doç. Memduh Yasa, Doç. Mukbil Özyörük, Doç. Şerif Baştav, Doç. Enver Bostancı, Doç. Belma Çakmur, Doç. Dr. Necip Berksan, Doç. Alâattin Orhon, Eylemsiz Doç. Dr. Servet Güvener, Eylemsiz Doç. Dr. Yusuf Keçeci, Eylemsiz Doç. Dr. Arsan Zarfçı, Başasist. Dr. İhsan Ünlüer, Başasist. Dr. Fikret Avunduk, Başasist. Kemal Aydınoğlu, Başasist. Dr. Orhan Ternar, Başasist. Dr. Selim Baruh, Başasist. Dr. Mehmet Dinçöz, Asist. Dr. Yani Stomadiyadla, Asist. Aristidi Karyofili, Asist. Ayhan Önder, Asist. Aydın Aydın, Asist. Slavço, Asist. Özer Özkaya, Asist. Olcay Kansu, Asist. Dr. Ahmet Akdoğan, Asist. Dr. Şevkiye İnalçık, Asist. Orhan Duru, Öğretim Görevlisi Dr. Fikret Ozansoy, Asist. Atillâ Tolun, *Resmi Gazete*, Sayı: 10641, 28 Ekim 1960.

değiştiriliyordu.¹²⁹⁷ Ayrıca Yasanın 5. maddesinde de “İşbu kanunla görevlerinden affedilenler bir daha üniversite öğretim üyeliği veya yardımcılığı vazifesi ile görevlendirilemezler” denilerek atılanların üniversiteye geri dönüşleri de engelleniyordu. Yine bu kişiler altı ay içinde bir başka göreve atanmazlarsa, emekli edileceklerdi. Yasa tasarısının altında MBK Üyesi Yzb. İrfan Solmazer’in imzası vardır. Solmazer tasarımı sunarken şöyle diyordu: “27 Mayıs İnkılâbının” amacı, gelecekte ülkeyi yönetecek şahıslar olarak, kişisel çıkar duygusundan uzak bir nesil yetiştirmek ve “memleket hizmetine millî şuurunu tam olarak kendini vermiş, yarının Türkiye’sine sahip olacak çocuklarımızı mükemmel olarak yetiştirmektir. İşte bu gayeye ulaşmak yolunda... yaşlı ve ilmî bakımdan yetersiz olan bazı öğretim üyelerinin üniversiteden affına dair kanun teklifidir.”¹²⁹⁸

Komite üyeleri, 114 sayılı tasfiye kanunu ile üniversiteleri temizleyip, gençleştirdiklerine ve 115 sayılı Kanununla da bu kurumu ideal bir statüye kavuşturduklarına ve böylece yükseköğretim için gerekli bir reformu başardıklarına inanmaktaydılar.¹²⁹⁹ MBK’nin söz konusu kanunlarla ilgili yayımladığı bildiriye, üniversitelerin uzun zamandır bir reorganizasyon kanununa ihtiyaç duydukları, bu ihtiyacın aynı zamanda “27 Mayıs İnkılâbının” temel taşlarından birini teşkil ettiğinden MBK’nin üniversitelere tam bir özerklik sağlayan ve öğretim üyeleriyle öğrencilerini maddi ve manevi açıdan sağlıklı bir ortama kavuşturan kanunu çıkardığı ifade edilmekteydi. Ayrıca üniversiteye yeni bir yön veren kanun ile birlikte, bazı öğretim üyelerinin üniversiteden uzaklaştırıldıkları da belirtilmekteydi.¹³⁰⁰ Fakat üniversitelerin içinde bulunduğu toplumsal koşulların gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan sorunların sadece kanun tekniğiyle çözülemeyeceği çok geçmeden anlaşılacaktır.

6.2.3. 147’lerin Tasfiyesine Gösterilen Tepkiler

DP iktidarı döneminde birkaç öğretim üyesinin bakanlık emrine alınmasıyla kıyametler koparılmıştı fakat MBK, 147 üniversite mensubunu bir anda sorgusuz sualsiz tasfiye etmişti. O ana kadar üniversite ile balayı yaşamakta olan 27 Mayıs rejiminin bu eylemi anlaşılır gibi değildi ve üniversite çevrelerinde şok etkisi yaratmıştı. En can alıcı nokta ise darbeye yol açan hareketlerin üniversiteler çevresinde yoğunlaşması ve askerî cuntanın belli başlı kaynaklarından birinin üniversiteler oluşuydu. Menderes hükümetine karşı üniversite özerkliğini savunan ve bunun mücadelesini veren üniversite yönetimleri, 27 Mayıs’ta DP iktidarı dönemindekiyle kıyaslanamayacak derecede bir sonuçla karşılaşmış olmanın şaşkınlığı içerisindeydiler. MBK’nin tasfiyede ölçsüzce davranması, herhangi bir gerekçe göstermemesi tepkileri daha da arttırdı. Akademik çevreler, çok değişik güdünün bir araya gelmesiyle alınan bu tutarsız kararı protesto ederek tepkilerini gösterdiler. Bu kararı protesto için İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, İTÜ Rektörü Fikret Narter, Ankara Üniversitesi Rektörü Suat Kemal Yetkin, Ege Üniversitesi Rektörü Mustafa Uluöz ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörü Turhan Feyizoğlu görevlerinden istifa ettiler.¹³⁰¹ Üniversite senatoları ve 27 Mayıs’a destek vermiş öğrenci birlikleri nedeni resmen açıklanmayan tasfiye hareketini protesto ettiler. İstanbul Teknik Üniversitesi Senatosu Milli Eğitim Bakanlığına gönderdiği bildiriye; tasfiyenin üniversitenin ilmi kimliğine zarar vereceği gibi fonksiyonlarını da önemli derecede aksatacağı, günün ileri ve teknik personel ihtiyaçları karşısında üniversiteyi zor durumda bırakacağı ifade edildi.¹³⁰² Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri yayımladıkları

¹²⁹⁷ “Üniversiteler öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı: 10641, 28 Ekim 1960.,

¹²⁹⁸ *Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanağı*, C. 2, B: 28, 26.10.1960.

¹²⁹⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 361.

¹³⁰⁰ “Millî Komitenin Tebliği”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1960, s. 5.

¹³⁰¹ *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1960; *Milliyet*, 29-30 Ekim 1960.

¹³⁰² *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1960.

deklarasyonda; üniversitede bir tasfiyenin gerekli olduğu ancak tasfiyenin yapılaş şeklinin üniversite özerklik prensiplerine aykırı olduğu, yapılan tasfiyede belli bir kıstasın olmadığı, tasfiyenin yapılaş bakımından ortaya çıkan hataların düzeltilmesi gerektiğini bildirdiler. Öğrenci birlikleri de tasfiyeye tepkilerini sert bir şekilde gösterdiler. Öğrencilerin MBK aleyhine miting hazırladıklarından, İstanbul ve Ankara'da yürüyüş yapacaklarından söz ediliyordu.¹³⁰³ Öğrenci birlikleri yayımladıkları bildiriye dışarıdan müdahale edilerek üniversite özerkliğinin ihlal edilmesine ve baskı uygulanmasına tahammül etmeyeceklerini ifade ettiler:

Gereksiz bir kanunla üniversiteye mensup 147 öğretim üyesinin vazifelerinden affedilmesi, Yüksek Tahsil Gençliği arasında büyük teessür uyandırmıştır.

Bütün dünyaya, Türkiye üniversitelerinin tam bir muhtariyete sahip bulunduğunu ilan ettiğimiz şu günlerde aralarında şöhretleri hudutlarımızın çok ötesine yayılmış olan ve yerleri senelerce doldurulamayacak olan kıymetlerin bulunduğu bu zevatın bir oldu-bitti ile hiçbir esas usule dayanmadan vazifelerinden affi her şeyden evvel, kurulacağı vaat edilen "Hukuk Devleti" temeline konulan bir dinamittir. Eğer bu memlekette üniversite muhtariyeti varsa ve eğer üniversitelerde kısıntı lazımsa bu ancak ve ancak muhtar üniversiteler senatoları yapabilir. Aksini düşünmek ve tatbik etmek üniversite muhtariyetini kökünden söküp atmaktır.

Muhtar olması icabeden üniversitelerimizin asil ve necip öğrencileri adına bütün dünyaya ilan ederiz ki bu hata tamir edilmedikçe üniversitelerde boş kürsüler karşısında boş amfiler olacaktır. 27 Mayıs inkılabından bu yana her türlü baskıdan kurtulmuş olan her türlü talebe teşekküllerinin bundan sonra herhangi bir baskıya tahammül edemeyeceklerini de ayrıca belirtmek isteriz.¹³⁰⁴

Tasfiye kanunu ile MBK, üniversitelerin, öğrencilerin ve basının muhalefetiyle karşı karşıya kalmış ve MBK'nin kamuoyundaki imajı kuşku götürmez derecede zarar görmüştür. Tasfiye kanunu ile öngöremedikleri bir tepkiyle karşılaşan Komite üyeleri tansiyonu düşürmek için peş peşe açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Konuyla ilgili MBK üyelerinden Fazıl Akkoyunlu, "...bizim hakkımızda kararı tarih verecektir. Biz doğru ve faydalı yaptığımıza kaniyiz." Muzaffer Özdağ ise "iyiye, doğruya, demokrasiye...işte esbabı mucibe" diyecektir. Yine Komite üyesi Suphi Gürsoytrak, "tabiatıyla reaksiyon olacaktır. Fakat roket çağında bulunduğumuzu unutmamalıyım. İstifa müessesesi mevcuttur, yalnız zamanı bilmek lazımdır..." şeklinde açıklama yapacaktır.¹³⁰⁵ Yine Komite üyelerinden Numan Esin: "Her müesseseyi yeni baştan kurarken revizyona tabi tutmak gerekir. Bizde oy, istikbal endişesi olmayan, memleket için hüsnüniyetle çalışan olduğumuzdan bunu yaptık."¹³⁰⁶ şeklinde açıklama yaparak tasfiyenin mantığını anlatmaya çalışmıştır. Tasfiye yasasının yayımlanmasından birkaç gün sonra, kendisine gerekçenin ne olduğu sorulan MBK Üyesi Muzaffer Karan'ın açıklaması ise çok sertti: "Ahlaki, ilmi ideolojisi yönünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsi sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, senede üç-beş kere fakülteye uğrayan üyeleri affettik."¹³⁰⁷ Devlet Başkanı Cemal Gürsel ise bu konuda: "Biz bu kanunların prensip olarak doğru olduğuna inanıyoruz. Eksik, hatta fazla olabilir. Hatalarımız varsa bunları en kısa zamanda üniversitenin iştiraki ile düzeltmeğe çalışacağız. Üniversiteye karşı

¹³⁰³ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 361.

¹³⁰⁴ *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1960.

¹³⁰⁵ *Milliyet*, 29 Ekim 1960.

¹³⁰⁶ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1960.

¹³⁰⁷ *Yeni Sabah*, 2 Kasım 1960.

inancımız, bağlılığımız ve sevgimiz büyüktür. Onların emellerinde hizmet etmeyi Komite ve Hükümet olarak vazife addettik.” şeklinde açıklama yapacaktır.¹³⁰⁸

MBK üyelerinin, Atatürkçü bir üniversite kurmak, gelişme hızını artırmak, milli menfaatleri korumak, gericilik-ilericilik gibi genel ifadelerle tasfiyeyi savunması tansiyonu düşürmedi. Bunun üzerine ülkenin “ihtilal” idaresi altında olduğu hatırlatıldı. Öğrencilerin İstanbul ve Ankara’da sokağa dökülecekleri söylentileri üzerine Komite üyesi Orhan Erkanlı gençleri “sokağa çıkarlarsa DP’liler tarafından kullanılmakla” üstü kapalı bir şekilde tehdit etti. Komite üyesi Mehmet Özügüneş 147’lerle ilgili geri adım atılmayacağını vurgusunu yaptı: “İhtilal düşünür, karar verir ve tatbik eder. Tatbik sonudur, bundan dönülmez. Ben her iki kanunun da büyük bir ihtiyaca cevap verdiğine kaniim. Öğrenci arkadaşlara gücenmiyorum. Biz onlarla yanyana döğüşük. Aynı saftayız.”¹³⁰⁹ Özügüneş bu açıklaması ile askerî bir rejiminin eleştirel düşünce yokluğunu veya azlığını ortaya koyarken diğer taraftan geri adım atılmayacağını işaretlerini de veriyordu. Süreç tam da Özügüneş’in açıkladığı şekilde oldu, MBK hiçbir zaman geri adım atmadı. Konu ile ilgili tartışmalar uzun süre devam etti.

MBK, özellikle öğrenci gençliğin miting yapma hazırlığında olduğu söylentileri konusunda kaygılanmıştır. Bazı MBK üyeleri üniversite, basın ve öğrenci çevreleriyle iletişime geçerek tepkileri yatıştırmaya çalışmışlardır. Komite üyeleri öğrencilerle yaptıkları gizli toplantılarda, öğrencilere gösterilere kalkıştıkları takdirde ortaya çıkabilecek tehlikeler konusunda uyarılarda bulunup tasfiyeyi olumlu karşıladıklarına dair bildiriler yayımlamaları telkininde bulunmuşlardır.¹³¹⁰

Üniversite öğretim üyeleri arasında yapılan tasfiye hareketi, askerî bir yönetimin çeşitli sivil çıkarıcı grupların etkisi ve baskısı altında kalarak nasıl yanlış adımlar atabileceğinin yansımasıydı. O dönemde subayların üniversitelerle olan ilişki derecesi, onların gerçek anlamda üniversitelerin sorunlarını ele almalarını sınırlamaktaydı.¹³¹¹ Listeye girecek öğretim üyelerinin nasıl tespit edildiği, hangi esaslar üzerinden karar verildiği resmi olarak hiçbir zaman açıklanmasa da anlaşıldığı kadarı ile isim listesini ve gerekçeleri Solmazer’e üniversite mensupları vermişti.¹³¹² Solmazer, siyasi önyargılar ya da kişisel husumete dayanan jurnal notlarına, dedikodulara dayanarak kendisine verilen listeye son şeklini vermiştir.¹³¹³ Nitekim Cemal Gürsel daha sonraları “bu tasfiyeyi üniversite içindikilerden aldığımız malûmata istinaden yaptık, aldatılmışız” demek zorunda kalmış ve düzeltilmesini istemiştir.¹³¹⁴ Diğer taraftan MBK’nin tasfiyeyi yaparken çok değişik güdülerle hareket ettiği, objektif ve belirli kıstaslar, ölçüler, görüşler tespit etmeden bu harekete giriştiği, Komite üyesi Orhan Erkanlı’nın anlatımından anlaşılmaktadır. Erkanlı bu konuda şunları ifade etmektedir:

Her türlü kanaate, inanış tarzına taaruz ediyorduk; solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı kürtcü diye, namaza gidenleri softa ve gerici diye, kitabı olanı çalmıştır diye, kitapsızları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı kaba ve sert diye, samimi hareket edenleri laubali diye, kızlarla fazla ilgileneni ahlaksız diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason, kürtcü, gerici, cahil, tüccar, kitapsız, politikacı vs. gibi sıfatlar sık sık kullanılıyor, bu barajları aşabilenler içeride kalıyorlardı.¹³¹⁵

Başlangıçta hazırlanan tasfiye listesi 147 kişiden fazladır. Listede o günün mevcut hükümetinde fiilen bakanlık yapan bazı profesörlerin bile isimleri vardır. Bazı Komite

¹³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1960.

¹³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1960.

¹³¹⁰ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 362.

¹³¹¹ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 45-46.

¹³¹² Özdağ, age., s. 358.

¹³¹³ *Vatan Gazetesi*, 29 Kasım 1960.

¹³¹⁴ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 4, B: 66, 28.3.1962, s. 169.

¹³¹⁵ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 47.

üyelerinin itirazları üzerine bakanların isimleri listeden çıkarılmıştır. Tasfiyeyi savunan Solmazer ve onu destekleyenler “orduda yaptığımız tasfiye çok isabetli oldu, ordu rahatladı, bu da onun gibi bir şey” diye savunmuşlardır.¹³¹⁶ Solmazer 147’ler olayını şöyle değerlendiriyordu: “Biz askerî, ne yaptığımızı biliriz...biz milleti idare etmesini biliriz, okuldayken bize strateji diye bir ders okuttular. Belki de, bu 147’lerde bazı isabetsizlikler olmuştur, ama askerlikte esas, 10 mermide dokuzunu isabet ettirmektir.”¹³¹⁷ Profesyonel bir subay olan Solmazer’in bu açıklaması, askerî bir idarenin sivil kurumlar üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri özetler niteliktedir.

Üniversiteden atılanların ortak bir siyasi görüşte olduğunu iddia etmek de pek olanaklı görünmemektedir. Bazı öğretim üyeleri DP’ye yakındır. Örneğin Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil’in DP’ye yakın bir isim olduğu biliniyordu. Prof. Dr. Yavuz Abadan eski bir CHP milletvekiliydi fakat DP iktidarında Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nü kurmuştu. Devrinin önde gelen Amme Hukukçusu Recai Galip Okandan DP döneminde dekanlık yapmıştı. Ord. Prof. Dr. Emin Onat, 1942’de Anıtkabir proje yarışmasını kazanmış ve 1953’te inşası biten Anıtkabir’in mimarıydı. Almanya’dan Türkiye’ye gelmiş Prof. Dr. Fuad Sezgin ise Yassıada’da yargılanan DP milletvekili Servet Sezgin’in kardeşiydi. Fakat DP ile yakından uzaktan ilgisi olmayan isimler de listede vardı. Örneğin ülkenin önde gelen felsefecilerden Takiyettin Mengüşoğlu, Reichenbach’ın asistanı Nusret Hızır, ilk modern sanat tarihçisi Mazhar Şevket İpşiroğlu, daha sonra anılarıyla ünlü olacak Amerikan dili edebiyatı profesörü Mina Urgan, arkeolog Halet Çambel, Sabahattin Eyüpoğlu, ünlü bir tiyatro yazarı olan Haldun Taner gibi kişiler DP ile ilgisi olmayan ve neredeyse tamamı 27 Mayıs darbesini destekleyen kişilerdi. Dahası 27 Mayıs’a destek vermekten ötesini yapanlar bile listede yer almıştı. 27 Mayıs darbecilerinin 1961 Anayasası’nı hazırlamak üzere oluşturduğu kurulun üyeleri Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. Dr. İsmet Giritli de üniversiteden atılanlar listesindeydi. Görüldüğü üzere listede isimleri bulunanlar farklı çevrelerden olan kişilerdir. MBK listenin nasıl hazırlandığı konusunda yaptığı açıklamada, tasfiye hareketinin rastgele değil, üç ay süren soruşturmalar sonucunda yapıldığını; bu soruşturmalarda bütün öğretim üyeleri için raporlar hazırlandığını, üniversiteden atılan her üye için gerekçelerin ayrı ayrı olabileceğini, bu gerekçelerin açıklanmasının atılanları zor durumda bırakacağından bu konuda açıklama yapılmasının doğru olmayacağını ve atılanların talepleri olursa hem kendilerine hem de basına gerekçelerin açıklanabileceğini ifade etti.¹³¹⁸ Komite 147’liklerin her biri hakkında ayrı ayrı dosyaların olduğunu ileri sürmüş olsa da daha sonra ortada tek bir dosyanın olmadığı anlaşılacaktır.

Askerî rejimin bu aşırı ve antidemokratik kararı uzun süre gündemden düşmedi. Üniversiteler 114 sayılı tasfiye kanununun yürürlükten kaldırılmasını, 147’lilerin yeniden üniversiteye dönüşünü ısrarla savundular. Üniversiteden uzaklaştırılan öğretim üyeleri bir araya gelip 147’ler Derneğini kurarak bu Kanunun kaldırılması için çalışmaya başladılar. MBK ve hükümet ise bazı iyi niyetli açıklamalar dışında herhangi ciddi bir adım atmakta isteksiz davrandı. 13 Kasım 1960’ta 14 Komite üyesinin tasfiye edilmesi üzerine 147 öğretim üyesinin üniversitelerden atılma kararının 14’ler tarafından alındığı izlenimini doğurdu. 14’lerin tasfiyesi sonrası basın açıklaması yapan Cemal Gürsel 147’lerin geri dönmesiyle ilgili olarak 114 sayılı Kanunla yapılan tasfiye sırasında bazı hatalar olabileceğini ve belirli bir oranda bu hataların düzeltilebileceğini, üniversitelerin kendi aralarında toplanıp gerekenleri tespit etmesini istedi.¹³¹⁹ Daha sonra 147’lilerle ilgili bir karar almak ve bunu MBK ve hükümete bildirmek üzere Ankara’da toplanan Üniversitelerarası Kurul, MBK’ye başvurarak 114 sayılı Kanunun dayandığı gerekçeyi ve bu Kanunla tasfiye edilenlere ait dosyaları istedi. Ancak tasfiyeden önce yapılan

¹³¹⁶ Karavelioğlu, age., s. 74-75.

¹³¹⁷ Mazıcı, age., s. 202.

¹³¹⁸ *Milliyet*, 30 Ekim 1960.

¹³¹⁹ *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1960.

soruşturmaya ait ve özel mahiyette olduğu söylenen bu dosyaların, 14'lerden Kanun teklifinde bulunanların Komiteden ayrılışlarıyla ortadan kaybolduğu ve bulunamadığı söylendi. Üniversitelerarası Kurul ise bir yandan üniversiteden atılan üyelerin atılma nedenleri hakkında elde hiçbir dosyanın bulunmaması, diğer taraftan da 114 sayılı Kanunu, Üniversiteler Kanununa aykırı olduğu gerekçeleriyle 114 sayılı Kanununun kaldırılması ve öğretim üyelerinin hepsinin yeniden üniversitelere alınmasını hükümete teklif etmeye karar verdi.¹³²⁰ Kurulun bu kararının ardından Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge göndererek 147 öğretim üyesinden yeniden üniversiteye alınmak istenenlerin bildirilmesi ve aynı zamanda 147 kişi haricinde kalanların da tespitini istedi. Genelgeyle Bakanlık üniversitelerden ihbarcılarının da aralarında bulunduğu yeni bir liste istemekteydi.¹³²¹

147'lilerin geri dönmesi için işleyen süreç iyice karmaşıklaşarak devam etti. İstanbul ve Ankara üniversiteleri 147 öğretim elemanının yeniden üniversiteye dönebilme imkânı veren birer kanun tasarısı hazırlayıp hükümete teklif ettiler. Fakat MBK geri adım atmadı. Söz konusu kanun tasarısı Komite tarafından görüşüldü ve tasarının gündemden çıkarılmasına karar verildi.¹³²² Kanun tasarısının gündemden çıkarılması ile 147'lerin tekrar üniversiteye dönme imkânları kalmadı. Nisan 1962'ye kadar üniversitelerin bu konudaki sonuç vermeyen çabaları devam etti. 12 Nisan 1962'de sivil hükümetin çıkardığı bir yasa ile 114 sayılı tasfiye kanunu yürürlükten kaldırıldı ve 147'lilerden çoğu üniversitelere geri döndü, bazıları ise yurt dışına gittiler.¹³²³

MBK'nin bu tasfiyesi iki şeye işaret etmekteydi. Birincisi, üniversiteye yönelik bu eylem insan hakları için ayaklandığını iddia eden bir askerî cuntanın ilkeleriyle tuhaf bir şekilde çelişiyordu. İkincisi, darbeciler daha ilk günden en kısa süre içerisinde yapılacak serbest seçimlerle yönetimi sivillere bırakacaklarını ilan etmelerine rağmen bir taraftan da yaptıkları düzenlemelerle kalıcı olmanın yollarını aramışlardır. Nitekim 147 öğretim üyesine verilen cezayı gelecek için uzatmanın seçimlerden sonra da üniversitede görev alamayacaklarını 114 sayılı Kanuna eklemeleri hukuki bakımdan olduğu kadar, MBK'nin söz verdiği gibi kısa sürede yönetimin sivillere bırakılması niyetinde olmadığı, askerî bir vesayetle kalıcı olmaya çalıştığını gösteren bir taktik olduğudur. 15 Ekim seçimlerinden sonra askerler yönetimi sivillere koşullu olarak teslim etmek istediklerinde sivillere dikte ettikleri dört koşuldan biri "147'lerin üniversiteye dönmemeleri"ydi.¹³²⁴ 12 Nisan 1962'de 147'lerin üniversiteye geri dönüşünü mümkün kılan yasa Cumhuriyet Senatosunda görüşülürken 114 sayılı Yasanın eleştirilmesi üzerine Tabii Senatör Ahmet Yıldız şöyle demektedir:

...İhtilalden sonra ve tasarruftan aylarca evvel üniversitelerce böyle bir tasarrufa girişilmesi gerektiği hakkındaki telkinlerimize, hep tasvipkar ve ümit verici cevaplar aldığımız halde devam eden temaslarımızda, öğretim yılı başlangıcı yaklaşmaya kadar, hiçbir sonuç alamadım. Gerekli olduğuna inanılmasına rağmen, mevcut yetkili organlar eliyle, bir türlü yapılması mümkün olamayan bu işi artık kendimiz yapmak zorunda kaldık. Bu yasanın hazırlanmasında bizlere hâkim olan espri, içlerindeki bazı öğretim üyeleri yüzünden üniversitelerimize yöneltilen hücum ve yıkıcı tenkitlerden bu en yüksek bilim kurumlarımızı koruyabilmek ve onların verimini yükseltmektir.¹³²⁵

Cumhuriyet Senatosunda 114 sayılı Yasanın bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkındaki yasa tasarısı için 115 oy kullanılmıştır. Yasa tasarısı 96

¹³²⁰ *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1960

¹³²¹ *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1960.

¹³²² *Cumhuriyet*, 07 Ocak 1961.

¹³²³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C.3, B: 50 12.04.1962; *Resmi Gazete*, Sayı: 11086, 18 Nisan 1962.

¹³²⁴ Batur, age., s. 100.

¹³²⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C.3, B: 50, 12. 04. 1962, s. 303.

kabul, 17 ret, 2 çekimser oyla kabul edilmiştir. Oylamada Sıtkı Ulay dışında 16 MBK üyesi ret oyu kullanmıştır.¹³²⁶

6.2.4. Tasfiyenin Yükseköğretime Etkileri

Askerî yönetimin üniversitedeki tasfiyesinin yükseköğretime gelecekte ciddi etkileri oldu. Öncelikle askerî yönetim bu uygulama ile içlerinde sayısız kitap yazmış, sayısız yayın yapmış, yabancı üniversitelerde dersler vermiş, çalışmaları dış klâsik kitaplara geçmiş, yabancı bilim topluluklarından şeref madalyası ve nişanı almış olanların da bulunduğu üniversite mensuplarını harcamıştı. Nisan 1962'den sonra 147'lerin çoğu üniversitelerine geri döndüler fakat bazıları yurt dışına gitti. Bunlardan biri Prof. Dr. Fuat Sezgin'di. 1961'de Almanya'ya giden Fuat Sezgin, Frankfurt Üniversitesinde önce misafir doçent olarak dersler verdi ve 1965'te de burada profesör oldu. Frankfurt Üniversitesindeki bilimsel çalışmalarının ağırlık noktası İslam bilim tarihi alanı oldu. Orientalistik çalışmaları için kaynak eser haline gelmiş ve hala aşılamamış 18 ciltlik *Arap-İslam Bilim Tarihi* (Geschichte des Arabischen Schrifttums) adlı eserinin ilk cildini 1967 yılında yayımlamaya başladı. Sezgin bu eserin çeşitli ciltlerinde Kur'an ilimleri, edebiyat, matematik, tıp, astronomi, kimya, matematiksel coğrafya, botanik, ziraat, veterinerlik vb. gibi hemen hemen tüm bilim alanlarında İslam kültür dünyasındaki büyük gelişmeleri konu edinmektedir. 1978 yılında Kral Faysal İslami İlimler Ödülü'ne lâyık görülen Sezgin, bu ödül kendisine takdim edildiğinde, verilen bu desteği değerlendirerek 1982 yılında, Johann Wolfgang Goethe Üniversitesine bağlı Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsünü (Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften) kurdu. 1983'te bu Enstitüye bağlı bir de İslam Bilim Tarihi müzesi kurdu. Müzede, İslam kültür çevresinde yetişen bilim insanlarının buluşları ve bilimsel alet, araç ve gereçlerinden sekiz yüzden fazla örnek sergilenmektedir.¹³²⁷ Sonuç olarak Almanya'ya gidip Frankfurt Üniversitesinde çalışmaya başlayan Sezgin'in Arap-İslam kültür çevresinde bilim tarihi alanında verdiği çalışmalar, Türkiye üniversiteleri açısından kaybın ne ölçüde olduğunun somut bir örneğidir.

Türkiye hem üniversitenin ve hem de üniversite öğretim elemanlarının yokluğunu yıllardan beri çok acı olarak hissetmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Devletinden okuryazar oranı %9 olan bir nüfus devralmıştır. Nitelikli insan gücünün büyük bir kısmı uzun süren savaşlarda kaybedilmişti. Cumhuriyet kurulduğunda eğitim, en temel sorunlardan biri olduğundan hızlı bir şekilde halkın eğitilmesi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi için radikal reformlar yapılmış ve üniversitelerin yurdun her tarafında yaygınlaştırılması için büyük çabalar harcanmıştı. Atatürk 1937 tarihindeki Meclis açış konuşmasında, ülkeyi üç büyük kültür bölgesi halinde değerlendirerek; Batı bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan reform programını daha radikal bir tarzda uygulayarak Cumhuriyete modern bir üniversite kazandırmak; merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesinin en yakın zamanda kurulması; Doğu bölgesi için ise bir üniversite kurularak bir kültür şehrinin oluşturulması direktiflerini vermişti.¹³²⁸ Atatürk'ün Doğu bölgesi için verdiği işaret ve emirler ancak yirmi sene sonra 1957'de Atatürk Üniversitesinin kurulmasıyla uygulanabilmişti. Bu gecikmenin nedeni eleman ve imkânların sınırlı olmasıydı. 1960'a gelindiğinde Cumhuriyet döneminin tüm atılımlarına rağmen, halen nüfusun %60'ı okuma yazma bilmiyordu. İstatistiklerin diliyle ekim 1960 nüfus sayımına göre 27 milyonluk nüfusun¹³²⁹ 16 milyondan fazlası okuryazar değildi.¹³³⁰ Tüm bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda, temel eğitim sorununun tam olarak çözülemediği, üniversitelerin kendi ihtiyacını karşılayacak öğretim üyesini yetiştirme

¹³²⁶ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C.3, B: 50, 12. 04. 1962, s. 324-325.

¹³²⁷ <http://www.ibttm.gov.tr/TR,84344/prof-dr-fuat-sezgin.html>, (15.01.2017).

¹³²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, İçtima: 3, 1.11.1937

¹³²⁹ *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1960.

¹³³⁰ *Milliyet*, 30 Ekim 1960.

konusunda çok gerilerde olduğu bir dönemde 27 Mayıs rejiminin siyasi önyargılarla ya da kişisel husumetlere dayanarak üniversitelerdeki 147 öğretim üyesini tasfiye etmesi, öğretim üyesi buhranını da beraberinde getirmiştir.¹³³¹ İstatistiki verilere göre 1960-61 öğretim yılında tüm yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanı sayısı 4071'dir.¹³³² Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda tasfiye hareketinin verdiği zararın önemli bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesinin bazı fakülteleri, örneğin Tıp Fakültesi, öğretim üyelerinin %90'nını kaybetmişti.¹³³³ Bu nedenle eğitimin aksayacağı aşikârdı. İstanbul Üniversitesi 1962 yılı Bütçe Karma Komisyonu Raporunda: "114 Sayılı Yasa ile üniversite camiasından uzaklaştırılan 147 üye ile üniversitelerin fakültelerinde bu arada İstanbul Üniversitesinde telafisi güç olan bir hayli sarsıntı tevhit etmiştir" şeklinde yer alan görüş, 147 öğretim üyesinin görevden alınmasının ortaya çıkardığı sıkıntıları göstermekteydi.¹³³⁴

Üniversitelerin 1961 Anayasası ile anayasal düzeyde geniş bir özerkliğe kavuşmasında, üniversite çevrelerinin tasfiye hareketine gösterdiği aşırı tepkinin önemli bir etkisi olmuştur.¹³³⁵ 1946 Üniversiteler Kanunu, üniversiteye idari ve bilimsel özerklik tanıyarak bu kurumun demokratik kurullarla işlemlerini öngörmüş ve dış müdahaleye izin vermeyen bir yapı oluşturmuştu. 27 Mayıs rejimi ise üniversiteye dışarıdan müdahale ederek üniversite özerkliğine ciddi bir zarar vermiştir. Ancak 1961 Anayasası ile üniversite özerkliği yeniden güvence altına alınmış ve 27 Mayıs rejiminin tasfiye hareketine tepki olarak, Anayasa'nın üniversiteyle ilgili 120. maddesine, "Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar." fıkrası eklenerek üniversiteye dışarıdan müdahale edilmesine engel konulmuştur.

Diğer yandan üniversitelerin manevi gücü 27 Mayıs öncesine göre çok zayıflamıştır. ekim 1961'e kadar süren 27 Mayıs rejiminin kısır darbeci eylemleri, toplumun gözünde üniversitelerin saygınlığına önemli derecede zarar vermiştir.¹³³⁶ 147'lerin tasfiyesi meselesi, öğretim üyelerinin arasındaki samimi ahengi ve işbirliğini bozmuş, akademik mesleğe duyulan güveni de sarsmıştır.¹³³⁷ Mesleki etik, denge, samimiyet, saygı yönlerinden durum eskisinden çok daha karmaşık hale gelmiş ve üniversite bu anlamda çok şey kaybetmiştir.¹³³⁸ Üniversite hayatında 27 Mayıs'ın yol açtığı bu yeni durum 147'lerden biri olan tiyatrocü Haldun Taner'in *Timsah* adlı radyo oyununda gözlemlenmektedir. Taner, söz konusu oyunla, üniversiteden uzaklaştırılmış olan hocaların bu haksızlığa karşı mücadelelerini, kürsülerinde kalmış öğretim üyelerinin olumlu-olumsuz tutumlarını, çeşitli çıkarıcı çevrelerin başkalarının mağduriyeti üzerinden yükselmeye çalışmalarını, askerî yönetimdeki eleştirel düşünce yokluğunu veya azlığını, hukukun kolaylıkla nasıl çiğnendiğini mizahi bir dille yansıtmaya çalışmıştır.¹³³⁹ Taner, bu oyunu Dostoyevski'nin "Timsah" adlı hikâyesini radyo oyununa çevirerek sahnelemişti. Dönemin baskıcı havası ve askerî yönetimin uygulamalarını eleştirmenin ciddi sonuçlarından dolayı oyunun kahramanları yabancı, yer ve zaman farklıdır. Olayın "13 Ocak 1865'in son saatlerinde cereyan" ettiği söylenir (s.61). Dostoyevski kısa hikâyesi Timsah'ta Avrupa turuna çıkmadan bir gece önce, hikâyenin kahramanı 20 yıllık emektar memur olan İvan'ın hayvanat bahçesine gezmeye gittiği esnada timsah tarafından yutulmasını ve İvan'ın

¹³³¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 4, B: 66, 28.03.1962, s. 169.

¹³³² TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2013...*, s. 70.

¹³³³ Weiker, age., s. 78.

¹³³⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C.2, B: 32, 06.02.1962, s. 10.

¹³³⁵ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 172.

¹³³⁶ Karpat, *Asker ve Siyaset*, s. 343.

¹³³⁷ Turhan Yörükan ve Ayda Yörükan, *Üniversitede İlim ve Ahlak*, haz. Ali Birinci, Vadi Yay., Ankara 2003, ss. 17-46.

¹³³⁸ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 48.

¹³³⁹ Selçuk Erez ve Demet Taner, *Haldun Taner'in Timsahı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

başına gelenleri anlatır. Timsahın yuttuğu İvan ölmemiş, timsahın içinden konuşmakta, dışardakilerin seslerini duymaktadır ve aynı zamanda keyfi yerindedir. Ailenin yardım için gittikleri İvan'ın çalıştığı dairenin genel müdürü Popoviç “kurcalamayın, olay şüpheli, zaman geçsin, biraz unutturalım” diye akıl verir ve kanunda “timsah tarafından yutulan memurlara ait bir madde yok” (s.38) diyerek bir şey yapamayacağını söyler. Polis ise İvan'ın yurt dışına çıkış için izin aldığını, resmi olarak ülkede bulunmadığından herhangi bir işlem yapamayacaklarını söyler (s. 45). Timsahı gezdiren kumpanya ve İvan'ın arkadaşları bu tuhaf durum üzerinden para kazanmaya çalışırlar. Dost, düşman ortaya çıkmıştır. Haldun Taner bu radyo oyunu ile 147'lerin tuhaf ve çelişik durumlarını mizahla eleştirmeye çalışır.

6.2.5. 27 Mayıs Sonrası Üniversitenin Yaşadığı Bunalım

27 Mayıs darbesi, üniversitede bir iç parçalanmayı da beraberinde getirmiş, üniversitenin gerçek sorunlarının fark edilmesini uzun süre geciktirmiştir. Üniversiteler, karşı karşıya buldukları sorunları çözmek için temel reformlar gerçekleştirmek, kendilerini dönüştürmek yerine uzun süre 27 Mayısın yarattığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Fakat aradan geçen süre içinde üniversitenin gerçek sorunları katlanarak artmıştır. Darbe koşullarından etkilenen üniversitelerin hem kendilerine özgü hem de yükseköğretimin genelini kapsayan darboğazları vardı. 1960'ların başında öğrenci sayısındaki hızlı artışa nazaran öğretimde ve diğer olanaklarda buna uygun bir artış gösterilememiştir.¹³⁴⁰ Diğer taraftan üniversite yönetimlerinin ve öğretim üyelerinin öğrencilere karşı tutumu, akademik düzeyi, iç kontrolün sağlanamaması ve özellikle öğretim üyelerinin iş çevreleriyle kurdukları ilişkileri ciddi eleştirilere uğramaktaydı. Öğretim üyelerinden bir kısmı ticaret ve sanayi odalarının, bankaların ve şirketlerin hukuki, mali ve iktisadi danışmanlıklarını yürütmekteydiler. Özel yüksekokulların açılması ve bu okulların daha yüksek ücretler ödemesi nedeniyle öğretim üyelerinin buraları tercih etmesi, durumu üniversiteler açısından daha da zorlaştırmaktaydı. Öğretim üyelerinin özel sektörün etkisi altına girmelerinin, iş çevreleriyle sıkı ilişkiler kurmalarının önemli nedenlerinden biri, 147'lerin tasfiyesinden dolayı üniversitelerin manevi açıdan temelden sarsılmasıydı. Tasfiye ile birlikte öğretim üyelerinde üniversiteye karşı bir güvensizlik meydana gelmiş, geleceklerinin güvenliğini dış çevrelerde arama eğilimi doğmuştur.¹³⁴¹ 27 Mayıs rejimi üniversite reformunu tasfiye ve üniversiteye dışarıdan gelen bir müdahale niteliğine dönüştürüp suiistimal ettiğinden, üniversitenin yaşadığı krizi aşması için reform talepleri dile getirildiğinde, bu taleplere tasfiye tedirginliği de eşlik etmiştir. 1964'te Meclis Bütçe Komisyonunda üniversiteye yöneltilen eleştirileri cevaplayan dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Ömer Celal Saraç şöyle diyecektir: “Reform tekamül manasına anlaşılırsa reforma taraftarım. Eğer reform, tasfiyeler ve dışarıdan yapılacak teşebbüsler manasını taşıyacaksa buna taraftar olmayacağız. Bu şekilde 10-15 yılda bir yapılan reformlarla Üniversite yürütülüyorsa ve yürütülecekse, bu memleket Üniversiteye layık değildir demektir.”¹³⁴²

27 Mayıs darbesinden sonra kamuoyuna yansıtılacak derecede üniversitelerin önemli sorunları çeşitli sebeplerle kendini göstermekteydi. Örneğin 1964-65 öğretim yılı açılışı sırasında İstanbul Üniversitesinde öğretim üyeleri, üniversite yönetimi ve öğrenci dernekleri arasında ciddi bir huzursuzluk patlak vermişti. İstanbul Üniversitesinin 511. açılış günü dolayısıyla İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği binlerce öğrencinin katılımı ile miting niteliğinde bir tören yapmış ve öğrenciler burada yaptıkları konuşma sırasında “biz gerektiği takdirde en kuvvetli yumruğumuzu, ilim yobazlarına, ilim dolandırıcılara

¹³⁴⁰ TÜİK, *İstatistik Göstergeler...*, s. 69-70.

¹³⁴¹ Reşat Kaynar, “Üniversitelerimiz ve Buhran”, *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1964, s. 2.

¹³⁴² “Reform Evet, Tasfiye Hayır”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1964.

vurmasını biliriz” diyerek ağır bir şekilde öğretim üyelerini ve üniversite yönetimini eleştirmişlerdir. Talebe Birliği Başkanı ise şöyle demiştir:

Düşünce ve fikir hayatımızda bir beyin vazifesi görmesi gereken Üniversitemizin, modern düşünce ve eğitim sistemiyle hiçbir surette bağdaşmayan bir hale gelmesi, bizi çok üzmektedir. Bu durumda kendi içinde devrim yapması gereken Üniversitemiz, bunu yapmaya çalışan gençliğin hareketlerini, menfaatleri icabı son sistem metodlarla kösteklemesi, çok hazindir. Sonra, bugünkü üniversite muhtariyetini ise öğrenciye tahakküm, küçüklere baskı, büyüklere evet efendim tarzında tatbik etmek, kanunları ve tüzükleri kendi menfaatleri yönünden kullanmaktan öteye gidememektedir. Ya bu zihniyet bırakılır veya Atanın emirlerini biz bizzat yerine getirerek bu zihniyete ve taşıyanlara, Kemalist yumrukla gereken cevabı vereceğimizi belirtiriz.¹³⁴³

İstanbul Üniversitesindeki bu karakteristik öğrenci hareketi, üniversitelerdeki mevcut huzursuzluğun göstergesi niteliğindedir. Bununla birlikte, 1965’te Cumhuriyet Senatosunda kurulan bir araştırma komisyonu tarafından hazırlanan bir raporda, üniversitelerin yaşadıkları bunalım açıkça ortaya konulmaktaydı. AP Elazığ Senatörü Celal Ertuğ 22 Aralık 1964 tarihinde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına verdiği önergede, “...üniversitelerimizde bir huzursuzluk havasının mevcudiyeti bir vak’a halinde ortaya çıkmıştır” bu nedenle “Parlâmento olarak rejimimizin temel müesseselerinden birisi olan üniversitelerimizin dertlerine, sıkıntılarına kayıtsız kalmamıza imkân yoktur” diyerek “Üniversitelerimizin verimini arttırmak, dert ve sıkıntılarına çare bulmak için Parlamentoda neler yapabileceğimizi tayin ve tespit maksadıyla üniversitelerimizde bir Senato araştırması yapılmasını” teklif etmekteydi. Bu önerge Senatoda görüşülerek kabul edilmiş ve 7 kişilik bir Araştırma Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Araştırma Komisyonuna seçilen Senatörler şunlardır: İbrahim Şevki Atasagun, Celâl Ertuğ, Akif Eyidoğan, Kadri Kaplan, Şükran Özkaya, Cahit Okurer ve Tahsin Banguoğlu.¹³⁴⁴ Komisyon hazırladığı geniş çalışma programı kapsamında, Devlet Planlama Teşkilatı uzmanları, Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri, akademisyenler, öğrenci temsilcileri ile görüşmüştür. Araştırma Komisyonu, konuyla ilgili kesimlerin istek ve görüşlerini tespit ettikten sonra 151 sayfalık bir rapor hazırlamış ve 5 Kasım 1965 tarihinde “Üniversitelerimizin verimini arttırmak sıkıntılara çare bulmak için neler yapılabileceğinin tayin ve tespiti maksadıyla kurulmuş bulunan Araştırma Komisyonu raporu” başlığı altında Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sunmuştur. Bu rapor, o dönemde üniversitelerin durumunu yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Fakat söz konusu rapor üzerinde Cumhuriyet Senatosunda bazı görüşmeler yapılmış ve bundan sonra rapor Senato çalışmaları belgeleri arasında yer alarak, unutulmuştur.¹³⁴⁵

Raporun Senato Başkanlığına sunuş yazısında, Türkiye şartlarının hızla değiştiği ve “eğitim ve öğretim sistemlerinin eskimekte olduğu” belirtilmekte, üniversitelerde sık sık “huzursuzluk ve rahatsızlıkların patlak verdiği” ifade edilmektedir. Araştırma Komisyonu, DPT uzmanları ile yaptığı toplantıda, “Planda öngörülen hedeflerle gerçek arasında ilk bakışta bir intibaksızlık” olduğunu, bazı üniversitelerin sosyal bilimlerle ilgili bölümlerinde dünya standartlarının çok üstünde “öğrenci yığınlarının” oluştuğunu, ortaöğretim ile üniversite ve yükseköğretim arasındaki orantıyı düzenleyen bir eğitim politikasının sağlanamadığı, yeni üniversite ya da yüksekokulların açılabilmesi için öğretim üyesi yetiştirmede öngörülen niteliklere ulaşamadığı sonuçlarına varır. Komisyonun Milli Eğitim Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerin odağını ise “üniversitelerin denetim sisteminin yetersizliği” oluşturmuştur. Görüşmelerde, hükümetin üniversiteleri yönetsel açıdan

¹³⁴³ *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1964, s. 1-7.

¹³⁴⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 23, B: 19, 12.22.1964, s. 18.

¹³⁴⁵ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1968.

denetlemesi için yeni bir sisteme ihtiyaç duyulduğu vurgulanmış ve yükseköğretimin ortaöğretimden kaynaklanan sorunları üzerinde durulmuştur.¹³⁴⁶ Söz konusu Raporda, “ortaöğretimin asgari 14 bin öğretmen kadrosuna karşılık 6 bin küsur öğretmen ile yürütüldüğü, birçok yerde derslerin meslekten olmayan öğretmenler tarafından verildiği ve öğrenim seviyesinin” düşük olduğu ve bu durumun sonucu olarak ortaöğretim ile üniversiteler ve yükseköğretim arasında “derin bir uçurumun” olduğuna dikkat çekilmiştir.

Araştırma Komisyonu aynı zamanda üniversite içerisinde çeşitli fakültelerin dekan, öğretim üyesi ve öğrencileriyle de toplantılar yapmış, görüşmeleri raporunda tespit etmiştir. Bu görüşmelerde saptanan sorunlar yaklaşık olarak aynı konuları içermektedir. Raporda yer alan görüşmelerde, üniversitelerin çoğunluğunun modern anlamda araştıran, eğiten ve öğreten seviyeye ulaşamadıkları, üniversiteye giren öğrencilerin seviyelerinin düşük olmasının yanı sıra meslek ayrımında da rastgele bir durum olduğu, öğrenci sayısının kapasitenin çok üstünde olmasından dolayı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında temasın çok az olduğu dile getirilen sorunlardan bir kaçıdır. Ayrıca üniversite ve öğretim üyeleri, üniversitelerin eğitim-öğretim sisteminde, araştırma imkânlarının sağlanmasında yöntem ve uygulama bakımından köklü değişikliklere ihtiyaç duydukları fakat bu değişikliklerin “reform”, “ıslahat” gibi kelimelerle ifade edilmesinden kaçınılması gerektiğini çünkü bu kelimelerin suiistimal edildiğini vurgulamışlardır. Burada yine 27 Mayıs rejiminin suiistimal ettiği üniversite reformunun etkileri ortaya çıkmaktadır.¹³⁴⁷

Komisyon öğrenci dernekleri ile de görüşmeler yapmış ve öğrencilerin isteklerine raporda yer vermiştir. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği başkanı Bozkurt Nurlu, üniversitelerin 27 Mayıs sonrası ortaya çıkan yeni fikirsel ortama ayak uyduramadıklarını belirtmekteydi:

Rus ihtilâline ait bir kitabı, hoca (Okuma) dedi. Komünizm nedir, sosyalizm nedir, bizim hocalara soruyoruz, söylemiyorlar. (Piyasadaki kitaplarda art fikirler var okumayın) diyorlar. (Siz anlatın) diyoruz, onu da yapmıyorlar. Üniversite bu durumu ile ne öğrenci ihtiyaçlarına ne de memleket sorunlarına cevap verecek durumda değildir.¹³⁴⁸

Teknik Üniversite Talebe Birliği Başkanı ise, “Özel Yüksek Okullar büyük bir başıbozukluk içinde açılmıştır. Ticarethane vasfındadırlar. Buralarda verimler yüzde 90. Devlet üniversitesinde yüzde 20’dir. Zenginler senede 6 bin lira ödeyerek okuyacak ve köşe başlarını tutacaktır” şeklinde devlet üniversiteleri ile özel yüksekokullar arasındaki kalite farkına işaret etmiştir. Komisyonun genel öğrenci kitlesiyle görüşmelerinde ise öğrenciler genellikle kitapların pahalı olduğunu, harçlar konusunu, yeteri kadar kitaplık bulunmadığını ifade etmişlerdir.¹³⁴⁹

Rapor uzun bir çalışmadır ve üniversitelerle ilgili ayrıntılı saptamaları içermekte ve çok çeşitli eleştiriler getirmektedir. Raporun “Sonuç ve Değerlendirme” kısmında “Üniversitelerin çözüm bekleyen birçok sorunları olduğu” belirtilmekte ve bu sorunların çözüm yollarıyla ilgili açıklamalar yapılmaktadır.¹³⁵⁰

İnsan gücünün Üniversite seviyesinde değerlendirilmesinde, esas yurdun kalkınmasına hız veren ihtiyaçlara öncelik verilmesi olmalıdır. Üniversitelerimize öğrenci alınırken yeni fakülte ve üniversiteler kurulurken daima göz önünde bulundurulması gereken cihet, teknik, sosyal ilimler sahalarında ne kadar yetişmiş elemana ihtiyaç olduğu keyfiyettir. Planlamanın öngördüğü ilim dalları arasındaki denge, hedef tutulmalıdır. Bugün için bu husus sağlanmış değildir. Bu şekilde devam edilirse, birçok üniversiteli diplomalı işsizler türeyecektir. Bu milli ekonomimiz için bir israftır. Misal

¹³⁴⁶ *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, s. 111.

¹³⁴⁷ *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, s. 112-115.

¹³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1968.

¹³⁴⁹ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1968.

¹³⁵⁰ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1968.

olarak Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde ihtiyaçla hiçbir ilgisi düşünülmeden Sümeroloji, Sinoloji, Hititoloji dallarında sırf üniversite mezunu olmak için okuyan yüzlerce öğrenci gösterilebilir.

Yine raporun sonuç kısmının “Üniversiteye giriş” ve “Öğrencilerin seviyesi” kısmında şöyle denilmektedir: “Sınıflar öğrenci deposu haline gelmiştir, üniversiteye giren öğrencilerin bilgi seviyelerinin çok düşük olduğu her üniversitemizin her fakültesinde sarahatle ifade edildi. Lise ile üniversite arasında bazı Batı ülkelerinde olduğu gibi kolej sistemi koyarak mevcut aksaklığı gidermek lâzımdır.” Raporun bu kısmı özetle şöyle devam etmektedir:

İlgi, şefkat ve itinanın genç nesillerin besini olduğu inancındayız. Bu unsurlardan yoksun bir atmosferde yetişen gençlik, psiko-sosyal bakımdan aksaklığa uğramağa mahkûmdur. İstanbul Üniversitesi azami on bin öğrenciyi yetiştirecek bir güce sahiptir. Oysaki İstanbul Üniversitesinde otuz bin öğrenci vardır. Sosyal ilimler fakülteleri (Hukuk, İktisat, Edebiyat, Filoloji) 500-2000 öğrencilik sınıflar halindedir. Dershanelerde oturacak yer bulmak şans eseri haline gelmiştir. Esas öğretim metodu, bugün tamamen terk edilmiş bulunan büyük dershanelerde takrirler şeklindedir. Küçük gruplar halinde, seminer şeklinde ilmi çalışmalar mümkün olamamaktadır. Aynı durum Ankara Üniversitesi Hukuk, İlahiyat, Dil - Tarih ve Coğrafya Fakülteleri için de varittir. İngiliz Filolojisi Ankara Üniversitesi Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesinde hoparlörlerle ve 500 kişilik kitlelere hitaben yapılmaktadır. Bu çeşit öğretime üniversite eğitimi demeye imkân yoktur.¹³⁵¹

Yine söz konusu raporun sonuç kısmında üniversitelerin köklü bir reforma ihtiyaç duyduğu ifade edilmekte ve şu önemli konular üzerinde tespitler yapılmaktadır:

Üniversitelerimizin bazıları yapabilecekleri hizmetin imkân hudutları dışına çıkarılmış; kapasitelerinin çok üstünde görevle yükümlü hale getirilmişlerdir... Öğretim, eğitim sistemlerinde köklü ıslahat yapılması gerekir. Bunun için bina, laboratuvar, klinik, deneme çiftlikleri, hayvancılık enstitüleri, öğretim araçları gibi ihtiyaçlar yeteri kadar sağlanmalıdır. Üniversitelerimize yeni mali kaynaklar bulunması zarurettir. Bölge üniversitelerine, fakülte, enstitü, yüksekokul gibi tesislerden başlanılmalı, bu maksat için her şeyden önce öğretim üyesi yetiştirilmesi öngörülmelidir.¹³⁵²

Söz konusu rapor, birçok sorunla karşı karşıya olan üniversitenin bir reforma gereksinim duyduğunu gösteriyordu. Ancak hazırlanan bu talihsiz araştırma, sadece kamuoyuna üniversitenin içinde bulunduğu problemleri ve yükseköğretimin hastalıklarını teşhis ve tespit etmenin dışında hiçbir sonuç vermemiştir. Ne üniversite kendi içinden ne de siyasal iktidar öğrenci isteklerini yönlendirerek bir üniversite reformu yapmayı sağlayabilmiştir. Fakat üniversitedeki sorunlar her gün biraz daha artarak devam etmiştir. 1968’de öğrencilerin boykot ve işgal sonucu elde etmek istedikleri konular, 1965’te hazırlanan bu raporun işaret ettiği çoğu sorunlarla aynıdır.¹³⁵³ Bu sorunların aşılabilmesi sonucunda, öğrencilerin eğitim sorunlarından kaynaklı bunalımları tümünden “düzenin bozukluğuna” bağlama eğilimini benimsemelerine neden olmuştur. Bu durum, üniversitelerde toplumda geniş kesimlerin desteğine sahip olmayan radikal siyasal akımların kolayca etkili olmasında da önemli bir unsur olmuştur. Böylece 1960’ların sonunda öğrenci olayları nitelik değiştirmeye başlamış, politik ve ideolojik mücadeleye dönüşerek devam etmiştir. Bu durumda temel sorun olan üniversitenin yeniden düzenlenmesi unutulmuş ve giderek radikalleşerek şiddet hareketlerine dönüşen öğrenci eylemlerinin nasıl önleneceği tartışma konusu olmuştur.¹³⁵⁴

¹³⁵¹ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1968.

¹³⁵² *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1968.

¹³⁵³ *Cumhuriyet*, 11-12-15 Haziran 1968.

¹³⁵⁴ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin...*, s. 174.

Üniversitelerde huzursuzluk yaratan diğer bir konu ise özel okulların açılmaya başlamasıydı. Yükseköğrenim yapmak isteyen öğrenci sayısındaki hızlı artış ve üniversitelerin aldıkları öğrenci sayılarını arttırmamaları, özel yüksekokulların hızla artmasına neden oldu. 1963 yılında kurulmaya başlayan ve 5 yıl içerisinde sayıları 41'e ulaşan özel yüksekokullar, gerek eğitimin niteliği gerekse niceliği bakımından giderek büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹³⁵⁵ Ülke çapında da tartışma konusu olan özel yüksekokullar daha yüksek ücret ödediğinden öğretim üyeleri, bu okullarda ders veriyorlardı. Bu durum, öğretim üyesi bakımından yetersiz olan üniversiteleri zor durumda bırakmaktaydı ve öğrenciler de özel yüksekokulların kurulmasına karşıydılar.¹³⁵⁶ 12 Ocak 1971'de Anayasa Mahkemesi, "Üniversitelerin ancak Devlet eliyle kurulabileceği" şeklindeki Anayasa hükmüne dayanarak özel yüksekokul öğretimini de üniversite öğretimi olarak yorumladı ve özel yüksekokulların kurulmasına imkân veren kanun maddesini iptal etti.¹³⁵⁷ Yüksek Mahkemenin bu kararı üzerine mevcut yüksekokulların durumunun ne olacağı büyük bir soruna dönüştü.

6.3. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Toplumsal, İdeolojik, Psikolojik Zeminin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri ve Yükseköğretime Yansımaları

6.3.1. 27 Mayıs Darbesinin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri

1960'larda dünyanın diğer birçok ülkesinde olduğu gibi üniversite öğrencileri Türkiye'de de siyasal hayatta aktif bir rol oynadılar. Türkiye özelinde öğrencilerin bu aktif rolü tarihsel bağlamı ile süregelmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda medrese öğrencilerinin siyasal nitelikte taleplerde bulunup, İstanbul'da kargaşa çıkardıkları, zaman zaman ayaklandıkları; daha sonra kurulan Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi yükseköğretim kurumlarından, öğrencilerin siyasal tavırlara sahip olarak mezun oldukları bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde ise getirilen yeni siyasal kültürle gençlik ve öğrenciler rejimin asli koruyucuları misyonunu yüklenmişlerdir. Çok partili yaşama geçildikten sonra, siyasal organların kararlarını protestodan, siyasi partilere üye olmaya kadar çeşitli siyasal faaliyetlerde bulunabilen üniversite gençliği, bir siyasal güç olduğunu en açık şekilde 27 Mayıs 1960 darbesinde oynadıkları rolle göstermişlerdir.¹³⁵⁸

28 Nisan ile 26 Mayıs 1960 tarihleri arasında üniversite gençliği, Menderes Hükümetine karşı gösterileriyle ciddi bir risk almış, hükümet karşıtı eylemleriyle darbe öncesinin koşullarının yaratılmasında öncü rol oynamış ve darbenin kıvılcımını çakmışlardı. Böylece öğrenciler, eylem ve gösterilerinin ciddi siyasal ve toplumsal sonuçlarının olabileceğinin farkına varmışlardır.¹³⁵⁹ 27 Mayıs askerî rejim ise darbenin başarılmasında gençliğin bu rolünün farkındaydı ve ilk propagandasını gençlik üzerine kurmuştur. Askerî rejim, darbe öncesi öğrenci olaylarını her yönü ile abartarak, farklı anlamlar yükleyerek ve daha birçok farklı propaganda yöntemiyle öğrenci gençliği yeni rejimin etrafında tutmaya çalıştı. Darbenin hemen ardından ordunun "ilerici" rolünü vurgulayan, "ordu gençlik el ele" sloganını etkili kılmaya çalışan bir dizi propagandalar yürütüldü. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatına dönemin en yaygın kitle iletişim aracı olan radyoda, "Gençlik Saati" yayımlama olanağı verildi. Programda, gençliğin "27 Mayıs ruhu"na bağlılığı ve Silahlı Kuvvetlere olan inancı dile getirilerek 27 Mayıs savunusu yapılıyordu.¹³⁶⁰ Yine 27 Mayıs'ın köylerde anlatılması için öğretmenler, akademisyenlerin

¹³⁵⁵ *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, s. 187.

¹³⁵⁶ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 173.

¹³⁵⁷ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 9, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991, s. 153.

¹³⁵⁸ Nermin Abadan, "Türk Gençliğin Değer Yargıları ve Siyasi Davranışı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 20, Sayı:1, 1965, s. 214-215.

¹³⁵⁹ Landau, age., s. 45-46.

¹³⁶⁰ Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, s., 167.

yanı sıra öğrencilerden de yardım istendi.¹³⁶¹ 28 Nisan'da başlayan olaylarda hayatlarını kaybeden 5 kişinin cenaze töreni “hürriyet şehitleri” adı altında büyük bir propaganda malzemesine dönüştürüldü.¹³⁶²

Ordu, öğrencilerin Menderes Hükümeti aleyhindeki gösterilerine sahip çıkınca bir “devrim” yapılmış havası yaratıldı. Dönemin hâkim duygusuna göre, toplumu özgürlüğe kavuşturan, “27 Mayıs devrimine” ulaştıran ordudan sonraki ikinci güç¹³⁶³, sayıları altmış bini geçen üniversite öğrencileriydi. Yürütülen propagandanın ana eksenini, “hürriyet hareketinin 28 Nisan'da üniversite bahçesinde” başladığı yönündeydi.¹³⁶⁴ 28 Nisan 1961'de öğrenci olaylarının birinci yıldönümü nedeniyle İstanbul'da düzenlenen gösteride yapılan konuşmalarda, öğrenci gençlik üzerinde yürütülen propagandalar açıkça gözlenebilmektedir. Törenin ilk açış konuşmasını yapan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Ayhan Efeoğlu: “...Hürriyetsizliğe, adaletsizliğe karşı gösterdiğimiz mücadelede, birer Ata genci olarak üstümüze düşen vazifeyi yapmağa çalıştık. Müsterihiz...Fikir Atatürk, madde Atatürk olarak devrimlerin ebedi bekçisiyiz” diyerek sözlerini tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi adına Orman Fakültesi Dekanı Selahattin İnal ise konuşmasına “gençlerin, Türk ordusunun silahlarını ateşleyen manevi kıvılcım ve 27 Mayıs sabahının güneşiyle doğan kansız ihtilal bayrağı” olduğunu belirterek başlamıştır. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek, gençlere yönelik olarak “...hürriyet mücadelesi bir olgudur. Hayatlarınızı feda edersesine hürriyet için çalıştınız. Çok sevdiğiniz arkadaşlarınız hayatlarını feda etti. Onları ulular, saygıyla anarım...” Sıkıyönetim Komutanı Korg. Cemal Tural ise gençlere yönelik olarak, “bugün hürriyet davanızın şahlandığı gündür. Bugün ruhun maddeyi, ahlaksızlığı, soysuzluğu, hırsızlığı yendiği gündür...”¹³⁶⁵ şeklinde konuşmasını sürdürmüştür.

27 Mayıs rejiminin darbenin meşruiyetini sağlamak, gençliği askerî yönetim etrafında toplamak amacı ile yürüttüğü geniş propagandaların öğrenci gençlik üzerinde etkileri çeşitli oldu. İlk olarak öğrencilerin 27 Mayıs'ın başarılmasındaki rolünü yücelten propagandalar olayın kahramanlarının öğrenciler olduğuna dair bir kanı oluşturdu. Öğrenci kitlelerini yönlendirmeleri açısından, öğrenci birlikleri ve dernekleri artık önem verilmesi gereken siyasal bir güç olarak kabul ediliyorlardı. Bu nedenle siyasi partiler gençliği kendi çıkarları yanında kullanmak için öğrenci örgütleriyle sıkı ilişkiler kurmanın, onları kontrolleri altına almanın çabası içerisine girmişlerdir.¹³⁶⁶ Çünkü giderek sayıları artan öğrenci gençlik bir sosyal ve siyasal güç olarak belirmeye başlamıştı. 1927-28'de fakülte ve yüksekokullarda 3551 öğrenci varken bu rakam 1960-61'de 65.297, 1968-69'da 140.000 ve 1970-71'de ise 169.793'e yükselmiştir.¹³⁶⁷ Diğer yandan öğrencilerin büyük bir kısmı belli başlı kentlerde, özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde¹³⁶⁸ okumaktaydılar. Mevcut 8 üniversitenin 5'i Ankara ve İstanbul'daydı. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin giderek siyasete karışmalarının sosyal ve siyasal etkileri daha da önem kazanmaktaydı. Diğer taraftan fen bilimlerine öğrenci alınmasındaki sınırlılıklardan dolayı öğrencilerin çoğunluğunun siyasetle daha yakın ilişkisi olan hukuk, siyasal bilimler ve kamu yönetimi, toplum bilimleri ve iktisat gibi alanlarda yoğunlaşması, öğrencilerin giderek siyasete karışmasına uygun bir fikri atmosfer de yaratmaktaydı.¹³⁶⁹ 27

¹³⁶¹ *Milliyet*, 16 Eylül 1960.

¹³⁶² *Cumhuriyet*, 9-10-11 Haziran 1960.

¹³⁶³ Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, s. 167.

¹³⁶⁴ *Hayat Haftalık Mecmua*, C. 2, Yıl: 5, Sayı: 27, 1 Temmuz 1960 s. 3-7.

¹³⁶⁵ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1961.

¹³⁶⁶ Süleyman Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi, (Bir Devrin Perde Arkası 1960-71)*, İleri Yay., Ankara, 1971, s. 16.

¹³⁶⁷ *TÜİK, İstatistik Göstergeler...*, s. 69-70.

¹³⁶⁸ *DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1968...*, s. 23.

¹³⁶⁹ Nermin Abadan, “The Politics of Students and Young Workers in Turkey”, Ankara Üniversitesi SBFD, C. 26, Sayı: 1, Mart 1971, ss 89-111.

Mayıs darbesi öğrenci gençliğin siyasete aktif katılımına yeni bir ivme kazandırmış ve bu ivme 1960'lar boyunca giderek artan siyasal bir radikalizm eğilimiyle birlikte, etkisini uzun süre devam ettirmiştir.¹³⁷⁰

Öte yandan öğrenci hareketlerine yüklenen “hürriyet mücadelesi”, “demokrasi mücadelesi” gibi anlamlarla 27 Mayıs öncesi meydana gelen öğrenci hareketlerine kamuoyunda güçlü bir önemseme ve saygınlık da kazandırıldı. 1968'de dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de başlayan öğrenci hareketlerinin ardında, 27 Mayıs'ın öğrenci gençliğe yönelik oluşturduğu bu imajın, saygınlık birikiminin de etkilerinin olduğu söylenebilir.¹³⁷¹ 1968'de Türkiye'deki öğrenci olaylarını, dünya gençliğinin bir taklidi olduğu yönündeki eleştirilere cevaben Ankara Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı şöyle diyecektir: “Türk gençliğini moda bir davranış içinde görmek isteyenler, gençliğe saygısızlık ederler. Unutulmamalıdır ki, bu gençlik 1960'larda bütün dünyaya örnek olmuştur ve o ruh tarihi seyir içinde akıp gelmektedir.”¹³⁷² 1968'deki öğrenci hareketlerine yönelik diğer birçok destek mesajları,¹³⁷³ 27 Mayıs döneminde öğrenci hareketlerine duyulan sempatinin belli bir oranda devam ettiğine işaret etmektedir.

6.3.2. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Yeni Siyasal ve Düşünsel Ortamın Öğrencilerin Siyasal Yönelimlerine Etkileri

1960'ların sonundaki öğrenci aktivizminin arkasındaki toplumsal yapının hazırlanmasında en önemli etkenlerden biri 27 Mayıs darbesiyle oluşan yeni siyasal ve düşünsel ortamdır. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren milliyetçi ve sosyalistlerden oluşan askerî cuntanın çeşitli sosyal ve ekonomik reformları gündeme getirmesi, bu reformları gerçekleştirmekteki istek ve girişimleri yeni bir ideolojik, siyasal ve düşünsel ortamın oluşmasının öncülü oldu. MBK, planlı ekonomi, toprak reformu, sendikalara belirli örgütlenme özgürlüğü verilmesi, feodal karakter taşıdığı için elli beş toprak ağasının başka yerlere sürülmesi, ağır vergi oranlarının düşürülmesi gibi pek çok reform girişiminde bulundu. Diğer yandan askerî cunta, geçmişte tehlikeli oldukları düşünülen konular hakkında tartışma başlatmakta da istekli davrandı.¹³⁷⁴ Cemal Gürsel bir basın toplantısında, ülkenin yeni bir görünüme ihtiyacı olduğunu ve sosyalizmin tamamen zararlı olarak anlaşılması gerektiğini açıkladı.¹³⁷⁵ 1961 Anayasası ile tanınan temel hak ve özgürlükler de bu yeni düşünsel ortamı besledi ve özellikle solun kitleleşmesinin, kitlelerin siyasallaşmasının yolunu açtı.

27 Mayıs'ı izleyen tartışmalarda, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının kapitalist bir sistem içerisinde değil, ancak sosyalist bir düzen içerisinde mümkün olacağı düşüncesi, sol siyasal görüşler tarafından yapılan bütün tartışmaların ana eksenini oluşturmaya başladı. Sosyalizmin daha adil ve eşit bir düzen getirip insanların yaşam koşullarını iyileştireceği, ülkenin sorunlarını çözeceği, dış ticaretin devlet eliyle yapılması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu tartışmalara karşılık, devletçiliğin kırtasiyeciliğe, hantal bürokratik yapıya yol açtığı, devletin özel girişimi desteklemesi gerektiği, ekonomik ve toplumsal sorunların çözümlenmesinde ılımlı bir yol izlenmesi gerektiği savunulmuştur.¹³⁷⁶ Sol siyasal çevrelerin Marksizm ve sosyalizmden esinlenerek ele aldığı bu görüşlerin çoğu elbette ki özgün değildi fakat Türkiye'de uzun zamandan beri sosyalist düşünceler baskı altında

¹³⁷⁰ Landau, age., s. 408.

¹³⁷¹ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 197-198.

¹³⁷² Bilal Moğol, “Direnen Üniversite Gençliği”, *Cumhuriyet*, 17.06.1968, s. 2.

¹³⁷³ *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1968.

¹³⁷⁴ Mardin, age., s. 255.

¹³⁷⁵ Kemal H. Karpat, , “The Turkish Left”, *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*, Brill, Leiden, Boston, 2004, s. 349.

¹³⁷⁶ Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No: 209-191, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s. 60.

tutulmaktaydı. Burada yeni olan şey sosyalist düşüncelerin kendisini kamusal alanda açıktan ifade etmek imkânı bulmalarıydı.¹³⁷⁷ Bu sol siyasal görüşler tarafından toprak reformu, ekonomik kalkınma, sosyalizm ve sosyal adalet, dış politika, yabancı sermaye ve petrol gibi konular geniş ölçüde bir ekonomik sistem ve ideoloji çerçevesi içerisinde tartışılmaya başlanan aktüel konulardı. Sol aydın çevrelerce tartışılan bu konuları daha çok yeni yeni gelişen sol eğilimli basın gündeme getirmekte ve tartışmaktaydı. Bu tartışmalar işçi kesimleri, sivil ve askerî bürokrasinin bir kesimini, liberal meslek kuruluşlarını etkilemekle birlikte en fazla yükseköğretim gençliğini etkilemekteydi. Üniversite öğrencileri bu tartışmaları geniş ölçüde sol eğilimli basından takip etmekteydi.¹³⁷⁸

Anayasa ile güvence altına alınan basın özgürlüğü ile birlikte yayın hayatında özellikle sol basında da önemli gelişmeler olmuştur.¹³⁷⁹ Sosyalizm ve Türkiye'ye uygulanabilirliğine ilişkin tartışmaların geniş yer bulduğu çeşitli süreli yayınlar yayın hayatına yeni ideolojik bir boyut kazandırmıştır.¹³⁸⁰ Bu tür yayınlardan belki de en dikkate değer olanlarından biri, askerî yönetimin sona ermesinden hemen sonra, 20 Aralık 1961'de ilk sayısı yayımlanan *Yön* dergisiydi. Bu dergi, Doğan Avcıoğlu tarafından kurulmuş, çeşitli çevrelerden 500'ü aşkın aydının imzasını taşıyan bir bildiriyle çıkmış ve tirajının kısa sürede 30 bine ulaşmasını sağlayan geniş bir ilgiyle karşılanmıştı ki bu tiraj, Türkiye'de o dönemde politik-ideolojik bir süreli yayın için çok ciddi bir rakamdı. *Yön*, 27 Mayıs ile birlikte ortaya çıkan radikal eğilimleri bünyesinde toplaması bakımından dönemin duygusunu yansıtmaktaydı.¹³⁸¹ *Yön* dergisi ilk sayısında yayımladığı bildiriye, Türkiye'nin çok zorlu ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlarla kuşatıldığına değinerek başlamaktaydı. Bildiride, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim sorununu çözenin, demokrasiyi yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın ilk şartının iktisadi kalkınmayı sağlamak olduğu ifade edilmekteydi. Türkiye'nin temel sorunu iktisadi kalkınmaydı. İktisadi kalkınma sağlanmadığı sürece diğer temel sorunların halledilemeyeceği vurgulanıyordu. *Yön* Bildirisine göre, yeni bir devletçilik kavramına ihtiyaç vardı.¹³⁸²

Türkiye ekonomisi, özel girişim ile kamu girişimlerinin bir birleşimi olmakta devam edecekse de, birincisi yalnız kâra, ikincisi ise kamu yararına yöneliktir. Bu nedenle, akıllı bir devlet müdahalesi istenir bir şeydir...Devletçilik, gelir dağılımındaki adaletsizliği giderecek, işçi ücretlerini, araçların ve spekülörlerin elde ettikleri haksız kazançlar aleyhine yükseltecek en iyi yol olacaktır. Devletçilik, demokrasinin kitlelerce denetimini sağlamlaştıracak, eğitimde fırsat eşitliğini sağlayacak, sendikaları güçlendirecek ve toprak mülkiyetinde temelden bir reform için hazırlık yapılmasına yardımcı olacaktır.

1960'lar boyunca aşırı sol doktrinleri yaymaya çalışan daha birçok süreli yayın ortaya çıkmıştır. Bu süreli yayınların en aşırıları, özellikle 1960'ların sonunda, hükümete karşı direnmeye ve devrime açıkça çağrı yapmaya başlamışlardır. İlke veya teori tartışmaları, direnmenin ve devrimin kapsamı, zamanlaması, yöntemleri ve kimler tarafından gerçekleştirileceği bir dergiden ötekine değişmekteyse de öz olarak hepsi direnme ve devrimin gereğinden kuşku duymamışlardır.¹³⁸³

¹³⁷⁷ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 11.

¹³⁷⁸ Ozankaya, age., s. 87.

¹³⁷⁹ Koloğlu, age., s. 139-140.

¹³⁸⁰ 1960'lı yıllarda *Yön*, *Devrim*, *Türk Solu* gibi dergiler "Halk için ve halka rağmen bir ulusal demokratik devrim" tezini savundular. Askerler, aydınlar ve ilerici bürokratların katkısıyla bunun gerçekleşmesini bekliyorlardı. Topuz, age., s. 238-239; Koloğlu, age., s. 139-140.

¹³⁸¹ Landau, age., s. 74-75.

¹³⁸² Landau, age., ss. 74-77.

¹³⁸³ Landau, age., s. 57-58.

1960'larda temelde Türkiye ile ilgili sosyalist konular ılımlı veya radikal birçok süreli yayının konusu olurken¹³⁸⁴ yayımlanan kitaplarda da sola açılım söz konusu olmuştur. Komünizme eğilim gösteren çalışmalar, II. Dünya Savaşı sonrasında az sayıda da olsa görülmeye başlamıştır.¹³⁸⁵ Ancak bu tür kitapların sayısı 27 Mayıs sonrasında, 1961 Anayasa'nın sağladığı görece özgürlük ortamı, sansürün hafifletilmesi ve aynı zamanda kitap basımındaki genel artışın sonucu olarak artmıştır. Türkiye İstatistik Yıllığının resmi verilerine göre, sosyal bilimlerle ilgili kitapların yayımında 1960-1970 yılları arasında kararlı bir artış gözlenmektedir.¹³⁸⁶ Bu çalışmaların bir bölümü sosyal bilimlerin tüm alanlarını kapsarken¹³⁸⁷, bazıları da Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlarını farklı açılardan ele almaktaydılar. Bunların arasında sosyalizmle ilgili olanların veya sosyalizm tandanslı olanların sayısı giderek artmıştır.¹³⁸⁸ Diğer yandan Marksizm'in klasikleri Türkçeye çevrilmiştir. 1960'a kadar belki de çoğu yasak olan Marx'ın çoğu yapıtlarının, Engels, Lenin'in ve Mao'nun da bazı yapıtlarının çevirileri yayımlanmıştır.¹³⁸⁹ Bunları, Harold J. Laski, John Strachey, Roger Garaudy, Herbert Marcuse gibi sol düşünürlerden yapılan çeviriler izlemiştir.¹³⁹⁰ Ayrıca çok sayıda Rus romanı ve öyküsü de Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Bununla birlikte Türk edebiyatında da özellikle roman türünde işlenen tema bakımından sola doğru bir eğilim de ortaya çıkmıştır.¹³⁹¹

27 Mayıs darbesinin yolunu açtığı ve 1961 Anayasası'nın gelişmesine imkân verdiği sosyo-kültürel ve siyasal hareketlilik etkisini en fazla üniversitelerde göstermiştir. 27 Mayıs darbesinin ardından, ordunun “ilerici” rolünü yücelten bir havanın oluşması, “ordu gençlik el ele” sloganının bir süre etkili olması gençliğin nispeten 27 Mayıs rejiminin etrafında kalmasını mümkün kılmıştı. Fakat 1960'lar boyunca giderek üniversitelerde siyasal planda sosyalizm, düşünce planında da Marksizm veya Marksizm'den esinlenmiş bir takım tezler egemen olmaya başlamıştır.¹³⁹² Özgün ya da çeviri Marksist, Leninist yayınlarla beslenen öğrenciler, giderek radikal kavramların, temelde aşırı solun kavramlarının etkisi altına girmişlerdir.¹³⁹³ Böylece öğrenci gençliğin CHP'den ve 27 Mayıs'tan kaynaklanan “cumhuriyete sahip çıkma” hedefi, cumhuriyeti “cumhur için sosyalist bir şekle” sokma hedefine dönüşmeye başlamıştır.¹³⁹⁴ 27 Mayıs darbesi sonrası öğrenci gençliğin değer yargılarındaki ve siyasal yönelimlerindeki hızlı değişim de buna işaret etmektedir. Bu değişimi gösteren önemli bir çalışma 1965 yılında Özer Ozankaya tarafından yapılmıştır. 1964-65 öğrenim yılında Ankara Üniversitesinde “Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri” başlığı ile hazırlanan çalışmada, Ankara Üniversitesinin on fakültesinin sekizinden 317 öğrenci ile görüşülmüş ve bunun yanı sıra öğrenci derneklerinde başkan ve yönetim kurulu üyesi olan 109 öğrenciyle de görüşülmüştür. Öğrencilere 108 sorudan oluşan bir soru kâğıdı verilerek cevaplandırılması istenmiştir.¹³⁹⁵ Çalışmaya göre, üniversite gençliğini yönlendiren öğrenci dernek

¹³⁸⁴ Landau, age., s. 37.

¹³⁸⁵ Landau, age., s. 31-32.

¹³⁸⁶ *Türkiye İstatistik Yıllığı 1969 (Ek Yayın)*, Ankara, 1970, s. 25.

¹³⁸⁷ Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 97.

¹³⁸⁸ Bu tür çalışmalara örnek olarak bir kaçının ismi zikredilebilir: Hilmi Özgen, *Türk Sosyalizminin İlkeleri* (Ankara 1962); *Türk Sosyalizmi Üzerine Denemeler* (Ankara, 1963); Cemil Sait Barlas, *Sosyalistlik Yolları ve Türkiye Gerçekleri* (İstanbul, 1962); Fethi Naci, *Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* (İstanbul 1965); Ali Faik Cihan, *Sosyalist Türkiye* (1965).

¹³⁸⁹ Toker, *Solda ve Sağda...*, s. 27; Landau, age., s. 37.

¹³⁹⁰ Landau, age., s. 37-38.

¹³⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Tatarlı ve Mollof, age.

¹³⁹² Timur, age., s.271

¹³⁹³ Toker, *Solda ve Sağda...*, s. 54-55.

¹³⁹⁴ Kerem Ünüvar, “Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Sol, C. 8*, Ed. Tanel Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 829.

¹³⁹⁵ Ozankaya, age., s. 12.

yöneticileri, diğer öğrencilere göre sol görüşlere daha eğilimli bulunmuşlardır. Parti tercihi bakımından Türkiye İşçi Partisi, öğrenci dernek yöneticilerinin %24,8'i tarafından tercih edilirken, öğrencilerin ise %6'sı tarafından tercih edilmiştir.¹³⁹⁶ Dernek yöneticilerinin %80,9'u, diğer öğrencilerin de %63,4'ü sol eğilimli gazeteler okurlarken, sağ eğilimli gazeteleri okuyanların oranı, dernek yöneticilerinde %6,1; öğrencilerde de %10 çıkmıştır.¹³⁹⁷ Görüşülen öğrencilerin sosyalizme yaklaşımları ise şöyledir: Öğrenci dernek yöneticilerinin %74,3'ü, diğer öğrencilerin ise %61,8'i sosyalizmi daha adil bir sistem olarak görmektedir. Yine dernek yöneticilerinin %78,9'u; diğer öğrencilerin ise %70,7'si dış ticaretin devletleştirmesini desteklemektedir. Dernek yöneticilerinden farklı olarak öğrencilerin bir kısmı siyasette ılımlı bir çizginin izlenmesi ve devletin özel girişimi desteklemesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹³⁹⁸ Ozankaya, görüşülen öğrenciler üzerinde belirli sosyalist fikirlerin etkili olduğunu, fakat çoğunun sosyalizm kavramına ilişkin yalnızca yüzeysel bir şekilde fikir sahibi olduklarını ve ancak sloganlardan etkilendikleri sonucuna varır.¹³⁹⁹

Haberleşmenin öğrenci davranışları üzerindeki etkisini değerlendiren söz konusu çalışmaya göre, her iki grup öğrencinin sürekli olarak okuduğu gazetelerin başında *Milliyet* gazetesi gelmekte ve onu *Cumhuriyet* gazetesi izlemektedir. Üçüncü olarak öğrenci dernek yöneticileri siyasi içeriği yoğun olan *Akşam* gazetesini okurken, genel öğrenci kitlesi ise siyasi içeriği pek yoğun olmayan *Hürriyet* gazetesini okumaktadır. Yine araştırmanın verilerine göre, üniversite öğrencilerinin yüksek oranla ve belli siyasal içerikli dergileri takip ettikleri görülmektedir. Öğrenciler en yüksek oranla (%50.3) *Akis* dergisini, buna karşılık dernek yöneticisi olan öğrencilerin ise (%40.4) *Yön* dergisini okudukları görülmektedir. Araştırmanın verilerine göre dernek yöneticisi öğrencilerin yarıdan fazlası sol eğilimli dergileri okumakta, genel öğrenci kitlesi ise *Akis*, *Kim*, *Forum* gibi daha ılımlı dergileri takip etmektedir. Çalışmaya göre öğrencilerin en çok beğendikleri siyasi yazarlar sosyalizmi açıkça savunan yazarlardır. Öğrencilerin %42.6'sı ve dernek yöneticilerinin de %62'si bu tür yazarları beğenmektedirler. Sağ görüşlü siyasal yazarları beğenenlerin oranı ise öğrenciler arasında %6, dernek yöneticileri arasında da %4.5'tir.¹⁴⁰⁰

Yukarıda bahsedilen çalışmanın sunduğu verilerden de anlaşılacağı üzere öğrenci gençliğin, özellikle CHP'li gençliğin, giderek Marksist-Leninist kümelenmelere doğru kaydığı görülmektedir. 1961 seçimlerinde CHP, öğrencilerin yoğun olduğu İstanbul, Ankara ve İzmir'de 18 öğrenci yurdundaki sandıklardan çıkan oyların %64'ünü alırken, 1965 seçimlerinde aynı yurtlardan ancak %32 oy alabilmişti. TİP ise 1965 seçimlerinde aynı yurtlardan %47 oranında oy almıştır.¹⁴⁰¹ Bu rakamlara göre CHP'li seçmen olan öğrenci gençliğin %50'si TİP'e kaymış durumdadır.

6.3.3. Öğrenci Hareketlerinde Radikalleşme: Türkiye'de 1968

1968'e gelindiğinde yükseköğretimin çalkantılı durumu, artan toplumsal eğitim talebi, aynı dönemde bütün dünyada ortaya çıkan öğrenci hareketleriyle birleşerek 1968 öğrenci hareketlerini doğurdu. Dünyanın hemen her tarafında öğrenci hareketinin yeni bir sosyal ve siyasal güç olarak belirmesi 1960'ların adeta bir karakteristiği idi. Ayaklanan gençler siyasal hayatın geleneksel modellerini reddetmekte ve çok defa siyasi hayata yeni kurumların ithalini talep etmekteydiler.¹⁴⁰² 1960'larda dünyadaki bu öğrenci ayaklanmaları, Fransa'da doruğuna ulaştı. Öğrenci boykotlarıyla başlayan Fransa'daki olaylar mayıs

¹³⁹⁶ Ozankaya, age., s. 75.

¹³⁹⁷ Ozankaya, age., s. 33.

¹³⁹⁸ Ozankaya, age., s. 63.

¹³⁹⁹ Ozankaya, age., s. 60-62.

¹⁴⁰⁰ Ozankaya, age., s. 30-37.

¹⁴⁰¹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...*, s. 24.

¹⁴⁰² İsmet Giritli, "Öğrenci Hareketleri", *Milliyet*, 18 Mayıs 1970, s. 2.

1968'de on milyon işçinin, siyasal partilerin de boykota katılmasıyla düzeni temellerinden sarsan bir harekete dönüştü. Fransa'daki bu hareket, sonunda bastırılmış olsa da eş zamanlı olarak dünyanın birçok ülkesine ve Türkiye'ye de sıçradı. Almanya, İngiltere, İspanya, İsveç, Polonya, İtalya, Japonya, ABD'de; Latin Amerika ülkelerinden Arjantin, Venezuela, Uruguay, Brezilya'da boykot ve işgaller, şiddet hareketleri, polis-öğrenci çatışmaları görüldü.¹⁴⁰³ Öğrenci ayaklanmalarının sebepleri her ülkenin kendi tarihsel bağlarıyla ilintiliydi ve bunalımı meydana getiren sebeplere göre öğrenci istekleri de değişmekteydi. Birçok ülkede öğrenci isyanları üniversite içi sorunlardan başlayıp, daha sonra ülke çapındaki sorunlara ve sonunda düzenin kendisine yönelerek siyasi bir boyut kazanmıştır.¹⁴⁰⁴

Üniversite gençliğinin politika arenasında önemli bir sosyal güç olarak belirmesi her ülkenin kendi tarihsel bağlamında gelişirken, Türkiye'de yükseköğretim gençliği işgal ve boykotlarla fakültelerin, yüksekokulların kendilerine özgü sorunlarının çözümünü talep etmekteydiler. Bunun yanı sıra öğrenci gençlik, tüm yükseköğretim sistemindeki bozukluğa, hatta tüm eğitim sistemine, bunların da ötesinde kendi bakış açıları ile toplumsal düzenin bozukluğuna karşıydı. Boykot ve işgaller önce ziraat fakültelerinde başladı. Boykotun nedeni Tarım Bakanlığının çıkardığı "Belirli Süreli İşlerde Çalıştırılacak Yevmiyeli Personel Yönetmeliği"ydi. Öğrenciler bu yönetmeliğin mesleğe girdiklerinde önemli gelir farklılıkları yaratacağını söyleyerek 28 Mayıs'ta Erzurum'da, 30 Mayıs'ta Ankara'da ve 3 Haziran'da İzmir'de ziraat fakültelerinde boykota gittiler. Hem Tarım Bakanlığını hem de fakültelerindeki eğitimi eleştiriyorlardı. Boykota yol açan kararnamenin yürürlükten kaldırılması ve fakülte yönetmeliklerinde öğrenci istekleri doğrultusunda bazı değişikliklerin yapılması üzerine boykotlar 24 Haziran'da sona erdi.¹⁴⁰⁵

Türkiye'de ikinci öğrenci boykot ve işgal hareketi 10 Haziran 1968'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde gelişti. Öğrenciler boykot ve işgal sonucu elde etmek istedikleri konuları 13 maddelik bir tasarıda toplamışlardı. Tasarıda, fakülte yönetimine öğrencilerin de katılması, yönetmeliklerin öğrenci lehine değiştirilmesi, fakülteye öğrenci alımının belli bir oranda yapılması, harçların dondurulması, sınav koşullarının hafifletilmesi gibi talepler bulunmaktaydı.¹⁴⁰⁶ Ankara Üniversitesinde boykot ve işgaller genişleyerek devam etti. 10 Haziranda Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde, 12 Haziran'da da Fen Fakültesinde öğrenciler sınavlara girmeyerek boykot ve işgale başladılar. Hukuk Fakültesi öğrencileri fakülte dekanına 9 maddelik bir muhtıra ile taleplerini ilettiler. Muhtırada, sınav koşullarının hafifletilmesi, kitap ticaretinin önlenmesi, öğrenci alımının sınırlandırılması, yönetmeliklerin öğrenci lehine değiştirilmesi, öğrencilerin yönetime katılması gibi DTC öğrencileri ile benzer taleplerde bulunmaktaydılar.¹⁴⁰⁷

Dil Tarih ve Coğrafyada başlayan boykot ve işgal hareketi hızla genişledi, ülke geneline yayıldı ve birçok olay meydana geldi. 12 Haziranda İstanbul Üniversitesinde, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde, Gazi Eğitim Enstitüsünde, Hacettepe Üniversitesi Sağlık İdaresi Yüksek Okulunda, 13 Haziranda İTÜ ve bağlı fakülteleri ile yüksekokullarında, 14 Haziranda Ankara'da Erkek Teknik Öğretmen Okulunda, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde, Ankara ve Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsünde, İzmir'de Ege Özel Mimarlık Okulunda, İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde, 15 Haziranda Ege Üniversitesi Fen Fakültesinde, 16 Haziranda İstanbul Florence Nightingale Yüksek Hemşirelik Okulunda, 17 Haziranda Ege Üniversitesi Tıp Fakültesinde boykot ve işgaller başladı.¹⁴⁰⁸ Bu boykot ve işgaller sırasında öğrenciler binlerce bildiri yayımladılar.

¹⁴⁰³ Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, s. 188.

¹⁴⁰⁴ Ahmet Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 41.

¹⁴⁰⁵ Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, s. 195-196.

¹⁴⁰⁶ *Milliyet*, 11 Haziran 1968.

¹⁴⁰⁷ *Milliyet*, 12 Haziran 1968.

¹⁴⁰⁸ *Cumhuriyet* ve *Milliyet* Gazeteleri, 10-22 Haziran 1968 arası sayıları.

Bu bildirimlerde öğrenciler, harç sorunu, yüksek kitap fiyatları ve güç yaşam koşulları, sınav sisteminin adil hale getirilmesi, laboratuvar ve kütüphane ihtiyaçlarının karşılanması, burs ve kredilerin arttırılması, yurt ve barınma sorunları, işsizlik ve gelecek kaygısı, daha fazla ücret aldıkları için özel okulları tercih etmemeleri için öğretim elemanlarının hayat koşullarının iyileştirilmesi, yönetmeliklerin öğrenci lehine değiştirilmesi gibi birçok sorunun çözülmesi talebinde bulunuyorlardı.¹⁴⁰⁹ Fakat bu bildirimlerin hemen hemen tümünde ortak talep, öğrencilerin yönetime katılmasıydı.¹⁴¹⁰ Üniversite senatolarının bu öğrenci taleplerinin bir kısmını kabul etmeleri üzerine haziran sonuna doğru işgal ve boykotlar sona ermeye başladı ve öğrenci hareketleri kısa süreliğine sönümlendi.¹⁴¹¹ Ancak 15 Temmuz 1968’de Amerikan 6. Filosunun İstanbul’u ziyareti öğrenci hareketlerini yeni bir içerikle yeniden alevlendirdi. Bundan sonra öğrenci hareketleri, temel niteliğini değiştirerek siyasal bir içerik kazanmaya başladı ve 12 Mart’a giden süreçte radikalleşerek devam etti.

Haziran 1968’deki işgal ve boykot eylemlerinin başlangıcında ideolojik düşünceleri ne olursa olsun öğrenciler bir bütün olarak eylemlere katılmışlardı.¹⁴¹² Üniversitelerdeki boykot ve işgaller siyasal nitelikte değil daha çok eğitim sistemini protesto ve öğrencilik koşullarının düzeltilmesiyle ilgili görünmektedir. Bu bağlamda üniversitelerde 1965-66 yıllarında 4 tane öğrencilik koşullarının düzeltilmesiyle ilgili boykot görülmektedir. Ancak 1967 yılında öğrenci boykotlarında bir artış meydana gelmektedir. 14 tane boykottan 3’ü öğrencilik koşullarının düzeltilmesi, 1’i hükümeti protesto ve 10 tanesi ise özel okulları protesto ile ilgilidir. Ancak en yoğun öğrenci hareketleri 1968 ve sonrasında yaşanmıştır. Eldeki verilere göre 1968’de 37 tane boykot gerçekleşmiştir. Bunlardan 33 tanesi eğitim sistemini protesto, 4 tanesi ise öğrencilik koşullarının düzeltilmesiyle ilgilidir. 1968 öğrenci hareketlerinin karakteristik özelliği ise giderek siyasal bir içerik kazanmaya başlamasıdır.¹⁴¹³ Giderek sertleşen öğrenci eylemleri üniversite içi sorunları tümünden “düzenin bozukluğuna” bağlama eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla 1969 ocağından itibaren öğrenci boykot ve işgallerinin temel niteliği değişmekte, siyasal yönü ön plana çıkmaya başlamaktadır.¹⁴¹⁴ Artık yükseköğrenim gençliğinin üniversite ve yüksekokulların sorunlarını gerekçe göstererek girişecekleri eylemler tamamen ideolojik amaçlar taşıyacaktır. Genel öğrenci kitlesini belirli ve planlı ideolojik bir hareketin içerisine yönlendirecek militan Marksist-Leninist öğrenciler üniversitelere yerleşeceklerdir.¹⁴¹⁵

1965-1968 arası dönemde geçekundu yapımlarından Anadolu gezilerine, orman mitinglerine, üniversite içi problemlerden eğitim sisteminin geneline, montaj sanayi protestolarına kadar birçok faaliyet alanını gündemine alan öğrenci gençlik örgütleri, toplumsal etkinlik alanını genişlettikçe dar anlamda siyasete sıkışmaya başlamış ve 1969’dan itibaren bu alanlardan çekilmeye başlayarak odağını emperyalizmle mücadeleye çevirmiştir.¹⁴¹⁶ 1969’dan sonra 12 Mart’a giden süreçte öğrencilerin bildiri, toplantı, gösteri, yürüyüş ve eylemlerinde kullandıkları sloganlarda ince bir değişim gözlenmektedir. İsteklerini daha öncesinde olduğu gibi ılımlı terimlerle anlatmak yerine, yüksek sesle ve ısrarla, bazen de şiddet hareketleriyle anlatmaya başlamışlardır. Öğrenci gençlik örgütlerinin yayımladıkları bildirimlerin içeriklerinde bu değişim gözlenebilmektedir. Öğrenci dernek ve kuruluşlarının 1965-1970 yılları arası basın açıklamalarını ve bildirimlerini analiz eden bir çalışmanın sunduğu yaklaşık veriler, öğrenci hareketlerindeki

¹⁴⁰⁹ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1968.

¹⁴¹⁰ Kabacalı, *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, s. 198.

¹⁴¹¹ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1968, *Milliyet*, 27 Haziran 1968.

¹⁴¹² Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi...*, s. 116.

¹⁴¹³ Abadan, “The Politics of Students and Young Workers in Turkey”..., ss. 93-95.

¹⁴¹⁴ Kışlalı, age., s. 52.

¹⁴¹⁵ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi...*, s. 124.

¹⁴¹⁶ A. Bağış Erten, “Türkiye’de 68”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Sol*, C. 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 841.

radikalleşme konusunda fikir vermektedir. Çalışmaya göre, 1965 yılında öğrenci derneklerinin emperyalizm ve Amerikan karşıtı bildiri ve basın açıklamaları 5’iken bu sayı 1969’da 34’e ve 1970’te ise 229’a yükselmiştir. Hükümet politikalarını eleştiren bildiri ve basın açıklamaları 1965’te 20’iken 1969’da 61’e ve 1970’te ise 282’ye yükselmiştir. Ekonomik problemlerle ilgili bildiri ve açıklamalar 1965’te 11; 1969’da 47 ve 1970’te 94’tür.¹⁴¹⁷ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere öğrenci gençlik örgütleri giderek siyaset alanında seslerini daha da yükseltmiş, sorunları dile getirmenin yanı sıra politik iktidarın kendisini hedef almışlardır.

Yıkıcı ve aşırı olmadıkça, her gruba siyasal faaliyet alanı tanıyan 1961 Anayasası’nın yansıttığı yeni yaklaşımı kullanan aşırı solun propagandaları ile sosyalist fikirlerle politize olan öğrenci gençlik, 1960’lar boyunca çeşitli ideolojik kümelenmelerin etrafında toplanıp farklı isimler altında örgütlendiler. 1960’ların başlarında masum olarak değerlendirilen öğrenci hareketleri 1968’den sonra artık şekil değiştirmiş, yerini şehirde ve kırdaki silahlı eylemlere bırakmıştı.¹⁴¹⁸ Türkiye’nin o güne kadar tanık olmadığı terörist faaliyetler tehdit edici düzeye ulaşmaya, siyasal cinayet ve adam kaçırmalar sıklaşmaya başlamıştı. İdeolojik kutuplaşma en basit ifadesiyle sağ-sol şeklinde belirginlik kazanmış ve taraflar arasındaki şiddet hareketleri üniversite kampüslerine, öğrenci yurtlarına egemen olmaya başlamıştır. Latin Amerikan şehir gerillalarını taklit eden Marksist-Leninist militan öğrenciler banka soyuyor, ABD görevlilerini kaçırıyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyorlardı. Çoğu şiddet hareketleri üniversite dışında aşırı sağ ve sol kanatlar tarafından örgütleniyordu.¹⁴¹⁹ Ankara’da sağcı öğrencilerle solcu öğrenciler arasında kavganın patlak verdiği şubat 1968’de ilk ciddi huzursuzluk ortaya çıktı. Temmuz 1968’de ve şubat 1969’da Amerikan 6. Filosu İstanbul’u ziyaret ettiğinde, Amerikalı denizciler solcuların şiddetli gösterileriyle karşılandılar; bunu sağcıların karşı gösterileri tamamladı. 16 Şubat 1969’daki olaylarda sağcı ve solcu gruplar arasındaki çatışmada 2 kişi öldü ve 100’lerce kişi de yaralandı.¹⁴²⁰ 1970’e gelindiğinde, silahlı sağ ve sol partizan gruplar arasındaki sürekli çatışmalarla üniversiteler neredeyse kilitlenme noktasına gelmişti. Dev-Genç ve THKO üyelerinin Türkiye’de görevli beş Amerikalıyı kaçırdığı şubat-mart 1971’e gelindiğinde ülke bir iç savaşın eşliğindeydi.¹⁴²¹

6.4. 12 Mart ve Üniversite

27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayan dönem, çeşitli aşamalardan geçerek 12 Mart muhtırası ile üniversiteleri yeni bir noktaya getirmişti. 1960’lar boyunca üniversiteyi her yönü ile kapsayacak bir reformun gerçekleştirilememesi, giderek anarşi ve ideolojik eylemlere dönüşen ve 12 Mart’ta ancak durdurulabilen bir gelişmeye yol açmıştı. Bu nedenle 12 Mart’a gelindiğinde üniversiteler artık birer anarşi yuvaları halinde görülüyordu. Bilimsel ve idari özerkliğe sahip üniversiteler, 12 Mart öncesi öğrenci olaylarının sorumluları olarak sayılmış, 1961 Anayasası’nın üniversitelere tanıdığı özerklik ilkesinin üniversiteler tarafından kötüye kullanıldığı biçiminde bir anlayış meydana gelmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç yaptığı bir açıklamada, “milleti uçurumun kenarına getiren anarşi, yarı yarıya üniversitelerde örgütlenmişti” ifadelerini kullanırken,¹⁴²² Başbakan Erim, “ülkedeki mazarratın, üniversiteden dışarıya taşıdığı” öne sürdü.¹⁴²³ 12 Mart rejiminin üniversitelerle ilgili düzenlemeleri böyle bir psikoloji ve güdülenmeyle hazırlandı. Böylece demokratik yollarla sorunlarını bir türlü çözemeyen

¹⁴¹⁷ Nermin Abadan, “The Politics of Students and Young Workers in Turkey”..., s. 93.

¹⁴¹⁸ Vehbi Ergan, *1970’lerde Türkiye Solu*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 19.

¹⁴¹⁹ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1971.

¹⁴²⁰ *Cumhuriyet*, 18.02.1969.

¹⁴²¹ *Milliyet*, 5 Mart 1971.

¹⁴²² *Milliyet*, 7 Temmuz 1971.

¹⁴²³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 67, B: 115, 14.09.1971, s. 472; *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1971.

üniversite, 12 Mart 1971 askerî rejiminin hedefi haline geldi. 12 Mart rejimi üniversite ile ilgili gündemdeki mevzuat değişikliklerini hiyerarşik bir şekilde gerçekleştirdi. Önce Anayasa'nın üniversiteyle ilgili 120. maddesinde özerkliği azaltıcı düzenlemeler yapıldı ve ardından 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile yükseköğretimle ilgili yepyeni bir düzenleme getirildi. Bu yeni yasal düzenlemeler 1968-1971 dönemine bir tepki olarak ortaya çıktı.

Ancak 12 Mart rejiminin bir ürünü olan 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun birçok maddesinin 1975'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle birlikte söz konusu Kanun yükseköğretim konusunda parçacı çözümler getirmekten öteye gidemedi.¹⁴²⁴ Bununla birlikte, Yüksek Mahkemenin söz konusu Kanunun bazı maddelerini iptal etmesi sonucu hukuksal boşluklar oluştu ve bu boşlukların doldurulamaması sonucunda 12 Eylül'e giden süreçte yükseköğretimdeki hukuksal kargaşa giderek önemli bir krize dönüştü.¹⁴²⁵

6.4.1. 1973 Üniversite Reformu

12 Mart muhtırasını izleyen günlerde, 1961 Anayasası'na karşı süregelen tepkiler de iyice belirginleşti. Anayasa'ya karşı oluşan muhalefetin başlıca odak noktası yürütmenin zayıflatıldığı,¹⁴²⁶ Anayasa'nın "lüks olduğu"¹⁴²⁷ ve anarşinin de buradan kaynaklandığı teziydi.¹⁴²⁸ Kanun ve düzenin yeniden sağlanması için anayasal değişikliklerin yapılarak yürütmenin daha geniş yetkilerle güçlendirilmesi gerektiği ifade ediliyordu.¹⁴²⁹ Diğer taraftan 1961 Anayasası'nın oldukça ilerici olduğunu, asıl sorunun Anayasa'nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmediğinden kaynaklandığını öne süren kesimler de vardı. Anayasa üzerindeki gruplar arasındaki bu uzlaşmaz tavır 27 Mayıs darbesinin sonuçlarından biriydi. 1961 Anayasası'nın 27 Mayıs ile neredeyse özdeşleşmesi ve yapılışı sırasında toplumun önemli bir kesiminin dışlanmış olması, ortaya çıkan metnin benimsenmiş derecesini büyük ölçüde etkilemişti.¹⁴³⁰

12 Mart dönemindeki Anayasa değişikliklerinde sivillerden ziyade askerler belirleyici oldu. Ordu 27 Mayıs'ın getirdiği Anayasa'ya açıkça karşı olmamakla birlikte Anayasa'nın kimi maddelerinin değiştirilmesinden yanaydı. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Anayasa'nın ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesine bol geldiğini söylemekteydi.¹⁴³¹ Anayasa'nın en çok eleştirilen yönleri ise özerk kurumlardı. Başbakan Erim bu kurumları "dukalıklar" olarak nitelemekteydi.¹⁴³² 1961 Anayasası iki özerk kuruluş öngörmüştü. Bunlardan biri üniversiteler, diğeri ise Radyo ve Televizyon Kurumuydu. 1961 Anayasası, yürütme içerisinde TRT ve üniversite gibi özerk kuruluşlara yer vermekle bu tür kamu hizmetlerini, yürütmenin etki alanından uzak tutmayı amaçlamıştı. Anayasa'da üniversitelere tanınan özerklik kuralının temel amacını Anayasa Mahkemesi bir kararında özlü bir şekilde şöyle açıklamıştır: "Üniversitelere yönetim ve bilim açısından özerklik tanınmasının gerekçesi ise, siyasal çevrelerin ve özellikle iktidarın üniversite çalışma, öğretim ve eğitimini etkisi altında bulundurması yolunu kapamak ve üniversitelere çalışmaları ile öğretim ve eğitimini her türlü dış etkilerden uzak bir ortam içinde sürdürmektir."¹⁴³³ Yüksek Mahkemenin bu açıklamasından da anlaşılacağı üzere

¹⁴²⁴ *Resmi Gazete*, Sayı: 15431, 03.12.1975.

¹⁴²⁵ Turgut Tan, "Yapısal Dağınıklığın Hukuksal Görünümü", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 11, Sayı: 3, 1978, ss. 85-105.

¹⁴²⁶ Tanör, *İki Anayasa...*, s. 46.

¹⁴²⁷ "Erim: Bugünkü Anayasa Türkiye için lüktür", *Milliyet*, 02 Mayıs 1971, s. 1, 9.

¹⁴²⁸ Timur, age., s. 292.

¹⁴²⁹ *Cumhuriyet*, 23.04.1971.

¹⁴³⁰ Soysal ve Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar"..., s. 42.

¹⁴³¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi...*, s. 222.

¹⁴³² Tanör, *İki Anayasa...*, s. 47.

¹⁴³³ *Resmi Gazete*, Sayı: 13790, 26.03.1971.

özerklik, üniversitenin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için adeta onun ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmüştür. Fakat 12 Mart'a gelindiğinde geçen 10 yıllık sürede bu iki özerk kurumun, Anayasa'nın kendilerine atfetmiş olduğu önemi, özerkliğin işaret ettiği amaç ve anlamı ortaya koyacak şekilde çalışmadığı öne sürülmekte,¹⁴³⁴ üniversitelerde gelişen terör olaylarının tümünden özerklik ilkesiyle ilişkilendirilmesi eğilimi hâkim olmaktaydı. Bu eğilimi Tağmaç'ın açıklamalarında bulmak mümkün olabilmektedir:

Son yıllarda milli varlığımızı ve bütünlüğümüzü tehlikeye düşüren, vatani uçurumun kenarına getirerek 12 Mart muhtırasının verilmesine sebep olan gayri milli ve anarşik cereyanların, örgütlenmelerin yarısı üniversitelerden gelmiştir. Arzu edilirse, elimizdeki sıkıyönetim dosyalarından durumu incelemek mümkündür. Yeni hükümet işbaşına geldikten sonra, sıkıyönetim ilanı edilmesinin ve Anayasa değişikliğine lüzum görülmesinin gerçek nedeni budur. Bu anarşi kaynakları ve müsebbileri bu gün sıkıyönetim altında sinmiş beklemektedirler. Kendilerine eskisi gibi idari özerklik aynen tanındığı takdirde, sıkıyönetim sona erer ermez, nasıl bir davranış içine girmeğe hazırlandıkları meydana çıkacaktır. Bu tedbir bugün alınmazsa, bunca uğraşmadan, çabadan ve iyi niyetten sonuç alınması beklenemez.¹⁴³⁵

1950-1960 arası dönemde hükümet ile üniversiteler arasında yaşanan olaylar ve ardından 27 Mayıs rejiminin dışarıdan müdahalesi, üniversitelerin anayasa güvencesi altına alınması gerektiği yönünde bir eğilim doğurmuş ve üniversite kavramı ilk kez 1961 Anayasası'nda yer almıştır. Böylece 1961 Anayasası, üniversite özerkliğini kabul eden ve çeşitli güvencelere bağlayan bir yapı oluşturmuştu.¹⁴³⁶ Üniversiteler Anayasa'nın 120. maddesinde "Özerk kuruluşlar" başlığı altında, bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikler olarak tanımlanarak anayasal güvenceye kavuşmuşlardır. Anayasası'nın 120. maddesi üniversitelerin kuruluşu, tanımı, yönetimi, öğretim elemanlarının mesleki güvenceleri, akademik özgürlükleri ve siyasi partilere üyelikleri konularına dair esaslara yer vermiştir. 120. maddede belirtilen bu esaslara göre, üniversiteler "bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilerdir" denilerek üniversitelere bilimsel ve idari özerklik tanınmıştır. Üniversitelerin yönetimi ve denetlenmesi konusunda ise, "kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir" ifadelerine yer verilmiştir. "Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar" ifadelerine yer verilerek öğretim elemanlarının mesleki güvenceleri sağlanmıştır. Yine aynı maddede siyasi partilere üye olma yasağının, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmayacağı ifade edilmiştir. Akademik özgürlük konusunda ise "üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler" ifadelerine yer verilmiştir. Anayasal düzeyde benimsenen bu ana ilkelerle amaçlanan şeyin, siyasi iktidarların üniversiteye müdahalesini en asgari seviyeye çekmek olduğu anlaşılmaktadır. Fakat özerk kuruluşlar olarak üniversitelerin öngörülen kendi kendini denetlemeyi gerçekleştirememeleri neticesinde büyük prestij kaybetmelerine neden olmuştur. Bu bakımdan üniversite özerkliğinin yaşadığı ilk ciddi kriz haziran 1968 yılında başlayan öğrenci hareketleriyle olmuştur.¹⁴³⁷ Üniversite özerkliği, üniversiteye bağlı binalara, içinde suç işlenmiş olsa bile, üniversite yetkililerin çağrı ve izni olmadıkça kolluk kuvvetlerinin giremeyeceği şeklinde bir anlayış geliştirmişti.¹⁴³⁸ Böylece 1968'deki öğrenci boykot ve işgallerine ve daha sonraki öğrenci olaylarına devletin müdahalesi kısıtlı olmuştur.¹⁴³⁹

¹⁴³⁴ Erim, *12 Mart Anıları*, s. 340.

¹⁴³⁵ "Tağmaç Üniversite İçin Tedbir İstiyor", *Milliyet*, 07 Temmuz 1971.

¹⁴³⁶ Kongar, age., s. 538.

¹⁴³⁷ Kudret Ayiter, "Anayasa'nın Özerk Kuruluşları" *AÜHFD*, C. 25, S: 3, s. 30.

¹⁴³⁸ Metin Kıratlı, "Devletin Eğitim ve Kültür Ödevleri ve Faaliyetleri", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 6, Sayı: 1, Mart 1973, s. 16.

¹⁴³⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 67, B: 115, 14.09.1971, ss. 454-474.

1960'ların sonundan itibaren üniversitelerde meydana gelen öğrenci hareketlerinin radikalleşerek şiddet hareketlerine dönüşmesi, çeşitli radikal doktrinlerin üniversitelerde etkili olması, 12 Mart muhtırasının en önemli dayanaklarından birini teşkil etti ve üniversite özerkliği, 12 Mart rejimi için ilk ele alınması gereken konulardan biri oldu.

20 Eylül 1971 tarihinde 1488 nolu kanunla Anayasa'nın birçok maddesinde önemli değişiklikler yapıldı. 27 Mayıs darbesiyle getirilen geniş haklar 12 Mart darbesiyle yeniden sınırlandırılıyordu. Değiştirilen maddeler; özel hayatın korunması, düşünce ve inanç hak ve hürriyetleri, basın ve yayım, hakların korunması, özerk üniversite, radyo-televizyon gibi Anayasa'nın temel hak ve özgürlükleri ile ilgili birçok maddesi, "milli bütünlük, milli güvenlik ve kamu düzeni" ilkeleriyle sınırlandırılmaktaydı.¹⁴⁴⁰ Anayasa'da yapılan değişiklikler arasında üniversite özerkliğini teminat altına alan 120. madde de önemli bir değişikliğe tabi tutuldu ve özerkliğin kapsamına bazı sınırlamalar getirildi. Yapılan yeni düzenlemeyle üniversite özerkliğinin "bilimsel ve idari" niteliği kaldırıldı, salt "özerklik" deyimine yetinildi.¹⁴⁴¹ Bu değişiklikte, üniversitelerde meydana gelen şiddet ve terör hareketlerinden dolayı, suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olunamayacağı esası kabul edildi. Aynı düzenlemeyle "üniversitelerin kendileri tarafından seçilen organları eliyle ve ancak Devletin gözetimi ve denetimi altında yönetileceği" hükme bağlandı. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının serbestçe araştırma ve yayında bulunabilmelerine ait hüküm muhafaza edilmiş, ancak bunun suç işleme serbestliği anlamında yorumlanmayacağı tabii sayılmıştır. Ayrıca 120. maddenin ilk şeklinde yer alan öğretim üyeleri ve yardımcılarının siyasi partilere üye olabilecekleri hükmü yeni düzenlemeyle maddeden çıkarılmıştır. Böylece öğretim üyelerinin serbestçe aktif siyasete katılmaları önlenmiştir. Söz konusu madde üzerindeki en tartışmalı ve önemli değişiklik ise üniversitelerde "öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarıncı giderilmemesi halinde" Bakanlar Kurulunun ilgili üniversitenin yönetimine el koyacağıydı.¹⁴⁴²

12 Mart'ın siyasal koşulları altında yapılan bu Anayasa düzenlemesinde, kuşkucu bir yaklaşım sergilenmiş ve üniversiteler üzerinde denetim kurma eğilimi baskın gelmiş görünmektedir. Bununla birlikte 120. maddede yapılan değişikliklerden sonra da özerklik ilkesinden vazgeçilmemiş ve bu ilkeyi "üniversiteler özerkliğe sahip tüzel kişilerdir" demek suretiyle açık hükme bağlanmıştır.

6.4.2. 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu

Anayasa'nın 120. maddesi değiştirildikten sonra buna uygun olarak bir üniversite kanun tasarısı hazırlıklarına da başlandı. Milli Eğitim Bakanının başkanlığında bir "Üniversite Reformu Çalışma Grubu" oluşturuldu ve kanun tasarısı hazırlama çalışmalarına 16 Eylül 1971'den itibaren başlandı.¹⁴⁴³ Üniversite Reform Tasarısı ile ilgili açıklama yapan Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel, reform tasarısının üniversitenin özerkliğini kaldırarak bir nitelik taşımadığını, buna rağmen bazı çevrelerin tepkisiyle karşılaştığını, bu çevrelerin "yıllardır sınırsız bir özerklik kavramına alışmış" kimseler olduğunu öne sürdü. Bakan Orel, Üniversite Reform Tasarısının, özetle, şu ilkeleri getireceğini söyledi: Yükseköğretimin bütünlüğü, yükseköğretimi planlayacak bir mekanizmanın kuruluşu, yükseköğrenimin paralı olması, öğretim üyelerinin rotasyonu, tamgün çalışma, asistanlığın

¹⁴⁴⁰ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği", *Resmi Gazete*, Sayı: 13964, 22.09.1971.

¹⁴⁴¹ Anayasa Mahkemesi, 1972/21 sayılı ve 04.05.1972 günlü kararında, Anayasa'nın yeni metnindeki bu salt "özerklik" sözcüğünün hem idari hem de bilimsel özerkliği içermekte devam ettiğini belirtmiştir.

¹⁴⁴² "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği", *Resmi Gazete*, Sayı: 13964, 22.09.1971.

¹⁴⁴³ "Üniversite Reformu Gurubu Çalışmalarına Başladı", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1971.

kaldırılması, kredi sisteminin uygulanması ve yatay geçişlere imkân verilmesi, kürsü sistemi yerine bölümün getirilmesi, öğrencilerin bir ölçüde yönetime katılması.¹⁴⁴⁴

Diğer yandan özerk yapısından dolayı üniversite ile ilgili kanunun üniversiteler tarafından hazırlanması gerektiği görüşleri de öne sürülmekteydi.¹⁴⁴⁵ Bu görüşün savunucuları, “bir kuruluşun özerk olarak nitelendirilebilmesi için, en az, kanunla belli sınırlar içinde kalmak şartıyla, kendi hareketlerine hâkim olacak kuralları da yine kendisinin düzenlemesine yetkili olması gerekir”¹⁴⁴⁶ şeklindeki Anayasa Mahkemesi görüşüne dayanmaktaydılar. Fakat 12 Mart’ın siyasal koşulları altında üniversiteler, tasarının hazırlanması sürecine çok az katkı sunabildiler. Ankara, İstanbul, İstanbul Teknik, Ege ve Hacettepe üniversiteleri müşterek olarak ekim 1971’de “Üniversiteler Ortak Kanun Tasarısı”nı hazırladılar. Tasarıda, üniversiteler “Fakülte, Bölüm, Kürsü, Yüksek Okul, Okul, Enstitü ve benzeri kuruluşlarla hizmet birimlerinden oluşan bilimsel, idari ve mali özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleridir.” şeklinde tanımlanmış, idari ve bilimsel özerkliğe ek olarak mali özerklik de öngörülmüştü.¹⁴⁴⁷ Beş üniversite yayımladıkları bildiriye, yapılacak reformun üniversite özerkliğini zedelemekten kaçınılması gerektiğini ifade ederek hükümete çağrıda bulundular.¹⁴⁴⁸ Bakanlık, üniversitelerin hazırladığı metne pek sıcak bakmamakla birlikte bu metni, nihai tasarımı hazırlarken göz önünde bulundurmayı da ihmal etmedi.¹⁴⁴⁹ Ancak yükseköğretim alanında yıllardan beri köklü reformların yapılması için gerek üniversitenin içinden, gerekse dışından gelen isteklere karşılık, Milli Eğitim Bakanlığının üniversitelerle sıkı bir işbirliğine girmeksizin tasarımı hazırladığı anlaşılmaktadır. Üniversite reform tasarısıyla ilgili bir kısım basın organlarıyla çeşitli üniversitelerin senatolarından kuşku ve eleştiri dolu yükselen seslerden bu durum anlaşılmaktadır. Reform tasarısına karşı ileri sürülen bu eleştirilerin ortak noktası, yeni tasarının ciddi bir buhran geçiren Türk demokrasisi açısından ümit verici unsurlar getireceği yerde bilimsel ve idari özerkliği zedelediği, üniversitede “güdümlü bilimi” yerleştirme çabasına hizmet ettiği¹⁴⁵⁰, eskimiş eğitim sistemleri yerine yeni bir yöntem önermediği¹⁴⁵¹, Türk kamu hayatına yeni bir fikir dinamizmi yerleştireceği yerde çok yüksek sayıdaki cezai hükümlerle daha çok bilimsel görüşlerin yozlaşmasına yol açtığı şeklindeydi.¹⁴⁵²

Üniversite reform tasarısı hazırlanma sürecine üniversitelerin tam olarak dâhil olamaması veya bu konuda suskun olmasının nedenleri belki de 12 Mart rejiminin olağanüstü ve baskıcı koşullarından kaynaklanıyor olabilirdi. Ancak konuyla ilgili çevrelerin kurum ve kuruluşların istek ve talepleri alınarak geniş bir mutabakat sağlanmadığı için yeni Üniversiteler Kanunu yükseköğretimin sorunlarına kalıcı çözümler getirmek yerine ancak parçacı çözümler getirebildi.

7 Temmuz 1973 tarihli 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu¹⁴⁵³, 31 Mayıs 1933 tarihli 2252 sayılı Kanunu ve bunun ardından 1946’da çıkarılan ve 27 Mayıs döneminde 115 sayılı Kanunla değiştirilen 4936 sayılı Kanun ile oluşturulan Türk üniversite rejimini yeniden düzenlemeyi amaçlıyordu. 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun gerekçesinde, 1961 Anayasası ile planlı döneme girildiği, ancak aradan geçen süre içerisinde yükseköğretim alanında, özellikle üniversitelerin plan dönemlerini gerektiği gibi

¹⁴⁴⁴ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1971, s. 7.

¹⁴⁴⁵ Bülent Nuri Esen, “Üniversiteler Kanun Tasarısı Üzerine”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1971, s. 2.

¹⁴⁴⁶ *Resmî Gazete*, Sayı: 13243, 02.07.1969.

¹⁴⁴⁷ “Üniversiteler Ortak Kanun Tasarısı”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1971.

¹⁴⁴⁸ “Üniversiteler Hükümeti Uyardı”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1971.

¹⁴⁴⁹ Bülent Nuri Esen, “Üniversiteler Kanunu Tasarısı Üzerine”, *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1971.

¹⁴⁵⁰ Münici Kapani, “Üniversitede Güdümlü Bilime Doğru”, *Milliyet*, 6 Şubat 1973, s. 2.

¹⁴⁵¹ Güngör Yavuzcan, “Üniversite Reform Tasarısı ve Gerçekler”, *Milliyet*, 30 Ocak 1973, s. 2.

¹⁴⁵² Nermin Abadan Unat, “Üniversite ve Kamuoyu”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1973, s.2.

¹⁴⁵³ *Resmî Gazete*, Sayı: 14587, 7.07.1973

değerlendiremediği ifade edilmekteydi. Yine aynı gerekçede, kalkınmanın zorunlu kıldığı iktisadi, sosyal ve kültürel reformların, Atatürk ilkeleri doğrultusunda tüm olarak gerçekleştirilemeyeşinin üniversitelerde dar boğazların ve bunalımların artmasına, yıkıcı bir istismar ortamının doğmasına, üniversitelerin zarar görmesine neden olduğu belirtilmekteydi.¹⁴⁵⁴

1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile üniversitelerin kuruluş, gelişme ve işleyişlerine yeni bir düzenleme getirilmekteydi. Bu Kanununla getirilen önemli düzenlemeleri, ayrıntılara girmeden şöyle özetlemek mümkündür: Kanun, üniversitelerin görevlerini ayrıntıları ile belirlemiştir. Asistanların temsilcileri aracılığıyla fakültelerin yönetimine katılmaları ve katkıda bulunmaları esası getirilmiştir. Öğrencilerin de temsilcileri vasıtasıyla fakülte kurullarına katılmaları öngörülmüştür. Mevcut ve yeni kurulacak üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirler getirilmiştir. Bir öğrencinin üniversitedeki azami öğrenim süresi saptanmıştır. Asistanlığa girişte doktora şartı getirilmiştir. Öğrencilere ucuz ders kitabı sağlamak amacı ile ders kitaplarının basım işi fakültele ve yüksekokullara verilmiştir. Öğretim üyeleri için kesin bir emeklilik yaşı getirilmiştir. Tam gün çalışma esası çeşitli yönleri ile düzenlenmiştir. Öğretim için öğrencilerden ücret ve harç alınacağı hükmü getirilmiştir.¹⁴⁵⁵

1750 Sayılı Üniversiteler Kanununun dikkat çeken yönü ise 12 Mart öncesi üniversitelerdeki terör ve şiddet hareketlerinin verdiği psikolojiyi belirgin bir şekilde yansıtmasıdır. Bu yaklaşımı yansıtan maddelerden bazıları şunlardır: Üniversite özerkliğinin suç ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaması düşüncesi ile kolluk kuvvetlerine “herhangi bir davet ve izne bağlı olmaksızın, üniversite binalarına ve eklerine her zaman girebilmesi” yetkisi verilmiştir. Yine söz konusu Kanunda, “öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarıca önlenememesi” durumunda bakanlar kurulunun ilgili üniversitenin idaresine belli bir süre ile el koyabileceği öngörülmüştür. Üniversitelerde etkili olmaya başlamış Marksist-Leninist görüşlerin önüne geçilmesi için üniversitedeki öğretimin hedefleri arasında “milli tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve adetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar” olarak saptanan ideolojik bir işleve de yer verilmişti. Ayrıca üniversitelerin denetim altına alınması, planlama ve koordinasyonun sağlanması amacı ile Milli Eğitim Bakanının başkanlığında Yüksek Öğretim Kurulu kurulması öngörülmüştür. Yine söz konusu kanun ile üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetimini sağlamak üzere Başbakanlığa bağlı olarak da Üniversite Denetleme Kurulu oluşturulmuştur. İleride değinileceği üzere, özellikle güvenlik ve denetleme sorunlarını önceleyen maddelerin çoğu 1975’te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. İptal edilen maddeler kanuni boşluklara yol açmış ve bu boşluklar yeni yasal düzenlemelerle de doldurulmayınca da yeni sorunlar ortaya çıkmıştır.¹⁴⁵⁶

6.4.3. 12 Mart’tan 12 Eylül’e Yükseköğretim

12 Mart döneminde askerî bir rejimin oluşturduğu koşullar altında girişilen üniversite reformu, yükseköğretim sistemini daha karmaşık sorunlar içerisine sokmuştur. Parça parça yapılan düzenlemelerle yeniden şekillenen yükseköğretim sisteminin 12 Eylül darbesine evrilen sürecinde, bu durum açıkça görülmektedir.

12 Mart döneminde çıkartılan 1750 sayılı Kanun ile yükseköğretimin bütünlüğü, kurumların planlama ve koordinasyonunun sağlanması, öğretim ve öğrenim özgürlüklerinin güvenlik altında bulundurulması, devletin gözetim ve denetiminin sağlanması, yükseköğretimin toplum ihtiyaçlarına yönelmesi, yükseköğretimde imkân ve fırsat eşitliği,

¹⁴⁵⁴ *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, s. 126-127.

¹⁴⁵⁵ “Üniversiteler Kanunu”, *Resmî Gazete*, Sayı: 14587, 7 Temmuz 1973.

¹⁴⁵⁶ bk. *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, C. 1, Sayı: 13, Yıl: 1975, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991.

kaynakların etkin ve rasyonel bir şekilde kullanılması gibi günün ve kurumların ihtiyaçlarına cevap veren ilkeler saptanmaya çalışılmış ve söz konusu ilkelerin gerçekleştirilmesi için öğretim kurumlarının üstünde ve içinde organlar kurulması öngörülmüştür. Fakat söz konusu kanunun bazı maddelerinin, özellikle disiplin ve denetlemeyle ilgili olanların, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle 1750 sayılı Kanun, parçacı çözümler getirir hale dönüşmüştür.

Ankara Üniversitesi 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun kimi maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu. Açılan iptal davası üzerine Anayasa Mahkemesi şubat 1975'te 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerini iptal etti. İptal edilen maddeler arasında bir üst kuruluş olarak planlama ve koordinasyon sağlaması amacıyla kurulması öngörülen YÖK'le ilgiliydi. Ankara Üniversitesi, 1750 sayılı yasanın 4. maddesiyle düzenlenen Yüksek Öğretim Kurulunun, üniversite dışı bir kuruluş olması nedeniyle, üniversitelere yön vermekle görevli tutulamayacağını, böyle bir düzenlemenin idari ve bilimsel özerklikle bağdaşamayacağını ileri sürerek Anayasa'nın 120. maddesine ters düşen hükmünün iptalini istedi. Yüksek Mahkeme ise Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesi ile YÖK'ün kuruluş, işleyiş, görev ve yetkileriyle ilgili maddeleri iptal etti.¹⁴⁵⁷ Böylece YÖK, 1981'de 2547 Yüksek Öğretim Kanunu ile yeniden canlandırılıncaya kadar kurulamadı. Anayasa Mahkemesi yine aynı kararında, yasadaki asistanlığa girişte doktora şartı getiren hükmü de iptal etti. Yüksek Mahkeme yine aynı kararında, üniversitenin görevleri arasında sayılan öğrencilerin "örf ve adetlerine bağlı"(md. 3/b) yetiştirilmelerini öngören hükmü de iptal etti. Gerekçe ise bu sözcüklerin Atatürk ilkelerine, çağdaşlaşmaya ve Anayasa'nın eğitimle ilgili temel ilkelerine aykırı olduğu yönündeydi:

Atatürk devrimleri, yurdumuzun sosyal, endüstriyel ve kültürel yönlerden gereksindiği dinamizmin bir sonucu olmuştur ve bu dinamizm Türk toplumunda etkinliğini her zaman koruyacaktır. Şu halde Cumhuriyetin geleceğini güvence altına alacak olan genç kuşakları, yüzyıllar öncesi toplum düzeninin gereksindirdiği ve yarattığı örf ve adetlere bağlı tutmak, onları modern Türkiye'nin üniversitelerinde örf ve adet yönteminde ve doğrultusunda yetiştirmek, Atatürk devrimleri ve bu devrimlerin temelini oluşturan ilkelerle bağdaştırılmaz.¹⁴⁵⁸

1750 sayılı Yasanın bazı maddelerinin iptal edilmesi üzerine kanuni boşluklar oluşmuş ve meydana gelen bu boşlukları dolduracak düzenlemeler de gerçekleştirilememiştir. Bu durumda 12 Mart rejiminin düzenlemeleri, yükseköğretim sisteminin sorunlarını çözmekten çok mevcut durumu daha kaotik bir noktaya taşımıştır.

1973'te 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu yayımlandıktan hemen sonra, 2 yıl içinde Ankara ve İstanbul gibi büyük merkezlerin dışında 9 yeni üniversitenin kurulması dikkat çekicidir.¹⁴⁵⁹ 1973-75 yılları arasında iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde 9 yeni üniversite açılarak toplam üniversite sayısı 18'e yükselecektir. 1971'de 9 üniversitenin 3'ü İstanbul, 3'ü Ankara ve birer tane de İzmir, Trabzon ve Erzurum'da olmak üzere 9 üniversite vardır.¹⁴⁶⁰ 1971'de yapılan bir çalışmaya göre, mevcut 8 üniversitede (Boğaziçi Üniversitesi daha kurulmamıştı) okumakta olan 70 bine yakın öğrencinin %38'i Ankara'da, %55'i İstanbul'da bulunmaktaydı.¹⁴⁶¹ Üniversitelerin belirli büyük merkezlerde toplanmaları doğal olarak aşırı öğrenci yığılmalarını da beraberinde getirmekteydi. Bilindiği üzere 1968'de dünyanın birçok ülkesinde baş gösteren öğrenci hareketleri Türkiye'de de ortaya çıkmış, özellikle Ankara ve İstanbul'daki üniversiteler bu öğrenci

¹⁴⁵⁷ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, C. 1, Sayı: 13, Yıl: 1975, s. 58 ve 160-164

¹⁴⁵⁸ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, C. 1, Sayı: 13, Yıl: 1975, s. 117-118 ve 160.

¹⁴⁵⁹ Diyarbakır, Çukurova, Anadolu üniversiteleri 30.11. 1973'te; Cumhuriyet Üniversitesi 1974'te; İnönü, Fırat, On Dokuz Mayıs, Bursa ve Selçuk Üniversiteleri ise 1975'te kurulmuştur.

¹⁴⁶⁰ İstanbul (1933), İstanbul Teknik (1944), Ankara Ü. (1946), Karadeniz Teknik (1955), Ege (1955), Ortadoğu Teknik (1956), Atatürk Ü. (1957) Boğaziçi Ü. (1971)

¹⁴⁶¹ Ruşen Keleş, "Büyükkent Dışı Üniversiteler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 4, Sayı:1, Mart 1971, s. 12-13.

hareketlerine konu olmuşlardı. Türkiye'nin kendi koşulları içerisinde şekillenen bu öğrenci hareketleri çeşitli toplumsal ve siyasal sonuçlar doğurmuş ve nihayetinde 12 Mart muhtırasının önemli sebeplerinden biri olmuştur. 12 Mart sonrası üniversite sayısındaki hızlı artış yükseköğretime olan talep baskısını azaltmak isteğiyle birlikte, son yıllardaki öğrenci hareketleri değerlendirilerek Ankara ve İstanbul gibi büyük merkezlerde öğrenci yığılmasının da önüne geçmek istenildiğine de işaret etmektedir. Başbakan Erim “bilim ocaklarını üç büyük kentin tekelinden kurtararak Türkiye'nin her köşesine” yayılması gerektiğine işaret ederken büyük kentlerdeki öğrenci yığılmalarına da dikkat çekmiştir.¹⁴⁶²

Üniversitelerin bilimsel niteliklerini koruyarak çoğalmaları yükseköğretimin geleceği için son derece önemliydi. Fakat 12 Mart sonrası hızla çoğalan üniversitelerin gelişmesinin önündeki en önemli engel, yeterli sayıda öğretim üyesi bulunmamasıydı. Gerekli sayıda öğretim elemanı yetiştirmeden, bütçeden yeterli kaynak sağlamadan yükseköğretime olan talep baskısını azaltmak için plansız bir şekilde yeni üniversiteler açılmıştı.¹⁴⁶³ 12 Mart rejiminin mevzuatta yaptığı düzenlemeler, büyük merkezlerde yığılan öğretim üyelerini yeni açılan üniversitelere göndermeyi öngörmüştü. Anayasa'nın 120. maddesine “üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması”nın kanunla düzenleneceği hükmü eklenmişti. Ardından 1750 sayılı Üniversiteler Kanununda buna uygun çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin Üniversiteler Arası Kurulun görevleri sayılırken (md. 9) “üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacını karşılayacak tedbirleri almak” denilmekte ve yasanın bir bölümü (md. 43-48) “yeni üniversiteler, fakülteler ve bunlara yardım” başlığını taşımaktadır. Yasada açık ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesine rağmen uygulamada pek başarılı olunamamıştır. Öğretim üyesi darlığı çeken yeni üniversitelerin misafir öğretim üyelerine dayanarak fakülte açmaları çok pahalıya mal olmuştur.¹⁴⁶⁴ Öte yandan 12 Mart sonrası süreçte, gerek Üniversitelerarası Kurul gerekse üniversite senatolarındaki anlayış, Üniversitelerarası Kurulun yeni açılan üniversitelere öğretim üyesi yardımı konusundaki kararlarının özerk üniversiteleri bağlamayacağı yönünde olmuştur. Bu nedenle açılan yeni üniversitelere öğretim üyesi yardımında bulunup bulunmama konusunda üniversitelerin serbestçe karar verebilecekleri sonucuna varılması,¹⁴⁶⁵ büyük kentlerin öğretim üyelerinin yeni açılacak kuruluşlarda çalışmak istememeleri, yeni açılan üniversitelerin gelişmesini önemli derecede engellemiştir.¹⁴⁶⁶

12 Eylül rejiminin üniversitelerin idari özerkliğine tepki göstermesinin önemli nedenlerinden biri gelişmiş üniversitelerin bu tavrıydı. 12 Eylül'e gelindiğinde yeni kurulan üniversitelerin, fakültelerin çoğunda kadrolu öğretim üyesi çok azdı ve bunlar eğitimi daha çok misafir öğretim üyeleri aracılığı ile yürütmeye çalışmaktaydılar.¹⁴⁶⁷ Devlet Başkanı Evren, Diyarbakır Tıp Fakültesi Eğitim Hastanesinin açılış töreninde yaptığı konuşmada, İstanbul ve Ankara dışında Anadolu'da bulunan üniversitelerde, öğretim üyesi sayısının çok az olmasından dolayı öğretim yapılamadığından bahsederek bu durumu üniversitenin özerklik ilkesinin istismarı olarak değerlendirmiştir. Evren, üniversite çevrelerinin en çok tepki gösterdiği konuşmasında:

Malatya ve Elazığ'da rektör ve dekanlardan gerekli izahatı aldım. Maalesef üniversite açılmış, fakat öğretim üyesi yok, ‘Tedrisata başlayamıyoruz’ diyorlar. Sebep çok açık. Geçen sene gelen öğretim görevlileri verilen normal harcırahın iki mislini aldıkları için gelmişler. Bu sene kanun buna müsaade etmediğinden devlet memurlarına verilen harcırah kadar alacakları için gelmemişler. Şimdi Urfa'dan geliyorum. Bu konuya değindim ve dedim ki, ‘O

¹⁴⁶² İsmail Cem, *12 Mart*, C. 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s. 182.

¹⁴⁶³ DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayını, 1977, s. 26-28.

¹⁴⁶⁴ DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayını, 1977, s. 26.

¹⁴⁶⁵ Tan, agm., s. 95.

¹⁴⁶⁶ Cem, *12 Mart...*, C. 1, s. 182.

¹⁴⁶⁷ DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, DPT Yayını, Ankara, 1979, s. 451.

hale gelmişiz ki, şu bayrağı kaldıralım, bir ucundan tutar mısınız?’ dediği zaman ‘Kaç para verirsin’ diye soruyorlar. Bu hale gelmemeliydik. Vatana millete hizmet her zaman parayla ölçülmez....eğer üniversite özerkliği bu ise, yani istediği zaman öğretim üyesini buraya gönderir, istediği zaman göndermezse, biz bu özerkliğin karşısındayız. Bu özerklik değildir. Bu devletin karşısına dikilmek demektir.¹⁴⁶⁸

12 Mart sonrası süreçte Türkiye’deki yükseköğretimin öne çıkan en temel sorunu bütünlükten uzak olması ve tüm sisteme yasal bir kargaşanın hâkim olmasıydı. 1750 sayılı Üniversiteler Kanununu ile planlama ve koordinasyonu sağlayacak YÖK gibi üst kuruluşlar öngörülmüştü. Fakat özerkliğin sağladığı olanaklar içerisinde yükseköğretimdeki yapısal dağınıklığı giderecek, planlama ve koordinasyon sağlayacak öğretim kurumlarının üstünde ve içinde organların kurulmasının gerçekleştirilememesi; 12 Mart sonrasında üniversite ve diğer yükseköğretim kurumlarının sayısının önemli oranda artırılması yükseköğretim sistemini giderek bütünlükten uzaklaştırmıştır. Her ne kadar planlama ve koordinasyon işlevi MEB ve DPT tarafından yerine getirilmeye çalışıldıysa da kopuk ve yetersiz kalmıştır.¹⁴⁶⁹ Yükseköğretimdeki yapısal dağınıklığın en önemli nedeni aynı nitelikte diploma veren farklı yasal statüleri olan çok sayıda yükseköğretim kurumunun varlığıydı. 12 Mart döneminde çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununa göre, yükseköğretim kurumları üniversiteler, akademiler ve yüksekokullardı (m.3). Üniversiteler¹⁴⁷⁰ 1750 sayılı yasaya bağlıydı. Sadece ODTÜ özel bir yasaya (7307 sayılı Yasa) göre yönetilmekteydi. Fakat üniversiteler dışında kalan ve farklı yasalarla kurulmuş olan akademiler ve yüksekokullar da yükseköğretimde önemli bir yer tutmaktaydı. 1959’da açılan, bilimsel özerkliğe ve tüzel kişiliğe sahip İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri¹⁴⁷¹ 7334 sayılı Yasaya bağlı olarak kurulup yönetilmekteydiler. Özerk yükseköğretim kurumlarının ve kapasitesinin artırılması için 1969’da açılan Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri¹⁴⁷² 1184 sayılı Yasaya bağlıydı. Bunlar yönetim açısından MEB ile ilişkiliydi. 1969’da daha önce yüksekokul statüsünde olan Güzel Sanatlar Yüksekokulu 1172 sayılı yasa ile Devlet Güzel Sanatlar Akademisine¹⁴⁷³ dönüştürülmüştü.¹⁴⁷⁴ Gençlik ve Spor Akademileri¹⁴⁷⁵ ise bir Yönetmeliğe bağlı olarak kurulup yönetilmekteydiler.¹⁴⁷⁶ Yüksekokul ve enstitüler ise farklı yasalara bağlı olarak dağınıklığın en fazla olduğu kurumlardı. Bu kurumlar 1472 sayılı yasayla üniversitelere ve akademilere bağlanmış olan eski yüksekokullardan, 7307 sayılı yasaya bağlı ODTÜ ile Milli Eğitim Bakanlığına¹⁴⁷⁷ ve değişik bakanlıklara¹⁴⁷⁸ bağlı yüksekokullardan oluşmaktaydı.¹⁴⁷⁹ Bu yasal kargaşa, sadece farklı isimlerle kurumların doğmasına değil, aynı zamanda kalite bakımından farklı

¹⁴⁶⁸ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 432.

¹⁴⁶⁹ Tan, agm., s. 104.

¹⁴⁷⁰ Ankara, İstanbul, İstanbul Teknik, Hacettepe, Ege, Karadeniz Teknik, Atatürk, Cumhuriyet, Dicle, 19 Mayıs, Fırat, Çukurova, Uludağ, İnönü, Selçuk, Anadolu, Erciyes ve Boğaziçi Üniversiteleri.

¹⁴⁷¹ Ankara, İstanbul, Eskişehir, Adana, Bursa ve Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri.

¹⁴⁷² İstanbul, Eskişehir, Elazığ, Konya, Ankara ve Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri.

¹⁴⁷³ İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi.

¹⁴⁷⁴ “Yükseköğretim Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu”, *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 3-22.

¹⁴⁷⁵ Ankara 19 Mayıs, İstanbul Anadolu Hisarı ve Manisa Gençlik ve Spor Akademileri.

¹⁴⁷⁶ Tan, agm., s. 86.

¹⁴⁷⁷ Endüstriyel Sanatlar, Erkek Sanat, Yüksek Teknik, Kız Teknik, Ticaret ve Turizm, Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Öğretmen Okulları; Yüksek İslam ve Eğitim Enstitüleri.

¹⁴⁷⁸ Yüksek Denizcilik Okulu Ulaştırma Bakanlığına; Polis Enstitüsü İçişleri Bakanlığına; Sağlık İdaresi Yüksek Okulu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlıdır.

¹⁴⁷⁹ İlhan Tekeli, “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)” *Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007)*, Ed. Tarık Çelik, İlhan Tekeli, TÜBA Yay., Ankara, 2009, s. 60-61.

seviyelerde eğitim yapan yükseköğretim kurumlarının oluşmasına da neden olmuştur.¹⁴⁸⁰ Bu yasal kargaşa aynı zamanda üniversitelerin, akademilerin ve yüksekokulların işleyişlerinde boşluklar ve tutarsızlıklar yaratmaktaydı. Değişik yasalarla kurulmuş yükseköğretim kurumları arasında yetki çatışmasından doğan belirgin bir sürtüşme de söz konusuydu. Bunun nedeni, yükseköğretimin hangi alanlarda üniversite statüsünde sahip kurumlarca, hangilerinde akademi veya yüksekokul statüsüne sahip kurumlarca yapılacağına belirsiz olmasıydı.¹⁴⁸¹ Hukuksal sorunlardan dolayı en belirgin sürtüşme üniversiteler ile akademiler arasındaydı. İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri bölümlerini fakülte haline getirip üniversiteye dönüşmeye çalışıyorlardı. Bunun üzerine üniversiteler akademilerin üniversite olamayacağını ileri sürerek Anayasa Mahkemesinde çeşitli zamanlarda davalar açmaktaydı. Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlar ise bu yasal kargaşalığı arttırmaktaydı. Anayasa Mahkemesi: “Bu kuruluşlar devletin kilit noktalarına eleman yetiştirdiklerine, bu elemanlar üniversiteden çıkanların yaptıklarını yaptıklarına göre, bunları yetiştiren akademiler de Anayasa’nın 120. maddesinde belirtilen üniversite niteliğinde kuruluşlardır” şeklinde kararlar almaktaydı. Akademiler, Anayasa Mahkemesince verilen bu kararlara dayanarak üniversite bazında örgütlenmeye, eleman almaya giriştiklerinde üniversiteler bu duruma itiraz edip konuyu tekrar yüksek yargı organlarına taşımaktaydılar.¹⁴⁸² Zaman zaman yüksek yargıya intikal eden hukuksal sorunlarda yüksek yargının çelişik kararlar almasından dolayı durum daha da karmaşık hale gelmekteydi.¹⁴⁸³

Yükseköğretimdeki yasal kargaşa DPT tarafından yapılan araştırmalara da konu olmuştur. DPT’nin bir araştırmasında, “yükseköğretim kurumları homojen bir fonksiyonel tanımlamaya dayanmayan ve dolayısı ile belirli standardizasyonu olmayan ayrı ayrı birimler halinde bulunmaktadır” ifadelerine yer verilmekteydi. Yükseköğretim kurumlarındaki bu sağlıksız gelişmeye 1977’de DPT tarafından hazırlanan bir başka raporda ise yükseköğretimde, belirli işlevleri ve belirli amaçları olan farklı kurumlar arasında akılcı bir bütünlük, birlik ve eşdeğerlik sağlanamadığı, yükseköğretimdeki öğrenim basamakları amaç ve işlevlerine göre belirginleşmiş standartlar ve birbiri üzerine gelen bir sıralamadan yoksun bulunduğu, eğitim kurumlarının öğretim standartları arasında ülke çapında ve uluslararası düzeyde kabul edilebilir ölçüleri aşan farklar bulunduğu; yükseköğretimin eğitim sorunları, standartları, programları üzerinde araştırma yaparak düzenleyici ve koordine edici önerilerde bulunan etkin ve yetkili bir mercinin olmadığı ifade edilmekteydi.¹⁴⁸⁴ Benzer ifadeler 1981’de YÖK Yasa tasarısının hazırlanması sırasında İhtisas Komisyonu Raporunda da yer verilmekteydi. Raporda “özellikle 1974’ten itibaren başlayarak kurulan yükseköğretim kurumları arasında amaç ve görevlerine yönelik uygun program ve standartların bulunmaması nedeniyle, yükseköğretimin giderek daha karmaşık bir hale geldiği” ifade edilmekteydi.¹⁴⁸⁵

12 Mart sonrası yükseköğretim kurumlarındaki sayısal artış, öğrenci sayısındaki artışa ayak uyduramadığından mevcut durumu daha da sorunlu hale getirmiştir.¹⁴⁸⁶ Hızlı nüfus artışı ve ortaöğretimin iyi planlanamaması nedeniyle lise bitirmiş gençlerin sayısının her yıl katlanarak çoğalması yükseköğretime olan talebi arttıran bir durumdu. Bu nedenle yükseköğretimin bütün basamakları o basamağın taşıyamayacağı kadar ağır bir eğitim

¹⁴⁸⁰ *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, s. 189.

¹⁴⁸¹ Tan, agm., s. 90.

¹⁴⁸² Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas Sayısı 1977/131, Karar Sayısı 1978/42, Karar Günü 15.6.1976

¹⁴⁸³ “Üniversiteler Yasa Tasarısı”, *Cumhuriyet*, 12 Mart 1979, s. 5.

¹⁴⁸⁴ DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu...*, 1977, s. 8-9

¹⁴⁸⁵ “Yükseköğretim Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu”, *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, 77. Birleşim, 26 Ekim 1981, s. 3-22.

¹⁴⁸⁶ Metin Şengonca, “Yüksek Öğretimdeki Enflasyon”, *Milliyet*, 5 Ekim 1978, s. 2; DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu...*, 1977, s. 26-28.

talebi baskısı altındaydı. Örneğin DPT verilerine göre, 1974-1979 yılları arası yükseköğretime talep ve sağlanan eğitim olanağı şöyledir:¹⁴⁸⁷

Tablo: 1

Yıllar	ÜSYM Sınavına Başvuran	Yükseköğretime Yeni Kayıt	%
1974-75	229.994	59.247	25,7
1975-76	281.273	57.197	20,3
1976-77	316.341	58.292	18,4
1977-78	357.511	36.541 ¹⁴⁸⁸ 122.940 ¹⁴⁸⁹	10,2 34,4
1978-79	373.864	37.000 ¹⁴⁹⁰	9,9

12 Mart ile 12 Eylül arası dönemde yükseköğretimde dikkat çeken diğer bir durum yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayılarıdır. Yükseköğretime olan talep baskısını azaltmak için siyasetçilerin kararları ile özellikle öğretmen yetiştiren yüksekokullarda öğrenci sayıları aşırı derece artırılmıştı. Yükseköğretimde 1968-78 yılları arasında toplam öğrenci sayısındaki gelişme bu durumu göstermektedir:¹⁴⁹¹

Tablo: 2

Kurumlar	1968-1969	1972-1973	1973-1974	1977-1978
Üniversiteler	70.405	75.118	78.377	114.641
Yüksekokul ve akademiler	66.634	98.413	107.622	232.598
Toplam	137.039	173.531	185.999	347.239

1968-1977 yılları arasında üniversitelerde öğrenci sayısı %62,8 artarken aynı dönemde yüksekokullardaki öğrenci sayısı %249,1 artış göstermiştir. Yüksekokullarda görülen artışın önemli bir bölümü 1976-77 ve 1977-78 yıllarında özellikle eğitim enstitülerince sağlanmıştır. 1977-78 öğretim yılında yükseköğretime yapılan ilk kayıtların %59,9'u 2 ve 3 yıllık eğitim enstitülerince gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁹² Bu kurumlar MEB'e bağlı oldukları için talep baskısından dolayı siyasetçilerin kararları ile öğrenci sayıları aşırı bir şekilde arttırılmıştı. Bu kurumlar sadece kapasitelerinin çok üstünde öğrenci barındırmak bakımından değil, aynı zamanda yükseköğretim sistemi içerisinde öğrenci grupları arasında siyasal çatışmaların en yüksek olduğu kuruluşlar olduğu için de en sorunlu yükseköğretim kurumları halindediler.¹⁴⁹³ Diğer taraftan eğitim enstitüleri gibi akademilerde de öğrenim gören öğrenci sayısı birçok yerde üniversitelerden fazlaydı ve bu kurumlara yeterli yatırım yapılmadığından birçok akademi derme çatma yerlerde eğitim yapmaya çalışmaktaydı. Bu da akademilerde eğitim kalitesini büyük ölçüde düşürmekteydi.¹⁴⁹⁴

Yükseköğretimin içerisinde bulunduğu bu krizin çözülmesine yönelik olarak 1979'da Üçüncü Ecevit Hükümeti tarafından bir üniversiteler yasa tasarısı hazırlandı. Hükümetin bu tasarısının en önemli gerekçesi, yasal kargaşalık ve Anayasa Mahkemesinin 1750 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerini iptal etmesinden dolayı oluşan

¹⁴⁸⁷ DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu...*, 1977, s. 4.

¹⁴⁸⁸ Eğitim Enstitüleri hariç

¹⁴⁸⁹ Eğitim Enstitülerindeki öğrenci sayısı

¹⁴⁹⁰ Tahmini, Eğitim Enstitülerindeki öğrenci sayısı hariç

¹⁴⁹¹ DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983...*, 1979, s. 452.

¹⁴⁹² DPT, *IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983...*, 1979, s. 451.

¹⁴⁹³ Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 61.

¹⁴⁹⁴ "Üniversiteler Yasa Tasarısı", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1979, s. 5.

kanuni boşluklardı. Söz konusu tasarının ilkelerine göre, tam gün, yükseköğretimin bütünleştirilmesi, doktora yapmış asistanların öğretim üyesi olmaları, asistan ve öğrenci temsilcilerinin üniversite organlarında temsil edilmeleri ve rotasyon sistemi benimsenmiştir. Üniversitelerde çalışan her kademedeki öğretim üyesinin rotasyon yolu ile yeni kurulmuş üniversitelerde en az bir yıl süre ile çalışması öngörülüyordu. Böylece yeni üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacının giderilmesi hedeflenmekteydi. Eğer yeni üniversitelere öğretim üyesi sağlanamazsa bu rotasyon sürdürülecekti. Üniversitelerarası Kurul üniversiteler arasında eşgüdüm sağlayacaktı.¹⁴⁹⁵ Yine söz konusu tasarıda, üniversite, fakülte, bölüm, yüksekokul, enstitü ve benzeri kuruluşlara hizmet birimlerinden oluşan, özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek düzeyde bir araştırma, bilim ve öğretim kurumu olarak tanımlanmaktaydı.¹⁴⁹⁶ Üçüncü Ecevit Hükümetinin 12 Kasım 1979'da çekilmesiyle söz konusu tasarı hazırlık aşamasında kaldı.¹⁴⁹⁷ Bundan sonra kurulan 6. Süleyman Demirel Hükümeti de bu konuda bir başarı gösteremedi. 12 Eylül'de askerler yönetime el koyduklarında yükseköğretimdeki köklü ve derin sorunlar devam etmekteydi.

Şüphesiz Türkiye'de yükseköğretim sisteminin 12 Eylül 1980'deki duruma gelmesinde 27 Mayıs sonrası gelişmeler de oldukça etkili olmuştu. 27 Mayıs askerî darbesini gerçekleştirenler için üniversite ne kadar yüceltilen bir kurumsa, 12 Eylül askerî darbesini yapanlar için de o kadar kötülüklerin kaynağı olan, dersi verilip kontrol altına alınması gereken bir kurum haline gelmişti. Yirmi yıl içerisinde üniversitenin büyük saygınlık kaybı ve aynı zamanda iki farklı askerî cuntanın üniversiteye bakış açılarında derin farklılıklar meydana gelmesinin nedeni, 27 Mayıs darbesinden sonra yükseköğretim sisteminin yaşadığı derin krizden bir türlü kendi iç dinamikleriyle kendisini dönüştürüp çıkamamasıydı. 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sırasında üniversitenin oynadığı etkili rol, üniversitenin sorunlarının fark edilmesini geciktirmişti. Aynı zamanda 27 Mayıs, öğrenci hareketlerine kamuoyunda önemli bir meşruiyet kazandırmış, 27 Mayıs darbesinin başarısı birçok üniversite öğrencisini olayın kahramanlarının kendileri olduğuna inandırmıştı. Dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de 1968'de öğrenci ayaklanmaları başladığında, ardında böyle bir saygınlık birikimi de bulunuyordu. 1968'den sonra ise bu öğrenci aktivizmi radikal ideolojilerin çatışmalı bir faaliyetine dönüştü. Üniversitelerdeki terör ve kargaşa 12 Mart muhtırası üzerine baskı altına alındıysa da 1974'ten itibaren yeniden palazlandı ve 12 Eylül darbesiyle sonuçlandı.

6.5. 12 Eylül ve Üniversiteler

12 Eylül 1980 tarihine gelindiğinde plan ve koordinasyondan yoksun, yapıları ve fonksiyonları bakımından dağınıklık içerisinde olan yükseköğretim kurumları, kökleri 1960'lara kadar dayanan birçok sorunla karşı karşıydılar.¹⁴⁹⁸ Farklı işlevlere sahip, değişik statülerde yükseköğretim kurumları oluşmuş, bu kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği, sistemi tıkamıştı.¹⁴⁹⁹ Diğer taraftan yükseköğretimin ülke ihtiyaçlarına göre planlanması ihtiyacı da vardı.¹⁵⁰⁰ Yükseköğretime olan yoğun talebi karşılamak için gerekli altyapı hazırlanmadan açılmış üniversiteler de çeşitli sorunlarla boğuşmaktaydılar.¹⁵⁰¹ Tüm bu sorunlarla birlikte yükseköğretimin her türlü işlevini ortadan kaldıran şiddet hareketleri de çözülmesi gereken en acil sorunlardandı. 12 Eylül'e geline süreçte terör, Türkiye'yi tam anlamıyla felç etmişti. Anayasal düzen hepten yok olmuş, ülke çapında ve birçok

¹⁴⁹⁵ “Üniversiteler Yasa Tasarısı”, *Cumhuriyet*, 12 Mart 1979, s. 5; Şahin Alpay, “YÖK Dosyası” *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1985, s. 10.

¹⁴⁹⁶ Tekeli, “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)”..., s. 62-63.

¹⁴⁹⁷ Katoğlu, agm., s. 426.

¹⁴⁹⁸ Nişancı, *Milli Eğitim Meselelerimiz*..., s. 134-135.

¹⁴⁹⁹ *Milliyet*, 13 Temmuz 1977.

¹⁵⁰⁰ *Milliyet*, 14 Nisan 1981.

¹⁵⁰¹ *Hürriyet*, 7 Aralık 1978.

kurumda silahlı çetelerin egemenliği kurulmuştu. Anarşi ve terör, birçok eğitim kurumunda yuvalanmış, üniversiteler, akademiler, yüksekokullar, liseler ve öğrenci yurtları birer terör karargahına dönüşmüştü.¹⁵⁰² Yükseköğretim kurumları için durumu daha da dramatikleştiren ise tüm bu sorunlarla birlikte askerî bir idarenin pençesine yeniden düşmeleri idi. Askerî cunta, 12 Eylül öncesinde üniversitelerin özerkliklerini iyi kullanamayıp, terör ve kargaşanın doğup gelişmesine bilerek ya da bilmeyerek yardımcı oldukları, yükseköğretim kurumlarının disiplinsizlik ve denetimsizlikten dolayı anarşi ve teröre sürüklendiği ve böylece askerî müdahaleye yol açtıkları düşüncesinden hareket ederek üniversitelerin idari özerkliği hedef adlı. 12 Eylül rejiminin tümünden üniversiteye ve öğretim elemanlarına bu önyargılı bakış açısı Kenan Evren tarafından birçok defa dile getirildi. Evren'e göre ilkokullardan üniversitelere kadar tüm eğitim sistemi "Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet edeceği" gençleri yetiştirememiştir. Bu durumun en büyük sorumlusu eğitim sisteminde görev alan bir kısım öğretmen ve profesörlerdi:

İlkokullardan üniversitelere kadar Atatürkçülük, diğer bir deyimle Kemalist öğretim yapılacağına ve böyle bir fikir üretileceğine tam aksine sağ, sol ve irticai fikirler üretilmiştir. Bunları üretenler maalesef devlet kasasından maaş alan bir kısım öğretmen ve profesörler olmuş, bu hal öyle bir durum yaratmıştır ki, önce bu öğretmenler, profesörler bölünmüş, daha sonra en sevgili varlıklarımız tertemiz çocuklarımız karşıt fikirlere ayrılmıştır. Birçok Atatürkçü ve vatansever öğretmen ve profesörlerimizin sesleri duyulmaz olmuştur. Birçok öğretmen bir yıl önce bize gelip, 'Efendim biz okulda Atatürkçüyüz demeye korkuyoruz, azınlıkta kaldık.' demişlerdir. Şu halde Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet edeceği gençler yetiştirilememiştir.¹⁵⁰³

Evren, Fransız gazetesi *Le Figaro*'ya verdiği demeçte, yine özerk üniversite yönetimlerinin teröre yeşil ışık yaktığı yolundaki görüşlerini tekrarlayacak ve 12 Eylül'den sonra alınan önlemlerle durumun giderek düzelmeye başladığını ifade edecektir:

12 Eylülden evvel bir anarşi ve terör arenasına haline getirilmiş olan üniversitelerimizi ve okullarımızı, gerçek anlamda eğitim müesseseleri haline getirme yolunda tedbirler geçtiğimiz eğitim yılında olumlu sonuçlar vermiştir. Hiç aksamayan bir eğitim yılı idrak edilmiştir. Fikri ideolojik sızmalar ancak daha etkili, daha insancıl ve daha çok memleketçi fikirler ile önlenebilir. İşte biz bu gün, yakın geçmişte unutulmuş veya kasten bir tarafa itilmiş bulunan, Türk'e özgü, asrın en mükemmel ideolojisini yansıtan Atatürkçülüğü ve Atatürk ilkelerini bütün öğretim kurumlarımızda, tüm Türk gençliğine verme çabası içindeyiz.¹⁵⁰⁴

Kenan Evren üniversitenin idari özerkliği hakkında bir başka demecinde şöyle diyecektir: "Eğer özerklikle her şey hal edilmiş olsaydı, birçok müessesemizi özerk yapar çıkardık. Vilayetlerimizi de, Valilerimizi de özerk yapardık. Her vilayet kendi kendisini idare etsin derdik...devletin otoritesi hiçbir zaman düşünülmedi."¹⁵⁰⁵ Yine Evren üniversitelerdeki terör ve kargaşanın sorumlusu olarak özerk üniversiteleri görüyordu: "Üniversitelerimiz sanki özerk bir ülke durumunda olup, hiçbir makam buranın yönetimine müdahale edemiyordu. Bu yüzden üniversitelerin içerisi teröristlerin barınağı haline gelmişti."¹⁵⁰⁶ Yine Evren bir başka konuşmasında ülkedeki anarşi ve terörün kaynağını üniversitenin özerkliği ile bağlantılı olarak açıklayarak; üniversitelerin özerklikten dolayı devlet denetiminin dışında kaldığını ve bu kurumların çeşitli ideolojileri kurumsallaştırarak ülkede anarşiyi körüklediğini ileri sürecektir:

¹⁵⁰² Uğur Mumcu, "Özerklik ve Terör", *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1981, s. 1, 8.

¹⁵⁰³ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*..., s. 30-31.

¹⁵⁰⁴ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 399-400.

¹⁵⁰⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 486.

¹⁵⁰⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 3, s. 276.

Yakın tarihimizde üniversite özerkliği ile bilim hürriyetinin çok yanlış ve maksatlı yorumlarla esas amacından saptırıldığına hepimiz üzülerken şahit olduk. Bilim kürsülerini milli bütünlüğümüze yöneltilen ideolojik propaganda saldırılarına alet edenler, üniversite kampüslerini her türlü suçların serbestçe işlenebileceği bir sorumsuzluk adası şeklinde, devlet ve kanun hâkimiyetinin dışında saydılar, bu yanlış ve zehirli fikirlerini müesseseleştirmeye kalkışarak yurdumuzda anarşiyi körüklediler... Bundan böyle, Türk milletinin ve Atatürkçü Türk gençliğinin sağduyusu ve nihayet devletimizin varlığında ve vatandaşın vicdanında gerçek teminatını bulan yeni Anayasa böyle sapık ve yanlış yorumlara asla müsaade etmeyecektir.¹⁵⁰⁷

Türkiye’de üniversitenin bilimsel ve idari özerkliği, 1946’da 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile benimsenmiş, 1961 Anayasası ile anayasal bir dayanağa kavuşmuş, 12 Mart dönemindeki yasal düzenlemelerle de kısmen budanmıştı. Üniversitenin bilimsel ve idari özerkliği uygulamadaki çeşitli aksaklıklarına rağmen yükseköğretim sisteminin bir geleneği haline dönüşmeye başlamıştı. Bir başka deyişle Türkiye 1950’li yıllardan itibaren süregelen birikimi içinde özerkliği, akademik ve yönetsel bir bütün olarak ele almanın ağır bastığı bir ülkeydi. Üniversitelere idari ve bilimsel özerklik tanınmasının temel amacı ise üniversitenin bilimsel çalışma, eğitim ve öğretimini siyasal çevrelerin ve özellikle iktidarın etkisine kapatmayı, üniversitenin çalışmaları ile eğitim ve öğretimini her türlü dış etkilerden uzak bir ortam içerisinde sürdürmesini sağlamaktı. 1960’larda ve 1970’lerde üniversitelerin çalkantılı durumundan dolayı idari özerklik ilkesi sık sık tartışma konusu olmuşsa da bu ilkeden tümenden vazgeçilmemiştir. Bu süreçte uygulamadaki tüm aksaklıklara rağmen demokratik işleyişi içerisinde yükseköğretim sürdürülmüştür. Ancak 12 Eylül rejimi, üniversitenin idari özerkliğinin, bu kurumlar üzerinde devlet otoritesini kaldırdığını, denetim dışı bıraktığını, “öğretim kurumlarının anarşi ve terörden arındırılması” için üniversitelerin idari özerkliğinin kaldırılmasının gerekli olduğunu savundu. Oysaki MEB’e bağlı yüksekokulların özerkliği yoktu ve terör ve kargaşa bu kurumlarda daha fazlaydı.¹⁵⁰⁸

6.5.1. Yükseköğretim Kanunu Tasarısının Hazırlanması

27 Mayıs ve 12 Mart dönemlerinde olduğu gibi 12 Eylül yönetimi de tüm yükseköğretimi yeniden düzenlemeyi öncelikli hedefleri arasına koydu.¹⁵⁰⁹ Bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı bir komisyon kurarak üniversite, akademi ve yüksekokulların yeniden yapılandırılması için bir yükseköğretim yasa tasarısı hazırlamaya girişti. Bakanlık bu tasarının hazırlama sürecinde üniversitelerin ve Üniversitelerarası Kurulun da görüşlerini almıştır.¹⁵¹⁰ Ancak Komisyon, tasarımı hazırlarken Üniversitelerarası Kurulun önerdiği genel ilkeleri benimsememiş, bu görüşlerin ancak ayrıntılarından yararlanmıştır. Söz konusu tasarı Milli Eğitim Bakanlığı merkezlidir ve YÖK başkanı olarak Milli Eğitim Bakanı öngörülmüştür. Yükseköğretim Kurulu büyük ölçüde ilgili bürokratlardan oluşmaktadır. MEB’in hazırladığı tasarı 16 Temmuz 1981’de Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığına gönderilmiştir.¹⁵¹¹

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği de tasarımı ele almak için bir İhtisas Komisyonu oluşturmuştu. Komisyonunda 2 kurmay albay, 2 kurmay yarbay, Milli Eğitim

¹⁵⁰⁷ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 3, s. 79-80.

¹⁵⁰⁸ Uğur Mumcu, “Özerklik ve Terör”, *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1981, 1, 8.

¹⁵⁰⁹ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 399-400.

¹⁵¹⁰ *Milliyet*, 22 Ağustos 1981.

¹⁵¹¹ “Yükseköğretim Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu”, *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 3-22.

Bakanlığının danışmanı ve hukuk müşaviri görev yapmaktaydı.¹⁵¹² Yükseköğretim Kanununu Tasarısında benimsenecek ana prensiplerin çerçevesinin ise önceden Kenan Evren tarafından tespit edildiği anlaşılmaktadır. Kenan Evren, Yükseköğretim Kanununu Tasarısının hazırlanması konusunda uyulması gereken prensipleri MGK Genel Sekreteri Org. Necdet Üruğ'a verdiği sözlü emirde şöyle ifade etmiştir:

Orgeneral Necdet Üruğ'a bu konu ile yakinen ilgilenmesini ve şimdiye kadar üniversiteler dahil çeşitli kesimlerden gelen eleştiri ve tekliflerin etkisi altında kalmadan, müspet teklif ve eleştirilerden de yararlanılarak üniversitemizi anarşi yuvası halinden kurtaracak, profesörlerin ve öğretim görevlilerinin derse girmeden maaş almalarını önleyecek, idari özerkliğe mani olacak, Avrupa ülkeleri üniversiteleri de tetkik edilerek o üniversiteler kanunlarında yararlanılmakla birlikte, bünyemize uyacak bir yükseköğretim kanunu hazırlanması talimatı vermişim.¹⁵¹³

Evren'in yukarıdaki ifadeleri Yükseköğretim Kanununa hâkim olacak anlayışı ortaya koymaktadır. Buna göre söz konusu kanun tasarısı, çeşitli çevrelerin ve üniversitelerin teklif ve eleştirilerine kapalı olacak, üniversitenin idari özerkliğini ortadan kaldıracak, denetim ve güvenliği önceleyecek özelliklere sahip bir şekilde hazırlanacaktı. Evren'in işaret ettiği ana prensiplerin dışında, tasarının üzerinde çalışmaları sırasında MGK İhtisas Komisyonuna üç kaygının egemen olduğu da öne sürülmektedir. Bunlardan ilki, yükseköğretim kurumları üzerinde sıkı bir ideolojik ve yönetsel bir denetim kurmak; ikincisi, denetimi kolaylaştıracak türde ve bilimsel kariyeri ihmal etmeyi de göze alarak, harp okullarına benzer şekilde tek tip yükseköğretim kurumları yaratmak; üçüncüsü ise siyasal iktidarın etkisine kapalı bir sistem oluşturmaya çalışmaktır.¹⁵¹⁴

MGK İhtisas Komisyonunun tasarısı üzerinde çalışırken 1979'da Ecevit Hükümeti zamanında hazırlanan Üniversite Yasa Tasarısından da faydalandığı anlaşılmaktadır.¹⁵¹⁵ Yükseköğretim Yasa Tasarısı son aşamada üniversitelerin de görüşüne sunulmuştur.¹⁵¹⁶ Üniversite rektörleri ve akademi başkanlarının da çağrıldığı İhtisas Komisyonunda tasarısı ele alınmış, tartışılmış ve onların da bu konudaki görüşleri alınmıştır.¹⁵¹⁷ Fakat üniversiteler tasarıyla ilgili olarak kendilerinden beklenen görüş ve düşüncelerini yeterince belirtememişlerdir. Yükseköğretimin gelecekteki niteliği, kişiliği, varlığı ve anlamı bu yasa tasarısına bağlıyken üniversitelerin buna rağmen susması veya yeterince seslerini yükseltememeleri darbenin yarattığı baskıcı ortamdan olsa gerekir. Yine de söz konusu yasa tasarısının bazı noktalarına bilimsel ve inandırıcı verilerle itiraz edenler de olmuştur. Bunların başında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü Erdem Aksoy gelmekteydi. Aksoy'un MGK Genel Sekreterliği Eğitim Komisyonunda yaptığı konuşma, 12 Eylül cuntasının üniversitelere bakış açısını, bu bakış açısından dolayı üniversitelerin gördüğü zararı yansıtmaktaydı:

Şu veya bu nedenle sürekli olarak üniversite ve öğretim üyeleri siyasal gücü ellerinde tutanlar tarafından suçlanmışlardır. Doğaldır ki kendine daha ülkeyi

¹⁵¹² Komisyon Başkanı Kur. Alb. Cumhur Evcil'dir. Üyeler; Kur. Alb. Kemal Yılmaz, Kur. Yb. Necati Ertürk, MEB Danışmanı Selahattin Meydan, MEB Hukuk Müşaviri Turgut Tokel'den oluşuyordu. Proje yetkilisi ise Kur. Yb. M. Selim Okçay'dır. *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 25.

¹⁵¹³ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 374.

¹⁵¹⁴ M. Rafet Tüzün, "Bir Panel, Rektörler ve Hiyerarşi", *Milliyet*, 30 Kasım 1981, s. 2; Gencay Şaylan, "Ve 12 Eylül YÖK'ü Yarattı", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1988, s. 1, 14; *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 18, B: 35, 06.12.1988, s. 600; İlhan Tekeli, MGK İhtisas Komisyon üyesi iki yarıbayın tasarısı üzerinde hazırlıkları sırasında kendisiyle de görüşüklerini ve bu görüşme sırasında bu iki yarıbayın üniversitelere getirdikleri eleştiriler sırasında sık sık Harp Okulundan söz ettiklerini ifade etmektedir. Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 67.

¹⁵¹⁵ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C. 2, s. 374.

¹⁵¹⁶ *Milliyet*, 22 Ağustos 1981.

¹⁵¹⁷ *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1981.

yönetenlerin güvenmediği, hatta zaman zaman düşman saydığı öğretim üyelerinin ve üniversitelerin toplumdaki saygınlığı zedelenmiştir... Toplamların ve doğanın sorunlarını çözebilmek için üniversiter ortamın özgür ve akılcı bir ortam olarak oluşturulması ve düzenlenmesi gerekmektedir. Üniversitelerde bilgi ve deneyim üretilebilmesi ve yeni kuşaklara aktarılabilmesi ancak bu özgür ve akılcı ortamın güvenilir bir biçimde gerçekleştirilmesiyle olasıdır.¹⁵¹⁸

Komisyonunda, Yükseköğretim Kanunu Tasarısında benimsenen bazı ilkelere ve belirgin konulara üniversiteler itiraz ettiyse de MGK İhtisas Komisyonu bu itirazları pek de göz önünde bulundurmadı. Bu durum, üniversitelerin itiraz ettiği noktaların değiştirilmeden tasarıda korunmasından anlaşılmaktadır.¹⁵¹⁹ Nihayet MGK İhtisas Komisyonu bir dizi toplantı ve görüşmelerden sonra MEB'in hazırladığı tasarı üzerinde kapsamlı değişiklikler yaparak 20 Ekim 1981'de Yükseköğretim Kanun Tasarısını Milli Güvenlik Konseyine sunmuştur.

6.5.2. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu

Yükseköğretim Kanun Tasarısı, Milli Güvenlik Konseyinin uygun gördüğü şekliyle son halini almıştır. 26 Ekim'de MGK üyeleri ve Konsey Genel Sekreterinin yanı sıra Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam ve İhtisas Komisyon Başkanının da katıldığı toplantıda tasarı ele alınmış ve 4 Kasım'da da sonuçlandırılmıştır.¹⁵²⁰ Tasarının müzakereleri sırasında 1982 Anayasası'nın henüz hazırlanmamasından dolayı bazı noktalarda zorluklar yaşandığı dikkat çekmektedir. Burada işleyen mantığa göre, üniversitelerin mevcut durumuna müdahale etmek için yasanın bir an önce çıkması gerekiyordu ve Anayasa'nın ilgili maddeleri hazırlanan yasaya göre düzenlenebilirdi. Müzakereler sırasında tasarının gelecekte hazırlanacak anayasaya atıfta bulunan bazı maddelerinin görüşülmesinde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin tasarının yükseköğretimin amacına ilişkin 4. maddesinde öğrencilerin "Atatürk inkılaplarına ve ilkelerine, Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı," şeklinde yetiştirilmesi şeklinde yazılmıştır. Evren "Türk milliyetçiliği" ifadesinin "başka taraflara...kafatasçılığa" çekilebileceği, anayasada geçmeyebileceğinden bu ifadeyi "Atatürk milliyetçiliği" şeklinde değiştirilmesini ister.¹⁵²¹ MGK tutanakları incelendiğinde tasarı üzerinde birçok düzeltme yapılarak ayrıntılı bir görüşme yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Konsey Üyesi Org. Nurettin Ersin, tasarının yükseköğretimin ideolojik içeriğine ilişkin 5. maddesine eklemeye yapacaktır. Söz konusu maddede "milli kültürümüz, kendimizce has şekil ve özellikleriyle evrensel kültür içinde korunarak geliştirilir" şeklinde yazılmıştır. Nurettin Ersin bu cümlelerin içerisine "örf ve adetlerimize bağlı" ifadesini eklemiştir.¹⁵²² Daha önce bahsedildiği üzere 12 Mart döneminde hazırlanan 1750 sayılı Üniversiteler Yasasında da "örf ve adetlerine bağlı"(md. 3/b) şeklinde aynı ifadeler yer verilmiş ancak daha sonra açılan dava üzerine Anayasa Mahkemesi bu sözcüklerin Atatürk ilkelerine, çağdaşlaşmaya ve Anayasa'nın eğitimle ilgili temel ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle yasadan bu sözcüklerin çıkarılmasına karar vermişti.¹⁵²³ Görüşmeler sırasında en büyük görüş ayrılığı YÖK'ün nereye bağlı olacağı üzerinde çıkmıştır. Generaller sivil siyasetçilere güvenmediklerini açıkça ifade ederek YÖK'ün politika dışı kalmasını ısrarla savunmuşlardır. Milli Eğitim Bakanı ise kendi tasarılarında olduğu gibi YÖK'ün başında Milli Eğitim Bakanının olmasını savunmuştur. Bakana göre, yasa tasarısında yükseköğretimde bütün yetki, görev ve sorumluluklar aşağıdan yukarıya doğru kaymış ve YÖK'ün üzerinde toplanmıştı. Bakan Sağlam, YÖK'ün

¹⁵¹⁸ Oktay Akbal, "KTÜ'nün Gerçekçi Uyarısı", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1981.

¹⁵¹⁹ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1981.

¹⁵²⁰ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, B: 80, 4.11.1981.

¹⁵²¹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 9-10.

¹⁵²² *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 14-15.

¹⁵²³ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, C. 1, Sayı: 13, Yıl: 1975, s. 117-118.

bu ağır yükün altında kalkabilmesi için mutlaka bir bakanlığa dayanması gerektiğini, aksi halde ne bakanlar kurulu ile ne de Meclisle temasını sağlayan bir yasal dayanağı olmadığından YÖK'ün özerk ve tüzel kişiliği ile devlet sisteminin dışında kalacağını öne sürmüştür. Bu nedenle Bakan Sağlam, ya bir üniversiteler bakanlığı kurulmasını ya da YÖK başkanının Milli Eğitim Bakanı olmasını önermiştir. Fakat Konsey üyeleri YÖK'ün politika dışı kalması gerektiğini savunduklarından Bakanın bu önerisini reddetmişlerdir.¹⁵²⁴

12 Eylül yönetimi kesinlikle sivil siyasetçilere güvenmiyordu. Parlamenta, milletvekillerine ve genel olarak seçimle gelen sivil politikacılara bir güvensizlik söz konusuydu. Bu eğilimin tipik bir göstergesi Milli Eğitim Bakanının yukarıda bahsedilen önerisi üzerine çıkan tartışmalarda görülmektedir. Konsey üyeleri YÖK'le birlikte olağan düzende Milli Eğitim Bakanlığının da politika dışı kalmasını istemekteydiler. Bu konuda Konsey üyesi Org. Nurettin Ersin şöyle diyecektir: “Bütün arzumuz, YÖK'ün politikanın dışında kalmasıdır. Şu anda anayasa da henüz çıkmamıştır. İleride, tasarılarımız arasında Milli Eğitim Bakanlığının tümüyle zaten politikanın dışında kalmasını biz düşünüyoruz.” Org. Tahsin Şahinkaya ise “eğer Milli Eğitim Bakanı, bundan evvel konuştuğumuz gibi, mutlaka partiler dışı bir kişi olacak ve devlet başkanı tarafından seçilecekse YÖK'ün ona bağlılığı belki düşünülebilir...” diyecek ve Milli Eğitim Bakanının bir siyasi partinin üyesi olarak YÖK'e müdahale etmesinin YÖK'ün özerkliğini ortadan kaldıracağını ileri sürecektir. MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ ise sivil siyasetçilerin elinde MEB'in bir türlü kendisini toparlayamadığını ifade edecektir. Üruğ, MEB'in “Cumhuriyetin kurulduğu günden beri ne derece toparlanamayan, savruk, kontrolden uzak ve bir türlü kontrol altına alınamayan, merkezi kontrole tabi tutulamayan, kırık dökük bir bakanlık” olduğunu, bu nedenle yükseköğretim kurumlarının yükünü kaldıramayacağını ileri sürecektir.¹⁵²⁵ Kenan Evren ise MEB'in partiler üstü olması prensibinin hazırlanacak anayasada benimsenmesiyle birlikte, YÖK'ün bu bakanlığa bağlanabileceği aksi halde tehlikeli bir durum yaratabileceğini ifade edecektir:

İleride anayasa çıktıktan sonra, eğer bu Anayasada bu konu ele alınır ve bazı bakanların partilerden değil de partiler üstü olması prensibi benimsenirse, yani Adalet Bakanı gibi, Milli Eğitim Bakanı gibi, İçişleri Bakanı gibi bakanların partiler üstü olması benimsenirse ve Anayasaya böyle bir hüküm girerse, o zaman mesele yok zaten, bu [YÖK] oraya bağlanır. Ona paralel olarak, Anayasaya paralel olarak bu Yükseköğretim kanununda yeni bir değişiklik yapılır. Bu olmadığı sürece bu tehlikelidir. Bütün yükseköğretim kurumları, üniversiteler devamlı olarak ‘bizim özerkliğimizi kaldırdılar’ diyebilirler.¹⁵²⁶

Yükseköğretim Kanunu, 4 Kasım 1981'de, henüz Danışma Meclisinin dahi oluşmadığı bir sırada, MGK tarafından kabul edilerek 6 Kasım'da yürürlüğe girdi. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile getirilen bazı önemli değişiklikler şunlardır: Üniversiteler, akademiler ve yüksekokullar bu çerçeve yasa ile bir arada düzenlenmiş, kürsü sistemi kaldırılarak akademik yapı bölümlere göre düzenlenmiştir. Mevcut akademi, enstitü ve yüksekokulların üniversitelerin çatıları altında toplanmaları öngörülmüştür. 12 Mart döneminde kurulan fakat Anayasa Mahkemesinin Anayasa'ya aykırı bulunduğu YÖK yeniden kurulmuştur. Bu kurul planlama, eş güdüm, denetim görevleri yanında rektör adaylarını cumhurbaşkanına önerme, rektörlerin önerdiği adaylar arasında dekanları atama, boş kadrolara profesörleri atama, öğretim üyesi açığını karşılamak amacı ile öğretim üyelerini iki ders yılı başka üniversitelerde görevlendirmek gibi yetkileri de olacaktı. YÖK'e Yükseköğretim Denetim Kurulu ile Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi de bağlanmıştır. Böylece yükseköğretim kurumlarının gözetim ve denetimi ile bu kuruluşların kapasitelerini tespit, öğrencileri seçme ve yerleştirme yetkileri de YÖK'e verilmiştir. 1961

¹⁵²⁴ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 14-15.

¹⁵²⁵ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 16-22.

¹⁵²⁶ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 5, B: 77, 26.10.1981, s. 22.

Anayasası'nda üniversitelerin yönetim ve denetiminin öğretim üyelerinin seçtiği organlar tarafından yapılması şartı vardı. Yasada bilimsel özerkliği etkilemeyeceği varsayılarak üniversitelerin bu idari özerkliği kaldırılmıştır. Yükseköğretim kurumlarında yöneticilerin kurullar tarafından seçilmesi ilkesine son verilmiş, bunun yerine YÖK başkanı, rektör, dekan, bölüm başkanı hiyerarşisi sağlanmıştır. Rektörü cumhurbaşkanı, dekanı YÖK ve bölüm başkanını da dekan atayacaktı. Böylece seçme ve seçilmenin hâkim olduğu bir işleyişten yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş bir işleyişin benimsendiği, merkezîyetçi bir sisteme geçilmiştir. Asistanlık, araştırma görevliliğine dönüştürülmüştür. Öğretim üyesi ihtiyacını hızlı bir şekilde karşılamak için öğretim üyeliği basamağına yardımcı doçentlik unvanı eklenmiştir. Doktorasını tamamlamış, tıpta uzmanlık yetkisi kazanmış veya sanatta yeterlilik almış olanların, yardımcı doçent olarak öğretim üyeliğine atanmaları mümkün kılınmıştır. Gerek yardımcı doçentler ve gerekse öğretim yardımcıları için belirli sürelerle görev yapmaları esası getirilmiştir. Doçentlik, kadroya bağlı olmayan bir akademik unvan olarak korunmuş, fakat sınava girmek için doktoradan sonra geçmesi gereken dört yıllık süre, sınavda doçentlik tezi ve kolokyum aşamaları kaldırılmıştır. Doçentlik kadrosuna atanabilmek için üç yıl yardımcı doçent olarak çalışmış olmak şartı getirilmiştir. Doçent ve profesörler kısmi statüde veya devamlı statüde çalışabileceklerdi. Bütün öğretim üyeleri en az on saat ders vermekle, kısmi statüde çalışanlar en az 20 saat üniversitede bulunmakla yükümlü tutulmuşlardır. Tüm yükseköğretim kurumlarında Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi, Türk dili ve yabancı dil zorunlu ders olarak konulmuş, ayrıca beden eğitimi veya güzel sanat dallarından biri de okutulması gereken dördüncü zorunlu ders olarak konulmuştur.¹⁵²⁷ Beden eğitimi ve resim derslerinin konulması, öğrencilerin boş zamanlarını bu tür faaliyetlerle doldurarak onları ideolojik bağlantılı terör olaylarından ve her türlü zararlı alışkanlıklardan uzak tutmak amacıyla konulduğu anlaşılmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşen askerî darbelerden sonra da gençlik politikalarında bu tür yollara başvurulmuştur.¹⁵²⁸

12 Eylül yönetiminin siyasete ve siyaset kurumlarına olumsuz tepkisi Yükseköğretim Kanununun “Siyasi partilere girme yasağına” ilişkin 59. maddesinde bir kez daha ifadesini bulmaktadır. Söz konusu maddede, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ile tüm öğrencilerin siyasi partilere girmeleri yasaklanmakta, “kamu yararına olan demekler dışında, herhangi bir derneğe üye olma rektörün yazılı iznine” bağlanmaktadır. Bu madde uyarınca öğrenciler, Kızılay, Yeşilay gibi kamu yararına olan derneklere rektörlerden izin almaksızın üye olabileceklerdi. Ancak öğrenciler okullarda kurulan dernekler dâhil, hiçbir öğrenci derneğine rektörün izni almaksızın üye olamayacaklardı. Böylece öğrenci derneklerinin kurulması da rektörün iznine bağlanmış oluyordu.

Yasanın belirgin özelliği, yükseköğretimin sorunlarını sadece idari bir düzenleme olarak ele almasıydı. Bu bakımdan Yükseköğretim Kanunu ile getirilen en önemli yenilik üniversite ve fakülte yöneticilerinin atama ile göreve gelmeleri idi. Bu durumda yasayı hazırlayanların anglo-sakson üniversite sistemini örnek aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Avrupa Rektörler Birliği Genel Sekreteri Andris Barblan 2547 sayılı Yasayı değerlendirdiği bir mektubunda şöyle diyecektir:

Anglo Sakson Üniversite sisteminde ise üniversite yöneticileri görevlere asla seçimle gelmezler ve İngiltere'de olduğu gibi, öğretim üyelerinin kısa süreli bir ihbarla işlerine son verilebilir. Türk üniversiteleri geçmişte geleneksel olarak kıta Avrupa'sının tesiri altında kalmış ve öğretim üyeleri adeta bir memurlar topluluğu hüviyetine bürünmüştü. Görebildiğim kadarıyla halen yeni kanun ile Türkiye'de de Anglo-Sakson üniversite yönetim sistemi yerleştirilmeye

¹⁵²⁷ “Yükseköğretim Kanunu”, *Resmi Gazete*, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981.

¹⁵²⁸ Ahmet Talimciler, “İdeolojik Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Spor ve Spor Bilimleri”, *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, C. 1, Sayı: 2, 2006, s. 35-40.

çalışılmakta olup, Yükseköğretim Kurulu bir milli mütevelli heyet özelliğindedir. Ülkenizde üniversiteye bakış tarzı, sizin anlamış olduğunuzdan farklı bir yönde değişmektedir. Bu bakımdan bu sistemi benimsemek sizin için zor olabilir.¹⁵²⁹

Darbeyi yapan askerlerin mantığına dayalı olarak oluşturulan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, yükseköğretimin tüm biçimini değiştirmiş olması bakımından köklü bir reform yasasıydı. Söz konusu Yasa, yükseköğretimin gelişme çizgisinin karakterini tamamen değiştirmekteydi. Ancak bu düzenleme yükseköğretimin mevcut sorunlarını çözememiş, aksine süregelen sorunların kapsam ve içeriğini ileri boyutlara taşımıştır. Çünkü yeni düzenleme, yükseköğretimin sorunlarını çözmeye yönelik olarak değil, geçen 20 yıllık sürece bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Yükseköğretim Kanununda, yönetsel denetimin ön planda tutulduğu, akademik düzey kaygısının ağırlıklı bir rol oynamadığı ve yıllarca uğraş vererek kurulan yükseköğretim geleneklerinin bir anda sınırlandırıldığı görülmektedir. Buna ek olarak, yeni Yükseköğretim Kanunu ile ilgili temel sorun, 12 Eylül rejiminin darbe dönemindeki olağanüstü düzen koşullarını gelecekteki olağan koşullar için de varsaymasından kaynaklanmaktaydı. Süreç içerisinde Yasada yapılan çok sayıda değişiklik, YÖK sisteminin yarattığı sorunlar buna işaret etmektedir. YÖK'ün kuruluşundan nisan 1985'e kadar geçen sürede Yükseköğretim Kanunu üç kez, çıkarılan yönetmelikler ise 52 kez değişmiştir. Yapılan değişikliklerin yarattığı uygulama olumsuzlukları, sık sık af yasalarının çıkarılmasına neden olmuştur.¹⁵³⁰

6.5.3. Yükseköğretim Kanununa Tepkiler

12 Eylül öncesinde yükseköğretimin yaşadığı ciddi krizden çıkabilmesi için kapsamlı bir reforma ihtiyaç duyduğuna şüphe yoktu. Fakat yükseköğretim kurumlarını ileriye götürmesi veya en azından mevcut durumun daha da gerisine düşülmemesi için yapılacak reformun başta üniversiteler ve öğretim elemanları olmak üzere geniş bir tabanda ele alınması gerekmektedir. Ancak bu reform sürecinde ağırlıklı olarak askerler etkili oldu ve konuyla ilgili diğer kesimler askerî darbenin yarattığı olağanüstü koşullardan dolayı sınırlı katkı sağlayabildiler. Uzun tartışmalar ve beklentilerden sonra Yükseköğretim Kanunu yürürlüğe girdi. Milli Eğitim Bakamı Hasan Sağlam konuyla ilgili değerlendirmesinde, Yasa ile yükseköğretim kurumlarına bir bütün olarak yeni bir düzen getirildiğini, yaygın biçimde yükseköğretimin kurallara bağlandığını, yıllardır çeşitli yasalar ile kurulan yükseköğretim kurumlarının düzene sokulduğunu ve tüm bu yeniliklerin iyi niyetle Yasaya konulduğunu ifade etti.¹⁵³¹ Fakat söz konusu Yasa, üniversite çevrelerinde büyük düş kırıklığına neden oldu. Üniversite öğretim üyelerinin çoğunluğu Yasaya karşı çıktı. Yasayı çeşitli açılardan eleştiren üniversite çevreleri, söz konusu Yasanın ülke gerçeklerine ters düştüğünü, eşgüdüm ve koordinasyon sağlamak yerine aşırı merkezîyetçi bir sistem kurduğunu, birçok konuda yükseköğretimin sorunlarına çözüm getirici nitelikten uzak olduğunu, uygulamada pek çok sorunlar yaratacağını, ülkenin gelecekteki bilim ve öğretim hayatında olumsuz sonuçlar doğuracağını ifade etmekteydiler.¹⁵³²

12 Eylül rejiminin oluşturduğu yeni yükseköğretim sistemine yöneltilen temel eleştirilerden biri, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun üniversitelerin idari özerkliğini tümüyle ortadan kaldırmasının yanında bilimsel özerkliği de sözde bıraktığıydı. Bu yöndeki eleştirilere göre, YÖK dahil olmak üzere fakülte yönetim kurullarına kadar atama

¹⁵²⁹ İhsan Doğramacı, "Bir Soruya Cevap", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1986, s. 2.

¹⁵³⁰ Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 126-127.

¹⁵³¹ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1981.

¹⁵³² "YÖK İçin Ne Dediler?" *Cumhuriyet*, 7, 9, 15, 17, 20, 21, 22, 28, 30 Kasım ve 4, 5, 7, 9, 12, 31 Aralık 1981 sayıları.

sisteminin hâkim olması ve seçimin öngördüğü kurullarda oy çokluğunu atanaların oluşturması, aşırı merkeziyetçi bir sistem getirmekteydi. Üniversite üstü organlar, kötü kullanılmaya açık yetkilerle donatılmıştı. Örneğin YÖK aşırı yetki ile donatılmış bir organdı ve oluşum biçimi, siyasal kökenli kararlar vermesi olasılığını artırmaktaydı. Yasanın bu özelliklerinin sonucu olarak idari özerklik kaldırılmakla birlikte bilimsel özerklik de sınırlandırılmaktaydı. Yapılan eleştirilere göre, bilimsel araştırma ve eğitimin asli garantisi olan idari özerkliğin tamamen kaldırılmasıyla akademik özerklik de fiilen hükümsüz kılınmaktaydı. İdari özerkliğin olmadığı bir ortamda bilimsel araştırma özgürlüğünün kısıtlanacağı ve bilimin gelişemeyeceği öne sürülüyordu.¹⁵³³

Yasanın eleştirilen diğer bir noktası ise yeni sistemin, özellikle sosyal bilimler alanında, bilimsel üretime ve bilim adamlarına sınırlamalar getirdiğiydi. Bu yöndeki eleştirilere göre, idari özerkliğin kaldırılmasıyla birlikte, özellikle sosyal bilimler açısından bağımsız ve özgür düşünme, araştırma ve bunların sonuçlarını değerlendirme olanakları olağanüstü daraltılmaktaydı. Sosyal bilimler açısından bu durumun, gelecekte ciddi olumsuz sonuçlar doğurabileceği ifade edilmekteydi.¹⁵³⁴

2547 sayılı Yasanın eleştirilen diğer bir yönü de üniversitelerin “araştırma” görevinin ikinci plana itilmesi olmuştur. Daha I. Dünya Savaşı yıllarında üniversite sisteminde yerini alan “araştırma” ve “öğretim” görevlerinden birincisi, söz konusu Yasayla ders verme ve öğretim esas alınarak ilk defa geriye itilmekteydi.¹⁵³⁵ Gerçek üniversite anlayışında asıl amaç özgür bilimsel düşünce üretmek ve bunu yaymaktır. Eğitim, bu üretim sürecinde, sadece bir yan ürün olarak kabul edilir. Bu bağlamda söz konusu Yasada eğitim işlevine öncelik kazandırılması ve yükseköğretimin temel işlevinin eğitim olarak görülmesi eleştirilmekteydi. Yasanın bu özelliğine yöneltilen eleştirilere göre, eğitim-öğretim birçok hükümde, üniversitenin asli işlevi olarak ifade edilmektedir. Yasada üniversitelerin bilimsel özerkliğinden bahsedilmekte, araştırma ve incelemeler yapmak üniversitelerin görevleri arasında bulunmaktadır; fakat Yasanın öngördüğü şekliyle üniversitelerin bu işlevlerini yerine getirmeleri son derece güçleştiği ifade edilmekteydi. Yasanın öğretim üyelerine bakış açısı ise sadece onların eğitimcilik görevlerine yöneliktir. Eleştirilere göre, öğretim üyelerinin araştırma, kitap yazma, yönetim, kariyer elemanı yetiştirme ve benzeri görevleri ikincil plana itilmiş durumdadır.¹⁵³⁶

Yasaya yöneltilen diğer bir eleştiri ise Yasanın öngördüğü akademik kariyer basamaklarıyla ilgiliydi. Bu yöndeki eleştirilere göre, akademik mesleğe girişten, profesörlüğe kadar öngörülen aşamalar ve atamalar iş güvencesini ortadan kaldırmaktaydı. Eleştirilerde, yeni Yasayla yapılan kadro düzenlemelerinin, çalışmayı ve öğretmeyi özendirmekten çok hâkim siyasal düşünceye uymayı zorlayacak bir nitelik taşıdığı ve bu durumun da suskunluk yaratabileceği ve akademik çalışmaları baltalayabileceği ifade ediliyordu.¹⁵³⁷

Yasa ile akademik mesleğin temelini oluşturan asistanlığın tümüyle ortadan kaldırılarak yerine araştırma görevlisi adıyla yeni bir kavramın konması ve dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş yardımcı doçent kavramının ortaya çıkması eleştirilen diğer bir noktaydı. Araştırma görevlisi ve yardımcı doçentlerin belirli sürelerle atanmaları ve bunların meslek garantisinin olmamasının akademik mesleğin geleceğini belirsizliğe mahkûm ettiği, bu nedenle gençlerin mesleğe girme eğiliminin zayıflayacağı, mesleğin yeni yetişen nesil için cazibesini yitireceği, mevcut öğretim elemanlarının (özellikle asistanlar) bir kısmının zaman içinde görevlerinden ayrılacakları Yasaya yöneltilen eleştiriler arasındaydı.¹⁵³⁸

¹⁵³³ “YÖK İçin Ne Dediler?”, *Cumhuriyet*, 7 ve 15 Kasım 1981 sayıları.

¹⁵³⁴ “YÖK İçin Ne Dediler?”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1981.

¹⁵³⁵ Katoğlu, agm., s. 499.

¹⁵³⁶ “YÖK İçin Ne Dediler?”, *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1981.

¹⁵³⁷ “YÖK İçin Ne Dediler?”, *Cumhuriyet*, 15 ve 30 Kasım 1981 sayıları.

¹⁵³⁸ “YÖK İçin Ne Dediler?”, *Cumhuriyet*, 15 ve 20 Kasım 1981 sayıları.

Üniversitelerin çeşitli kademelerindeki öğretim üyelerinin Yasayı eleştiren bireysel açıklamalarının yanı sıra, öğretim üyeleri toplu bir şekilde yazılı ve sözlü açıklamalarda bulunarak da Yasaya karşı çıktılar. Ankara’da 901 öğretim üyesi, söz konusu Yasanın, akademik hayatın bilimsel niteliğini zedelediğini, özerkliği ortadan kaldırdığını ve Yasayı uzun dönemde sakıncalı bulduklarını ifade ederek tepkilerini gösterdiler.¹⁵³⁹ Yine benzer bir açıklamayı İstanbul Üniversitesinden 1447 öğretim üyesi de yaparak YÖK’e karşı çıktı.¹⁵⁴⁰ Ege Üniversitesinden 400 öğretim üyesi YÖK’ün “çağın gerisinde olduğunu” ifade ederek tepki gösterdiler. İstanbul Teknik Üniversitesinden 450 öğretim üyesi ise YÖK’e karşı yaptıkları açıklamada şunları ifade ettiler:

Yürürlüğe giren Yüksek Öğretim Kanununun üniversitelerde idari özerkliği kaldırması, YÖK’e günlük politikanın eylem alanı olabilecek biçimde ve başarılmayacak kadar ağır görevler ve yetkiler verilmesi, kurulların yetki alanlarının atama ile gelen yöneticilere aktarılması gibi önemli sakıncaları yanında, özellikle teknik üniversiteleri en olumsuz biçimde etkileyecek olanı, gene öğretim elemanları ile ilgili hükümlerdir... Asistanlık kurumunun kaldırılması ve gene öğretim üyelerinin nerede ve ne kadar çalışacaklarını bilmemeleri akademik çalışmayı çekici olmaktan çıkaracak, daha iyi olanaklarla üniversite dışına ya da yurt dışına dağılacak bu elemanların yerine yenileri bulunamayacak ve akademik kadronun kaynağı kuruyacaktır...¹⁵⁴¹

6.5.4. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun Uygulanması

6 Kasım 1981’de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu *Resmi Gazetede* yayımlanınca yürürlüğe girmiş oluyordu.¹⁵⁴² Söz konusu Kanun gittikçe yoğunlaşan tartışmalara, eleştirilere neden olurken, Kanunun öngördüğü yükseköğretim sisteminin kurulması için 21 Aralık’ta YÖK başkanı ve 24 kişiden oluşan Kurul üyeleri belirlendi.¹⁵⁴³ 12 Eylül yönetimi, gerek YÖK Kanununun hazırlanmasındaki katkılarından, gerekse yönetsel becerilerinden dolayı İhsan Doğramacı’yı YÖK başkanı olarak atadı. Daha Kanunun görüşülmesi sırasında Kenan Evren, İhsan Doğramacı’nın YÖK başkanlığına atanmasına karar vermişti. Evren, Doğramacı’yı neden YÖK başkanı olarak atadığını şöyle açıklamaktaydı:

Kanunun Konseyde görüşülmesi sırasında Prof. Dr. İhsan Doğramacı’dan çok yararlanmıştık. Bu konuyu en iyi bilen ve kanunun uygulamasını titizlikle yürütecek kişinin Doğramacı olacağını düşündük. Hacettepe Hastanesini kuran, bilahare burayı modern bir üniversite haline ulaştırmanın Doğramacı olduğunu biliyorduk...daha kanunun görüşülmesi sırasında; Yüksek Öğretim Kurulunun başkanlığına Doğramacı’yı getirmeyi düşünüyorum, ne dersiniz? Diye Konsey üyesi arkadaşlarıma ve Genel Sekreter Necdet Üruğ’a sorduğumda hepsi de uygun bulduklarını belirtmişlerdi. Yeni kurulan ve büyük reaksiyonları üzerine çekecek olan bu kuruluşu savunacak ve yerleştirecek kişinin ancak Doğramacı olabileceğine kanaat getirmiş ve tayin kararını da imzalamıştım.¹⁵⁴⁴

Yeni kanunda tüm yükseköğretim kurumlarının üniversitelerin çatıları altında toplanması öngörülüyordu. Yükseköğretim kurumlarının hangi üniversiteler altında örgütleneceği ve hangi yeni üniversitelerin kurulacağı 20 Temmuz 1982’de 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapıldı.¹⁵⁴⁵ Bu düzenlemeyle, o güne kadar üniversitelerin

¹⁵³⁹ “Ankara’da 901 Öğretim Üyesi YÖK’e Karşı Çıktı”, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1981.

¹⁵⁴⁰ *Milliyet*, 5 Aralık 1981.

¹⁵⁴¹ “İTÜ’den 450 Öğretim Üyesi YÖK’e Karşı Çıktı”, *Milliyet*, 3 Aralık 1981.

¹⁵⁴² *Resmi Gazete*, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981.

¹⁵⁴³ Emin Çölaşan, “Doğramacı İle Tatil Sohbeti”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1984, s. 4.

¹⁵⁴⁴ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 2, s. 480.

¹⁵⁴⁵ “Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, *Resmi Gazete*, Sayı: 17760, 20 Temmuz 1982.

dışında kalmış olan akademilerin ve çeşitli bakanlıklara bağlı yükseköğretim kurumlarının bir kısmı mevcut üniversitelere bağlanmış, bir kısmı da bağımsız üniversitelere dönüştürülmüştür. Bu düzenlemenin olumlu sonucu, yükseköğretim sistemi içerisindeki üniversite-akademi sürüşmesinin ortadan kaldırılmasıydı. Ayrıca bu düzenleme ile 19 olan üniversite sayısı Akdeniz, Dokuz Eylül, Gazi, Marmara, Mimar Sinan Güzel Sanatlar, Trakya, Yıldız Teknik ve Yüzüncü Yıl üniversitelerinin kurulması ile 27'ye yükselmiştir. 12 Eylül rejimi mevcut üniversitelerin tüm rektörlerini de değiştirdi. 2547 sayılı Kanunun geçici 1. maddesine göre, üniversite rektörlerinin görevleri 31 Temmuz 1982'de sona eriyordu. 1 Ağustos'ta 27 üniversiteye yeni rektörler ve ardından da dekanlar atandı. Böylece YÖK başkanı, rektör ve dekan hiyerarşisi sağlanmış oluyordu.

Rektör ve dekanların atanmasından sonra atamalarda tarafsız davranılmadığı, kadrolaşmaya gidildiği ile ilgili bazı eleştiriler de yükseldi. Bu eleştirilerde, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın, rektör ve dekanları belli bir siyasal düşünceye yakınlıklarıyla tanınan ve Aydınlar Ocağı gibi derneklere üye olanlar arasından seçtiği, üniversite ve fakülte yönetimlerini sağ eğilimli derneklerin yönetim, denetim ve etkilerine açtığı ileri sürülmekteydi.¹⁵⁴⁶ Aynı zamanda, 1402 ve YÖK uygulamalarıyla çeşitli şekillerde üniversitelerden uzaklaştırılan akademisyenlerin yerine, 12 Eylül'ün ruhuna uygun olarak Türk-İslam Sentezi'ni benimseyen kişilerin atandığı ve bunda da Aydınlar Ocağı'nın etkili olduğu da yapılan eleştiriler arasındaydı.¹⁵⁴⁷ Örneğin, Aydınlar Ocağı genel başkanlığını da yapmış Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı,¹⁵⁴⁸ Ocağın önde gelen üyelerinden Ahmet Sonel Ankara Üniversitesinde, Ümit Akkoyunlu Erzurum Atatürk Üniversitesinde dekan olarak atanmışlardı.¹⁵⁴⁹

6.5.5. Üniversitelerden Tasfiyeler

12 Eylül askerî yönetimi, yükseköğretimin yaşamakta olduğu krize iki ana çözümle yaklaştı. Bunlardan biri, güvenlik kaygısından dolayı tüm yükseköğretimi tek bir otoriteye bağlamaktı. Bu nedenle askerî yönetim 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversitelerde disiplin ve denetimi sağlamayı öncelikli görmüş; bilimsel, yönetsel vb. zorunlulukları ise ikinci planda değerlendirmişti. Fakat askerî yönetim, sadece yeni bir yasa ile yükseköğretimi yeniden yapılandırmayı, tüm yükseköğretim kurumlarını tek bir merkezi otoriteye yani YÖK'e bağlamayı yeterli görmedi. Askerî yönetime göre, üniversitelerde huzurun sağlanması için yıllardır öğrencilerin beyinlerini yıkayıp onları anarşi ve teröre yönelten bazı öğretim üyelerinin de temizlenmesi, susturulması gerekiyordu. Bu nedenle askerî cuntanın yükseköğretimle ilgili ikinci ana çözümü ise "sakıncalı" olarak görülen öğretim elemanlarının üniversitelerden atılmasıydı.¹⁵⁵⁰

12 Eylül yönetimi üniversitelerdeki temizliği 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununu çalıştırarak yaptı. Fakat mevcut 1402 sayılı Kanunu yetersiz bulan MGK, öncelikle söz konusu Kanunun bazı maddelerini değiştirdi, yeni bazı madde ve fıkralar ekledi. Bu değişikliklerle sıkıyönetim komutanlıklarının yetkileri olabildiğince genişletildi. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda 19 Eylül 1980 tarihinde yapılan ilk değişikliğe göre:

Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel

¹⁵⁴⁶ Uğur Mumcu, "YÖK ve Dernekler", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1982, s. 1, 11.

¹⁵⁴⁷ Bora ve Can, *Devlet, Ocak, Dergâh*....., s. 133.

¹⁵⁴⁸ Uğur Mumcu, "YÖK ve Dernekler", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1982, s. 1, 11.

¹⁵⁴⁹ Bora ve Can, *Devlet, Ocak, Dergâh*....., s. 133.

¹⁵⁵⁰ Bölügiray, age., s. 155.

yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.¹⁵⁵¹

Sıkıyönetim komutanlarına verilmiş bu yetki çok geniştir. Sıkıyönetim komutanının bu yöndeki talebi bakanlıklarca hemen yerine getirilecekti. Yine söz konusu Kanunda 14 Kasım 1980 tarihli 2342 sayılı Kanun ile yapılan ikinci değişiklikle, “sıkıyönetim komutanlarına tanınan yetkilerin kullanılmasına ilişkin idari işlemler hakkında iptal davası” açılmayacağı, “şahsi kusurları nedeniyle hukuki sorumlulukları ileri sürülemeyeceği” hükümleri de getirilmiştir. Ayrıca 30 Aralık 1982 tarihli 2766 sayılı Kanunla yapılan üçüncü bir değişiklikle de 1402 ile görevlerine son verilen kamu çalışanlarının bir daha kamuda çalışamayacakları hükmü getirilmiştir. Böylece 1402 sayılı Kanuna dayanarak üniversite öğretim üyesi ve elemanı, öğretmen, memur ve işçilerden oluşan binlerce kişinin görevine son verme süreci başlamış ve yasal bir dayanağa kavuşmuş oluyordu.

12 Eylül askerî yönetimi hukuki zemini hazırladıktan sonra üniversitelerde tasfiyelere başladı. Tasfiyenin hareket noktası ise, üniversite hocalarının öğrencileri ‘solcu’laştırdığı görüşüne dayanıyordu. İlginçtir, bu düşünce Türkiye’de her askerî darbe sonrası geçerlilik kazanabilmiştir. Türkiye’de 1960’larda ve 70’lerde öğretim kurumları zaman zaman anarşi ve terör olayları ile gündeme geldiklerinde, meydana gelen öğrenci olaylarının arkasında bazı öğretim elemanlarının ve öğretmenlerin olduğu iddiaları dile getirilmiş ve asıl suçluların bunlar olduğu ileri sürülmüştür. Bu düşünce 12 Eylül yönetimi tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Kenan Evren bir konuşmasında bu düşüncüyü açıkça ifade etmiştir. Evren konuşmasında, ilkokuldan üniversitelere kadar “Kemalist öğretim yapılıp bu yönde fikirler üretileceğine sağ, sol ve irticai fikirler” üretildiğini, bu fikirleri üretenlerin bir kısım öğretmen ve profesörler olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵² Öyle ki öğretim elemanlarına karşı bu tür suçlamaları, 12 Eylül yönetimi çok ileri boyutlara kadar taşımıştır. Örneğin 12 Eylül rejimine göre, bazı öğretim elemanları üniversitelerdeki anarşi ve terörün asıl suçlusunu olmakla birlikte 1982 Anayasası halkoylamasında hayır oylarında da rol oynamışlardı. 25 Kasım 1982’deki Askerî Şura toplantısında hayır oylarının durumunu gösteren bir harita üzerinde değerlendirme ve yorum yapan 12 Eylül yönetimi, genellikle üniversite ve yükseköğretim kurumlarının bulunduğu ve terörün yaygın olduğu illerde hayır oylarının çoğunlukta olmasında öğretim elemanlarının etkili olduğu sonucuna varmıştır. Toplantıda üzerinde durulan diğer bir nokta ise gönüllü olarak rotasyonu kabul eden öğretim üyeleriydi.¹⁵⁵³ YÖK, gelişmekte olan üniversitelerin eğitim programlarını gereği gibi yürütebilmesi için ilk etapta 532 öğretim üyesine ihtiyaç duyduğunu belirlemiş, 422 öğretim üyesi gönüllü olarak ihtiyaç duyulan yerlere gitmeyi kabul etmiş ve geriye kalan 110 açık yer için de kura çekme yoluna başvurmuştu.¹⁵⁵⁴ İşte 12 Eylül yönetimi, bu gönüllü olarak atanmayı isteyen öğretim üyelerinin maksatlı oldukları sonucuna bile varabilmiş ve buralardaki öğretim üyelerinin dikkatle izlenmesini, sakıncalı olanların temizlenmesi emrini vermiştir.¹⁵⁵⁵ Askerî Şura toplantısında bu amaçla verilen sözlü emir daha sonra 30 Kasım’da sıkıyönetim komutanlıklarına yazılı olarak gönderilmiştir.¹⁵⁵⁶

1402 sayılı Kanuna dayanarak göreve son verme işlemleri tüm üniversitelerde kapsamlı bir şekilde uygulanmıştır. Yükseköğretim kurumlarında 1402’nin uygulanması ile ilk uzaklaştırmalar 1982 Kasım ayı sonunda başlamış¹⁵⁵⁷, 1983 Şubatında ise

¹⁵⁵¹ “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Ekleneğine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı: 17112, 21.09.1980

¹⁵⁵² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*..., s. 30-31.

¹⁵⁵³ Bölügiray, age., s. 46.

¹⁵⁵⁴ *Milliyet*, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁵⁵ Bölügiray, age., s. 46.

¹⁵⁵⁶ Tuşalp, age., s. 374.

¹⁵⁵⁷ *Milliyet*, 19 Kasım 1982.

yoğunlaşmıştır.¹⁵⁵⁸ MGK, ocak 1983'te üniversite ve yüksekokullarda tespit ettiği "sakıncalı" 82 öğretim elemanının isimlerini sıkıyönetim komutanlıklarına bildirmiş ve bu kişilerin işlerine son verilmesini istemiştir. MGK'nin konuyla ilgili hazırladığı dosyada, söz konusu 82 öğretim elemanının üçü irtica, ikisi MHP yanlısı olarak belirtilmiş, sekiz kişinin neden sakıncalı olduğu belirtilmemiş ve geriye kalan 69 öğretim görevlisinin ise solcu ve bölücü olduğuna dair kayıt düşülmüştür. Bundan sonra MGK'den sıkıyönetim komutanlıklarına sürekli bu tür listeler gönderilmiş ve sıkıyönetim komutanlıkları da gereğini yapmıştır. Aynı zamanda MGK, durumu daha iyi izleyebilmek için her ismin karşısına yapılan işlemi gösterir çizelgeler de hazırlamıştı. En fazla tasfiye İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlerdeki üniversitelerde yapılmıştır. Tasfiye işlemi sadece MGK'nin gönderdiği listelerle de sınırlı değildir. YÖK, askerî cuntanın alt bir sistemi gibi davranarak üniversitelerdeki tasfiyelerde önemli rol oynamıştır. Sıkıyönetim komutanlıkları hem YÖK'ün gönderdiği listedekileri hem de kendilerinin tespit ettikleri öğretim elemanlarının işlerine son vermişlerdir.¹⁵⁵⁹

Görevden uzaklaştırma yazılarında herhangi bir gerekçe gösterilmeden sadece, "...1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2301 ve 2766 sayılı Kanun'la değişik 2 nci maddesi gereğince görevinize son verilmesi istenmiştir" ifadelerine yer verilmiştir. Bu yazıların altında sıkıyönetim komutanının değil, rektör ve dekanların imzaları bulunmaktadır.¹⁵⁶⁰ Öğretim üyelerinin görevlerine son verilmesi bu yolla yapılırken, öğretim görevlisi ve yardımcısı düzeyindeki uzaklaştırılmalar ise 2547 sayılı Kanunun getirdiği olanaklardan yararlanılarak sözleşmelerinin uzatılmamasıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁶¹

1402 ile göreve son verme işlemi sadece yükseköğretim kurumlarında değil aynı zamanda tüm kamu kuruluşlarında geniş bir şekilde uygulanmıştır. Sıkıyönetim boyunca 1402 sayılı Kanun uyarınca işine son verilen öğretim elemanlarının, öğretmenlerin, memur, işçi ve diğer çalışanların toplam sayısı 4891'e ulaşmıştır.¹⁵⁶² Bu toplam sayının içerisinde 1402'nin verdiği yetkiye dayanarak üniversiteden uzaklaştırılan öğretim elemanı sayısı, tek tek isimlere inilerek yapılan bir çalışmada 73¹⁵⁶³, sıkıyönetim bilgilerine göre hazırlanmış bir çalışmaya göre 95¹⁵⁶⁴, diğer bir çalışmaya göre ise 90'dır.¹⁵⁶⁵ Görüldüğü üzere tasfiye edilen öğretim elemanları 1402'liklerin çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Üniversitelerdeki asıl öğretim elemanı kaybı, 1402'nin dışında üç farklı şekilde gerçekleşmekteydi. Birincisi YÖK ve üniversite yönetimlerinin 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun verdiği imkânları kullanması ile yapılmaktaydı. Gereksiz bir şekilde bazı öğretim üyelerinin sözleşmeleri uzatılmayarak görevlerine son verilmekteydi. Örneğin, 6 Kasım 1981'de 2547 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden kasım 1982'ye kadar geçen bir yıllık sürede 192 öğretim üyesinin kadroları yenilenmemişti.¹⁵⁶⁶ Öğretim üyesinin dersini kaldırmak, dersleri ilgili öğretim elemanının elinden almak, öğretim üyesini dersi okutulmayan öğretim kurumlarına sürgün etmek, uzmanlık alanı dışında öğretim üyesine ders yüklemek, soruşturma açmak, sıkıyönetim komutanlıklarına resmi ihbar mektupları göndermek gibi çeşitli baskı araçları ile sakıncalı görülen öğretim üyeleri üniversitelerden

¹⁵⁵⁸ *Milliyet*, 9, 10, 11, 15 Şubat 1983; *Cumhuriyet*, 19, 26 Şubat 1983 sayıları.

¹⁵⁵⁹ Bölügiray, age., s. 157.

¹⁵⁶⁰ M. Tahir Hatipoğlu, *Eylül Üniversitesi*, Selvi Yay., Ankara, 1990, s. 210.

¹⁵⁶¹ Mehmet Barlas, "YÖK Üzerine", *Milliyet*, 21 Kasım 1982, s. 1.

¹⁵⁶² Özen, age., s. 407.

¹⁵⁶³ Hatipoğlu, age., s. 356.

¹⁵⁶⁴ Özen, age., s. 407.

¹⁵⁶⁵ Gencay Şaylan, "YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1988, s. 16.

¹⁵⁶⁶ "Yüksek Öğretimde Ne Oluyor", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1982.

uzaklaştırılmaktaydı.¹⁵⁶⁷ 400 civarında öğretim elemanının doğrudan doğruya üniversitelerin kararları ile görevlerinden uzaklaştırıldığı ifade edilmektedir.¹⁵⁶⁸

Üniversitelerdeki öğretim elemanı kaybına yol açan ikinci neden ise YÖK ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uygulamalarına gösterilen tepkiydi. Öğretim elemanlarının söz konusu uygulamalara tepkileri istifa etme, emekliliğini isteme ve yurt dışına gitme biçiminde kendini gösterdi.¹⁵⁶⁹ Üniversitelerdeki esas öğretim elemanı kaybı, bu tepkilerden dolayı yani kendi istekleri ile üniversiteden ayrılanlar nedeni ile ortaya çıkmıştır. YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın açıklamasına göre, kasım 1981'den kasım 1982'ye kadar geçen bir yıllık sürede 204 profesör ve doçent çeşitli nedenlerle üniversiteden ayrılmıştı.¹⁵⁷⁰ Doğramacı'ya göre, öğretim üyelerinin üniversiteden ayrılış nedenleri haftalık ders yükünü doldurmayarak açıkta kalma endişesi, Arap ülkelerinden gelen çekici iş teklifleri, kamu ve özel kesimdeki iş olanakları ve serbest çalışma arzusu ve üniversitelerde herhangi bir tasfiye kesinlikle söz konusu değildi.¹⁵⁷¹ Fakat işin aslı farklıydı; kendi istekleriyle üniversitelerden ayrılan öğretim elemanlarının çoğu, 12 Eylül rejiminin getirdiği yeni düzende çalışmayı kendi moral ilkeleri ile bağdaştıramadıklarından dolayı ayrılma yolunu seçmekteydiler. Örneğin, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Münici Kapani, istifa dilekçesinde, “üst üste gelen ve akademik çalışmalarımı etkileyen üzüntüler yüzünden üniversitedeki görevimi daha fazla sürdüremeyeceğimi anlayarak 30 yılı aşkın bir süredir hizmet verdiğim fakültemden ayrılma kararına varmış bulunuyorum”¹⁵⁷² ifadelerini kullanarak 12 Eylül'ün üniversitelere getirdiği yeni düzende çalışmayı kendi ahlaki ilkeleriyle bağdaştıramamaktaydı. Böylece 12 Eylül yönetimi, 1402 ve 2547 sayılı kanunların verdiği imkânlarla üniversitelerde baskı ve tedirginlik yaratarak, darbe rejimine muhalif ve “sakıncalı” öğretim elemanlarının kendi kendilerini yükseköğretim sisteminin dışına atmalarıyla asıl sonucu elde etmekteydi.

Üniversitelerdeki akademik personel kaybının üçüncü nedeni ise, bazı öğretim elemanlarının 1402'lik olma tehdidi nedeni ile istifa etmek zorunda kalmalarıydı. Daha önce bahsedildiği üzere Sıkıyönetim Kanunu uyarınca doğrudan görevlerinden uzaklaştırılan öğretim elemanı sayısı 95'ti ve bu sayı 1402'liklerin çok az bir kısmını oluşturmaktaydı. Fakat üniversitelerde 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu sürekli bir baskı aracı olarak varlığını hissettirdi. Bu nedenle birçok öğretim elemanının 1402 ile üniversiteden uzaklaştırılma riskini göze alamayıp, bunun yerine istifa etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁷³

12 Eylül döneminde yaşanan tedirginlik ve kaosun sonucunda kaç öğretim elemanının üniversitelerden uzaklaştırıldığı, istifa ettiği tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Fakat tek tek isimlere inerek yapılan bir çalışmada 1255 kişilik bir liste elde edilmiştir. Söz konusu çalışmaya göre, bu 1255 kişiden 73'ünün işlerine 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca son verilmiştir ve geriye kalan 1182 kişiyi ise mevcut uygulamaları protesto amaçlı emeklisini isteyenler, kendi isteğiyle istifa edenler, 1402 tehdidinden dolayı istifa etmek zorunda kalanlar ve görev süresi üniversite yönetimleri tarafından uzatılmayarak üniversitelerden ayrılmak zorunda kalanlar oluşturmuştur.¹⁵⁷⁴ Söz konusu çalışmada sayının daha yüksek olabileceği belirtildikten sonra, üniversitelerden ayrılan ve uzaklaştırılan bu 1255 kişiden 195'nin profesör, 270'nin doçent ve 790'nın ise yardımcı doçent, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzman ve okutman olduğu

¹⁵⁶⁷ Tuşalp, age., s. 240; Özen, age., s. 29-30.

¹⁵⁶⁸ Şaylan, “YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü”.

¹⁵⁶⁹ *Milliyet*, 9, 10, 11, 15 Şubat 1983; *Cumhuriyet*, 19, 26 Şubat ve 01, 02, 04, 08, 11, 12, 15, 16, 22 Mart 1983 sayıları.

¹⁵⁷⁰ “Doğramacı Atılma Diye Bir Şey Yok”, *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁷¹ *Milliyet*, 20 Kasım 1982; “İhsan Doğramacı ile Söyleşi”, *Milliyet*, 31 Ağustos 1983, s. 7.

¹⁵⁷² *Cumhuriyet*, 12 Mart 1983.

¹⁵⁷³ Şaylan, “YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü”.

¹⁵⁷⁴ Hatipoğlu, age., s. 357-358.

belirtilmektedir.¹⁵⁷⁵ Dönemin istatistiklerine bakıldığında, söz konusu çalışmada geçen 1255 kişilik listenin düşük olduğu öne sürülebilir. 1402 ve YÖK uygulamaları nedeniyle yükseköğretim kurumlarından ayrılanların, uzaklaştırılanların sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü istatistiklerine göre, 1981-82 ders yılında yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanı sayısı 22.223 iken 1983-84 ders yılında 20.333'e düşmüştür. Aradaki fark 1890'dır.¹⁵⁷⁶ Bu dönemde öğretim elemanı da alındığı göz önünde bulundurulursa, iki yıldaki kaybın daha fazla olduğu söylenebilir. YÖK ve ÖSYM'nin istatistiki verileri göz önünde bulundurulduğunda ise sonuç farklı çıkmaktadır. YÖK'ün 1984 öğretim elemanı istatistiklerine göre, öğretim üyelerinin sayısı 6826 ve öğretim üyesi yardımcısı ve görevlilerinin sayısı 13.507'dir.¹⁵⁷⁷ 1983 ÖSYM yıllık istatistiklerine göre öğretim üyesi sayısı 6957 ve öğretim üyesi yardımcısı ve görevlilerinin sayısı 16.012'dir.¹⁵⁷⁸ Buna göre ÖSYM'nin 1983 verileriyle YÖK'ün 1984 verileri karşılaştırıldığında öğretim elemanı kaybının 1480 olduğu görülmektedir. 20 Kasım 1982'de YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın açıkladığına göre, kasım 1981 ile kasım 1982 tarihleri arasında 204 öğretim elemanı üniversitelerden ayrılmış, 192 kişinin ise sözleşmeleri yenilenmemiştir. Bu sayılar da eklendiğinde 1981-1984 yılları arası toplam kayıp 1876 olarak çıkmaktadır.¹⁵⁷⁹

Üniversiteler, 12 Eylül rejiminin karar ve tutumlarından dolayı öğretim elemanlarının yaklaşık %10'unu hızlı ve ani bir şekilde kaybetmişti. Bu oran, Türkiye gibi kaynakları sınırlı bir ülke için hiç de azımsanamayacak bir kayıptır. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde bulunan gelişmiş üniversitelerin dışında kalan üniversiteler, öğretim elemanı ihtiyacından dolayı eğitim programlarını gereği gibi yürütemezken¹⁵⁸⁰, 12 Eylül yönetiminin siyasi gerekçelerle üniversitelerde uyguladığı geniş tasfiye, yükseköğretim sisteminde yaşanan krizi derinleştirmiş ve öğretim elemanı açığını arttırmıştır. Bu nedenle 1983'te YÖK, öğretim elemanı açığını kapatmak için yurt dışından akademisyen transferi girişiminde dahi bulunmuştur.¹⁵⁸¹ İngiltere'de Thatcher Hükümetinin aldığı kararlarla yaklaşık 6000 kadar öğretim üyesinin işsiz kalması üzerine¹⁵⁸² YÖK de bu öğretim üyelerinin bir kısmını Türkiye'ye transfer etmek için girişimde bulunmuştur. Basına yansıdığı kadarıyla, YÖK, ODTÜ öğretim üyelerinden Dr. Kemal Gürüz ile Dr. Yahya Tezel'i, İngiltere'ye göndermiştir. Gürüz ile Tezel'in yabancı bilim adamı transferi için İngiltere'de yapacakları görüşmelerin içeriği, İngiliz Kültür Heyetince, İngiltere'deki üniversitelere bir yazı ile duyurulmuş ve İngiliz üniversitelere Türkiye'den gönderilen yazıda, Dr. Gürüz ile Dr. Tezel'in ziyaretlerinin amacının öncelikle "öğretim üyesi açığını kapatmak" olduğu belirtilmiştir. Söz konusu yazıda ayrıca, Türk üniversitelerinde çalışacak yabancı öğretim üyelerine konut giderleri dışında, Türk meslektaşlarına ödenen aylık ücretin üç katı verilebileceği de bildirilmiştir.¹⁵⁸³ Fakat, 12 Eylül rejiminin akademisyenlere yönelik tutumundan dolayı, Türkiye'den gelen iş teklifleri İngiliz üniversite çevrelerinde pek kabul görmemiştir.¹⁵⁸⁴

Üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyeleri yurt dışında saygın bilim kurumlarında, üniversitelerde yeniden görev aldılar. Örneğin 1402 uygulamasını protesto etmek amacıyla istifa eden Gündüz Vasaf, Taha Parla, Şirin Tekeli gibi akademisyenler Kassel Üniversitesinde ders vermeye başladılar. Yine 1402 uygulamasını protesto etmek

¹⁵⁷⁵ Hatipoğlu, age., s. 357-358.

¹⁵⁷⁶ TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2013...*, s. 70;

¹⁵⁷⁷ <https://istatistik.yok.gov.tr/> (11.06.2017).

¹⁵⁷⁸ *ÖSYM Yıllık İstatistikleri 1979-2006*.

¹⁵⁷⁹ "Doğramacı Atılma Diye Bir Şey Yok", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁸⁰ *Milliyet*, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁸¹ "Yabancı Öğretim Üyelerine Türklerin Üç Katı Maaş Öneriliyor", *Cumhuriyet*, 16 Mart 1983.

¹⁵⁸² Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 233-234.

¹⁵⁸³ "Yabancı Öğretim Üyelerine Türklerin Üç Katı Maaş Öneriliyor", *Cumhuriyet*, 16 Mart 1983.

¹⁵⁸⁴ Özen, age., s. 290-291.

amacıyla üniversiteden istifa eden İlber Ortaylı, Fransa, İran gibi ülkelerde çeşitli çalışmalar yürüttü. ABD’de Princeton’a davet edildi.¹⁵⁸⁵ Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Türkiye’nin kaybı uluslararası bilim camiasının kazancı olmuştur. Türkiye ise on binlerce dolar ödeyerek yurt dışına doktora öğrencisi gönderiyor ve gönderilenlerin kimileri yurt dışında 1402’liklerin yönetiminde doktora yapıyordu.¹⁵⁸⁶ Sonuç olarak 12 Eylül rejimi çok sayıda nitelikli öğretim üyesini üniversiteden ayrılmaya mecbur bırakarak üniversite sistemine büyük bir darbe vurmuş ve böylelikle yarıcı çalışmayı ve özgür düşüncüyü de boğmuştur.

6.5.6. YÖK ve Üniversiteler

12 Eylül rejimi, yaklaşık üç yıllık süre içerisinde 585 kanun çıkararak yürürlüğe koymuştu.¹⁵⁸⁷ Ancak bunlardan en tartışılmalı ve adeta 12 Eylül rejimiyle bütünleşen 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu oldu. 12 Eylül’den önce çok sayıdaki yükseköğretim kurumunun koordinasyonunu gerçekleştirmek ve öğretim elemanlarının ülke çapına dengeli bir şekilde dağılımını sağlamak için hem yükseköğretimin ihtiyaçları, hem ülkenin amaçları bakımından köklü bir reform gerekiyordu. Bu düzenlemeyi yaparken üniversitenin bilimsel özerkliğine de zarar verilmemesi gerekiyordu. Fakat 12 Eylül rejimi 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile yükseköğretimin yaşadığı krizi farklı bir boyuta taşımakla kalmadı üniversiteyi üniversite yapan esas ilkelere ve onun saygınlığına ciddi zararlar verdi. Diğer taraftan söz konusu Kanun Türkiye’de yıllarca tartışma konusu oldu ve YÖK konusunda iki ters eğilim doğdu. Bunlardan birisi, YÖK’ün, yükseköğretimdeki birçok sorunun kaynağı olduğu, bu kurumun kaldırılması gerektiği yönündeydi. Bir diğeri de, YÖK’ün kurulmasından itibaren, üniversitelerin iyi bir seviyeye kavuştuğudur. Her iki uç görüşün de doğru olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan YÖK’ün başlangıçtaki merkeziyetçi ve standartlaştırma eğiliminin yükseköğretime ciddi zararlar verdiği de açıktır. Nitekim 1981 yılında üniversitelerin idari özerkliğinin kaldırılması ve tek kalıptan dökülmüş gibi standart öğrenci yetiştirme eğilimi, yükseköğretim sisteminin 12 Eylül cuntasının mantığına dayalı olarak yeniden oluşturulma çabasının bir sonucuydu. Bu çabalar YÖK’ün çeşitli uygulamalarında kendisini göstermekteydi. Örneğin, YÖK, standartlaşmayı sağlamak için üniversitelerde tek tip eğitim programı uygulama denemeleri yapabilmıştır. ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığına gönderilen yazıda “Kurulumuzca kabul edilen iktisadi bilimler fakülteleri eğitim-öğretim programı ilişkisinde sunulmuştur. İlgili yazımız (10.9.1982 tarih 220/3590 sayılı yazı) ekinde gönderilen programların uygulamadan kaldırılarak ekte sunulan programın uygulanmasını rica ederim” deniliyordu. Bu programda 1, 3, 5 ve 7’nci yarıyıllarda “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile Türkçe” derslerinin yer alması istenmekteydi.¹⁵⁸⁸ Boğaziçi Üniversitesine de benzer bir program gönderilmişti.¹⁵⁸⁹ Eğitim fakültelerine programlar YÖK’ün 11 Kasım 1982 tarih ve 220/5317 sayılı ve 19 Kasım 1982 tarih ve 220/5880 sayılı genelgeleriyle gönderilmiştir. Bu programlar, bazı üniversiteler tarafından uygulanmaya çalışıldıysa da uzun ömürlü olamamışlardır.¹⁵⁹⁰ Tabii ki YÖK’ün bu tutumu döneme sirayet eden 12 Eylül ruhunun bir yansımasıydı. Nitekim şubat 1986’da rektör ve dekanlar toplantısında YÖK Başkanı Doğramacı tek tip eğitim programlarının bilimsel özerklikle bağdaşamayacağını ifade edecektir. Doğramacı konuşmasında: “ Üniversitelerimizde bilimsel özerklik vardır. Eğitim programlarımızın aynı olması buna tamamen terstir. Kıta Avrupasında programlar aynıdır.

¹⁵⁸⁵ Özen, age., s. 170.

¹⁵⁸⁶ Özen, age., s. 162.

¹⁵⁸⁷ Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, C. 4, s.330.

¹⁵⁸⁸ Tekeli, “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)”..., s. 85,86.

¹⁵⁸⁹ *Milliyet*, 11 Aralık 1982.

¹⁵⁹⁰ Tekeli, “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)”..., s. 85,86.

Bizde bilimsel özerklik daha da geniş olduğu için fakülte, kendi kararını kendi verecek.” ifadelerini kullanacaktır.¹⁵⁹¹

YÖK, 12 Eylül rejiminin toplumsal ve siyasal yaşamın bütün faaliyet alanlarında hiyerarşik ve merkezîyetçi sistemler kurma yönündeki aşırı eğiliminden doğmuştu. YÖK’ün 12 Eylül rejiminin ruhunu yansıtan bazı uygulama girişimleri bu durumu doğrulamaktadır. Örneğin yükseköğretim kurumları arasında eşgüdüm ve koordinasyon sağlaması gereken YÖK üniversite mensuplarının, öğretim üyeleri ve öğrencilerin kılık kıyafetlerini, görünüşlerini düzenlemeye varıncaya kadar kararlar alabilmekteydi.¹⁵⁹² YÖK, 20 Aralık 1982’de üniversitelerdeki kılık kıyafete ilişkin bir genelge yayımlayarak, üniversite mensuplarının, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin sakal bırakamayacakları, erkek öğrencilerin “dudak kenarını aşmayan bıyık” bırakabilecekleri, kravat takmalarının mecbur olduğu, “temiz ve ütülü giysiler ile” okula gelebileceklerini üniversitelere bildirdi. Yine genelgede, kız öğrencilere “aşırı renk elbiseler” yasaklanmış, topukları çok yüksek ayakkabılar ile gösterişli çizmeleri giymemeleri ifade edilmiştir. Kız öğrenciler “başı açık olarak” okula girebilecekler, ilahiyat fakültelerinde okuyanlar sadece Kuran derslerinde başını örtebileceklerdi.¹⁵⁹³ YÖK’ün saç ve sakal yönetmeliğine bazı öğretim üyeleri karşı çıktı. Emre Kongar sakalını kesmedi ve istifa etti. ODTÜ Rektörlüğü, Mimarlık Fakültesi öğretim görevlilerinden Erhan Acar’ı sakalını kesmediği için üniversiteyle ilişkisini kesti.¹⁵⁹⁴ Aslında hedef alınan ideolojik sembollerdi. Sakal ve bıyığın belli bir biçimi, bir kimsenin dünya görüşünü de ifade etmek gibi bir niteliğe sahiptir. Türk toplumunda sembollerin her zaman kapsayıcı bir gücü olmuştur. 12 Eylül rejiminin bu tür uygulamaları, politikanın her türlüşünü kamusal alandan temizlemek, devletin toplumsal ve siyasal yaşamın neredeyse bütün alanlarındaki patrimoniyal-pederşahi üstünlüğünü tasdik ve teyit etmek çabasının bir sonucuydu.

6.5.6.1. Demokratik Rejime Dönüşten Sonra Yaşananlar

YÖK başından itibaren, üniversite özerkliğini ortadan kaldıran, aşırı merkezîyetçi, aşırı otoriter ve bilimsel gelişmeyi engelleyici bir sistem getirdiği gerekçesiyle yoğun eleştirilerle karşılaştı. YÖK’ün üniversitelerin ilerlemesi anlamında bir reform değil, bir gerileme olduğu öne sürüldü. Üstelik bu eleştiriler, sadece belli bir siyasal eğilime sahip çevreler tarafından değil neredeyse tüm siyasal eğilimlere yayılarak geniş bir çevreden gelmekteydi.¹⁵⁹⁵ Fakat belirtmek gerekir ki YÖK, askerî bir cuntanın, ülkenin yaşamakta olduğu olağanüstü koşulları gelecek yıllar için de öngörmesinden doğmuştu. YÖK’ün ülkenin akademik ve bilimsel hayatı üzerindeki tahrip edici uygulamalarının zemini, 12 Eylül rejiminin toplumsal ve siyasal yaşamın bütün faaliyet alanlarında hiyerarşik ve merkezîyetçi sistemler kurma yönündeki aşırı eğilimi tarafından hazırlandığı ileri sürülebilir. Yükseköğretim Kanununun, 12 Eylül müdahalesine neden olan birçok toplumsal sorunu üniversiteye atfeden bir zihniyeti yansıtmaması bu durumun açık bir kanıtıdır.¹⁵⁹⁶ Söz konusu Kanunun ilk şeklinde sözcük bazında yapılan bir taramada ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. Kanun metninde geçen bazı kelimelerin sayısı şöyledir: Denetim ve gözetim 20, kovuşturma ve soruşturma 20, disiplin 14, suç ve ceza 13, bilimsel özerklik 1, özerklik 1 (YÖK’ün kendi özerkliği), serbest çalışma 0, serbest düşünce 0 ve görev ve hizmet kelimelerinin sayısı oldukça fazladır.¹⁵⁹⁷

¹⁵⁹¹ “Her Üniversite Farklı Program Uygulayabilecek”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1986.

¹⁵⁹² Teoman Erel, “Sakal ve Düzey”, *Milliyet*, 7 Ocak 1983, s. 5.

¹⁵⁹³ Metin Toker, “Bir Münasebetsizlik Örneği ve Nedeni”, *Milliyet*, 9 Ocak 1983, s. 6.

¹⁵⁹⁴ Sungur Savran, “Sakal Üzerine”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1985, s. 2.

¹⁵⁹⁵ Şahin Alpay, “YÖK Dosyası” *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1985, s. 10.

¹⁵⁹⁶ Şahin Alpay, “YÖK Dosyası” *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1985, s. 8.

¹⁵⁹⁷ Şahin Alpay, “YÖK Dosyası” *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1985, s. 8.

6 Kasım 1983 seçimleriyle demokratik yaşama geçildikten sonra 12 Eylül döneminin yükseköğretimde yarattığı tahribat hem iktidar hem de muhalefet tarafından daha yüksek sesle dile getirilmeye, tartışılmaya başlandı ve YÖK tartışmaları yıllarca siyasal gündemin ön sıralarında yer aldı.¹⁵⁹⁸ Muhalefet, YÖK sistemine karşı şiddetli bir eleştiri kampanyası yürütürken, iktidar da söylem düzeyinde YÖK'e pek sahip çıkmadı. YÖK daha çok kendisini İhsan Doğramacı aracılığı ile kamuoyunda savunmaya çalıştı. Yükseköğretim Kanununda değişiklik talebi 6 Kasım 1983 seçimlerinden hemen sonra gündeme geldi. ANAP Hükümeti, Yükseköğretim Kanununun uygulanmasından doğan sorunların ayrıntılı biçimde tartışılarak çözüm yolları bulunması için YÖK hakkında Meclis araştırması isteyeceğini açıkladı. Hükümet ayrıca, Meclis araştırmasından sonra YÖK Kanununun daha iyi işlenmesini sağlayacak değişikliklere gidilebileceğini ifade etti. Hükümetin bu girişimleri muhalefet partilerince de olumlu bulundu. Ana muhalefet partisi Halkçı Parti, Yükseköğretim Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi amacıyla hazırladığı bir önergeyi TBMM'ye sunacağını ifade etti.¹⁵⁹⁹ Daha sonraki süreçte ANAP Hükümeti, TBMM'ye yazılı soru önergesi verdi. Önergede, üniversitelerde idarecilerin “farklı tutumları, çok sık değişen yönetmelikler, tüzükler ve birbirini nakzeden kararlar öğretim elemanları ve öğrenciler arasında” büyük problemler yarattığı ifade edilmekteydi.¹⁶⁰⁰ Hükümet YÖK'e sahip çıkmamakla birlikte, bu konuda ciddi bir adım atmaktan da kaçındı.¹⁶⁰¹ Bunun nedeni, YÖK'ün, 12 Eylül döneminin önemli simgelerinden biri haline gelmesi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in bu konuda çok duyarlı olması ve YÖK Kanununda bir değişiklik istememesi olabilir.¹⁶⁰² Evren dışında YÖK sistemini esas olarak Cumhurbaşkanı'nca atanan YÖK Başkanının, rektörlerin de savunduğu biliniyordu.¹⁶⁰³ Buna rağmen Yükseköğretim Kanunu sonucu ortaya çıkan sakıncaları düzeltmek için çeşitli zamanlarda değişiklikler yapılmış ve girilen bu palyatif önlemler pek sonuç vermemiştir.

Yükseköğretim Kanununa ve bu Kanunun öngördüğü yönetim hiyerarşisinin tepesinde yer alan YÖK'e karşı eleştiriler sürekli Türkiye'nin gündemini işgal etti. Zaman zaman YÖK sonrasında yükseköğretim kurumlarında yaşanan süreç sonucunda üniversitelerin performansı tartışma konusu olmuştur. Öyle ki zaman içerisinde YÖK konusunda, kamuoyunda iki ters eğilim ortaya çıkmıştır. Bir eğilim, YÖK'ün, yükseköğretimdeki birçok olumsuzluğun sebebi olduğunu, bunun mutlaka kaldırılması gerektiğini iddia etmekteydi. Diğer bir eğilim ise YÖK'ün kurulmasından itibaren, yükseköğretimin son derece iyi bir noktaya geldiğini savunmaktaydı.¹⁶⁰⁴

Her iki görüş de doğru olmamakla birlikte 12 Eylül döneminde yükseköğretimde yaşanan olumsuz gelişmelerin uzun erimli sonuçları olduğu açıktı. YÖK'e karşı olanların ileri sürdükleri en temel iddialardan biri, YÖK uygulamaları sonucu üniversitelerde öğretim düzeyinin düştüğüydü. Eğitim kalitesindeki düşüşün nesnel nedenlerinden biri, öğrenci kontenjanlarının geniş ölçüde artırılması gösterilmekteydi. Türkiye'de uzun yıllar siyasi ve toplumsal baskılara rağmen özerk üniversiteler öğrenci kontenjanlarını çok az artırmış veya hiç arttırmamışlardı.¹⁶⁰⁵ YÖK ise, fiziki mekânlarda bir genişleme gerçekleştirmeden, yeterli öğretim elemanı sağlamadan üniversitelere alınan öğrenci sayısını yüzde 100'e yakın bir şekilde artırmıştı.¹⁶⁰⁶ Akademik seviyeyi düşüren bir diğer neden ise bir yandan

¹⁵⁹⁸ Hasan Cemal, “YÖK”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1988, 1, 13.

¹⁵⁹⁹ *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1984.

¹⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1984.

¹⁶⁰¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 2, B: 39, 29.02.1984.

¹⁶⁰² Gencay Şaylan, “Bu ne YÖK bu ne Bilkent”, *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1988, s. 14.

¹⁶⁰³ Hasan Cemal, “YÖK”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1988, s. 1, 13.

¹⁶⁰⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 18, B: 35, 6.12.1988, s. 592.

¹⁶⁰⁵ YÖK, *Türk Yükseköğretiminde On Yıl 1981-1991, 1981 Reformu ve Sonuçları*, Ankara, 1991, s. 13.

¹⁶⁰⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 2, B: 39, 29.02.1984, s. 305, TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2013...*, s. 70.

üniversite sayısı 27'e çıkarılırken, diğer yandan üniversitelerin yetişmiş akademik personelinin önemli bir bölümünü, 12 Eylül dönemi uygulamalarından dolayı kaybetmesiydi.¹⁶⁰⁷ Türkiye'de 12 Eylül öncesinde de nitelikli öğretim üyesi yetiştirilmesinde sıkıntı çekiliyordu, fakat 12 Eylül döneminde hem üniversite sayısı artırılıp hem de üniversiteler hızla öğretim elemanı kaybedince, yenilerini sağlama sorunu ortaya çıkmış, öğretim elemanı yetiştirme geleneği önemli ölçüde tahrip olmuştur.¹⁶⁰⁸ Bunların dışında 12 Eylül rejiminin kurduğu yükseköğretim sistemine yöneltilen eleştiriler şöyleydi: Üniversiteler baskı ve kargaşa içerisine girmişlerdir.¹⁶⁰⁹ Gelişmiş ve akademik birikimi olan üniversiteler rotasyon uygulaması nedeniyle zarar görmüştür. Öğretim üyelerinin yönetimden dışlanması ve sıkı merkezi denetim üniversitelerde akademik performansı düşürmüştür.¹⁶¹⁰ YÖK, yükseköğretime merkezîyetçiliği getirmiş, eğitim programları ve dersler bir merkezden yönetilmeye başlanmış, eğitim programları YÖK'ün direktifiyle tek tip olarak düzenlenmiştir. YÖK düzeni anarşiden sonra disiplini sağlamak üzere geçici bir dönem için kurulmuştur. YÖK, üniversite özerkliğini ve bilimsel çalışma özgürlüğünü ortadan kaldırmıştır.¹⁶¹¹ Üniversitelerde özerklik çok yönlü olarak zarar gördüğünden, bilimsel faaliyetler azalmıştır.¹⁶¹² YÖK uygulamaları sonucunda akademik faaliyetler önemli ölçüde üniversite dışına kaymıştır.¹⁶¹³ 12 Eylül öncesinde yükseköğretime süreklilikten koparan anarşi ve terör bitirilmişti. Fakat yükseköğretim kurumlarında disiplin ve süreklilik sağlanmasına karşın,¹⁶¹⁴ bu olumlu gelişmenin sağlanması için akademik ve bilimsel hayata önemli derecede bedel ödetilmişti.

YÖK, tüm bu tartışma ve iddialara karşı kendisini savunmak için çeşitli yayınlar yapmaya başladı. Bu yayınlarda, YÖK sonrası yükseköğretim sisteminin performansının geliştiğini savunarak kamuoyundaki tartışmalara karşı kendisini savunmaya çalıştı.¹⁶¹⁵ Bu yayınlardan ilki, "1981 Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları" adlı kitapçıktı.¹⁶¹⁶ 37 sayfadan oluşan bu kitapçıkta, Yükseköğretim Kanununun gerekçesi, amaçları, atamalar, denetim, yükseköğretimde huzurun sağlanması gibi başlıklara geniş yer verilerek getirilen yenilikler özetlenmiştir. Bunlar daha çok söz konusu Kanun ile ilgili eleştiriye açık, öznel düşüncelerin dökümü niteliğindedir. İki yıllık uygulamaların nesnel değerlendirmesine ise "Öğretim Düzeyinin Yükseltilmesi" ve "Öğretim Üyelerinin Dengeli Dağılımı" başlıkları altında çok kısa bir şekilde değinilmekte ve yükseköğretimin karşı karşıya bulunduğu çok çeşitli sorunlardan bahsedilmemektedir. İçeriği İhsan Doğramacı tarafından televizyondan kamuoyuna açıklanan bu rapor, YÖK'ün başarılarını, yükseköğretimdeki öğrenci sayısı ile az gelişmiş üniversitelerdeki öğretim üyesi sayısının artması, öğrencilerin başarı yüzdelerinin yükselmesi ve yükseköğretim kurumlarında araştırma olanaklarının genişletilmiş olması noktalarında toplamaktaydı.¹⁶¹⁷ Rapor bazı gazeteler tarafından "YÖK'ün oldukça kötü hazırlanmış propaganda broşürü" olarak değerlendirildi.¹⁶¹⁸ Rapora yöneltilen diğer bir eleştiri, YÖK kurulduktan sonra yükseköğretimle ilgili verilerin kendisinde toplandığını ancak bu verileri gizli tuttuğundan YÖK Raporunda ulaşılan

¹⁶⁰⁷ Şahin Alpay, "YÖK Dosyası" *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1985, s. 8.

¹⁶⁰⁸ Abdullah Nişancı, "Türk Yükseköğretiminin Dünü ve Bugünü", *Tercüman*, 6 Ekim 1984.

¹⁶⁰⁹ Nurkut İnan, "YÖK Sonrası Üniversitelerimiz", *Milliyet*, 18 Ocak 1984, s. 2. "YÖK ne getirdi ne götürdü?", *Milliyet*, 13 Nisan 1986, s. 8.

¹⁶¹⁰ Gencay Şeylan, "YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1988, s. 16.

¹⁶¹¹ *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler*, YÖK Yayını, Ankara, 1988, s. 73.

¹⁶¹² Aptullah Kuran, "Sayılar Kadar Nitelik de Önemlidir", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1987, s. 2.

¹⁶¹³ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 269.

¹⁶¹⁴ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 269.

¹⁶¹⁵ Rauf Nasuhoğlu, "YÖK'ün Kendini Değerlendirişi", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1984, s. 2.

¹⁶¹⁶ *1981 Yükseköğretim Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları*, YÖK Yayını, Ankara, 1983.

¹⁶¹⁷ *1981 Yükseköğretim Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları...*

¹⁶¹⁸ "Kötü Bir Propaganda Broşürü", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1984.

sonuçların ve karşılaştırmalı grafiklerin hangi verilere dayandıklarının saptanamadığıydı.¹⁶¹⁹

YÖK, 1988’de, “Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler” adlı bir başka çalışma daha yayımladı.¹⁶²⁰ Bu yayında, temel olarak öğretim üyesi açığının kapandığı, öğretim huzurunun sağlandığı ve kaliteli bir öğretimin yapıldığı savunularak YÖK’ün kurulduğu 1981’den 1988’e kadarki dönemin bir değerlendirilmesi yapılmaktaydı. Yukarıda bahsedilen rapora göre daha hacimli ve daha kapsamlı olan bu yayında çeşitli istatistiki verilerle ve karşılaştırmalı grafiklerle yedi yıllık dönemin değerlendirilmesi yapılmakta, süregelen eleştirilere karşı YÖK uygulamaları savunulmaktadır. Kamuoyundaki YÖK tartışmalarına karşı bir YÖK savunusu olarak hazırlanan bu yayında, 1946-1981 dönemi yükseköğretimin gelişim çizgisi ve bu dönemdeki sorunlar aktarıldıktan sonra, uzun süredir ihtiyaç duyulan yükseköğretim reformununun 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.¹⁶²¹ Çeşitli grafik ve istatistiki verilerle 7 yıllık süreç değerlendirildikten sonra YÖK tartışmaları ile ilgili iddialara cevap verilmektedir. Bu iddialardan biri, YÖK sonrası eğitim-öğretim düzeyinin gerilediği idi. Söz konusu yayında, YÖK öncesinde üniversitelerde öğrenci başarısının çok düşük olduğu, Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, üniversiteye giren her 1000 öğrenciden sadece 175’inin mezun olabildiği, üniversiteye kaydolan öğrencilerden %10’unun ilk sınıflarından, %33’ünün de üst sınıflardan okulu terk ettiği ifade edilmekteydi. YÖK’ün kuruluşu ile birlikte öğretim üyelerinin tam gün çalışmalarının teşvik edilmesi, haftada belli ders yükünün zorunlu tutulması ve ara sınav gibi öğrenmeyi artırıcı önlemler alındığı belirtilmekteydi. Eğitim imkânlarını ve kaliteyi artırıcı bu tedbirler sonucunda öğrencilerin başarı oranlarının %85’lere kadar ulaştığı öne sürülmekteydi.¹⁶²²

YÖK sonrasında üniversitelerde bilimsel araştırmaların durduğu tartışması, söz konusu yayında üzerinde durulan bir diğer konuydu. Kamuoyunda sürekli gündemde olan bu tartışmaya cevaben, geçen yedi yıllık dönemde üniversitedeki çalışmalarda araştırma özgürlüğünü kısıtlayıcı en küçük bir müdahalenin olmadığı belirtilmekte ve üniversitelerdeki bilimsel yayın sayısının arttığı ifade edilmekteydi. Bilimsel yayınları içeren kataloğlara göre verilen istatistiklerde, 1982 yılında 9005 olan yayın sayısının 1987 yılı sonunda 17.554’e¹⁶²³ yükseldiği görülmektedir. Ayrıca 1982-1987 döneminde yayımlanan kitap sayısı da 5162 olarak gösterilmektedir.¹⁶²⁴

Yine söz konusu yayında, YÖK döneminde yapılan uygulamalar sonucunda, çok sayıda öğretim üyesi veya elemanının üniversitelerden ayrıldığı veya ayrılmaya zorlandığı iddialarının gerçeği yansıtmadığı, bununla birlikte 1402 sayılı Yasa gereğince 67 öğretim üyesinin görevine son verildiği, daha sonra bunlardan 10’unun görevlerine döndükleri, geriye kalanların ve emekli olanların da üniversiteye dönmelerinin faydalı görüldüğü belirtilmektedir.¹⁶²⁵ Bununla birlikte daha önce bahsedildiği üzere 1981-82 ders yılında yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanları sayısı 22.223 iken 1983-84 ders yılında 20.333’e düşmüştür.¹⁶²⁶ Söz konusu YÖK yayınında ise 12 Eylül rejiminin yükseköğretim üzerindeki şok etkisinin görüldüğü 1982-1983 dönemi verileri yapılan karşılaştırmalarda sağlıklı bir şekilde verilmemekte, bu dönemdeki öğretim elemanları sayısındaki 1890 kişilik hızlı azalmadan bahsedilmemektedir.

¹⁶¹⁹ Nurkut İnan, “YÖK Sonrası Üniversitelerimiz”, *Milliyet*, 18 Ocak 1984, s. 2.

¹⁶²⁰ *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde...*

¹⁶²¹ *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde...*, s. 13.

¹⁶²² *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde...*, s. 40.

¹⁶²³ Bilimsel makale, bildiri, yüksek lisans ve doktora tezleri dahil.

¹⁶²⁴ *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde...*, s. 50.

¹⁶²⁵ *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde...*, s. 28.

¹⁶²⁶ TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2013...*, s. 70.

YÖK ile birlikte yükseköğretime merkezi yönetim getirildiği, üniversitelerde eğitim-öğretimin tek tip yapıldığı iddialarına da cevap verilmeye çalışılan söz konusu yayında, YÖK'ün, hiçbir zaman tek tip üniversite yaratma yoluna gitmediği, bu yöndeki etkilerden kaçındığı, üniversitelerin öğretim programlarının hazırlanması, uygulanması ve bilimsel araştırma konularında tam bir serbestliğe sahip oldukları, her üniversitenin kendi ders programlarını bizzat düzenlemesi ve uygulamasının YÖK sisteminin başlıca ilkelerinden biri olduğu ifade edilmekteydi.¹⁶²⁷

Özal Hükümeti 1987 yılı sonunda 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda bazı önemli değişiklikler yaparak nihayet YÖK'e el attı.¹⁶²⁸ II. Özal Hükümeti programında, “bugüne kadar yapılan uygulamalar ve sonuçları değerlendirerek, YÖK Kanunu günün şartlarına göre değiştirilecektir.”¹⁶²⁹ denmekteydi. Bundan sonra çeşitli hükümetler 2547 sayılı Kanunda bir dizi değişiklikler yaparak yükseköğretim sistemini işler hale getirmeye çalıştı. Söz konusu Kanunda 2007 yılına kadar 60'ı geçkin değişiklik yapıldığı görülmektedir.

Uzun yıllara yayılarak devam eden YÖK ile ilgili tartışmalar, aslında anayasal bir kurum olarak YÖK'ün kendisine değil ancak 12 Eylül'ün oluşturduğu sistem ve zihniyete yönelikti demek daha isabetli olacaktır. YÖK'ün yükseköğretim kurumlarının durumunu iyileştirmek gibi iyi niyetli çabalar içerisinden olduğundan şüphe yoktur; fakat kuruluş felsefesi ve beraberinde getirdiği sistem bir askerî cuntanın ileriye dönük toplumsal ve siyasal hedeflerinin bir parçasını içerdiğinden, geniş bir toplumsal muhalefetin hedefi olmaktan kurtulamamıştır.

¹⁶²⁷ Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde..., s. 2, 15.

¹⁶²⁸ Resmi Gazete, Sayı: 19671, 21 Aralık 1987.

¹⁶²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, C. 1, B: 3, 25.12.1987.

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Osmanlı'dan gelen köklü geleneği ve bazı kurumsal ayrıcalıkları elinde tutmasıyla, Cumhuriyet ve laiklik başta olmak üzere rejimin temel ilkelerinin ve Batılı değerlerin benimsenmesinde öncülük rolü üstlenmesiyle ordu, Türkiye'de siyasi yaşamın sürekli bir aktörü olmuştur. Özellikle 1950'den sonraki 30 yıl, ordunun siyasi yaşamda oynadığı rol çarpıcıdır. Bu süreçte sivillerin ülke yönetimindeki başarısızlıkları durumunda ordu, ulusal misyon duygusuyla harekete geçip sık sık ülke yönetimine müdahalede bulunmuştur. Genel olarak siyasi istikrarsızlık, toplumsal huzursuzluk, ekonomik göstergelerde bozulma, rejimin laik yapısına yönelik tehditler, sivil hükümetlerin siyasi şiddet ve terörü engellemede başarısız olması, demokratik kurum ve değerlerin mevcut iktidarlar tarafından zayıflatıldığı gibi gerekçeler orduyu, ülke yönetimine müdahalede bulunma konusunda harekete geçirmiştir. Gerçekleşen askerî müdahalelerle seçilmiş meşru hükümetler şiddet ve baskıyla yönetimden uzaklaştırılmış, parlamentolar feshedilmiş; demokrasinin temeli sayılan siyasi partiler, üniversiteler, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve neredeyse toplumun her kesimi bu müdahalelerden maddi ve manevi açıdan etkilenmiştir.

Askerî müdahaleler Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. Siyasal ve toplumsal bunalımların yaşandığı dönemlerde askerî darbelerin kurtarıcı bir misyonla ortaya çıkmasının bir sonucu olarak politikacı, seçim sistemi, parlamento ve ona dayanan hükümet kurumu önemli eleştirilere maruz kalmış ve çoğulcu demokrasiye karşı güven zaman zaman sarsılmıştır. Seçilmişlere ve genel oya karşı sürekli güvensizlik besleyen askerî rejimler, yapım sürecini denetledikleri yeni anayasalarla olağan dönemlerdeki siyasetin çerçevesini de belirlemiş, anayasal bir demokraside normal sayılamayacak iktidar ve ayrıcalıkları, sivil rejime geçiş sonrası dönemde de sürdürmeye çalışmışlardır. Bu durum makul derecede dengelenmiş bir sivil-asker ilişkisinin kurulmasını zorlaştırmıştır. Bu dengenin kurulamamasından kaynaklı sürdürülen sivil-asker ilişkileri modeliyle ülke kaynakları israf edilmiş ve zaman zaman öngörülemeyen risklerle karşılaşmıştır.

Askerî rejimlerin iktidarda kalma süreleri görece kısa olmasına rağmen başta anayasalar olmak üzere devlet ve toplum yaşamını, siyasi hayatı yeniden dizayn eden temel yasalar üzerinde belirleyici etkileri olmuştur. Bu bağlamda 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde ülke yönetimini denetim altına alan askerî rejimler, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer birçok alanda yaptıkları düzenlemelerle toplumsal değişim ve dönüşümün yönü üzerinde belirleyici olmaya çalışmışlardır.

Söz konusu Askerî darbelerin etkisiyle süregelen toplumsal düzenin maddi ve manevi yönleriyle temelden sarsılması, sosyal düzende öngörülebilir değişimin dışına çıkılması ve darbelerin yol açtığı toplumsal ve düşünsel dalgalanmalar doğal olarak toplumsal ve siyasi yaşamın her alanını olduğu gibi eğitim ve kültür alanını da etkilemiştir. Bu etki bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ortaya çıkmıştır. Doğrudan etki, daha çok askerî rejimlerin tercihlerinin biçimlendirdiği ve belirli bir politikaya göre tasarlanan yasal düzenlemelerde ve uygulamalarda kendisini göstermektedir. Darbe dönemlerinde, eğitim sistemine yön veren temel yasaların hazırlanması, eğitim müfredatlarının yeniden düzenlenmesi, ders kitaplarının hem biçim hem de içerik bakımından değiştirilmesi, Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlara yönelik düzenlemelerin yapılması, mevcut askerî rejime muhalif kültür-sanat ürünlerinin suç unsuru sayılması, aydınının, sanatçının suçlu gösterilmesi, kültürel yaşama ve eğitim kurumlarına yönelik kısır darbeci eylemler askerî rejimlerin eğitim sisteminde ve kültürel yaşamdaki doğrudan belirleyici etkisine işaret etmektedir.

Günümüzde halen yürürlükte olan eğitimle ilgili birçok temel yasa, askerî darbe dönemlerinin olağanüstü koşullarının psikolojisiyle hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 27 Mayıs döneminde 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 12 Mart döneminde, eğitim sisteminin amaçlarını, sistemin yapısını ve işleyişini ayrıntılı olarak tespit eden 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu hazırlanmış ve yürürlüğe

girmiştir. 12 Eylül döneminde ise eğitim sistemiyle ilgili daha kapsamlı yasal düzenlemeler birbirini takip etmiştir. Seri halinde yapılan bu düzenlemelerle neredeyse eğitim sistemiyle ilgili tüm mevzuat askeri rejimin filtresinden geçirilmiş ve darbe hukuku milli eğitim mevzuatında da yer almaya başlamıştır. Böylece söz konusu askerî rejimler, eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen yasal düzenlemeleriyle eğitim sisteminin gelişme yönü üzerinde önemli oranda belirleyici olmuş; özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde eğitim sistemine yönelik düzenlemelerle sistemin amaç ve içeriği ilkeler bazında giderek gerilemiştir.

Askerî rejimlerin eğitim sistemine yönelik oluşturdukları temel politikalar, gerçekleştirdikleri uygulamalar ve yasal düzenlemeler, darbenin gerekçelerine ve darbeyi yapan kadrolara hakim olan anlayışlara göre şekil almıştır. Her üç darbe döneminde ortaya çıkan farklı siyasal kaygılar, çeşitli kararlara dönüşerek eğitim ve kültür alanına yansımıştır. Dolayısıyla söz konusu her üç darbe döneminde de izlenen eğitim ve kültür politikalarında farklılıklar, sapmalar görülmektedir. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren kadrolara göre, ülke yönetiminde başarısız olan ve askerî darbeye yol açan Menderes hükümetleri, demokratik değerleri tam olarak benimseyememiş, eğitim ve kültür seviyesi düşük, siyasetçilerin her türlü istismarına açık halk kitlesinin yanlış tercihinin bir sonucuydu. Halkı, henüz siyasetin öznesi olacak bilinçte görmeyen bu elitist anlayışla bağlantılı olarak 27 Mayıs askerî yönetimi, toplumun tümünden eğitilerek cehaletin ortadan kaldırılması, demokrasiye yönelik bilincin yükseltilmesi gibi eğitim hayatına yönelik düzenlemeler ve uygulamalar hayata geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca 27 Mayıs döneminde, ordunun modernleşmenin öncüsü olduğu tezine güncellik kazandırılmış, toplumun yeniden “çağdaş” bir yola sokulması için asker-sivil bürokratlara ve aydınlara önemli bir rol biçilmiş, ordunun sivil toplum üzerindeki üstünlüğü yeniden teyit edilmiştir. Aynı zamanda 27 Mayıs darbesi sonrası özellikle aydınlar arasında ortaya çıkan ilerici atmosfer, o dönemdeki kültürel üretimleri de etkilemiştir.

12 Mart döneminde özellikle 1960’ların sonlarına doğru siyasal hayattaki radikalleşme, siyasal terör ve şiddetin artması ve özellikle yükseköğretimde meydana gelen öğrenci olayları gibi nedenlerden dolayı, askerî-sivil rejim eğitim sistemini, devlete ve rejime yönelik siyasal terörizm ve şiddete karşı uzun vadeli ve kalıcı önlemlerin bir aracı olarak görme eğilimi göstermiş; eğitim ve kültürü milli güvenlik sorununun bir parçası ve unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu eğilimin bir sonucu olarak eğitim sistemiyle ilgili yapılan temel düzenlemelerde milliyetçi eğitim ideolojisi ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Devlete her düzeyde el koyan ve militarist yöntemlerle sistemi yeniden biçimlendirme eğilimi gösteren 12 Eylül askerî rejimi ise ortaöğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün asıl kaynaklarından biri olarak algılamış ve eğitim sistemine yönelik neredeyse yapılan bütün düzenlemeleri bu çerçevede ele almıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak askerî rejim, eğitim kurumlarında politikanın temizlenmesi ve Atatürkçülüğün hâkim kılınması temel söylemiyle bağlantılı olarak oluşturduğu ideolojik örgüyü, eğitimle ilgili yasalara, tüzüklere, yönetmeliklere, yönergelere, eğitim kadrolarına yönelik talimatlara, ders müfredatlarına ve kitaplarına yansıtılmıştır. Bu dönemde yapılmak istenen eğitim reformu; eğitimin sistem, program, öğretmen ve öğrenci sorunları ve bunların alt ve yan yapı düzenlerine yönelik olmaktan daha çok katı bir disiplin ve otoritenin sağlanmasına yönelik olmuştur. Bu politikanın sonucunda, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren süregelen eğitimle ilgili yapı ve değerler ağır darbe almış ve eğitimin içerik ve yöntem bakımından öğrencileri bilimsel ve özgür düşünmeye sevk edecek nitelikte olması, onların geniş bir dünya görüşüne göre yetişmeleri gerekliliği gibi temel ilke ve değerler ikinci planda kalmıştır.

Askerî darbeler, eğitim müfredatları ve ders kitapları üzerinde de belirleyici bir etkide bulunmuşlardır. Öncelikle askerî rejimler, özellikle 27 Mayıs ve 12 Eylül döneminde, eğitim kurumlarında askeri darbeyi meşrulaştırıcı yoğun propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Askerî rejimin propaganda malzemesini içeren metinlerde, demeçlerde genel olarak yapılan askerî darbenin, mevcut sivil iktidar tarafından demokratik

kurum ve değerlerin zayıflatılması sonucu ortaya çıktığı, ülkenin geleceği için zorunlu bir adım olduğu, demokratik kurum ve değerlerin yeniden ve daha güçlü bir şekilde tesis edilmesi için demokrasi dışı yöntemlerin de kullanılabilmesi gibi temel argümanlar işlenmiştir. Eğitimin ideoloji aktarma niteliği kullanılarak, öğrencinin zihninde, askerî darbenin demokratikleşme sürecini durduran, tahrip eden bir eylem olduğu yerine, darbenin demokrasinin kurtarıcısı olduğu gibi bir imaj şekillendirilmeye çalışılmıştır. Askerî rejimler, yürüttükleri bu propaganda faaliyetleriyle eş zamanlı olarak eğitim müfredatlarına ve ders kitaplarına da müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahale genel olarak askerî rejimin ideolojik konumlanışına uygun olarak yürütülmüştür. Hem 27 Mayıs döneminde hem de 12 Eylül döneminde, özellikle toplumsal içeriğin ağırlıklı olduğu tarih, yurttaşlık bilgisi, sosyoloji, din kültürü gibi derslerin ders kitapları yeni döneme uygun bir şekilde yazılmıştır. İktidardaki askerî yönetime belirli bir geçmiş yorumu aktarma fırsatı veren tarih ve yurttaşlık bilgisi ders müfredatlarındaki sapma ise oldukça dikkat çekicidir.

27 Mayıs döneminde, doğrudan DP iktidarının on yıllık geçmişini hedef alan kurgulanmış metinler ders kitaplarında yer almaya başlamıştır. Bu metinlerde daha çok 27 Mayıs, Türk ordusunun şanlı bir zaferi olarak değerlendirilip demokrasiyle yan yana zikredilirken, on yıllık DP iktidarı ağır, zaman zaman aşağılayıcı bir dille aktarılır. DP ve 27 Mayıs dönemlerini tarihsel gerçeklerden kopararak ele alan metinler, 12 Eylül'e kadar söz konusu ders kitaplarında yer almıştır.

12 Eylül döneminde ders müfredatlarına ve kitaplarına müdahale oldukça kapsamlı olmuştur. Askerî rejimin özellikle Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ders müfredatına ve kitaplarına yaptığı müdahale çarpıcıdır. 1930'lerden itibaren çeşitli isimlerle okutula gelen bu dersin müfredatı ve kitapları üzerinde yapılan en önemli değişim 12 Eylül döneminde yaşanmıştır. Söz konusu dersin müfredatında ve buna bağlı olarak ders kitabında yapılan güncellemeler, tarih araştırmaları sonucu elde edilen yeni bilgilere göre değil fakat daha çok 12 Eylül yönetiminin günün politikalarına haklılık kazandırmak için giriştiği bir eylem niteliğinde olmuştur. Bu dönemde askerî rejimin eğitimin tüm kademeleri için zorunlu hale getirdiği İnkılap Tarihi ders konularının kronolojik sınırı 1938'e çekilmiş, 1938'den sonra Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinin belirleyicisi olan temel siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler müfredattan silinmiştir. Ayrıca Türkçe, edebiyat, yabancı dil, sosyoloji, felsefe, matematik, fen, coğrafya, müzik, beden eğitimi, genel tarih, sosyal bilgiler, din dersleri, beden eğitimi, müzik, resim-iş, sanat tarihi ve milli güvenlik derslerinde konuların bir şekilde Atatürk ve Atatürk'le ilgili bilgi ve açıklamalarla ilişkilendirilerek anlatılması amaçlanmıştır. Askerî rejim, Atatürkçü görüşle eğitim sistemini yeniden düzenleme temel söylemiyle bu politikaya başvurmuştur. Fakat ilgili ve ilgisiz bütün ders müfredatlarına ve ders kitaplarına yoğun bir şekilde İnkılap Tarihi dersi içeriğinin eklenmesi, bu konuların herhangi bir uzmanlık ve donanım gerektirmeyen bir alan olarak görülmesine, bir bıkkınlık yaratmasına ve Atatürk ilke ve inkılaplarının topluma yanlış öğretilmesinden kaynaklanan bir soğuma sürecinin başlamasına neden olmuştur. Sonuç itibarıyla askerî darbelerin toplumsal bellek üzerindeki saptırıcı etkileri, tarih ders kitapları üzerinde kendisini görünür kılmıştır.

Söz konusu darbe dönemlerinde eğitim kurumlarına yönelik kısır darbeci eylemler, eğitim sistemini maddi ve manevi açıdan hatırı sayılır bir ölçüde tahrip de etmiştir. 27 Mayıs döneminde üniversitede reform adı altında sorgusuz sualsiz 147 öğretim üyesi üniversitelerden tasfiye edilmiş ve üniversite önemli derecede saygınlık kaybına uğratılmıştır. 27 Mayıs rejimi üniversite reformunu, tasfiye ve üniversiteye dışarıdan gelen bir müdahale niteliğine dönüştürüp suiistimal etmiş, daha sonraki süreçte üniversitenin yaşadığı krizi aşması için reform talepleri dile getirildiğinde, bu taleplere tasfiye tedirginliği de eşlik etmeye başlamıştır. 12 Mart askerî-sivil rejimi ise üniversiteleri kitlesel öğrenci hareketinin dayanakları olarak görmüş ve bu gerekçeyle üniversite özerkliğini sınırlandırıcı düzenlemeler yapmıştır. Sıkıyönetim uygulamalarıyla üniversitelerin mutlak denetim altına alınmaya çalışıldığı 12 Mart döneminde, öğretmen ve akademisyen kesimine yönelik kitlesel tutuklamalar yaşanmış, aydın kesim baskı altına alınmıştır. 12 Eylül

döneminde ise eğitim kurumlarına yönelik baskı daha kapsamlı olmuştur. Bu dönemde askerî rejim, eğitim kurumlarında meydana gelen öğrenci olaylarının, siyasal şiddetin arkasında bazı öğretim elemanlarının ve öğretmenlerin olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu süreçte 12 Eylül rejimi, sıkıyönetim uygulamalarıyla binlerce öğretmenin görevine son vermiştir. Ayrıca 12 Eylül rejimi, Yükseköğretim Kanunu ile üniversitelere aşırı merkezîyetçi bir düzen getirdikten bir süre sonra, üniversiteler ani ve hızlı bir şekilde akademik personel kaybına da uğramıştır. Gerek 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca, gerekse üniversite yönetimlerinin uygulamaları sonucu birçok öğretim elemanının üniversitelerle ilişkisi kesilmiştir. Tasfiye olarak da adlandırılabilir bir boyuta ulaşan bu uzaklaştırmalara tepki olarak bir dizi istifa ve erken emeklilik olayı da ortaya çıkmış ve böylece üniversiteler binlerce yetişmiş öğretim elemanını kaybetmiştir.

Söz konusu her üç dönemde de eğitim sistemi darbe koşullarından etkilenmiş, eğitim sisteminin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü için temel reformlar gerçekleştirmek, sistemi dönüştürmek yerine uzun süre darbelerin yarattığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalınmıştır. Darbelerin etkisiyle siyasette yaşanan istikrarsızlık ve toplumsal bunalım sık sık değişen kararlar haline dönüşerek eğitim politikalarına da yansımıştır.

Darbe dönemlerinde kültürel yaşamı temelinden sarsan, kültürel üretimi durduran, kısırlaştırıcı faktörlerden biri olarak sıkıyönetim uygulamalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından temmuz 1987'ye kadar geçen sürede Türkiye çeşitli tarihlerde olmak üzere 25 yılı geçkin bir süre sıkıyönetimle yönetilmiştir. Bu sürenin önemli bir kısmını askerî darbe dönemlerinde ilan edilen sıkıyönetimler kapsamaktadır. 27 Mayıs döneminde 1 yıl 7 ay, 12 Mart döneminde 2 yıl 5 ay ülke sıkıyönetimle yönetilmiştir. 12 Eylül döneminde tüm ülkede ilan edilen sıkıyönetim ise en uzun olanıdır. 12 Eylül 1980'de ilan edilen sıkıyönetim 1984'ten itibaren aşamalı olarak kaldırılmış ve 1987'de ancak son bulmuştur. Sıkıyönetim olağanüstü dönemlerde başvurulan hukuki bir yönetim biçimi olmasına rağmen askerî rejimler, sıkıyönetim rejimini bir baskı aracına dönüştürerek toplumsal travmalar yaratmışlardır. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde sıkıyönetimin yasak yelpazesi oldukça geniş tutulmuş ve sıkıyönetim uygulamaları günlük yaşamın neredeyse tamamına hâkim olmuştur. 12 Mart döneminde sıkıyönetim komutanlıkları yayımladıkları bildirimlerle, et fiyatlarını düzenlemekten turistlere yardıma, odun satışlarına çekidüzen vermektan fuhuşla mücadelede, müze kurmaktan trafik sorunları ile ilgilenmeye, toplu taşıma araçlarında maksatlı dedikodu yapılmasına kadar akla gelebilecek her konuda düzenlemeler yapmışlardır. Fakat 12 Mart sıkıyönetim rejiminin kültürel yaşamı doğrudan etkileyebilecek uygulaması ise yasak yayın genel deyimiyile kitapları yasaklama, toplatma, gazete ve dergi kapatma konusundaki kararlı tutumudur. 12 Mart sıkıyönetim rejimi, basını sürekli dolaylı bir sansür altında tutarken diğer taraftan ülkedeki anarşi ortamını hazırlayan nedenlerden bir tanesinin de kitap olduğu algısını toplumda yaratacak derecede yayın hayatına müdahalede bulunmuştur. Bu tutumun sonucunda toplumun belleğinde kitap korkusu yaratılmış, kitabın bir suç aleti olabileceği algısı doğmuştur.

12 Mart döneminde kitaba karşı sergilenen bu anlayışın benzeri fakat daha kapsamlısı 12 Eylül döneminde de tekrarlanmıştır. Düşünce ve yazmanın yasaklanmasını terörü azaltıcı bir etken olarak değerlendiren 12 Eylül rejimi, bazı yayınların yasaklanmasını, toplatılmasını, imha edilmesini ve birçok yazarın ve gazetecinin hapse atılmasını geniş bir şekilde uygulamıştır. Askerî rejimin bu tutumunun bir sonucu olarak, kitaplar yasaklı olsun veya olmasın insanlar artık kitaba şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Elinde, cebinde, çantasında kitap taşıyanlara; toplumsal içerikli kitapları okuyanlara, evinde bulunduranlara, ciddi gazeteleri satın alanlara artık kuşku ile yaklaşmıştır. Yapılacak herhangi bir aramada suç delili olarak kullanılmasından korkan vatandaşlar, kitaplarını sobalarda yakmış, denize atmış, toprağa gömmüş ve çeşitli şekillerde imha etmeye çalışmıştır. Baskı ortamının yarattığı korkunun sonucunda ortaya çıkan bu imha işleminin

yanı sıra, çok sayıda yayın askerî rejimin kararlarıyla kâğıt fabrikasına gönderilerek veya kitap tutukevlerinde çürümeye terk edilerek imha edilmiştir.

Sanat toplumsal bağlamı içerisinde incelendiğinde, çoğu zaman toplumsal ilişkiler ve sorunlarla yakından ilgili olan bir gerçekliğin izdüşümü ile karşılaşılır. Bu bağlamda askerî darbeler döneminde yaşanan baskı, kötü muameleler, hak ihlalleri, yargı sürecine müdahaleler, hukukun zorlanması, yaşanan mağduriyetler sonucunda ortaya çıkan toplumsal travmalar sinemanın, romanların, öykülerin, şiirin ve müziğin merkezine de yerleşmiştir. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde yaşanan baskının çarpıcı görünümleriyle ilgili pek çok eser üretilmiştir. Bu anlamda 12 Mart döneminde yaşanan baskıyı konu alan 12 Mart roman kuşağı dikkat çekicidir. Bu roman kuşağının merkezine oturan en önemli ana temalardan biri hapis ve işkence anlatıdır. 12 Mart'ın yarattığı toplumsal depresyon ve geçmişle hesaplaşma dürtüsü uzun yıllar edebiyatın gündeminden düşmemiş, 90'lı yıllara kadar 12 Mart'ı konu edinen, o dönemde yaşanan olaylardan esinlenen ve genellikle yaşananları gerçekçi biçimde aktarmaya çalışan edebi eserler üretilmiştir.

Kültürel yaşamda askerî darbelerin etkisinin belirgin olduğu bir diğer sanat dalı sinemadır. Her askerî darbe sinema üzerinde farklı etkilerde bulunmuştur. 27 Mayıs darbesiyle birlikte süregelen toplumsal düzenin maddi ve manevi yönleriyle temelden sarsılması, darbenin yol açtığı toplumsal ve düşünsel dalgalanma, 1961 Anayasası'nın sağladığı yeni hak ve özgürlükler Türk sinemasının fikri karakterini de dönüştürmeye başlamıştır. Düşünce ve hareket kargaşalığı içerisinde yeniden oluşmakta olan siyasal ve düşünsel ortamla birlikte artık sinemanın sadece bir eğlence aracı olmadığı, bir eğitim aracı, bir propaganda aracı ve nihayet toplumun kültür sanat seviyesinin artırılması için kullanılması gereken bir araç olması gerektiği fikirleri belirmeye başlamıştır. Böylece sinemanın sanat kaygısı ile birlikte toplumsal sorunları da ele alma kaygısı da dar bir çerçevede de olsa kendisini göstermiş ve perdeye yansımaya başlamıştır.

12 Eylül döneminde yaşanan gelişmeler ise sinema sanatı üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. Askerî yönetime muhalif kültür-sanat ürünlerinin (kitap, film, vd.) suç unsuru sayılması, sanatçının, aydının suçlu gösterilmesi, film içeriklerine, işlenen konulara getirilen şiddetli sansür, siyasal-toplumsal içerikli yüzlerce filmin yasaklanması, sinema örgütlerinin baskı altına alınması gibi uygulamalar kültürel yaşamı etkilediği gibi sinemayı da derinden etkilemiştir. Bu baskı atmosferinde bir çıkış yolu arayan sinemacılar ya yurtdışına gitmek zorunda kalmış veya sansüre takılmayacak türde filmler çekmeye çalışmıştır. Bu durum film içeriklerinde farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Siyasal-toplumsal içerikli filmlerin üretiminin son derece kısıtlandığı bu dönemde, Türk sinemasında hiçbir zaman tam olarak işlenmemiş birey kavramı, kadın ve kadın hakları yeni dönemin ana teması haline gelmeye başlamıştır. 12 Eylül darbesiyle birlikte 1970'lerde sinema salonlarını kaplayan cinsel içerikli filmler furyası son bulurken, bu tür filmlerin yerini arabesk filmler almaya başlamıştır. 12 Eylül dönemini eleştiren filmler ise ancak sıkıyönetimin gevşediği, darbenin etkilerinin yavaş yavaş azalmaya başladığı 1986'dan sonra gündeme gelmiştir. Ancak Türkiye'de 12 Eylül ile yüzleşme, doksanların ortasından itibaren ikinci nesil yönetmenlerin darbe ve toplumsal etkilerine tüm boyutlarıyla ve açıkça yönelmeleriyle başlamıştır. Siyasal sinemanın yeni bir türü olarak ortaya çıkan 12 Eylül filmlerinde, darbenin toplum ve birey üzerindeki çeşitli etkileri ele alınarak bir tanıklık üretilmeye çalışılmıştır.

Askerî rejimler kültürel yaşamı denetim altına almak için kültür politikalarının oluşturulmasında yetkili olan kurumlara yönelik düzenlemeler yapmış, yeni kurumlar ve kurallar oluşturmaya çalışmışlardır. Askerî rejimlerin bu yöndeki girişimleri genellikle siyasetçilere, sivil topluma güvensizlik etrafında şekillenmiştir. 27 Mayıs askerî rejimi daha çok Menderes hükümetleri döneminin plansız kalkınma politikalarına tepki olarak, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşunu sağlamıştır. Sivil siyasetçilere güvensizlik besleyen bazı MBK üyeleri, Planlama Teşkilatının hükümet üstü özerk bir kurum olmasında ısrarcı olmuşlarsa da bunu gerçekleştirememişlerdir. Fakat ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel

kalkınmasını uzun dönemli planlara bağlamak açısından söz konusu Teşkilat önemli bir adım sayılabilir. Yine 27 Mayıs rejimi görünürdeki amacı “kültür savaşı” başlatmak olan Türk Kültür Derneklerini kurmuştur. Bu derneklerin siyasetin dışında eğitim ve kültür faaliyeti yürüterek halkı “aydınlatması” amaçlanmıştır. Fakat 14’lerin MBK’den tasfiyesinden kısa bir süre sonra İçişleri Bakanlığının talimatıyla Kültür Derneklerinin şubelerine ve genel merkezine vali ve kaymakamlar tarafından el konulması, bu derneğin farklı amaçlarla kurulduğunu akla getirmiştir. 27 Mayıs döneminde, Ülkü Kültür Birliği gibi radikal tasarılar da ortaya çıkmıştır. Yürütmeden bağımsız, neredeyse mevcut devlet düzenine paralel, siyaset dışı ve özerk bir kurum olarak düşünülen Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı ile Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın, Vakıflar ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlükleri gibi nerdeyse Türkiye’nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlarının bu teşkilat tarafından kontrol edilmesi öngörülmüştür. Son anda gerçekleşmesi önlenmiş olsa da bir tür toplumsal mühendisliği hedefleyen Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı, askerî bir darbenin ülkenin sosyal ve kültürel fonksiyonları üzerinde ne derece öngörülememiş riskler oluşturabileceğinin açık bir örneğidir.

Her üç askerî darbe döneminde de Milli Eğitim Bakanlığının teşkilat yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Eğitim ve kültür faaliyetlerinde önemli bir rol oynayan TRT de askerî darbelerin hedefi haline gelmiştir. Başlangıçta 1961 Anayasası TRT’yi özerk kurumlar arasına alırken, 12 Mart askerî-sivil rejimi bu özerkliği sınırlandırıcı düzenlemeler yapmıştır. 12 Eylül rejimi kuruluş felsefelerinden uzaklaştıkları gerekçesiyle TDK ve TTK’yi yapısal bir değişiklikle yeni bir statüye kavuşturmuştur. Parlamenteoya, milletvekillerine ve genel olarak seçimle gelen sivil politikacılara ve sivil topluma güvensizlik 12 Eylül cuntasında da zaman zaman kendisini göstermiştir. Bunun tipik bir örneği, 12 Eylül askerî rejiminin MEB’in partiler üstü olması gibi tasarılarla sahip olmasıdır.

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerine genel olarak bakıldığında askerî rejimler, kültür politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında doğrudan yetkili olan kurumları, siyasetin etki alanından olabildiğince uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu durum, askerlerin siyasetçiye ve sivil topluma güvensizliğin açık bir örneğidir. Askerlerin bu tutumu, Türk siyasal yaşamında asker-sivil ilişkilerinin önemli bir açmazı niteliğindedir.

Din öğretimi Türkiye’de 1950-1980 arasında önemli gelişmeler göstermiştir. Bu süreçte en ilginç olan nokta ise din öğretimi konusunda en önemli gelişmelerin askerlerin yönetime hâkim olduğu dönemde ivme kazanmasıdır. Her zeminde DP iktidarını din istismarıyla suçlayan 27 Mayıs rejimi, katı bir laiklik politikası gütmemekle birlikte, tedricen uygulayacağı politikalarla ezanın Türkçe okunmasını, Kur’an-ı Kerim’in anlaşılır bir dille Türkçeye çevrilmesini, ibadet dilinin Türkçe olmasını hedeflemiştir. Fakat askerî yönetim bu politikasını uygulama fırsatı bulamamıştır. Bununla birlikte laiklik konusu ve Atatürk devrimlerinin korunması 1961 Anayasası ile dikkatle ele alınmış, din üzerinde devlet kontrolünün daha etkin kılınabilmesi içinse Diyanet İşleri Başkanlığı anayasal bir kurum olarak düzenlenmiştir.

Din öğretimi konusunda en önemli gelişmeler ise 12 Eylül döneminde yaşanmıştır. Örgün eğitim sistemi içerisinde 1949’dan itibaren isteğe bağlı bir şekilde temel öğretim ve ortaöğretime yayılarak okutulmaya gelen din dersleri, 12 Eylül rejimi tarafından zorunlu hale getirilmiştir. Söz konusu dersin müfredatında ve buna bağlı olarak ders kitaplarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Yeni dönemin ders kitaplarında yer yer Atatürkçülük ile İslam arasında kurulmaya çalışılan sentezin izlerine rastlanır. Laikliğin dinsizlik olmadığı söylemi ve bazı güncel kaygılar üzerine inşa edilen ders konularında, Atatürk’e ve laiklik ilkesine aşırı atıf yapılması, İslam bilgisinin Atatürkçülük ekseninde ve Atatürk’ün bu konudaki çeşitli sözleri esas alınarak iletilmesi, ders konularının daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilmesi, “Atatürkçülüğün dini yönden pekiştirilmesi”nin amaçlanması dikkat çekicidir.

KAYNAKLAR**A. Resmi Yayınlar ve Dokümanlar**

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (20.10.1961-19.08.1980)

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (23.10.1981-06.12.1983)

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), 1963. Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, Ankara, 528s.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), 1967. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, Ankara, 656s.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), 1977. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 289s.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), 1979. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Ankara, s. 692s.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), 1984. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Milli Kültür, DPT Yayın No: 1920/300, Ankara, 575s.

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (06.01.1961-04.09.1961)

MBK (Milli Birlik Komitesi), 1961. Okullarda 27 Mayıs, 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın:3, DSİ Matbaası, Ankara, 46s.

MBK (Milli Birlik Komitesi), 1960. Yassıada Broşürü, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul.

MBK, (Milli Birlik Komitesi), 1961. 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri, MBK Milli İnkılabı Yayma Komisyonu, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), 1960. Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 161s.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), 1961. 27 Mayıs, Marşlar, 18s.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), 1971. Hükümet Programı Işığı Altında Eğitim Reformu, 7 Nisan -31 Ağustos 1971, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 74s.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), 1983. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime Ait Direktifleri ve Sözleri, MEB Yayınları, 55s.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), 1998. Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 586s.

MGK (Milli Güvenlik Konseyi) 1981. 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, TTK Basımevi, Ankara, 331s.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (25.10.1961-12.09.1980)

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları (24.06.1960-24.10.1961)

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (12.09.1980-06.12.1983)

Resmi Gazete

- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), 2012. Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Dönem: 24, Yasma Yılı: 3, II Cilt, 706s.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), 1982. Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, Ankara, 131s.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), 2010. TBMM Albümü 1960-1983, C.4, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları-TBMM Tutanak Dergisi (25.10.1961-11.09.1980)
- TBMM Tutanak Dergisi (24.11.1983-...)
- TBMM Zabıt Ceridesi (23.04.1920-25.05.1960)
- T.C. Başbakanlık, 1982. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söyle ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 332s.
- T.C. Başbakanlık, 1973. Beyaz Kitap, Türkiye Gerçekleri ve Terörizm, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 211s.
- Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (06.01.1961-03.09.1961)
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), 2010. İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, 720s.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), 2014. İstatistik Göstergeler 1923-2013, Ankara, 711s.
- DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) 1970. Türkiye İstatistik Yıllığı 1968 Ek Yayın, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 118s.
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu), 1983. 1981 Yükseköğretim Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları, Ankara, 35s.
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu), 1988. Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler, Ankara, 91s.
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu), 1991. Türk Yükseköğretiminde On Yıl 1981-1991, 1981 Reformu ve Sonuçları, Ankara, 33s.

B. Arşiv Belgeleri

- BCA. FK. 030-01, Yer No: 33-198-3, 21. 06. 1961.
- BCA. FK. 51V, Yer No: 4-33-29, 28. 06. 1960.

C. Kitap ve Makaleler

- ADIVAR, A. A., 1955. "Üniversite Muhtariyeti", Cumhuriyet, 8 Ocak, s. 2.
- ABADAN, N. U., 1973. "Üniversite ve Kamuoyu", Cumhuriyet, 1 Mart, s. 2.
- _____, 1971. "The Politics of Students and Young Workers in Turkey", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 26 (1), Mart, ss. 89-111.

- _____, 1965, “Türk Gençliğin Değer Yargıları ve Siyasi Davranışı”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 20 (1), ss. 199-221.
- AĞTAŞ, Ö., 2008. “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol, C. 8, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 194-221.
- AHMAD, F., 2010. Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 577s.
- _____, 2014. Modern Türkiye’nin Oluşumu, çev.: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 296s.
- AKAD, L. Ö., 2004. Işıklı Karanlık Arasında, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 480s.
- AKALIN, Ş. H., 2005. “Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”, Yay. haz. Azize Aktaş Yasa, V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Dil, C. 1, 231s, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, ss. 43-11.
- _____, 2002. “Cumhuriyet Döneminde Türkçe”, Türkler Ansiklopedisi, C. 18, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 15-53.
- AKBABA, B., 2017. “1960-1970’lerde Tarih Eğitimi”, Türkiye’de Tarih Eğitimi, Ed.: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara, ss. 209-242.
- AKBAL, O., 1986. Yarınlar Hesap Sorar, Boyut Yayınevi, İstanbul, 1986, 304s.
- _____, 1985. “Hiçbir Kitap İmha Edilemez”, Cumhuriyet, 4 Temmuz, s. 2.
- _____, 1983. “Oku, Oku, Oku” Cumhuriyet, 8 Aralık, s. 2.
- _____, 1982. “Sağlam’ın Açıklaması...”, Cumhuriyet, 8 Kasım, s. 2.
- _____, 1982. “Din ve Ahlak Öğretimi Konusu”, Cumhuriyet, 20 Kasım, s. 2.
- _____, 1981. “KTÜ’nün Gerçekçi Uyarısı”, Cumhuriyet, 17 Eylül, s. 2.
- _____, 1960. “Parti Ocakları Yerine Halk Ocakları”, Vatan, 25 Haziran.
- AKSAN, H., 1966. Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 2. Sınıf, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 142s.
- _____, 1964. Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 1. Sınıf, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 141s.
- AKSOY, Ö. A., 1986. “Özleşme Açısından Anayasamızın Dili”, Atatürk’ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası, Yay. haz. Sevgi Özel, Haldun Özen ve Ali Püsküllüoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul, ss. 138-149.
- AKTAŞ, E., 2011. “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- AKÜNAL, D., 1982. “Sarıklı Anayasa”, Cumhuriyet, 19 Eylül, s. 2.

- AKYAZ, D., 2009. "Ordu ve Resmi Atatürkçülük", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 180-192.
- AKYÜZ, Y., 2014. Türk Eğitim Tarihi, M.Ö 1000-M.S. 2014, Pegem Akademi, Ankara, 530s.
- _____, 2005. "Meslekleşmeye Etkisi Açısından Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Atamaları", Yay. haz. Songül Boybeyi, V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Eğitim, C. IV, 176s, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, ss. 3-30.
- ALGAN, N., 1996. "80 Sonrası Türk Sinemasında Estetik ve İdeoloji", 25. Kare, Sayı: 16, Temmuz-Eylül, ss. 4-9.
- ALPAY, Ş., 1985. "YÖK Dosyası" Cumhuriyet, 29 Eylül ve 1-2-5 Ekim, s. 10, 8.
- ALTUĞ, K., 1976. 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, Koza Yayınları, İstanbul, 394s.
- _____, 1973. 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Yedi Gün Yayıncılık, İstanbul, 256s.
- ALTUNYA, N., 1999. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Din Eğitimi", 75 Yılda Eğitim, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 215-222.
- ARCAYÜREK, C., 1985. "Bir Gece Ansızın", Cumhuriyet, 22 Aralık, s. 1, 13.
- ASLAN, E., 1994. "Devrim Tarihi Ders Kitapları", Yay. haz. Salih Özbaran, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu, 394s. Ankara: Tarih Vakfı, ss. 295-310
- ATABEK, E., 1997. "Kayıp Kuşak (Generation X)...", Cumhuriyet, 21 Temmuz, s. 4.
- AYK (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi), 2006. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Ankara, 337s.
- AVCIOĞLU, D., 1971. Devrim Üzerine, Bilgi Yayınevi, Ankara, 211s.
- AYBARS, E., 1994. "Türk Devrim Tarihi Dersleri Üniversitelerde Nasıl Verilmelidir?", Yay. haz. Salih Özbaran, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu, 394s. Ankara: Tarih Vakfı, ss. 285-294.
- AYDINOĞLU, E., 2007. Türkiye Solu (1960-1980), Versus Yayınları, İstanbul, 420s.
- AYGEN, C., 1962. "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri", Ankara Üniversitesi SBF, XVII (I), ss. 204-287.
- AYİTER, K., "Anayasa'nın Özerk Kuruluşları" Ankara Üniversitesi HFD, 25 (3), ss. 23-72.
- Aydınlar Ocağı, 1973. Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri, Garanti Matbaası, İstanbul, 404s.
- Aydınlar Ocağı, 1981. Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Semineri Tebliğleri, Ankara 9-10 Mayıs 1981, İstanbul, 225s.
- Aydınlar Ocağı, 1984. Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar, (14-15 Eylül 1984 Tarihinde İstanbul'da Düzenlenen Seminer) İstanbul, 350s.

- Aydınlık Ocağı, 1992. Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 63s.
- BARLAS, M., 1982. “YÖK Üzerine”, Milliyet, 21 Kasım, s. 1.
- BAŞAR, A. H., 1960 “Bir Vatan Vazifesi Karşısındayız”, Sözcü Haftalık Siyasi Dergi, Sayı: 2, 28 Ekim, s. 13.
- BAŞARAN, İ. E., 1999. “Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi”, 75 Yılda Eğitim, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 91-110.
- BAŞGİL, A. F., 2016. Din ve Laiklik, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 343s.
- _____, 2014. 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, Yağmur Yayınları, İstanbul, 272s.
- BAŞKUT, C. F., 1960. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 3”, Cumhuriyet, 17 Temmuz, s. 1, 2.
- BATUR, M., 1985. Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayınları, 585s.
- BAYAR, C., 1991. Bir Darbenin Anatomisi, Celal Bayar Anlatıyor, Yay. haz. İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 112s.
- BAYDAR, O., 2006. Sıcak Külleri Kaldı, Can Yayınları, İstanbul, 554s.
- BELGE, M., 2009. Sanat ve Edebiyat Yazıları, İletişim Yayınları, İstanbul, 439s.
- _____, 1976. “12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış” Birikim Dergisi, Sayı: 12, ss. 8-16.
- BİNBAŞIOĞLU, C., 2009. Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi, Anı Yayınları, Ankara, 688s.
- BİNGÖL, Y., 2004. “Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası”, Ankara Üniversitesi SBF D, 59 (1), ss. 28-58.
- BİRAND, M. A., 1986. Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, İstanbul, 552s.
- _____, 1984. 12 Eylül Saat: 04.00, Karacan Yayınları, İstanbul, 320s.
- BİRAND, M. A., DÜNDAR, C. ve ÇAPLI, B., 2016. Demirkırat, Can Yayınları, İstanbul, 284s.
- _____, 2008. 12 Mart İhtilalinin Pençesinde Demokrasi, İmge Kitabevi, Ankara, 308s.
- BİRAND, M. A., BİLA, H. ve AKAR, R., 2010. 12 Eylül Türkiye’nin Miladı, Doğan Kitap, İstanbul, 238s.
- BORA, T. ve CAN, K., 2015. Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket, İletişim Yayınları, İstanbul, 412s.
- BORA, T. ve TAŞKIN, Y., 2009. “Sağ Kemalizm” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 529-545.
- BORA, T., 2017. Cereyanlar- Türkiye’de Siyasi İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul, 926s.
- BOZKURT, M. E., PEKER, R. ve TENGİREŞK, Y. K., 1997. 1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 332s.

- BÖLÜĞİRAY, N., 1991. Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi), Tekin Yayınevi, Ankara, 248s.
- BÜRÜN, V. (Yay. haz.), 1960. Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal, Ekicigil Yayınevi, 176s.
- CEM, İ., 1974. Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 576s.
_____, 1973. 12 Mart, C. 1, Cem Yayınevi, İstanbul, 307s.
- CEMAL, H., 1988. “YÖK”, Cumhuriyet, 31 Ekim, s. 1, 13.
_____, 1980. “12 Eylül’ün İlk Göstergeleri”, Cumhuriyet, 17 Eylül, s. 1, 7.
- COPEAUX, E., 2013. Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, İletişim Yayınları, İstanbul, 432s.
- COŞKUN, E., 2009. Türk Sinemasında Akım Araştırması, Phoenix Yayınevi, Ankara, 92s.
- COUSİNS, J., 1973. Turkey Torture and Political Persecution, Pluto Press, London, 106s.
- Cumhuriyet, 1960. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, Yazı Dizisi, 15 Temmuz- 23 Ağustos.
- ÇAVDAR, T., 2000. Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, 379s.
_____, 1969. Türkiye 1968, İzlem Yayınları, İstanbul, 125s.
- ÇELİK, R., 2012. “70’li, 80’li ve 90’lı Yıllarda Sanatçıların Büyük Bölümü Devletçidir”, Film Arası Aylık Sinema Dergisi, Türk Sinemasında Darbeler Özel Sayı, Yıl:3, Sayı: 25, Eylül, ss. 72-75.
- ÇOBANOĞLU, A., 1992. 12 Eylül’ün Getirdikleri-Götürdükleri ve CHP’nin Serüveni, Ülkü Basımevi, Konya, 199s.
- ÇOTUKSÖKEN, Y., 2007. “Atatürk’ün Dil Devrimi ve Sonrası”, Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim, Ed.: Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayını No:8, Ankara, 741s.
- ÇÖLAŞAN, Emin, 1984. “Doğramacı İle Tatil Sohbeti”, Milliyet, 12 Ağustos, s. 4.
- ÇUBUKÇU, A., 1996. “12 Eylül’ün Kültür Politikası ve Sonuçları”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 13, İletişim Yayınları, İstanbul ss. 838-840.
- DALDAL, A., 2005. 1960 Darbesi ve Türk Sineması’nda Toplumsal Gerçekçilik, Homer Kitapevi, İstanbul, 168s.
- DEMİREL, T., 2009. “1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler, C. 9, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 413-450.
- UÜ (Uludağ Üniversitesi), 1983. Devlet Başkanı Kenan Evren’in Türk Devleti Adına Anayasa’yı Tanıtma Konuşmaları, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, 4 (1) Ek.
- DİRİKLİK, S., 1975. “Milli Sinema Otokritiği”, Milli Gençlik, Mart.
- DİVİTÇİOĞLU, S., 2015. Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, Alfa Yayınları, İstanbul, 235s.
_____, 1966. Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler, Elif Yayınları, İstanbul, 30s.

- DOĞAN, H., 1999. “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, 75 Yılda Eğitim, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 193-214.
- DOĞAN, Y., 1980. “Vergi Yasaları Yeniden Düzenleniyor”, Cumhuriyet, 18 Eylül, s. 1, 5.
- DOĞANER, Y., 2005. “Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Yaklaşımlar-Hacettepe Üniversitesi Örneği”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21 (62), ss. 589-612.
- DOĞRAMACI, İ., 1986. “Bir Soruya Cevap”, Cumhuriyet, 5 Mayıs, s. 2.
- DORSAY, A., 1995. 12 Eylül Yılları ve Sinemamız, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 387s.
- _____, 1989. Sinemamızın Umut Yılları, 1970-80 Arası Türk Sinemasına Bakışlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 261s.
- _____, 2012. “27 Mayıs’ın Uzun Vadede Faydası Olmuştur”, Film Arası Aylık Sinema Dergisi, Türk Sinemasında Darbeler, Yıl:3, Sayı: 25, Eylül, ss. 18-20.
- DURDUN, D., 2000. Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, İşaret Yayınları, İstanbul, 264s.
- ECEVİT, B., 1960. “Ocak, Bucak...” Ulus, 5 Temmuz, s. 1, 5.
- _____, 1960. “Ülkü ve Kültür Birliği’ nedir?”, Ulus, 5 Kasım, s. 1, 2.
- ERDEMİR, S., (Yay. haz.) 1961. Milli Birliğe Doğru, Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yayınları, Ankara, 434s.
- EREL, T., 1983. “Sakal ve Düzey”, Milliyet, 7 Ocak, s. 5.
- ERER, T., 1963. On Yılın Mücadelesi (Türkiye’de Parti Kavgalarının 2 Cildi), Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 512s.
- EREZ, S. ve TANER, D., (Yay. haz.) 2008. Haldun Taner’in Timsahı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 182.
- ERGİN, M., 1988. Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 399s.
- _____, 1980. “Türkiye’nin Dil Dâvası”, SİSAV Türk Dili Semineri 26-27 Aralık 1980, 68s., İstanbul: SİSAV, s. 26.
- _____, 1975. Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 408s.
- ERİM, N., 2007. 12 Mart Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 629s.
- _____, 2005. Günlükler, 1925-1979, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2 Cilt, 624+589s.
- ERKANLI, O., 1987. Askeri Demokrasi, Güneş Yayınları, İstanbul, 391s.
- _____, 1973. Anılar... Sorunlar... Sorumlular, Baha Matbaası, İstanbul, 408s.
- ERKSAN, M., 1985. “Türkiye’de Entelijansiya Yok” Ve Sinema, Hil Yayınları, İstanbul, ss.25-26.
- ERSAN, V., 2013. 1970’lerde Türkiye Solu, İletişim Yayınları, İstanbul, 430s.
- EROĞUL, C., 2016. Anatüzeğe Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş), İmaj Yayınevi, Ankara, 382s.

- _____, 1990. “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, ss. 112-151.
- _____, 1990. Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara, 191s.
- ERTEN, A. B., 2008. “Türkiye’de 68”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol, C. 8, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 834-846,
- ESEN, B. N., 1971. “Üniversiteler Kanun Tasarısı Üzerine”, Cumhuriyet, 27 Kasım, s. 2.
- ESEN, B., 2012., “Dünyada ve Ülkemizde Darbe Filmleri”, Film Arası Aylık Sinema Dergisi, Türk Sinemasında Darbeler Özel Sayı, Yıl:3, Sayı: 25, Eylül, ss. 14-16.
- ESEN, Ş. K., 2010. Türk Sinemasının Kilometre Taşları, Agora Kitaplığı, İstanbul, 208s.
- _____, 2000. 80’ler Türkiye’inde Sinema, Beta Yayınları, İstanbul, 246s.
- ELEVLİ, A., 1960. Hürriyet İçin 27 Mayıs Devrimi, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 201s.
- EVREN, K., 1995. Unutulan Gerçekler, TİSAMAT Basım, Ankara, 297s.
- _____, 1991a. Kenan Evren’in Anıları, C. 2, Milliyet Yayınları, İstanbul, 495s.
- _____, 1991b. Kenan Evren’in Anıları, C. 3, Milliyet Yayınları, İstanbul, 391s.
- _____, 1991c. Kenan Evren’in Anıları, C. 4, Milliyet Yayınları, İstanbul, 495s.
- GEMALMAZ, M. S., 1996. “12 Eylül Rejimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 14, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 974-998.
- GENÇ, S., 1971. 12 Mart’a Nasıl Gelindi, (Bir Devrin Perde Arkası 1960-71), İleri Yayınları, Ankara, 376s.
- GEVGİLİ, A., 1973. Türkiye’de 1971 Rejimi (Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması), Milliyet Yayınları, 505s.
- GİRİTLİ, İ., 1970. “Öğrenci Hareketleri”, Milliyet, 18 Mayıs, s. 2.
- GÖK, F., (Ed.), 1999. “75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet”, 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 1-8.
- _____, 1996. “Yükseköğretim ve YÖK”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 12, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 461-465.
- GÜÇHAN, G., 1992. Toplumsal Değişme ve Türk Sineması, İmge Kitapevi, Ankara, 200s.
- GÜLİZAR, J., “Türkiye Radyoları”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 2738-2747.
- GÜNEŞ, T., 1983. Araba Devrilmeden Önce, Kaynak Yayınları, İstanbul, 119s.
- GÜNEY, Y., 2000. Siyasal Yazılar, Güney Yayınları, İstanbul, 288s.
- GÜRESİN, E., 1960a. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 18”, Cumhuriyet, 1 Ağustos, s. 1, 5.
- _____, 1960b. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 15”, Cumhuriyet, 29 Temmuz, s. 1, 5.
- _____, 1960c. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 13”, Cumhuriyet, 27 Temmuz, s. 1, 5.
- GÜRKAN, C., 1986. 12 Mart’a Beş Kala, Tekin Yayınevi, İstanbul, 619s.

- GÜRSEL, N., 1983. "Uygarlık ve Çeviri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 320-323.
- GÜRTAŞ, A., 1982. Atatürk ve Din Eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 181s.
- _____, 1981. "Türkiye'de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları", Milli Eğitim ve Din Eğitimi Tebliğleri 9-10 Mayıs 1981 Ankara, 225s., İstanbul: Aydınlar Ocağı, ss. 143-152.
- GÜVEN, İ., 2014. Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yayınları, Ankara, 430s.
- GÜVENÇ, B., ŞAYLAN, G., TEKELİ, İ. ve TURAN, Ş., 1994. Türk İslam Sentezi, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 344s.
- HACIKADİROĞLU, V., 1983. "Okullarımızda Arapça Öğretimi", Cumhuriyet, 11 Ağustos, s. 2.
- HALE, W., 2014. Türkiye'de Ordu ve Siyaset, çev.: Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 411s.
- HATİPOĞLU, M. T., 1990. Eylül Üniversitesi, Selvi Yayınları, Ankara, 367s.
- HEPER, M., 2012. Türkiye'de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 267s.
- HIFZI, T., 2003. Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 470s.
- HİÇDURMAZ, M., 1997. "Türk Sinemasının Gelişimi Sürecinde Sinema Emekçilerinin Örgütlenme Sorunları", Yeni İnsan Yeni Sinema, Sayı: 4, ss. 117-119.
- HİLAV, S., 1966. "Asya Üretim Tipi Nedir?" Yön, 18 Şubat.
- HİRSCH, E. E., 1998. Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2 Cilt, 669+811s.
- HOBSBAWM, E., 2003. Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, çev.: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 703s.
- HUNTINGTON, S. P., 2006. Asker ve Devlet, Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti, çev.: K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, Ankara, 560s.
- _____, 1993. Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, çev.: Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 382s.
- İĞDEMİR, U., 1973. Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 154s.
- İNAL, K., 2004. Eğitim ve İktidar, Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler, Ütopya Yayınevi, Ankara, 379s.
- İNAL, A. E. ve RAKIM, Ç., 1960. İlkokul 5. Sınıf Tarih Kitabında 27 Mayıs İnkılabı Eki, Atlas Yayınevi, İstanbul.
- İNALCIK, H., 1999. "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı", Doğu Batı Dergisi, Yıl:2 Sayı:5, Kasım, Aralık, Ocak 1998-99, ss. 11-21.
- İNAN, N., 1984. "YÖK Sonrası Üniversitelerimiz", Milliyet, 18 Ocak, s. 2.
- İPEKÇİ, A. ve COŞAR, Ö. S., 2012. İhtilalin İç Yüzü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 481s.
- İPEKÇİ, A., 1971. "Durum", Milliyet, 13 Nisan, s. 1.

- _____, 1971. “Neden AP’nin Özel Bir Sorumluluğu Var?”, Milliyet, 2 Kasım, s. 9.
- KABACALI, A., 1996. “1980 Sonrası Yayıncılık”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1462-1465.
- _____, 1992. Türkiye’de Gençlik Hareketleri, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 328s.
- _____, 1990. Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 314s.
- _____, 1988. “Kitap Toplatma”, Yayın Dünyası, Haziran, ss. 8-10
- KAFESOĞLU, İ., 2014. Türk İslam Sentezi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 200s.
- KAPANİ, M., 1973. “Üniversitede Güdümlü Bilime Doğru”, Milliyet, 6 Şubat, s. 2.
- KAPLAN, İ., 2013. Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 407s.
- KARAL, E. Z., 1960. 27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu, MEB Basımevi, İstanbul, 20s.
- KARAVELİOĞLU, K., 2007. Bir Devrim İki Darbe, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Güner Yayınları, 390s.
- KARPAT, K. H., 2012. Türk Siyasi Tarihi, çev.: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 368s.
- _____, 2005. Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset, Timaş Yayınları, İstanbul, 395s.
- _____, 2004. “The Turkish Left”, Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays, Brill, Leiden, Boston, ss. 337-352.
- _____, 1962. Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Varlık Yayınevi, İstanbul, 72s.
- KATOĞLU, M., 2000. “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, C. 4, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 417-520.
- KAYALI, K., 1999. “Türk Sineması Yeniden mi Yapılıyor Yoksa Temel Mecrasında Seyretmeye Devam mı Ediyor?” Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yıllık 1999, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 135-146.
- KAYNAR, R., 1964. “Üniversitelerimiz ve Buhran”, Cumhuriyet, 4 Kasım, s. 2.
- KELEŞ, R. ve UNSAL, A., 1982. Kent ve Siyasal Şiddet, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 105s.
- KELEŞ, R., 1971. “Büyükşehir Dışı Üniversiteler”, Amme İdaresi Dergisi, 4 (1), ss. 3-30.
- KEMAL, Y., 1960. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, Yazı Dizisi, Cumhuriyet, 19-20-25-30 Temmuz ve 2 Ağustos, s. 1,4, 5.
- _____, 1961. “İstanbul Çocuğunun Gözüyle Anadolu Köyleri”, Yazı Dizisi, Cumhuriyet, 15-16-18-21-23-24-27 Şubat Sayıları, s. 1, 5.
- KIRATLI, M., 1973. “Devletin Eğitim ve Kültür Ödevleri ve Faaliyetleri”, Amme İdaresi Dergisi, 6 (1), ss. 4-42.
- KIŞLALI, A. T., 1974. Öğrenci Ayaklanmaları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 223s.
- KİLİ, S., 1998. 27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası, Boyut Yayınları, İstanbul, 279s.

- _____, 1976. 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 521s.
- KOÇAK, C., (Yay. haz.), 2010. 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2 Cilt, 1226s.
- KOÇAŞ, S., 1978. 12 Mart Anıları, May Yayınevi, İstanbul, 703s.
- KOLOĞLU, O., 2013. Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul, 198s.
- KONGAR, E., 1998. 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitapevi, İstanbul, 725s.
- KORKMAZ, Z., 2002. "Atatürk ve Dil Devrimi", Türkler Ansiklopedisi, C. 18, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 54-64.
- _____, 1972. "Dilde 'Doğal Gelişme' ve 'Devrim' Açısından Türk Dil Devrimi", Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi, 4 (1), ss. 97-114.
- KORKUT, H., 2003. "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Üniversite Reformları", Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 160, MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- KÖKER, L., 2016. Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul, 263s.
- _____, 2009. "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 97-112.
- KURAN, A., 1987. "Sayılar Kadar Nitelik de Önemlidir", Cumhuriyet, 21 Nisan, s. 2.
- KUTLAR, O., 1985. "Tarihsel Gelişme Hükmünü Veriyor", Ve Sinema, Hil Yayınları, İstanbul.
- KÜLEBİ, C., 1971. "Olaylar ve Görüşler", Cumhuriyet, 29 Aralık, s. 2.
- LANDAU, J. M., 1978. Türkiye'de Aşırı Akımlar, çev.: Erdinç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara, 429s.
- LEVEND, A. S., 1960. Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, TDK Yayınları, Ankara, 498s.
- LEWİS, B., 2007. Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yayınları, Ankara, 541s.
- LUTTWAK, E., 1996. Bir Uzmanın Gözüyle Darbe, Yaba Yayınları, Ankara, 204s.
- MAKTAV, H., 2006. "Vatan, Millet, Sinema", Birikim Dergisi, Sayı: 207, ss. 71-83.
- MARDİN, Ş., 2012. Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 366s.
- MAZICI, N., 1989. Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, Gür Yayınları, İstanbul, 300s.
- MOĞOL, B., 1968. "Direnen Üniversite Gençliği", Cumhuriyet, 17 Haziran, s. 2.
- MORAN, B., 2005. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III, İletişim Yayınları, İstanbul, 141s.
- MUMCU, U., 1982. "Gözlem", Cumhuriyet, 3 Eylül, s. 1,11.
- _____, 1982. "YÖK ve Dernekler", Cumhuriyet, 15 Eylül, s. 1, 11.

- _____, 1981. “Özerklik ve Terör”, Cumhuriyet, 8 Kasım, s. 1, 8.
- NADİ, N., 1981. “Sakın Yapmayın”, Cumhuriyet, 22 Nisan, s. 1, 7.
- _____, 1973. “CHP Başarısı Üstüne”, Cumhuriyet, 17 Ekim, s. 1, 7.
- _____, 1961. “Tuhaf Bir Tasarı”, Cumhuriyet, 13 Ağustos, s. 1, 3.
- _____, 1960. “Kültür Dernekleri”, Cumhuriyet, 19 Ağustos, s. 1, 3.
- _____, 1958. “Tuhaf Gerçekler”, Cumhuriyet, 28 Ağustos, s. 1.
- NASUHOĞLU, R., 1984. “YÖK’ün Kendini Değerlendirişi”, Cumhuriyet, 1 Mart, s. 2.
- NEZİROĞLU, İ., ve YILMAZ, T. (Yay. haz.), 2013. Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1961, C. 2, TBMM Basımevi, Ankara, 10 Cilt.
- NİŞANCI, A., 1981. Milli Eğitim Meselelerimiz, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 165s.
- _____, 1984. “Türk Yükseköğretiminin Dünü ve Bugünü”, Tercüman, 6 Ekim.
- OKAN, T., 1961. “İkinci Yassıada Filmi”, Milliyet, 26 Şubat, s. 3.
- OKÇABOL, R., 1999a. “Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi”, 75 Yılda Eğitim, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 249-262.
- _____, 1999b. “Cumhuriyetin 75. Yılında Ortaöğretim Sistemimiz”, 75 Yılda Eğitim, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 177-192.
- ONARAN, A. Ş., 1994. Türk Sineması, C. 1, Kitle Yayınları, İstanbul, 200s.
- ONOĞUR, C., 1960. 27 Mayıs İnkılabı: Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 3. Sınıf Kitabına Ek, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- OZANKAYA, Ö., 1966. Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 209-191, Sevinç Matbaası, Ankara, 233s.
- ÖZEL, S., ÖZEN, H. ve PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (Yay. haz.), 1986. Atatürk’ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 290s.
- ÖRS, B., 1996. Türkiye’de Askeri Müdahaleler, Der Yayınları, İstanbul, 1024s.
- ÖZBUDUN, E., 2012. 1924 Anayasası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 88s.
- _____, 2003. Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, çev.: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul, 177s.
- _____, 1966. The Role of the Military in Recent Turkish Politics, Center for International Affairs, Harvard University, 54s.
- ÖZDAĞ, Ü., 2004. Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 398s.
- ÖZDEMİR, H., 1994. Ordunun Olağandışı Rolü, İz Yayıncılık, İstanbul, 463s.
- _____, 1993. Rejim ve Asker, İz Yayıncılık, İstanbul, 360s.
- ÖZEN, H., 2002. Entelektüelin Dramı, 12 Eylül’ün Cadı Kazanı, İmge Kitabevi, Ankara, 498s.
- ÖZGÜÇ, A., 2005. Türlerle Sinema Tarihi, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 400s.
- _____, 1993. 100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 159s.

- ÖZİPEK, B. B., 2005. "İrtica Nedir?", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, C. 6, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 236-244.
- ÖZÖN, N., 1968. Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966), Bilgi Yayınları, Ankara, 253s.
- _____, 2000. "Yeşilçam 1965: Kırılma Noktası", Yeni İnsan Yeni Sinema, Sayı: 4.
- _____, 1983. "Türk Sineması", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1878-1907.
- _____, 1995. Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları, C. 1-2, Kitle Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, C., 1998. Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar, İstanbul, 342s.
- PARLA, T., 2016. Türkiye'de Anayasalar, Metis Yayınları, İstanbul, 216s.
- PETROV, G., 2017. Beyaz Zambaklar Ülkesinde, Yason Yayınları, Ankara, 138s.
- REFİĞ, H., 2009. Ulusal Sinema Kavgası, Dergah Yayınları, İstanbul, 174s.
- SAKAOĞLU, N., 2003. Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 402s.
- SAVRAN, S., 1985. "Sakal Üzerine", Cumhuriyet, 14 Şubat s. 2.
- SCOGNAMİLLO, G., 2003. Türk Sinema Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 500s.
- SERTEL, Y., 1978. Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız, Cem Yayınevi, İstanbul, 214s.
- SEYHAN, D., 1966. Gölgedeki Adam, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 204s.
- _____, 1966. "Gölgedeki Adam", Milliyet, 21 Haziran, s. 5.
- SEZGİN, F., 2002. "Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu ve Yabancılaşma Sebepleri", Türkler Ansiklopedisi, C. 18, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 80-101.
- SOYSAL, M. ve SAĞLAM, F., 1983. "Türkiye'de Anayasalar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, ss... 18-54.
- SOYSAL, M., 1985. "27 Mayıs Olmasaydı Belki Daha İyi Olurdu", Nokta Dergisi, Yıl 3, Sayı 21, 2 Haziran, s. 32.
- _____, 1979. 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- SOYSAL, S., 2007. Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul, 229s.
- SOYSÜREN, A. H., 2014. 12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 527s.
- SÖKMEN, M. G., 1996. "Türkiye'de Yayıncılık Ortamı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1466-1470.
- SUBAŞI, A., 1973. "Mısır Sineması" Yedinci Sanat, Sayı:7, Eylül.
- ŞAPOLYO, E. B., 1968. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul.
- ŞAYLAN, G., 1988. "Bu ne YÖK bu ne Bilkent", Cumhuriyet, 2 Kasım, s. 14.
- _____, 1988. "Ve 12 Eylül YÖK'ü Yarattı", Cumhuriyet, 31 Ekim, s. 1, 14.
- _____, 1988. "YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü", Cumhuriyet, 1 Kasım, s. 16.
- ŞENGONCA, M., 1978. "Yüksek Öğretimdeki Enflasyon", Milliyet, 5 Ekim, s. 2.

- TALİMCİLER, A., 2006. “İdeolojik Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Spor ve Spor Bilimleri”, Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi, 1 (2), ss. 35-40.
- TAN, T., 1978. “Yapısal Dağınıklığın Hukuksal Görünümü”, Amme İdaresi Dergisi, 11 (2), ss. 85-105.
- TANÖR, B., 2018. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 459s.
- _____, 2013. İki Anayasa 1961-1982, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 223s.
- TANSEL, S., 1960. 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler, MEB Yayınevi, İstanbul, 20s.
- TAŞKIN, Y., 2009. “12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 570-582.
- TATARLI, İ. ve MOLLOF, R., 1969. Hüseyin Rahmi’den Fahir Baykurt’a Marksist Açıdan Türk Romanı, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul, 275s.
- TEKELİ, İ., 2010. Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 387s.
- _____, 2009. “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)” Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007), Ed.: Tarık Çelik ve İlhan Tekeli, TÜBA Yayınları, Ankara, ss. 55-257.
- TEKELİ, Ş., 1983. “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1798-1824.
- TEKİNER, A., 2014. Atatürk Heykelleri, Kült, Estetik, Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 320s.
- TERTEMİZ, N. I., 1999. “Sekiz Yıllık Zorunlu İlköğretim: Hedefler ve Uygulamalar”, 75 Yılda Eğitim, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 173-176.
- TİMUR, T., 2000. Toplumsal Değişme ve Üniversiteler, İmge Yayınları, Ankara, 384s.
- TOKER, M., 1991. Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Bilgi Yayınevi, Ankara, 353s.
- _____, 1983, “Bir Münasebetsizlik Örneği ve Nedeni”, Milliyet, 9 Ocak, s. 6.
- _____, 1971. Solda ve Sağda Vuruşanlar, Akis Yayınları, Ankara, 177s.
- TOPUZ, H., 2011. II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 470s.
- TOSUN, C., 2005. “Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni ve Din Görevlisi Yetiştirme Alanında Değişme”, Yay. haz. Songül Boybeyi, V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Eğitim, C. IV, 176s, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, ss. 85-112.
- TUNÇAY, M., 2007. “1946 ve Sonrasında Üniversite”, Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961), Ed.: Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 556s.

- TURAN, Ş., 2002. Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 407s.
- TUŞALP, E., 1990. Eylül İmparatorluğu, Bilgi yayınevi, Ankara, 466s.
- TÜRKALİ, V., 1985. Bu Gemi Nereye, Cem Yayınevi, İstanbul, 222s.
- TÜRKEŞ, A. Ö., 2000. “Romanda 12 Mart Suretleri ve ‘68 Kuşağı”, Birikim Dergisi, Sayı: 132, Nisan, ss. 80-85.
- TÜTENGİL, C. O., 1971. “Erim Hükümeti ve Milli Eğitim Reformu”, Cumhuriyet, 13 Nisan, s. 2.
- TÜZÜN, M. R., 1981. “Bir Panel, Rektörler ve Hiyerarşi”, Milliyet, 30 Kasım, s. 2.
- UÇAKAN, M., 1977. Türk Sinemasında İdeoloji, Düşünce Yayınları, İstanbul, 232s.
- ULAY, S., 1968. 27 Mayıs 1960: Harbiye Silah Başına, Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 255s.
- UNDER, H., 2009. “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamındaki Rolü” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 138-156.
- ÜNAYDIN, R. E., 1943. Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar, TDK Yayınları, Ankara, 80s.
- ÜNÜVAR, K., 2008. “Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol, C. 8, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 821-829.
- ÜSKÜL, M. Z., 2018. Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 351s.
- _____, 2016. Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 248s.
- _____, 2014. Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 401s.
- _____, 1997. Siyaset ve Asker, İmge Kitabevi, Ankara, 319s.
- VANER, S., 1990. “Ordu”, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, ss. 259-260.
- VELİDEDEOĞLU, H. V., 1989. 12 Eylül Karşı Devrim, Evrim Yayınları, İstanbul, 498s.
- _____, 1982. “Enver Ziya’dan Anılar”, Cumhuriyet, 31 Ocak, s. 2.
- YALÇIN, S., 1992. “Türkiye’de Fikir Hareketleri ve Kültür Hayatımızda Aydınlar Ocağı”, Milli Kültür Politikasındaki Yanlıklar, Aydınlar Ocağı Yayını, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, ss., 9-24.
- YAVUZCAN, G., 1973. “Üniversite Reform Tasarısı ve Gerçekler”, Milliyet, 30 Ocak, s. 2.
- YILMAZ, M., 2005. “Darbeler ve İslâmcılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, C. 6, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 632-639.
- YÖRÜKAN, T. ve YÖRÜKAN, A., 2003. Üniversitede İlim ve Ahlak, Cahit Tanyol ve Sosyoloji, Yay. haz. Ali Birinci, Vadi Yayınları, Ankara, 256s.

- YÜCEL, H. A., 1994. Türkiye’de Orta Öğretim, TCKB Yayınları, Ankara, 625s.
YÜCEL, T., 1982. Dil Devrimi ve Sonuçları, TDK Yayınları, Ankara, 173s.
ZÜRCHER, E. J., 2017. Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 568s.
WEİKER, Walter F., 1967. 1960 Türk İhtilali, çev.: Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 270s.

D. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet
Hayat, Haftalık Mecmua,
Hürriyet
Milliyet
Sabah
Sözcü, Haftalık Siyasi Dergi,
Tercüman
The Times
Ulus
Vatan

E. İnternet Kaynakları

http://unesco.org.tr/dokumanlar/anmakutlama/anma_kutlama.pdf
<http://www.ibttm.gov.tr/TR,84344/prof-dr-fuat-sezgin.html>, 15.01.2017.
<https://istatistik.yok.gov.tr/> 11.06.2017.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Aziz KILIÇ
Doğum Yeri ve Tarihi : Malatya/1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü (2006)
Yüksek Lisans Öğrenimi : Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih ABD (2010)
Doktora Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD (2019)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (YDS: 73.75)
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Araştırma
Görevlisi (2017/....)

İletişim

E-Posta Adresi : kilic.aziz@gmail.com
Tel. : 05365133748
Tarih : 2019